

SAVINJSKI
ZBORNIK

III

ZALEC
1 9 7 4

Milan Natek, profesor

NEKATERE SPREMEMBE PREBIVALSTVA NA PODROČJU ŽALSKE OBČINE V DESETLETJU OD 1961 DO 1971

I. UVOD

1. Splošna označitev občine Žalec

Pretežna večina področij žalske občine se odlikuje s številnimi posebnostmi, kar jim daje svojstveno vlogo v njihovem položaju in mestu v sklopu celotne Spodnje Savinjske doline. Predel ob Savinji je doživiljal v obsegu, v kakršnem je danes vključen v občino Žalec, v zadnjih sto letih temeljito preobrazbo v gospodarski, kulturno-prosvetni, socialni in strukturi prebivalstva, kar je neposredno vplivalo na spremembo pokrajinske podobe. Potrebno je poudariti, da je bilo prav prebivalstvo Spodnje Savinjske doline tisti osnovni dejavnik, ki je s svojim delom posredno ali neposredno vplivalo na večino sprememb, ki so tako značilne za veliko število naselij v porečju srednjega toka Savinje. Seveda je ob vsem tem potrebno imeti v vidu vse tiste »zunanje«¹ gospodarske in socialno-politične činitelje, ki so z različno močnimi vplivi in učinki pronicali v zavest našega človeka in so preko njegove dejavnosti našli poseben odmev v fiziognomiji savinjske pokrajine.¹

Pretežavno nalogo bi si zadali, ako bi skušali v podobi naših naselij, polj s travniki, vinogradov s sadovnjaki, ali pa samo v podobi gozdov odkriti zaporedne plasti vplivov posameznih močnejših dejavnikov, ki so v njih zapustili nezbledljive sledove vse do današnjih dni. Kajti najrazličnejši učinki v pokrajini se ne kažejo vedno le kot rezultat in posledica sočasnih vplivov različnih gospodarskih in družbenih gibanj na ožjem ali na širšem področju, temveč se pojavljajo kot rezultanta vseh dotlejšnjih razvojnih stopenj, kar se navsezadnje še najlaže pokaže v razvoju in razčlenitvi posameznih sestavin pokrajinskega okolja.²

Ceprav je področje žalske občine sestavljeno iz posameznih gospodarsko, socialno in fiziognomsko zaokroženih območij, ki jih opredeljujejo številne karakteristike s prevladujočimi svojstvenimi procesi v njihovem dozdajšnjem, kakor tudi v današnjem razvoju, pa vendarle spoznavamo, da je njim vsem skupna usmerjenost k čim tesnejši navezanosti na osrednje dolinsko prometno ožilje. Nadalje se kaže njihova skupna značilnost v komercializaciji kmetijstva

pod vplivom hmeljarstva v zadnjih osemdesetih letih, v nagli industrializaciji s procesi deagrarizacije in depopulacije zatišnih, predvsem na kmetijstvo naslonjenih naselij, itd. Potemtakem smemo v družbenih in gospodarskih činiteljih, ki se javljajo v nekaj zadnjih desetletjih, iskati tista osnovna gibala, ki so skorajda do temeljev spremenila nekdanjo, še pred drugo svetovno vojno tako značilno vsebino in podobo življenja in vasi, oziroma naselij v Spodnji Savinjski dolini. Neposredno v zvezi z vsemi temi procesi, ki v staro, skorajda idilično vaško podobo življenja hmeljarskih, rudarskih ali obrtno-industrijskih ter trških naselij Spodnje Savinjske doline vnašajo poenoteni, oziroma izenačujoči pečat današnje dobe. Nastajajo že vse manjše razlike v fiziognomiji novih kmečkih, delavskih ali meščanskih hiš, v ureditvi najbližjega prostora ob njih, pa vendarle prihaja do izrazite regionalne diferenciacije. Ta je nastala na osnovi prevrednotenja vseh komponent, iz katerih je sestavljeno geografsko okolje³ ter z njegovo tesnejšo ali rahlejšo vključenostjo v širši gospodarski prostor. Zato je povsem razumljivo, da so nekatera, še do včeraj gospodarsko močno veljavna področja, precej izgubila na svojem današnjem pomenu (npr. zabukovško-libojski premogovni predel; močno je upadel nekdanji pomen kmetijskega zaledja Braslovč, Tabora in Vranskega; precej sta zbledela pomen in podoba Prebolda in Griž z Zabukovico v primerjavi s tisto, kakršna sta bila v začetku dvajsetega stoletja, itd.). V današnji gospodarski in družbeni trendi določenega področja moramo iskati vzroke, ki tako naglo vplivajo na menjavo najrazličnejših gospodarskih, socialnih ali demografskih struktur prebivalstva, na njegovo navezanost in povezanost s posameznimi jedri industrijskih, oziroma neagrarnih in urbanih dejavnosti.

V zadnjih dveh desetletjih je prišlo tudi na področju žalske občine do temeljitega razkoraka med kmetijskimi in drugimi dejavnostmi, kar je vneslo zelo značilne poteze v današnji razvoj prenekaterega našega naselja. Odmev tega pojava moremo zasledovati v razkroju, oziroma v preslojevanju klasične agrarne strukture naše družbe v industrijsko družbo, katere zunanji znaki se kažejo predvsem v koncentraciji prebivalstva in gospodarstva na eni strani, pa v izumiranju prebivalstva, gospodarstva in kulturne (po)krajine na drugi strani.⁴ Za naše področje ugotavljamo, da je le osrednji — ravninski predel in območje jugovzhodnega obrobja področje najintenzivnejšega presnavljanja dosedanje (obstoječe) kulturne pokrajine. Vsi drugi predeli, kamor se (še) niso naselili večji in močnejši obrati neagrarnih dejavnosti, in kaj takega tudi ne moremo pričakovati v prihodnjem obdobju, izgubljajo iz leta v leto svoje prebivalstvo. Še posebej prizadeta so kmetijska zaledja teh predelov, kjer se v zadnjih desetletjih ni zmanjšalo samo število tamkajšnjega prebivalstva, temveč so v zadnjem obdobju podvržena prav močni depopulaciji, ko umrljivost prebivalstva že prekaša število rojstev. V močnem izseljevanju s teh, povečini gospodarsko »zatišnih« predelov, ter v njihovem demografskem izumiranju vidimo najresnejšo nevarnost, da bodo sčasoma postala ta področja prave sodobne pustote.

2. Občina Zalec v okviru SR Slovenije v desetletju od 1960—1970

Čeprav so med posameznimi predeli Spodnje Savinjske doline, oziroma občine Zalec zaznavne gospodarske, socialne, družbene in še druge razlike, ki po svoje vplivajo na sočasni razvoj teh območij, pa je vendarle koristno in po-

membno, da se seznanimo s splošnim položajem in mestom ozemlja v porečju srednje Savinje v okviru naše celotne republike. Res je, da bi kakršna koli temeljitejša primerjava med našo občino na eni strani in SR Slovenijo na drugi zahtevala podrobnejši oris splošnega družbeno-gospodarskega stanja, kakor tudi vseh značilnih teženj v njegovem razvoju. Toda za potrebe boljšega razumevanja demografskega razvoja na območju žalske občine se moremo zadovoljiti z nekaterimi splošnimi, najbolj karakterističnimi oznakami, ki nam lahko pokažejo vsaj približno podobo družbenogospodarskega razvoja Spodnje Savinjske doline v zadnjih desetih letih.

S klasifikacijo (gospodarske) razvitosti slovenskih občin smo ugotovili, da območje žalske občine sodi med srednje razvita področja na Slovenskem.⁵ Na osnovi številnejših vrednostnih pokazovalcev je bilo ugotovljeno, da je mesto Spodnje Savinjske doline le malenkostno nad povprečjem SR Slovenije. Po tem bi mogli sklepati, da je utrip slovenskega gospodarskega in družbenega razvoja zelo skladen s splošnimi težnjami njunega razvoja na območju žalske občine.

Na podlagi objavljenih uradnih statističnih virov ugotavljamo, da je **narodni dohodek** v Spodnji Savinjski dolini naraščal počasneje v zadnjem desetletju (indeks rasti znaša 463,01) kot pa je znašal njegov povprečni prirastek v SR Sloveniji (indeks 520,32). Čeprav je tudi prirastek števila prebivalstva v občini Žalec v desetletju od 1961—71 le za malenkost zaostajal za splošnim slovenskim povprečkom, pa moremo izluščiti ugotovitev, da je kljub temu porast vrednosti narodnega dohodka na prebivalca na našem področju nižji (indeks 437,28), kot znaša v povprečju za celotno Slovenijo (476,21). Iz povedanega sledi: leta 1960 je vrednost narodnega dohodka na prebivalca žalske občine za 18,8 % zaostajala za slovenskim povprečkom, a v letu 1970 že za 25,4 %.

Vpogled v razčlenjene podatke nam pokaže, da se je delež narodnega dohodka občine Žalec v okviru SR Slovenije od leta 1960, ko je znašal 1,6 %, zmanjšal na 1,4 % v letu 1970. V tem desetletju se je zastopanost naše občine v vrednosti ustvarjenega narodnega dohodka SR Slovenije povečala v naslednjih dejavnostih: v industriji (od 1,4 na 1,5 %), v kmetijstvu (3,6 na 4,5 %), v gozdarstvu (0,0 na 1,2 %), v gradbeništvu (0,6 na 1,2 %) ter v prometu (0,3 na 0,5 %); v vseh drugih dejavnostih pa se je zmanjšala, in sicer v trgovini od 1,2 na 0,7 %, v gostinstvu od 1,1 na 0,8 % ter v obrti od 1,4 na 1,2 %. Za orientacijo, ki naj nam olajša pravilnejše razumevanje zgoraj navedenih podatkov, navedimo še naslednje številke: žalska občina obsega 1,72 % ozemlja SR Slovenije, na njenem ozemlju pa živi 1,91 % prebivalstva Slovenije. Iz tega sledi, da je območje Spodnje Savinjske doline glede na povprečje naše republike — tudi gosteje obljudeno.

Pregled vrednosti narodnega dohodka po panogah dejavnosti nam je pokazal, da je savinjsko kmetijstvo zastopano z izredno visokim odstotkom v ustvarjeni vrednosti narodnega dohodka, ki ga dajejo slovenske agrarne dejavnosti. Po tem kriteriju je kmetijstvo občine Žalec na 5. mestu v Sloveniji, in sicer pride takoj za občinami: Ptuj (5,8 %), Maribor (5,5 %), Murska Sobota in Nova Gorica (4,2 %). Opozoriti pa moramo, da se je delež v vseh navedenih občinah v narodnem dohodku kmetijstva v Sloveniji zmanjšal, medtem ko se je na našem območju povečal od 3,6 na 4,5 % v desetletju od 1960—70. Prav gotovo je to eden izmed zunanjih znakov za številne spremembe, ki so zajele

naše podeželje. Obenem pa je v omenjenem pokazovalcu prikazan nenavadno močan vzpon savinjskega kmetijstva, medtem ko je vrednost kmetijske proizvodnje v drugih predelih Slovenije precej bolj zaostajala. Vzrok takšnemu stanju je gotovo tudi v tem, da je z velikimi investicijami pa z novimi agrotehničnimi posegi hmeljarstvo v Savinjski dolini doživelo močan preobrat. Zato danes njegova vloga v okviru slovenskega kmetijstva še vidneje izstopa kot pa v prejšnjih desetletjih. Kljub temu so vendarle prisotne silnice, ki zmanjšujejo delež kmetijstva v celotnem narodnem dohodku občine Žalec. Leta 1960 je kmetijstvo SR Slovenije bilo zastopano v narodnem dohodku republike s 14,2 %, leta 1970 le še z 8,6 %. Kmetijstvo Savinjske doline je bilo leta 1960 udeleženo v vrednosti narodnega dohodka občine Žalec z 32,2 %, (1962. leta celo s 37,8 %), deset let kasneje, tj. 1970. leta, pa s 27,3 %.

Število (v družbenem sektorju) **zaposlenega prebivalstva**⁶ je eden izmed zelo značilnih pokazovalcev gospodarske razvitosti slehernega področja. Rečem lahko, da je **gostota zaposlenih**⁷ na območju občine Žalec skoraj za četrtno nižja (240) kot znaša slovensko povprečje (315). Tudi v tem pogledu se je v zadnjih desetih letih povečala razlika med Spodnjo Savinjsko dolino in SR Slovenijo kot celoto. To nam najbolj nazorno pokaže razlika v spremembi gostote zaposlenih: v letih 1960—70 se je na območju žalske občine dvignila za eno desetino, medtem ko se je v republiškem merilu povečala kar za 17,5 %. Zaradi takšnega neusklajenega povečevanja števila zaposlenih niti ni presenetljivo, da je leta 1960 na žalsko občino odpadlo še 1,61 % vseh v Sloveniji zaposlenih, v letu 1970 pa le še 1,46 %!

Vse te primerjalne navedbe ne bi bile tako neugodne za celotno gospodarsko strukturo Spodnje Savinjske doline, v kolikor bi se v njih samih odražala kvalitativna sprememba v strukturi zaposlenih. Nenavadno presenetljivo je spoznanje, da se je v desetletju od 1960—70 delež v kmetijstvu in v gozdarstvu⁸ zaposlenih na področju občine Žalec povečal od 14,4 na 16,2 %) v oklepaju so navedeni podatki za SRS; od 7,5 na 5,0 %), stagniral je v sekundarnih dejavnostih (65,8 %); v SRS se je znižal od 62,2 na 59,4 %), medtem ko se je delež zaposlenih v terciarnih in v kvartarnih dejavnostih pri nas celo zmanjšal, in sicer od 20,0 na 18 % (v SRS je narastel od 30,3 na 35,6 %).

Tudi pregled števila zaposlenih oseb v družbenem sektorju v najrazličnejših dejavnostih nam razodeva, da se je zaposlenost v Spodnji Savinjski dolini v obravnavanem desetletju povečala le za 16,4 %, na območju celotne SRS pa za več kot četrtno (28,3 %). Prav tako očitne razlike med območjem občine Žalec na eni strani in SR Slovenijo kot celoto na drugi strani, kot smo jih razkrili v strukturi zaposlenih, se nam pokažejo tudi v naraščanju števila zaposlenih po osnovnih panogah dejavnosti. Od leta 1960 do 1970 se je število zaposlenega prebivalstva v primarnih dejavnostih na območju žalske občine povečalo za 30,9 % (!), na celotnem ozemlju SR Slovenije se je zmanjšalo za 14,2 %. Dalje, število zaposlenih v sekundarnih dejavnostih se je na našem področju povečalo za 16,7 %, medtem ko povprečna vrednost za SRS znaša 22,4 %. Število delavcev in uslužbencev v terciarnih panogah dejavnosti se je v Spodnji Savinjski dolini dvignilo samo za 4,5 %, na ozemlju SRS pa se je povečalo kar za 51 %.

Vse te primerjave nam dovolj nazorno prikazujejo vlogo in položaj predelov občine Žalec v gospodarskem prostoru Slovenije. Osnovna ugotovitev je,

da v marsikaterem pogledu naš predel bistveno zaostaja za značilnostmi povprečnega slovenskega razvoja. Izjemen položaj predstavlja le savinjsko kmetijstvo, ki je po zaslugi več desetletne tradicije v pridelovanju kvalitetnega hmelja, pa tudi zaradi ogromnih investicij, ki jih je bila ta panoga našega kmetijstva deležna skoraj v vsem povojnem obdobju, ima danes dominanten položaj ne le v ožjem pokrajinskem zaledju, temveč predstavlja pomembno vlogo v kmetijstvu naše celotne republike.

3. Problematika in metodika prikaza rasti števila prebivalstva v desetletju od 1961—1971

V prispevku želimo podati shematski oris demografskega razvoja Spodnje Savinjske doline v minulem desetletju (1961—71). Res je, da bi bilo potrebno za osvetlitev in razjasnitev omenjene problematike poseči daleč nazaj, ker bi mogli le na osnovi pregleda in analize sprememb daljšega časovnega razdobja ugotoviti trajnejšo, morda že kar zakonito pogojeno trendo v razvoju števila našega prebivalstva. Ker pa je glavni namen tega spisa, da prvenstveno prikaže dogajanje in spremembe v številu ter v nekaterih socialnoekonomskih strukturah prebivalstva občine Žalec v desetletju od 1961—71, smo se namenili, da v ta pregled zajamemo nekatere najbolj karakteristične pokazovalce, ki nam lahko ovrednotijo le trenutno stanje v spremembah prebivalstva.

Tudi v tem prikazu se bomo naslonili na uradne statistične podatke, ki so nam dostopni ali že v natisnjeni obliki ali pa so še v rokopisu na Zavodu SRS za statistiko v Ljubljani.

Za prikaz demografskih sprememb na področju občine Žalec imamo na razpolago več možnosti: da vse najnovejše prebivalstvene spremembe razčlenjujemo po posameznih naseljih, po katastrskih občinah, ali pa po karakterističnih skupinah naselij. Dalje bi mogli vsebinsko problematiko prebivalstvenega stanja zajeti in prikazati po področjih nekdanjih krajevnih, oziroma po matičnih uradih (Polzela, Prebold, Vransko in Žalec), lahko pa tudi po področjih krajevnih skupnosti. Razpoložljivo gradivo nam je pokazalo, da bi nas lahko obravnava po naseljih ali po katastrskih občinah zapeljala stran od poglobitve trende. Kajti nekatera naselja z majhnim številom prebivalstva so za kakršnakoli preračunavanja povprečnih vrednosti zelo neprimerna, ker lahko že najmanjša sprememba v njihovi populaciji vpliva na relativno močan porast ali padec. Tudi območja nekdanjih krajevnih, oziroma matičnih uradov so bila po naselbinski sestavi zelo heterogena in marsikateri je bil tudi preobsežen (npr. Žalec), da bi nam mogel izračun kakršne koli povprečne vrednosti dovolj realno in plastično predstaviti dejansko stanje prebivalstvenih razmer. Drugi razlog, zaradi katerega smo opustili prikaz prebivalstva po bivših matičnih okoliših je še v tem, da ti uradi danes ne obstoje več, torej v vsakdanjem življenju našega prebivalstva nimajo nobene funkcije več, in so navsezadnje le še upoštevanja vreden relikv razvoja naše družbene in krajevne samouprave.

Po vsem tem ni zgolj naključje, da smo se za prikaz obravnavane problematike iz poglavja o našem prebivalstvu odločili, da ga podamo po **krajevnih skupnostih**, danes najbolj živem organizmu naše krajevne samouprave. Teritorij posamezne krajevne skupnosti nam bo služil za osnovo, seveda spet s poudar-

kom, da moremo tudi na območju njega samega marsikdaj poiskati značilne regionalne razlike, kakršne se kažejo in pojavljajo med posameznimi naselji.

Na ozemlju občine Žalec, ki ima 105 naselij, je danes 19 krajevnih skupnosti.⁹ Ako se ozremo na obseg vključitve števila naselij v posamezno krajevno skupnost, spoznamo, da so med njimi precejšnje razlike. Po površini je najmanjša krajevna skupnost Trnava (4,33 km² t.j. 1,24 % teritorija občine Žalec), medtem ko je največja krajevna skupnost Vransko, ki obsega 52,98 km² ali 15,2 % področja žalske občine. Teritorialna izoblikovanost krajevnih skupnosti sloni ali na funkcionalni povezanosti posameznih naselij, kakršna se je izoblikovala že v preteklih stoletjih in se je kasneje le še krepila, ali pa je k tej njihovi povezanosti pripomogel šele najnovejši gospodarski ali družbeni razvoj. Pregled teritorija posamezne krajevne skupnosti nam pokaže, da se je njihova meja naslonila:

- na nekdanjo politično-upravno razdelitev,
- na cerkveno razdelitev (obseg fare, oziroma župnije),
- na nekdanji okoliše osnovnih šol (npr. Letuš, Trnava),
- ali pa so najrazličnejši gospodarski ali popolnoma lokalni razlogi vplivali, da so se občani posameznih naselij odločili za ustanovitev lastne krajevne skupnosti (npr. Sešče).

Tudi po številu prebivalstva so krajevne skupnosti na območju žalske občine zelo različno velike. Med najmanjše prištevamo Trnavo (495 prebivalcev), Letuš (560), Sešče (733 prebivalcev), Ponikvo (753 prebivalcev) in Andraž (792 prebivalcev), medtem ko štejejo največ ljudi krajevne skupnosti Žalec (3.585 prebivalcev), Polzela (3.275) in Prebold (3.101 prebivalcev). Prav gotovo smemo tudi v prebivalstveni velikosti pa v gospodarski usmerjenosti posamezne krajevne skupnosti iskati njeno vsakdanjo moč, ki se navsezadnje kaže tudi v spreminjanju pokrajine, v preoblikovanju zunanje podobe posameznih naselij, v njihovi sodobnejši in hitrejši povezanosti z večjimi in močnejšimi gospodarskimi ter mestnimi središči, itd. Vsekakor smemo trditi, da sta gostota obljudenosti in stopnja deagrariziranosti prebivalstva v premem sorazmerju in prav v teh dveh pokazovalcih smemo iskati tudi eno izmed osnovnih gibalnih sil, ki nenehno vpliva na spreminjanje včerajšnje in današnje podobe naših naselij in celotne kulturne pokrajine.

Prav gotovo lahko v zastavljeni shemi teritorialne razdelitve občine ter v njeni uporabnosti za analizo najrazličnejših prebivalstvenih obeležij pričakujemo, da se nam bodo na osnovi prikaza demografskega gradiva izluščila območja z najrazličnejšo intenziteto preoblikovanja agrarnih in industrializiranih, oziroma urbaniziranih predelov. Morda je potrebno in koristno, da znova opozorimo na to, da trende, oziroma dognanja, ki jih bomo skušali v pričujočem spisu odkriti in spoznati, ne bodo imela absolutne veljave, seveda v kolikor bodo sloneli le na analizi in poznavanju razvoja v zadnjih desetih letih. Kljub temu pa pričakujemo, da bomo mogli prav na osnovi njih zarisati današnji razvoj, ki je značilen za naš sedanji trenutek. V marsikaterem pokazovalcu kot pojavu bomo mogli spoznati proces, ki je za nekatere predele prevladujoč in značilen že nekaj desetletij nazaj. Zato nam morejo takšne in podobne razčlenitve najrazličnejšega kvantitativnega gradiva, kakor tudi poznavanje posameznih pojavov, s katerimi so neposredno povezani najrazličnejši procesi, koristiti tudi pri načrtovanju in preurejanju našega gospodarskega prostora.

II. Rast števila prebivalstva v desetletju od 1961—1971

Ako smo si za osnovno nalogo zastavili odkriti in spoznati vsaj nekatere najbolj značilne poteze, ki se odražajo v rasti števila prebivalstva na območju žalske občine v zadnjem desetletju, potem je potrebno in koristno, da se najprej seznanimo s tistimi prvinami, ki neposredno vplivajo na spremembe številčnega stanja našega prebivalstva. Zato se želimo najprej seznaniti z osnovnima komponentama, ki neposredno oblikujeta vrednost: a) naravnega gibanja prebivalstva in b) mehanskega (selitvenega) gibanja prebivalstva. Pri spoznavanju naravnega gibanja prebivalstva se bomo morali seznaniti z rodnostjo ali nataliteto ter umrljivostjo ali mortaliteto, torej s tisto komponento prebivalstvenega naraščanja, ki se kaže v naravnem prirastku. Pri seznanjanju z značilnostmi mehanskega naraščanja prebivalstva je potrebno, da sežemo po podatkih o priseljevanju ali imigraciji in o izseljevanju (odselsevanju) ali emigraciji; razlika med omenjenima vrstama prebivalstvenega gibanja je izražena v selitveni bilanci ali v migracijskem saldu, ki je lahko prav tako kot naravni prirastek pozitiven ali negativen.

1. Naravni prirastek prebivalstva v desetletju od 1961—1970

a) Rodnost ali nataliteta v letih od 1961 do 1970

Rodnost ali nataliteta je ena izmed dveh osnovnih prvin, ki neposredno vpliva na velikost naravnega prirastka našega prebivalstva. Na osnovi razpoložljivih statističnih podatkov smo ugotovili, da se je v obravnavanem desetletju rodilo na območju žalske občine 5.638 otrok, kar predstavlja 1,93 % vseh rojstev v SR Sloveniji.¹⁰

Prikazovanje in primerjanje števila rojstev z absolutnimi števili je neprijetno in nenazorno, zato jih bomo raje prikazovali na 1.000 prebivalcev (izrazili jih bomo torej v ‰, tj. v promilah. Po tem relativnem merilu spoznamo, da je rodnost v Spodnji Savinjski dolini znašala v prejšnjem desetletju 17,5 ‰, torej je bila samo za spoznanje nižja kot na vsem ozemlju SR Slovenije (17,6 ‰). Povemo lahko, da je tolikšna povprečna vrednost rodnosti bila značilna za vse tiste slovenske občine, ki so imele od 15,1 do 40,0 ‰ kmečkega prebivalstva. (V to skupino občin je bila dejansko uvrščena tudi Spodnja Savinjska dolina).

Pregled po skupinah naselij, ki jih zajemajo naše krajevne skupnosti, nam pokaže naslednje: nenavadno visoka rodnost je značilna za nekatere naše še močno agrarne predele kakor tudi za naselja, ki so odmaknjena od živahnejših prometnih poti. Nad 20 ‰ znaša vrednost natalitete le v treh krajevnih skupnostih, in sicer v Andražu, Braslovčah in Ponikvi pri Žalcu. V drugo kakovostno skupino uvrščamo tiste predele, katerih vrednost natalitete v minulem desetletju se je gibala med 17,5 in 20 ‰. Zanje je značilno, da že imajo, razen taborškega območja, stacionirane močnejše obrate neagrarnih dejavnosti in da zavzemajo osrednji in ravninski prostor Spodnje Savinjske doline (Žalec, Gotovlje, Šempeter, Polzela). Na območjih vseh drugih krajevnih skupnostih je bila rodnost pod občinsko (in republiško) ravni. Iz te skupine predelov je potrebno, da še posebej omenimo območje trnavske in šentjanške (Vinska gora) krajevne skupnosti, v katerih je nataliteta znašala le okrog 13 ‰ in je bila kar za četrtno pod občinsko stopnjo (prim. tabelo 1).

Tabela 1. Naravno gibanje prebivalstva po krajevnih skupnostih občine Zalec v desetletju od 1961—1970

Krajevna skupnost	Število			Na 1.000 prebivalcev (povprečna letna stopnja)		
	rojstev	smrti	naravni prirastek	rodnosti	umrljivosti	naravnega prirastka
Andraž	186	110	76	23,1	13,7	9,4
Braslovče	447	204	243	20,4	9,3	11,1
Galicija*	232	183	49	16,9	13,3	3,6
Gomilsko*	161	235	74	— 17,1	25,0	— 7,9
Gotovlje	189	85	104	17,9	8,0	9,9
Grize	484	259	225	16,9	9,0	7,9
Letuš	88	61	27	15,9	11,1	4,8
Liboje	243	124	119	17,1	8,7	8,4
Petrovče*	352	320	32	14,4	13,1	1,3
Polzela*	608	473	135	19,7	15,3	4,4
Ponikva	150	81	69	20,2	10,9	9,3
Prebold	459	283	176	15,2	9,4	5,8
Sempeter	422	211	211	19,2	9,6	9,6
Sešče	117	62	55	15,9	8,4	7,5
Tabor	298	208	90	18,3	12,8	5,5
Trnava	65	63	2	13,0	12,6	0,4
Vinska gora	145	123	22	12,9	10,9	2,0
Vransko	436	354	82	17,1	13,9	3,2
Zalec	554	291	263	17,8	9,3	8,5
Občina Zalec:	5.636	3.730	1.906	17,5	11,5	6,0
SR Slovenija:	292.092	163.012	129.080	17,6	9,8	7,8

Za krajevne skupnosti z oznako* glej opombo pod št. 11.

Že dosedanji pregled števila rojstev na 1.000 prebivalcev po krajevnih skupnosti nam je pokazal, da so v tem pogledu med njimi kar precejšnje razlike, ki se gibljejo v razponu od 12,9 ‰ do 23,1 ‰. Še precej večja diferenciranost v stopnji rodnosti se nam pokaže pri pregledu po naseljih. V tem primeru ugotovimo, da je bila na področju žalske občine najnižja rodnost v vasi Ločica pri Vranskem (6,37 ‰), ki ji sledijo še naslednja naselja: Zavrh pri Galiciji, Črnova, Podkraj, Podgorje pri Letušu, Preleska, Orla vas in Dobriša vas. V vseh navedenih naseljih je bila stopnja rodnosti v desetletju od 1961-71 nižja od 10,0 ‰ in se je gibala v razponu od 6,71 do 9,48 ‰.

Na drugi strani pa moremo ugotoviti, da je bila v desetletju od 1961—70 rodnost v številnih naseljih tudi izredno visoka; v nekaterih je celo dvakratno presegala občinsko poprečje. Največ rojstev na 1.000 prebivalcev sta imela Orova vas (35,6 ‰) in Zajasovnik (34,1 ‰). Za več kot 40 ‰ (tj. 24,5 ‰) je vrednost rodnosti presegala občinsko poprečje še v na naslednjih naseljih: Čreta pri Vranskem, Tabor, Rakovlje, Zaplanina, Lopatnik, Andraž nad Polzelo, Ponikva pri Zalcu in Zalog pri Sempetru.

Iz vseh teh navedb je težko napraviti kakršen koli veljavnejši sklep, saj so naselja, kot smo poudarili že v uvodnih pripombah, povečini premajhne upravno-teritorialne enote, da bi njihove razvojne težnje mogle imeti trajnejši pomen v katerem koli razvoju. Vsekakor pa moremo dognati, da naselja z najvišjo, kakor tudi ona z najnižjo rodnostjo moremo uvrstiti v tipično kmečka

ali pa v mešani tip naselja, v katerem se močno prepleta neagrarno prebivalstvo z avtohtonim, katerega dejavnost je še največ zakoreninjena v kmetijstvu.

Ob vsem tem se nam vsiljuje še naslednja primerjava: za SR Slovenijo kot celoto smo ugotovili, da imajo kmetijska področja, v nasprotju s preteklostjo nižjo rodnost in da se je živahnejši utrip biološke rasti števila prebivalstva prestavil v industrializirana in v močnejše deagrarizirana območja.¹² Ako tudi naše krajevne skupnosti razvrstimo po stopnji deagrariziranosti njihovega prebivalstva, vidimo, da imajo območja z več kot 40 % kmetijskega prebivalstva najvišjo rodnost (18,63 ‰), medtem ko imajo najnižjo nataliteto področja od 27,6 do 40 % agrarnega prebivalstva in je v preteklem desetletju znašala 15,67 ‰. V krajevnih skupnostih od 72,5 do 85 % deagrariziranega prebivalstva je znašala rodnost v prejšnjem desetletju 16,79 ‰, še višja pa je bila v vseh drugih, ki so imele že manj kot 15 % kmečkega prebivalstva (17,39 ‰). Z izjemo še najbolj kmetijskih področij, ki imajo tudi najvišjo rodnost, pa velja za vse druge predele spoznanje, da stopnja natalitete narašča z zmanjševanjem deleža agrarnega prebivalstva. Ta ugotovitev za področje Spodnje Savinjske doline se v glavnem sklada s spoznanjem, ki nam ga je razgrnilo proučevanje te problematike na primeru celotne Slovenije.

Nadalje je za SR Slovenijo kot celoto značilno, da rodnost pojenjuje iz leta v leto. Primerjava med dvema petletnima obdobjema preteklega desetletja nam je pokazala, da se ni zmanjšalo samo število rojstev, temveč da se je znižala tudi relativna vrednost natalitete. V letih 1966—70 se je število rojstev v Sloveniji v primerjavi z obdobjem 1961—65 zmanjšalo za 15 %, potemtakem se je stopnja natalitete znižala od 18,2 na 17 % (tj. za 6,6 %).¹³ Zato je zanimivo spoznati ustrezna dogajanja še v občini Žalec. Tudi za naše področje ugotavljamo, da se je v zadnjem petletju obravnavanega desetletja število rojstev znižalo, a vendarle samo za 2,8 %, medtem ko je stopnja rodnosti upadla od 18,0 (1961—65) na 16,9 ‰. Razčlenitev in primerjava podatkov po krajevnih skupnostih žalske občine nam nadalje razodene, da proces zmanjševanja stopnje rodnosti ni značilen le za vse predele Spodnje Savinjske doline. V zadnjih petih letih se je, v primerjavi s prejšnjim petletnim obdobjem, stopnja natalitete dvignila kar v šestih krajevnih skupnostih. Najmočnejši prirastek je zaznamovan na področju Andraža nad Polzelo (porast za 22,2 ‰), precej manjši je značilen še za Polzelo (10,2 ‰), za območje griške krajevne skupnosti (9,9 ‰), dalje na predelu Sešč (5,2 ‰), Petrovč (4,2 ‰) in Ponikve (0,5 ‰), medtem ko je za Vinsko goro značilna stagnacija v stopnji natalitete. V vseh drugih predelih, ki jih sestavljajo posamezne, zgoraj neimenovane krajevne skupnosti, je bila v letih 1966—70 nataliteta nižja kot pa v obdobju 1961—65. Ta je najmočnejše upadla na območju Gomilskega (za —41,6 ‰), Galicije (—32 ‰), Gotovelj (—23,5 ‰), Trnave (—18,9 ‰), Zalca (—17,4 ‰), Liboj (—14,7 ‰), Tabora (—13,3 ‰), itd. Prav gotovo smemo v prikazanem stanju iskati odmeve v številnih gospodarskih, družbenih in socialnih spremembah, ki iz dneva v dan vplivajo na spremembe biološke rasti našega prebivalstva. Neizpodbitno je namreč dokazano, da številni krajevni in psihološki momenti izredno močno vplivajo na stopnjo rodnosti. Ne smemo prezreti, da so prav v zadnjih dveh desetletjih postala tudi v Spodnji Savinjski dolini industrijska naselja z najbližjim zaledjem izredno močna doselitvena jedra, ki privlačujejo izredno veliko število mladega prebivalstva. In prav v tem prebivalstvu je utelešena najmočnejša reprodukcijska sposobnost našega prebivalstva. Zato ni zgolj naključje,

da postajajo pretežno kmetijski predeli območja z visokim deležem ostarelega prebivalstva, z relativno nizko stopnjo rodnosti, a z visoko umrljivostjo.

b) Umrljivost ali mortaliteta v letih 1961—1970

Ce rojstva pospešujejo in pozitivno vplivajo na rast števila prebivalstva, pa je na drugi strani umrljivost ali mortaliteta tisti regulator, ki neposredno znižuje biološki prirastek prebivalstva. Za SR Slovenijo je značilno, da je umrljivost upadala vse do leta 1953, nakar je skoraj poldrugo desetletje stagnirala v mejah od 8,8 ‰ v letu 1961 do 10,6 ‰ v letu 1956, a koncem šestdesetih let je pričela ponovno naraščati.¹³ V desetletju 1961—70 je poprečna umrljivost v SR Sloveniji znašala 9,8 ‰, na območju občine Žalec pa 11,5 ‰ torej je bila pri nas za okrog 17 ‰ nad slovenskim povprečkom!

Kakor so se pri pregledu natalitete pokazale znatne razlike med posameznimi krajevnimi skupnostmi na področju žalske občine, prav takšne, oziroma še večje razločke med njimi ugotavljamo v primerjanju stopnje umrljivosti. Ni naključje, da je najvišja umrljivost značilna za krajevne skupnosti Gomilsko, Galicijo, Petrovče in Polzelo, saj so prav na njihovem območju naselja Šmatevž, Pernovo, Dobriša vas in nekdanji grad Šenek na Polzeli z domovi za ostarele ljudi.¹⁴ Prav ta izjemni položaj vseh navedenih naselij nam narekuje, da je koristno in potrebno za kakršnokoli verodostojnejšo primerjavo ta naselja izločiti iz nadaljnje obravnave. Po tej korekturi se nam krajevne skupnosti predstavijo v popolnoma drugi podobi (prim. tudi opombo 11). Umrljivost je bila najvišja na območjih z visokim deležem kmetijskega prebivalstva (Gomilsko, Vransko, Andraž, Tabor, Trnava itd.), najnižja pa v predelih z močnim doseljevanjem mladega prebivalstva (npr. Polzela, Liboje, Šempeter, Žalec, Prebold, Gotovlje, Griže itd.). Vsekakor smemo zapisati, da je bila umrljivost v krajevni skupnosti Gomilsko — kljub izločitvi Šmatevža — najvišja na območju žalske občine, najmanj smrtnih primerov na 1.000 pa je v tem obdobju bilo v Gotovljah, skoraj dvakrat manj kot na primer na Gomilskem.

Tudi pregled stopnje umrljivosti prebivalstva po naseljih nam pokaže vso pisano raznolikost, ki jo v mnogočem pogojujejo domače družbeno-gospodarske razmere. Ako iz našega osnovnega pregleda izvzamemo vsa štiri naselja z izjemno visoko umrljivostjo predvsem priseljenega prebivalstva (Šmatevž 65,63 ‰, Pernovo 33,07 ‰, Polzela 21,44 ‰ in Dobriša vas 19,56 ‰, ugotovimo, da je mortaliteta izredno visoka predvsem v tistih naseljih, kamor je bil v zadnjih desetletjih manjši dotok prebivalstva in v katerih gospodarska dejavnost predvsem še temelji na domačinskem kmetovanju. V novejšem času, ko so najrazličnejši objektivni in subjektivni vzroki pogojevali izseljevanje mladega in najbolj vitalnega prebivalstva iz vasi v mesta, je ostala na podeželju skoraj nedotaknjena le srednja generacija, ki se ni mogla tako naglo vključiti v dejavnosti neagarnih panog, pa tudi njena čustvena in deloma še materialna navezanost na zemljo je bila močnejša kot pri mladih ljudeh, ki so doraščali v novem, medvojnem in povojnem okolju. In prav danes je nekdanja srednja (povojna) generacija kmetov že ostarela. V izrazito kmečkih naseljih je sorazmerno zelo malo mladega prebivalstva, pa tudi izseljevanje skoraj v vsem povojnem obdobju je pripomoglo, da se je v prenekaterem naselju število prebivalstva v zadnjih dveh desetletjih močno zmanjšalo. Sorazmerno nizko število prebivalstva in visok delež ostarelih ljudi pogojuje v nekaterih najbolj tipičnih na-

seljih nizko rodnost in visoko umrljivost, kar prispeva že k pravemu izumiranju teh vasi.

Podatki nam pokažejo, da je bila umrljivost na območju občine Zalec najvišja v naselju Zaplanina (20,48 ‰), ki ji sledijo še naslednja naselja: Ruše (19,56 ‰), Vologa (18,33 ‰), Zg. Roje (17,75 ‰), Stopnik (17,55 ‰), Grajska vas (17,22 ‰), Pirešica (17,21 ‰), Zajasovnik (17,07 ‰) itd. V vseh zapisanih naseljih je bila umrljivost v desetletju od 1961—70 za več kot 45 ‰ nad poprečjem žalske občine, oziroma je za več kot 70 ‰ presegala slovensko raven. Prav tako lahko zapišemo, da je bila v precejšnjem številu naselij umrljivost v obravnavanem desetletju izredno nizka. Vsekakor je bila najnižja v raztresenem hribovskem naselju Čreta, kjer je znašala samo 3,34 ‰. Le nekaj višja mortaliteta je bila v Parižljah (5,02 ‰), v Podkraju 5,79 ‰, Kasazah (6,69 ‰, v Rakovljah (6,29 ‰), v Šempetru (6,32 ‰), v Kamenčah (6,59 ‰), v Preserjih (6,60 ‰), v Orovi vasi (6,84 ‰) itd. Nizka umrljivost je značilna tudi za druga bolj urbanizirana in industrializirana naselja, kot so na primer Zalec (7,78 promila), Prebold (7,58 ‰), Griže, Pongrac, Migojnice, Dobrteša vas itd.

Ako je v sedanjem obdobju v SR Sloveniji v prevladi le opazna težnja naraščanja stopnje umrljivosti (v letih 1966—70 se je umrljivost v primerjavi z obdobjem od 1961—65 povečala za 4,1 ‰), pa je na območju naše občine ta porast izredno močan. V drugi polovici prejšnjega desetletja se je stopnja mortalitete v primerjavi s prvo polovico — povečala kar za 15 ‰. Stopnja umrljivosti se je zmanjšala samo v treh krajevnih skupnostih (Griže, Vransko in Zalec), povsod drugod pa je narasla. Se najbolj se je povečala v Šeščah, v Letušu, na Ponikvi pri Žalcu ter v Libojah. Pripomniti moramo, da so z izjemo Liboj, vse druge krajevne skupnosti s sorazmerno majhnim številom prebivalstva, kjer lahko — absolutno vzeto — že majhno število umrlih znatno vpliva k spremembi stopnje umrljivosti. Ob tem moramo povedati, da tudi nismo mogli odkriti, oziroma spoznati kakršne koli tesnejše povezanosti med stopnjo umrljivosti na eni strani in deležem kmetijskega prebivalstva, oziroma rastjo števila prebivalstva na drugi strani. Vsekakor smemo globlje vzroke za zgoraj naznačene regionalne spremembe v umrljivosti na našem področju iskati v demografski strukturi prebivalstva in ne toliko le v njegovi socialno-gospodarski sestavi.

c) Naravni prirastek prebivalstva v desetletju od 1961—1970

Vrednost, oziroma stopnja naravnega prirastka nam prikazuje razliko med številom, oziroma stopnjo rojstev in smrti. Ponavadi je prikazan v poprečju za eno leto, in sicer na 1.000 prebivalcev. Kadar število rojstev presega število smrtnih primerov, govorimo o pozitivnem naravnem prirastku, kadar pa je število umrlih večje od števila rojstev, imamo opravka z negativnim naravnim prirastkom prebivalstva.¹⁵

Naravni prirastek je osnovna biološka komponenta, ki neposredno vpliva na spremembe v številu prebivalstva na določenem področju. Ako ne bi bilo nikakršnega selitvenega gibanja prebivalstva, ali pa bi število odseljencev bilo enako številu priseljencev v določenem naselju, potem bi bila prebivalstvena rast odvisna zgolj od gibanja vrednosti naravnega prirastka.

V prejšnjem desetletju (1961—70) je naravni prirastek v SR Sloveniji znašal 7,8 ‰, a precej nižja vrednost je značilna za predele Spodnje Savinjske doline, kjer je znašala že samo 6,0 ‰. Tolikšna vrednost naravnega prirastka,

kakršno je imela občina Žalec v minulem desetletju, je bila značilna za tiste slovenske občine (seveda v poprečju), ki so imele več kot dve petini kmetijskega prebivalstva. Mislim, da nismo daleč od resnice, ako trdimo, da zaradi premajhnega priseljevanja v Spodnjo Savinjsko dolino tudi v nataliteti ni čutiti močnejšega impulza, ki bi mogel ob naraščajo stopnji umrljivosti vidneje vplivati na rast števila našega prebivalstva.

Naravni prirastek je bil v preteklem desetletju na območju vseh krajevnih skupnosti občine Žalec pozitiven, razen na Gomilskem, kjer je število umrlih kar za 74 oseb presegalo število rojstev, kar da poprečno letno stopnjo — 7,9 ‰. Nadpoprečno močan naravni prirastek je značilen za naslednja območja krajevnih skupnosti: Braslovče, Gotovlje, Šempeter, Andraž in Ponikvo; povsod tod je bila njegova vrednost vsaj za 50 ‰ nad občinskim nivojem. V nasprotju s temi področji pa poznamo predele z izredno nizkim naravnim prirastkom, katerega vrednost se počasi že približuje prebivalstvenemu izumiranju. Če iz tega pregleda v nekaterih krajevnih skupnostih izpustimo štiri, že večkrat omenjena naselja, ki imajo zaradi specifične funkcije nenavadno visoko umrljivost (t.j. Šmatevž, Pernovo, Polzela in Dobriša vas), nam še posebno vidno izstopijo naslednje krajevne skupnosti: Trnava, Vinska gora, Gomilsko in Vransko. V teh krajevnih skupnostih je bil v preteklem desetletju tudi najnižji prirodni prirastek prebivalstva, saj je za 50 ‰ in več zaostajal za občinskim poprečkom, oziroma za 61,5 ‰ za republiško ravnijo (glej tabelo 1).

Kakor so bile v stopnji natalitete in mortalitete velikanske razlike med posameznimi naselji na področju žalske občine, prav tako pestra in raznolika podoba se nam pokaže pri pregledovanju vrednosti naravnega prirastka. Poudariti moramo, da nam pri tem pregledu res najbolj karakteristično izstopijo naselja z domovi oskrbovancev. V desetletju od 1961—1970 je znašal naravni prirastek v Šmatevžu — 40,9 ‰, v Pernovem — 21,9 ‰ v Dobriši vasi — 10,1 ‰ in na Polzeli — 1,6 ‰. Pri Polzeli je naravni prirastek višji tudi zato, ker je v tem industrializiranem in močno deagrariziranem in urbaniziranem naselju visoka rodnost, ki jo dvigajo priselitve mlajšega prebivalstva. S tem pa še nismo izčrpali pregleda naselij z negativno vrednostjo naravnega prirastka, ki jo imajo še: Pirešica (— 4,1 ‰), Ločica pri Vranskem (— 4 ‰), Podgorje pri Letušu (— 3,9 ‰), Spodnje Roje (— 3,2 ‰), Zavrh pri Galiciji (— 3 ‰), Šentrupert (— 2,9 ‰), Levec (— 2,6 ‰) in Podvin pri Polzeli (— 0,5 ‰). Vse to so vasi, katerih prebivalstvo je še v pretežni meri zaposleno v kmetijstvu. Toda v štirih naseljih, in sicer v Grajski vasi, na Kaleh, v Praprečah in v Spodnjih Gorčah je bila v obravnavanem desetletju umrljivost enaka rodnosti. Ako iz našega računa izvzamemo selitve, vidimo, da bi se zaradi biološke rasti število prebivalstva v prvi skupini naselij (ki so imela negativni naravni prirastek) zmanjšalo, medtem ko bi število prebivalstva v zadnjih štirih naseljih ostalo nespremenjeno.

Za osem naselij žalske občine je značilen izredno visok naravni prirastek (nad 15 ‰), ki najmanj za 150 ‰ presega občinsko poprečje. Polovica teh naselij sodi v območje braslovške krajevne skupnosti (Rakovlje 19,3 ‰, Parižlje 16,9 ‰, Podvrh 15,8 ‰ in Preserje 15,1 ‰), dve sta v okviru krajevne skupnosti Vransko (Čreta 26,1 ‰ in Zajasovnik 17,1 ‰). Poleg omenjenih sta še Orova vas (28,8 ‰) in Šempeter v Savinjski dolini (15,3 ‰). V vseh drugih, zgoraj navedenih naseljih, pa se je naravni prirastek gibal v mejah od 0,0 do 15 ‰.

V drugi polovici preteklega desetletja se je vrednost naravnega prirastka v Sp. Savinjski dolini zmanjšala od 7,3 ‰ (v letih 1961—65) na 4,6 ‰ (1966—70), tj. za okrog 37 ‰. Tudi za področje celotne SR Slovenije je karakteristično, da se je vrednost naravnega prirastka v tem času zmanjšala, toda še zdaleč ne v tako sunkovitem skoku, kakor na območju žalske občine. Ta se je namreč v Sloveniji zmanjšala od 8,6 ‰ (1961—65) na 7 ‰, v petletju 1966—70, ali za okrog 18,6 ‰. Iz tega moremo izluščiti še naslednje spoznanje: zaradi nižjega naravnega prirastka je tudi intenziteta naraščanja števila prebivalstva v Spodnji Savinjski dolini zaostajala za splošno slovensko trendo.

Razčlenitev rasti naravnega prirastka po krajevnih skupnostih nam pokaže, da se je njegova vrednost na veliki večini območij žalske občine zmanjšala v zadnjem petletju. Brez dvoma sta v tem pogledu najzanimivejši krajevni skupnosti Gomilsko (brez Šmatevža) in Trnava, ki sta imeli v letih 1961—65 še pozitivno vrednost prirodnega prirastka (8 ‰, oziroma 3,2 ‰), v drugi polovici obravnavanega desetletja pa se je že znižala pod negativno vrednost (— 3,5 ‰ in — 2,3 ‰). Nadalje smo ugotovili, da imata na našem področju samo krajevni skupnosti Petrovče (brez Dobriše vasi — od 3,2 na 5,2 ‰ in Griže (6,7 oziroma 9,2 ‰) v drugem petletju višji naravni prirastek kot pa v prvi polovici obravnavanega desetletja. V vseh drugih krajevnih skupnostih na področju žalske občine se je vrednost naravnega prirastka zmanjšala, kar nedvomno kaže na visoko stopnjo umrljivosti ter na nizko vrednost natalitete. Naravni prirastek je, poleg že omenjenih območij, najbolj upadel v predelu letuške krajevnje skupnosti (od 9,1 na 0,8 ‰, libojske (12,0 ‰ na 4,7 ‰), galicijske, toda brez Pernovega, od 13,5 na 5,8 ‰), gotoveljske (12,9 na 6,4 ‰), ponikevske (od 12,5 na 6,3 ‰), šeške (od 10,3 na 4,6 ‰), itd. Poudarimo naj, da so bila v tem pogledu industrializirana območja precej manj prizadeta, saj se je vrednost njihovega naravnega prirastka prebivalstva povečini zadržala še nad občinskim poprečkom (4,6 ‰). V to skupino uvrščamo nekatera najbolj tipična območja naslednjih krajevnih skupnosti: Žalec (od 9,8 na 7,2 ‰), Sempeter (11,4 na 8 ‰) in Polzela (od 9,1 na 7 ‰).

V prejšnjih desetletjih, ko industrializacija še ni tako temeljito posegla v spremembo socialne strukture našega podeželja, je bila za agrarna naselja značilna višja nataliteta, kot pa je znašala njena sočasna vrednost v urbaniziranih predelih. Prav zategadelj smo skušali na osnovi razpoložljivih podatkov ugotoviti, v kakšnem odnosu sta si danes naravni prirastek in delež kmetijskega prebivalstva na področju občine Žalec. Na osnovi izračuna korelacije med omenjenima pokazateljema spoznamo, da med njima skoroda ni nobene povezave ($r = -0,11864$), a dobljena vrednost ima negativni predznak. To pomeni, da so izrazito kmetijska naselja že podvržena prebivalstvenemu izumiranju. In takšnih primerov smo res nemalo spoznali tudi na območju Spodnje Savinjske doline.

2. Mehansko gibanje prebivalstva v desetletju od 1961—70

Selitve so druga prvina, ki jo želimo v našem pregledu osvetliti glede na njeno vlogo pri rasti števila prebivalstva. Zaradi pomanjkanja podatkov o selitvenem gibanju prebivalstva za posamezna naselja smo se namenili, da rezultat selitvene dinamike prikažemo le na posreden način. Res je, da s takšnim prikazom izgubimo pregled nad dejansko mobilnostjo našega prebivalstva, ki jo

sestavljata priseljevanje in odseljevanje iz posameznih naselij, pa vendarle menim, da se lahko v našem spisu zadovoljimo le z ugotovitvijo vrednosti migracijskega salda, saj je v večini naselij prav od njega odvisna rast števila prebivalstva.¹⁶

a) Selitvena bilanca v letih od 1961—1971

Na osnovi prej povedanega smo spoznali, da je prebivalstvo v Spodnji Savinjski dolini v zadnjem desetletju naraščalo predvsem zaradi pozitivnega naravnega prirastka in le deloma se je povečalo zaradi presežka priselitev nad odselitvami. Od leta 1961 do 1971 je k povečanju števila prebivalstva na območju žalske občine naradni prirastek prispeval 1.906 oseb ali 83,3 %, selitveni saldo pa 381 ljudi ali 16,7 %. Prebivalstvo Spodnje Savinjske doline se je povečalo od 31.152 na 33.439 ljudi. Iz tega sledi naslednje spoznanje: res, da priseljevanje na področje Spodnje Savinjske doline presega izseljevanje v druge predele Slovenije, ali morda celo v tujino, pa kljub temu je vpliv mehanskega gibanja prebivalstva na njegovo rast izredno nizek. Ako bi bilo napredovanje števila prebivalstva odvisno samo od selitev, potem bi bila za celotno naše področje značilna prava stagnacija.

Tabela 2. Selitvena bilanca po krajevnih skupnostih občine Zalec za obdobje od 1961 do 1971

Krajevna skupnost	Prirastek prebivalstva od 1961—1971		Naravni prirastek od 1961—1970		Selitvena bilanca od 1961—1971	
	število	na 1000 preb.	število	na 1000 preb.	število	na 1000 preb.
Andraž	— 10	— 1,24	76	9,4	— 86	— 10,7
Braslovče	124	5,67	243	11,1	— 119	— 5,4
Galicija*	7	0,51	49	3,6	— 42	— 3,1
Gomilsko*	30	3,19	— 74	— 7,9	104	11,1
Gotovlje	— 31	— 2,94	104	9,9	— 135	— 12,8
Griže	— 187	— 6,53	225	7,9	— 412	— 14,4
Letuš	25	4,53	27	4,8	— 2	— 0,4
Liboje	110	7,72	119	8,4	— 9	— 0,6
Petrovče*	287	11,72	32	1,3	255	10,4
Polzela*	387	12,55	135	4,4	252	8,2
Ponikva	— 6	— 0,81	69	9,3	— 75	— 10,1
Prebold	208	6,89	176	5,8	32	1,1
Sempeter	336	15,31	211	9,6	125	5,7
Sešče	— 2	— 0,27	55	7,5	— 57	— 7,8
Tabor	— 100	— 6,15	90	5,5	— 190	— 11,7
Trnava	— 1	— 0,20	2	0,4	— 3	— 0,6
Vlaska gora	96	8,52	22	2,0	74	6,6
Vransko	20	0,79	82	3,2	— 62	— 2,4
Zalec	994	31,88	263	8,5	731	23,4
Obč. ZALEC SKUPAJ	2.287	7,07	1.906	6,0	381	1,2

Pripomba: * glej opombo pod številko 17.

Kot smo mogli v prikazu prejšnjih pokazovalcev zaznamovati karakteristične razlike med posameznimi področji naših krajevnih skupnosti, takšni, ali morda še večji razločki se kažejo med njimi v primerjanju vrednosti selitvene bilance. Presenetljivo je namreč, da ima samo sedem krajevnih skupnosti na področju žalske občine pozitiven migracijski saldo, povsod drugod pa izseljevanje vidno prevladuje nad priselitvami. Povsem naravno je, da je bila na območju žalske krajevne skupnosti tudi najmočnejša selitvena dinamika, saj tu znaša selitveni saldo kar + 731 oseb! S precej visoko vrednostjo izstopata še krajevni skupnosti Petrovče in Polzela, medtem ko za imenovanimi območji že precej zaostajajo Šempeter, Gomilsko, Vinska gora in Prebold. Tudi v tem primeru se mi zdi koristno, da iz območij krajevnih skupnosti, v katerih so domovi ostarelega prebivalstva, izključimo vsa štiri naselja s to funkcijo (gl. tudi opombo 14) in spremenila se nam bo podoba vrednosti selitvenega salda.¹⁷ Tudi po tem »posegu« imajo krajevne skupnosti Gomilsko, Petrovče in Polzela še vedno primanjkljaj v selitveni bilanci!

V vseh drugih krajevnih skupnostih, ki obsegajo 68,8 % areala žalske občine in so imele v začetku leta 1971 16.370 prebivalcev (ali 49 % prebivalcev Spodnje Savinjske doline), pa že prevladujejo odselitve nad priselitvami. Najintenzivnejše izseljevanje v tem desetletju je bilo z območja griške, gotoveljske, taborske, andraške in ponikevske krajevne skupnosti. Iz drugih, zgoraj neomenjenih predelov znaša v povprečju letni selitveni primanjkljaj že manj kot 7,6 ljudi na 1.000 prebivalcev.

Če so s povprečnimi vrednostmi selitvene bilance zabrisani globalni razločki, nam morejo biti ti v pravi luči prikazani šele s pregledom po naseljih. Najmočnejši presežek priselitev nad odselitvami smo ugotovili v naseljih: Dobriša vas (56,9 ‰), Šmatevž (48,6 ‰), Žalec (35,9 ‰), Polzela (25,5 ‰), Spodnje Roje (25,0 ‰), Prebold (23,4 ‰), Prapreče (20,5 ‰), Parižlje (19,8 ‰), Lipje (17,1 ‰), Sentrupert (15,4 ‰) in Rakovlje (15 ‰). Še v drugih 24 naseljih na območju Spodnje Savinjske doline se je vrednost selitvenega salda gibala od 0,0 do 15 ‰. V vseh ostalih, t.j. v 70 naseljih, je izseljevanje že prevladovalo nad priselitvami!

Naselja z najmočnejšimi znaki izseljevanja, kjer število odselitev presega priselitve za več kot 20 ljudi na 1.000 prebivalcev, so izrazito agrarne od prometnih poti odmaknjene vasi, in sicer Zaloška Gorica (− 62 ‰!), Brnica (− 34,4 ‰), Podvrh (− 33,9 ‰), Pongrac (− 27,3 ‰), Mala Pirešica (− 27 ‰), Poljče (− 26,7 ‰), Miklavž (− 24,7 ‰), Marija Reka (− 23,8 ‰), Hramše (− 22,3 ‰), Zgornje Gorče (− 22,2 ‰, Zahomce (− 20,2 ‰).

V sedemindvajsetih naseljih žalske občine je migracijski saldo znašal od − 10,1 do − 20,0 ‰ (npr.: Velika Pirešica, Griže, Zabukovica, Ponikva, Kaplja vas in Gornja vas, Kale, Kapla, Orla vas, Ložnica, Vrbje, Čreta, Zaplanina idr.), v 24 naseljih od − 5 do − 10,0 promil (med njimi so tudi Matke, Pondor, Podlog, Liboje, Levec, Podvin, Ločica ob Savinji, Andraž, Grajska vas), v sedmih naseljih pa se je vrednost selitvenega salda v desetletju od 1961—70 gibala od 0,0 do + 5 ‰. Samo v treh vaseh, in sicer v Orovi vasi, Latkovi vasi ter v Glinjah je bilo v obravnavanem desetletju izseljevanje popolnoma izravnano s priselitvami. Zato je v teh treh naseljih samo naravni prirastek vplival na rast števila prebivalstva, medtem ko je bila povsod drugod — v pozitivnem ali v negativnem pogledu — soudeležena še selitvena bilanca.

Po kratkem pregledu selitvenega salda po naseljih Spodnje Savinjske do-

line so se nam prikazala nenavadno močna žarišča izseljevanja prebivalstva. Naselja s pretežno večino kmetijskega prebivalstva, pa najsi bodo na hribovskem ali na ravninskem predelu Spodnje Savinjske doline, kakor tudi tista v neposredni sosesčini z industrijskimi središči, ali pa naselja v njihovem zaledju, vsa ta so bila v zadnjem desetletju podvržena izseljevanju, predvsem še mladega in aktivnega prebivalstva, tu in tam pa že kar celih družin.

Razčlenitev in pregled vrednosti selitvene bilance po naseljih sta nam pokazala, kako pomembna sta za priseljevanje prebivalstva lega in položaj naselja glede na industrijsko ali urbano središče, kakor tudi v pogledu prometne povezanosti z njimi. Že dlje časa je znano, da prebivalstvo z naših hribovskih ter iz obrobnih kotlinskih naselij beži v dolino, v mesta ali v njihovo neposredno bližino. Sedaj pa smo spoznali, da prebivalstvo zapuša že precejšnje število ravninskih, oziroma dolinskih naselij, posebno tista, ki stojijo v nekakšnem prometnem ali gospodarskem zatišju (npr. Ojstriška vas, Trnava, Poljče, Orla vas, Šešče, Spodnje Grušovlje, Brode, Ceplje, Preserje, Grajska vas idr.). Podoba je, da za priseljence postajajo najbolj privlačna: a) močnejša središča neagrarnih dejavnosti, in b) nova zazidalna območja, ki privabljajo prebivalstvo celo iz drugih občin (npr. naseljevanje Celjanov na območje petrovške krajevne skupnosti). Vsekakor je v tem pogledu zelo zanimiv primer naselja Levca, katerega prebivalstvo v vsem povojnem obdobju nenehno nazaduje. To dokaj izjemno stanje Levca, ki takorekoč že stoji na samem pragu Celja in katerega je že prof. A. Melik vključil v aglomeracijo »Velikega Celja« bo potrebno ob priložnosti še posebej podrobno proučiti, da bomo mogli prav doumeti njegov položaj in funkcijo ob nekdanji »veliki beli cesti«.¹⁸

Pravzaprav smemo med relativno močnejša doselitvena žarišča v Spodnji Savinjski dolini danes prištevati samo Žalec, Polzelo, Prebold z Dolenjo vasjo, Sempeter z Dobrtešo vasjo in Vransko, ki ne predstavljajo samo večjih središč neagrarnih dejavnosti, temveč so to že tudi stara jedra nekdanjih gravitacijskih območij zahodnega predela Celjske kotline. Seveda smo iz tega pregleda namenoma izpustili Dobrišo vas z Novim Celjem (+ 288 oseb), Pernovo (+ 34 oseb) in Šmatevž (+ 107 oseb), ki imajo zaradi socialno-skrbstvene funkcije izredno visoko pozitivno vrednost selitvene bilance. Z izgubo, oziroma z ukinitvijo domov se bo z izjemo Dobriše vasi, kjer so številne novogradnje, povsod drugod bistveno spremenila ne samo vrednost migracijskega salda, temveč tudi vrednost naravnega prirastka prebivalstva.

Po vsem povedanem smemo skleniti z naslednjim spoznanjem: V zadnjem desetletju je prišlo v Spodnji Savinjski dolini do temeljite diferenciacije med posameznimi območji, zlasti pa še med njihovimi naselji. V tej polarizaciji naselij, ki temelji na njihovi gospodarski strukturi in je značilna za razkroj stare agrarne strukture in nastanek zametkov industrijske družbe¹⁹, se v končni konsekvenci kažejo že tudi smeri in jakosti selitvenih tokov. Te pa smo skušali očrtati s prikazom in z razčlenitvijo selitvene bilance za minulo desetletje.

3. Vpliv naravnega prirastka in selitvene bilance na rast števila prebivalstva od leta 1961 do 1971. leta

Ko smo se podrobneje seznanili z vrednostmi in gibanji obeh odločujočih komponent, ki neposredno učinkujeta na rast števila prebivalstva, moremo še ovrednotiti njun skupni pomen v populacijskem gibanju na področju Spodnje

Savinjske doline. Na osnovi rezultatov, oziroma vrednosti naravnega prirastka in selitvene bilance, smo mogli naselja na območju žalske občine razdeliti v štiri osnovne demogeografske tipe, in sicer:

- a) področja močnejše koncentracije prebivalstva in gospodarstva, to so vitalna področja;²⁰
- b) področja gospodarskega zaostajanja in prebivalstvenega izumiranja;²¹
- c) področja gospodarskega in prebivalstvenega izumiranja;²²
- č) področja močnega odseljevanja prebivalstva.²³

Tabela 3. Osnovne karakteristike glavnih tipov rasti števila prebivalstva v žalski občini v desetletju od 1961 do 1971

Osnovni tip	Areal v ha	Število preb.		Štev. kmeč. prebivalstva		Naravno gibanje preb. 1961—70			Selitveni saldo 1961—71
		1961	1971	1961	1970	rojstva	smrti	narav. prir.	
a	5.977	10.381	13.038	2.762	1.922	2.028	1.111	917	1.740
b	1.471	2.605	3.230	676	505	444	671	— 227	852
c	2.330	1.716	1.547	900	696	200	232	— 32	— 137
č	25.139	16.450	15.624	6.611	5.158	2.964	1.716	1.248	— 2.074
Skupaj	34.917	31.152	33.439	10.949	8.281	5.636	3.730	1.906	381

K a) Za področje **močnejše koncentracije gospodarstva in prebivalstva**, tj. za **vitalna področja**, je značilno, da so v zadnjem desetletju imela pozitivno vrednost naravnega prirastka in selitvene bilance. Za njih je značilna visoka rodnost (17,3 ‰), a najnižja umrljivost (9,5 ‰). Tudi naravni prirastek je v poprečju najvišji in znaša + 7,83 ‰. Selitvena bilanca je srednje visoka in pozitivna (14,9 ‰). Vse te prvine so vplivale, da se je število prebivalstva na teh področjih od leta 1961 do 1971 povečalo za 25,6 ‰. V tem času se je delež agrarnega prebivalstva zmanjšal od 26,6 na 15,4 ‰, a njegovo število je padlo kar za 30 ‰. V to skupino smo lahko uvrstili 27 naselij, ki zajemajo 17 ‰ areala žalske občine. In v njih je leta 1971 živel 38,9 ‰ prebivalstva Sp. Savinjske doline (leta 1961 33,3 ‰).

K b) V skupino **gospodarsko zaostajajočih in prebivalstveno izumirajočih področij** smo uvrstili 8 naselij. Tudi zanje je značilna pozitivna migracijska bilanca, a prirodni prirastek je negativen. Kljub temu, da je v zadnjem desetletju prebivalstvo v tej skupini poraslo skoraj za eno četrtno (24 ‰), se je njihov delež v okviru celotne občine povečal le od 8,3 ‰ (1961) na 9,6 ‰ (1971). Tudi za ta naselja je značilna sorazmerno visoka rodnost (15,2 ‰), a umrljivost je toliko višja (23 ‰), da je naravni prirastek že negativen in znaša — 7,78 ‰. V tej skupini naselij stopnja selitvene bilance (29,2 ‰) v poprečju močno presega vsa druga naselja v občini. Kmečkega prebivalstva je v teh naseljih že precej manj (16,5 ‰) kot znaša slovensko poprečje (22,7 ‰), oziroma popreček za celotno Sp. Savinjsko dolino (25,2 ‰)²⁴. Število kmečkega prebivalstva se je v zadnjem desetletju zmanjšalo za eno četrtno. Ta demogeografski tip rasti števila prebivalstva vključuje 8 naselij in nanje odpade 4,2 ‰ površine žalske občine.

K c) **Gospodarsko in prebivalstveno izumirajoča področja** zajemajo 9 naselij, oziroma 6,7 % ozemlja Sp. Savinjske doline. Naselja te skupine imajo negativni naravni prirastek (— 1,96 ‰) in prav tako je zanje karakteristična negativna selitvena bilanca (— 8,4 ‰). Delež kmečkega prebivalstva se je znižal od 52,5 % v letu 1961 na 44,6 % leta 1970, medtem ko znaša padec števila agrarnega prebivalstva v tej skupini naselij kar 22,7 %. V zadnjem desetletju se je število prebivalstva zmanjšalo skoraj za eno desetino (9,8 ‰). S tem v zvezi lahko pripomnimo, da se je zaradi prej nakazanih sprememb v omenjenih naseljih znižala tudi gostota obljudenosti od 73,6 (1961) na 66,4 ljudi na km².

K č) V to skupino smo uvrstili 61 naselij, ki so bila v desetletju od 1961 do 1971 **podvržena močnemu izseljevanju**. Areal te skupine naselij obsega kar 72 % žalske občine. Zaradi močnega izseljevanja se je število prebivalstva v teh naseljih v poprečju zmanjšalo za okrog 5 %. Poudariti moramo, da je prav za to skupino naselij značilna v poprečju tudi najvišja nataliteta (18,5 ‰) in nizka umrljivost (10,7 ‰), tako da znaša naravni prirastek 7,8 ‰. Ker je bilanca selitev (— 12,9 ‰) znatno presejala naravni prirastek, saj se je v obravnavanem obdobju izselilo precej več ljudi kakor pa so rojstva presejala umrljivost, se je temu primerno zmanjšalo tudi število prebivalstva. Vendar je za to skupino karakterističen precej visok delež agrarnega prebivalstva (32,7 ‰), medtem ko se je število agrarnega prebivalstva v zadnjem desetletju znižalo za dobro petino (— 22 ‰).

Na osnovi analize podatkov smo ugotovili, da je na območju Sp. Savinjske doline naravni prirastek glavni in najpomembnejši činitelj, ki je v desetletju od 1961—71 vplival na rast števila prebivalstva. V tem času se je število prebivalstva žalske občine povečalo za 2.287 ljudi, od tega je naravni prirastek prispeval 83,3 % in le 16,7 % je odpadlo na priseljence od drugod.

Preseneča nas močno izseljevanje iz precejšnjega predela Sp. Savinjske doline. Ako se bo dosedanja trenda v prebivalstvenem razvoju nadaljevala v nezmanjšanem obsegu še v tekočem desetletju, potem smemo biti že sedaj zaskrbljeni in se vprašati: kaj bo na primer z opuščenimi domovi in na pol praznimi naselji? S kakšnimi posegi bi bilo mogoče zavreti, če že ne zaustaviti današnjega prebivalstvenega in s tem tudi gospodarskega izumiranja hribovskih in vseh drugih kmetijskih naselij v Sp. Savinjski dolini? Ali že sploh slutimo, kakšne posledice bo izzvala depopulacija s preseljevanjem ljudi v neagrarna središča? To so le nekatera vprašanja, a kolikor toliko zanesljive odgovore nanje lahko pričakujemo le od nadaljnjih in podrobnejših proučitev konkretnih razmer.

4. Rast števila prebivalstva v občini Žalec v desetletju od 1961—71

Ceprav je naš glavni namen, da prikažemo prebivalstvene spremembe v zadnjem desetletju, pa kljub temu menim, da je koristno in za boljše razumevanje današnjega demogeografskega procesa tudi potrebno, seznaniti se vsaj z osnovnimi značilnostmi celotnega povojnega razvoja prebivalstva. Kajti prav v demografskem razvoju so zarisane najbolj otipljive sledi številnih in temeljnih družbeno-gospodarskih sprememb tega obdobja. Prav tako se namreč v njem na svojevrsten način odražata industrializacija in urbanizacija nekaterih, danes že osrednjih naselij Sp. Savinjske doline. Enako je v njem zarisana nagla de-agrarizacija, s katero je povezan dokončni razvoj samooskrbnega gospodarjenja na prenekateri kmetiji. Gradnja, oziroma preureditev starega prometnega ožilja,

ki sta pospešila avtobusno zvezo nekoč tako osamljenih in odmaknjenih zaselkov in vasi z industrijskimi jedri, pa večje možnosti gradnje stanovanjskih hiš itd., to so le nekateri razlogi in pobudniki hitrejšje koncentracije prebivalstva v nekaterih gospodarsko in družbeno najbolj močnih središčih Sp. Savinjske doline.

Tabela 4. Rast števila prebivalstva po krajevnih skupnostih občine Zalec od leta 1948 do 1971

Krajevna skupnost	Število prebivalstva				Indeks rasti števila prebivalstva				
	1948	1953	1961	1971	1971-61	1971-48	1948-53	1951-53	1971-53
Andraž	821	794	802	792	98,8	96,5	96,7	101,0	99,7
Braslovče	2.036	2.087	2.140	2.264	105,8	111,2	103,0	102,1	108,0
Galicija	1.235	1.327	1.371	1.378	100,5	111,6	107,4	103,3	103,8
Gomilsko	877	874	902	932	103,3	106,3	99,7	103,2	106,6
Gotovlje	818	852	1.049	1.018	97,0	124,4	104,2	123,1	119,5
Griže	2.677	2.792	2.980	2.793	93,7	104,3	104,3	106,7	100,0
Letuš	539	537	535	560	104,7	103,9	99,6	99,6	104,3
Liboje	1.143	1.309	1.347	1.457	108,2	108,2	114,5	102,9	111,3
Petrovče	2.114	2.181	2.340	2.627	112,3	124,3	103,2	107,3	120,4
Polzela	2.397	2.570	2.880	3.275	113,4	136,6	107,2	112,4	127,4
Ponikva	756	749	759	753	99,2	99,6	99,1	101,3	100,5
Prebold	2.445	2.620	2.893	3.101	107,2	126,8	107,2	110,4	118,4
Šempeter	1.818	1.842	2.037	2.373	116,5	130,5	101,3	110,6	128,8
Sešče	670	652	735	733	99,7	109,4	97,3	112,7	112,4
Tabor	1.789	1.765	1.675	1.575	94,0	88,0	98,7	94,9	89,2
Trnava	456	478	496	495	99,8	108,6	104,8	103,8	103,6
Vinska gora	1.021	1.035	1.080	1.176	108,9	115,2	101,4	104,3	113,6
Vransko	2.687	2.624	2.532	2.552	100,8	95,0	97,7	96,5	97,3
Zalec	1.883	2.152	2.591	3.585	139,1	190,4	114,3	120,4	166,6
Obč. ŽALEC	28.182	29.250	31.152	33.439	107,3	118,7	103,8	106,5	114,3

Rast števila prebivalstva je odvisna od vseh prej razčlenjenih dejavnikov, kakor tudi še od številnih drugih, ki so lahko čisto lokalnega značaja. Za naš predel ne drži povsem stara ugotovitev, da je namreč rast števila prebivalstva v obratnem sorazmerju z deležem (%) kmetijskega prebivalstva. Indeks korelacije med deležem kmečkega prebivalstva in stopnjo rasti prebivalstva je zelo majhen, saj znaša samo $-0,36800$. Nekoliko višjo soodvisnost smo ugotovili med rastjo števila kmečkega prebivalstva (1961—70) in rastjo celotnega števila prebivalstva (1961—71), pa vendarle je tudi ta vrednost v mejah majhne, oziroma zmerne korelacije ($-0,40582$).

V vsakem povojnem obdobju, ki jih razmejujemo z rednimi popisi prebivalstva²⁵, je intenziteta rasti števila prebivalstva na območju žalske občine zastajala za poprečno slovensko trendo. To pomeni, da so v vsem tem času bile v naših predelih prisotne sile, ki niso preprečevale usihanja in izseljevanja domačega ali od drugod priseljenega prebivalstva. Edinole v letih 1953—61 je bila intenziteta naraščanja prebivalstva v Sp. Savinjski dolini (0,812 % letno) rahlo nad republiškim poprečkom (0,723 %). Nadalje ugotavljamo, da je bila rast števila prebivalstva na območju žalske občine najmočnejša v obdobju 1953 do 1961 (0,815 % na leto), precej manjša pa v prvem povojnem obdobju (1948 do 1953), ko je znašala 0,756 % na leto, oziroma v zadnjem desetletju (0,734 %). V SR Sloveniji pa je prebivalstvo najhitreje naraščalo v prvem povojnem ob-

dobju (0,898 ‰), le za malenkost slabotneje v zadnjem desetletju (0,839 ‰), medtem ko je za vmesno razdobje (1953—61) značilna najnižja vrednost (0,723 ‰ na leto).

Tudi v zadnjem desetletju (1961-71) je prebivalstvo Sp. Savinjske doline poraslo za nekaj manj (7,34 ‰) kot znaša poprečni prirastek v naši republici (8,39 ‰). Najmočnejši prirastek je bil v naseljih na območju žalske krajevne skupnosti, kjer se je število prebivalstva v zadnjem desetletju povečalo skoraj za dve petini. Za več kot petino se je prebivalstvo povečalo še na območjih šempetrske, polzelske in petrovške krajevne skupnosti. Po vsem tem vidimo, da je bil najmočnejši prirastek prebivalstva izključno na ravninskem osredju Celjske kotline, kjer stoje vsa večja industrijska središča. Stagnacija števila prebivalstva je značilna za krajevne skupnosti Andraž, Galicija, Ponikva, Šešče, Trnava in Vransko, medtem ko smo značilne znake upadanja števila prebivalstva spoznali v taborski in griški krajevni skupnosti.

V priloženi tabeli (4) neposredno spoznamo, da se je število prebivalstva samo na področjih štirih krajevnih skupnosti žalske občine zmanjšalo v povojnih letih (Andraž, Ponikva, Tabor in Vransko), povsod drugod pa se je povečalo. Iz tega spoznanja sledi ugotovitev, da je število prebivalstva v izrazito agrarnih in v zatišnih predelih ali stagniralo ali pa se je celo zmanjšalo. Potemtakem je prav za te predele značilno, da so z odseljevanjem izgubili ne samo celotno vrednost naravnega prirastka, temveč še drugi del prebivalstva, ki je bil pri prejšnjem popisu še prisoten na določenem področju.

Tudi pregled naraščanja števila prebivalstva po naseljih nam pokaže, da se je pojavila tudi med njimi v zadnjem desetletju precejšnja diferenciacija. Za več kot 25 ‰ se je prebivalstvo povečalo v desetih naseljih naše občine. Od leta 1961 do 1971 je prebivalstvo najmočneje naraslo v Žalcu (61,2 ‰), Dobriši vasi (58 ‰), Parižljah (46 ‰), v Rakovljah (41 ‰), Preboldu (39 ‰), Orovi vasi in Šempetru (33 ‰), na Polzeli (28 ‰), v Zajasovniku (27 ‰) ter v Sp. Rojah (25 ‰). Poleg navedenih imajo presenetljivo viden porast še naselja Migojnice (21 ‰), Arja vas, Kasaze in Tabor, Zakl, Šentrupert, kakor še večina naselij na območju krajevne skupnosti Vinska gora, ki so pod vse močnejšim vplivom gospodarsko hitro se razvijajočega Velenja. Močnejše napredovanje v številu prebivalstva je potemtakem značilno za vsa večja naselja z neagrarnimi funkcijami. V kolikor pa so v to skupino »zašla« še nekatera kmečka naselja, pa je vzrok v tem, da so bila v zadnjem času podvržena hitrejši deagrarizaciji, ali pa so se na njihovem območju odprle možnosti graditve (predvsem zasebnih) stanovanjskih objektov.

Skoraj v polovici naselij žalske občine se je število prebivalstva zmanjšalo v zadnjem desetletju. Za več kot eno petino se je število prebivalstva znižalo v Zaloški Gorici (— 42,3 ‰) ter v Brnici (24 ‰). Nazadovanje od 20 do 15 ‰ imajo: Hramše, Kale, M. Pirešica, M. Reka, Miklavž, Podvrh, Poljče, Pongrac in Zg. Gorče, medtem ko se je število prebivalstva zmanjšalo od 10—15 ‰ še v devetih naseljih (Črni vrh, Dobrič, Kaplja vas, Levec, Ločica pri Vranskem, Orla vas, Pirešica, Zabukovica in Zahomce. V vseh drugih, tj. 32 naseljih, pa je zmanjšanje števila prebivalstva v zadnjem desetletju znašalo že manj kot eno desetino.

V nasprotju z najnovejšim obdobjem, ki smo ga pravkar podrobneje razčlenili, pa je za celotni povojni čas karakteristično, da se je število prebivalstva od leta 1948 do 1971 povečalo celo v 59 naseljih naše občine. Razumljivo je, da

je bil ta porast po posameznih naseljih zelo različen. Kar v 12 naseljih je prebivalstvo poraslo za več kot 50 %. V teh triindvajsetih letih ima Zalec najmočnejši prirastek v številu prebivalstva (140 %), kateremu sledijo Dobriša vas in Parižlje (97 %), Prebold (92 %), Kasaze (89 %), Šempeter (86 %), Pernovo (80 %), dalje Griže, Rakovlje (74 %), Breg pri Polzeli (51 %), Latkova vas (58 %) in Polzela (51 %). Preseneča nas, da imata tudi izrazito agrarni naselji, kot sta npr. Tabor (47 %) in Sentrupert (42 %) nenavadno visok prirastek prebivalstva.

46 naselij Sp. Savinjske doline (tj. občine Zalec) je imelo ob zadnjem popisu (1971) manj prebivalcev kot ob prvem povojnem ljudskem štetju leta 1948. Število ljudi se je za več kot eno petino zmanjšalo v 12 naseljih. Tretjino ali celo več ljudi imajo danes manj kot leta 1948 naslednja naselja: Brnica (— 59 %), Poljče (— 40 %), Miklavž (— 35 %) in tisti del Lopatnika, ki je vključen v žalsko občino. Le nekoliko manjše nazadovanje v številu prebivalstva imajo še naslednja naselja: Zg. Gorče (— 32 %), Sp. Gorče (— 30 %), Podgorje pri Letušu (— 28 %), Hramše in Marija Reka (— 26 %), Črni vrh (— 24 %), Loke (— 21,5 %) in Dobrovlje (— 20,3 %).

Gornja razčlenitev podatkov o napredovanju prebivalstva nam je ponovno usmerila vpogled v dvoje gospodarsko in družbeno različno razvitih in usmerjenih področij Sp. Savinjske doline. Na eni strani so naselja z izredno močnim prirastkom prebivalstva, kamor se je naselilo celo več ljudi, kot je znašala vrednost naravnega prirastka domačega prebivalstva. Poleg gospodarskih središč, (predvsem) z neagrarnimi dejavnostmi, moramo v to skupino prišteti še naselja, ki so se v zadnjem času razvijala v tako imenovane »depandanse« oziroma v »spalna naselja«. V njih je namreč gradnja stanovanjskih hiš daleč presegala potrebe obnove domov domačega prebivalstva (npr. gradnja hiš na gmajni ob Savinji v Parižljah, novi zaselek v Latkovi vasi, ki se je v povojnih letih razvil na gozdni krčevini ob glavni cesti; podobno je v Rakovljah; rast novih hiš na Bregu pri Polzeli, in Dobriši in Dobrteši vasi itd.). Na drugi strani so se nam izluščila naselja, ki so v vsem povojnem obdobju izgubljala svoje prebivalstvo. Po vsem tem, kar lahko sodimo po značilnostih njihovega dosedanjega povojnega demogeografskega razvoja, smemo trditi, da so prav ta naselja zapisana

Tabela 5. Nekateri osnovni pokazovalci področij z različno rastjo števila prebivalstva v občini Zalec od leta 1961 do 1971

	Naraščanje štev. preb. (1961—71)	Stagnacija štev. preb. (1961—71)	Zmanjšanje štev. preb. (1961—71)	Skupaj občina Zalec
Število naselij	49	4	52	105
Površina (v ha)	11.976	869	22.072	34.917
Število rojstev (1961—70)	3.342	78	2.216	5.636
Število umrlih (1961—70)	2.179	50	1.501	3.730
Naravni prirastek (1961—70)	1.163	28	715	1.906
Selitveni saldo (1961—71)	3.328	— 28	— 1.919	381
Število prebivalcev 1961	17.094	423	13.635	31.152
Število prebivalcev 1971	20.514	423	12.502	33.439
Število kmeč. preb. 1961	4.851	263	5.835	10.949
Število kmeč. preb. 1970	3.598	219	4.464	8.281
Delež kmeč. preb. 1961	28,38 %	62,17 %	42,79 %	35,14 %
Delež kmeč. preb. 1970	17,95 %	55,03 %	35,97 %	25,21 %

počasnemu izumiranju. Selišča teh depopulacijskih naselij so v glavnem v hribovskem in na obrobni svetovi Sp. Savinjske doline, ki so prometno in gospodarsko še vedno bolj ali manj izolirana od močnejšega utripa neagrarnega gospodarstva, ki je tako značilen za vsa večja naselja dolinskega osredja. Presečna naselja, da so na področju braslovške krajevne skupnosti kar tri ravninska naselja (Poljče, Sp. in Zg. Gorče), ki imajo danes v poprečju za eno tretjino manj stanovalcev kot so jih imela takoj po drugi svetovni vojni (leta 1948).

Res je, da so vsa ta naselja izrazito kmečkega značaja, saj so imela še leta 1970 v poprečju okrog 55 % kmetijskega prebivalstva. Tudi za druga, že prej omenjena naselja, ki so podvržena močni depopulaciji, je značilno, da imajo visok delež agrarnega prebivalstva (od 36 do 92 %).

V sklepnem pregledu rasti števila prebivalstva po naseljih, ki smo jih razvrstili v tri osnovne skupine (naraščanja, stagnacije in nazadovanja števila prebivalstva; gl. tabela 5!), bomo orisali nekatere značilnosti v njihovem demografskem razvoju.

V desetletju 1961—71 se je **število prebivalstva povečalo** v nekaj manj kot polovici naselij (49 ali 47 %)²⁶, ki zajemajo dobro tretjino areala občine Zalec. Za ta naselja je značilna nadpoprečna visoka rodnost (17,77 ‰), medtem ko se je umrljivost (11,58 ‰) že precej približala občinskemu poprečju. Dalje je zanje karakteristično, da so imela v obravnavanem desetletju tudi pozitiven selitveni saldo (12,38 ‰), ki je za dvakrat presegele vrednost naravnega prirastka. V teh naseljih se je število prebivalstva povečalo za eno petino, zato danes nanje odpade kar 61,4 % prebivalstva Sp. Savinjske doline. Število kmečkega prebivalstva se je zmanjšalo za eno četrtno. Tako živi danes (1970) v teh naseljih še komaj 18 % agrarnega prebivalstva, medtem ko so ga imeli leta 1961 še 28,4 %.

Leta 1971 so imela štiri naselja v Sp. Savinjski dolini²⁷ prav toliko prebivalcev kot v začetku leta 1961. Uvrstili smo jih v samostojno skupino **naselja s stagnacijo števila prebivalstva**, ki zajemajo le 2,5 % ozemlja žalske občine in je v letu 1971 živelo v njih 1,26 % prebivalstva Sp. Savinjske doline (leta 1961 še 1,36 ‰). Za to skupino štirih naselij sta značilni: visoka rodnost (18,4 ‰) in visoka umrljivost (11,82 ‰). Celotna vrednost naravnega prirastka (6,61 ‰) je pokrila izgubo prekomernega izseljevanja (migracijski saldo znaša — 6,61 ‰). Prav zato je bilo število prebivalstva podvrženo stagnaciji. Tudi v teh naseljih se je število kmetijskega prebivalstva znižalo, in sicer za 16,3 %, kljub temu pa je delež agrarnega prebivalstva v njih še vedno visok (55 % v letu 1970 oziroma 62,2 % v letu 1961).

Po številu naselij in arealu je najboljše tretja skupina naselij, v katerih se je v zadnjih desetih letih **število prebivalstva zmanjšalo**²⁸. Potemtakem sta stagnaciji in depopulaciji, tj. počasnemu hiranju (seveda kar se tiče prebivalstvene rasti) zapisani skoraj dve tretjini žalske občine! Za to skupino naselij je značilna že nižja nataliteta (17 ‰) pa tudi umrljivost (11,5 ‰) je pod občinsko ravni. Tudi naravni prirastek je nižji od desetletnega poprečka za celotno Sp. Savinjsko dolino. Na osnovi verodostojnega statističnega gradiva smemo trditi, da se iz teh naselij ni odselil le celotni naravni prirastek, temveč še skoraj dvakrat toliko drugega prebivalstva, saj znaša selitveni saldo — 14,68 ‰. V tem načrtanem okviru se je potemtakem gibalo število prebivalstva te skupine naselij. Njihovo število se je v zadnjem desetletju zmanjšalo za 8,3 %, zato je upadel tudi njihov delež v okviru celotne žalske občine od 43,8 % v letu 1961 na 37,4 % v letu 1971.

Vse zgoraj naznačene spremembe so pripomogle k novi razmestitvi kmečkega prebivalstva. Leta 1961 je odpadlo na naša depopulacijska območja 53,3 % vsega kmečkega prebivalstva v občini Žalec, leta 1971 pa celo nekaj več (53,9 %). Tudi v tem pojavu, pa čeprav ne poznamo vseh njegovih kvalitativnih sestavin, se neposredno kaže gospodarsko zaostajanje naselij, iz katerih v obliki izseljevanja beži precejšen del tamkajšnjega prebivalstva, in sicer v druga, razvitejša področja. Brez dvoma se bodo posledice tega današnjega procesa še vidneje kot doslej pokazale že v najbližji prihodnosti z vsemi mogočimi, tudi nepredvidenimi posledicami v naši kulturni pokrajini.

III. Nekatere spremembe v strukturah prebivalstva žalske občine (v desetletju od 1961—1971)

V prikazanem razvoju rasti števila prebivalstva občine Žalec v minulem desetletju so zapopadene številne strukturalne spremembe. V njih samih moramo — vsaj do določene mere — iskati vzroke kakor tudi posledice naraščanja in gibanja prebivalstva na določenem prostoru. Ker pa je človek najpomembnejši preoblikovalec svojega okolja, preurejevalec in gospodar kulturne pokrajine, zato moramo prav v vzajemnem poznavanju demografskih in gospodarskih sprememb, ki jih je določena prebivalstvena skupnost doživljala, iskati neposredno vzroke in pobudnike številnih in pomembnih sodobnih ali sočasnih procesov v transformaciji naše pokrajine.

Preveč bi se oddaljili od zastavljenega cilja, ako bi skušali tudi v tem spisu razčleniti in prikazati celokupno demogeografsko problematiko, kakršna se nam ponuja ob pregledovanju osnovnega statističnega gradiva. Vendarle pa bomo v tem poglavju skušali opozoriti na nekatere tiste osnovne spremembe v prebivalstveni sestavi, katerih neposredne posledice se zelo vidno kažejo v podobi naše pokrajine.

1. Spremembe v gostoti obljudenosti (naseljenosti)

Rast števila prebivalstva se najbolj neposredno kaže v spremembah števila ljudi na enoto površine. Potemtakem je gostota obljudenosti funkcija rasti števila prebivalstva. Res je, da s povprečnim številom ljudi na km² še ne dobimo nobenega pokazovalca o njihovi navezanosti na zemljo. Prav tako nam gostota obljudenosti še ne pokaže človekovega načina življenja ali njegove gospodarske usmerjenosti. Vse to bi mogli spoznati ob prikazu ekonomskih gostot (npr. fiziološke, agrarne, živinorejske itd.)²⁹. Tudi ni naš osnovni namen, da bi se v okviru tega spisa podrobneje bavili s prikazi najrazličnejših gostot in njihovih sprememb na področju Sp. Savinjske doline v zadnjih desetletjih, temveč želimo podati najbolj splošen vpogled v aritmetično gostoto (glej tabelo 6!).

Pri gospodarski gostoti velja na tem mestu opozoriti na ugotovitev prof. S. I l e š i č a, ki jo je podal že pred več kot tridesetimi leti, in kjer med drugim pravi »da tudi zahodni del Celjske kotline kaže izrazito poljedelsko prenaseljenost, saj je na 1 km² poljedelskih površin tedaj živelo nad 200 kmečkih prebivalcev. Pri takšni opredelitvi ne smemo prezreti vloge hmeljarstva, ki omogoča veliko večjo gostoto poljedelskega prebivalstva na isti površini kakor pa običajno naše poljedelstvo«.³⁰

Tabela 6. Število ljudi na 1 km² po krajevnih skupnostih občine Zalec od leta 1948 do 1971

Krajevna skupnost	Površina (v ha)	Povprečno število ljudi na 1 km ²			
		1948	1953	1961	1971
Andraž	1.740	47,18	45,63	46,09	45,51
Braslovče	3.485	58,42	60,17	61,40	64,96
Galicija	1.858	66,46	71,42	73,78	74,16
Gomilsko	816	107,47	107,10	110,53	114,21
Gotovlje	897	91,19	94,98	116,94	113,48
Griže	2.149	124,56	129,92	138,66	129,96
Letuš	748	72,05	71,79	71,52	74,86
Liboje	1.473	77,59	88,86	91,44	98,91
Petrovče	1.365	154,87	159,78	171,42	192,45
Polzela	1.638	146,33	156,89	176,31	199,93
Ponikva	1.509	50,09	49,63	50,29	49,90
Prebold	3.132	78,06	83,65	92,36	99,01
Sempeter	1.691	107,51	108,92	120,46	140,33
Sešče	977	68,57	66,73	75,23	75,02
Tabor	3.474	51,49	50,80	48,21	45,33
Trnava	433	105,31	110,39	114,54	114,31
Vinska gora	1.480	68,98	69,93	72,97	79,45
Vransko	5.298	50,71	49,52	47,79	48,16
Zalec	754	249,73	285,41	343,63	475,46
OBC. ZALEC	34.917	80,71	83,77	89,21	95,76
SR Slovenija	20.550 km ²	71,08	74,27	78,57	85,17

V glavnem smemo trditi, da je gostota obljudenosti, oziroma naseljenosti odvisna od gospodarske usmerjenosti prebivalstva ter od funkcije posameznega naselja. Ne le, da so ravninski predeli gosteje obljudeni kakor obrobno gričevje s hribovskim zaledjem, temveč tudi socialna in poklicna sestava prebivalstva na vsakem izmed teh dveh področij je dokaj različna. Praviloma velja ugotovitev, da sta si gostota naseljenosti in delež kmetijskega prebivalstva v obratnem sorazmerju: čim več je agrarnega prebivalstva, tem manjša bo gostota obljudenosti.

Za Sp. Savinjsko dolino velja že staro spoznanje, da je namreč njeno osredje, kjer zavzemajo njivske površine od 35 do 50 %, izredno gosto obljudeno, saj pride od 100 do 150 ljudi na 1 km² površine.³¹ Povedati še moramo, da je bila na območju občine Zalec gostota naseljenosti v vseh povojnih letih za dobro desetino nad slovenskim poprečjem (leta 1948 za 14 %, leta 1971 pa za 12 %). Toda kolikor hitrejši je prirastek prebivalstva SR Slovenije v primerjavi z našim področjem, prav za toliko se potem zmanjšujejo obstoječe razlike med njima (glej tabelo 6!).

Številke v tabeli nam nazorno prikažejo razlike, ki obstajajo med posameznimi krajevnimi skupnostmi. V mestu Zalcu in v drugih močno urbaniziranih naseljih pride trikrat ali celo več ljudi na enoto površine, kakor pa v hribovskih, oziroma pretežno agrarnih predelih. Res je, da se v večini predelov našega območja delež kmetijskega prebivalstva zmanjšuje, in ker so obenem to tudi področja praznjenja, oziroma depopulacije, zato v njih prihaja iz leta v leto

do manjše gostote naseljenosti. Temu nasproten proces je značilen za vsa naša deagrarizirana območja, kjer je število ljudi na enoto površine večje od enega do drugega popisa prebivalstva.

2. Spremembe v velikosti gospodinjestv (v letih od 1948—1971)

S pregledom števila gospodinjestv in njihove velikosti se nam odkriva problematika razslojevanja stare in tradicionalne družine, ki je bila tako značilna za predvojno dobo. Agrarna prenaseljenost, trdno zakoreninjena navezanost kmečkega prebivalstva na zemljo, dokaj omejene možnosti zaposlitve v neagrarnih dejavnostih, manjše razlike v gospodarski razvitosti med posameznimi predeli; vse to so le nekatere objektivne in bistvene okoliščine, ki so preprečevale hitrejši razpad večjega števila močnejših družin in gospodinjestv. Šele z močnejšimi spremembami družbeno-gospodarskega porekla je bilo mogoče zamajati obstoječe odnose in oblike družinskega življenja iz preteklosti, kar je privedlo do procesa hitrejšega zmanjševanja števila ljudi na gospodinjestvo in na družino. Čeprav bomo mogli v našem pregledu zasledovati razvoj gospodinjestv in njihovo poprečno velikost šele za razdobje zadnjega četrt stoletja,³² ko imamo na razpolago vso podrobnejšo statistično dokumentacijo, pa navkljub temu menim, da nam bodo mogli podatki iz priložene tabele dovolj nazorno prikazati in osvetliti proces razpadanja in prestrukturiranja naših gospodinjestv v novejši dobi.

Kljub temu, da je bila rast števila prebivalstva zelo različna v posameznih krajevnih skupnostih na območju žalske občine, pa vendarle ugotavljamo, da je število gospodinjestv skoraj v vsem povojnem obdobju povsod nenehno nara-

Tabela 7. Rast števila gospodinjestv in spremembe v velikosti gospodinjestv po krajevnih skupnostih občine Zalec od leta 1948 do 1971

Krajevna skupnost	Število gospodinjestv				Stev. ljudi na 100 gospodinjestv			
	1948	1953	1961	1971	1948	1953	1961	1971
Andraž	178	171	178	178	461	464	450	444
Braslovče	493	524	584	630	412	400	366	359
Galicija	280	308	327	317	441	430	419	434
Gomilsko	204	211	220	252	429	414	410	369
Gotovlje	215	228	277	267	380	373	378	381
Griže	823	881	919	935	325	316	324	298
Letuš	124	137	151	163	434	391	354	343
Liboje	339	351	414	499	337	372	325	291
Petrovče	585	573	787	788	361	380	305	333
Polzela	643	640	797	1.032	372	401	363	317
Ponikva	157	160	172	176	481	468	441	427
Prebold	687	740	820	938	355	354	352	330
Sempeter	455	486	615	700	399	379	331	339
Sešče	170	163	194	199	394	400	378	368
Tabor	407	405	422	414	439	435	396	380
Trnava	123	122	137	145	370	391	362	341
Vinska gora	242	243	273	319	421	425	395	368
Vransko	636	651	683	697	422	403	370	366
Zalec	581	679	839	1.219	324	316	308	294
OBC. ZALEC	7.342	7.673	8.789	9.868	383	381	354	338
SR SLOVENIJA	—	—	—	—	378	366	347	334

ščalo. Danes ima samo krajevna skupnost Andraž nad Polzelo prav tolikšno število gospodinjestev, kot jih je štela v začetku leta 1948. Povsod drugod pa jih je več. Povsem naravno je, da se je število gospodinjestev najmočneje povečalo na področju žalske krajevne skupnosti, kjer se je več kot podvojilo. Štirideset in več odstotni prirastek v številu gospodinjestev je značilen za naslednja območja krajevnih skupnosti: Polzela, Šempeter in Liboje; za več kot četrtino se je število gospodinjestev povečalo še na območjih braslovške, letuške, petrovške, preboldske in vinskogorske (šentjanske) krajevne skupnosti.

Podrobnejši vpogled v tabelo nam pokaže, da se je v letih od 1948—1953 število gospodinjestev zmanjšalo kar na šestih območjih današnjih krajevnih skupnosti, kar je prav gotovo pogojeno tudi z odselitvami kompletnih družin, bodisi zaradi kolonizacije panonskega kmetijskega prostora, bodisi zaradi velikih potreb industrijskih podjetij izven celjskega področja. Že v naslednjem, osemletnem razdobju (1953—61), ko se je število gospodinjestev na področju Sp. Savinjske doline v povprečju povečalo za 14,5 %, pa je mogoče na območjih posameznih krajevnih skupnosti znaznati manjši (4 %) ali večji porast npr. Petrovče 34 %, Žalec in Polzela po 24 %, Šempeter 26 % itd.). Tudi v zadnjem desetletju (od 1961—71) se je število gospodinjestev v žalski občini povečalo skoraj za eno osmino, toda istočasno zaznamujemo padec števila gospodinjestev kar v treh krajevnih skupnostih, in sicer v taborski (— 2 %), galicijski (— 3 %) in v gotoveljski (— 4 %). Za vsa druga območja je značilna ali stagnacija (Andraž) ali porast v številu gospodinjestev (npr. Žalec ima porast za 45 %, Polzela 29,5 %, Liboje 20,5 %, Vinska gora 16,8 %, Gomilsko, Prebold, Šempeter po 14 %, itd.).

Drugi pokazovalec, (poprečno) **število ljudi na gospodinjstvo**, nam že nazven nakazuje njihovo gospodarsko in socialno usmerjenost. Še do nedavna je praviloma veljala ugotovitev, da imajo kmečka področja večje družine kot pa industrijska ali mestna naselja. Toda danes, ko je deagrarizacija s svojimi najrazličnejšimi tipalkami že močno posegla tudi v našo najbolj oddaljeno in odmaknjeno naselje, se tudi v tem pogledu vse hitreje zmanjšujejo nekdanje razlike v velikosti družine med mestom in vasjo.

Ugotovili smo, da je poprečna velikost gospodinjstva bila v Sp. Savinjski dolini — v vseh štirih karakterističnih obdobjih — (vsaj) za spoznanje nad slovenskim povprečjem: najmanj se je nad njim dvigala v letu 1948 in 1971, a največ je od njega odstopala v letu 1953 in 1961.

Zanimive in karakteristične so nadalje tudi krajevne razlike v velikosti gospodinjestev na področju Sp. Savinjske doline. Najbolj vidno izstopajo področja žalske, polzelske, libojske in griške krajevne skupnosti na eni strani, a na drugi strani so izredno velika gospodinjstva na andraškem, galicijskem, ponikevskem, taborskem ter na gotoveljskem predelu. Razlike med njimi so pogojene v njihovi družbeni in gospodarski strukturi.

Poprečna velikost gospodinjestev se je v različnih predelih žalske občine zelo raznoliko spreminjala. V zadnjih triindvajsetih letih se je poprečna velikost gospodinjstva na obravnavanem predelu zmanjšala za malenkost močneje kot na celotnem ozemlju SR Slovenije. V tem procesu je nakazan tudi prvi korak k zmanjševanju razlik v poprečni velikosti gospodinjestev, kakršna so v zahodnem predelu Celjske kotline na eni strani, oziroma na celotnem ozemlju naše republike na drugi strani. Poprečna velikost gospodinjstva se je najbolj zmanjšala na letuškem področju (— 26 %), nekaj manj pa še na Polzeli, v Šempetru, v Libojah, na Vranskem, na Gomilskem ter v njihovem neposrednem za-

ledju. Edinole na področju krajevne skupnosti Gotovlje ni prišlo v vsem povejnem času do nikakršne vidnejše spremembe v številu ljudi na gospodinjstvo, oziroma na tem področju se je poprečna velikost družine zelo za malenkost povečala (0,25 %).

Tabela 8. Gospodinjstva po velikosti zemljiške posesti in izvoru dohodkov v občini Zalec leta 1961 in 1971

Velikost zemljiške posesti	Gospodinjstva				Indeks rasti števila gospodinjstev 1971:1961
	1961		1971		
	Število	%	Število	%	
Brez zemlje	3.683	41,90	3.704	37,67	100,57
do 1,0 ha	2.038	23,19	3.240	32,95	158,98
1,01— 2,0 ha	512	5,84	521	5,30	101,76
2,01— 3,0 ha	390	4,44	384	3,91	98,46
3,01— 5,0 ha	511	5,81	498	5,07	97,46
5,01— 8,0 ha	511	5,81	489	4,97	95,69
8,01—10,0 ha	272	3,09	219	2,23	80,51
10,01—15,0 ha	420	4,78	357	3,63	85,00
15,01 in več ha	422	4,80	379	3,85	89,81
Neznano	30	0,34	41	0,42	136,67
SKUPAJ	8.789	100,00	9.832	100,00	111,87
Kmečka gospodinjstva	2.148	24,44	1.122	11,41	52,23
Mešana gospodinjstva	2.525	28,73	1.730	17,60	68,51
Nekmečka gospodinjstva	4.116	46,83	6.963	70,82	169,17
Neznano	—	—	17	0,17	—
SKUPAJ	8.789	100,00	9.832	100,00	111,87

Priselitve in naravni prirastek, možnosti novih zaposlitev v neagrarnih dejavnostih kakor tudi možnosti graditve stanovanjskih hiš so marsikje povzročile, da se je v zadnjem desetletju velikost gospodinjstva celo povečala. Izrazi-tejši porast števila ljudi na gospodinjstvo ugotavljamo na področju petrovške, galicijske, šempetske in gotoveljske krajevne skupnosti, medtem ko je za vsa druga področja značilno še nadaljnje zmanjševanje velikosti družine.

Ceprav še nimamo na voljo vseh najnovejših podatkov o strukturi gospodinjstev po naseljih, pa nam primerjava obstoječih podatkov za celotno območje občine in spremembe, ki so nastale v zadnjih desetih letih, kažejo na temeljno pretvorbo naših gospodinjstev³⁴.

Osnovno spoznanje je v tem, da se izredno hitro zmanjšujeta število in delež kmečkih (— 47,7 %) in mešanih gospodinjstev (— 31,5 %), medtem ko naraščata število in delež nekmečkih gospodinjstev (69,2 %)³⁵. To nas opozarja, da je Sp. Savinjska dolina doživljala v zadnjem desetletju izredno intenzivno preobrazbo, ko se nekdanja veljavnost in gospodarska moč kmečkih gospodinjstev naglo umikata drugim. Tudi v tem se vsaj posredno kaže pojemajoči pomen kmetijstva in vedno hitrejšo odtujevanje kmečkih ljudi od domače zemlje.

Globalni podatki o gospodinjstvih in o velikosti njihove zemljiške posesti nas prav tako opozarjajo na korenite spremembe v času, ko zemlja izgublja na pomenu in vrednosti kot osnovno produkcijsko sredstvo. Zato ni presenetljivo, če na osnovi najnovejših statističnih virov spoznavamo, da se proces drobljenja kmečkih posestev nadaljuje z nezmanjšanim tempom. Kmetijska zemlja nekdanjih kmečkih gospodarstev čedalje bolj prehaja v roke in posest nekmečkega prebivalstva, ki živi ali na vasi ali pa se je že odselilo v mesta ali v industrijska naselja. Prav gotovo daje večini v »mešanih«²⁶ gospodinjstvih zaposlitev izven kmetijstva, ali vsaj izven lastne kmetije, osnovni vir sredstev za preživljanje, medtem ko jim lahko zemlja nudi le še postranski, oziroma dodatni vir. Prav gotovo je tudi res, da takšna gospodarska in zaposlitvena usmerjenost članov »mešanih«²⁶ gospodinjstev svojstveno vpliva na izrabo in na namembnost kmetijskih površin. To pa daje pokrajinskemu ambientu povsem svojevrstno obelježje²⁶.

Pregled podatkov v tabeli 8 nam pokaže, da se število gospodinjstev brez zemljiške posesti kakor tudi gospodinjstev z zemljiščem od 1 do 2 ha ni bistveno spremenilo v vsem zadnjem desetletju, kar pa pomeni, da se je delež teh dveh skupin v strukturi gospodinjstev na območju celotne žalske občine zmanjšal. V glavnem smo spoznali, da se je število gospodinjstev na kmetijah od 2 do 15 ha zemljiške posesti zmanjševalo v premem sorazmerju: čim manjša je posest, tem manj se je znižalo število na njih temelječih gospodinjstev. Na račun zmanjševanja števila gospodinjstev v vseh višjih skupinah zemljiške posesti pa so izredno močno porasla gospodinjstva, ki imajo do 1 ha kmetijske zemlje; njihov povprečni prirastek znaša okrog 59 %.

3. Spremembe v številu in deležu kmečkega prebivalstva

Številne spremembe, ki bi jih lahko spoznali s podrobnejšimi razčlenitvami struktur gospodinjstev po naseljih, (seveda, če bi bili tudi zanje že dostopni ustrezní podatki zadnjega popisa prebivalstva), so našle svoj najbolj neposreden odmev v številu in deležu kmečkega prebivalstva. Ker trenutno še ne razpolagamo z najnovejšimi podatki o številu kmečkega prebivalstva po naseljih žalske občine (za leto 1971), smo v naš pregled uvrstili stanje za leto 1970, kakršnega je zabeležil takratni pregled registra prebivalstva²⁷. Res pa je tudi, da že imamo na voljo globalne podatke o številu kmečkega prebivalstva za stanje z dne 31. 3. 1971, vendar predstavljajo le sumarno vsoto za celotno občino, medtem ko podrobnejših podatkov (po naseljih) še ni na razpolago. Pripomnimo naj še, da so nekatere značilnosti v rasti kmetijskega prebivalstva v Sp. Savinjski dolini za obdobje od 1953—1961 obdelane v članku z naslovom: »Nekateri demogeografski pojavi v žalski občini«, ki je objavljen v Celjskem zborniku 1963²⁸.

Zadnji popis prebivalstva nam je odkril, da je Sp. Savinjska dolina tedaj imela le še dobro petino kmečkega prebivalstva, medtem ko je 76,8 % prebivalstva žalske občine živelo od zaposlitve izven kmetijstva. Tudi ta primerjava nam pokaže, da je po deležu (%) kmetijskega prebivalstva občina Žalec (23,22 %) še vedno nad slovenskim poprečjem (20,44 %).²⁹

Proces razslojevanja kmečkega prebivalstva je potekal na področju žalske občine počasneje kot je bilo to značilno za celotno SR Slovenijo v zadnjem desetletju. Število kmetijskega prebivalstva se je namreč na našem področju v tem času zmanjšalo za 24,4 %, v SR Sloveniji za 28,3 %. Še vidnejšo razliko med

Sp. Savinjsko dolino in Slovenijo smo ugotovili v obdobju od 1953—61. Tedaj se je namreč število kmetijskega prebivalstva v naši občini zmanjšalo za 11,5 %, v SR Sloveniji za 18,3 %. Potemtakem je bila v letih od 1953—1971 intenziteta deagrarnizacije v Sp. Savinjski dolini za četrtno nižja (1,84 % letno), kot pa je znašala v slovenskem merilu (letno 2,3 %). Vzrok za takšno stanje moramo iskati tudi v vlogi komercializiranega kmetijstva s hmeljarstvom na čelu. Zato bi bilo zelo zanimivo izvedeti, kolikšen del domačega (savinjskega) prebivalstva se še ukvarja s kmetijstvom in kakšno je razmerje med kmečkim in nekmečkim prebivalstvom med priseljenci.

Tabela 9. Spremembe v številu in deležu kmečkega prebivalstva po krajevnih skupnostih občine Zalec od leta 1953 do 1971

Krajevna skupnost	Štev. kmečkega prebivalstva			Delež. kmečkega preb. (%)		
	1953	1961	1970	1953	1961	1970
Andraž	643	523	473	80,98	65,21	59,34
Braslovče	1.237	1.208	918	58,98	56,44	41,35
Galicija	777	633	475	58,55	46,17	36,90
Gomilsko	512	451	337	58,58	50,00	36,99
Gotovlje	364	327	189	42,72	31,17	18,52
Griže	375	309	193	13,43	10,36	6,89
Letuš	260	253	177	48,41	47,28	32,06
Liboje	234	165	110	17,87	12,24	7,75
Petrovče	696	619	457	31,91	26,45	18,17
Polzela	674	687	476	26,22	23,78	14,96
Ponikva	540	484	395	72,09	63,76	54,03
Prebold	808	712	450	30,83	24,61	14,47
Sempeter	832	796	637	45,16	39,07	27,25
Sešče	235	152	122	36,04	20,68	16,82
Tabor	1.264	1.019	860	71,61	60,83	54,98
Trnava	290	280	194	60,66	56,45	40,58
Vinska gora	614	490	368	59,32	45,37	32,62
Vransko	1.507	1.338	1.178	57,43	52,84	46,30
Zalec	510	503	272	23,69	19,41	7,69
OBČINA ŽALEC	12.372	10.949	8.281	42,29	35,14	25,21

Čeprav je število kmečkega prebivalstva po registru nekoliko večje kot nam ga prikazuje podatek popisa, ki je bil leto dni kasneje, pa kljub temu menim, da relacije v razlikah med posameznimi območji Sp. Savinjske doline bolj ali manj ustrezajo dejanskemu stanju. Osnovno spoznanje, ki nam ga odkrivajo podatki v tabeli 9, je v tem, da so v deležu kmetijskega prebivalstva ogromne razlike med posameznimi krajevnimi skupnostmi na območju žalske občine. Območja brez neagrarnih dejavnosti in od koder ni znatnejšega dnevnega nihanja (dnevne migracije) delovne sile, imajo še zelo visok odstotek kmečkega prebivalstva (preko dve petini: Andraž, Ponikva, Tabor, Vransko, Braslovče in Trnava). Izredno visok odstotek deagrarniziranega prebivalstva pa je karakterističen za stara rudarsko-industrijska območja in seveda za območje neposrednega zaledja mesta Zalec (npr. Griže, Liboje, Zalec itd.). Prav tako moremo iz številnih podatkov razbrati spoznanje, da se je delež agrarnega prebivalstva na vseh območjih naših krajevnih skupnostih zmanjševal od leta do leta. To

nam samo potrjuje domnevo, da je deagrarizacija v povojnem času zajela vse naše predele, ko ob zmanjševanju kmetijskega prebivalstva narašča delež ljudi, ki se preživljajo z zaposlitvijo v nekmetijskih dejavnostih.

Delež kmečkega prebivalstva v posameznem naselju je odvisen od mnogih dejavnikov: od socialno-posestnih razmer, od njegove lege glede na naravne ali na družbenogospodarske kriterije, ki mu določajo boljšo ali slabšo povezanost s središči industrijskih dejavnosti. Nadalje je odvisen od jakosti in trajanja industrializacijskih vplivov, ki so posamezna kmečka naselja močnejše ali na kakršen koli drug posreden način vključila v svoj gravitacijski objem, itd. Učinki posameznih od navedenih dejavnikov, kakor tudi njihovo medsebojno prepletanje, vnašajo v naša naselja že več desetletij deagrarizacijo in industrializacijske vplive, pod »bremenom« katerih postaja kmečko prebivalstvo vse bolj labilno in mobilno. Zato se ne čudimo, da je prav iz naših kmečkih naselij tudi najmočnejše izseljevanje mladega, najbolj aktivnega in vitalnega prebivalstva. Od številnih prej navedenih dejavnikov je odvisen delež (%) kmetijskega prebivalstva. V začetku leta 1970 je bilo v Spodnji Savinjski dolini kar 10 naselij, ki so imela še več kot 60 % kmetijskega prebivalstva. Najmanj neagrarnega prebivalstva imajo naselja po Dobrovljah (Dobrovlje 92,3 % kmečkega prebivalstva, Čreta 82,6 % in Vologa 71,2 %) pa naselja na manj dostopnem severnem gričevnatem obrobju zahodnega dela Celjske kotline (npr. Zavrh pri Galiciji ima še 78 % kmečkega prebivalstva, Dobrič 73,4 %, Kale 65,9 %, Ponikva 63,6 %, Podkraj 60 %). Preseneča nas še vedno sorazmerno visok delež kmečkega prebivalstva v severozahodnem, oziroma v jugozahodnem predelu Sp. Savinjske doline. Ne le, da imajo številna naselja v tem predelu še nad 60 % agrarnega prebivalstva (npr. Zahonice 84 %, Črni vrh 77 %, Limovce, Miklavž 75 %, Jeronim 74 %, Ločica pri Vranskem 65 %, Loke 64 %, Frapreče 62 % itd.), temveč tudi za obe krajevni skupnosti tega območja je značilen izredno visok odstotek agrarnega prebivalstva. Tudi v vsem naznačenem se dokaj razločno kaže, da je dosedanja deagrarizacija vsa ta območja še zelo malo razrahljala, temveč jih je še najbolj prizadejala s svojimi posrednimi vplivi (izseljevanje).

Poleg prej navedenih naselij pa imajo še Zakl (70 %), Poljče (66 %), Zgornje Gorče (62 %), Podlog (52 %), Spodnje in Zgornje Roje (55 oziroma 51 %), Orla vas (54 %), katerih selišča so v rodovitnem in v najbolj obdelanem predelu Spodnje Savinjske doline, presenetljivo visok delež kmečkega prebivalstva. Pri njih moramo računati, da stoje v nekakšnem »zatišju« glavnih prometnic, s katerimi pa je žalska občina sorazmerno dokaj na gosto prepletena.

Na drugi strani želimo opozoriti še na nekatera najbolj deagrarizirana naselja v Spodnji Savinjski dolini. Naselja z manj kot 10 % kmečkega prebivalstva so v glavnem stara industrijsko-rudarska središča, oziroma »spalna naselja« rudarjev in industrijskih delavcev, ali pa nekdanja vaška naselja, ki so v novejšem času dobila močnejše neagrarne funkcije. Najmanj kmečkega prebivalstva imajo Zabukovica (2,3 %), Žalec (2,6 %), Griže in Prebold (4 %). Nekoliko višji odstotek agrarnega življa je še v Libojah (6 %), v Kasazah in v Migojnicah (6,7 %), Dobriši vasi (6,8 %), na Bregu pri Polzeli (7 %), v Petrovčah (8,5 %) ter v Dobrteši vasi (9,5 %). V Šempetru, ki postaja močnejši center neagrarnih dejavnosti in katere v svoj gravitacijski obseg vključujejo precejšen del osrednjega in zahodnega dela Spodnje Savinjske doline, ima še vedno 18,3 % kmetijskega prebivalstva, tj. celo nekoliko več kot ga ima Vransko (14,5 %), oziroma Šempeter je približno na isti stopnji deagrariziranosti kot nekdanje

trško naselje Braslovče (19,5 %). Manj kot eno osmino kmečkega prebivalstva imajo še Dolenja vas, Ruše in Železno.

Zelo pomembne so spremembe v številu kmečkega prebivalstva. Kot smo že prej zapisali, se je od leta 1961 do 1970 število agrarnega prebivalstva na področju Spodnje Savinjske doline zmanjšalo za 26,4 % ali za 2.668 ljudi. Največji padec v številu kmetijskega življa je bil na območju žalske (—45 %), gotoveljske (—42,2 %), griške (—37,5 %), preboldske (—36,8 %), libojske (—33,3 %), letuške (—30 %), polzelske in trnavske krajevne skupnosti. Najmanj pa se je število agrarnega prebivalstva znižalo na področje andraške (—9,6 %) in vranske krajevne skupnosti (—12 %).

Pregled po naseljih nam pokaže, da se je od leta 1961 do 1970 število agrarnega prebivalstva povečalo kar v 6 vaseh Spodnje Savinjske doline, in sicer v Rakovljah (34,5 %), Praprečah (14 %), Železnem (8 %), za Čreto, v Limovcih ter v Taboru. Pripomniti je treba, da se je v večini od navedenih naselij — razen v Rakovljah (19) in v Praprečah (10) — število kmečkega prebivalstva povečalo samo za 1 osebo.

Bolj zanimiv in raznolik je vpogled v padec števila agrarnega prebivalstva po naseljih žalske občine. Število kmečkega prebivalstva se je za več kot polovico zmanjšalo v Žalcu (—66,8 %), Rušah (—62,5 %) in v Grižah (—55 %), v Gornji vasi in v Mali Pirešici (—54 %) ter v Dobrteši vasi (—51 %). Pri tem moremo omeniti, da vsa navedena naselja že niso več tipično kmečka. Kajti proces razslojevanja prebivalstva v kmečkih naseljih poteka precej bolj počasi, kot pa se je v imenovanih zmanjšalo število kmečkega prebivalstva, in to samo v zadnjem desetletju. To nam še najbolj nazorno in prepričljivo kažejo podatki za tista naselja, ki imajo najvišji delež v kmetijstvu zaposlenega prebivalstva (nad 60 %). Pri večini od njih ugotovimo znižanje števila agrarnega prebivalstva, toda le v mejah od 5, a največ do 20 %, le v izjemnih primerih tudi nekaj več (npr. Poljče —27,8 %, Zgornje Gorče —32,8 %). Takšno zniževanje, oziroma odmiranje števila in deleža kmetijskega prebivalstva po naših naseljih poteka precej usklajeno z doraščanjem mlajše generacije aktivnega prebivalstva, ki si je povečini že našla kruh in zaslužek izven domače kmetije. Zato moramo v izumiranju starejše generacije prebivalstva po naših naseljih, katera je bila med obema vojnama najpomembnejši nosilec razvoja in usmeritve savinjskega kmetijstva, pa tudi v povojni dobi je še dlje časa dejavno sledila vsem novim spremembam v savinjskem hmeljarstvu, iskati vzroke za tako naglo deagrarizacijo hmeljarskega predela Savinjske doline.

Z zmanjševanjem števila in deleža kmečkega prebivalstva se spreminja zunanja podoba naših naselij, menjavajo se funkcije posameznih objektov v okviru kmečkega doma, spreminja se namembnost kmetijskih površin. Skratka, v procesu deagrarizacije, ki se ji ne more izogniti še tako odmaknjeno naselje, prihaja do temeljite preureditve naših vasi in do sprememb v strukturi njihovega prebivalstva. Vsekakor je s procesom deagrarizacije tesno povezana mehanizacija našega kmetijstva, kajti le z njo je mogoče nadomestiti pomanjkanje delovnih rok pri obdelavi zemlje.

4. Spremembe v zaposlitveni strukturi prebivalstva

Osnovno spoznanje, ki ga lahko povemo na osnovi razčlenjenega gradiva o številu zaposlenih po glavnih skupinah dejavnosti je v tem, da je področje žalske občine v obdobju od 1953—61 doživljalo počasnejšo preobrazbo v struk-

turi zaposlenih kot pa je ta v poprečju značilna za celotno SR Slovenijo.⁴⁰ Na našem ozemlju se je število zaposlenih v primarnih dejavnostih⁴¹ zmanjšalo za 15 %, v SR Sloveniji za 24 %. Število v sekundarnih dejavnostih zaposlenega prebivalstva s področja žalske občine se je v tem času povečalo za 25 %, v SR Sloveniji kar za 52,6 %; porast v terciarnih dejavnostih zaposlenih občanov z žalske občine je znašal 6 %, v SR Sloveniji celo 37,4 %, medtem ko se je število prebivalstva v Spodnji Savinjski dolini, ki je bilo zaposleno v kvartarnih dejavnostih, povečalo za 76 %, v slovenskem merilu pa le za 47 %.⁴²

Poudariti moramo, da v zadnjem desetletju — 1961—1971 — ni bilo tolikšnega razkoraka med občino Žalec in SR Slovenijo v spremembah števila po glavnih skupinah dejavnosti zaposlenega prebivalstva, kot v prejšnjem osemletnem razdobju. Ob takšnem gibanju sprememb pa nam je povsem razumljivo, da se obstoječe razlike samo ohranjajo, ki so tako značilne v dejavnostni strukturi prebivalstva Spodnje Savinjske doline na eni in SR Slovenije kot celote na drugi strani.

Tabela 10. Prebivalstvo žalske občine po panogah dejavnosti od leta 1953 do 1971

Panoga dejavnosti	1953		1961		1971		Indeks rasti 1971—61
	Število	%	Število	%	Število	%	
Rudarstvo in industrija	3.245	22,42	4.268	28,73	5.618	36,56	131,60
Kmetijstvo	7.563	52,27	6.376	42,92	4.377	28,48	68,65
Gozdarstvo	55	0,38	87	0,59	99	0,64	113,79
Gradbeništvo	292	2,02	448	3,01	470	3,06	104,91
Promet	144	1,00	241	1,62	435	2,83	180,50
Trgovina in gostinstvo	582	4,02	533	3,59	839	5,46	157,41
Obrt	1.099	7,60	1.074	7,23	1.348	8,77	125,51
Usluge in komunalna dejavnost	176	1,22	185	1,24	124	0,81	67,03
Kvartarne dejavnosti (skupaj)	546	3,77	960	6,46	1.081	7,04	112,60
Izven dejavnosti in neznano	768	5,30	685	4,61	217	1,35	31,68
Na delu v tujini	—	—	—	—	768	5,00	—
AKTIVNO PREBIVAL. SKUPAJ	14.470	49,00	14.857	47,69	15.366	45,92	103,43
Osebe z lastnimi doh.	2.083	7,05	2.816	9,04	4.382	13,09	155,61
Vzdrževano prebival.	12.977	43,95	13.479	43,27	13.716	40,99	101,76
PREBIVAL. SKUPAJ	29.530	100,00	31.152	100,00	33.464	100,00	107,42

V zadnjem desetletju se je število v kmetijstvu in v gozdarstvu zaposlenega prebivalstva z območja žalske občine zmanjšalo za 30,3 % (v oklepaju navajam podatke za SRS; — 26,8 %), vseh drugih dejavnostih pa se je povečalo. Število v sekundarnih dejavnostih zaposlenih občanov z območja žalske občine se je povečalo za 28,4 % (v SRS 29 %), v terciarnih dejavnostih za 45,8 % (SRS 34,7 %), v kvartarnih panogah pa za 12,6 % (v SRS za 15,7 %).

Na osnovi teh sprememb tudi spoznamo, da se je v zadnjem desetletju zaposlitvena struktura savinjskega prebivalstva precej menjavala. Na podlagi rezultatov zadnjega popisa prebivalstva spoznavamo, da je 31,1 % aktivnega prebivalstva Spodnje Savinjske doline zaposlenega v kmetijstvu ter v gozdarstvu. Nadalje, 51,7 % jih dela in živi od zaslužka v sekundarnih dejavnostih (leta 1953 le 33,8 %, 1961. leta 40,9 %), 9,7 % je zaposlenih v terciarnih (leta 1953 6,6 %, leta 1961 6,8 %) in 7,5 % (4 % oziroma 6,8 % v letu 1961) aktivnega prebivalstva preživljajo kvartarne dejavnosti.

Kljub temu, da se je z ukinitvijo zabukovškega rudnika ter z odselitvijo precejšnjega števila rudarjev v bližino drugih premogovnikov, ki pa so izven Spodnje Savinjske doline, se je pri nas število ljudi, ki delajo v rudarstvu in v industriji povečalo v zadnjem desetletju le za nekaj manj kot eno tretjino! Število našega aktivnega prebivalstva se je zmanjšalo samo pri skupini zaposlenih v kmetijstvu (— 31,3 %) ter uslužnostni obrti (— 33 %), povsod drugod je zaznaven očiten napredek. To pomeni, da kmetijstvo kot osnovna dejavnost stalno izgublja na svojem pomenu, kar smo lahko spoznali že ob razčlenjevanju podatkov o kmečkem prebivalstvu, kar smo prikazali v prejšnjem poglavju.

Razveseljivo je spoznanje, da se je v preteklem desetletju število našega prebivalstva, ki je zaposleno v terciarnih dejavnostih, povečalo nad republiškim poprečkom. Ob tem pa moramo povedati, da delež tega aktivnega prebivalstva v okviru celotne zaposlitvene oziroma dejavnostne strukture na savinjskem področju še vedno vidno zaostaja za SR Slovenijo. Tako močan porast zaposlencev v terciarnih panogah dejavnosti na področju občine Žalec gre predvsem na račun močnega povečanja zaposlencev v prometu ter trgovini z gostinstvom, medtem ko se je število zaposlenih v uslužnostnih obrtnih dejavnostih ter v komunalnih dejavnostih zmanjšalo skoraj za eno tretjino.

Ceprav je delež savinjskega prebivalstva, zaposlenega v kvartarnih dejavnostih pod slovenskim nivojem, pa v takem stanju ne smemo videvati naše nerazvitosti in zaostalosti! Kajti težko bi bilo kompleks kvartarnih dejavnosti razviti na nivoju občine ter jih ohranjati le za to področje. Vse ali vsaj večina kvartarnih dejavnosti je namreč takšnega značaja (npr. bolnišnice, kompleks srednjih ali višjih šol, gledališče, specializirani uradi itd.), da more služiti svojemu širokemu zaledju. Ker pa je pretežni del Spodnje Savinjske doline nekakšno urbanizirano ali vsaj močno deagrarizirano zaledje mesta Celja, so mnoge kvartarne dejavnosti tega mesta tudi neposredno namenjene savinjskemu prebivalstvu. Prav tako smemo v razvitosti kvartarnih dejavnosti na žalskem področju, katere na novo nastajajo, ali pa se le stare razraščajo in krepijo, iskati vzroke in posledice v višjem splošnem in še posebej v družbenem standardu.

Preseneča nas izredno visok delež oseb, ki so izven dejavnosti, a imajo lastne dohodke (upokojenci, invalidi, socialni podpiranci, rentniki idr.). Samo v zadnjem desetletju se je njihovo število povečalo za 55,6 %, od leta 1953 do 1971 pa celo za 110 %. Porastel je tudi njihov delež v sklopu celotnega prebivalstva od 7,1 na 13,1 %.

Prav tako se je tudi spreminjal oziroma zmanjševal delež vzdrževanega prebivalstva: leta 1953 je znašal 43,95 %, v letu 1971 pa že samo 41 %. Čeprav se je v zadnjih desetih letih (1961—71) število prebivalstva v žalski občini povečalo za 7,42 %, pa ugotovimo, da je v istem razdobju znašal prirastek vzdrževanega prebivalstva samo 1,76 % (od 1948. leta 5,85 %). V teh spremembah

so prepričljivo začrtane težnje, da se tudi v okviru neagrarnih gospodinjstev (družin) zmanjšuje delež vzdrževanega, tj. nezaposlenega prebivalstva. Kljub takim spremembam je med kmečkim prebivalstvom Spodnje Savinjske doline še vedno 57,8 % aktivnega, pri vsem drugem le 42,3 %! Med kmečkim aktivnim prebivalstvom odpade na ženske dobra polovica (50,6 %), pri vsem drugem aktivnem prebivalstvu na našem področju pa znaša delež zaposlenih žensk samo 40,5 %! V takem stanju, kakršno je zabeležil zadnji popis prebivalstva, je dovolj prepričljivo nakazan prehod moškega prebivalstva od kmečke zaposlitve v druge poklice. S tem pa breme skrbi za delo na kmetiji in njen obstoj preide na ramena kmečkih žena. Sicer pa moramo poudariti, da ta pojav ni nikakršna savinjska ali slovenska posebnost, temveč je karakterističen za vsa hitro se razvijajoča gospodarstva bodisi pri nas doma bodisi kjer koli drugje po svetu. Prejšnja ugotovitev je za nas pomembna tudi zato, ker vidimo, da tudi visoko komercializirano (ali celo »industrializirano«) kmetijstvo v hmeljarskem predelu Savinjske doline ni več sposobno obdržati na zemlji večjega števila aktivnega moškega prebivalstva. Tudi z naših najbolj trdnih kmetij odhaja vedno več moškega prebivalstva, ki si išče zaposlitev v industriji ter v drugih neagrarnih dejavnostih.

Zadnji popis prebivalstva je posvetil posebno pozornost delavcem, ki so se (začasno) zaposlili na tujem. V tem prikazu se ne bomo spuščali v problematiko **zdomcev**, saj smo nanjo deloma že opozorili,⁴³ temveč bomo pojav zdomstva v tem spisu le registrirali, pa čeprav bi zaslužil, da bi mu že tudi sedaj namenili temeljitejši vpogled v njegovo problematiko.

V začetku leta 1971 je bilo iz Spodnje Savinjske doline na delu v tujini 856 ali 816 oseb,⁴⁴ med njimi je bilo 60,6 % moških. Tako je prišlo tedaj v poprečju kar 25,6 zdomcev na 1.000 prebivalcev. Z drugimi besedami to pomeni, da je bilo v letu 1971 iz občine Zalec zaposlenih v tujini najmanj 3,6 % njenega aktivnega prebivalstva. Primerjava med številom prebivalstva in številom zdomcev nam pokaže, da je imela libojska krajevna skupnost sorazmerno največ zdomcev (55,6 na 1.000 prebivalcev); precej manj, a še vedno nad občinskim povprečjem izstopajo: Galicija (34,5 oseb na 1.000 prebivalcev), Letuš (32,9), Petrovče (32,7), Gotovlje in Vransko (po 31 zdomcev na 1.000 prebivalcev). Najmanj pa jih je bilo z območja trnavske (8,1) in andraške (10,1), kakor tudi iz krajevne skupnosti Ponikva in Sešče (15 ljudi na 1.000 prebivalcev). Največ zdomcev iz Spodnje Savinjske doline je bilo na delu v ZR Nemčiji (534 ali 65,4 %), precej manj pa jih je bilo v Švici (69 oseb) in v Avstriji (60). Poleg tega je omembe vredno število naših zdomcev še v Kanadi (47 ljudi) ter v oddaljeni Avstraliji (32 oseb), pri katerih pa smemo le v izjemno redkih primerih računati, da se bodo še vrnili v domovino.

Preseneča nas, da je več kot polovica (56,8 %) zdomcev iz Spodnje Savinjske doline bila že pred odhodom v tujino zaposlena v industriji ter v rudarstvu. V kmetijstvu jih je delalo le 11,4 % (93), v obrtnih dejavnostih pa 56 oseb. Med našimi delavci, ki so zaposleni v tujini, jih ima dobra tretjina (36,5 %) poklicno izobrazbo, 6,4 % pa srednjo ali višjo oziroma visokošolsko izobrazbo. Nadalje je med zdomci iz žalske občine kar 32 % takih, ki nimajo zaključene osnovnošolske obveznosti, a poleg njih je še 183 delavcev s popolno osnovnošolsko izobrazbo.

Tudi med zdomci velja pravilo, da na delo v tujino odhajajo mlajši ljudje. Zato nas ne preseneča podatek, da je med našimi zdomci le 37 ljudi starejših

nad 50 let, medtem ko 47 zdomcev iz žalske občine še ni dopolnilo 20 let starosti. Med savinjskimi zdomci jih je 48 % v starosti od 20—29 let, 29,4 % jih je v starostni dobi od 30 do 39 let in 12,4 % zdomcev je starih med 40. in 49. letom. V teh podatkih se navsezadnje kažejo tudi želje in potrebe mladih ljudi po naglem zaslužku, ki jim bo omogočil hitro in enakopravno vključitev v življenje domačega okolja. Res je, da se je bil prenekateri zdomec prisiljen vključiti v izseljenski tok delovne sile, ki je usmerjen v tujino tudi zato, ker doma ni našel ustrezne zaposlitve, še manj pa mu je ustrezal zaslužek. Vsekakor se je potrebno zavedati, da je s stagnacijo števila doma zaposlenega prebivalstva (v družbenem sektorju) v prvem poreformnem obdobju, pa z možnostmi zaposlovanja v tujini nastopilo novo obdobje v razslojevanju in v diferenciaciji delovne sile. Potemtakem moremo vzroke za naglo deagrarizacijo, ki je zajela Jugoslavijo v najnovejšem času, iskati tudi zunaj naših državnih meja.⁴⁵ Ne smemo namreč prezreti, da je delež zdomcev pri preoblikovanju zunanje podobe naše pokrajine nad vsemi pričakovanji. Zato bo potrebno pri analizi naših vasi in drugih naselij v bodoče posvetiti poznavanju vloge zdomcev večjo skrb.

5. Starostna struktura prebivalstva žalske občine

Zaradi boljše preglednosti starostne strukture prebivalstva na področju Spodnje Savinjske doline smo za naš prikaz izbrali pet najbolj karakterističnih starostnih skupin (kontingentov) prebivalstva, in sicer:

- a) mlado prebivalstvo (do 19 let), tj. mladinski kontingent prebivalstva, v katerem je zajeta vsa perspektivna, oziroma rezervna delovna sila;
- b) skupina mlade delovne sile (20 do 34 let) in
- c) skupina zrele delovne sile (35 do 49 let), vključujeta najaktivnejši del prebivalstva, s katerim moremo v proizvodnji dejansko razpolagati, posebno še, če k temu prištejemo delež (%) žensk, ki še niso zaposlene;
- č) skupina starejše delovne sile (50 do 59 let), pri kateri delovna storilnost že počasi, a nenehno upada, in
- d) skupina starejšega prebivalstva (60 let in več).⁴⁶ Ta skupina prebivalstva je v normalnih pogojih tudi najšibkeje zastopana.

Tabela 11. Starostna struktura prebivalstva občine Zalec in SR Slovenije v letih 1961 in 1971⁴⁸

Starostna skupina	Občina Zalec				SR Slovenija	
	1961		1971		1961	1971
	Število	Delež (%)	Število	Delež (%)	Delež (%)	Delež (%)
0 do 19 let	10.884	34,94	11.023	32,94	35,07	32,94
20 do 34 let	7.438	23,88	7.548	22,55	24,09	22,67
35 do 49 let	5.145	16,51	6.879	20,56	16,80	20,75
50 do 59 let	3.688	11,84	2.872	8,58	11,66	8,59
60 let in več	3.979	12,77	5.083	15,19	12,32	14,83
Neznano	18	0,06	59	0,18	0,06	0,22
Skupaj	31.152	100,00	33.464	100,00	100,00	100,00

Ugotavljamo, da delež (%) starejšega prebivalstva narašča, čimbolj se oddaljujemo od urbanskih središč in industrijskih naselij proti obrobju Celjske kotline. Po stanju iz leta 1961 spoznamo, da je najvišji delež starejšega prebivalstva v hribovskih ali v drugih odročnejših naseljih (npr. Dobrovlje, Miklavž, Črni vrh, Dobrič itd.).⁴⁷

Razčlenitev starostne strukture prebivalstva občine Žalec nam pokaže, da v tem pogledu med njenim prebivalstvom in SR Slovenijo ni bilo znatnejših razlik v začetku leta 1971. Med njima se omembe vredna razlika pokaže v skupini zrele delovne sile, katera je na območju Spodnje Savinjske doline slabše zastopana kakor je njena udeležba v strukturi prebivalstva SR Slovenije. Enako je na obravnavanem predelu nekoliko več starejšega prebivalstva kot pa v celotni Sloveniji. Morda smemo vzroke za obstoječo starostno sestavo prebivalstva Spodnje Savinjske doline iskati v nadpovprečnem izseljevanju, v katero so bile že v preteklosti najmočnejše vključene generacije, ki danes sestavljajo prebivalstvo prej naznačenih starostnih skupin.

Pregled in primerjava sprememb v starostni sestavi prebivalstva Spodnje Savinjske doline od leta 1961 do 1971 nam prepričljivo pokaže na to, da je tudi naše prebivalstvo zajel proces staranja. Ako je bilo leta 1961 na območju žalske občine še 58,82 % prebivalstva mlajšega od 35 let, pa ga je bilo v letu 1971 le še 55,49 %. Pri predzadnjem popisu je bilo pri nas starejših ljudi (60 let ali več) 12,77 %, v začetku leta 1971 pa že 15,19 %. Vzrokov za sedanje stanje ne smemo iskati samo v izseljevanju mladega prebivalstva, temveč tudi v zmanjšani nataliteti, v podaljšani življenjski dobi naših ljudi. To pa se lahko kaže tudi v zmanjšani umrljivosti, oziroma v povečani poprečni starosti umrlega prebivalstva.

Tabela 12. Spolna in starostna struktura prebivalstva občine Žalec v letu 1971

Starostna skupina	Moški		Ženske		Delež žensk v starostni skupini (%)	
	Število	Delež (%)	Število	Delež (%)	Občina Žalec	Slovenija SR
0 do 19 let	5.608	35,02	5.415	31,03	49,12	48,78
20 do 34 let	3.911	24,42	3.637	20,85	48,18	48,03
35 do 49 let	3.214	20,07	3.665	21,01	53,28	52,76
50 do 59 let	1.210	7,56	1.662	9,52	57,87	56,21
60 let in več	2.047	12,78	3.036	17,40	59,73	59,04
Neznano	25	0,15	34	0,19	57,63	52,20
Skupaj	16.015	100,00	17.449	100,00	52,14	51,60

Družbeno-gospodarske spremembe, kakor tudi posledice vojnih let, se neposredno odražajo v starostni sestavi ženskega in moškega prebivalstva. V vsem povojnem obdobju so ženske v številčnem pogledu prevladoval nad moškimi. Tudi zadnji popis prebivalstva nam je pokazal, da 52,1 % prebivalstva Spodnje Savinjske doline sestavljajo ženske, 47,9 % pa ga odpade na moške. Nekoliko večja prevlada žensk je bila v letu 1961, ko so bile v celotnem prebivalstvu žalske občine zastopane z 52,9 %. Na osnovi tega ugotovimo, da je

bila v zadnjem desetletju rast števila moškega prebivalstva na savinjskem predelu Slovenije intenzivnejša (9,07 %) kakor pa ženskega (5,95 %).

Zanimiv vpogled v starostno sestavo med obema spoloma nam prikazuje tabela 12. Karakteristično je namreč, da pri prebivalstvu do 34. leta starosti prevladujejo moški, medtem ko je v vseh starejših kategorijah že znatna prevlada žensk nad moškim prebivalstvom. Ta pride še posebej do veljave pri ljudeh, ki so stari nad 50 let.

Tudi vpogled v spolno in starostno sestavo prebivalstva žalske občine na eni strani in SR Slovenijo na drugi nam ne pokaže bistvenih razločkov med njima. Če so med njima manjše razlike, so te prav gotovo izraz specifičnih družbenih in gospodarskih ter demografskih struktur, ki so tako značilne za posamezne predele SR Slovenije.

Spričo dejstva, da še nimamo na razpolago vseh najnovejših podatkov o prebivalstvu po naseljih za leto 1971, smo se odločili, da bomo z deset let starejšim gradivom poskušali osvetliti razliko v starostni sestavi prebivalstva med urbaniziranimi in kmetijskimi naselji žalske občine. Tedaj (1961. leta) je bila starostna sestava prebivalstva v naših urbaniziranih naseljih naslednja: mladega prebivalstva so imela 34,2 % (v oklepaju navajam podatke za kmetijska naselja, 35 %); na mlado delovno silo je odpadlo 23,9 % (prav toliko tudi v drugih naseljih), na skupino zrele delovne sile 18,7 % (16,5 %), na starejšo delovno silo 11,4 % (12 %), medtem ko je bilo nad 60 let starega prebivalstva 11,8 % (13,2 %).⁴⁹ Z izjemo mladega prebivalstva, ki so ga imela kmetijska naselja več kot urbanizirana, in skupine mlade delovne sile, pri deležu katerih sploh ni bilo razlike med osnovnima tipoma naših naselij, pa se kaže pri zadnjih skupinah izredno neugodna starostna sestava vaškega prebivalstva. Zategadelj nas ne sme presenetiti visoka umrljivost v kmetijskih področjih in zmanjšana storilnost, ki je danes tako značilna za prebivalstvo na našem podeželju. Zato moramo tudi v starostni sestavi podeželskega prebivalstva iskati prenekateri vzrok naglega propadanja naše kulturne pokrajine.

IV. SKLEPNE MISLI

Pregled rasti števila prebivalstva in sprememb v nekaterih socialno-gospodarskih in demografskih sestavinah prebivalstva na področju občine Žalec nam je nazorno nakazal razlike, ki obstajajo, se zmanjšujejo ali celo povečujejo med posameznimi predeli Spodnje Savinjske doline. Obstoječe razlike med našimi krajevnimi skupnostmi so pogojene v moči njihove gospodarske osnove kakor tudi v razvejanosti nekmetijskih dejavnosti, ki postajajo čedalje bolj privlačne za večino mladih ljudi iz savinjskih kmetij.

Zdi se mi, da moramo prav v današnjem opuščanju kmetij in življenja na njih iskati gibal, ki bodo naši kmetijski, oziroma kulturni pokrajini vtisnila podobo za prihodnja desetletja. Prav gotovo je res, da ni mogoče in gospodarno bi bilo tudi popolnoma zgrešeno, če bi s kakršnimi koli »umetnimi« sredstvi ali z »nasilnimi« posegi hoteli obdržati pri življenju vse kmetije po obrobju in hribovskem zaledju Spodnje Savinjske doline, kakor tudi ni mogoče za dlje časa zadrževati kmečkega življenja in oblik gospodarjenja na zemlji ne na včerajšnji in ne na današnji stopnji razvitosti. Ob tem pa se nam kar upravičeno postavlja vprašanje, kaj bomo storili z opuščenimi kmetijami in

opuščenim zemljiščem v odročnih in v zatišnih predelih. Ali je morda res najbolj pametno pustiti ta območja anarhičnemu propadanju? Ali jih ne bi morda kazalo ohranjati in razvijati za potrebe človekove aktivne rekreacije, ne toliko za danes, kot za potrebe jutrišnjega dne?

Ob razčlenjevanju najrazličnejšega gradiva smo spoznali, da je tudi na območju žalske občine vedno več naselij, ki se jim zmanjšuje število ljudi. V tem sodobnem procesu, ki je tako značilen za pokrajine nagle industrializacije, se kaže postopno izumiranje naselij. To se zelo prepričljivo kaže v sorazmerno visokem deležu starejših (ostarelih) ljudi, v hitrem spreminjanju obdelovalnih površin, ko delež njiv upada na račun povečevanja travnih površin, nadalje se kaže v razpadanju ali vsaj v neobnavljanju kmečkih domov, v katerem je hiša deležna še največ človekove skrbi. Ob velikem pomanjkanju stanovanj v urbaniziranih in industrializiranih naseljih se nam postavlja tudi preprosto vprašanje: zakaj ni mogoče vsaj nekatera kmečka naselja, ki pešajo na nekdanji gospodarski moči in veljavi, pčlagoma spreminjati v nekakšna »spalna naselja« vseh večjih industrijskih krajev? Vsekakor bi sodobno prometno ožilje to dopuščalo in celo pospeševalo bi takšen razvoj. Ali pa je morda med našim prebivalstvom še vedno prisotna elementarna želja po preselitvi v industrijski kraj ali vsaj v njegovo neposredno zaledje?

Vsi ti pojavi so izraz nekakšne »otroške dobe« industrializacije. Toda že na srednji stopnji industrializacije, ko se pojavi »industrijska družba« za razliko do prejšnje z agrarno strukturo prebivalstva, se že pojavi obratni selitveni tok prebivalstva. Ljudje v vedno večjem številu zapuščajo dotlejšnja bivališča v mestnih središčih in se naseljujejo tudi na oddaljenejša področja, kjer so pogoji za življenje ugodnejši kot v mestih ali v industrijskih krajih.

Pripomniti je treba, da je bila v tem našem pregledu osnovna skrb namenjena poznavanju prebivalstvenega stanja po območjih obstoječih krajevnih skupnosti. Tega smo se držali tudi v prikazu podatkov v preglednicah. Razločno so se nam pokazale razlike med posameznimi območji žalske občine. S tem pa ne zanikujemo kontrastov, ki se kažejo na območjih posameznih krajevnih skupnosti, to je v razlikah med naselji. Tudi nanje smo skušali opozoriti, seveda v kolikor nam je to dopuščalo osnovno statistično gradivo. Vsekakor nam bo obdelava prebivalstva po naseljih prinesla novo diferenciacijo v okviru Spodnje Savinjske doline, katera je prav gotovo tudi odraz prevrednotenja tega prostora. Šele s takšnim prikazom bomo mogli osvetliti, kateri razlogi so vplivali na združevanje naselij v posamezne krajevne skupnosti. Ali so območja naših najnižjih samoupravnih teritorialnih enot tudi najbolj ustrežna, to nam bo moglo pokazati šele življenje in vpogled v sestavo in razvoj njihove družbeno-gospodarske razvitosti.

LITERATURA, VIRI IN OPOMBE

¹ ILESIC S.: Osnovne geografske poteze Savinjske Slovenije. Geografski obzornik, XI, št. 2, str. 25—27, Ljubljana 1964.

² ILESIC S.: Preostanki preteklosti v pokrajini kot element resničnega geografskega okolja. Geografski vestnik, XXXVI, str. 3—12, Ljubljana 1965.

³ ILESIC S.: O pojmu resničnega »geografskega okolja«. Geografski obzornik, IX, št. 3—4, str. 23—25, Ljubljana 1962.

⁴ KLEMENCIC V.: Geografsko opredeljevanje i problemi socialno ugroženih područja na primeru Slovenije. Zbornik na jugoslovenskiot simpozium za problemite

na selskote naselbi i zemljodelskoto proizvodstvo, str. 33—40, Skopje 1972; gl. str. 34—35.

⁵ TOTH Š.: V referatu »Sistemske rešitve za razvoj manj razvitih področij v SR Sloveniji« — Murska Sobota 1969 — postavlja žalsko občino na 39 mesto v Sloveniji, medtem ko je v prispevku podpisanega Sp. Savinjska dolina na 30. mestu v SRS. Podrobnosti glejte v prispevku: »Razvitost celjskega področja v SR Sloveniji«. Celjski zbornik 1969—70, Celje 1970, str. 39.

⁶ Statistični podatki o občinah SR Slovenije 1964. Zvezek XI, Ljubljana 1966. — Statistični podatki po občinah SR Slovenije 1972. Zvezek II., Zavod SR Slovenije za statistiko, Ljubljana 1972.

⁷ Gostoto zaposlenih smo izrazili s številom zaposlenih (v družbenem sektorju) na 1.000 prebivalcev.

⁸ V skupino **primarnih dejavnosti** sta uvrščena kmetijstvo in gozdarstvo, med **sekundarne dejavnosti** prištevamo: rudarstvo, industrijo, gradbeništvo in proizvodno obrt, medtem ko so vse druge veje gospodarskih in družbenih dejavnosti uvrščene v skupino **terciarnih in kvartarnih dejavnosti**.

⁹ Krajevne skupnosti v občini Zalec: ANDRAŽ (Andraž, Dobrič), BRASLOVČE (Braslovče, Dobrovlje, Glinje, Kamenče, M. Braslovče, Parižlje, Podvrh, Poljče, Preserje, Rakovlje, Sp. Gorče, Topovlje in Zg. Gorče), GALICIJA (Galicija, Hramše, Pernovo, Vel. Pirešica, Zavrh in Zelezno), GOMILSKO (Gomilsko, Grajska vas, Šmatevž in Zakl), GOTOVLJE (Gotovlje), GRIZE (Grize, Migojnice, Pongrac in Zabukovica), LETUS (Letuš in Podgorje), LIBOJE (Brnica, Kasaze, Liboje), PETROVČE (Arja vas, Dobriša vas, Drešinja vas, Levec, Mala Pirešica, Petrovče, Ruše, Zaloška gorica), POLZELA (Breg, Ločica ob Savinji, Orova vas, Podvin, Polzela in Založe), PONIKVA (Podkraj, Ponikva in Studence), PREBOLD (Dolenja vas, Gornja vas, Kaplja vas, Latkova vas, Marija Reka in Prebold), SESČE (Matke in Šešče), SEMPETER (Dobrteša vas, Kale, Podlog, Sp. Grušovlje, Sp. Roje, Sempeter, Zalag, Zg. Grušovlje in Zg. Roje), TABOR (Crni vrh, Kapla, Loke, Miklavž, Ojstriška vas, Ponder in Tabor), TRNAVA (Orla vas, Sentrupert in Trnava), VINSKA GORA (Črnova, Janškovo Selo, Lipje, Lopatnik, Pirešica, Prelska in Vinska gora), VRANSKO (Brode, Ceplje, Čreta, Jeronim, Limovce, Ločica pri Vranskem, Prapreče, Prekopa, Selo, Stopnik, Tešova, Vologa, Vransko, Zahomce, Zajasovnik, Zaplanina) in ZALEC (Ložnica, Vrbje in Zalec).

¹⁰ Podatki o številu rojstev in smrti so prevzeti iz rokopisnega gradiva Zavoda SR Slovenije za statistiko, Ljubljana. — Prim. se: NATEK M.: »Utica deagrarizacije na prirodno i migracijsko kretanje stanovništva v SR Sloveniji u periodu od 1961 do 1971. godine«. ZBORNIK na jugoslovenskiot simpozium na problemite na selskote naselbi i zemljodelskoto proizvodstvo, str. 61—75, Skopje 1972.

¹¹ Spričo specifičnih funkcij Dobriše vasi, Polzele, Pernovega in Šmatevža smo zaradi lažje in objektivnejše primerjave omenjena naselja izločili iz ustreznih krajevnih skupnosti. Po tem odštetju dobijo takole biološko rast števila prebivalstva v desetletju od 1961—70:

Krajevna skupnost	Število			Na 1.000 prebivalcev		
	rojstev	smrti	naravni prirastek	rojstva	umrljivost	naravni prirastek
Galicija	203	97	106	18,6	8,8	9,6
Gomilsko	133	117	16	18,5	16,3	2,2 (I)
Petrovče	304	221	83	15,5	11,3	4,2
Polzela	325	167	158	16,6	8,5	8,1

¹² NATEK M., 1972, gl. str. 64—66.

¹³ Statistični letopis SR Slovenije 1972, Ljubljana 1972; gl. str. 54—55.

¹⁴ Dom oskrbovancev v Šmatevžu se je združil s sorodnim domom na Polzeli, kamor so bili tudi preseljeni vsi oskrbovanci. Drugi dom oskrbovancev je v nekdanjem graščinskem poslopju Grmovje, v naselju Pernovo, tretji dom pa v nekdanjem zdraviliškem poslopju v Novem Celju, ki je v okviru Dobriše vasi.

¹⁵ LAH A. — VRTŠER I.: Sodobni svet. Družbena geografija, I. del — Svetovno prebivalstvo, Maribor 1969; gl. str. 81.

¹⁶ Za metodološko pojasnilo moramo zapisati naslednje: **Migracijski saldo** — njegovo absolutno, oziroma relativno vrednost — smo izračunali na osnovi podatkov o številu prebivalstva leta 1961 in 1971 (podatki se nanašajo na dan 31. marca) in na osnovi vrednosti naravnega prirastka za obdobje 1961—1970. V našem delu smo se zadovoljili s to približno vrednostjo naravnega in migracijskega salda. Kajti za natančen izračun naravnega prirastka bi morali za leto 1961 upoštevati samo razdobje od aprila do konca decembra, dobljeni vrednosti pa bi bilo treba dodati še naravni prirastek za prvo četrtino 1971. leta. Menim pa, da v celotnem izračunu nismo mnogo pogrešili, ko smo vzeli podatke za celo leto 1961, namesto tega pa v našem izračunu nismo upoštevali prvega četrtletja 1971. Pri tem velja pripomniti, da je značilna vse-splošna težnja padanja naravnega prirastka, kar navsezadnje lahko pomeni, da smo v našem primeru največ za 17 oseb previšali dejansko vrednost prirodnega prirastka. To pa z drugimi besedami pomeni, da se je na območju žalske občine v obravnavanem desetletju priselilo 17 ljudi več kot pa izkazuje naš račun.

¹⁷ Ako odštejemo naselja: Dobriša vas, Pernovo, Polzela in Šmatevž, dobimo precej spremenjeno sliko o migracijski bilanci:

Krajevna skupnost	Prirastek prebivalcev v letih 1961—71		Naravni prirastek od 1961 do 1970		Selitvena bilanca 1961—1971	
	Število	na 1.000 prebivalcev	Število	na 1.000 prebivalcev	Število	na 1.000 prebivalcev
Galicija	30	2,72	106	9,6	— 76	— 6,88
Gomilsko	13	1,81	16	2,2	— 3	— 0,42
Petrovče	50	2,55	83	4,2	— 33	— 1,68
Polzela	46	2,73	158	8,1	— 112	— 6,65

¹⁸ MELIK A.: Štajerska s Prekmurjem in Mežiško dolino. Ljubljana 1957. Prim. podobo 204 na str. 503.

¹⁹ KLEMENCIC V.: 1972, o. c., str. 36—37.

²⁰ Vitalno področje Sp. Savinjske doline vključuje naselja: Arja vas, Dobrteša vas, Dolenja vas, Drešinja vas, Galicija, Gomilsko, Janškovo Selo, Kasaze, Letuš, Lipje, Migojnice, Parižlje, Petrovče, Prebold, Prekopa, Prelska, Rakovlje, Ruše, Sempeter, Tabor, Trnava, Vinska gora, Vrnsko, Zajasovnik, Zakl, Zg. Grušovlje in Žalec.

²¹ To področje sestavlja skupina 8 naselij, in sicer: Črnova, Dobriša vas, Pernovo, Polzela, Prapreče, Sp. Roje, Sentrupert in Šmatevž.

²² To je skupina 9 naselij: Grajska vas, Kale, Ločica pri Vranskem, Pirešica, Podgorje pri Letušu, Podvin, Sp. Gorče in Zavrh nad Galicijo ter Levec.

²³ To je najboljše skupina naselij, ki jo tvori vseh ostalih 61 naselij, ki jih nismo navedli pri opombah pod št. 20, 21 in 22.

²⁴ Statistični letopis SR Slovenije 1970. Ljubljana 1970, gl. str. 56—57. — Ustrezni podatki za naselja občine Žalec so prevzeti iz rokopisnega gradiva demografskega oddelka Zavoda SR Slovenije za statistiko, Ljubljana.

²⁵ Podatki o številu prebivalstva so prevzeti iz naslednjih publikacij:

a) Krajevni leksikon Ljudske republike Slovenije. Ljubljana 1954.

b) Popis stanovništva 1953. Knjiga XIV. Osnovni podatki o stanovništvu. Beograd 1958.

c) Popis stanovništva 1961. Knjiga XIV — Aktivnost i delatnost. Beograd 1965.

č) Statistično gradivo št. 2/71. Prvi podatki popisa prebivalstva in stanovanj 31. III. 1971. Zavod SR Slovenije za statistiko, Ljubljana 1971.

²⁶ Od leta 1961 do 1971 se je število ljudi povečalo v naslednjih naseljih občine Žalec: Andraž, Arja vas, Braslovče, Breg, Čreta, Črnova, Dobriša vas, Dobrteša vas, Dolenja vas, Drešinja vas, Galicija, Glinje, Gomilsko, Janškovo Selo, Kasaze, Latkova vas, Liboje, Limovce, Lipje, Ločica ob Savinji, Migojnice, Orova vas, Parižlje, Petrovče, Podlog, Polzela, Prapreče, Prebold, Prekopa, Prelska, Preserje, Rakovlje, Ruše, Sp. Roje, Studence, Sempeter, Sentrupert, Šmatevž, Tabor, Topovlje, Trnava, Vel. Pirešica, Vinska gora, Vrnsko, Zajasovnik, Zakl, Zg. Grušovlje, Žalec in Železno.

²⁷ Število prebivalstva se med zadnjima popisoma ni spremenilo v Čepljah, Kamencih, Limovcih ter na Tešovi.

²⁸ Naselja, ki niso navedena v opombi 26 in 27, smo uvrstili v skupino depopulacijskih naselij.

²⁹ LAH A. — VRISER I.: o. c., str. 57—63.

³⁰ ILEŠIČ S.: Agrarna prenaseljenost Slovenije. Tehnika in gospodarstvo, VI, str. 60—70, Ljubljana 1940. Gl. str. 65. — Poljedelska gostota prikazuje razmerje kmetijskega prebivalstva do poljedelske zemlje (njive, vrtovi, vinogradi in sadovnjaki). Prim. ILEŠIČ S., o. c. (1940), str. 63.

³¹ MELIK A.: o. c., str. 459.

³² Podatke o gospodinjstvih smo prevzeli iz: Popis stanovništva 1961. Knjiga X. — Stanovništvo i domaćinstva u 1948., 1953. i 1961. godini. Beograd 1965.

Statistično gradivo št. 2/71. Prvi podatki popisa prebivalstva in stanovanj 31. III. 1971. Ljubljana 1971.

³³ KLEMENČIČ V.: Problemi mešane strukture gospodinjstev in kmečkih gospodarstev v Sloveniji, Geografski vestnik, XL, str. 19—52, Ljubljana 1968.

³⁴ Popis stanovništva 1961. Knjiga IX. Domaćinstva i stanovništvo prema karakteristici domaćinstava. Beograd 1966. — Statistički bilten 738. Zvezni zavod za statistiko. Beograd 1972.

³⁵ Gospodinjstva, katerih vsi za delo sposobni člani so bili zaposleni v kmetijstvu, so uvrščena v skupino »kmečkih gospodinjstev«. Ako so vsi aktivni člani gospodinjstva zaposleni v neagrarnih dejavnostih, takšna gospodinjstva so vključena v skupino »nekmečkih gospodinjstev«. Gospodinjstva, katerih dohodek njenih aktivnih članov je dotekal iz kmetijstva kakor tudi iz zaposlitve v neagrarnih dejavnostih, sestavljajo skupino »mešanih gospodinjstev«. Gl. Popis stanovništva 1961. Knjiga IX, str. XVIII do XIX.

³⁶ KLEMENČIČ V.: o. c. (1968).

³⁷ Pregled registra stalnega prebivalstva nam poleg tekočih sprememb v številu prebivalstva in gospodinjstev postreže še s podatki o številu kmečkega prebivalstva. Vsako leto se podatki nanašajo na stanje 31. marca. Rokopisno gradivo po naseljih, matičnih, oziroma krajevnih uradih ter po občinah hrani Zavod SRS za statistiko, Ljubljana.

³⁸ NATEK M.: Nekaj demogeografskih pojavov v žalski občini. Celjski zbornik 1963, str. 45—78, Celje 1963. Gl. str. 55—64.

³⁹ Glejte prilogo k STATISTIČKEMU BILTENU 738. Beograd 1972.

⁴⁰ Gl. opombo 8! **Terciarne dejavnosti** vključujejo zaposlene v prometu, trgovini, gostinstvu, osebnih uslugah in komunalnih dejavnostih. V skupino **kvartarnih dejavnosti** prištevamo: kulturo, prosveto, znanost, državno upravo, zdravstvo, socialno skrbstvo, bančništvo in zavarovanje.

⁴¹ O podatkih za zaposlitveno strukturo prebivalstva glej opombo 25 b in 25 c, poleg tega še: Aneks iz: Statistički bilten 738 — Osnovne strukture stanovništva i domaćinstava po opštinama. Beograd 1972.

⁴² Prim. še: NATEK M.: Prebivalstvo v »Urbanističnem programu občine Žalec«. Stanovanjsko gospodarstvo Žalec, 1970.

⁴³ NATEK M.: Zaposlovanje delavcev s celjskega področja v tujini. Celjski zbornik 1971—72, str. 145—180, Celje 1972.

⁴⁴ Čeprav z zadnjim popisom prebivalstva zaradi najrazličnejših razlogov niso bili zajeti vsi naši delavci na tujem, pa so nam tudi ti okrnjeni podatki prav dobrodošli. — Prikazana razlika v številu zdomecev je nastala zaradi uporabe različnih virov: nižji podatek je naveden v publikaciji: Lica na privremenom radu u inostranstvu (prema popisu stanovništva i stanova 1971). Statistički bilten 679, Beograd 1971, medtem ko smo višje število prevzeli iz: Informacijski bilten, št. 8, ki ga je izdala pri Zavodu SRS za statistiko Komisija za popis prebivalstva v letu 1971, ter iz že prej večkrat citirane publikacije: Statistično gradivo, št. 2/71...

⁴⁵ BAUČIČ I.: Vanjske migracije radne snage u procesu deagrarnizacije Jugoslavije. ZBORNIK na jugoslovenskiot simpozium za problemite na selските naselbi i zemljodelskoto proizvodstvo. Skopje 1972, str. 77—86.

⁴⁶ Starostna klasifikacija prebivalstva je prevzeta po razpravi: VOGELNIK D.: Razvoj prebivalstva Slovenije zadnjih dvesto let z jugoslovske in evropske perspektive. Ekonomski zbornik, VII, str. 213—348, Ljubljana 1965. Prim. str. 69.

⁴⁷ NATEK M.: Prebivalstvo v Urbanističnem programu ...

⁴⁸ Podatki o starostni strukturi prebivalstva so iz publikacij:

a) Popis stanovništva 1961. Knjiga XI — Pol i starost. Beograd 1965.

b) Priloga k Statističnemu biltenu 738...

⁴⁹ Urbanistični program občine Žalec. Glejte poglavje: Prebivalstvo.

RAZVOJNA POT LJUDSKE OBLASTI IN SAMOUPRAVE V OBČINI ŽALEC

Ljudsko samoupravo, ki je temeljila na sorodstvenih odnosih, je tuji fevdalizem pred več ko tisoč leti uničil. Tuji zemljiški gospod je krojil pravo našemu ljudstvu. Župana, ki je bil nosilec nekdanje svobode, je spremenil v svojega zastopnika med ljudstvom, ki mu je vladal, nazadnje mu je pa vzel tudi staro ime.

Edino tržani in meščani, ki so se bavili z obrtjo in trgovino, so si sčasoma pridobili nekaj samoupravnih pravic. Na prelomu med srednjim in novim vekom se je začela pripravljati sprememba. Kmečki upori so skupaj z drugimi pojavi po svobodi težečega človeka prvi znanilci bodočih in drugačnih časov. Vendar so minula stoletja, preden so se okovi razbili, a še potem so jih često obnavljali. Rihtarji, ki se javljajo izza časa Marije Terezije, so bili od vlade določeni zastopniki ljudstva pred oblastmi. Kadar so jih poklicali, so lahko bolj ali manj ponižno povedali, kaj ljudstvo teži. Leta 1848 in 1849 je dokončno padel fevdalizem. Eden izmed učinkov te družbene spremembe so bile nove občine, katerih obrisi so opazni v današnjih dneh, saj so se ustvarjalci trudili, da bi pri njihovem snovanju upoštevali prirodne in naselitvene posebnosti pokrajine. Istočasno so tudi sodno oblast vzeli gosposčinam in ustanovili okrajna in okrožna sodišča. Spodnjo Savinjsko dolino so dodelili okrajnemu sodišču v Celju in okrajnemu sodišču na Vranskem. Na področju celjskega okrajnega sodišča so ustanovili občine: Žalec, Petrovče, Griže, Veliko Pirešico, Gotovlje, Šempeter v Savinjski dolini; na področju vranskega okrajnega sodišča pa občine: Vransko, Sv. Hieronim — Tabor, Sv. Jurij pri Taboru, Braslovče, Gomilsko, Grajsko vas, Marija Reko in Polzelo. Občina Št. Janž na Vinski gori je prišla v sestav sodnega okraja v Šoštanj. Občine so zajele eno ali več davčnih ali katastrskih občin, ki jih je oblast za Jožefa I. (oziroma Franca I.) ustanovila, da bi imela pregled posesti, ki ga je potrebovala zaradi obdavčitve. Davčne ali katastrske občine so obsegale eno ali več popisnih občin, osnovanih za Marije Terezije zaradi kontrole vojnih obveznikov. Popisne in katastrske občine so bile tudi za ljudi koristna ustanova. Prve so se dokončno preoblikovale od leta 1952—1954, na druge se pa še danes opira zemljiška knjiga.

V naslednjih desetletjih je nastala sprememba med občinama Velika Pirešica in Petrovče: iz katastrskih občin Pirešica in Železno (v občini Velika Pire-

šica) so izločili več zemljišč in jih dodelili katastrski občini Gorica, ki so jo priključili občini Petrovče (1905).

Tako stanje je prevzela stara Jugoslavija. Razmere so se pa sčasoma toliko spremenile, da majhne občine niso več mogle opravljati svojih nalog in jih je bilo treba združevati. V ta namen je narodna skupščina 8. septembra 1933 sprejela Zakon o občinah, ki so mu za Slovenijo leta 1934 do 1937 sledile banske uredbe. V Spodnji Savinjski dolini so izvedli naslednje spremembe: občino Gomilsko in Grajsko vas so združili v občini Gomilsko (8. septembra 1933), bivšo občino Gomilsko so priključili občini Braslovče, bivšo občino Grajsko vas pa Taboru (17. marca 1934). Gomilsko so izločili iz Braslovč in Grajsko vas iz Tabora pa so obnovili občino Gomilsko (17. februarja 1936); občini St. Pavel pri Preboldu so priključili občino Marija Reko (8. septembra 1933), Marija Reko so izločili in jo priključili Trbovljam, pri Št. Pavlu so pustili samo kraj Malo Reko (17. aprila 1934); občino Sv. Jurij ob Taboru in Sv. Jeronim so združili v občini Tabor (8. septembra 1933), občini Tabor so priključili katastrsko občino Prekopo, ki so jo odcepili od občine Vransko (trg) (8. septembra 1933), občini Tabor so dali prejšnje ime Sv. Jurij ob Taboru (15. februarja 1937); občini Vransko so priključili kraj Trško (17. marca 1937), nato so ji vrnili katastrsko občino Prekopo (15. februarja 1937); od občine Gotovlje so odcepili Frengo in priključili občini Žalec — trg (8. septembra 1933); občino Gotovlje (brez Frenge) in katastrsko občino Vrbje (odcepljeno od občine Žalec) ter občino Petrovče so združili v občini Žalec okolica (8. septembra 1933); občino Žalec okolico so razdelili: Petrovče in Gotovlje so zopet postale samostojni občini (13. marca 1934); občino Žalec in Gotovlje so združili v samostojni občini Žalec; Črnovo, Kozjak, Lipje, Lopatnik, Pirešico, Prelsko in Št. Janž na Vinski gori so združili kot občino Št. Janž na Vinski gori.

Ob koncu stare Jugoslavije so bile torej v Spodnji Savinjski dolini (sedanji občini Žalec) naslednje občine:

Petrovče, Žalec, Griže, Gomilsko, Št. Pavel, Šempeter, Velika Pirešica, Sv. Jurij ob Taboru, Vransko, Braslovče, Polzela, Št. Janž na Vinski gori. Bile so štiri manj kakor ob nastanku leta 1850 (izginile so občine: Gotovlje, Sv. Hieronim, Grajska vas, Marija Reka).

Okupator je samo nekatere občine združil in jim dal vsiljeno vodstvo z nemškimi (večinoma s seboj privedenimi) župani.

Borci in terenski delavci so si osnovali svojo upravno organizacijo, ki se je razraščala in je nujno služila potrebam borbe.

Domala po vseh vaseh so že takoj po napadu Nemčije na Sovjetsko zvezo začeli rasti vaški odbori Osvobodilne fronte (OF), po vseh večjih krajih Savinjske doline pa so nastajali ljudski odbori z nalogo, da krepijo in vzdržujejo med ljudmi odporiški duh ter pomagajo aktivistom, terencem in borcem. Njihovo delo je kolebalo glede na situacijo in glede na ljudi, ki so bili sposobni in voljni tvegati. Prišlo je tudi do akcijskega združevanja večjih okolišev (terenov, okrajev, okrožij), njihovo delovanje pa je bilo labilno iz istega vzroka. Razumljivo je, da vodstvo ni moglo imeti stalnega sedeža, čeprav so se okoliši (okraji) označevali po izrazitih točkah. Tako so se oblikovali okraji: Lurd, Galicija, Št. Jurij (Tabor), ki se je pozneje razdelil v Št. Jurij in Vransko, ter Letuš, ki se je razdelil med Braslovče in Mozirje. Kot najširša organizacijska oblika je nastalo Savinjsko okrožje. Meje med okoliši niso bile vedno stalne in tudi

vodstvo se je menjavalo. Težje določljive okoliščine so vzrok, da se je v tem pogledu Savinjska dolina ločila od revirjev in okolišev okrog njih.

Revirski okoliši so se vseskozi imenovali po glavnih krajih (Trbovlje, Hrastnik, Zagorje in tudi Laško), čeprav je bilo prodreti vanje tudi za kratek čas zelo tvegano. Vendar se za revirje in njihove okoliše točno ve, kdo jih je vodil in v katerem času.

Za Savinjsko dolino nastopi popolna in nesporna jasnost šele jeseni 1944, ko je bilo obnovljeno celjsko okrožje in je v njegov sestav prišlo tudi savinjsko. Prvi sekretar mu je bil Sergej Kraigher. Ko je ta kot Jurančičev naslednik postal oblastni sekretar, ga je v okrožju nasledila Ida Rakar.

Okraj Žalec je po osvoboditvi obstajal do 6. septembra. Teritorialno je obsegal središče Spodnje Savinjske doline in njeno gorsko okolje. Združeval je partizanska okraja Lurd in Žalec. Na čelu mu je bila Anica Vipotnik.

Do 6. septembra 1945 je obstajal tudi okraj Vransko. Obsegal je zahodni del Spodnje Savinjske doline, njen Vranski kot, vzhodno stran Dobrovelj in gorati svet na jugu do slemena Velike (Čemšeniške) planine, Trojan in Spitaliča. Bil je naslednik partizanskih okrajev Št. Jurij (Tabor) in Vransko. Sekretar okraja je bil Trboveljčan Alojzij Toplikar.

Takoj po osvoboditvi se je ljudska oblast preko okrožnih in okrajnih ljudskih odborov opirala na krajevne ljudske odbore, ki so bili najbolj neposredni upravni organi ljudstva samega. Z njihovo pomočjo je bilo mogoče dobiti od ljudstva vse, kar je bilo nujno potrebno za prehrano in obnovo. Krajevni ljudski odbori so se takoj po vojni zelo pomnožili, polagoma je pa začelo njihovo število padati. Z združevanjem so postajali učinkovitejši.

Zakon z dne 6. septembra 1945 navaja za žalski del sedanje občine 34 krajev s krajevnimi odbori: Arjo vas, Braslovče, Galicijo, Gomilsko, Gotovlje, Grajsko vas, Drešinja vas, Griže, Grušovlje, Kapljo vas, Kasaze, Latkovo vas, Letuš, Levec, Liboje, Loke, Ložnico, Marija Reko, Petrovče, Pirešico, Podlog, Polzelo, Ponikvo, Št. Jurij ob Taboru, Št. Lenart, Št. Lovrenc pri Preboldu, Sv. Miklavž, Sv. Pavel, Sv. Peter, Trnavo, Vrbje, Zabukovico, Zalog, Ruše in Žalec.

Po zakonu z dne 10. septembra 1946 je bilo na žalskem delu občine 20 krajev: Braslovče, Galicija, Gomilsko (sprejelo je Grajsko vas), Gotovlje, Griže (sprejele so Zabukovico), Letuš, Levec, Liboje (sprejele so Kasaze in del Zabukovice), Marija Reko, Pernovo, Petrovče (sprejele so Arjo vas, Drešinja vas in Zalog — Ruše), Pirešica, Polzela, Ponikva, Št. Jurij ob Taboru (sprejel je Loke, Sv. Miklavž in Lenart), Sv. Lovrenc pri Preboldu, Sv. Pavel pri Preboldu (sprejel je Kapljo vas in Latkovo vas), Šempeter (sprejel je Grušovlje in Podlog), Pernovo, Žalec (sprejel je Ložnico, Vrbje in gotoveljsko Frengo).

Zakon z dne 3. februarja 1948 navaja 18 krajev: Braslovče, Galicijo (sprejela je Pernovo), Gomilsko, Gotovlje, Griže, Letuš, Liboje, Marija Reko, Petrovče (sprejele so Levec), Polzelo, Ponikvo, Tabor, Sv. Lovrenc, Sv. Pavel, Sv. Peter, Veliko Pirešico, Trnavo in Žalec (razen tega pa tudi Št. Andraž, Št. Ilj in Št. Janž, ki so bili v sestavu okraja Mozirje).

Zakon z dne 12. aprila 1952 ustanavlja na žalskem ozemlju 9 občin: Braslovče (sprejele so Letuš), Gomilsko (sprejelo je Trnavo), Griže, Petrovče (sprejele so Liboje), Polzelo (sprejela je Št. Andraž), Prebold (sprejel je Št. Lovrenc in del Marija Reke, drugi del je pri Trbovljah), Šempeter (sprejel je od Ponikve

Kale), Tabor (sprejel je del Št. Lenarta — drugi del pri Trbovljah), Žalec (sprejel je Ponikvo brez Kal, Gotovlje, Veliko Pirešico in del Galicije).

Leta 1952 so za kraje mesto starih uvedli novemu času ustrežnejša imena, ki so sicer tudi bila med ljudstvom znana: Sv. Pavel ali Št. Pavel — Prebold, Sv. Jurij ob Taboru — Tabor, Marija Reka — Reka, Sv. Jeronim — Jeronim, Št. Peter — Šempeter.

Zakon z dne 28. junija 1955 je teh 9 manjših občin združil v veliki občini (komuni) Žalec.

Na vranskem delu občine je zakon z dne 6. septembra 1945 uvedel 5 krajev: Brode, Sv. Jeronim, Ločico, Vransko in Prekopo.

Zakon z dne 3. februarja 1948 je Brode dodelil Vranskemu.

Zakon z dne 12. aprila 1952 je preostale tri kraje — Jeronim, Vransko in Prekopo združil v občini Vransko.

Zakon z dne 24. septembra 1958 je občino Vransko priključil občini Žalec in združil s tem vso Spodnjo Savinjsko dolino v enotni občini.

DELOVANJE LJUDSKIH ODBOROV DO USTANOVITVE OBČIN

Kako je to delovanje potekalo, je starejšim ljudem dobro znano. Ni bilo lahko premagovati stisko in bedo, celiti rane in se v skladu s tem prilagajati novim razmeram ter ustvarjati oblike družbene ureditve, pravične vsem slojem naroda. Življenje je potekalo hitro, marsikaj je bilo storjenega po ustnem nalogu ali nepopolno zapisano, mnogi zapisi so se zaradi združevanj in presnavljanj zgubili, tako da je izčrpna rekonstrukcija otežkočena; v bistvenih potezah je pa z uskladitvijo spomina in zapisa vendarle možna.

Tik po vojni je bilo v Savinjski dolini vse polno odborov Osvobodilne fronte, razen tega je bilo mnogo odborov AFŽ in odborov mladine, ki so jih rodile potrebe vojne.

Še po volitvah narodnih (ljudskih) odborov v avgustu 1945 jih je bilo zelo mnogo. Čeprav je bilo že tedaj odločeno, da si pridržijo odbori Osvobodilne fronte samo politično delo, je mestoma prišlo do križanja kompetenc, npr. na Polzeli.

Vsekakor je tu in tam po vzburljivi napetosti, ki jo je povzročila vojna, po nastopu mirne dobe vnema nekoliko popustila, vendar so skoraj povsod marljivo delali: celili rane, ustanavljali podjetja in skrbeli za napredek.

Pri tem so mogli računati na podporo okrožja, okraja, republike, kolikor jim ni primanjkovalo sredstev.

Po volitvah avgusta 1945 so v vseh občinah izvolili izvršne odbore s predsednikom in tajnikom. Člani izvršnih odborov so prevzeli vodstvo posameznih področij (resorov), izza leta 1947 so jih označevali kot poverjenike. Leta 1950 so na njihovo mesto stopili sveti.

V Braslovčah sta bila po volitvah v avgustu 1945 izvoljena: za predsednika Avgust Švajger, za tajnico Olga Maršič.

Po priključitvi kraja Parižlje so določili tudi podpredsednika: Vincenca Drčo.

V decembru l. 1947 (po volitvah) so poverili mesto predsednika Vincencu Drči, mesto tajnika pa Francu Pircu.

V decembru 1949 je postal predsednik Marjan Rak, tajnik pa Anton Omladič.

Ko je marca 1950 Rak odšel k vojakom, je prevzel predsedništvo Martin Kodre.

Leta 1951 so mnogo razpravljali o tem, kam Letuš in kam Trnavo.

Končno so dali Letuš Braslovčam in Trnavo Gomilskemu. Vendar so Orlo vas, ki je bila dotlej pri Trnavi, priključili k Braslovčam. Št. Rupert je pa na željo kraja prišel h Gomilskemu.

V decembru 1952 je postal *predsednik izvršnega odbora Franc Kos*, njegov namestnik pa Pavel Kukenberg. Bila sta vodji občine do priključitve k veliki občini.

Na Polzeli je bilo takoj po vojni zelo razgibano življenje. Sekretar krajevnega odbora OF je bil *Franc Švajger*. Po volitvah avgusta 1945 so ga izbrali tudi za predsednika krajevnega ljudskega odbora. Za tajnika so izvolili Jožeta Kača, ki je bil izza leta 1929 tajnik predvojne občine.

V okviru krajevnega odbora so bili vaški odbori v naseljih: Polzela — Podvin, Breg — Ločica, Založe — Orlova vas.

Med sodelavci srečamo Franca Orešnika, zdravnika dr. Vovška in Ernesta Jelena, ki so se izkazali med vojno in ob izgonu okupatorja.

Decembra 1947 so poverili predsedstvo izvršnega odbora *Jožetu Vrbnjaku*, medtem ko je tajništvo prevzel Ivan Rizmal.

V začetku leta 1950 je postal predsednik *August Fonda*, tajnik pa Ivan Šturbej.

Leta 1952 se je s Polzelo združil Št. Andraž.

Po združitvi so poverili predsedstvo *Leopoldu Spacapanu*, tajništvo pa Heleni Kosec.

Najvažnejše delo Polzelanov je bila obnova železniške postaje, ki so jo s prostovoljnimi delom in prostovoljnimi *žrtvami* izvedli leta 1946.

V Št. Andražu je bil prvi predsednik krajevnega narodnega (ljudskega) odbora *Franc Verdev*; v decembru 1949 so za predsednika izvolili *Zdravka Jezovnika*, v maju 1951 pa *Ferda Blagotinška*.

Izvoljenega tajnika navadno niso imeli, delo sta opravljala administrator — administratorka.

Na Gomilskem so po volitvah v avgustu 1945 izvolili za predsednika krajevnega narodnega (ljudskega) odbora *Karla Vovka*, za tajnika pa predvojnega občinskega tajnika Antona Sovinca.

V decembru 1947 so izvolili za predsednika Milana Košenino in za tajnika Ivana Strozerja.

Konec leta 1949 so poverili predsedništvo Ignaciju Cizeju, tajništvo pa Mirku Šmiglu.

V Preboldu je bil do decembra 1947 predsednik krajevnega ljudskega odbora *Ignacij Skok*, tajnik pa Valenc, sledila sta kot predsednik *Franc Smit* in kot tajnik Drago Pečnik.

Decembra 1949 je postal predsednik *Edi Ahac*, a tajnica Terezija Zagožen.

Ko je že bila občina, je postal v maju 1952 predsednik občinskega ljudskega odbora *Vinko Poteko*, njegov namestnik Edi Ahac, a tajnik Ivan Kač.

V Gotovljah je 17. januarja 1948 postal predsednik krajevnega ljudskega odbora Vinko Jordan.

Po volitvah v novembru 1949 je prevzel predsedstvo *Stane Vaš*, tajništvo pa Ivan Rojc, ki ga je kmalu nasledila Danica Vihernik.

Občine (1952—1955)

V Braslovčah (1952—1955) predsednik *Franc Kos*.

Sveti:

za gospodarstvo — predsednik Pavel Kukenberg,
za prosveto in kulturo — predsednik Franc Kolar,
za socialno skrbstvo in zdravstvo — predsednik Ivan Škajanc.
Gomilsko: predsednik *Anton Vesolak*.

Sveti:

za gospodarstvo — predsednik Franc Korun,
za socialno skrbstvo, kulturo, prosveto — predsednik Franc Čulk.
Prebold: predsednik *Tomo Potočnik*, tajnik Ivan Kač.
Petrovče: predsednik *Stefan Mirnik*, tajnica Silva Rehar.
Polzela: predsednik *Av gust Fonda (4 leta)*, nato Miha Satler.
Šempeter: predsednik *Alojz Terglav*, podpredsednik Martin Časl.
Tabor: predsednik *Rudolf Natek*, tajnik Alojzij Križnik.

Na Vranskem je bil po osvoboditvi prvi predsednik krajevnega narodnega (ljudskega) odbora znani zdravnik *dr. Serko*, ki se je vrnil iz nemškega taborišča. Zastopal je napredne ideje, zlasti mu je bilo pri srcu zdravstvo.

V poznejši vranski občini je bil predsednik *Franc Pečovnik*. Občinski zbor je vodil *Ivan Praprotnik*, zbor proizvajalcev pa *Jože Križnik*.

Odbor je imel šest svetov:

za notranje zadeve in splošno upravo — predsednik Alojzij Druškovič,
za družbeni plan in finance — predsednik Robert Kladnik,
za stanovanjske in komunalne zadeve — predsednik Viktor Šoster,
za kmetijstvo in gozdarstvo — predsednik Franc Jurhar,
za šolstvo, prosveto in kulturo — predsednik Ivan Praprotnik,
za zdravstvo, socialno skrb, varstvo matere in otroka, delo in delovna razmerja — predsednik Ivan Praprotnik.

Vzpon Žalca

V Žalcu je po osvoboditvi izvrševal obnovitveno delo krajevni odbor OF, ki mu je kot sekretarka bila na čelu *Ana Karčič*. V odboru so še bili: Mija Manojlovič, Milica Mikuš-Još, Franc Gorišek, Karel Korošec, Josip Mikuš, Josip Jug, Martin Šketa, Martin Vučer. Ti vsi so pod vodstvom Karčičeve septembra 1944 ustanovili OF odbor. Po osvoboditvi so se priključili odboru še Ljubica Cerar, Vinko Novak in Adalbert Stamol.

Pri volitvah v avgustu 1945 so bili izvoljeni v narodnoosvobodilni odbor: Jože Aubrecht, Ivan Zagode, Karel Korošec, Ana Karčič, dr. Martin Herman, Karel Hočevar, Viktor Knapič, Milan Krašovic in Franc Ježovnik. Predsedni-

štvo so poverili *Aubrehtu*, a tajništvo *Zagodetu*. Odborniki so si porazdelili med seboj razne funkcije.

Konec leta je prišla na dnevni red združitvev krajev.

Vrbje si je želelo združitve, Ložničani so izjavljali, da bi bili najrajši sami, Žalčani so se vneli za priključitev *Freng*e. Do združitve je pa le prišlo. To je *Zalec* okrepilo, čeprav je bil že sam na sebi sorazmerno močan.

Po odločbi okrajnega ljudskega odbora so bili v novem izvršnem odboru 4 Žalčani, 2 Vrbenčana in 1 Ložničan.

Predsednik je bil *Jože Aubreht*, njegov namestnik *Viktor Knapič*, tajnik *Ivan Zagode*.

Ostali člani odbora so bili: *Karel Korošec*, *Franc Ribič*, *Justina Malgaj* in *Jože Kočev*ar.

V decembru 1947 je po volitvah prevzel vodstvo kraja nov izvršni odbor: *Edo Božiček* kot predsednik, *Jože Aubreht* kot podpredsednik, *Karel Vidmajer* kot tajnik, *Karel Kočev*ar, *Anton Kač*, *Adalbert Stamol*, *Franc Ulaga*, *Anton Oblak* in *Franc Kralj* kot odborniki — oziroma poverjeniki.

Ker je šel *Vidmajer* k okraju, je tajniške posle opravljal predsednik sam.

Po volitvah leta 1949 je bil na prvi seji izvoljen za predsednika *Vlado Belak*, ostali člani odbora in poverjeniki za različne zadeve so bili: *Karel Jug*, *Mirko Podbregar*, *Janko Zagode*, *Jakob Vrhovšek*, *Marija Šertl*, *Karel Košir*, *Pavla Kučer*, *Ivan Dolinar* in *Ivan Turnšek*.

K delu v raznih komisijah je pa bilo večkrat treba pritegniti tudi druge člane.

Po priključitvi *Gotovelj*, *Ponikve*, in *Velike Pirešice ter dela Galicije* je *Zalec* po zakonu postal občina. V njenem odboru je bilo 31 odbornikov.

Za predsednika so izvolili *Ivana Bozovičarja*, za namestnika pa *Edmunda Božička*.

Izvolili so tudi svete:

za gospodarstvo in komunalne zadeve,

za zdravstvo in socialno varstvo,

za prosveto in kulturo.

Tajnik občine je bil *Ivan Robič*.

V uradu je imel tri, štiri, pet uslužbencev.

Krajevni (občinski) odbor je imel obilo posla: obnova, organizacija. Na ozemlju žalskega kraja je bilo precej razmetanih parcel, ki so bile last 24 imetnikov in so prišle pod agrarno reformo.

Bilo je tudi precej stavb. Treba je bilo poskrbeti za pametno obdelavo in upravo.

Ljudski odbor je ustanovil več lokalnih podjetij, ki so deloma uspevala, deloma pa ne. Med njimi je bilo Tehnično podjetje. Za vsa ta podjetja je ustanovil kolektivno operativno vodstvo. Leta 1952 je občinski ljudski odbor ustanovil Remotno podjetje, ki se je naslednje leto preimenovalo v Gradbeno podjetje. Od krajevnega ljudskega odbora ustanovljeni pokopališki odbor je nadomestil s pokopališko upravo za vsa pokopališča v občini.

Veliko skrb je povzročala kanalizacija, ki nikakor ni uspešno napredovala, tudi vodovodno vprašanje je bilo pereče. Misliti je bilo treba na elektrifikacijo, ceste.

Leta 1953 so iz Gradca pripeljali žrtve fašizma in jih pietetno pokopali na trgu pod spomenikom, ki ga je izdelal kipar Slavko Pengov. V spomin na smrt 135 partizanov, ki jih je okupator v božičnih dneh 1944. ustrelil na Gorici nad Vranskim, so 27. december proglasili za občinski praznik.

Ljudski odbor je prevzel mlin na Ložnici, mlin na Vrbju si je pridržala republika, tamkajšnjo žago je pa prepustila občini.

Hmeljarska zadruga je obnovila delo takoj po osvoboditvi. Leta 1948 so obnovili tudi Hranilnico v Žalcu, ki je imela v svojem območju: Žalec, Petrovče, Liboje, Griže, Št. Pavel, Št. Lovrenc, Šempeter, Gotovlje, Zgornjo Ponikvo, Št. Ilj, Št. Janž, Galicijo in Veliko Pirešico. Dobila je vso imovino bivše Savinjske posojilnice.

Neodložljiva je bila skrb za šole, prav tako za razne kulturne ustanove, pri čemer so seveda izdatno pomagale tudi razne družbene organizacije.

Leta 1954 je prišlo na dnevni red vprašanje združitve malih občin v velike (komune). Pri tem so se pojavila razna stremljenja.

Sempetrčani so deloma gojili tiho misel, da pripada njihovemu kraju prvenstvo nad Žalcem. Braslovčani so si želeli svojo občino. Še odločneje Vrančani; ker se jim je zdelo, da je njihov kraj premajhen, so želeli, da bi šla z njim Gomilsko in Tabor; toda Gomiljance in Taborčane je bolj vleklo k Žalcu. V Žalcu je imel Franc Leskošek zborovanje, na katerem je zagovarjal združitev Spodnje Savinjske doline v žalski občini. Vransko se ni vdalo. Šele leta 1958 je spoznalo, da je boljša združitev kakor separacija.

Poseben iniciativni odbor, ki so ga v sporazumu z odbori Socialistične zveze sestavili posamezni občinski ljudski odbori in ga je vodil Ivan Rančigaj, je na osnovi Splošnega zakona o ureditvi občin in okrajev (1955) določil obliko bodoče občinske ureditve.

Okraj sam je na temelju istega zakona odločil, koliko odbornikov pride v začasni odbor združenih občin. Za Žalec 40, in sicer 4 iz Braslovč, 2 z Gomilskega, 4 iz Griž, 6 iz Petrovč, 5 s Polzele, 5 iz Prebolda, 3 iz Šempetra, 3 iz Tabora, 7 iz Žalca, 1 iz Velenja (za Vinsko goro).

Dne 24. junija so v Žalcu na predlog Socialistične zveze izvolili naslednje odbornike za člane novega občinskega odbora: Ivana Bozovičarja, Edmunda Božička, Miša Bobovnika, Borisa Debiča, Maksa Hropota, Boltažarja Jezernika in Franca Jezernika.

Volitve so bile tudi v drugih občinah. Dne 31. julija 1955 so se sestali izvoljeni odborniki.

Za predsednika začasnega občinskega odbora so izbrali *Ivana Rančigaja* iz Čepelj, za podpredsednika pa Albina Reharja iz Petrovč. Tajniško mesto so poverili Dragu Markoviču, dotlej tajniku okrajnega ljudskega odbora v Slovenj Gradcu.

Izvolili so tudi potrebne komisije in svete:

- za splošno upravo in proračun — predsednik Anton Kotnik,
- za gospodarstvo — predsednik Mišo Bobovnik,
- za kmetijstvo — predsednik Karel Kač,
- za komunalne zadeve — predsednik Tomo Potočnik,
- za turizem — predsednik Ivan Žabkar,
- za stanovanjske zadeve — predsednik Štefan Mirnik,

za šolstvo — Boris Debič,
za prosveto in kulturo — Edmund Božiček,
za zdravstvo — predsednik Franc Cink,
za socialno politiko in varstvo matere in otroka — predsednik Drago
Predan,
za delovna razmerja — predsednik Alojzij Kotar.

Izbrali so tudi nekatere vodilne uslužbence občinske uprave: za načelnika oddelka za splošno upravo in proračun — Ivana Robiča, za načelnika oddelka za gospodarstvo in komunalne zadeve Zorana Vudlerja, za načelnika oddelka za zdravstvo in socialno politiko — Anico Dolenc, za šefa uprave za dohodke Jožeta Zakonjška.

Krajevne urade so ustanovili, kjer so bili poprej sedeži občin: v Braslovčah, na Gomilskem, v Grižah, Petrovčah, na Polzeli, v Preboldu, v Šempetru in Taboru.

Ker Vudler mesta ni sprejel, je postal načelnik oddelka za gospodarstvo in komunalne zadeve Ivan Kač.

Imenovali so tudi precej inšpektorjev: za zdravstvo — dr. Rasiewiczza, za njim najprej dr. Ločniškarja, nato dr. Fišerja, za gradnje Vinka Jordana, nato Daneta Debiča itd.

Krajevni uradi so bili hkrati matični uradi.

Še več je bilo krajevnih odborov: v Braslovčah, Grižah, Gotovljah, na Gomilskem, v Libojah, v Marija Reki, Petrovčah, na Ponikvi, Polzeli, v Preboldu, Št. Janžu, Šempetru, Šeščah, Taboru, Veliki Pirešici in Zalcu.

Ta shema je v splošnem ostala. Vendar so nekolikokrat delno menjali ljudi in obliko.

Ivan Rančigaj in Albin Rehar sta bila izvoljena tudi po volitvah leta 1957 in po priključitvi Vranskega, prvi za predsednika, drugi za podpredsednika, leta 1961 so izvolili še drugega podpredsednika: Vlada Plaskana.

Avgusta 1959 je Ivan Rančigaj prosil, da ga zaradi bolezni razrešijo. Za naslednika so mu izvolili Toneta Delaka, ki je obdržal mesto predsednika tudi po volitvah leta 1963.

Po volitvah leta 1957 je imel občinski ljudski odbor (od leta 1963 občinska skupščina) dva zbora: občinski zbor in zbor proizvajalcev (iz leta 1963 zbor delovnih skupnosti).

Delno se je menjal tudi sestav komisij in svetov.

Leta 1956 so svetu za občo upravo dodali notranje zadeve, finance so mu pa odvzeli in jih z družbenim planom združili v nov svet: prvemu so izbrali za predsednika Antona Kotnika, drugemu pa najprej Borisa Debiča in nato Jožeta Zakonjška.

Po priključitvi Vranskega so svete precej spremenili:

vodstvo sveta za splošno upravo in notranje zadeve so poverili Dragu Antlogi,

svet za družbeni plan in finance je prevzel Mišo Bobovnik,

komunalne in stanovanjske zadeve so združili pod vodstvom predsednika Andreja Zakonjška,

svet za kmetijstvo in gozdarstvo so izročili Karlu Kaču,

svet za delo Ernestu Ramšaku,
svet za industrijo Cirilu Stojanu,
svet za obrt Tonetu Ropasu,
svet za blagovni promet, gostinstvo in turizem Jožetu Senici,
svet za šolstvo in prosveto Edmundu Božičku,
svet za telesno vzgojo Milanu Gerželju,
svet za socialno varstvo in varstvo družine Rudiju Hribarju.

Znatna sprememba v svetih je nastala po volitvah leta 1963. Bili so naslednji:

za notranjo politiko — predsednik Albin Rehar,
za družbeni plan in finance — predsednik Karel Kač,
za industrijo, obrt, blagovni promet in turizem — predsednik Mišo Bobovnik,
za komunalne in stanovanjske zadeve — predsednik Dane Debič,
za delo — predsednik Franc Cokan,
za kmetijstvo in gozdarstvo — predsednik Vlado Plaskan,
za šolstvo, kulturo, prosveto in telesno vzgojo — predsednik Pero Petkovski,
za zdravstvo in socialno varstvo — predsednik Boris Debič.

Nekajkrat so nekoliko spremenili sestav in notranjo organizacijo občinske uprave. Najvidneje konec leta 1959, da so ustregli zakonu o organizaciji uprave. Poslej je imela 7 oddelkov, in sicer:

oddelek tajnika,
oddelek za splošne zadeve,
oddelek za gospodarstvo,
oddelek za finance,
oddelek za družbene službe,
oddelek za notranje zadeve in
oddelek za narodno obrambo.

Poleg tega je imela tudi sodnika za prekrške, posredovalnico za delo in razen že obstoječih krajevnih uradov še pet novih: v Letušu, Št. Andražu, na Vinski gori, v Trnavi in na Vranskem.

Leta 1961 je Žalec dobil *katastrski urad in sodišče prve stopnje*, ki je bilo sprva okrajno, od leta 1965 pa občinsko.

Leta 1960 so pri krajevnih uradih ustanovili *poravnalne svete*; leta 1960 so uvedli urad za *pravno pomoč*.

Velika občina je določila nov občinski praznik, 7. julij, kot spomin na odhod prvih borcev v partizane. Praznik obhajajo izmenoma zdaj tu, zdaj tam, na področju občine Žalec.

Večji kraji imajo še krajevne praznike: Petrovče — 25. april; Prebold — 22. julij; Vransko — 22. september; Žalec — 27. december; Polzela 2. oktober; ki so spomin na usodne dneve v dobi narodnoosvobodilne borbe.

Zvezni ustavni zakon z dne 7. aprila 1963 in republiški ustavni zakon z istim datumom sta razen zvezi in republiki ter okraju dala trajnejšo samoupravno in upravno obliko tudi občini. Skupščina občine Žalec je na osnovi teh zakonov na skupni seji občinskega zbora in zbora delovnih skupnosti dne 21. aprila 1964 sprejela statut občine Žalec, ki je zamenjal prejšnji statut z dne

26. novembra 1957 in njegove spremembe ter dopolnitve. Statut je stvarno občinska ustava. Na osnovi njegovega 225. in 226. člena je občinska skupščina na skupni seji obeh zborov dne 12. maja 1965 sprejela odlok o potrditvi ustanovitve krajevnih skupnosti in njihovih območij. Krajevne skupnosti so naslednje:

1. Andraž, 2. Braslovče, 3. Galicija, 4. Gomilsko, 5. Gotovlje, 6. Griže, 7. Letuš, 8. Liboje, 9. Petrovče, 10. Polzela, 11. Ponikva, 12. Prebold, 13. Šešče, 14. Šempeter, 15. Tabor, 16. Trnava, 17. Vinska gora, 18. Vransko, 19. Zalec.

Zelo pomemben za razvoj in delovanje občine je bil 15. maj 1965. Tedaj je izšel zakon o ukinitvi okrajev.

Nekatere njihove funkcije je prevzela republika, druge so pripadle občinom. Nekatere so pa bile take vrste, da jih je zmoglo uspešno izvajati samo medsebojno delo prizadetih občin. Potrebno je bilo medsebojno dogovarjanje in ustanavljanje skupnih ustanov in zavodov.

Po združitvi vse Spodnje Savinjske doline z gričevnatim in gorskim okoljem je občina merila 350 km² ali 35000 ha.

Konec leta 1969 je imela 32.580 prebivalcev. Letni porast je znašal okrog 250 oseb.

Po zakonu leta 1963 in po statutu iz leta 1964 je imela občinska skupščina občinski zbor in zbor delovnih skupnosti. V vsakem je bilo 36 odbornikov, ki so jih volili na štiri leta, vendar tako, da so vsako drugo leto izmenjali polovico.

V smislu zakona in občinskega statuta so bile februarja 1965 volitve v občinsko skupščino.

Tedaj so bili izvoljeni:

v občinski zbor: Ivan Brišnik, Zvonka Dobnik, Jože Drča, Julijan Florjanc, Vlado Gorišek, Andrej Jezernik, Franc Jurhar, Robert Kladnik, Martin Krajnc, Jože Krašovec, Jože Križnik, Franc Kronovšek, Štefan Likovič, Jože Pencelj, Branko Pepel, Silva Pur, Andrej Ribič, Rafko Umbrecht;

v zbor delovnih skupnosti: Ivan Centrih, Janko Cvikl, Viktor Drama, Franc Jelen, Alojz Hladin, Milica Jezernik, Ivan Kronovšek, Franc Kropivšek, Norbert Markon, Štefka Popit, Tomo Potočnik, Ludvik Pregelj, inž. Bogdan Pugelj, Edo Randl, Jožko Rozman, Vlado Skok, Karel Strahovnik, Angela Divjak, Milan Žohar.

V svoj krog so jih sprejeli leta 1963 izvoljeni odborniki:

v občinskem zboru: Julijana Cokan, Franc Četina, Ivan Čokl, Ljerka Godic, Anđelika Gorišek, Konrad Lipovšek, Edvard Omladič, Stanislav Plešnik, Ivan Pospeh, Vili Ramšak, Vinko Razdevšek, Anton Sitar, Albin Šanca, Franc Špeglič, inž. Andrej Zakonjšek, inž. Alojz Žnidaršič, Karel Podvršnik;

v zboru delovnih skupnosti: Jožica Dimec, Valerija Gnus, Karel Kač, inž. Vid Korber — Janez Lenassi, dr. Andrej Ločniškar, Filip Orožen, Jože Pilih, Jožica Pinter, Jakob Podlunšek, Alojz Selan, Rihard Slokan, Vilma Šega, Marija Štor, Konrad Verlič, Janko Vizovišek, Stanko Žagar.

Na seji dne 4. aprila 1965 so mandate v februarju izvoljenih odbornikov verificirali. Po njihovi svečani izjavi so stari in novi odborniki izvolili za predsednika občinske skupščine *Jožka Rozmana*, za podpredsednika Vlada Goriška.

Na ločenih sejah so odborniki občinskega zbora izvolili za svojega predsednika inž. Andreja Zakonjška, odborniki zbora delovnih skupnosti pa Toma Potočnika.

Leta 1967 je potekel mandat odbornikov obeh zborov, izvoljenih leta 1963. Dne 19. in 23. aprila 1967 so bile volitve.

Izvoljeni so bili:

v občinski zbor: Franc Caglič, Vinko Četina, Stanko Dolar, Jože Drev, Stefan Frece, Franc Golavšek, Karel Gorišek, Ludvik Jurhar, Franc Kasesnik, Stanko Lavrinc, Miro Petrovc, Marjan Premik, Drago Tržan, Anton Turinek, Ivan Uranjek, Oto Vanovšek, Stanko Verdel, Janko Zagode;

v zbor delovnih skupnosti: Franc Bizjak, Rudolf Bizjak, Alojz Diacci, Anton Eder, Jože Gosak, Maks Hropot, Anton Ivnik, Rudi Jelen, Silva Jurjovec, Ivan Kač, Olga Krajnc, Drago Naprudnik, Vlado Plaskan, Tone Privošnik, Heda Resnik, Rado Rotar, Boris Šket in inž. Zdenka Znidaršič.

Tudi po zakonih iz leta 1963 in po statutu so še nadalje obstajali sveti kot dopolnilni organi občinske skupščine in kot zveza z volivci, kajti le del njihovih članov je bil iz vrst občinskih odbornikov. Sveti so imeli dveletno funkcijsko dobo. Izbirala jih je občinska skupščina. Po statutu so bili naslednji:

1. Za splošne in notranje zadeve, predsednik Ivan Robič (do 1965). V letu 1965 razdeljen v svet za splošne zadeve in v svet za notranje zadeve. Predsednik prvemu je bil Ivan Robič (1965), drugemu pa Leopold Rajh (1965). Leta 1967 so ju zopet združili (predsednik: Jože Drča).

2. Svet za družbeni plan in finance, predsednik: Karel Kač (1966), leta 1967 svet za finance: Drago Teržan (1967).

3. Svet za industrijo, obrt, blagovni promet, gostinstvo in turizem, predsedniki: inž. Milan Uranjek (do 1965), Karel Koren (1965). Leta 1967 svet za ind. in obrt, predsednik: Albin Rehar, svet za blagovni promet, gost., turizem, predsednik: Franc Caglič (1967).

4. Svet za komunalo, stanovanjske zadeve in urbanizem, predsedniki: Edo Randl (1967), Vlado Skok (1967).

5. Svet za delo, predsednik: Ivan Kač (1967), Franc Cokan.

6. Svet za kmetijstvo in gozdarstvo, predsedniki: Alojz Hruševar (do 1966), Ludvik Grabner (1966), Janko Cvikl (1967).

7. Svet za šolstvo, kulturo, prosveto in telesno vzgojo, predsednik: Pero Petkovski (1966), Tone Privošnik (1967).

8. Svet za zdravstvo in socialno varstvo, predsednik: Franc Cink (1967).

Razen tega je imela občinska skupščina več komisij, po potrebi izvoljenih za trajno ali začasno delo. Sklade so pa upravljali posebni upravni odbori.

Po statutu so bili v občini naslednji temeljni občinski upravni organi:

1. oddelek za splošne zadeve,
2. oddelek za gospodarstvo in družbene službe,
3. oddelek za inspekcijske službe,
4. oddelek za finance,
5. oddelek za notranje zadeve,
6. oddelek za narodno obrambo.

Posebni občinski upravni organ je bil Zavod za izmero in kataster zemljišč. Posebna organa občine sta sodnik za prekrške in občinski javni pravobranilec.

Zaradi oddaljenosti od sedeža občine so bili po statutu ustanovljeni krajevni uradi v Preboldu, na Polzeli in na Vranskem, vendar so bili kasneje ukinjeni.

Leta 1965 in 1970 ga je občinska skupščina s svojima odlokoma nekoliko spremenila, tako da je dobil naslednji sestav:

Upravni organi:

1. oddelek za splošne zadeve in družbene službe,
2. oddelek za gospodarstvo,
3. oddelek za geodetsko in katastrsko službo,
4. davčna uprava.
5. odsek za narodno obrambo,
6. odsek za proračun.

Samostojni referati:

1. referat za skupščinske zadeve in pritožbe,
2. referat za organizacijo dela.

Medobčinska gozdarska inšpekcija v Celju, ustanovljena 1. februarja 1966, je prevzela tudi inšpekcijsko službo v žalski občini (dotlej je imela občina lastnega gozdarskega inšpektorja). Sistemizirala in določila je tudi lastnega inšpektorja za urbanizem in gradnje ter za delo; prvi je bil v oddelku za gospodarstvo, drugi v oddelku za notranje zadeve.

Po statutu naj bi bilo občinskih uslužbencev 100, leta 1964 so njihovo število znižali na 70. Od njih se je zahtevala ustrezna izobrazba (visoka, višja, srednja).

Prvo mesto med občinskimi uslužbenci zavzema občinski tajnik. Ta je odgovoren za to, da delo celotnega upravnega organa v redu deluje in da se izvršujejo sklepi občinske skupščine. Dokler so obstajali krajevni ljudski odbori, so tajnike volili hkrati z odborniki. Če je bilo potrebno, je takrat tajniško delo začasno opravljal kak odbornik. Od obstoja občine Zalec so opravljali posle tajnika: Drago Markovič od ustanovitve občine leta 1955 do 31. decembra 1964, Marija Žagar od 1. januarja 1965 do 25. marca 1965 kot vršiteljica dolžnosti, od 26. marca 1965 do 2. decembra 1969 kot tajnica, Stane Lesjak od 3. decembra 1969 do 28. maja 1970 kot vršilec dolžnosti, odtlej dalje pa kot tajnik. Sedaj nadomešča tajnika (za čas odsotnosti) eden od načelnikov.

Na volitvah aprila 1969 so bili izvoljeni za 4-letno mandatno dobo:

1. v občinski zbor: Milan Bozovičar, Jožko Rozman, Zdravko Tekavc, Stan-ko Dolar, Franc Kos, Blaž Arlič, Stanko Verdel, Drago Tržan, Miran Kač, Slava Platovšek, Rudolf Poteko, Stane Lavrinc, Jože Jan, Slavko Miklavc, Ivan Krašovic, Jože Pikel, Franc Kasesnik, Jože Čretnik, Karel Marinc, Ivan Stepišek, Ernest Marinc, Bernard Čepin, Anton Vesolak, Maks Drča, Ivan Krašovic, Alojz Satler, Vinko Kolenc, Konrad Brunšek, Franc Ferlinc, Tone Novak, Mirko Rovšnik, Alojz Kovče, Anton Bergant, Franc Beričič, Albin Homšak in Franc Dobnik.

2. V zbor delovnih skupnosti: Lojze Diacci, Zorka Godler, Stanko Supanič, Franc Bukovc, Jože Pilih, Rado Rotar, Rudi Pur, Avgust Sukič, Tone Laznik, Dane Debič, Marjan Čehovin, Alojz Urankar, Ervin Košir, Jože Drča, Franc Drobež, Ivan Hren, Vojko Vučer, Jože Rogl, Ivan Žabkar, Maks Gajšek, Karel

Kač, Stanko Zupanc, Tone Korenjak, Jože Marovt, Marjan Jelovšek, Maks Hropot, Franc Cvenk, Jože Vasle in Robert Kladnik.

3. Na izpraznjena odborniška mesta zaradi smrti ali odselitve pa so bili doslej na nadomestnih volitvah izvoljeni:

v o b č i n s k i z b o r : inž. Niko Rožič, Albin Laznik, Franc Rovšnik, Ivan Vranič;

v z b o r d e l o v n e s k u p n o s t i : Andrej Četina, Stanko Novak, Janko Kobale, Viktor Kristan, Breda Verstovšek in Jožica Bürmen.

Na ločenih sejah po volitvah so izbrali za predsednika občinskega zbora Vinka Kolenca, za predsednika zbora delovnih skupnosti pa Jožeta Piliha.

Na naslednji skupni seji obeh zborov so ponovno izvolili za predsednika občinske skupščine Jožka Rozmana, za podpredsednika s stalno funkcijo Jožeta Jana, za podpredsednika s častno funkcijo pa Karla Kača.

Občina spada po površini in prebivalstvu med srednje velike občine republike Slovenije. V njej je 105 naselij (statističnih enot po starem — okolic), med katerimi ima skoraj vsaka po več zaselkov, ki so zlasti na goratem svetu na obeh straneh doline navadno prav majhni. Značilno za naseljenost občine je dejstvo, da ni središča, ki bi v celoti prevladovalo.

Mesto Žalec je res največji kraj in hitro napreduje. Njemu se približujejo Šempeter, Prebold in Polzela, ki tvorijo v osrčju doline nekaj naselitveni trikotnik. V sicer izrazito kmetijski dolini jim daje vodilni značaj industrija. Žalcu pa še posebej dvigata pomen občinska uprava in z njo povezana organizacija kulture in zdravstva. Na ta naselja se nanašajo druga, ki tudi napredujejo, vendar znatno počasneje: Liboje, Vransko, Petrovče, Latkova vas, Gomilska, Braslovče, Loznica, Velika Pirešica, Vinska gora, ki tvorijo zunanji obod ožjega dolinskega središča.

Vsekakor je ozka medsebojna povezanost teh naselij dala povod za trditev, da je vsa Savinjska dolina ena sama nepretrgana in velika vas, a ne zane-marjena, temveč lepa.

Cim se je končala vojna, se je v dolini nadaljevala gradbena dejavnost, ki je preko svojega sveta za urbanizem in odseka za gradnje (v sestavi oddelka prometnimi zvezami in nadpovprečno blagostanje sta pospeševali preko vse doline raztreseno gradnjo.

Bila je sprva zelo svobodna, rekli bi, celo nekako anarhična. Majhni ljudski odbori je niso mogli brzdati, često niso imeli niti dovolj uvidevnosti niti dovolj energije. Prva leta tudi ni bilo prave zakonske osnove. Šele 15. decembra 1953 je republiški izvršni odbor izdal uredbo o uporabi zemljišč v gradbene namene, ki je bila temelj za bolj smotrno gradnjo. Za izvršbo je moral poskrbeti okraj, ki je preko svojega sveta za urbanizem in odsek za gradnje (v sestavi oddelka za gospodarstvo) skrbel, da so občine določale gradbene okoliše. Uvedel je tudi inšpekcijsko službo, da so gradili na pravem mestu in na pravi način. Ko so bili okoliši potrjeni, je okraju ostala še nadzorovalna oblast. Smotrnost gradnje je potrjeval republiški svet, ki si je pridržal tudi potrditev projektov in gradenj večjega družbenega pomena.

Šlo je počasi. Okoliše so sprva določali samo provizorno. Često je okrajni svet za urbanizem poslal na lice mesta svojo komisijo, preden je dal pristanek za potrditev okolišev. Prva žalska gradbena okoliša sta bila župnijska njiva na zahodnem in Janičeva njiva na severnem robu mesta.

Bile so potrebne študije na terenu in v birojih. Širšega značaja od gradbenih (zazidalnih) so bili urbanistični načrti, ki so obravnavali celote in ne samo posameznih delov. Za sam Žalec je izdelal prvi urbanistični načrt Zavod za napredek gospodarstva v Celju. Občinski ljudski odbor ga je potrdil 25. oktobra 1960. Vendar ni ustrezal, zato je občinska skupščina dala svojemu Stanovanjskemu gospodarskemu podjetju nalog, da načrt predela, dopolni in določi meje. To je podjetje opravilo (1966). Tudi nadaljnja načrtovalna dela je izvrševalo Stanovanjsko gospodarsko podjetje, vendar v sodelovanju z Zavodom za napredek gospodarstva v Celju.

Osnovo za urbanistično načrtovanje v vsej občini je ustvarila skupščina občine Žalec leta 1964 s svojim sklepom o urbanističnih vplivnih območjih. Kot taka je označila Žalec, Šempeter, Prebold, Polzelo in Vransko, medtem ko je Petrovčam, Braslovčam, Taboru, Letušu, Libojam, Vinski gori in Grižam priznala značaj satelitskih ali spalnih naselij. To je bilo tik pred ukinitvijo okraja, ko je glavna odločitev prešla na občino.

Leta 1967 je občinska skupščina sprejela urbanistične programe za Žalec, Polzelo in Prebold ter zazidalne načrte za soseske Benetke, Ložnico I., Center in DOM I v Žalcu, Strugo, Parižlje in Polzela III (druga varianta) na Polzeli.

Tu že srečavamo primeren izraz »soseska«, ki so ga v tem času v Žalcu in drugod uvedli v načrtovanje. Benetke so sicer nastale že pred drugo vojno, zdaj so jih dograjevali.

Še v istem letu (1967) je občinska skupščina sprejela zazidalne načrte za Vinsko goro, za stanovanjske soseske Vrt — Petrovče, Poreber v Žalcu, Šempeter, Liboje in za spalno sosesko Migojnice.

V Petrovčah so ob tej priliki izločili zemljišče, določeno za potrebe šole.

V zvezi s temi temeljnimi odloki je občinska skupščina sprejela še več drugih odlokov, ki so bili nujno povezani s smotrno gradnjo v mestu in večjih sklenjenih naseljih; uredbo o urejanju in oddajanju stavbnih zemljišč v Žalcu, Petrovčah, v Preboldu, Šempetru, na Polzeli in Vranskem, a tudi v vseh drugih količkaj pomembnejših krajih, predlog o prepovedi parcelacije zemljišč, ki so zajeta v zazidalni načrt ali glede katerih se predvideva, da bodo zajeta; odlok o prispevku za uporabo mestnih zemljišč.

Vsi ti odloki so temeljili na predhodno izdanih republiških zakonih in odlokih.

V to vrsto odlokov spada pokopališki red, ki ga je 1. julija 1967 izdala občinska skupščina za vsa pokopališča v občini. Bila so: v Andražu, Braslovčah, na Gomilskem, v Gotovljah, Grižah, Marija Reki, na Polzeli, v Preboldu, na Ponikvi pri Žalcu, v Šempetru, Šentrupertu, Taboru, Vinski gori, na Vranskem in v Žalcu.

Dne 26. III. 1968 je občinska skupščina obnovila vsebino odlokov o izdelavi urbanistične dokumentacije in odloka o prepovedi parcelacije zemljišč na območjih, za katere je bila predvidena izdelava zazidalnih načrtov. Hkrati je odredila, da Stanovanjsko gospodarstvo do 30. junija 1968 izdela urbanistični program za vso bčino, ki bi veljal do vključenega leta 2000.

Po tej odredbi naj bi se po urbanističnih in zazidalnih načrtih izgrajevala naselja: mesto Žalec, Polzela, Prebold, Šempeter in Vransko. Braslovče in Petrovče bi se izgrajevale po zazidalnih načrtih, ostala naselja pa po urbanističnem redu, ki ga bo določil poseben odlok. Nadalje se še ponovno izda splošna

prepoved graditve in parcelacije na območjih, označenih z navedbo meja: v Žalcu, Šempetru, Preboldu, na Polzeli, na Vranskem, v Petrovčah in Braslovčah.

Stanovanjsko podjetje je program zares izdelalo. Njemu je pripadala tudi naloga, da s svojimi strokovnjaki pripravlja tehnično dokumentacijo, na podlagi katere je občinska skupščina po svojih organih lahko pripravljala in izdajala odločbo o lokaciji in pa gradbeno dovoljenje.

Vendar so še julija 1969 izšli novi popolnejši odloki: urbanistični načrt za Prebold z Dolenjo vasjo in za Šempeter z Dobertešo vasjo; zazidalni načrt za stanovanjsko sosesko kmetijskega kombinata v Šempetru, za Frengo v Žalcu; za stanovanjsko sosesko Parižlje na Polzeli in za Teraso v Preboldu, za sosesko Ložnica I.

Za center Šempeter z rimskimi izkopaninami je bil obljubljen poseben urbanistični načrt.

Leta 1969 je bila izdana odredba o zazidalnem načrtu ob Savinji v Malih Braslovčah in v Letušu na peščinah vzhodno od mosta. Veljala je za letne hišice (vikende).

Zidalo se je precej. Zapisnik občinske skupščine navaja število stanovanjskih enot, nastalih v individualni in blokovni gradnji.

Leto	Individualna gradnja	Blokovna gradnja
1962	31	88
1963	32	58
1964	26	48
1965	33	56
1966	40	106
1967	56	12

Mnogo so poleg tega gradili brez gradbenih dovoljenj, često ne v sestavu naselij, bolj na samem. Vendar je število gradenj »na črno« upadalo. Obnova starih objektov pa ni bila vezana na dolgotrajnejšo proceduro, čeprav sta bili prijava in dodelitev obvezni.

Stanovanjsko gospodarstvo, ki ga je občinski ljudski odbor ustanovil na osnovi zakona iz leta 1954, je imelo v svoji upravi nad 200 hiš z nad 1200 stanovanji. Razen njega je obstajal tudi hišni sklad Kmetijskega kombinata Žalec, ki je imel v svoji skrbi samo malo manj enot (leta 1968); v občini Žalec — 123 hiš s 594 stanovanji in 46 poslovnih lokalov; v občini Celje — 52 hiš s 186 stanovanji in 9 poslovnih lokalov.

Gradbenega značaja je bila tudi skrb za ceste, kanalizacijo in vodovode.

Ceste so zahtevale mnogo izdatkov. Ceste III. reda je občina v mestu delno asfaltirala, cestarji često svojega dela niso zmogli, pretežki avtomobili so cestni tlak uničevali. Preko mostov, večinoma lesenih in iztrošenih, so vozili avtomobili z nekolikokratno obremenitvijo. Izjema je bil zidani most v Letušu, obnovljen hkrati z mozirskim mostom v Nazarjah (1946).

Kanalizacija, hišna in javna, je bila povsod izredno pomanjkljiva, v Žalcu in drugih večjih naseljih. Inž. Andrej Zakonjšek, direktor Cestnega komunalnega podjetja, ki je upravljalo tudi kanalizacijo in vodovode, je opozarjal na nevarnost, ki bi mogla nastati ob kaki večji povodnji: vode iz kanalov bi zalile ves Žalec.

Čeprav je na obrobju Spodnje Savinjske doline mnogo izvirov, so bila naselja v sami dolini glede preskrbe z vodo v neugodnem položaju, vodovode je bilo treba zgraditi oziroma okrepiti.

Sam Žalec je še bil brez vodovoda. Ko je še okraj odločal o gradnjah, je šef zdravstvene inšpekcije kot član okrajnega sveta za urbanizem redno opozarjal na pomanjkljivo preskrbo z vodo in na greznice. Prvi projekt za vodovod je napravila leta 1957 bivša uprava za Vodno gospodarstvo — sekcija Celje. V Zgornjih Rojah so začeli črpati talno vodo. To je pa bilo premalo; odločili so se za zajetje v Libojah in Matkah.

Tabor je zajel en vir v Lokah, drugi »Križnikov izvor«, je pa občina odstopila Trbovljam proti obvezi, da bo prispeval k stroškom za zajetje v Matkah in Libojah (pod Gozdnikom). Vendar so Trboveljčani ta načrt opustili in si poiskali vodo na svojem terenu. Prebold si je uredil črpanje. Vransko je imelo vodovod že pred vojno in ga je zdaj razširilo. Braslovče so uporabljale kraški izvir, kjer pa je bil prenizek pritisk. Polzela je uporabila prejšnji šešenski črpalni vodovod, ki je bil prešibek. Povsod torej nove ualoge. Savinja je izza regulacije, izvedene od 1876—1893, dvignila svoje dno za okrog 1,5 m, obrežni zidovi so popuščali, Bolska, Ložnica in manjši pritoki Savinje so ogrožali naselja. Za Žalec je bil posebno nevaran ravninski potoček Godomla. Z regulacijami je najprej začel Kmetijski kombinat. Ustanovil je Vodno skupnost Ložnice in je potok začel regulirati na področju Polzele. Leta 1957 je bilo ustanovljeno Vodno gospodarstvo porečja Savinje. S porastom njene mehanizacije je raslo število posegov, bilo jih je mnogo, zelo mnogo, regulacijskih in melioracijskih.

Leta 1970 so skrb za ceste, kanale in pitno vodo združili s Stanovanjskim podjetjem, ki se je ob tej priliki razbremenilo s tem, da je odstopilo svoj gradbeni obrat največjemu gradbenemu podjetju v občini. Direktor uprave Cestnega podjetja je prevzel vodstvo združenega podjetja.

Odnos do gospodarstva se je od leta 1950 spremenil. Občinski ljudski odbor in občinska skupščina sta mu sicer še vedno posvečala največjo pozornost, toda prenehalo je operativno vodstvo. Pač pa je občinsko vodstvo v skrbi za napredek in donosnost gospodarstva vplivalo na njegovo organizacijo, nadzorovalo je njegovo delo, precenjevalo njegov uspeh in delitev dohodka, je pa v potrebi tudi pomagalo, ne samo z nasveti, ampak tudi materialno. Kot upravni organ je imelo na razpolago lastno inšpekcijsko službo, gospodarsko poslovanje je pa nadzirala Služba družbenega knjigovodstva, ustanovljena leta 1960 v okviru Narodne banke in leta 1965 osamosvojena.

Prvo mesto v gospodarskem poslovanju sta zavzemali industrija in kmetijstvo, saj sta ustvarjali okrog 88 % dohodka. Prva leta je bila njena udeležba približno enaka, pozneje je pa kmetijstvo nekoliko zaostajalo.

Ne glede na to mu v Savinjski dolini vsekakor še pripada prvenstvo. V času, ko je občina delno zavzela mesto, ki ga je imel prej okraj, je bilo savinjsko kmetijstvo organizacijsko že ustaljeno: na eni strani družbeno, na drugi zasebno kmetovanje. Kmetijski kombinat je združil ne samo prej družbena posestva in zadruga, pridobil ali ustvaril si je tudi več drugih obratov: Mesnine, Mleko, Mešalnico močnih krmil, kmetijske prodajalne, izdelovalnico brezalkoholne pijače (Sinalco), kar iz začetka že zunanjetrgovinski obrat Hmezad in hmeljarski inštitut, nekaj strojnih obratov in kmetijsko šolo v Vrblju, ki se ji je pozneje pridružila še vrtnarsko-kmetijska srednja šola v Medlogu. Obe šoli sta se osamo-

svojili, prav tako strojni obrat v Šempetru, ki se je spremenil v tovarno poljedelskih strojev SIP.

Glavni področji gospodarjenja sta bili hmeljarstvo in živinoreja. Hmeljarstvo je zahtevalo tehnično modernizacijo (žice namesto hmeljev, stroje za obdelovanje in obiranje), strokovno gnojenje, borbo proti škodljivcem itd., živinoreja pa moderne hleve, izbor ras, dobro veterinarsko službo (z umetnim osemenjevanjem in borbo proti boleznim) itd. Kot zelo važna panoga se je pridružilo sadjarstvo v Mirosanu.

Znana je velika odvisnost od prirodnih vplivov in od razmerij na domačem, a tudi na svetovnem trgu.

Ob ustanovitvi Kmetijskega kombinata je znašala površina njegovih obdelovalnih površin 2556 ha, nato se je nekaj let z nakupom od kmetov, ki niso več mogli zemlje sami obdelovati, površina večala, mestoma so jo tudi arondirali, zadnja leta se je pa izenačevala. Živinoreja je sprva obetala uspeh, še leta 1965 je Kombinat zgradil v Podlogu in Zalogu mlečni farmi za 1000 krav. Tudi plemenska živina je kazala dobro.

Leta 1965 je zaradi gospodarske krize nastalo razdobje stabilizacije, ki je vsaj začasno zavrla rast. Ko so se ukrepi ublažili, se je čutil zastoj v zunanji trgovini, manj pri hmeljarstvu, bolj pri živinoreji, ker so se zahodne države proti uvozu živine začele ščititi z višjimi carinskimi postavkami. Kombinat je leto za letom v sicer skromnem obsegu krčil število zaposlenih: leta 1965 jih je imel 1829, leta 1970 pa 1270. Količina proizvodnje je sicer skromno naraščala. Pri živinoreji je kolebala, vendar je izpadek nadomeščalo perutninarstvo. Leta 1970 je bil Kombinat tik na robu rentabilnosti. Vzrok je bila hladilnica na Spodnji Hudinji, blizu nekdanjega Majdičevega mlina, ki jo je prejšnje leto zgradil skupaj s kmetijskimi zadrugami Konjice, Šmarje in Šentjur. Uskladiščena jabolka so namreč prehitro prodali, kar je povzročilo večmilijonsko izgubo, ki jo je sprva vpisal v svoje račune Kombinat — ko so mu soudeležene zadruge povrnilo svoj delež, se je izguba poravnala, Kombinat je pa bil tudi posrednik pri gospodarjenju kmetov. Velika večina se mu je pridružila na osnovi kooperacije, ki se je javljala v hmeljarstvu in živinoreji. Kombinat je po določeni ceni odkupoval hmelj in živino, preskrboval pa je kmetom seme, stroje in druge potrebščine, ne samo za gotov denar, ampak tudi na kredit. Imel je tudi hranilnično-varčevalno službo.

V občini je bilo okrog 16.544 ha gozdov. Sprva je Gozdno gospodarstvo upravljalo le družbene gozdove, leta 1966 mu je pa občinska skupščina izročila tudi skrb za kmečke gozdove. Zasebnih gozdov je bilo približno šestkrat toliko kakor družbenih. Dobra polovica je bila listavcev. Zalogo so cenili na 2.519.000 bruto m³, letni prirastek na 55.940 m³, pri iglavcih je bil znatno večji kot pri listavcih. Načelo je bilo, da vsega prirastka ne posekajo. Neprilike je delalo sušenje iglavcev, ki se je leto za letom javljalo v gozdovih Mrzlice, Gozdnika in Maliča. Splošna nadloga v gozdovih srednje Evrope. Gozdno gospodarstvo je imelo obrat v Žalcu in na Vranskem, dodatni rajon v Marija Reki. V smislu zakona o gozdovih (1964) je imel tudi kombinat za svoje potrebe 645 ha gozdov in poseben obrat.

Industrija je leta 1970 zaposlovala 3749 oseb. Ako presojava uspeh po številu zaposlenih, ugotovimo, da je bila njena donosnost za polovico manjša

kakor pri kmetijstvu. Njena važnost je pa v tem, da je zaposlovala dobršen del tistih oseb, ki niso imele ali niso želele imeti kruha v kmetijstvu.

Glede na število zaposlenih (1970) so industrijska podjetja takole razvrščena:

Tekstilna tovarna v Preboldu (909),
Tovarna nogavic na Polzeli (881),
Tovarna kamenin v Libojah (490),
Juteks v Žalcu (407),
mizarstvo Garant na Polzeli (306),
kovinska industrija Ferralit v Žalcu (285),
Montana v Žalcu (223),
Strojna industrija poljedelskih strojev v Šempetru (212),
Minerva v Žalcu 1968: 8, leta 1970: (222).

Na čelu so bila tekstilna podjetja. Težave po letu 1965 so prebolela s tem, da so se glede izdelkov prilagajala trgu. Najteže je bilo Juteksu, ki je vse surovine uvažal. Breme so bili dolžniki. Proizvodnja se je v splošnem celo rahlo dvignila, število zaposlenih je pa nekoliko padlo. Prenehala je delati samo tovarna belega platna v Šempetru (1965), strojni park je bil preveč izrabljen. Obrat je prevzel celjski Aero, ki ga je prilagodil za izdelavo novih proizvodov. Montana v Žalcu je utrpela udarec, ker je morala (1969) opustiti dela v rudniku rjavega premoga v Zabukovici. Sicer je še bilo neko globoko ležeče ležišče, toda nesreča, v kateri je zaradi vnetja plina izgubilo življenje 9 delavcev, je bila resno opozorilo. Pridružena opekarna v Ložnici pri Žalcu je pa uspešno delala. Precej delavcev se je zaposlilo v Velenju. Sicer so pa začeli iskati še drugo možnost udejstvovanja. Začeli so kopati zemljo, vezati industrijski pesek, bentonit in tuf. Strojna industrija v Šempetru je imela težave. Ferralit, ki se je razvil iz starejšega obrtnega podjetja, je uspešno delal. To velja še v večji meri za polzelski Garant, ki se je leta 1965 odcepil od celjskega Lipa. Sprva je imel težave, ko je pa začel izdelovati cenejše pohištvo, je v tolikšni meri izboljšal svoj položaj, da je znatno pomnožil število zaposlenih.

Obrt je po osvoboditvi dolgo pešala. Družbena obrt je boljše uspevala od zasebne. Razvila je nekatera sorazmerno velika podjetja; to so:

»Zarja« Žalec (189 zaposlenih),
Sigma v Žalcu (181 zaposlenih),
Obrtnik v Preboldu (112 zaposlenih),
Usluge na Polzeli (72 zaposlenih),
Inde — Invalidske delavnice na Vranskem (65 zaposlenih).

Ta podjetja so imela redoma več strok, delala so deloma proizvodno in deloma storitveno (uslužnostno). Osnovna sredstva so bila skromna.

Zasebna obrt je zelo opešala. Mlajši mojstri so si radi poiskali službo v kakem podjetju, v obrti so ostajali starejši mojstri, med katerimi mnogi niso imeli pomočnikov in ne vajencev. Vajenska šola je imela tako malo učencev, da so jo ukinili in kar je še bilo vajencev, so jih poslali v celjsko šolo (1960). Nekateri stroke so bile sploh brez vajencev: frizerska, dimnikarska. Sorazmerno privlačne za mojstre, pomočnike in vajence so bile kovinske in elektrotehnične stroke. Prednjačilo je pa prevoznništvo. Tako je bilo tudi v drugih občinah.

V 14 naseljih je bilo 57 % zasebnih obrtnikov, po številu v Žalcu 53, Preboldu in Vranskem po 5, Šempetru, Petrovčah po 9, Grižah 8, Migojnicah 7, Parižljah in Gotovljah po 6, na Polzeli, v Latkovi vasi, Vrbju, Doberteši vasi in Ločici po 5. Zalec je imel 8 % prebivalcev občine, a 25 % zasebnih obrtnikov.

Gostinstvo je dajalo zelo skromen dohodek (0,8 %). Največje podjetje je bilo Hmeljar v Žalcu, drugo Slovan na Vranskem, na zadnjem mestu so bile Braslovče.

Vsa tri podjetja so imela 8 obratov. Relativno največji je bil dohodek pri Slovanu. Privatnih gostišč je bilo 52. Bila so v 32 naseljih, 73 naselij je pa bilo brez gostišč.

Tudi trgovina je bila sorazmerno šibka. To je vsekakor v zvezi z dejstvom, da kmečko prebivalstvo razmeroma manj kupuje v trgovinah ko nekmečko.

Občina je posvečala posebno skrb šoli. Vendar govori o tem posebna razprava. Tu navajam samo, da se je občina pri vprašanju zgraditve šolstva poslužila najbolj demokratičnega sredstva — referendumu. Leta 1967 je namreč občinska skupščina sklenila, da zgradi v času od 1968 do 1973 novo šolo v Grižah, v vseh drugih krajih pa šolska poslopja razširi in adaptira. Občani so z referendumom njen sklep potrdili. Občinska skupščina ga še izvaja.

Občina in podjetja so leta 1967/68 štipendirali 205 dijakov in študentov raznih šol, kredit (iz sklada za kreditiranje šolanja) je uporabljalo 24 uporabnikov. Izrednih študentov (učiteljev, uslužbencev in delavcev) je bilo 259.

Tem je mnogo v korist zavod za izobraževanje odraslih, ki so ga ustanovili leta 1958 in so ga kmalu preimenovali v ljudsko univerzo. Leta 1970 se je žalska ljudska univerza priključila celjski delavski univerzi.

V Žalcu so Centralna občinska knjižnica, Občinska zveza svetov in prosvetnih društev, Občinska gasilska zveza, Organizacija teritorialne obrambe in ljudske zaščite, Telovadno društvo Partizan, Občinska zveza strelskih družin, Občinska zveza tabornikov, Planinsko društvo. Vse te organizacije imajo krajevne enote. Med športnimi društvi prednjači nogometni klub. Vrsta vsekakor ni popolna.*

Zdravstveno službo občine opravlja Zdravstveni zavod, ki je leta 1961 združil vse zdravstvene zavode v občini, leta 1968 se je pa v smislu zakona tudi sam priključil Zdravstvenemu zavodu v Celju.

Občinski proračun dosega tako glede dohodkov kakor glede izdatkov nad 10 milijonov dinarjev. Svoje obveznosti izvršuje občina deloma neposredno preko SDK, deloma preko skladov in deloma preko zavodov, ki jih je ustanovila: izobraževalna skupnost, temeljna kulturna skupnost itd.

* Občina je preuredila rojstvo hišo žalskega rojaka, skladatelja Friderika Sirce-Rista Savina, v Savinov kulturni hram, v katerem je poleg dveh Savinovih spominskih sob, stalnega likovnega razstavišča, hmeljarskega in gasilskega muzeja tudi sedež Temeljne kulturne skupnosti. Ko se bo v bližnji prihodnosti iz dela pritličja izselila še trgovina čevljev, bo z vselitvijo občinske knjižnice v te prostore hiša služila za kulturne namene.

Jože Jan:

RAZVOJ KRAJEVNE SAMOUPRAVE

Izteka se prvo desetletje obstoja in delovanja krajevnih skupnosti. V teh letih so postale neobhoden sestavni del našega samoupravega sistema, saj med občani vse bolj prodira spoznanje, da je učinkovito urejanje krajevnih zadev in zadovoljevanje življenjskih potreb v večji meri možno le preko krajevnih skupnosti. Tudi Skupščina občine in njeni samoupravni organi, sveti ter družbeno-politične organizacije, pa tudi delovne organizacije vse bolj povezujejo svoje delovanje z njimi in bi danes ne mogle več brez njih uspešno delovati.

Statut občine Žalec v svojem 193. členu navaja, da je krajevna skupnost samoupravna teritorialna skupnost, v kateri organizirajo občani komunalne, stanovanjske, gospodarske, socialne, zdravstvene, kulturne, prosvetne in druge dejavnosti za neposredno zadovoljevanje svojih potreb ter potreb družin, oziroma gospodinjev, kakor tudi za razvoj naselja.

Celotno območje občine Žalec je že od leta 1964 razdeljeno na 19 krajevnih skupnosti, kar je bilo glede na velikost občine, število prebivalstva, močno razdrobljenost naselij, stopnjo gospodarske razvitosti posameznih krajev in glede na obrobna področja Savinjske doline tudi utemeljeno. Po velikosti so krajevne skupnosti zelo različne. Najmanjša krajevna skupnost je Trnava s 496 občani, največja pa Žalec s 3585 občani. Nad tri tisoč občanov imajo tri krajevne skupnosti: Žalec, Prebold in Polzela; nad dva tisoč prebivalcev ima pet krajevnih skupnosti: Braslovče, Griže, Petrovče, Šempeter in Vransko; nad tisoč občanov ima tudi pet krajevnih skupnosti: Gotovlje, Liboje, Tabor, Vinska gora in Galicija; maj kot tisoč ljudi pa jih ima šest: Andraž, Gomilsko, Letuš, Ponička, Sešče in Trnava. Glede na gospodarsko razvitost in finančni položaj lahko krajevne skupnosti razdelimo v tri skupine. Prvo sestavljajo industrijsko razvite, npr. Žalec, Šempeter, Prebold, Polzela, drugo tiste, ki obsegajo pretežno razvita kmetijska področja brez večjih industrijskih delovnih organizacij. Sem sodijo Braslovče, Tabor, Vransko in nekatere druge. V tretjo skupino pa lahko štejemo obrobne krajevne skupnosti, kot Andraž, Galicija in Vinska gora.

Čeprav je praksa delovanja krajevnih skupnosti potrdila utemeljenost obstoja posameznih krajevnih skupnosti, pa vendarle nekateri menijo, da so preveč razdrobljene, da so posamezne finančno šibke in da zato ne zmorejo izvrševati svojih nalog in da to povzroča mnoge težave pri delu. Kljub temu pa lahko trdimo, da je sleherni krajevna skupnost na svojem območju pognala močne korenine, da je njeno dejavnost čutiti v sleherni vasi in zaselku ter da

je danes postala nepogrešljiv sestavni del reševanja vseh problemov, ki težijo našega delovnega človeka.

Naloga krajevnih skupnosti določa ustava, statut občine in krajevne skupnosti in nekateri drugi predpisi skupščine občine, izhajajo pa tudi iz programov dela krajevnih skupnosti. Ugotovimo lahko, da opravljajo vse tiste naloge, ki niso izrecno z zakonom ali občinskim predpisom pridržane občinskemu organom. Učinkovitost izvrševanja posameznih nalog v krajevni skupnosti pa ni odvisna samo od finančnih sredstev, temveč tudi od organizacijske in kadrovske usposobljenosti vodstev teh skupnosti, saj so doslej v marsikateri krajevni skupnosti kljub pomanjkanju finančnih sredstev, predvsem z delom občanov in s krajevnimi samoprispevki, uspešno opravili marsikatero nalogo.

Najvažnejše in najpogostejše naloge, ki jih opravljajo krajevne skupnosti, se nanašajo na pripravo in sprejem statuta krajevne skupnosti, obravnavo programa gospodarskega in družbenega razvoja občine, izdelavo letnega programa dela in programa dela za daljše obdobje, izdelavo finančnega načrta in zaključnega računa, kadrovska vprašanja (volitve komisij, odborov, priprava predlogov za poravnalne svete, sodnike porotnike itd.), izvedbo referendumov, obravnavo dela in problematike društev ter delovnih organizacij, obravnavo prošelj občanov in dajanje mnenj, predlaganje skrbnikov, izvajanje sklepov sej sveta in komisij, spremljanje programa dela, obravnavo različnih odlokov, pripravo občinskega praznika in krajevnih praznikov ter prireditev, pripravo splošnega ljudskega odpora, imenovanje odborov in enot civilne zaščite ter delo v zvezi z oskrbo pokopališč.

Krajevne skupnosti imajo v glavnem tele organe: svet krajevne skupnosti, komisije in odbore. Ostali organi pa so: poravnalni sveti, krajevni štabi civilne zaščite in odbori za splošni ljudski odpor.

Sveti krajevnih skupnosti štejejo povprečno po 10 članov. Sestajajo se na samostojnih ali razširjenih sejah, pa tudi na skupnih sejah z odbori krajevnih konferenc Socialistične zveze. Od komisij sta pri krajevnih skupnostih najbolj delovni komisija za komunalno izgradnjo in socialno varstvena komisija.

V okviru krajevnih skupnosti delujejo tudi poravnalni sveti kot samostojni in neodvisni družbeni organi za posredovanje v izvensodnem poravnavanju sporov med občani. Ti sveti delujejo pri vseh krajevnih skupnostih, razen v Šeščah. Pred leti je bilo njihovo delo zelo obsežno in učinkovito, saj so uspešno rešili veliko sporov, v zadnjih letih pa njihova vloga upada.

Administrativne posle opravljajo pri večini krajevnih skupnosti tajniki. Na sedežih krajevnih skupnosti je tedensko določen čas za razgovor z občani. Posebno v večjih krajevnih skupnostih se vedno bolj kopičijo administrativna dela, ki obremenjujejo njihovo učinkovitost pri izvrševanju in opravljanju ostalih pomembnih nalog.

Če zasledujemo podatke o delovanju krajevnih skupnosti od njihovega nastanka leta 1964 do danes, lahko ugotavljamo, da so od začetnih težav vedno bolj pridobivale na pomenu, da so vedno bolj posegale s svojo dejavnostjo na najrazličnejša področja, da se je v vseh preteklih letih vedno bolj krepila njihova materialna osnova, krepila pa se je tudi pripravljenost občanov, da samoupravno urejajo probleme na svojem območju. V prvih letih je bila pozornost krajevnih skupnosti posvečena predvsem reševanju komunalnih vprašanj, kar je povsem razumljivo, saj so bile slabe ceste, dotrajani mo-

2
Lokalne skupnosti imajo v glavnem tele organe: svet krajevne skupnosti, komisije in odbore. Ostali organi pa so: poravnalni sveti, krajevni štabi civilne zaščite in odbori za splošni ljudski odpor.

20 let delovnih uspehov — proslava v Límberku

stovi, pomanjkanje vode in nekateri drugi komunalni problemi tisti, ki so najbolj težili občane. Kljub temu, da so občani ogromna dela opravili prostovoljno in s samoprispevki, posebno v obrobnih predelih občine, je bila iniciativa le prevelika in je daleč presegala zmogljivosti krajevne skupnosti kot tudi zmogljivosti občine. Zato so krajevne skupnosti v prvih letih delno ali povsem zanemarjale ostale naloge in probleme prebivalstva. Glavni problem so bila prav gotovo finančna sredstva, saj so bila proračunska sredstva preskromna. Leta 1965 je dobilo vseh 19 krajevnih skupnosti le 90 tisoč dinarjev. Nekatere krajevne skupnosti so pri tem premalo realno ocenjevale svoje možnosti in so se pri komunalnih akcijah tudi zadolžile.

Z leti pa se je materialna osnova krajevnih skupnosti okrepila. Proračunski vir financiranja je postajal vedno manj pomemben, saj proračunska sredstva v marsikateri krajevni skupnosti ne zadoščajo niti za kritje funkcionalnih izdatkov. Leta 1966 so znašala proračunska sredstva za vse krajevne skupnosti 120 tisoč din, do leta 1973 pa so narastla že na 450 tisoč dinarjev. Vedno bolj pa v tem obdobju pridobivajo na pomenu ostali viri. Najpomembnejši so prispevki delovnih organizacij na osnovi družbenih dogovorov skladom občine za financiranje določenih objektov splošnega družbenega standarda, kot npr. za komunalno izgradnjo, za obnovo in izgradnjo šolskih stavb, za otroško varstvo, požarno varnost ter narodno obrambo in sredstva, ki jih delovne organizacije dajejo neposredno krajevnim skupnostim za določen namen, ali pa po številu delavcev iz posamezne krajevne skupnosti za financiranje redne dejavnosti. V zadnjih letih namenjajo delovne organizacije vedno večja sredstva, samo v letu

1972 posameznim skladom pri Skupščini občine preko 5 milijonov dinarjev, poleg tega pa še precejšnja sredstva posameznim krajevnim skupnostim. Sredstva, ki se zbirajo v občinskih skladih, se na osnovi večletnega programa za izgradnjo in obnovo šolskih stavb, programa komunalnih del in drugih programov, vlagajo v posamezne objekte na območju krajevnih skupnosti. Izredno pomemben vir financiranja, ki kaže tudi veliko pripravljenost občanov, da z lastnimi sredstvi pomagajo pri reševanju določenih problemov, so sredstva samoprispevka in prostovoljnih prispevkov občanov. Danes imajo vse krajevne skupnosti ne samo po enega, ampak tudi po več samoprispevkov, skoraj sleherna vas in zaselek zbira sredstva bodisi za izgradnjo ceste, vodovoda, mostu, ali za ureditev kanalizacije. Inicijativa občanov je zadnja leta tako močna, da je večkrat težko zbrati ostala družbena sredstva, da bi lahko rešili določen problem. Omeniti je potrebno tudi dvakratno izvedbo referendumov, na katerem so se občani v veliki večini odločili za samoprispevek za ureditev materialnih pogojev našega šolstva. Ne smemo pa pri tem tudi mimo vsega tistega, kar občani opravijo s svojim prostovoljnim delom. Za marsikatero krajevno skupnost je to delo, izraženo v denarju, gotovo najpomembnejši način za izvrševanje njenih nalog.

Krajevne skupnosti Zalec, Šempeter, Prebold in Polzela so že doslej imele pomemben priliv sredstev iz prispevka od uporabe mestnega zemljišča. Čeprav je bilo doslej v posameznih krajih nekaj težav pri zbiranju tega prispevka od občanov, pa vendarle pomenijo ta sredstva možnost za reševanje najrazličnejših problemov na območju znotraj meja urbanističnega okoliša, kjer se ta prispevek zbira od občanov in kjer ga je mogoče tudi porabiti.

V letu 1973 uvajamo prispevek na uporabo mestnega zemljišča tudi v vseh tistih naseljih, kjer so sprejeli zazidalni načrt.

Marsikatera krajevna skupnost razpolaga sedaj s precejšnjimi finančnimi sredstvi. Leta 1971 je imela krajevna skupnost Polzela nad en milijon dinarjev dohodka, Zalec 400 tisoč dinarjev, manj razvite krajevne skupnosti pa zelo skromna sredstva, npr. Šešče in Ponikva po 30 tisoč in krajevna skupnost Letuš 10 tisoč dinarjev. Čeprav dobe obrobne krajevne skupnosti iz proračuna več sredstev na število prebivalstva kot ostale, lahko kljub temu ugotovimo, da njihova materialna osnova močno zaostaja. Večja sredstva delovnih organizacij na osnovi števila zaposlenih iz posameznih krajevnih skupnosti so prav gotovo močno izboljšala njihov položaj.

Vzporedno s krepitvijo materialne osnove pa se širi tudi krog vprašanj, s katerimi se ukvarjajo krajevne skupnosti. Danes ne rešujejo zgolj komunalnih vprašanj, ampak je krog njihove aktivnosti vedno širši. Torej krajevne skupnosti že samostojno ali skupno z občinsko skupščino urejajo vprašanja, ki jih postavlja na dnevni red življenje samo. Danes vedno bolj posegajo razprave in odločitve v krajevni skupnosti na področja šolstva, zdravstva, otroškega varstva, kulture in prosvete, telesne vzgoje, kakor tudi na področje delovanja posameznih družbeno-političnih in družbenih organizacij pri reševanju njihovih problemov. Postajajo torej osrednji dejavniki pri razvoju socialističnih in samoupravnih odnosov med občani.

Vzporedno z rastjo materialne osnove krajevnih skupnosti postaja njihovo delo tudi vedno bolj programirano. V letu 1972 je imelo osem krajevnih skupnosti enoletni program dela, sedem petletnega, tri enoletnega ter petletnega,

ena krajevna skupnost pa dveletnega. Ti programi so danes tudi mnogo bolj realni kot pred leti, saj mnogo bolj upoštevajo vire financiranja.

Velikega pomena pri razvoju krajevne samouprave je povezava med občinsko skupščino in krajevno skupnostjo ter med delovno organizacijo in krajevno skupnostjo. Krajevne skupnosti seznanjajo občinsko skupščino o svojem delu in krajevnih problemih z osebnimi stiki svojih predstavnikov in preko odbor-
nikov pa tudi na druge načine. Vedno bolj prihaja do izraza načelo, da mora pred vsemi pomembnimi odločitvami občinska skupščina o njih razpravljati s krajevnimi skupnostmi. V bodočem skupščinskem sistemu bo preko delegatskega sistema ta povezava še izrazitejša.

X Sodelovanje krajevnih skupnosti z delovnimi organizacijami se prav tako iz leta v leto krepi. Ne gre samo za dogovarjanje o finančnih sredstvih, ki naj bi jih prispevale delovne organizacije, ampak tudi za to, da krajevne skupnosti na sejah svetov ali na zborih volivcev obravnavajo rezultate gospodarjenja v delovnih organizacijah. Posebna oblika neposrednega odločanja občanov v krajevni samoupravi je poleg referendumu zbor volivcev. Običajno ima vsaka krajevna skupnost letno najmanj enega ali celo več zborov volivcev. O pomembnih vprašanjih, posebno pred izvedbo referendumov, sklicujemo zbere celo po vaseh in zaselkih. Res pa je, da je udeležba občanov na teh zborih zelo odvisna od dnevnega reda. Če obravnavamo za občane pomembna vprašanja in če lahko o tem tudi neposredno na zboru odločajo, potem je udeležba običajno polnoštevna. Vse prevečkrat pa se dogaja, da so zbori volivcev samo sredstvo za informiranje občanov, kjer lahko volivci podajo svoja mnenja in predloge, ne morejo pa odločati. Zato ta oblika neposrednega odločanja ne zaživi tako, kot bi morala. Ob tem kaže omeniti tudi to, da zbori volivcev sprejemajo vsako leto program dela krajevne skupnosti in poročilo o finančnem stanju.

Občina Zalec slavi vsako leto v počastitev 7. julija — ko je bila leta 1941 velika propagandna akcija v Savinjski dolini — občinski praznik. Za vsako krajevno skupnost, kateri je zaupana izvedba praznovanja, je to brez dvoma veliko priznanje, istočasno pa pomeni možnost rešitve vseh ključnih problemov na njenem območju. Praznovanje občinskega praznika, »7. julij«, je namreč vsako leto v drugi krajevni skupnosti. Občinska skupščina določi vedno eno leto ali dve vnaprej, kje bo proslava občinskega praznika. Pred to odločitvijo teče razprava tudi v okviru družbeno-političnih organizacij. Kot merilo za izbor kraja se upošteva predvsem aktivnost in uspešnost dela krajevne skupnosti, družbeno-političnih organizacij in društev skozi več let.

Priprave za občinski praznik trajajo več kot leto dni, saj se v tem času izvajajo številna komunalna dela: asfaltiranje cest, izgradnja kanalizacije in podobno. Izvršijo se tudi posamezne novogradnje in adaptacije, bodisi šol, gasilskih, prosvetnih ali združnih domov. Izvedba občinskega praznika pa ne pomeni le velike pridobitve glede komunalne urejenosti kraja, ampak pomembno družbeno-politično manifestacijo, ki je povezana s številnimi kulturnimi prireditvami.

Prvi občinski praznik smo imeli leta 1961 v Grižah. Od takrat pa še na Vranskem, v Preboldu, Polzeli, Žalcu, Libojah, Braslovčah, Šempetru, Petrovčah, Ponikvi, Galiciji in Šeščah. Letos je bilo praznovanje v Vinski gori, leta 1974 pa bo v Taboru. V naslednjih letih se bodo praznovanja razvrstila še v Andražu, Go-

tovljah, Letušu, Trnavi in na Gomilskem, seveda pa ne v takšnem vrstnem redu, ampak tako, kot bo o tem končno odločila občinska skupščina.

Vsako leto podeljujemo ob praznovanju občinskega praznika na slavnostni seji skupščine tudi nagrade občine. Dve nagradi prejmeta organizaciji, eno pa posameznik. To je najvišje priznanje društvom, organizacijam in posameznikom, ki so na področju kakršne koli dejavnosti največ doprinesli k napredku in razvoju občine.

Doslej so to najvišje občinsko priznanje, ki se podeljuje od leta 1964, dobile tele družbeno-politične in družbene organizacije ter krajevne skupnosti: Občinska zveza za telesno kulturo Žalec, organizacija Zveze borcev Vransko, krajevna organizacija SZDL Šešče, Občinska organizacija RK Žalec, TVD Partizan Braslovče, aktiv ZMS Griže, DPD »Svoboda« Šempeter, Krajevna skupnost Galicija, Gasilsko društvo Drešinja vas, DPD »Svoboda« Liboje, Planinsko društvo Zabukovica, Turistično društvo Braslovče, Turistično društvo Šempeter, Krajevna organizacija SZDL Galicija, Občinski svet ZKPO Žalec in DPD »Svoboda« Žalec.

Od posameznikov pa so priznanje prejeli: *Franc KOVAČ* iz Liboj, *Lojze FRIC* iz Prebolda, *Ivan COKL* iz Liboj, *Tomo POTOČNIK* iz Prebolda, *Tone ČULK* iz Petrovč, *Karel PODVRŠNIK* iz Griž, *Anton MIKLAVŽIN* iz Šempetra, *Franc CINK* iz Žalca, *Bernard ČEPIN* iz Matk in posebno priznanje *Lojze TRSTENJAK*, novinar »Večera«.

Leta 1971 se je odlok o nagradi občine Žalec spremenil v tem smislu, da podeljujejo nagrade tudi za uspehe na področju gospodarstva. Eno priznanje prejme delovna organizacija in eno posameznik. Leta 1972 je prejela to priznanje tovarna nogavic Polzela, kot posameznik pa direktor Tekstilne tovarne Prebold Emil JUG.

Razvoj krajevne samouprave je bil v teh nekaj letih izredno hiter. Pred nami so rezultati, ki niso majhni. Urejenost naših naselij, številni kilometri asfaltiranih cest, omrežje vodovodov, hitra stanovanjska izgradnja, izgradnja šolskih, zdravstvenih, kulturno-prosvetnih in športnih objektov, celoten razvoj nam dokazuje o velikih naporih naših občanov in celotne naše družbe, da dosežemo čim večji napredek. H krepitvi krajevne samouprave so veliko prispevale občinska skupščina in ostale družbeno-politične organizacije, posebno Socialistična zveza, glede krepitve materialne osnove pa zlasti delovne organizacije.

Rezultati preteklih let so gotovo velika vzpodbuda za prihodnji razvoj samoupravnih odnosov v krajevnih skupnostih. Ustavna dopolnila dajejo še večji poudarek razvoju krajevne samouprave. Tako postajajo krajevne skupnosti vedno bolj mesto odločanja občanov o vseh pomembnih vprašanjih v krajevnem merilu, preko delegatskega sistema v skupščinskih telesih pa bodo še bolj prišli do izraza predlogi in možnost soodločanja naših občanov o vseh pomembnih vprašanjih razvoja naše družbe v občini, kakor tudi v širši družbeno-politični skupnosti.

Jože Cerovšek, dipl. econ.

GOSPODARSTVO V OBČINI ŽALEC

UVOD

Ko smo ob koncu leta 1971 sprejeli akcijski program občine Žalec in resolucijo o družbeno-ekonomskem razvoju občine za leto 1972 ter stališča prve seje občinske konference ZK, je bila pred nami vsa resnost družbeno-ekonomskega trenutka v takratnih razmerah, ki so ga za nas argumentirala nekatera izredno pereča dejstva o ekonomski moči naše doline.

V letu 1971 smo dosegali 14.300 din družbenega proizvoda na prebivalca ob tem, da je v regiji ta kazatelj dosegel 16.700 din, v Sloveniji pa 18.900 din DP na prebivalca.

To dejstvo je za nas izrednega pomena, saj kaže razvojno stopnjo naše doline, ki je za 16 % pod stopnjo razvoja SRS in celo pod stopnjo razvitosti celjske regije.

Zaskrbljujoč podatek o prenizki življenjski ravni našega prebivalca, preskromni reprodukcijski moči gospodarstva, ter okoli 3.000 naših občanov, ki so zaposleni izven meja naše občine, so bili osnovni momenti za to, da smo že v letu 1971 sprejeli občinski akcijski program, v katerem smo si zadali 20 osnovnih nalog, ki jasno nakazujejo, kako najhitreje in najuspešneje pospešiti razvoj gospodarstva v občini in s tem dvigniti življenjsko raven naših delavcev ter jasneje začrtati perspektivo občine kot integralnega dela SR Slovenije.

Rezultati poslovanja delovnih organizacij v letu 1972 ter prav tako v prvem polletju 1973 so potrdili upravičenost in pravilnost v letu 1971 začrtanih nalog v akcijskem programu občine Žalec.

Rentgenizacija dobršnega dela našega gospodarstva, uvajanje sodobnih produktivističnih metod, poslovanja in informiranja, preventivne sanacije tako imenovanega spodnjega dela našega gospodarstva, prizadevanja za izboljšanje likvidnosti v delovnih organizacijah, izdelava razvojnih programov podjetij in občine, so samo osnovna področja intenzivnega dela in prizadevanj začelih že v letu 1971.

V polnem zagonu dela na omenjenih področjih pa smo ob koncu leta 1972 s pismom predsednika Tita in izvršnega biroja ZKJ ter z novimi ukrepi ekonomske politike dobili nove zadolžitve, konkretne naloge in nosilce novih nalog, ki so naša prizadevanja in začrtano ekonomsko politiko občine potrdili in še bolj utrdili.

Vsa ta prizadevanja in načrten pristop k reševanju naše gospodarske problematike se odražajo v vedno manjšem zaostanku stopnje razvitosti gospodarstva občine Žalec za SR Slovenijo in celjsko regijo. Uspehi gospodarjenja v letu 1972 so to zaostajanje ne samo ustavili, ampak celo izrazito zmanjšali.

V obdobju 1965—1970 se je gospodarstvo občine razvijalo namreč tako počasi, da so zaostanki za slovenskim gospodarstvom narasli v letu 1970 na 29,9 % v akumulaciji na zaposlenega, na 19,5 % v družbenem proizvodu na zaposlenega ter na 21,5 % v osebni dohodku na zaposlenega. V letu 1972 pa je znašal zaostanek v družbenem proizvodu na zaposlenega le še 5 %, akumulacija na zaposlenega 8 % ter v osebni dohodku na zaposlenega le 3 %.

Podatki I. polletja 1973 pa zopet dokazujejo, da bo občina Žalec še prej kot smo načrtali v našem programu dolgoročnega razvoja, dosegla razvojno stopnjo SR Slovenije in tako postala močnejši in pomembnejši del SR Slovenije.

I. RAZVOJ GOSPODARSTVA OBČINE ŽALEC DO LETA 1971

1. Osnovne značilnosti razvoja gospodarstva občine Žalec do leta 1971

Pri razvrstitvi slovenskih občin po različnih kriterijih je občina Žalec v spodnjem delu, to je med občinami s podpovprečno gospodarsko razvitostjo. V luči dveh kazalcev gospodarske razvitosti — družbenega proizvoda na prebivalca in števila delovnih mest na sto prebivalcev — je bila leta 1971 situacija naslednja:

Preglednica 1

Delovna mesta leta 1971

	Slovenija	Celjska regija	Občina Žalec
Skupaj	788.876	99.972	12.840
Gospodarstvo	700.378	89.937	11.937
Zaposleni:			
družbeni sektor	482.947	57.991	7.199
zasebni sektor	12.102	1.538	312
Samostojna proizvodnja:			
kmetje	191.000	28.640	4.140
gostilničarji	2.079	256	62
obrtniki	12.250	1.512	254
Negospodarstvo	88.498	10.035	903
Zaposleni:			
družbeni sektor	84.003	9.457	828
zasebni sektor	2.875	446	62
Samostojni poklici	1.620	132	13
Delovna mesta/100 preb.	45,7	45,3	38,4

Preglednica 2

Družbeni proizvod leta 1971

	Slovenija	Celjska regija	Občina Žalec
DP milijoni din	32.642,7	3.681,4	478,5
DP/preb. din	18.900	16.700	14.300
DP/preb. ZDA \$	1.112	985	840
Indeks (SRS = 100 %)	100	91,5	84,5

V razdobju 1961 do 1971 se je gospodarstvo v občini Žalec razvijalo v primerjavi z razvojem v Sloveniji in celjski regiji takole:

Preglednica 3

Razvoj 1961—1971

	Slovenija	Celjska regija	Občina Žalec
DP v stalnih cenah indeks	200	222	210
DP/preb. v stalnih cenah indeks	185	205	196
Povprečna letna stopnja rasti			
DP skupaj	7,0 %	8,1 %	7,6 %
DP/prebivalca	6,3 %	7,3 %	7,0 %
Delovna mesta 1961	730,232	88,211	13,026
Delovna mesta 1971 indeks	108	113	98,5

V pogledu družbenega proizvoda je bil razvoj v občini Žalec v preteklem desetletju zadovoljiv, saj je potekal nekoliko hitreje kot v slovenskem povprečju, vendar pa je zaostajal za razvojem v celjski regiji. V pogledu delovnih mest je razvoj v občini Žalec zaostajal za slovenskim, zlasti za regionalnim razvojem. Od leta 1961 do leta 1971 se je v občini Žalec namreč znižalo število aktivnih kmetov v zasebnem sektorju od 5.482 na 4.110, tj. za 1.372, število nekmetijskih delovnih mest pa je poraslo le za 1.186, od teh v družbenem sektorju za 701. Rast delovnih mest v izvenkmetijskih dejavnostih je bila torej počasnejša kot pa jo je narekoval hitri proces deagrarnizacije.

Glede na to, da je v občini Žalec danes ca. 16.000 aktivnih prebivalcev, delovnih mest pa le 12.840, pomeni, da ima občina dokajšnji presežek delovne sile (3.160 oseb), ki se zaposluje v sosednjih občinah, zlasti v celjski in velenjski.

Posebno pomembno je za razvoj gospodarstva občine dejstvo, da smo kljub hitrejšemu razvoju gospodarstva v letih 1961—1971 od Slovenije zabeležili v letih po gospodarski reformi (65—70) očitno zaostanek. Tako je družbeni proizvod v občini porasel za 89 %, kar je daleč pod stopnjo rasti v slovenskem gospodarstvu (129 %), je pa ugodnejše kot v nekaterih občinah celjske regije (Laško, Šentjur, Mozirje in Šmarje).

Družbeni proizvod na zaposlenega, ki predstavlja družbeno produktivnost dela gospodarstva občine, je v teh petih letih porasel za 95 %, kar je hitreje kot v Velenju, Mozirju, Laškem ter toliko kot v Celju. Ta podatek pa je gotovo

ugoden pokazovalec uspešnosti preteklega poslovanja. Dejstvo pa seveda je, da smo v letu 1970 zaostali že za 19,5 % za republiškim povprečjem DP/zaposlenega, medtem ko je zaostanek v letu 1965 znašal le 13,9 %. Nižji porast DP/zaposlenega v letih 1965 do 1970 od slovenskega gospodarstva nas je poleg povečanega zaostanka za gospodarstvom Slovenije pripeljal tudi na 5. mesto med osmimi občinami celjske regije, medtem ko smo v letu 1965 predstavljali še 4. gospodarstvo v celjski regiji po produktivnosti dela (ustvarjenem družbenem proizvodu na zaposlenega). Nizek DP/zaposlenega je bil osnova za nizke pokazovalce akumulativnosti dela ter nizke osebne dohodke v našem gospodarstvu. Akumulacija na zaposlenega je bila v naši občini leta 1970 za 29,9 % manjša kot v slovenskem gospodarstvu. Med posameznimi občinami celjske regije je bila naša na šestem mestu, osebni dohodki na zaposlenega pa so bili najnižji med vsemi občinami celjske regije, za republiškim povprečjem pa so zaostajali za 21,5 %.

Preglednica 4

Gibanje nekaterih osnovnih kategorij v občinah celjske regije v letih 1965 do 1970

Občina	Indeksi rasti				Družb. proizv./zap.			
	CD dohodek	OS nab.	neto OD skupaj	DP	1965 v din	1970	ind.	
Celje	250	191	171	222	212	20.958	40.773	195
Laško	183	175	217	201	186	23.671	41.592	176
Mozirje	175	128	452	161	153	18.055	32.509	180
Konjice	236	192	218	209	202	16.978	35.838	211
Šentjur	189	174	222	174	178	16.410	33.237	203
Šmarje	167	189	125	207	188	15.002	31.147	208
Velenje	338	226	208	262	254	28.191	47.542	189
Žalec	222	171	262	195	189	18.314	35.649	195
Slovenija	248	216	198	229	227	21.260	44.271	208

Preglednica kreditov za obratna in osnovna sredstva na zaposlenega v posameznih občinah nam odpira novo področje vzrokov današnjih velikih razlik v razvojni stopnji gospodarstva posameznih občin. V gospodarsko nerazvitejših občinah so bili razmeroma visoki krediti na zaposlenega za obratna sredstva ter nizki za osnovna sredstva, kar pogojuje nizko stopnjo gospodarske rasti v teh občinah, medtem ko so v razvitejših občinah (Celje, Velenje) krediti za osnovna sredstva, kakor tudi obratna sredstva izredno visoki. Da je občina Velenje v letu 1970 prejela na zaposlenega 40.042 din in Šmarje 1.628 din kreditov, nam kaže možnosti razvoja obeh občin, saj vemo, da predstavljajo krediti pretežni del sredstev za razširjeno reprodukcijo.

Občina Velenje je leta 1970 prejela 2,5-krat večja kreditna sredstva za osnovna sredstva na zaposlenega kot naša občina, celjska občina pa 1,2-krat večja kreditna sredstva za osnovna sredstva.

Različna distribucija kreditnih sredstev pri celjski regiji je prav gotovo eden osnovnih vzrokov za velike razlike posameznih občin. Naše gospodarstvo je doseglo poleg tega še najvišjo udeležbo lastnih sredstev v investicijah, saj je v letu 1966 znašal ta delež celo 67,5 % in je do leta 1970 padel na 37,4 %. Občina Velenje dosega 33,3 % lastne udeležbe v investicijah, občina Laško 32,4 %, občina Celje 29,1 %, najmanj pa občina Šentjur, 11,6 %.

Gospodarstvo občine Žalec se je torej po letu 1965, letu gospodarske reforme, razvijalo tako, da beleži v letu 1970 19,5 % družbeni proizvod na zaposlenega (1965 — 13,9 %), 29 % manjšo akumulacijo na zaposlenega (1965 — 12,1 %), ter 21,5 % manjše osebne dohodke na zaposlenega (leta 1965 — 10,4 %) od slovenskega gospodarstva.

Družbeni proizvod na zaposlenega v Sloveniji v letih 1965 do 1970 je narasel za 127 %, v občini Žalec pa le za 89 %.

Vsi ti pokazovalci nam pojasnjujejo, da je gospodarska moč občine v obdobju 1965—1970 vedno bolj zaostajala za dosežki gospodarstva Slovenije (drugih občin), kakor po dinamiki rasti, tako tudi po pokazovalcih kvalitete poslovanja.

Preglednica 5

Kreditni za obratna in osnovna sredstva v občinah celjske regije:

Občina	Kreditni za obratna sredstva		Na zaposlenega din Kreditni za osnovna sredstva		Lastna udeležba v investicijah	
	1965	1970	1965	1970	1965	1970
	Celje	9.145	20.225	6.817	18.488	21,8
Laško	4.563	7.730	12.543	9.809	36,3	32,4
Mozirje	3.199	10.201	2.677	11.013	52,9	13,1
Konjice	11.453	21.019	2.046	7.630	63,6	15,3
Sentjur	10.838	21.899	5.355	13.840	26,5	11,6
Smarje	5.507	8.138	3.200	1.628	44,4	16,2
Velenje	5.792	28.113	25.576	40.042	37,2	33,3
Žalec	9.720	17.691	8.091	15.864	39,6	37,4

2. Struktura gospodarstva po panogah in delovnih organizacijah v letih 1965 do 1970

Vsekakor je eden vzrokov prikazanega zaostajanja našega gospodarstva v občini za republiškim poprečjem struktura gospodarstva po posameznih panogah.

Preglednica 6

Struktura DP gospodarstva po panogah:

	DP	Kmetijstvo Gozdarstvo	Industrija	Trgovina Gostinstvo	Ostali
Žalec	100 %	30,5 %	45,3 %	10,5 %	12,7 %
Slovenija	100 %	11,5 %	43,4 %	23,2 %	21,9 %

Struktura našega gospodarstva daje občini vseskozi pečat kmetijskega obelježja, saj je udeležba te panoge v gospodarstvu skoraj trikrat tolikšna kot v Sloveniji. Specifičnost kmetijske panoge daje tako osnovno obelježje gospodarstvu občine, saj z močno intenzifikacijo proizvodnje iz leta v leto sprošča delovno silo, kar se kaže na upadanju števila zaposlenih v celotnem gospodarstvu.

Struktura gospodarstva po številu zaposlenih jasno kaže, kakšen je delež posameznih panog v gospodarstvu. Najmočnejša je industrija, nato pa kmetijstvo, ki skupaj zaposlujeta 82,4 % delavcev gospodarstvu. Vse ostale panoge pa zaposlujejo ostalih 17,6 % delavcev v gospodarstvu.

Preglednica 7

Družbeni proizvod na zaposlenega, osebni dohodki na zaposlenega in struktura zaposlenih po panogah v letu 1965 in 1970

Panoga	DP/zap.	Stopnja	AK/zap.	Stopnja	OD/zap.	Stopnja	Strukt.	Stopnja	Strukt.	Stopnja
	1970 din		1970 din		1970 (din) %		zap. 1970 %		zap. 1965	
Industrija	35.111	5	7.277	2	1.098	4	50,8	1	52,8	1
Kmetijstvo	39.730	2	5.531	4	991	6	31,6	2	33,0	2
Gradbeništvo	22.670	7	1.524	7	938	7	3,6	4	3,3	4
Promet	58.100	1	15.325	1	1.452	1	0,6	7	0,3	7
Trgovina — gostinstvo	37.372	3	6.669	3	1.284	3	3,3	5	3,2	5
Obrt	27.358	6	3.700	5	1.054	5	8,9	3	6,3	3
St. kom.	36.409	4	2.026	6	1.366	2	1,2	6	1,1	6
Skupaj	35.649	—	6.163	—	1.066	—	100,0	—	100,0	—

Produktivnost, akumulacija in osebni dohodki po panogah gospodarstva kažejo na dejstvo, da je struktura gospodarstva občine neugodna, saj predstavljajo panoge, ki dosegajo visoko akumulacijo in osebne dohodke, najskromnejši del gospodarstva.

Primerjava strukture zaposlenih v letu 1965 ter 1970 pa nam pokaže, da se je struktura gospodarstva občine v teh petih letih spremenila in sicer tako, da so prav tiste panoge, ki dosegajo slabše poslovne rezultate (obrt, gradbeništvo) svoj delež v gospodarstvu občine povečale, industrija in kmetijstvo pa sta ga zmanjšali. Težnja, da bi se prebivalstvo zaposlovalo v prvi vrsti v produktivnejših panogah (industrija, kmetijstvo, promet in trgovina) v obdobju 1965 do 1970, torej ni bila uresničena.

Razvoj posameznih panog v letih 1965 do 1970 pogojujejo rasti posameznih delovnih organizacij gospodarstva v občini. Osnovni indeksi posameznih ekonomskih kategorij nam jasno kažejo, katere delovne organizacije so dosegle v obravnavanem razdobju najvišje rasti, ki so pa stagnirale.

Vrednost proizvodnje gospodarstva (celotni dohodek) se je v letih 1965 do 1970 povečala za 124 %. Najhitrejši razvoj so dosegle delovne organizacije Garant, Avtoprevoz, Usluge in Sigma, medtem ko je absolutno povečanje proizvodnje seveda največje v TT Prebold, TN Polzela ter KK Žalec, ki so največje delovne organizacije v občini. Pomembno je tudi gibanje družbenega proizvoda v letih 1965 do 1970, saj je indeks 179 % precej manjši od rasti celotnega dohodka v tem obdobju. Jasno je, da se je struktura celotnega dohodka precej spremenila, saj so materialni stroški naraščali hitreje, kot pa je naraščal obseg proizvodnje. Posledica tega procesa je seveda manjša udeležba novo ustvarjene vrednosti v celotnem dohodku ter neugodna nadaljnja delitev družbenega proizvoda na osebne dohodke in podjetniško akumulacijo.

**Gibanje zaposlenih, celotnega dohodka in družbenega proizvoda v delovnih
Preglednica 8 organizacijah v letih 1965 in 1970**

Delovna organizacija	Število zaposlenih		Indeks	000 din Celotni dohodek		Indeks	000 din proizvod Družbeni		Indeks
	1965	1970		1965	1970		1965	1970	
Montana	611	223	36	14.165	11.719	83	8.872	6.194	70
KIL	540	487	90	11.566	20.810	180	7.373	11.266	153
Ferralit	245	285	116	7.876	25.391	322	3.852	10.572	274
SIP Šempeter	194	212	109	11.730	25.781	219	5.530	9.421	170
Minerva	—	34	—	—	8.855	—	—	2.375	—
Garant	199	278	140	3.507	27.525	784	1.118	11.700	105
TT Prebold	983	921	94	45.394	80.659	178	17.832	32.930	185
Juteks Zalec	377	407	108	16.617	20.554	124	6.870	10.658	155
TN Polzela	858	885	103	40.975	78.642	192	24.000	35.910	150
KK Zalec	2.503	2.313	92	160.378	393.147	245	53.062	91.900	173
Gradnja Zalec	259	287	103	7.065	18.688	264	3.322	6.053	182
Atvoprevoz	20	40	200	1.009	5.437	539	482	2.324	482
Savinj. mag. Zalec	170	181	106	33.806	52.980	157	5.674	6.961	123
Slovan									
Vransko	11	15	136	708	1.742	246	268	550	205
Hmeljar Zalec	48	30	62	2.329	2.847	122	872	1.016	116
Braslovče	15	12	80	708	914	129	257	280	109
Zarja	149	225	151	4.143	14.626	353	2.102	5.391	256
Obrtnik	133	115	86	3.856	6.931	180	1.827	2.896	158
Usluge	52	90	173	1.125	6.502	578	636	2.683	422
Sigma	96	220	229	4.145	21.820	526	1.721	6.813	396
Inde	47	81	172	1.898	7.419	391	998	2.513	251
Stanovanjsko kom. podj.	86	88	102	1.723	6.266	364	923	3.240	351
Skupaj	7.596	7.409	98	374.723	839.245	224	147.511	263.646	179

Ta proces hitrega naraščanja materialnih stroškov je bil sicer prisoten tudi v širšem gospodarskem prostoru, vendar so delovne organizacije na tem področju naredile mnogo premalo, saj niso analizi vrednosti posvetile pozornosti, ki jo zasluži. Zato pa so tudi stroški proizvodnje naraščali toliko hitreje od same vrednosti proizvodnje. Iz primerjave gibanja vseh treh kategorij (števila zaposlenih, celotnega dohodka in družbenega proizvoda) je jasno, da je gospodarstvo občine doseglo razmeroma visoko povečanje obsega proizvodnje z 2 % manj zaposlenih, kot pa jih je bilo v letu 1965.

Razmeroma nizek padec števila zaposlenih v našem gospodarstvu se skriva v zajemanju zaposlenih v enotah Kmetijskega kombinata, ki je z integracijami delovnih organizacij izven meja naše občine uspel povečati število svojih delavcev.

3. Akumulativnost, osebni dohodki in produktivnost delovnih organizacij

O teh pokazovalcih za posamezne panoge gospodarstva smo že govorili. Prav tako smo že tudi izluščili vzroke razmeroma nizke produktivnosti našega gospodarstva nasproti slovenskemu. Zato si oglejmo razlike v uspešnosti poslovanja naših delovnih organizacij v letu 1970. Družbeni proizvod na zaposlenega,

ki predstavlja družbeno produktivnost dela, je variiral med 69.823 din v Minervi ter med 22.000 do 23.000 v Gradnji, Zarji ter Keramični industriji Liboje. Ta ogromna razlika je pogojevala izredne razlike tudi v nadaljnji delitvi družbenega proizvoda na osebne dohodke in podjetniško akumulacijo. Tu torej tiči ovira za nujen hitrejši razvoj teh delovnih organizacij, prav tako je tukaj tudi izvor zaskrbljujoče socialne diferenciacije naših delavcev, saj so možnosti nagrajevanja na obeh skrajnostih neprimerljive.

Če si v priloženi preglednici 9 ogledamo vrstni red delovnih organizacij po posameznih pokazovalcih, lahko hitro ugotovimo povezanost višine osebnih dohodkov na zaposlenega, akumulativnosti ter višine družbenega proizvoda na zaposlenega. Minerva, Avtoprevoz, SIP, Garant in TN Polzela so predstavljale leta 1970 po teh pokazovalcih naša najuspešnejša podjetja. Na koncu vrstne lestvice uspešnosti poslovanja pa so Keramična industrija Liboje, Gradnja, Zarja Žalec in Obrtnik Prebold. Te delovne organizacije so predstavljale tisti del gospodarstva, ki ga je bilo potrebno čimprej sanirati. Nesposobnost delovnih organizacij za izplačevanje z družbenim dogovorom določenih osebnih dohodkov po akcijskem programu IS je bil namreč eden izmed kriterijev za likvidacijo določenih dejavnosti, če za eventualne sanacijske programe ne bo mogoče zagotoviti konstrukcije in nosilcev financiranja.

Omenjenih pet dobrih in štirih kritičnih delovnih organizacij ne izključuje ostalih deset podjetij gospodarstva. Namen te poteze je bil, opozoriti na obe skrajnosti v našem gospodarstvu. Iz priložene preglednice je lepo razvidna razvrstitev ostalih delovnih organizacij po vrstah posameznih pokazovalcev.

Preglednica 9

Produktivnost, akumulativnost in osebni dohodki delovnih organizacij v letu 1970

Delovna organizacija	1 DP/zap. din	Stopnja	Posp. amort. + dobiček na en/zap. din	Stopnja	Povpr. mes. os. doh. v din	Stopnja
Montana Žalec	27.776	15	2.058	19	1.195	9
KI Liboje	23.136	20	1.995	20	893	21
Ferralit Žalec	37.098	8	7.068	11	1.301	7
SIP Sempeter	44.439	3	11.853	5	1.432	3
Minerva Žalec	69.823	1	29.882	1	1.809	1
Garant Polzela	42.090	4	12.766	4	1.320	5
TT Prebold	35.754	11	11.484	7	994	16
Juteks Žalec	26.186	15	4.766	14	1.047	13
TN Polzela	40.587	5	13.743	3	1.072	12
KK Žalec	38.732	6	8.916	9	978	18
Gradnja Žalec	22.670	21	2.146	18	938	20
Avtoprevoz Semp.	58.100	2	18.225	2	1.452	2
Savinj. mag. Žalec	38.459	7	10.243	8	1.306	6
Slovan Vransko	36.617	9	11.800	6	1.189	10
Hmeljar Žalec	33.367	12	6.100	13	1.208	8
Gost. podj. Braslovče	23.333	19	1.750	21	944	19
Zarja Žalec	23.960	18	2.693	17	1.006	14
Obrtnik Prebold	25.183	17	3.486	16	999	15
Usluge Polzela	29.811	14	8.388	10	993	17
Sigma Žalec	30.968	13	6.900	12	1.159	11
Stan, kom. podj. Žalec	36.409	10	3.704	15	1.366	4
Skupaj	35.649	—	8.628	—	1.066	—

4. Kadri

Vedno bolj je dober ali slab poslovni rezultat delovne organizacije lahko odvisen samo od enega človeka, ali ene službe v sklopu vseh faz proizvodnega procesa. Tehnična produktivnost dela, nabava surovin, (čim manjši materialni stroški), analiza tržišča, osvajanje novih izdelkov, organizacija dela ter prodajna služba je samo nekaj najvažnejših faz poslovanja v tržnem gospodarstvu. Za doseg optimalnih rezultatov vseh faz pa je vsekakor najvažnejši pogoj: ustrezni kadri. Problemu kadrov smo vseskozi posvečali sicer dosti diskusij, vendar se je kadrovska struktura zaposlenih prepočasi izboljševala.

Iz preglednice 10 je jasno razvidna struktura zaposlenih po kvalifikaciji v gospodarstvu in negospodarstvu občine v letu 1970. Pretežni del zaposlenih v gospodarstvu je predstavljala nekvalificirana delovna sila (56,7 %) ter kvalificirana delovna sila 28,7 %. Izredno nizek pa je bil odstotek zaposlenih z visoko šolsko izobrazbo, saj jih je bilo vsega 1,2 %. Pregled po panogah nas opozarja, da gostinstvo, trgovina in promet niso imeli niti enega delavca z visoko izobrazbo, ter da panogi promet in gostinstvo nista zaposlovala nobenega z višjo strokovno izobrazbo.

Med posameznimi podjetji je kvalifikacijska struktura zaposlenih dokaj različna; prilagojena je namreč značaju in potrebam proizvodnega procesa, ki je v različnih panogah dejavnosti seveda različen. Iz dejstva, da naše gospodarstvo zaposluje največ nekvalificiranih delavcev, ne smemo povzeti teze, da je tu tudi vzrok nizkih osebnih dohodkov našega gospodarstva v poprečju, saj nam že samo majhna primerjava to tezo zavrne. Keramična industrija Liboje in Garant Polzela imata podobno strukturo zaposlenih, saj v obeh delovnih organizacijah tvorita skupini nekvalificiranih delavcev preko 50 % vseh zaposlenih. Kljub temu pa je dosegel poprečni osebni dohodek na zaposlenega v Keramični industriji Liboje v 1970. letu 717 din, v Garantu pa 1.195 din, kar je za 67 % več kot v Keramični industriji Liboje. Glavno merilo uspešnosti poslovanja in višine pokazovalcev uspešnosti je še vedno produktivnost dela, ki se po tem uspehu ustrezno deli na akumulacijo in osebne dohodke.

Zanimivejša je druga skupina izobrazbene strukture in sicer tista, ki je v vsakem podjetju najbolj skromno zastopana, ali pa je sploh ni. To so visoko in višje izobraženi kadri. Deset delovnih organizacij v naši občini ni imelo leta 1970 niti po enega z visoko izobrazbo, šest podjetij pa niti visoko niti višje izobraženega delavca. Prav gotovo se tu skriva največji kadrovski problem našega gospodarstva, ki že dalj časa izbija preko neugodnih rezultatov poslovanja prav teh delovnih organizacij (obrt in gostinstvo).

Problematika kadrov odpira nekaj izredno pomembnih problemov našega gospodarstva. Najbolj je pomemben podatek, da vsako leto konča obvezno osemletno šolanje do 400 otrok. To je že potencialna delovna sila, ki pritiska na nova delovna mesta, seveda ne vsa, ampak le del, drugi del pa nadaljuje šolanje. Podatki o tistih, ki končajo vsako leto srednjo šolo, sicer niso znani, prav gotovo pa predstavljajo še močnejši pritisk na nova delovna mesta. Višje in visoke šole prav tako vsako leto sprostijo okoli 40 mladih strokovnjakov, ki se želijo zaposliti. Na drugi strani pa imamo v celotnem družbeno-ekonomskem prostoru naše občine zaposlenih le 118 delavcev z visoko ter 139 z višjo šolsko izobrazbo. To dejstvo nakazuje preč problem naše občine, da mladi strokovnjaki, ki kon-

čajo šolanje, v pretežni meri odhajajo v druge občine, bodisi kot njihovi štipendisti, bodisi da imajo tam boljše delovne pogoje.

Prav gotovo je to osnovni problem naše občine, saj bomo brez večjega števila visoko in višje izobraženega kadra vedno bolj zaostajali za razvitejšimi občinami in regijami naše republike.

Na drugi strani pa je to permanentno rast delovnega potenciala po letu 1965 spremljalo izredno visoko upadanje števila zaposlenih v našem gospodarstvu, ki je v razdobju od 1965 do 1968 sprostilo preko 1.000 delovnih mest.

Preglednica 10

Zaposlenost v občini Zalec po panogah dejavnosti v letu 1970

Panoga dejavnosti	Skupaj	Stopnja					NK
		visoka	višja	srednja	VK	KV	
— industrija in rudarstvo	3.739	21—1 %	43—2 %	241—6 %	113—3 %	967—26 %	2.349—62 %
— kmetijstvo	1.946	58—3 %	40—2 %	212—11 %	87—5 %	500—25 %	1.049—54 %
— gradbeništvo	258	1—1 %	3—2 %	30—11 %	12—4 %	80—31 %	132—51 %
— promet zveze	42	—	—	7—16 %	4—10 %	28—66 %	3—8 %
— trgovina	186	—	1—1 %	9—5 %	31—16 %	140—175 %	5—3 %
— gostinstvo	49	—	—	2—4 %	2—4 %	22—45 %	23—47 %
— obrt	793	2—1 %	12—2 %	58—7 %	30—4 %	277—34 %	414—52 %
— stan. in kom. dejavnost	70	3—4 %	1—2 %	9—12 %	1—2 %	18—26 %	38—54 %
Skupaj	7.083	85—1,2 %	100—1,4 %	568—8 %	285—4,0 %	2.032—28,7 %	4.013—56,7 %

Preglednica 11

Pregled dejanske in zahtevane strokovne izobrazbe vodilnih kadrov v občini Zalec v letu 1971

	Izobrazba								skupaj
	visoka		višja		srednja		nižja		
	dej.	zaht.	dej.	zaht.	dej.	zaht.	dej.	zaht.	
Direktorji	10	19	14	19	17	7	4	—	45
Sekretarji	2	7	9	8	3	1	2	—	16
Računovodje	—	7	6	9	9	11	12	—	27
Komerc. vodje	1	5	4	7	6	2	3	—	14
Tehn. vodje	4	6	3	2	2	1	—	—	9
Obratovodje	11	41	18	18	40	25	15	—	84
Skupaj	28	85	54	64	77	47	36	—	195
Razlika	— 57	—	— 9		+ 30		+ 36		

Preglednica 12

Delovna organizacija	Celotni dohodek v 000 din			Dohodek v 000 din			Amortizacija v 000 din	
	1971	1972	indeks	1971	1972	indeks	1971	1972
Montana Žalec	15.126	19.027	126	7.582	7.573	100	707	1.138
Ker. ind. Liboje	28.289	35.874	127	14.235	17.352	122	1.360	1.895
Ferralit Žalec	30.664	36.805	120	12.435	15.201	122	950	1.293
SIP Sempeter	47.807	59.366	124	14.371	15.660	109	1.606	3.425
Minerva Žalec	17.568	25.029	142	4.164	6.138	147	285	980
Garant Polzela	34.676	47.291	136	10.975	14.528	132	3.043	5.504
TT Prebold	96.367	136.472	142	32.808	58.347	178	10.005	10.000
Juteks Žalec	27.613	33.944	122	12.000	14.262	119	2.033	2.032
TN Polzela	102.490	148.358	145	35.992	54.869	152	12.440	16.631
Industrija	400.600	542.166	135	144.562	203.930	141	32.429	42.898
KK Žalec	537.688	828.181	154	88.080	117.234	133	21.223	30.352
Gradnja Žalec	22.910	21.622	94	7.160	7.866	110	304	457
Avtoprevoz Sempeter	7.447	9.672	130	2.851	3.491	122	474	685
Savinj. mag. Žalec	76.586	100.185	134	10.452	13.429	128	756	1.405
Slovan Vransko	2.104	2.708	129	680	962	141	45	46
Zarja Žalec	19.308	21.009	109	7.613	8.651	114	414	781
MIK Prebold	10.034	14.933	149	4.445	5.738	129	371	456
Usluge Polzela	8.746	14.988	171	3.283	3.938	120	72	113
Sigma Žalec	27.706	38.687	139	8.639	12.801	148	710	921
Inde Vransko	14.119	16.068	114	5.656	5.701	101	146	245
Stan. kom. podj. Žalec	6.334	7.612	120	2.611	2.930	112	525	534
	1.133.592	1.617.831	143	286.032	386.671	135	57.469	78.893

V letu 1971 je v gospodarstvu primanjkovalo 66 delavcev z visoko in višjo izobrazbo na vodilnih delovnih mestih ob tem, da je na teh delovnih mestih imelo 30 delavcev srednjo ter kar 36 nižjo izobrazbo. Prav gotovo je to bila zelo skromna startna osnova za načrtovanje našega bodočega razvoja, saj so podatki za razdobje 1965—1970 kazali, da se je sicer število delavcev z visoko, višjo in srednjo izobrazbo v tem razdobju precej povečalo, da pa je izobrazbena struktura vodilnih delavcev ostala skoraj ista, kot je bila v letu 1965.

II. RAZVOJ GOSPODARSTVA OBČINE V LETIH 1970 DO 1972

1. Uvod

V drugi polovici leta 1971 ter v januarju 1972 sta skupščina občine Žalec ter občinska konferenca ZK sprejela dva izredno pomembna dokumenta, ki sta opredelila osnovne naloge vseh delavcev, tako na področju gospodarstva, kakor tudi družbenih služb v občini z namenom, uresničevati naloge v zvezi z ekonomsko politiko in stabilizacijo ter odpravljanja vse večjih socialnih razlik v občini. To sta bila akcijski program SO Žalec za uresničevanje nalog v zvezi

indeks	Družbeni proizvod v 000 din		indeks	Dobiček v 000 din		indeks	Akumulacija v 000 din		
	1971	1972		1971	1972		1971	1972	indeks
161	8.289	8.711	105	1.512	1.085	72	2.219	2.223	100
139	15.595	19.247	123	2.618	2.361	90	3.478	4.256	107
136	13.384	16.493	78	3.927	4.422	113	4.877	5.715	117
213	15.977	19.086	119	5.372	4.400	82	6.978	7.825	112
344	4.449	7.119	160	2.261	3.365	149	2.546	4.345	171
181	14.017	20.032	143	1.630	2.367	145	4.873	7.871	168
100	42.813	68.555	160	6.432	22.162	344	16.437	32.162	196
100	14.033	16.294	116	2.424	1.590	66	4.457	3.622	81
134	48.431	71.500	148	11.164	18.406	165	23.604	35.037	148
132	176.988	247.037	140	37.340	60.158	161	69.769	103.056	148
143	109.304	149.873	131	14.223	20.180	142	35.446	50.532	143
150	7.463	8.323	111	750	1.226	163	1.054	1.683	160
144	3.363	4.192	125	898	809	90	1.372	1.494	109
184	11.208	14.834	132	3.544	4.181	118	4.300	5.586	130
102	725	1.008	139	222	298	134	267	344	129
189	8.027	9.432	117	1.725	2.506	145	2.139	3.287	154
123	4.816	6.194	129	1.301	1.638	126	1.672	2.094	125
157	3.356	4.050	121	796	667	84	868	780	90
130	9.349	13.722	147	1.367	3.580	262	2.077	4.501	217
168	5.802	5.946	102	2.809	1.910	68	2.955	2.155	73
102	3.135	3.464	110	504	675	134	1.029	1.209	117
137	343.536	468.075	137	65.479	97.828	149	122.948	176.721	144

z ekonomsko politiko in stabilizacijo ter stališča prve seje občinske konference ZK Žalec o socialnem razlikovanju.

Ta dokumenta sta s svojimi kompleksnimi nalogami, nosilci nalog in roki izvršitve posameznih nalog postavila pred vse delovne kolektive v občini, družbene službe ter družbenopolitične organizacije niz nalog, ki so izhajale predvsem iz prikazane analize razvoja gospodarstva občine po gospodarski reformi leta 1965. Osnovne naloge, zastavljene v teh dokumentih, so bile:

- spremeniti neugodno strukturo gospodarstva v občini,
- v vse delovne organizacije uvesti analizo vrednosti proizvodnje,
- pristopiti k sanaciji delovnih organizacij, ki poslujejo na robu rentabilnosti,
- izboljšati likvidnost delovnih organizacij,
- izdelati razvojne programe v vseh delovnih organizacijah ter načrtneje usmerjati investicije,
- izboljšati kadrovsko strukturo, zaposlenost v občini ter
- pospešiti procese poslovnega sodelovanja in integracijskih gibanj.

Naloge akcijskega programa SO Žalec, kakor tudi stališča I. konference občinskega komiteja ZK so bile osnova za izdelavo gospodarskega načrta občine Žalec za leto 1972, kakor tudi akcijskih in razvojnih programov vseh delovnih

organizacij v občini. Delo nosilcev nalog spremlja komisija za realizacijo akcijskih programov pri SO Žalec ter komisija za ekonomske odnose pri občinskem komiteju ZK.

2. Rezultati gospodarjenja v občini v letu 1972

Rezultate gospodarjenja v občini v letu 1972 po delovnih organizacijah prikazuje preglednica 12.

Preglednica gibanja DP/zap. in OD/zap. v delovnih organizacijah v letih 1970 in 1972

Delovna organizacija	DP/zap din 1970	Stopnja	DP/zap din 1972	Stopnja	Indeks	popr.č. mesčni osebni dohodek v din 1970	Stopnja	popr.č. mesčni osebni dohodek v din 1972	Stopnja	Indeks
1. Montana Žalec	27.776	15	52.793	13	190	1.195	9	2.036	6	170
2. KIL Liboje	23.136	20	38.112	17	165	893	21	1.458	13	163
3. Ferralit Žalec	37.098	8	54.612	11	147	1.301	7	1.921	9	148
4. SIP Šempeter	44.439	3	73.407	3	165	1.432	3	2.196	3	153
5. Minerva Žalec	69.823	1	124.894	1	179	1.809	1	2.333	2	129
6. Garant Polzela	42.090	4	66.773	6	159	1.329	5	2.014	7	152
7. TT Prebold	35.754	11	61.873	7	173	994	16	1.698	12	171
8. Juteks Žalec	26.186	15	37.630	19	144	1.047	13	1.305	19	125
9. Tovarna nogavic Polzela	40.587	5	72.441	4	178	1.072	12	1.691	13	158
10. KK Hmezad Žalec	38.732	6	67.540	5	174	978	18	1.999	8	204
11. Gradnja Žalec	22.670	21	37.660	18	166	938	20	1.536	17	164
12. Avtoprevoz Šempeter	58.100	2	83.840	2	144	1.452	2	2.483	1	171
13. Savinjski magazin Žalec	38.459	7	59.814	8	156	1.306	6	2.067	5	158
14. Hotel Slovan Vransko	36.617	9	56.000	9	153	1.189	10	1.778	10	150
15. Hmeljar Žalec	33.367	12	—	—	—	1.208	8	—	—	—
16. Gostinsko podjetje Braslovče	23.333	19	—	—	—	944	19	—	—	—
17. Zarja Žalec	23.960	18	45.565	14	190	1.006	14	1.587	16	158
18. MIK Prebold	25.183	17	45.211	15	180	999	15	1.663	14	166
19. Usuge Polzela	29.811	14	38.571	16	129	993	17	1.640	15	165
20. Sigma Žalec	30.968	13	53.392	12	172	1.159	11	2.189	4	189
21. Stanov. kom. podj. Žalec	36.409	10	54.984	10	151	1.366	4	1.770	11	130
Gospodarstvo	35.649	—	60.486	—	170	1.066	—	1.834	—	172

Gibanje osnovnih kategorij v delovnih organizacijah v letu 1971 in 1972

	Povprečno število zaposlenih		Povpr. mes. neto OD		Dr. protizv./zap. v din		Akumulacija/zap. v din					
	1971	1972	indeks 1971	1972	indeks	1971	1972	indeks 1971	1972	indeks		
Montana	186	165	89	1.727	2.036	118	44.564	52.793	118	11.930	13.472	113
Keramič. ind. Liboje	496	505	102	1.242	1.458	117	31.441	38.112	121	8.020	8.427	105
Ferrallt	301	302	100	1.592	1.921	121	44.465	54.612	123	16.602	18.923	114
SIP Sempeter	231	260	113	1.824	2.196	120	69.146	73.407	106	30.207	30.096	100
Minerva	45	57	127	2.100	2.333	111	98.866	124.894	126	56.577	76.228	135
Garant Polzela	301	300	100	1.550	2.014	130	46.586	66.773	143	15.524	26.236	169
TT Prebold	973	1.108	114	1.345	1.698	126	44.001	61.873	141	16.893	29.027	172
Juteks	410	433	106	1.208	1.305	108	34.226	37.630	110	10.870	8.364	77
TN Polzela	939	987	105	1.356	1.691	125	51.577	72.441	140	25.237	35.498	141
Industrija	3.882	4.117	106	1.411	1.738	123	45.591	60.004	132	17.972	25.031	139
KK Žalec	2.198	2.219	100	1.466	1.999	136	49.728	67.540	136	16.126	22.772	141
Gradnja Žalec	262	221	84	1.248	1.536	123	28.485	37.660	132	4.022	7.615	189
Avtoprevoz Sempeter	46	50	109	1.958	2.483	127	73.108	83.840	115	29.826	29.880	100
Savinj. mag. Žalec	237	248	105	1.548	2.067	134	47.291	59.814	126	18.143	22.524	124
Slovan Vransko	16	18	112	1.432	1.778	124	45.313	56.000	124	16.637	19.111	115
Zarja Žalec	204	207	101	1.394	1.587	116	39.348	45.565	116	10.485	15.879	151
MIK Prebold	130	137	105	1.233	1.663	135	37.046	45.211	122	12.861	15.284	119
Usluge Polzela	105	105	100	1.311	1.640	125	31.962	38.571	121	8.266	7.428	90
Sigma Žalec	241	257	107	1.543	2.189	142	38.793	53.392	138	8.618	17.513	203
Inde Vransko	90	102	113	1.496	1.905	127	64.466	58.294	90	32.833	21.127	64
Stan. kom. podj. Žalec	69	63	91	1.522	1.770	116	45.434	54.984	121	14.913	19.190	129
Gospodarstvo skupaj	7.399	7.651	103	1.430	1.834	128	45.718	60.486	132	16.616	23.097	139

V letu 1972 nasproti letu 1971 je celotni dohodek porastel za 43 %, družbeni proizvod za 37 %, dobiček za 49 %, akumulacija za 44 %, zaposleni za 3 %, osebni dohodki na zaposlenega za 28 % ter družbeni proizvod na zaposlenega za 32 %. Ti izredno visoki indeksi rasti posameznih kategorij kažejo na pomembne premike v gospodarstvu občine v letu 1972 nasproti letu 1971 in 1970, saj so se s tako visokimi indeksi rasti obsega proizvodnje, družbenega proizvoda in podjetniške akumulacije ob 3 % porasta zaposlenih močno izboljšali tudi pokazovalci kvalitete poslovanja delovnih organizacij v občini Žalec.

Ti premiki se najbolj jasno izkazujejo v primerjavi z doseženim družbenim proizvodom na zaposlenega v občinah celjske regije, ki so razvidni iz preglednice 13.

Gibanje nekaterih osnovnih kategorij v občinah celjske regije v letih 1965—1970

Občina	Družbeni proizv./zap.			
	1970		1972	
Celje	40.773	3	59.000	3
Laško	41.592	2	58.861	4
Mozirje	32.509	7	50.963	7
Konjice	35.838	4	57.120	5
Sentjur	33.237	6	56.550	6
Šmarje	31.147	8	50.020	8
Velenje	47.542	1	74.176	1
Žalec	35.649	5	60.486	2
SLOVENIJA	44.271		63.365	

V primerjavi z občinami celjske regije in SR Slovenijo v letu 1972 gospodarstvo občine nasproti letu 1970 beleži prav tako pomembne premike. V obdobju 1965 do 1970 se je gospodarstvo občine razvijalo tako počasi, da so zaostanki za slovenskim gospodarstvom narasli v letu 1970 na 29,9 % v akumulaciji na zaposlenega, na 19,5 % v družbenem proizvodu na zaposlenega ter na 21,5 % v osebnih dohodkih na zaposlenega v primerjavi s slovenskim gospodarstvom.

V letu 1972 znaša zaostanek za SR Slovenijo v družbenem proizvodu na zaposlenega le še 5 %, v akumulaciji na zaposlenega le še 8 % ter v osebnih dohodkih na zaposlenega le še 3 %.

Premiki v gospodarstvu občine so več kot očitni, tako da se je tudi mesto gospodarstva občine v celjski regiji bistveno spremenilo nasproti mestu, ki ga je imelo v letu 1970. V produktivnosti dela (DP/zaposlenega) dosega občina Žalec drugo mesto za občino Velenje (v letu 1970 je bila na 5. mestu) medtem ko se je v osebnih dohodkih na zaposlenega povzpela iz zadnjega mesta v letu 1970 na 3. mesto, takoj za občino Velenje in Celje. Takšni rezultati gospodarjenja v letu 1972 prav gotovo niso naključje, ampak so odraz načrtnega in skupnega dela večine delovnih organizacij v občini ter komisij in strokovnih služb pri skupščini občine in družbenopolitičnih organizacijah v občini Žalec.

Razvojna in investicijska politika

V akcijskem programu l. 1971 zastavljena naloga, da morajo vse delovne organizacije izdelati svoje razvojne programe, na osnovi katerih se bodo lažje in uspešneje razvijale in odločale za posamezne investicijske naložbe, je povsem realizirana. Skupščina občine Žalec je zato sklenila, da pripravi srednjeročni in dolgoročni načrt razvoja občine Zavod za produktivnost dela v Ljubljani. Prve analize v delovnih organizacijah so pokazale, da delovne organizacije še nimajo pripravljenih in sprejetih razvojnih programov, še zlasti pa je nejasna daljša perspektiva, to je do leta 1980.

Razvojni program občine je v delu in mora biti sprejet v letu 1973. Osnova za program občine morajo biti seveda razvojni programi delovnih organizacij, zato je nujno, intenzivno delo vseh delovnih organizacij na izdelavi teh programov, saj bomo le tako lahko dosegli dolgoročne naloge gospodarskega razvoja občine Žalec.

Značilno za gospodarstvo občine je, da imajo delovne organizacije, ki so v t. im. procesu preventivne sanacije, izdelane te sanacijske elaborate, da pa ostale, predvsem večje delovne organizacije svojih programov nimajo tako natančno izdelanih.

Visoke investicijske naložbe v letih 1965 do 1970 in skromni efekti teh naložb jasno kažejo na pomanjkljivosti premalo načrtnega vlaganja v gospodarstvo v preteklih letih, zato je izdelava srednje- in dolgoročnih razvojnih programov v vseh delovnih organizacijah toliko bolj nujna.

3. Struktura, akumulativnost, osebni dohodki in produktivnost gospodarstva v letih 1970 do 1972

V letu 1972 se je struktura zaposlenih spremenila dokaj ugodno, če upoštevamo, da je v letih 1965 do 1970 padel delež zaposlenih v industriji, kmetijstvu, trgovini in gostinstvu v našem gospodarstvu in da se je povečala udeležba zaposlenih v gradbeništvu in obrti, kot najmanj akumulativnih in najslabše plačanih panogah v gospodarstvu. V letu 1972 se je povečal delež zaposlenih v industriji in sicer od 50,8 % na 53,8 %, trgovini in gostinstvu od 3,2 % na 3,4 %, udeležbe v strukturi zaposlenih v gospodarstvu ter ponovno obrti od 8,9 % na 9,3 %. Manjši pa je bil v letu 1972 delež zaposlenih v kmetijstvu, gradbeništvu in stanovanjsko-komunalni dejavnosti v našem gospodarstvu v primerjavi z letom 1970.

Ti premiki v strukturi gospodarstva po panogah so zelo pomembni, saj se večja udeležba zaposlenih v produktivnejših panogah in delovnih organizacijah v gospodarstvu občine (industrija, trgovina), manjša pa se udeležba zaposlenih v nizko produktivnem gradbeništvu, medtem ko je obrt svoje mesto v gospodarstvu še ojačala, kar pa glede na prav tako skromnejše rezultate te panoge od ostalih še vedno kaže na ekstenzivno razvijanje družbene obrti v naši občini.

Vrstni red produktivnosti po posameznih panogah pa se v letih 1970 do 1972 ni bistveno spremenil, saj je še vedno na prvem mestu promet, drugo je kmetijstvo, tretje je trgovina in gostinstvo, četrta je industrija (v letu 1970 na petem mestu), peta stanovanjsko-komunalna dejavnost, šesta obrt ter gradbeništvo sedmo.

Preglednica 14

Družbeni proizvod na zaposlenega, osebni dohodki na zaposlenega ter struktura zaposlenih po panogah v gospodarstvu občine v letih 1970—1972

Panoga	DP/zap.		Stopnja	DP/zap. din 1972	Stopnja	Indeks	OD/zap.		Stopnja	Indeks	Struktura zaposl.	
	din 1970	din 1972					din 1970	din 1972			1970	1972
Industrija	35.111	60.004	5	60.004	4	171	1.098	1.738	4	158	50,8	53,9
Kmetijstvo	39.730	67.491	2	67.491	2	170	991	2.002	6	202	31,6	29,2
Gradbeništvo	22.670	37.660	7	37.660	7	166	938	1.536	7	164	3,6	2,8
Promet	58.100	83.840	1	83.840	1	144	1.452	2.483	1	171	0,6	0,6
Trgovina in gostinstvo	37.372	60.146	3	60.146	3	161	1.284	2.066	3	161	3,3	3,4
Obrt	27.358	47.305	6	47.305	6	173	1.054	1.829	5	174	8,9	9,3
Stan.-kom. dejavnost	36.409	54.984	4	54.984	5	151	1.366	1.770	2	130	1,2	0,8
Gospodarstvo	35.649	60.486	—	60.486	—	170	1.066	1.834	—	172	100,0	100,0

Pomembne so tudi stopnje rasti družbenega proizvoda na zaposlenega v posameznih panogah, saj je v obrti ta kategorija porasla v letu 1972 nasproti letu 1970 najmočneje (za 73 %), vendar je v tej panogi poleg gradbeništva še vedno najnižja produktivnost dela. Močan porast je bil dosežen tudi v industriji in kmetijstvu, medtem ko je najnižji porast zabeležil promet, kot najproduktivnejša panoga v gospodarstvu. Glede na možnost razvoja posameznih panog je značilno tudi dejstvo, da osebni dohodki na zaposlenega v nekaterih panogah kar močno odstopajo od produktivnosti dela v teh panogah. Neugodno je to razmerje predvsem v obrti, saj dosega v primerjavi z industrijo ob 27 % nižji produktivnosti dela celo 5 % višje osebne dohodke na zaposlenega (v industriji je DP/zaposlenega 60.004, v obrti pa 47.305 din — OD/zaposlenega je v industriji 1.738 din, v obrti pa 1.829 din). Povsem očitna je večja in neustrezna nagnjenost k izplačevanju osebnih dohodkov v obrti, kot pa k štednji dohodka za razširjeno reprodukcijo, kar daje že tako nizko produktivni panogi seveda še mnogo skromnejše možnosti za prepotrebni hitrejši razvoj.

Analiza usklajenosti produktivnosti (DP/zaposlenega) ter poprečnih osebnih dohodkov na zaposlenega po posameznih delovnih organizacijah v občinah pa kaže, da nesorazmerja v obrti (previsoki osebni dohodki na zaposlenega v primerjavi z doseženim DP/zaposlenega) povzročajo predvsem v Sigmii Žalec (ob DP/zaposlenega 53.392 nasproti 60.486 v gospodarstvu), dosega 2.189 din OD/zaposlenega nasproti 1.834 din OD/zaposlenega v gospodarstvu.

Podoben primer je tudi v Montani Žalec, medtem ko predstavlja TT Prebold in TN Polzela prav obratno stanje. Ob 72.448 din DP/zaposlenega nasproti 60.486 din DP/zaposlenega v gospodarstvu dosega TN Polzela le 1.691 din OD/zaposlenega nasproti 1.834 din v gospodarstvu občine. Od tu seveda visoke razlike v reproduktivni sposobnosti posameznih delovnih organizacij v občini.

Lestvica družbenega proizvoda na zaposlenega v letu 1972 po posameznih delovnih organizacijah kaže, da se le-ta v primerjavi z letom 1970 ni bistveno spremenila. Še vedno so na vrhu lestvice delovne organizacije Minerva, Avtoprevoz, SIP, TN Polzela, KK ter Garant in TT Prebold, medtem ko vse ostale delovne organizacije dosegajo nižji DP/zaposlenega, kot ga dosega celotno gospodarstvo v oprečju.

Indeks rasti te kategorije v posameznih delovnih organizacijah pa pokaže, da se je najpočasneje dvigovala v Ferralitu, Juteksu in Avtoprevozu (44 % do 47 %), da pa so največje povečanje dosegli Montana, Minerva, Zarja in MIK Prebold (od 79 % do 90 %). Visok porast je posebno razveseljiv v delovnih organizacijah obrti, Zarji in MIK, ki pa skupno s Keramično industrijo Liboje, Juteksom, Gradnjo in Uslugami še vedno tvorijo tako imenovani spodnji del našega gospodarstva.

4. Sanacije v gospodarstvu občine v letih 1970 do 1972

Področje sanacij v gospodarstvu občine je bilo v letu 1970 do 1972 zelo uspešno. V sodelovanju občinskega rezervnega sklada, Ljubljanske banke, Zavarovalnice Sava in republiškega rezervnega sklada je k sanaciji pristopilo sedem delovnih organizacij: Montana, Keramična, Minerva, Garant, Gradnja, MIK in Ferralit. V vseh omenjenih delovnih organizacijah gre seveda za preventivno

sanacijo, saj v nobeni niso rezultati poslovanja izkazovali izgube. Minerva, npr., dosega celo najboljše rezultate tako v produktivnosti kakor tudi akumulativnosti dela, vendar je bila kapitalna moč te delovne organizacije preskromna za hitrejši napredek, kakršnega želimo v okviru hitrejšega razvoja produktivnejših panog, kakor tudi v okviru sanacije samega prostora zabukovške regije, kjer je z ukinitvijo rudnika ugasnila najmočnejša gospodarska dejavnost v tem delu občine.

Tudi Garant Polzela in Ferralit ni dosegal kritičnih rezultatov, vendar so bili delovni prostori v teh delovnih organizacijah nemogoči za sodoben način proizvodnje, kakršnega je zahtevala sodobna tehnologija in ki so ga izvajali v teh delovnih organizacijah. Tudi rezultati teh delovnih organizacij se v letu 1972 uvrščajo med boljše v našem gospodarstvu.

Montana, Keramična, Gradnja in MIK pa so imeli precej podobno stanje. Zastarela tehnologija, nizki dobički in nizki osebni dohodki so bili preslaba osnova za možnost sodobne tehnologije, graditve novih poslovnih prostorov in doseganja osebnih dohodkov za posamezne kvalifikacijske strukture v takšni višini, kot jih dosegajo ostale delovne organizacije. Močne investicijske naložbe v vseh podjetjih že v letu 1970 kažejo dosti boljše poslovne rezultate kot v letu 1972, vendar glavni učinek visokih naložb v teh delovnih organizacijah pričakujemo šele v letih 1973 do 1975.

5. Analiza vrednosti proizvodnje

Glede na vedno večji delež materialnih stroškov v strukturi vrednosti proizvodnje gospodarstva se je že pred leti pokazala nuja, skrbno preanalizirati vse stroške proizvodnje, in sicer:

- z uvajanjem organizacije razvoja in priprav z izdelavo informacijskih modelov in dokumentacij s področja proizvodnje;
- z uvajanjem produktivističnih tehnik, katerih cilj je zmanjšati porabo materialov in časa s pomočjo vodenja in usmerjanja kakovosti ter
- z uvajanjem produktivističnih tehnik, ki omogočajo racionalno izkoriščanje instaliranih strojno-tehnoloških in ljudskih kapacitet.

Na tem področju smo v drugi polovici leta 1972 naredili izjemen korak naprej. Za gospodarstvo občine smo angažirali Zavod za produktivnost dela Ljubljana, s katerim sodelujemo na dveh področjih:

- izdelujemo srednje- in dolgoročni razvojni načrt občine Žalec,
- v šestih delovnih organizacijah (Minerva, Garant, Keramična, Gradnja, Inde in Sigma) delavci zavoda sodelujejo pri uvajanju že omenjenih modelov in tehnik.

Rezultati sodelovanja so že očitni v poslovnih uspehih teh delovnih organizacij v letu 1972, bistveno izboljšanje rezultatov poslovanja v omenjenih delovnih organizacijah pa še pričakujemo v letih 1973 do 1975.

To sodelovanje želimo razširiti še na ostale delovne organizacije, tako da bi v obdobju treh let s strokovno pomočjo Zavoda za produktivnost dela uspeli izvršiti analize vrednosti v vseh delovnih organizacijah v občini, saj nam obstoječa kadrovska struktura predvsem zaradi preobremenjenosti s tekočimi nalogami sama ni in tudi ne bo mogla izvršiti te prepotrebne naloge v gospodarstvu naše občine.

6. Likvidnost

Likvidnost delovnih organizacij se je v letu 1972 izrazito izboljšala nasproti preteklim letom. Zakon o ugotavljanju vrednosti zalog in popravka finančnega rezultat za del v določenem času neizterjanih terjatev je predvsem v zadnjih mesecih leta 1972 primoral delovne organizacije, da preko ustrezne poslovne politike začno z natančnimi tržnimi raziskavami ter prično s takšnim sistemom prodaje, da je stimulirana v prvi vrsti plačana realizacija prodaje in ne samo prodaja za vsako ceno in vsak rok plačila. Tako so terjatve od kupcev znašale konec leta 1972 218,104.000 din, obveznosti do dobaviteljev pa 143,003.000 din, kar predstavlja 75,021.000 din razlike terjatev in obveznosti, oziroma 43 % podjetniške akumulacije.

V letu 1970 pa je znašala razlika med terjatvami do kupcev in obveznostmi do dobaviteljev 60,606.000 din ali 80 % ustvarjene podjetniške akumulacije v tem letu!

Padec udeležbe razlike terjatev in obveznosti v akumulaciji in celotnem dohodku je v letu 1972 nasproti 1970 očitno in kaže na pomembno izboljšanje likvidnosti gospodarstva v občini Žalec.

7. Kadri

Izboljšati kadrovsko strukturo vseh zaposlenih je že nekaj let zastavljena naloga, ki pa smo jo vse prepočasi uresničevali. V letu 1972 smo končno le napravili kvalitetne premike na tem področju, saj se je število zaposlenih z visoko izobrazbo povečalo od 102 leta 1971 na 117 leta 1972, z višjo od 119 na 128 ter s srednjo od 608 na 669. Žal pa se je povečalo tudi število nekvalificiranih delavcev in sicer od 3.497 na 3.606. Tako obstaja naše gospodarstvo še vedno značilno po nizki kvalifikacijski strukturi zaposlenih. Zato bo potrebno delež nekvalificiranih delavcev v strukturi zaposlenih zmanjšati v naslednjih letih.

8. Poslovno tehnično sodelovanje in integracije

Na področju integracijskih gibanj v občini lahko za vse integracije, ki so bile izvršene do sedaj, trdimo, da so bile preslabo pripravljene, predvsem glede na ekonomsko utemeljenost takšnih procesov (integracije v kmetijstvu in gostinstvu ter trgovini). Zato je potrebno začrtati politiko tega sicer neogibnega procesa v gospodarstvu celotnega slovenskega prostora strpno in postopno, saj imamo sedaj ugodno priložnost, da potrebe in oblike tesnejšega sodelovanja tako v obrti, kakor v industriji, kmetijstvu in trgovini strokovno rešimo v okviru srednjeročnega programa občine postopno od:

- a) notranje integracije delovnih organizacij preko
- b) poslovno-tehničnega sodelovanja do
- c) integracijskih procesov delovnih organizacij v občini ter
- d) integracijskih procesov na nivoju regije in republike.

III. MOŽNOSTI SREDNJE- IN DOLGOROČNEGA RAZVOJA GOSPODARSTVA OBČINE ŽALEC

V konceptu dolgoročnega ekonomskega in političnega razvoja Slovenije je predvideno, da naj bi se do leta 1985 družbeni proizvod na prebivalca v Sloveniji dvignil na 3.000 \$ USA. Ta ambicija bi pomenila za občino Žalec potrebo, da se DP/prebivalca dvigne za 3,57-krat v primerjavi s stanjem 1971. leta. Če postavimo, da se prebivalstvo v tem razdobju ne bo povečalo, pomeni 3,57-kratno povečanje DP/prebivalca potrebo po povprečnem letnem povečanju DP za 9,3 %. Če pa upoštevamo dejstvo, da se bo do leta 1985 prebivalstvo povečalo na okoli 37.000, t. j. za 10,5 %, potem bi se skupni DP moral povečati za 3,95-krat, da bi se povečal DP/prebivalca za 3,57-krat. To pa pomeni, da bi se družbeni proizvod moral letno povečevati za 10,2 % glede na predhodno leto.

Letno povečanje družbenega proizvoda za 10,2 % glede na stanje v predhodnem letu predstavlja za tako dolgo razdobje (14 let) visoko stopnjo rasti, ki bi jo morali spremljati tudi znatni investicijski napor. Če upoštevamo marginalni kapitalni koeficient, ki izhaja iz predhodnega modela razvoja občine Žalec in znaša 2,3, potem bi za vsako predvideno povečanje družbenega proizvoda od leta do leta morale znašati bruto investicije 2,3-krat več kot znaša to povečanje družbenega proizvoda. Iz računskega primera je razvidno, da bi se v tem primeru bruto investicije gibale v višini 21,8 % vrednosti družbenega proizvoda, kar je sprejemljiv odstotek, vendar pa je treba vedeti, da je ta odstotek več kot dvakrat večji od sedanjega, saj so se bruto investicije v občini Žalec gibale v razdobju 1966—1971 v višini 9,3 % do 12,7 % družbenega proizvoda, oziroma v povprečju 10,4 %. Za doseg predvidenih ciljev bi bilo torej potrebno investicijske napore najmanj podvojiti.

V bruto investicijah moramo računati s tem, da bi okoli 2/3 odpadlo na gospodarske investicije, 1/3 pa na negospodarske investicije. Iz računskega primera sledi, da bi od skupnih bruto investicij v razdobju 1972—1985 v znesku 3.248 milijonov din (kumulativno) na gospodarske investicije odpadlo okrog 2.165 milijonov din in 1.083 milijonov din na negospodarske investicije.

Iz računskega primera te razvojne variante izhaja, da bi ob upoštevanju sedanje stopnje amortizacije osnovnih sredstev znašala kumulirana amortizacija v razdobju 1972—1985 2.110 milijonov din. Če bi se torej vsa amortizacija porabljala za zameno, čemur v praksi ni tako, potem predvidene bruto investicije ne bi omogočale razširjene reprodukcije. Vendar pa je v praksi tako, da se okoli 50 % amortizacije uporablja za razširjeno reprodukcijo. Po tej računici bi lahko ocenjevali, da bi nove investicije v navedenem razdobju (1972—1985) znašale $2.165 - 1.055 = 1.110$ milijonov din. To bi bil finančni okvir za nova (dodatna) delovna mesta v občini Žalec.

Koliko delovnih mest bi lahko zgradili s temi investicijskimi sredstvi, je težko reči, ker gre za neposredne in posredne stroške, ki so po dejavnostih različni. Če orientacijsko postavimo, da bi naj zgradili toliko delovnih mest, kolikor jih manjka, da bi vse aktivno prebivalstvo občine Žalec imelo zaposlitev na teritoriji občine, potem potrebujemo do leta 1985 okoli 4.160 dodatnih delovnih mest. V tem primeru bi na eno delovno mesto odpadlo 267.000 din investicijskih sredstev v gospodarstvu in približno enako veliko v negospodarstvu.

Ta groba kalkulacija razvojnih možnosti v občini Žalec predstavlja vse-

kakor najugodnejšo varianto, ki je ob danih predpostavkah izvedljiva. Po tej varianti bi se število delovnih mest moralo povečevati letno poprečno za 2 %, produktivnost dela pa bi se morala letno povečevati za 8 %. Taka stopnja rasti produktivnosti dela pa zahteva najmodernejšo investicijsko opremo in ustrezno kvalifikacijsko strukturo delovne sile. Eno in drugo pa je zaenkrat problematično. Poleg tega obstaja še neki pomislek glede možnosti realizacije prikazane variante razvoja. To so obstoječa osnovna sredstva in njihova zamena. Znano je, da se pri nas amortizacija šele v zadnjih letih dviga na realnejšo stopnjo, ki pa je še ni dosegla. Stalna močna inflacija razvrednotuje sredstva amortizacije. Zaradi tega ni moč pričakovati, da bi se z zbranimi amortizacijskimi sredstvi lahko izvedla tehnološko enaka zamena osnovnih sredstev, kaj šele, da bi se z istimi sredstvi nabavila sodobnejša oprema. Glede na to dejstvo je iluzorno pričakovati, da bi se v amortizaciji skrivala razširjena reprodukcija v višini 50 %. Če se, gre to lahko samo na račun zamene obstoječega fonda osnovnih sredstev. Zaradi tega menimo, da bi glede na opisano stanje amortizacije ne smeli upoštevati kot vira sredstev za nove investicije, vsaj permanentno ne. To je možno 1. s povečanjem deleža bruto investicij v družbenem proizvodni, ali 2. z zmanjšanjem negospodarskih investicij in ustreznim povečanjem gospodarskih investicij.

Varianta, po kateri bi upoštevali marginalni kapitalni koeficient 3,0 pomeni, da bi za vsakoletno povečanje družbenega proizvoda investirali trikratno vrednost tega povečanja, bi nam dal v razdobju 1972—1985 4.236 milijonov kumuliranih bruto investicijskih sredstev. Ob ohranitvi istega zneska za negospodarske investicije (1.083 milijonov din) ostane za gospodarstvo 3.153 milijonov din, po odbitku zamene (= amortizaciji) 2.110 milijonov din ostane za nove investicije 1.043 milijonov din, t. j. približno toliko, kolikor smo izkazali kot potrebo po prvi varianti. S stališča zagotovitve zadostnih investicijskih sredstev za izgradnjo ustreznih delovnih mest je ta varianta realnejša, vendar pa predstavlja znatno večjo investicijsko obremenitev gospodarstva, saj bi se delež bruto investicij v družbenem proizvodni gibal v višini 28,6 %.

Ublažitev investicijskih obremenitev je možna tudi s povečanjem dela v več izmenah. Danes namreč v občini Žalec izmenski koeficient znaša 1,3, kar pomeni, da na 1 delovnem mestu delajo v poprečku 1,3 delavci v dveh ali treh izmenah. Povečanje števila izmen predstavlja štednjo s kapitalom in boljše izkoriščanje osnovnih sredstev. Če bi, npr., potencialni presežek delovne sile (4.160 delavcev) zaposlili na bazi izmenskega koeficienta 1,5, bi za te delavce stvarno potrebovali le okrog 2.800 delovnih mest.

Ostane odgovor še na vprašanje, ali je prikazani razvoj, ki narekuje skoraj trikrat tolikšna izdvajanja za investicije, kot so bila v dosedanji praksi, prisotna v občini Žalec, realen ali ne? Čisto računsko vzeto je tak razvoj možen, saj bi družbeni proizvod zadovoljeval vse potrebe v nekih razumnih proporcijah. Struktura družbenega proizvoda bi bila takale:

Formiranje družbenega proizvoda

DP skupaj	100 %
amortizacija	14 %
osebni dohodki	42 %
akumulacija in skladi	44 %

Razdelitev družbenega proizvoda

DP skupaj	100 %
bruto investicije	28 %
osebna potrošnja	53,4 %
ostalo	18,0 %

Sredstva za bruto investicije bi se formirala iz amortizacije 14,0 % in iz akumulacije 14,6 %. Osebna potrošnja se formira iz osebnih dohodkov v gospodarstvu (42 %), ostanek iz akumulacije (11,4 %). Preostali del akumulacije (18 %) se porabi za materialne izdatke splošne potrošnje in druge namene (odliv v zvezo in republiko).

V nakazanih okvirih možnega razvoja v občini Žalec se kažejo še druge variante. Predložena varianta je glede na postavljeni smoter (DP 3.000 \$ USA leta 1985) najbolj zahtevna, vendar izvedljiva. Na realizacijo te in drugih planiranih variant pa seveda vedno vplivajo tudi eksterni faktorji razvoja. Tako je, npr., vprašanje, kako bo na razvoj v občini Žalec deloval razvoj policentričnega sistema v Sloveniji, ki bo prav gotovo dajal Celju prednost pred manjšimi gospodarskimi središči. To velja tako za rast gospodarskih potencialov kot za urbanizacijo. Predvsem pa je malo verjetno, da bi v obravnavanem razdobju lahko pričakovali, da se bo vse aktivno prebivalstvo iz občine Žalec zaposlilo na teritoriju občine, če so sedaj delovno vezani na delovna mesta izven občine. Računamo, da bo realno še tudi v letu 1985 obstajal negativni saldo dnevne migracije iz občine Žalec, vendar pa ob forsiranem razvoju gospodarstva v občini Žalec leta ne bo več tolikšen, kot je danes. Varovati bi se bilo treba razvijanja delovnih mest za vsako ceno, kajti gospodarskemu razvoju bodo koristila samo visoko produktivna delovna mesta. Zaradi tega orientacije na polno zaposlitev aktivnega prebivalstva iz občine Žalec v občini ni jemati dobesedno kot cilj, ampak le kot računski primer v zvezi z investicijskimi sredstvi, ki se na ta način kažejo v bolj realni višini.

V projekciji razvoja prebivalstva smo upoštevali dosedanji razvoj (1961 do 1971). Po tej stopnji rasti bi leta 1986 imeli v občini Žalec 36.800 prebivalcev. Če računamo z nadaljevanjem močnega procesa deagrarizacije, ki je v razdobju 1961—1971 znašal 2 %, potem računamo, da se bo kmečko prebivalstvo znižalo od sedanjih 8.200 (1971) na okoli 6.000, potem je verjetneje računati z znižanjem naravnega prirastka in prednja ocena prebivalstva za leto 1986 predstavlja skrajni maksimum, ki verjetno ne bo dosežen. Postavljeni cilj gospodarskega razvoja ima torej tudi v pogledu prebivalstva prej neke notranje rezerve kot ne, ker mu daje določeno realnost. Zaradi tega bi bilo nesmiselno forsirati razvoj prebivalstva v večji meri, kot jo kaže ta »naravna« razvojna varianta. Več prebivalstva bi pomenilo samo manj sredstev na enega, oziroma potrebo po še večjih razvojnih naporih, kot jih nakazuje prikazani model.

Realno pričakujemo, da bo leta 1985 v občini Žalec lahko okoli 16.000 delovnih mest in da bo okoli 1.000 delavcev še vedno zaposlenih izven občine. Za 2.160 dodatnih delovnih mest bi bilo na bazi izmenskega koeficienta 1,5 potrebno zgraditi dodatnih 2.100 fizičnih delovnih mest v gospodarstvu. Ob realno možnih investicijskih sredstvih v višini 1.043 milijonov din bi prišlo na 1 delovno mesto 497.000 din, oziroma na 1 delavca 330.000 din. Menimo, da je ob zagotovitvi zamenjave obstoječih osnovnih sredstev v okviru celotnega zneska akumulirane amortizacije s tem podana možnost za formiranje delovnih mest na nivoju sodobne tehnike, ki bo omogočala okoli 10 % letne rasti produktivnosti dela.

V dolgoročnem konceptu gospodarskega razvoja v občini Žalec predstavlja etapa do leta 1985, kot je predvidena v tem razvojnem modelu, etapo, ki je usmerjena na postavitve solidnih temeljev za nadaljnji gospodarski razvoj, ki bi v polni meri lahko prišel do izraza šele v naslednjem razdobju do leta 2000. To

obdobje je časovno toliko odmaknjeno, da je zelo tvegano reči kaj bolj konkretnega o gospodarskem razvoju razen prikaza najbolj splošnih tendenc, ki jih lahko posnamemo iz dosedanjega gospodarskega razvoja razvitejših regij in držav; te so že opravile pot, ki stoji pred nami. Konkretizacija razvoja v občini Žalec za razdobje do leta 2000 je težja zato, ker gre za majhen teritorij, na katerem specifičnosti prihajajo bolj do izraza in ker nimamo slovenskega koncepta razvoja za to razdobje niti ustreznih regionalnih konceptov. Zato so vse ocene za občino Žalec le grobo aproksimativne.

Splošne razvojne trende karakterizirajo regresivne stopnje rasti družbenega proizvoda. V Sloveniji se je glede na nizko bazo družbeni proizvod povečeval v razdobju 1956—1971 (15 let) s povprečno letno stopnjo rasti 8,2 %, če pa upoštevamo DP/prebivalca, pa s 7,3 % letno. Če naj bi do leta 1985 v Sloveniji dosegli 3.000 USA \$ DP/prebivalca, bi se odslej moral DP/prebivalca povečevati letno povprečno za 7 %. Če bo ta razvoj uresničen, cenim, da se bo povprečna letna stopnja rasti DP/prebivalca do leta 2000 občutneje zniževala, tako da bi bila okoli leta 2000 samo še okoli 4 %. Ob teh splošnih ocenah cenimo, da tudi v občini Žalec ne bi mogli pričakovati tako visokih stopenj rasti, kot naj bi bile značilne za razdobje do leta 1985. Menimo, da bi bila okoli leta 2000 že zelo visoka stopnja rasti DP/prebivalca okoli 5 %. To pomeni, da bi za celo razdobje 1986—2000 še vedno lahko računali s povprečno stopnjo rasti DP na prebivalca okoli 7,5 %, pri čemer bi se DP/prebivalca povečal za 2,92-krat in narastel na 8.770 USA \$, medtem ko naj bi bil v Sloveniji takrat okoli 6.600 USA \$.

Te računске vizije kažejo na povečanja, ki se skorajda zde nerealna, saj bi se naj v občini Žalec v 30 letih DP/prebivalca povečal za več kot 10-krat, v Sloveniji pa v istem razdobju za 6-krat. Če ob vsem tem še upoštevamo povečanje prebivalstva po sedanjih stopnjah rasti, potem bi se skupni DP v Sloveniji moral povečati za 6,8-krat, v občini Žalec pa ja skoraj 14-krat. Te rezultate prognoz navajamo zaradi realnejše presoje dejanske višine uporabljenih stopenj rasti, kajti na prvi pogled se te stopnje rasti zde nizke.

Kakršnekoli že bodo stopnje rasti v razdobju po letu 1985 menimo, da ima občina Žalec možnosti realizirati nekoliko hitrejšo rast, kot bo veljala za Slovenijo, če bi ji uspelo, da do leta 1985 doseže slovensko poprečje.

V bodočem razvoju se bo tudi gospodarska struktura nekoliko spreminjala glede na različne možnosti razvoja posameznih dejavnosti. Če izhajamo iz predvidenega gospodarskega razvoja s povprečno stopnjo rasti DP/prebivalca 10,2 % letno, potem se bo družbeni proizvod do leta 1985 v občini Žalec dvignil na 4-kratno višino iz leta 1971. V istem razdobju se bo po predvideni stopnji rasti v celjski regiji (9,22 %) dvignil na indeks 350, v Sloveniji pa na indeks 304.

Možnosti za razvoj posameznih dejavnosti so pogojene deloma z lokalnim trgov, deloma s širšim trgov. Od lokalnega trga, ki ga lahko najbolj ocenimo, so odvisne predvsem naslednje dejavnosti: kmetijstvo, trgovina, gostinstvo, obrt in komunalna dejavnost. Te dejavnosti se bodo razvijale predvsem v skladu s porastom sredstev za osebno potrošnjo. Ker razvojni model dopušča, da delež osebne potrošnje v družbenem proizvodu kljub forsirani investicijski izgradnji ostaja na sedanjem nivoju, predvidevamo, da bi se sredstva za osebno potrošnjo prav tako kot družbeni proizvod lahko povečala za 4-krat.

Porast sredstev za osebno potrošnjo se bo različno odrazil na potrošnjo posameznih vrst dobrin. Tako, npr., za hrano in pijače velja, da se za vsak odstotek povečanega dohodka potrošnja v Sloveniji povečuje v poprečku le za 0.46 %. Ta koeficient elastičnosti je bil izračunan iz ankete o osebni potrošnji v letu 1966 na IER in ga uporabljamo, ker drugega novejšega izračuna ni. Če bi razvoj kmetijstva navezali na predvidene potrebe po hrani in pijači, potem bi se s stališča potreb prebivalstva žalske občine kmetijska proizvodnja morala do leta 1985 povečati na indeks 250.

Delež sredstev osebne potrošnje, ki se porabi za nakupe v trgovini na drobno, se na sedanjem nivoju razvoja giblje okoli 67 %. Z nadaljnjo rastjo osebne potrošnje ta delež postopno pada, ker se povečujejo izdatki za razne storitve. Glede na to bi se promet v trgovini na drobno povečeval počasneje kot se bo osebna potrošnja. Cenimo, da bi na tej osnovi leta 1985 družbeni proizvod v trgovini občine Žalec narastel le na indeks okoli 350. Ker pa predvidevamo, da bo boljše založena trgovina v občini Žalec povrnila del odliva, ki ga sedaj realizira trgovina izven občine, računamo s 4-kratnim povečanjem DP.

Koeficient elastičnosti za porabo hrane in pijač v gostinstvu znaša v Sloveniji 1,33. Na tej osnovi predvidevamo, da se bo promet in s tem tudi družbeni proizvod gostinstva lahko povečal do leta 1985 na indeks 500.

Obrtne storitve se sicer z razvojem osebne potrošnje povečujejo, vendar na drugi strani upada poraba proizvodov proizvodne obrti. Glede na to za obrt lahko uporabimo koeficient elastičnosti 1,0, kar pomeni, da bi se pri 4-kratnem povečanju sredstev za osebno potrošnjo tudi poraba obrtnih storitev in proizvodov povečala za 4-krat. Ker za komunalne storitve nimamo specificiranih podatkov, uporabljamo za te dobrine iste koeficiente elastičnosti kot za obrt.

Razvoj ostalih dejavnosti je odvisen od širšega trga in drugih faktorjev. Tako, npr., pri gozdarstvu glede na naravni prirastek lesa običajno računamo z 2 % letnim povečanje DP. Gradbena dejavnost je navadno precej usklajena s splošnim gospodarskim razvojem na teritoriju občine, razen v primeru, če ne gre za večja infrastrukturna gradbena dela. Glede na to bomo DP gradbeništva povečali tudi za 4-krat. Promet se bo glede na predvideni obseg gospodarske dejavnosti verjetno moral hitreje razvijati kot ostalo gospodarstvo. Če zanj uporabimo koeficient elastičnosti 2,0, potem dobimo za leto 1985 indeks 700.

Ostane še dimenzioniranje industrijskega razvoja. Ker je industrija vezana na najširši trg, ima tudi najširše razvojne možnosti. Glede na to menimo, da njen razvoj lahko dopolni vrzel, ki nam ostane do vnaprej postavljenega razvojnega cilja, t. j. 3.000 USA \$ na prebivalca v letu 1985, kar predstavlja skupni DP v višini 1.890 milijonov din. Iz opisanega izračuna sledi, da bi se indeks DP industrije v tem primeru moral dvigniti na 450.

Grob oris gospodarske strukture v letu 1985 seveda narekuje poleg predvidevanja rasti družbenega proizvoda tudi rast delovnih mest po dejavnostih. To rast podajamo v skladu z možnim, oziroma verjetnim porastom produktivnosti dela v posameznih dejavnostih.

TRGOVINA V OBČINI ŽALEC

Trgovsko dejavnost, ki oskrbuje neposrednega potrošnika na območju naše občine po trgovski mreži na drobno, izvajajo tri osnovne skupine prodajaln:

- poslovalnici trgovskega podjetja Savinjski magazin (53,2 % prometa);
- poslovalnice trgovskih podjetij s sedežem izven občine (32,4 % prometa);
- poslovalnice KK »Hmezad« Žalec za prodajo mesa, mleka zelenjave ter za prodajo artiklov kmetijske preskrbe (14,4 % prometa).

Občina Žalec izkazuje podpoprečno slovensko trgovinsko razvitost, pri čemer je trgovinska razvitost merjena z nekaterimi pokazovalci, kot so, npr., narodni dohodek na prebivalca, promet trgovine na drobno na prebivalca, promet trgovine na drobno glede na prodajne površine in glede na število prodajaln, število prebivalcev na prodajalno, prodajne površine na prebivalca itd.

Občina Žalec se uvršča med pomembnejše občine v celjski regiji. Po relativnem pomenu v regiji jo presegata le občini Celje in Velenje.

Ob analizi podatkov v trgovinski dejavnosti v občini ugotavljamo, da ima le-ta precej manjši obseg (delež 7,7 % v regiji), kot bi to ustrezalo trgovinski potrošnji prebivalstva občine (delež 10,1 % v regiji). Vzrok za takšno stanje je treba iskati v občutnem zaostanku števila prodajaln na tisoč prebivalcev v prodajalnih površina na prebivalca, v prometu na prebivalca ter v prodajnem prostoru na zaposlenega v občini, nasproti regiji in SRS.

Razmestitev trgovinskega prometa v občini Žalec (brez bencinskih črpalk):

Naselje	Struktura prometa		
	skupaj	živila	neživila
Žalec	39,9	30,8	47,4
Šempeter	9,0	8,9	9,0
Polzela	9,7	10,7	8,8
Prebold	7,0	6,9	7,1
Vransko	5,5	6,7	4,2
Petrovče	4,5	6,8	2,5
Ostala naselja	24,7	29,2	21,0
Skupaj	100,0	100,0	100,0

Tako se uvršča občina Žalec glede na razvitost trgovine na drobno v okviru vseh slovenskih občin (62) na trideseto do triintrideseto mesto; v prostoru celjske regije (8 občin) pa bi jo lahko uvrstili na tretje do peto mesto.

Trgovinska dejavnost na drobno je v občini Žalec organizirana v obliki prodajaln na drobno v 23 naseljih (prebivalstvo občine v 105 naseljih). V občini se je izoblikovalo 6 glavnih trgovinskih središč, kjer je skoncentrirano preko 75 % vsega trgovinskega prometa v občini. Pri tem realizira občinsko središče Žalec samo skoraj 40 % vsega trgovinskega prometa, ostalih 5 centrov pa približno 35 %.

Nosilec trgovinske dejavnosti na drobno v občini Žalec je torej Trgovsko podjetje »Savinjski magazin«, ki je ustvarilo v obdobju 1968 do 1972 približno polovico skupnega prometa v trgovini na drobno.

Struktura prodajnih površin glede na živila in neživila je naslednja:

	Struktura prodajnega prostora		
	skupaj	živila	neživila
Celje	100	26	74
Žalec	100	44	56
Celjska regija	100	28	72
SRS	100	32	68

Iz podatkov je razvidno, da je občina Žalec po strukturi prodajnih površin za živila in neživila pod regijskim in republiškim poprečjem.

Po posameznih blagovnih skupinah znotraj skupine »neživila«, zavzemajo največ prodajne površine »tekstilni izdelki« (Celje 26 %, Žalec — 10,1 %, celjska regija 22,4 %, SRS 15,4 %, pohištvo (Celje 14,7 %, Žalec 9,9 %, celjska regija 9,4 % in SRS 6,4 %), mešano blago (Celje 5,8 %, Žalec 12,0 %, celjska regija 15,2 %, SRS 19,4 %), železnina in električni izdelki (Celje 6,8 %, Žalec 6,6 %, celjska regija 7,2 % in SRS 6,4 %) in motorna vozila, kmetijski stroji in nadomestni deli (Celje 5,1 %, Žalec 9,0 %, celjska regija 4,2 % in SRS 4,3 %). Od poprečja celjske regije in SRS se podatki žalske občine razlikujejo predvsem v skupinah:

- tekstilni izdelki (pod poprečjem regije in SRS),
- motorna vozila, kmetijski stroji ter nadomestni deli (nad poprečjem).

Težnje Skupščine občine Žalec so, da z višjo stopnjo rasti družbenega proizvoda (SRS — 7—8 %) nadoknadi predhodno in trenutno zaostajanje za republiškim nivojem rasti.

Iz družbenega proizvoda občine Žalec smo glede na ustaljena razmerja med posameznimi ekonomskimi kategorijami izvedli kategorijo prejemkov, ki predstavljajo 52 % družbenega proizvoda.

Le-te smo povečali za privatne prejemke od kmetijstva, razne dopolnilne prejemke, ki ne gredo preko žiro računov in za prejemke zaposlenih v tujini, skupno za 20 %. Na osnovi povečanih prejemkov, oziroma kupne moči, smo ocenili trgovinsko potrošnjo, ki predstavlja 67 % prejemkov. Tako ocenjeno trgovinsko potrošnjo smo korigirali z odstotkom odliva trgovinskih nakupov v višini 20 % in dobili letno stopnjo rasti trgovinske potrošnje 11,2 %.

**Družbeni proizvod, kupna moč, (prejemki) in promet v trgovini na drobno
v obdobju 1970 do 1972, projekcija 1972—1975:**

(v 000 din)

Leto	Družbeni proizvod	Prejemki (52 % od DP + + 20 % drugi prejemki itd.)	Promet brez odliva 67 % od kmet. prejem.)	Odliv v %	Promet z odlivom
1970	279.046	236.000	158.000	25	118.500
1971	425.532	265.200	178.000	25	133.500
1972	464.679	290.400	194.000	25	146.500
1973	507.528	316.800	212.000	20	170.500
1974	554.220	345.600	231.000	20	184.800
1975	605.208	378.000	253.000	20	203.200
Stopnja rasti 75/71	9,2				11,2

Podatke za izračun potrebnih trgovinskih prodajnih površin, zlasti velja to za norme prodajnih površin, smo podvzeli po izračunih Centra za napredek trgovine in embalaže v Ljubljani.

V osnovi temelji metoda izračuna potrebnih prodajnih površin na projekciji prebivalstva in potrebni prodajni površini na prebivalca.

Pri ocenjevanju prelivanja nakupov je potrebno upoštevati naslednja osnovna načela pri lociranju prodajnih površin.

— Prodajne površine za nakup neživil morajo biti locirane v samem osnovnem ožjem trgovinskem območju v tolikšni meri, da pokrivajo potrebe vsakodnevne nakupa ter vsaj delno periodičnega nakupa. (V izračunu je namenjeno lociranju v matičnih trgovinskih območjih med 40 % do 50 % celotne potrebne prodajne površine za neživila).

— V območje centrov višje kategorije (zlasti Žalec) se locira prodajna površina tudi iz drugih trgovinskih območij občine v višini nepokritega periodičnega nakupa ter delno trajnega nakupa.

— Za določeni del, zlasti dobrine trajnega nakupa bo tudi še v prihodnje značilen odliv nakupov v velike trgovinske centre izven občine (zlasti Celje in Ljubljana).

Po oceni stanja iz leta 1968 je ta odliv znašal pri neživilih okrog 27 %, ocena za prihodnje obdobje pa je 20 %.

— Določeni manjši del živilskega nakupa se navezuje na kraj neživilskih nakupov. Intenzivnost odlivov živil in neživil je v približnem razmerju 1 : 3.

Tako znašajo potrebne prodajne površine z upoštevanjem prelivanja nakupov:

Trgovinsko obm. naselje	Prodajna površina leta 1975 (v m ²)		
	skupaj	živila	neživila
1. Žalec	2.742 (35 %)	892	1.850
2. Polzela	836	400	436
3. Sempeter	433	195	238
4. Prebold	727	357	370
5. Vransko	319	148	171
6. Petrovče	414	202	212
7. Braslovče	217	117	100
8. Griže	204	123	81
9. Liboje	106	64	42
10. Gomilsko	142	84	58
11. Zabukovica	241	145	96
12. Tabor	167	92	75
13. Letuš	94	53	41
14. Trnava	53	31	22
15. Pirešica	186	101	85
16. Gotovlje	156	93	63
17. Ločica	78	46	32
18. Prekopa	106	61	45
19. Galicija	199	108	91
20. Ponikva	106	56	50
21. Andraž	90	49	41
22. Šešče	113	68	45
23. Podlog	27	17	10
Skupaj občina	7.756	3.502	4.254

Kapacitete prodajnega prostora v občini Žalec v letu 1970 ter predvidene potrebe v letu 1975 kažejo torej potrebe po dodatnih prodajnih površinah.

Naselje	Prod. prost. v letu 1970	Prod. prost. v letu 1975	Razlika
1. Žalec	1.322	2.742	1.420
2. Polzela	515	836	321
3. Sempeter	262	433	171
4. Prebold	274	727	453
5. Vransko	289	319	30
6. Petrovče	176	414	238
7. Braslovče	161	217	56
8. Griže	116	204	88
9. Liboje	110	106	— 4
10. Gomilsko	80	142	62
11. Zabukovica	52	241	189
12. Tabor	52	167	115
13. Letuš	41	94	53
14. Trnava	63	53	— 10
15. Pirešica	21	186	165
16. Gotovlje	36	156	120
17. Ločica	44	78	34
18. Prekopa	37	106	69
19. Galicija	43	199	156
20. Ponikva	43	106	63
21. Andraž	35	90	55
22. Šešče	34	113	79
23. Podlog	20	27	7
Skupaj	4.012	7.756	3.920

Analiza stanja trgovine v preteklih letih zelo jasno nakazuje potrebe po hitrejšem in načrtnejšem razvoju te panoge v občini v naslednjih letih.

Velike potrebe dodatnih prodajnih površin v občini so bile osnova, da je Skupščina občine v letu 1972 sprejela okvirni programski načrt razvoja te panoge do leta 1975, ki je opredelil Savinjski magazin Žalec kot nosilca razvoja te dejavnosti v naslednjih letih na območju občine Žalec.

Okvirni program, ki ga je skupščina sprejela, predvideva, da bi se do leta 1975 v občini Žalec izvedle naslednje investicije:

1. v okviru trgovsko-gostinsko-rekreacijskega centra v Žalcu bi se naj zgradila blagovna hiša ca. 1500 m²;
2. kiosk v Dobertešnici s 100 m²;
3. ureditev lokala v Pirešici 100 m²;
4. ureditev lokalov v Taboru in Preboldu 110 m².

Prodajni prostori bi se tako povečali za 1800 m², tako da bi se primanjkljaj v letu 1975 zmanjšal od sedanjih 3.920 m² na 2.120 m², kar bi občini Žalec še vedno dajalo pečat trgovinsko slabo razvite občine.

Novi ukrepi ekonomske politike v letu 1972 so trenutno zavrli realizacijo začrtne programa, vendar kažejo rezultati poslovanja »Savinjskega magazina«
zdaj boljše perspektive.

Glede na to je sprejel le-ta že sklep, da prevzame vlogo nosilca izgradnje trgovskega objekta v sklopu trgovsko-gostinskorekreacijskega centra v Žalcu.

Stanje trgovine na drobno po občinah celjske regije — trgovinski podatki (sumarni)

Občina	Število prodajaln	Prodajni prostor (m ²)	Trgovski promet v prod. (000 din)	Število zaposlenih v prod.
Celje	201	19.345	599.470	1.378
Laško	59	2.823	60.315	164
Mozirje	34	2.181	35.347	86
Slov. Konjice	50	2.613	57.070	176
Sentjur	25	1.619	29.474	79
Šmarje pri Jelšah	95	3.746	80.752	220
Velenje	79	5.909	146.794	339
Zalec	81	4.012	114.752	291
Celjska regija	624	42.248	1.123.974	2.733
SRS	6.178	404.927	10.016.049	24.949

Stanje trgovine na drobno po občinah celjske regije — Trgovski podatki (Sumarni indeks SRS = 100)

Občina	Število prodajaln		Prodajalni prostor		Trgovski promet v prodajalnah		Število zaposlenih v prodajalnah		Število na 10.000
	regija %	SRS ‰	regija %	SRS ‰	regija %	SRS ‰	regija %	SRS ‰	indeks regija = 100
Celje	32	32,5	46	47,8	53	59,8	50	55,2	133
Laško	9	3,6	6	7,0	5	6,8	6	6,6	122
Mozirje	6	5,5	6	5,4	4	3,5	4	3,4	85
Slov. Konjice	9	8,1	7	6,4	6	5,7	6	7,1	101
Sentjur	4	4,1	4	4,0	3	2,9	3	3,1	56
Šmarje pri Jelšah	15	15,4	8	9,4	6	8,1	8	8,8	119
Velenje	12	12,8	14	14,6	13	14,7	12	13,6	105
Zalec	13	13,1	9	9,9	10	11,5	11	11,6	93
Celjska regija	100	11 ‰	100	10,2 ‰	100	11,2 ‰	100	10,2 ‰	100
SRS		1000		1000		1000		1000	

absolutni podatki)

Število prodajaln na 10.000 preb.	Prodajni prostor na prebivalca	Trgovski promet na prebivalca (din/preb.)	Trg. promet na enoto prod. povr. (000 din/m ²)	Trgovski promet na zaposlenega (000din/zap.)	Prodajni prostor na zaposl. (m ² /zap.)
34,8	0,335	10.360	30,98	435,02	14
31,9	0,153	3.260	21,36	367,77	17
22,2	0,142	2.307	16,20	411,01	25
26,3	0,154	3.001	21,84	324,26	14
14,8	0,096	1.740	18,20	373,08	20
31,1	0,123	3.682	21,55	367,05	17
27,3	0,204	5.066	24,84	433,02	17
24,2	0,120	3.432	28,60	394,33	13
26,0	0,17	5.096	26,25	411,71	15
46,0	0,235	5.806	24,73	401,46	16

relativni podatki: odstotek od celjske regije; indeks — celjska regija = 100 % od SRS:

prodajaln prebivalcev		Prodajna površina na prebivalca		Trgovski promet na prebivalca		Trgovski promet na enoto prodajnega prostora		Trgovski promet na zaposl.		Prodajni prostori na zaposl.	
indeks SRS - 100	indeks regija - 100	indeks SRS - 100	indeks regija - 100	indeks SRS - 100	indeks regija - 100	indeks SRS - 100	indeks regija - 100	indeks SRS - 100	indeks regija - 100	indeks SRS - 100	indeks regija - 100
75,7	197	142,5	203	178,4	119	125,3	105	108,4	94	87,5	87,5
69,4	90	65,1	63	56,2	82	86,4	89	91,6	113	106,3	106,3
48,3	84	60,4	45	39,7	63	65,5	99	102,4	166	156,3	156,3
57,2	90	65,5	58	51,7	84	88,3	78	80,8	94	87,5	87,5
32,2	57	40,8	35	30,0	70	73,6	90	92,9	134	125,0	125,0
67,6	73	52,3	72	63,4	91	87,1	89	91,4	114	106,3	106,3
59,4	120	86,8	99	87,3	95	100,4	105	107,9	114	106,3	106,3
52,6	70	51,1	67	59,1	110	115,6	95	98,2	86	81,3	81,3
56	100	73	100	87	100	105	100	102	100	93	93
100		100		100		100		100		100	100

Jože Brežnik, dipl. kmet. inž.

OBRAT KMETIJSTVO ŽALEC IN NJEGOVA PROIZVODNJA

Začetki današnjega obrata Kmetijstvo Žalec s sedežem v Šempetru v Savinjski dolini segajo v prva leta po osvoboditvi. Tedanja ljudska oblast je ostalek nerazdeljenih zemljišč agrarnim interesentom organizirala v ekonomije, ki so kasneje prerasle v državna posestva. Njihova razdrobljenost, izredno nizka stopnja mehaniziranosti, zlasti pa stalno menjavanje proizvodnih konceptov in organizacijskih oblik jim niso omogočali vidnejšega napredovanja.

Hiter razvoj družbenega kmetijstva se je pričel z ustanovitvijo Kmetijskega kombinata leta 1962. Vanj so vključili vsa tedanja kmetijska državna posestva v Savinjski dolini in še državno posestvo Lava—Celje kot samostojne organizacijske enote novega podjetja, vendar z enotnim ciljem: organizirati družbeno kmetijsko proizvodnjo po modernih principih in tako s skupnimi močmi speljati specializacijo proizvodnje, izvesti organizacijo zemljišč in uvesti v proizvodnjo modernejšo tehniko in sodobno tehnologijo. Določeno je bilo, da bodo obrati razvijali v glavnem dve gospodarski panogi, to sta hmeljarstvo in živinoreja.

Izjemo se predvideli le v Medlogu, kjer nadaljujejo s proizvodnjo vrtnin in rož za potrebe celjskega trga ter na Mirošanu, kjer izvajajo specializacijo v dve smeri, in to v proizvodnjo sadnih drevesc in plantažno pridelovanje kvalitetnih sort jabolk in hrušk.

Prva leta skupnega gospodarjenja niso bila lahka. Obrati so morali v tem obdobju gospodariti povsem na novo. Z organizirano arondacijo zemljišč (nakup, zamenjava, zakup) so si začeli oblikovati večje zemljiščne komplekse kot osnovni pogoj za cenejšo proizvodnjo. Kmetijski obrati tudi niso bili enakomerno razviti. Primanjkovalo jim je strokovnega kadra. Poleg rednih proizvodnih vlaganj je bilo potrebno vlagati velika sredstva v obsežne investicije. Tudi organizacijo dela so obrati stalno prilagajali večji in rentabilnejši proizvodnji in tako postavili leta 1969 organizacijsko obliko, kakršno imajo v bistvu še danes.

Kmetijske proizvodne organizacijske enote so se v okviru podjetja združile v enotno temeljno organizacijo združenega dela (TOZD), ki vključuje razen sadjarstva Mirošan in vrtnarstva v Medlogu vso kmetijsko in gozdarsko proizvodnjo družbenega sektorja na področju občine Žalec in Celje in ki jo nekateri kar kratko imenujejo lastna proizvodnja.

Danes sestavlja lastno proizvodnjo šest delovnih enot, ki se nadalje delijo na proizvodne enote.

DE Kmetijstvo I s sedežem v Latkovi vasi sestavljajo:

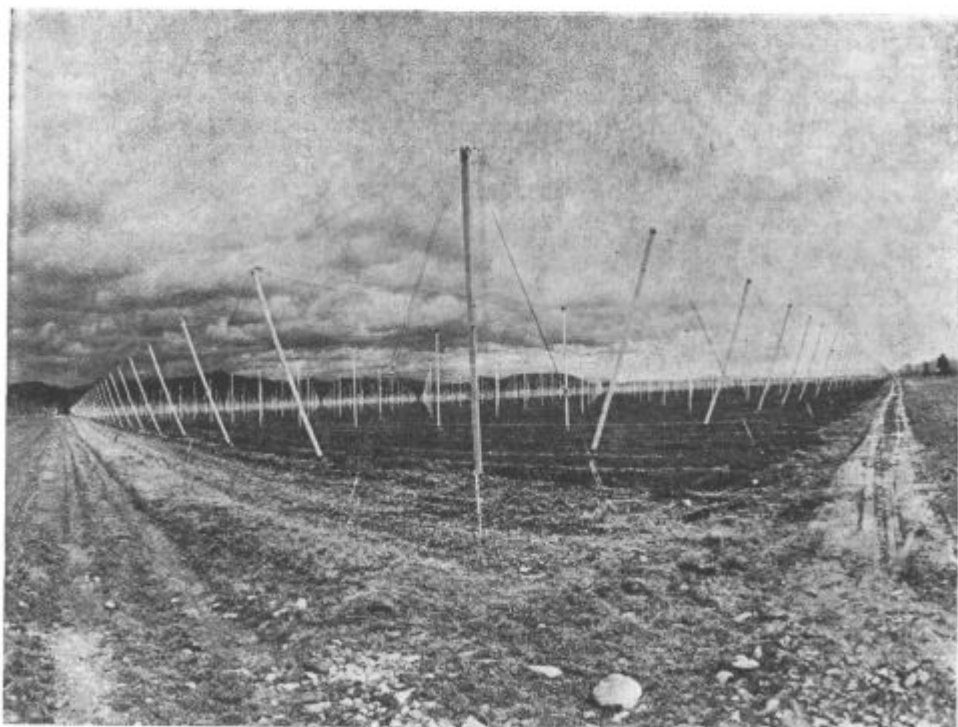
- PE hmeljarstvo Vransko s 50 ha hmeljišč,
- PE hmeljarstvo Tabor s 50 ha hmeljišč,
- PE hmeljarstvo Poljče s 60 ha hmeljišč,
- PE hmeljarstvo Braslovče z 62 ha hmeljišč,
- PE hmeljarstvo Šentrupert z 52 ha hmeljišč,
- PE hmeljarstvo Kapla vas z 39 ha hmeljišč,
- PE poljedelstvo Latkova vas s 368 ha kmetijskih zemljišč.

DE Kmetijstvo II s sedežem v Vrbju sestavljajo:

- PE hmeljarstvo Breg s 53 ha hmeljišč,
- PE hmeljarstvo Sempeter s 54 ha hmeljišč,
- PE hmeljarstvo Roje s 65 ha hmeljišč,
- PE hmeljarstvo Novo Celje z 72 ha hmeljišč,
- PE poljedelstvo Sempeter s 368 ha kmetijskih zemljišč.

DE Kmetijstvo III s sedežem v Petrovčah sestavljajo:

- PE hmeljarstvo Arja vas s 75 ha hmeljišč,

Sodobna arhitektura hmeljišč spreminja podobo Savinjske doline

PE hmeljarstvo Drešinja vas s 74 ha hmeljišč,
PE poljedelstvo Zalog s 395 ha kmetijskih zemljišč.

DE Kmetijstvo IV s sedežem v Celju sestavljajo:
PE hmeljarstvo Šmarjeta s 60 ha hmeljišč,
PE hmeljarstvo Vojnik s 45 ha hmeljišč in 39 ha kmetijskih zemljišč.

DE V. Govedoreja s sedežem v Šempetru sestavljajo:
1. Farma Podlog,
2. Farma Zalog,
3. Vzrejališče Vrbje, Žovnek in Stari Zalog,
4. Pitališče Polzela in Ložnica.

Direktno v sestav obrata spada PE Ribogojnica in PE investicijske vzdrževanje.

Obrat Kmetijstvo Žalec povezujejo skupne službe obrata, ki opravljajo za obrat kot celoto kadrovske, tehnološke, finančne in ekonomske posle.

Tabela 1

**Gibanje bruto dohodka, akumulacije in osebnih dohodkov na obratu
Kmetijstvo v obdobju 1969—1972**

	1969	1970	1971	1972
Število pogojnih delavcev	1.249	1.213	1.027	1.029
Bruto dohodek skupaj din	40,127.386	43,084.179	49,700.563	66,056.885
Indeks 1969 = 100	100	110	124	165
Na pogojnega delavca din	32.128	35.519	48.394	64.195
Indeks 1969 = 100	100	110	150	199
Dohodek skupaj din	17,214.781	22,732.528	23,411.110	32,116.690
Indeks 1969 = 100	100	132	136	187
Na pogojnega delavca din	13.783	18.741	22.796	31.212
Indeks 1969 = 100	100	135	165	226
Dobiček + pospešena amortizacija din	895.126	6,458.181	6,370.577	9,286.229
Indeks 1969 = 100	100	721	712	1.031
Na pogojnega delavca din	717	5.324	6.203	9.025
Indeks 1969 = 100	100	742	865	1.258
Osební dohodek skupaj din	11,514.385	13,730.254	16,082.464	21,653.664
Indeks 1969 = 100	100	119	139	188
Na pogojnega delavca din	9.219	11.319	15.659	21.043
Indeks 1969 = 100	100	122	169	228

Tabela 2
Primerjava vrednosti osnovnih sredstev in amortizacije na obratih Kmetijstvo Žalec
1969—1972

	1969	1972	Indeks 1969 = 100
Nabavna vrednost	92,662.959	136,485.845	147
Sedanja vrednost	69,932.773	87,522.298	128
Odpisana vrednost	22,730.177	48,963.547	215
% iztrošenosti	24,5	35,9	147
Minimalna amortizacija	3,803.476	5,582.366	147
% minimalne amortizacije od nabavne vrednosti	4,10	4,09	100
Pospešena amortizacija	—	4,589.925	—
Amortizacija skupaj	3,803.476	10,172.291	267
% amortizacije skupaj od nabavne vrednosti	4,10	7,45	182

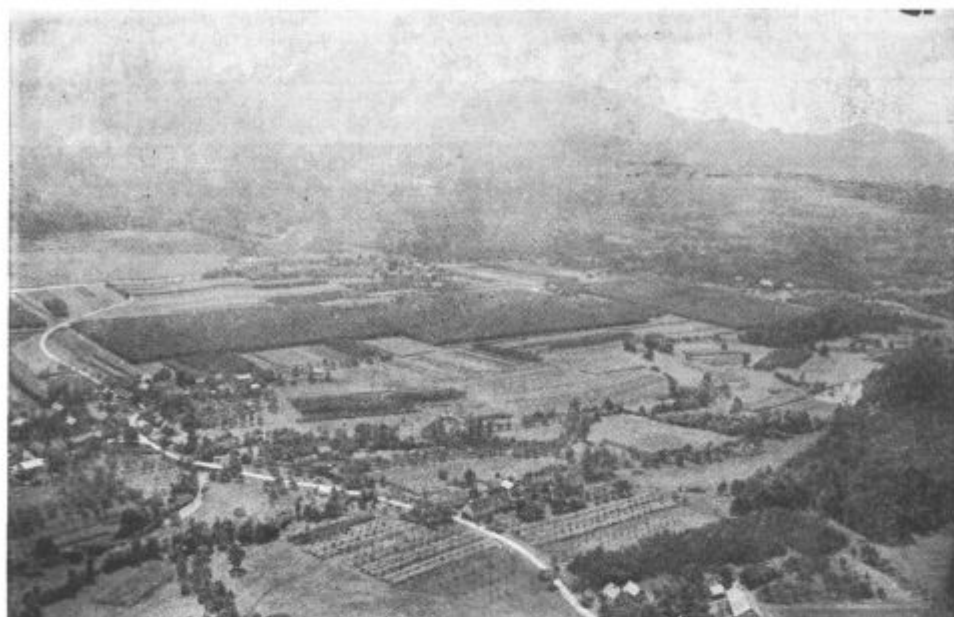
Tabela 3
Kvalifikacijski sestav stalno zaposlenih delavcev na obratu Kmetijstvo Žalec
v letu 1972

	VŠI	ViŠI	SSI	KV	IKV	PK	NK
St. delavcev	15	7	37	31	175	144	30

Kratice pomenijo: VŠI visokošolska izobrazba
ViŠI višješolska izobrazba
SSI srednješolska izobrazba
KV kvalifikacija
IKV interna kvalifikacija
PK polkvalifikacija
NK nekvalifikacija

Hmeljarji prevažajo posušeni hmelj v centralno sušilnico

Jugozahodni del Savinjske doline (Gomilsko)

Poleg stalno zaposlenih delavcev zahteva značaj proizvodnje tudi sezonsko delovno silo. Število sezonskih delavcev je največje v aprilu in maju (ca. 500 delavcev) in v avgustu (ca. 300) v času obiranja hmelja.

Hmeljarstvo

Z ustanovitvijo Kmetijskega kombinata se je pričel nagel razvoj hmeljarstva na družbenem sektorju. Bivša kmetijska gospodarstva (pred letom 1962) so pridelovala hmelj na majhnih parcelah z lesenimi žičnicami ali hmeljevkami z ozkimi medvrstnimi razdaljami (od 1,40 do 1,70 m). Pomladi leta 1963 so bile na arondiranih zemljiških kompleksih postavljene prve betonske žičnice (žičnica je opisana v Savinjskem zborniku II). V teh hmeljiščih je bil hmelj posajen na razdalji $2,40 \times 1,30$ m in je bila dana možnost uvajanja nove tehnologije v hmeljarstvu. Od leta 1962 do 1973 so bile obnovljene naslednje površine hmeljišč:

	1962	1963	1964	1965	1966	1967	1968	1969	1970	1971	1972	plan 1973
ha	22	121	190	145	81	71	61	20	14	26	34	75

Zlasti veliko hmeljišč je bilo obnovljenih v drugem, tretjem in četrtem letu po ustanovitvi KK, pozneje nekoliko manj, predvsem zaradi pomanjkanja primernih zemljišč. Zemljišča je bilo potrebno za hmelj agromeliorativno urediti.

Vzporedno pa so gradili potrebne objekte in nabavljali opremo ter mehanizacijo, kar je zahtevalo velika investicijska vlaganja.

Samo za postavitev žične opore in posaditev enega hektarja hmeljišča je potrebno, npr., okrog 1.250 delovnih ur, vrednost investicije pa znaša okrog 65.000 din. Če pogledamo podatke o obnovi hmeljišč v posameznih letih, lahko ugotovimo, da je bilo v hmeljarsko obnovo vložena ogromno dela, ki je bilo opravljeno v lastni režiji, in velika investicijska sredstva.

Zaradi sorazmerno plitvih tal in pogostih vročih in suhih poletij je bilo potrebno opremiti hmeljišča z namakalnimi napravami. Današnja vrednost namakalnih naprav znaša preko 3 milijone dinarjev. Z njimi lahko namakamo skoraj vsa hmeljišča na plitvejših tleh, ki jim v suhih letih primanjkuje vlage.

Površine hmeljišč in pridelok hmelja na obratu Kmetijstvo je za obdobje 1969—1972 prikazan v tabeli 4.

Tabela 4	1969	1970	1971	1972
Površina v ha	764	761	782	821
Pridelek v tonah	1.030	1.141	925	1.054
Priznana škoda po toči v tonah	—	18	—	152

Rentabilnost hmeljske proizvodnje zahteva stalno izpopolnjevanje tehnologije. Pred leti so vsa dela, razen obdelave zemlje, opravljali ročno. To je zahtevalo veliko živega dela, zlasti spomladi (april—maj) in avgusta, v času obiranja hmelja. Iz leta v leto so posamezna ročna dela mehanizirali. Tako je v letu 1972 obrat strojno obrezal 40 % hmeljišč, strojno napeljal vodila na 70 % hmeljišč in strojno obral 80 % hmelja.

Rez hmelja je več let preizkušal Inštitut za hmeljarstvo v Žalcu. Leta 1971 je obrat izvedel to delo v večjem obsegu.

Strojno napeljavo vodil izvajamo že več let, vendar postopek ne zadovoljuje več zahtev obrata. Delamo na izboljšavah v smislu polavtomatskega stroja.

Prvi obiralni stroj je bil nabavljen leta 1962. Po uspelem poizkusnem obiranju je bilo leta 1964 nabavljenih 8 obiralnih strojev. Leta 1972 pa je obrat obiral hmelj s 24 stroji. Vsi stroji so znamke Bruff. Izdelani so bili delno v Zahoni Nemčiji pri firmi Scheibenbogen-Co, delno pa v Agroservis, oziroma SIP Šempetru. Stroj obere v sezoni okrog 30 ha hmelja ali blizu 2 ha na dan in nadomesti okrog 250 obiralcev.

Tudi sušenje hmelja je modernizirano. Sušilnice so izpopolnili s pečmi s podpihom, s katerimi se doseže enkrat večja kapaciteta sušenja.

Poleg navedenih so bile vpeljane še druge racionalizacije: strojno trošenje hlevskega gnoja; trošenje umetnih gnojil med obdelavo; zaščita izključno z uporabo pršilnikov z veliko zmogljivostjo; uničevanje plevelov s herbicidi; poskušanje s kemičnim uničevanjem odvečnih poganjkov in zalistnikov.

Kljub uvajanju novih tehnoloških postopkov v proizvodnjo, racionalizacijam in izpopolnitvam postaja hmeljska proizvodnja vedno manj rentabilna. Cene hmelja na svetovnem trgu so v zelo rahlem porastu, medtem ko cene repro-materiala in investicijskega materiala iz leta v leto močno rastejo, prav tako pa tudi osebni dohodki.

Stane Marovt, dipl. kmet. inž.

ŽIVINOREJA

PROIZVODNJA MLEKA IN MESA V DRUŽBENEM SEKTORJU V SAVINJSKI DOLINI

Namesto uvoda

Živinoreja je ne glede na sektor lastništva poleg hmeljarstva najpomembnejša panoga kmetijske proizvodnje v Savinjski dolini. Zaradi manjših vlaganj manjše porabe delovne sile in več ali manj rednih dohodkov preko vsega leta ima živinoreja celo določeno prednost pred hmeljarstvom. S svojo heterogenostjo omogoča slehernemu proizvajalcu v različnih proizvodnih razmerah in pogojih specializirati se v eni ali drugi zvrsti živinoreje. S specializacijo in intenzivnostjo pa je v živinoreji zagotovljena tudi rentabilnost proizvodnje.

Med tem, ko se privatni proizvajalci vedno bolj opredeljujejo in specializirajo v različnih vejah živinoreje: govedoreji, kokošereji, celo prašičereji, se je družbeni sektor od samega začetka v Savinjski dolini usmeril izključno v govedorejo. Ekološki pogoji, klimatske in talne razmere so na tem področju ugodne za pridelovanje voluminozne krme, ki jo prežvekovalci najbolj izkoriščajo. Najboljše njivske površine so pod hmeljem, ostale njive so še sposobne za pridelovanje krmskih rastlin, obsežne travnate površine pa lahko izkoriščamo le za pridelovanje mrve, ki jo bo najbolj izkoristilo govedo. Tako so razvoj hmeljarstva, racionalno izkoriščanje obdelovalnih površin in vedno večje potrebe po mleku in mesu narekovali družbeni proizvodnji, da gre v specializacijo govedoreje.

Kako je prišlo do današnje sodobne proizvodnje mleka in mesa v družbenem sektorju? Vrniti se moramo v prva leta po drugi svetovni vojni in spremljati razvoj živinoreje od samega začetka družbene kmetijske proizvodnje v Savinjski dolini.

Kratek pregled proizvodnje mleka in mesa v družbenem sektorju od 1945—1965.

Začetki družbene proizvodnje mleka in mesa segajo že v prva leta po II. svetovni vojni. Številne ekonomije, ki so jih tovarne in podjetja organizirale na nacionaliziranih površinah tujih in domačih veleposestnikov, so se poleg ostale kmetijske proizvodnje ukvarjale z rejo manjših čred molznic za ozko lokalne potrebe po mleku. Dediščina, ki so jo ekonomije nasledile v prevzetih hlevih,

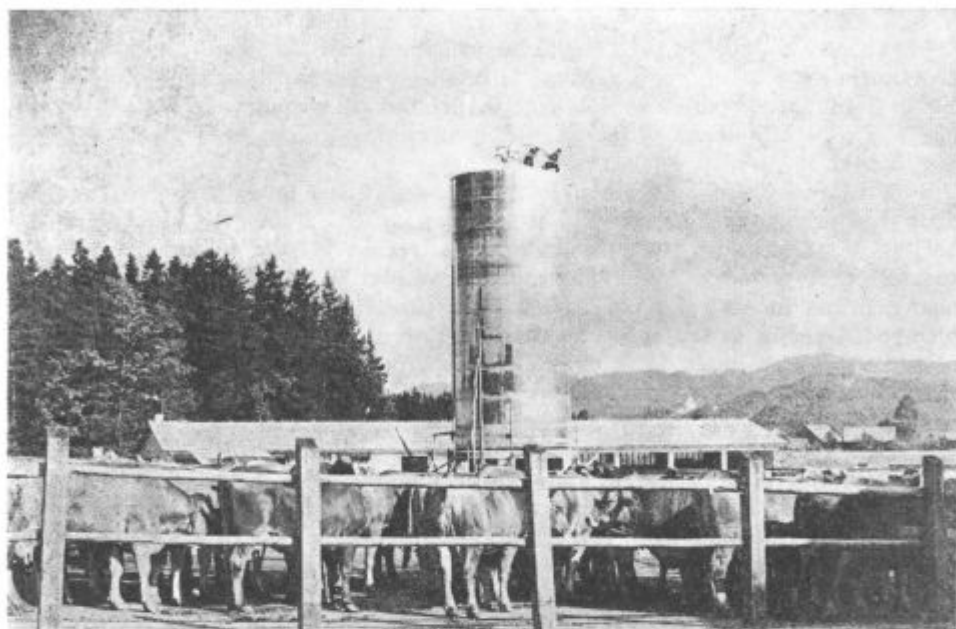
je bila sila skromna. Najboljše črede krav in mlade živine, npr., v Založah in Žovneku, je okupator še pred kapitulacijo odpeljal ali likvidiral. Zato so morale ekonomije napolniti hleve z živalmi iz prostega odkupa. Razumljivo, da so bile živali slabih proizvodnih sposobnosti in pri tedanji organizaciji dela in tehnologiji reje je bila temu primerna tudi proizvodnja mleka zelo majhna in nerentabilna.

Z ustanovitvijo kmečkih delovnih zadrug, ki so imele neke vrste značaj družbene proizvodnje, se položaj prav na področju živinoreje ni bistveno izboljšal. V adaptiranih, toda še vedno neustreznih hlevih, so kmečke delovne zadruge sicer povečale črede krav molznic, vendar je bila proizvodnja mleka še neangažirana in nestrokovna. Tudi začetki prašičereje, ki so pod KDZ vznikli, niso rodili večjih in trajnejših rezultatov. Ker ni bil organiziran odkup mleka, ni prireja mleka imela še iz družbenega sektorja nobenega vpliva na potrebe in prehrano mestnega prebivalstva. O prireji mesa v govedoreji še do tedaj ni bilo sledu.

Leta 1953 so se po ukinitvi ekonomij in kmečkih delovnih zadrug na področju sedanjih občin Žalec in Celje osnovala kmetijska gospodarstva, in sicer v Latkovi vasi, Žovneku, Šempetru, Vrbju, Arji vasi, Medlogu, na Lavi in v Vojniku. Ta gospodarstva so bila temelj sedanje družbenega proizvodnje v Kmetijskem kombinatu Hmezad. Z arondacijo in nakupom novih površin so kmetijska gospodarstva pričela načrtnije organizirati proizvodnjo in smotrnejše gospodariti. Tako je tudi govedoreja v novih pogojih dobila mesto, ki ji zaradi pomembnosti pripada.

V tendenci hitrejšega intenziviranja proizvodnje mleka so gospodarstva pričela ukrepati v dveh smereh: izboljševali so rejske pogoje predvsem s preureditvijo hlevov in s pridelki večjih količin kvalitetne osnovne krme na eni strani in z nakupom proizvodnejših živali na drugi strani. Po določitvi uvajanja nove rjave pasme na naše področje so gospodarstva že leta 1954 nakupila prve rodovniške krave in telice na Notranjskem in Dolenjskem. Z dejansko priključitvijo Primorske so že v naslednjem letu gospodarstva pospešila nakup proizvodnejših plemenic na Primorskem. S tem je bila sicer postavljena podlaga uspešnejši proizvodnji v govedoreji, toda zaradi vrste še nerešenih problemov (od strokovnega kadra do osovne krme) se je prireja mleka le težko prebijala in zelo počasi dvigala. Mlečnost krav se je na večini gospodarstev le malo povečala od poprečja; gibala se je od 1.500 do 2.000 kg na kravo letno, s posebno izjemo na Kmetijskem gospodarstvu v Šempetru. Na tem posestvu so že v letu 1956 prišli najdalje v tehnologiji reje v dokaj urejenih hlevih, organizaciji dela in pridelovanju osnovne krme. Tako so se v tem letu že vključili v zvezno tekmovanje čred molznic za visoko mlečnost. V zaključenem hlevu v Založah je čreda preko 100 krav dosegla v tem letu preko 4.000 kg mleka na kravo. Za tiste proizvodne pogoje izreden uspeh! Posestvo je dobilo od zvezne gospodarske zbornice posebno priznanje in visoko nagrado 4.000.000 starih dinarjev.

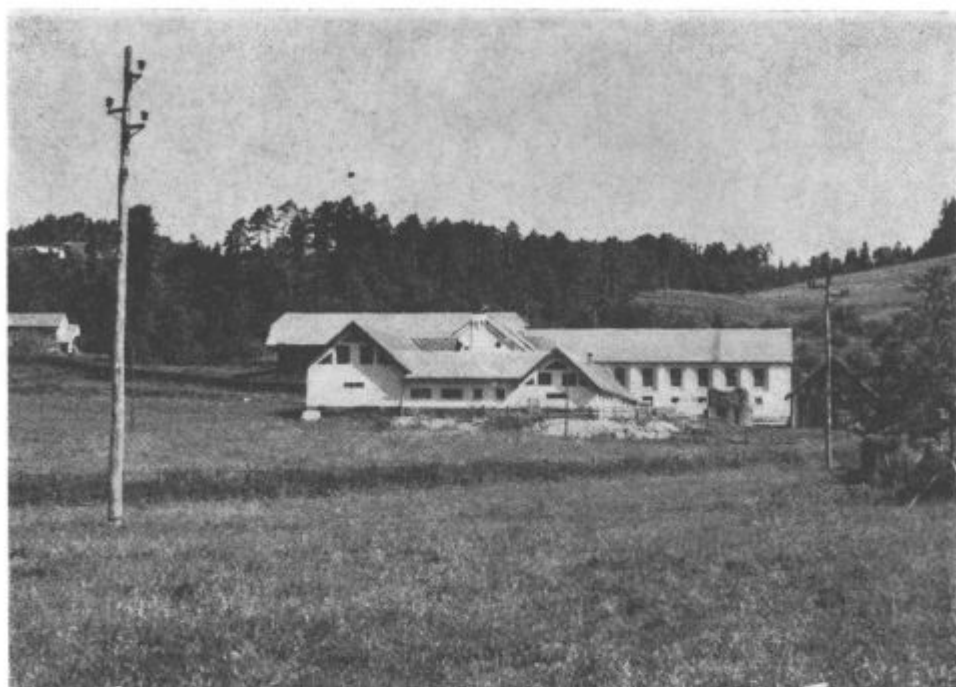
Ta rezultat je bila stimulacija tudi za ostala kmetijska gospodarstva, da so pospešeno pričela z reševanjem problemov, ki so zavirala prirejo mleka in s tem tudi ekonomičnost te proizvodnje. Poleg osnovnih, znanih vprašanj, so posestva iskala rešitev tudi v novogradnjah in uvozu novih, še proizvodnejših živali. V letu 1958 so se posestva Latkova vas, Šempeter in Arja vas odločila za gradnjo novih, sodobnejših hlevov za krave molznice.

Stolpni silos za siliranje visokovredne krme na farmi Zalog

V Preboldu, Podlogu in Zalogu so zrastle tedaj najbolj propagirani odprti hlevi: republiška strokovna služba je preko finančnih ustanov, ki so kreditirale tovrstne objekte, uspela realizirati gradnjo takih hlevov. Kmalu pa se je pokazalo, da hlevi za odprto rejo krav molznic v naših klimatskih in tudi rejških pogojih niso ustrezni. Zato je kasneje strokovna služba, po sprejetju programa, da se v kombinatu združi in specializira proizvodnja mleka na večjih farmah, odločila, da bodo novi objekti moderni, vendar zaprti, s privezanimi živalmi. Odprti hlevi v Podlogu in Zalogu so bili adaptirani ali prilagojeni drugim namenom, hlev v Preboldu pa je bil preurejen za pitanje govedi. Ker je mlečnost krav v odprtih hlevih izredno padla, je bila odločitev za izgradnjo novih farm toliko lažja in nujna.

Drugi, vendar uspešnejši ukrep za povečanje proizvodnje mleka je bila v letu 1958 odločitev, da gospodarstva uvozijo plemenice nove, bolj mlečne pasme. Strokovnjaki so se morali odločiti med dvema pasmama: črno-belo ali vzhodnofrizijsko in jersey pasmo. Krave jersey pasme so majhne, lahke (do 300 kg) živali, z odličnim izkoriščanjem krme, dobro mlečnostjo in rekordnim odstotkom maščobe v mleku, od 6—7 in več odstotkov. Čeprav so v tem času nekatera kmetijska posestva v Sloveniji že uvažala plemenice jersey pasme, so se naša gospodarstva odločila za črno-belo, vzhodnofrizijsko pasmo. Odločitev je bila pravilna. Zakaj, o tem bo beseda v naslednjem poglavju. Tako je v tem letu uvoženo 80 plemenic črno-bele pasme iz Danske: 50 za posestvo Šempeter in 30 za posestvo Arja vas. Kljub slabim rejškim pogojem so se z mlečnostjo toliko razlikovale od krav rjave pasme, da je bil kasnejši uvoz plemenskih živali te pasme brez kolebanja.

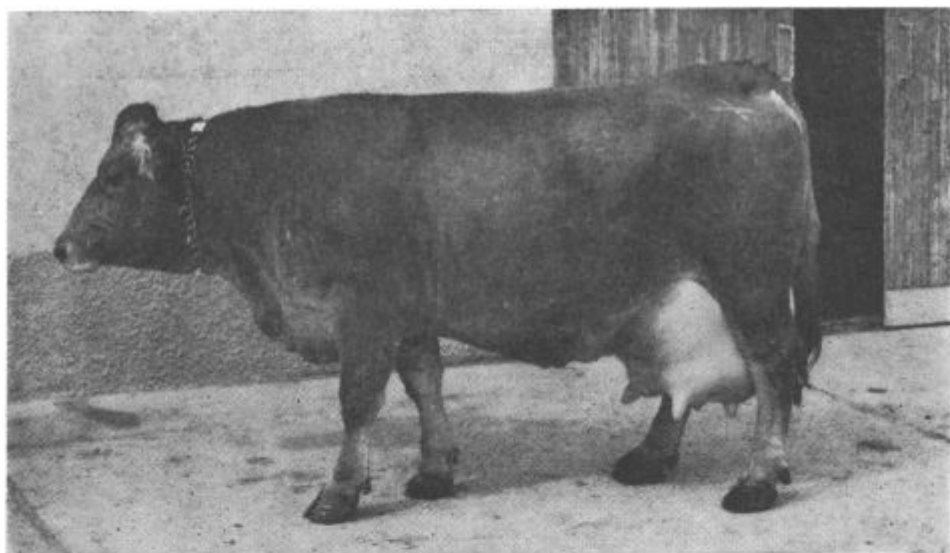
Adaptirani hlevi bivšega veleposestva v Založah

Določen zastoj v nadaljnjem razvoju govedoreje je opaziti na kmetijskih gospodarstvih do združitve vseh posestev v novo kmetijsko organizacijo Kmetijski kombinat Žalec. Prav tako se do združitve ni pojavljala na gospodarstvih nobena organizirana prireja mesa, kljub temu, da je trg zaradi povečanja standarda to pričakoval.

Z ustanovitvijo Kmetijskega kombinata je celotna kmetijska proizvodnja na področju občine Žalec in Celje krenila načrtno in sistematično pot. Istočasno pa je družba postavila svoje zahteve po novi močni kmetijski organizaciji. Še posebne naloge pa je Kmetijski kombinat prevzel v zvezi z govedorejo, prirejo mleka in mesa. Vedno večje povpraševanje potrošnikov po mleku in mlečnih izdelkih je pospešilo izgradnjo novih, specializiranih farm za krave molznice. Do tedaj zasedeni hlevi po obratih kombinata pa so po programu bili namenjeni za organizirano pitanje mladih govedi. Nove pridobljene obdelovalne površine so pogojevale prav govedoreji hitrejši in kvalitetnejši napredek in razvoj. Če vsa ta dejstva združimo, dobimo glavne razloge, zaradi katerih je kmetijski kombinat namenil v svojem razvojnem programu posebno mesto prav govedoreji:

1. Močni industrijski centri so zahtevali boljšo in rednejšo oskrbo z mlekom in mesom ter njihovimi proizvodi.

2. Povečana proizvodnja osnovne krme bo ekonomična le s predelavo v finalne proizvode, mleko in meso.

Ena od zadnjih boljših predstavnic rjave pasme na farmi Zalog

3. Zaradi obširnega in intenzivnega programa razvoja hmeljarstva je bilo potrebno v novih in starih objektih povečati proizvodnjo hlevskega gnoja.

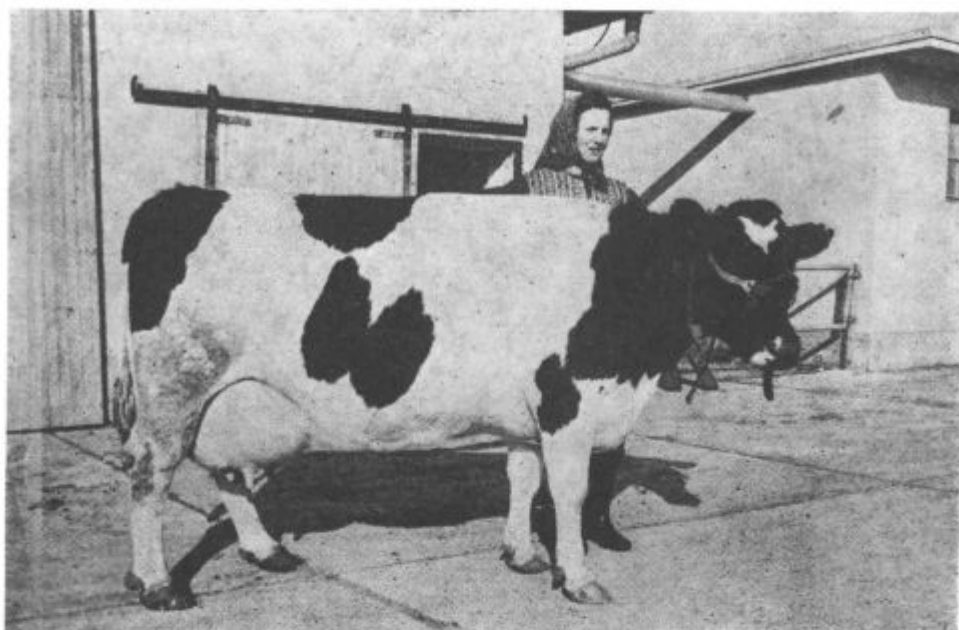
Zaradi navedenih glavnih in še vrste vzporednih razlogov je govedoreja pod Kmetijskim kombinatom krenila hitreje na pot sodobne specializirane proizvodnje mleka in mesa.

Preden bomo obravnavali drugi del, to je sodobno proizvodnjo mleka in mesa v družbenem sektorju, bomo vključili še vprašanje menjave pasem goveda na področju Savinjske doline, ki je zanimivo in svojstveno v razvoju govedoreje na celjskem področju.

Razvoj pasme govedi v Savinjski dolini

Pšenično ali pomursko govedo je bila pasma Savinjske doline že dolga desetletja. Nekdaj razširjena pasma je bila z novimi proizvodnejšimi pasmami vedno bolj potisnjena v ozki prostor, ki se je začel in zaključil v mejah bivšega celjskega okraja. Zaradi zmanjševanja rejskega področja je bilo onemogočeno osveževanje krvi in tako s selekcijskim delom izboljševali genetske sposobnosti živali. Vzreja plemenjakov za naravni pripust, in v petdesetih letih že za umetno osemenjevanje, izvirala iz domačih več ali manj nizkoproduktivnih rej. Živali so se počasi izrojevale in njihove proizvodne sposobnosti so vztrajno padale. Krave pod rodovniško kontrolo so v poprečju dale letno le od 2.000—2.500 kilogramov mleka, v široki nekontrolirani proizvodnji pa je bilo poprečje izpod 1.500 kg mleka letno na kravo.

Tudi reja živali za proizvodnjo mesa in pitanje mladih govedi ni bila več gospodarna. Sloves pitanih volov pomurske pasme s Planine in Šentjurja, ki

Predstavnica črnobelega pasme

so jih za časa Avstro-ogrske »izvažali« celo na Dunaj, je hitro bledeel. Trg je zahteval mlajše živali in kvalitetno meso. Počasna rast in pozna zrelost živali te pasme z majhno sposobnostjo izkoriščanja krme ni več ustrezala zahtevam ekonomike reje. Od živali te pasme ni bilo pričakovati v prireji mleka in mesa nobenega napredka več. Zato so strokovnjaki že v začetku petdesetih let načrtovali menjavo pasme govedu na tem področju. Kljub določenemu odporu nekaterih rejskih področij, celo nekaterih strokovnjakov, je bilo za to spremembo v govedoreji pripravljenih dovolj podatkov in argumentov, da so z menjavo pasme pričeli. Izbor je določil rjava pasmo.

Rjava pasma ima svoje poreklo na Dolenjskem in Notranjskem, kjer je selekcionirana s križanjem domačega dolenjskega goveda s plemenjaki montafonske pasme. Na Primorskem pa so poleg križanja in pretapljanja uvažali med obema vojnama veliko čistopasemskih plemenic iz Avstrije in Švice. Zato imajo živali s Primorske višji genetski potencial. Živali te pasme so imele v primerjavi s pomursko pasmo neprimerno večje proizvodne sposobnosti, so rano zrele, dobro izkoriščajo krmo in so primerne za kombinirano izkoriščanje, za dobro prirejo mleka in mesa.

Uvajanje nove pasme sovpada z organizacijo živinorejsko-veterinarskega zavoda v Celju, ki je pričel s pospešenim tempom organizirati umetno osemnjanje. S tem je bilo tudi uvajanje nove pasme in pretapljanje živali pomurske pasme s križanjem olajšano in hitrejše. Z nabavo čistopasemskih rodovniških plemenjakov so strokovne službe uspele zajeti v naravni pripust in umetno

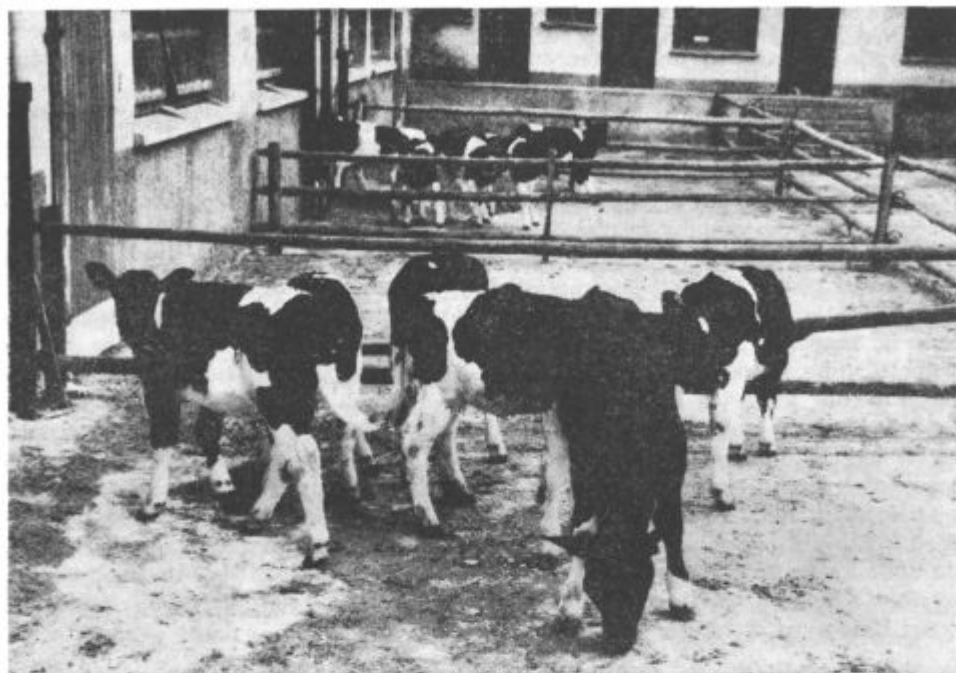

Krave črnobelega pasme na paši

osemenjevanje široko področje Savinjske doline, kjer so novo pasmo sprejeli brez zadržkov.

Vzporedno s križanjem so se rejci in kmetijska gospodarstva že leta 1954 odločili za nakup čistopasemskih rodovniških plemenic, kar je pospešilo uvažanje rjave pasme. Odlike nove pasme so bile v primerjavi s pomursko dovolj prepričljive, da se je povečalo zanimanje za govedorejo tudi v Savinjski dolini, v organizirani rodovniški reji, predvsem pa v večji prireji mleka in mesa.

Vsak uspeh je spodbuda za nadaljnje iskanje še boljših dosežkov. Kmetijska gospodarstva se na rezultatih večje prireje mleka in mesa z rjavo pasmo niso ustavila. Vedno bolj urejeni rejski pogoji in vedno večje zahteve trga po živinorejskih proizvodih so bila povod, da so posestva po temeljitem preudarku v letu 1958 uvozila za družbeni lektor 80 plemenic črnobelega pasme. Živali te pasme imajo vrsto prednosti pred rjavo pasmo, posebno v specializirani proizvodnji mleka, na katero se je pripravljala družbeni sektor: živali črnobelega pasme so selekcionirane sicer še na kombinirano izkoriščanje, vendar z močnejšim poudarkom na mlečnosti, hitro se aklimatizirajo in prilagodijo novim rejskim pogojem, odlično izkoriščajo krmo in kljub visoki mlečnosti so odporne proti boleznim. Po zgraditvi farm je kombinat leta 1965 programiral celotno zamenjavo rjave z živalmi črno-belega pasme in s pospešenim nakupom plemenic iz Danske ter z vzrejo podmladka v nekaj letih uresničil načrt. V letu 1972 je v skoraj 900-glavi čredi krav ostalo le še 40 molznic rjave pasme. Številen podmladek pa je osnova uspešnega selekcijskega dela na izboljšanju proizvodnih sposobnosti osnovne črede.

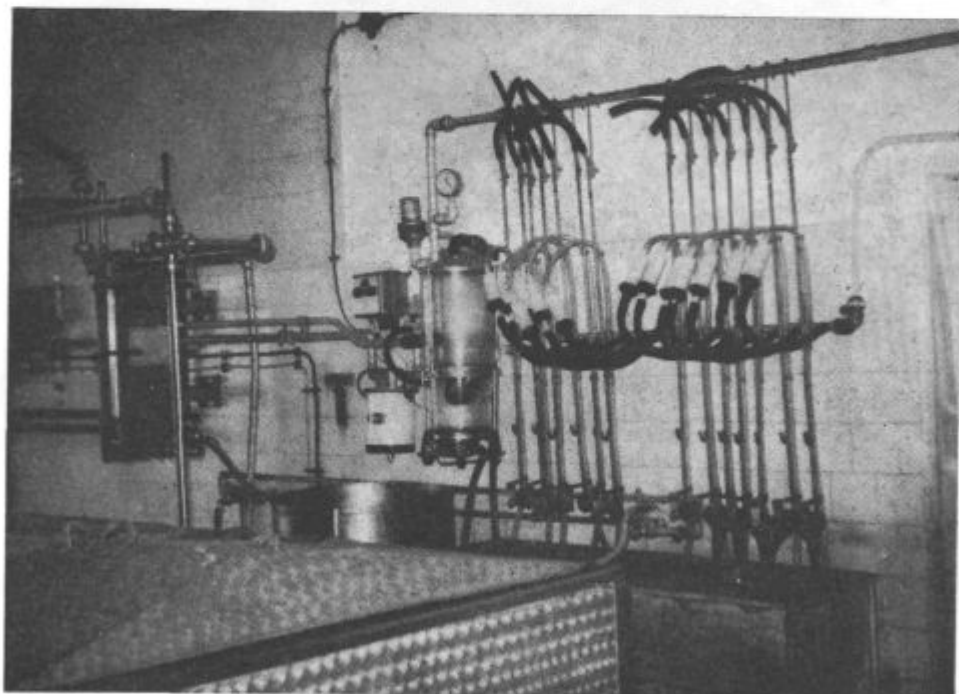

Teleta črnobelega pasme v oboru

S tem je zaključen razvoj iskanja in uvajanja pasem govedu v družbeni proizvodnji mleka in mesa, ker so živali črno-bele pasme zadovoljile zahteve velike, sodobne in specializirane proizvodnje mleka.

Pa vendar moramo še nadaljevati. V izbiri visoko proizvodnih krav je kmetijski kombinat napravil še korak naprej. Krave črno-bele pasme evropskih provinenc iz Danske, Nizozemske in iz Zahodne Nemčije nosijo genetski potencial v povprečju za 5.500—6.000 kg mleka letno. Kanadski in ameriški selekcionarji pa so iz vzhodnofrizijske pasme vzgojili proizvodnejšo selekcijo, z genetsko osnovo krav v povprečju od 6.000—7.000 kg mleka v laktaciji. Te živali so v svetu poznane kot holstein-frizijska pasma. Živali te selekcije so po barvi enake živalim črno-bele pasme, vendar so višje in daljše, s tankim dolgim vratom in majhno, plemenito glavo. Posebna odlika krav je obsežno in čvrsto pripeto vime in povečana kapaciteta konsumacije krme z odličnim izkoriščanjem hrane.

Po zgledu nekaterih evropskih držav so sicer redka družbena posestva že uvozila čistopasemske plemenice, ostala pa so se usmerila na cenejše križanje in oplemenitenje krav črno-bele pasme s semenom uvoženih visokokvalitetnih plemenjakov holstein-frizijske selekcije. Ze od leta 1972 osemenujejo na farmah kombinata do 40 % krav s semenom ameriških plemenjakov. Pričakujemo, da bodo križanke z večjo mlečnostjo občutno vplivale na povečanje proizvodnje mleka na farmah. Mogoče pa ni več daleč čas, ko se bo tudi Kmetijski kombinat odločil za uvoz čistopasemskih živali te selekcije.

Mlekarna na farmi

Sodobna, specializirana proizvodnja mleka na farmah KK Hmezad

Leta 1964 sta bili farmi za krave molznice v Podlogu in Zalogu dokončno zgrajeni z namenom, da se čimprej organizira samostojna specializirana proizvodnja mleka. Lokacijo za farmi je kombinat potisnil ob severni rob Savinjske doline, kjer je bilo še možno arondirati in pridobiti površine travnatega sveta, ki bi naj iz neposredne bližine zalagale farmo s krmo. Drugi razlog take lokacije je bil v neustreznih talnih razmerah za širjenje hmeljarstva na tem področju.

Trenutne in perspektivne površine za pridelovanje osnovne krme pa so narekemale kapaciteto farm: farma v Podlogu s 400 stojišči, farma v Zalogu pa s 450. Objekti so bili projektirani po takrat najsoodobnejših principih, kar so graditelji tudi uspeli realizirati.

Že od leta 1958 zgrajeno dvorišče je v Podlogu narekovalo postavitve hlevov v kvadratno obliko, s silosi na dvorišču, medtem ko je na Zalogu ustrezala bolj racionalna baterijska gradnja objektov. Vsak hlev ima po 100 stojišč, razen I. hleva na farmi Zalog, v katerem je porodnišnica, telečnjak in 44 stojišč za krave pred telitvijo in po njej. Vzporedno s hlevi so bili zgrajeni veliki betonski koritasti silosi, senika za uskladiščenje mrve in objekta s skupnim izmolziščem, mlekarno in pisarnami. Na farmi Zalog je bila dodatno zgrajena še remiza za stroje.

S tem farme še niso bile gradbeno in tehnično zaključene. V naslednjih letih se je osnovna vrednost farm z dograditvami in tehnično opremo bistveno povečala. Na farmi Zalog je bil zgrajen stolpni aluminijasti silos za 400 m³, aluminijast stolp za sušenje sena na topli zrak, dosuševalne naprave, steljnik itd. Na farmi Podlog so bili dograjeni telečnjak, dosuševalne naprave, steljnik in remiza za stroje. Obe farmi sta v l. 1968 rekonstruirali molzne naprave z mlekovodi, strojnicami in mlekarnami. Večja investicija, vgraditev avtomatskih čistilnih naprav za hlevski gnoj je programirana in bo realizirana v l. 1973.

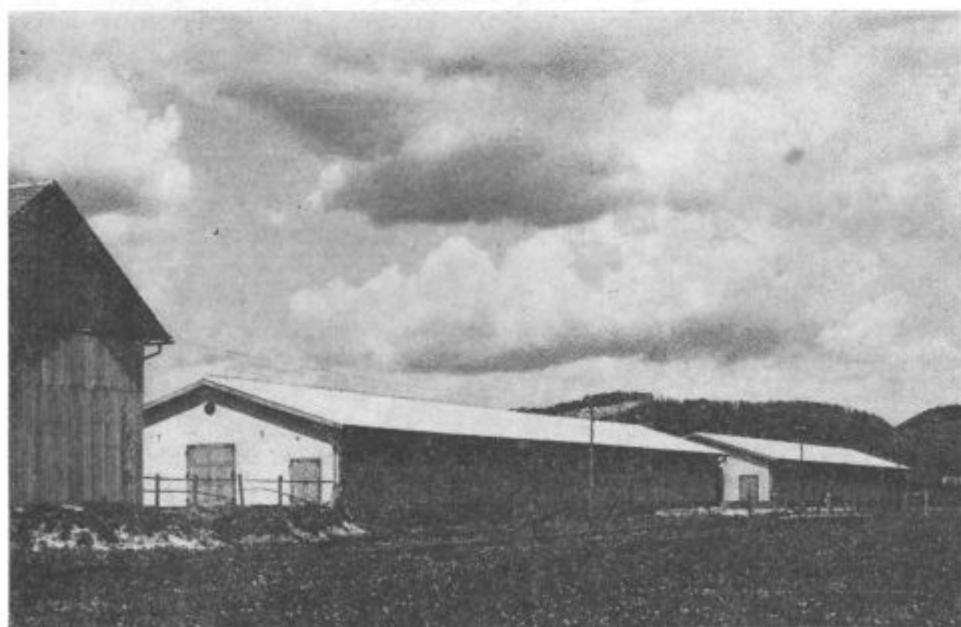
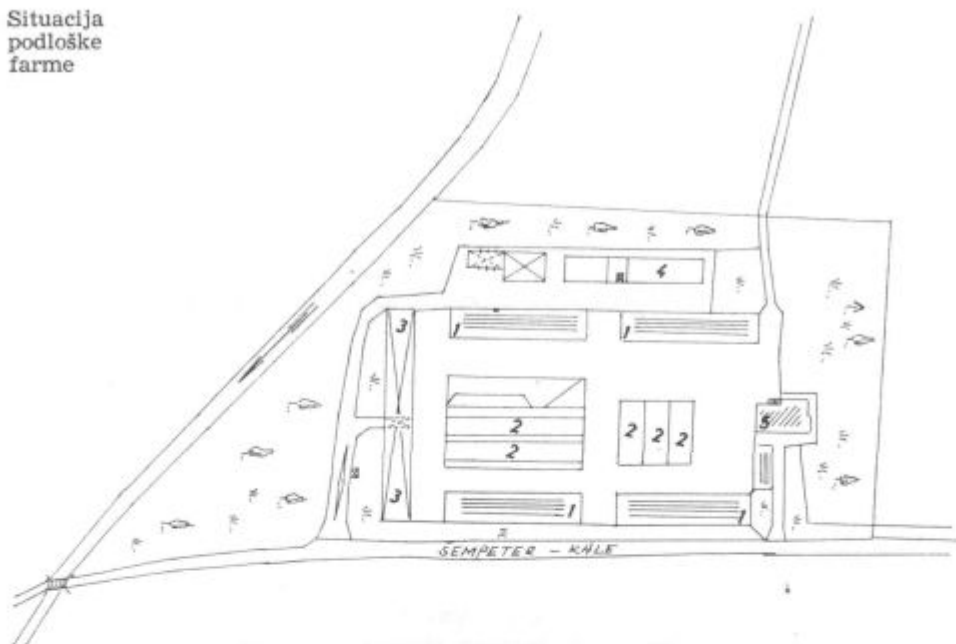
Osnovna vrednost farm brez črede krav je bila s 1. 1. 1973 naslednja:

	Objekti	Naprave	Stroji
Podlog	6,824.568	596.528	288.662
Zalog	7,127.948	786.847	163.379
Vrbje	3,043.197	121.384	38.993
Skupaj	16,995.713	1,504.759	491.034

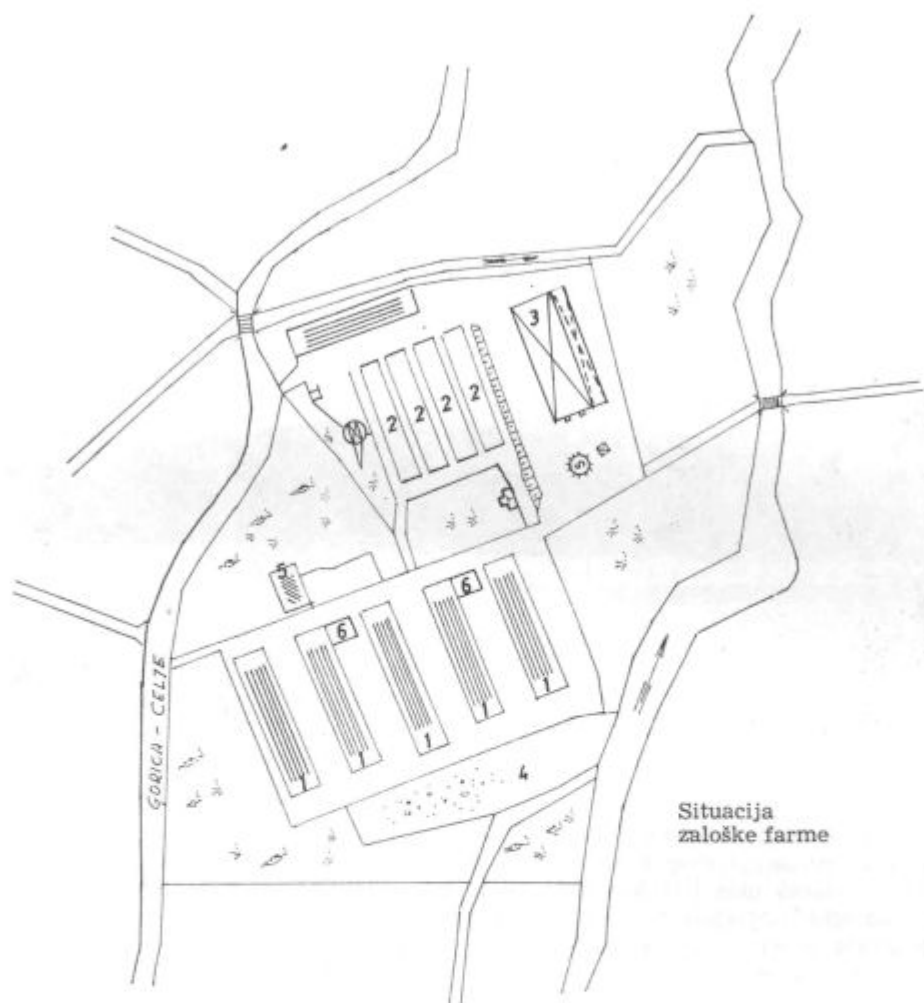
Osnovna krma.

Drugi pogoj za normalno odvijanje proizvodnje v govedoreji je oskrba z voluminozno krmo. Od količin in kvalitete krme bo odvisna v veliki meri ne samo večja ali manjša proizvodnja, ampak tudi njena rentabilnost. Ta problem je bil močno prisoten tudi pri proizvodnji mleka na farmah. Čredi z okrog 850 kravami sta zahtevali letno okrog 1.500 ton suhe krme in okrog 6.000 m³ travne in koruzne silaže. Na razpoložljivih površinah je bilo takšno količino krme nemogoče pridelati. Zato je kombinat z arondacijami, nakupom, celo krčenjem gozda (na farmi Zalog) zbiral nove površine za pridelovanje krme. Na pridobljenih površinah za ureditev vodnega režima je bilo vloženo veliko sredstev, ki so se kmalu obrestovala. Regulirana sta bila potoka Ložnica in

Situacija
podloške
farme

Farma Podlog (2 od 4 hlevov)

Situacija
zaloške farme

Pirešica, izvedene so bile obširne hidromelioracije z drenažami. Farmam je bilo tako priključenih okrog 150 ha travnatih površin v neposredni bližini, ki so z nadaljnji agromelioracijami postali intenzivni pašniki, osnova za poletno prehrano krav s pašo in prilastom. Ostalo voluminozno krmo pridelujejo in z njo oskrbujejo farme sosednje hmeljarsko-poljedelske delovne enote na svojih njivskih in travniških površinah. Tak koncept narekuje predvsem racionalno koriščenje strojev, na farmah pa čim ožjo specializirano proizvodnjo.

Kakovost pridelane osnovne krme se iz leta v leto izboljšuje, kar pogojuje in olajšuje povečanje prireje mleka.

Osnovna čreda.

V novo zgrajene hleve na farmah so naselili krave rjave pasme z ostanki uvoženih krav črno-bele pasme. Krave so bile iz številnih hlevov, v katerih so kmetijska gospodarstva vodila družbeno proizvodnjo mleka. Heterogen in ne-

raziskan genetski potencial krav ni pod novimi farmskimi, še neurejenimi rej-skimi pogoji obetal nič dobrega. Nezasedena stojišča so farme napolnile z nakupom plemenic na Primorskem. Kljub določeni selekciji in izboljšanim rej-skim pogojem je bila mlečnost črede nizka. Z uvozom plemenskih telic črno-bele pasme in uspešno vzrejo podmladka se je kakovost črede hitro zboljševala. S pospešenim izločanjem nizko proizvodnih in ostarelih krav rjave pasme in vedno večjim remontom z domá vzrejenimi prvesnicami črno-bele pasme je uspela ustalitev črede z visoko genetsko osnovo za proizvodnjo mleka. V letu 1972 je v vsej čredi ostalo le še 40 krav rjave pasme, ostale plemenice so pa selekcionirane z visokimi proizvodnimi sposobnostmi.

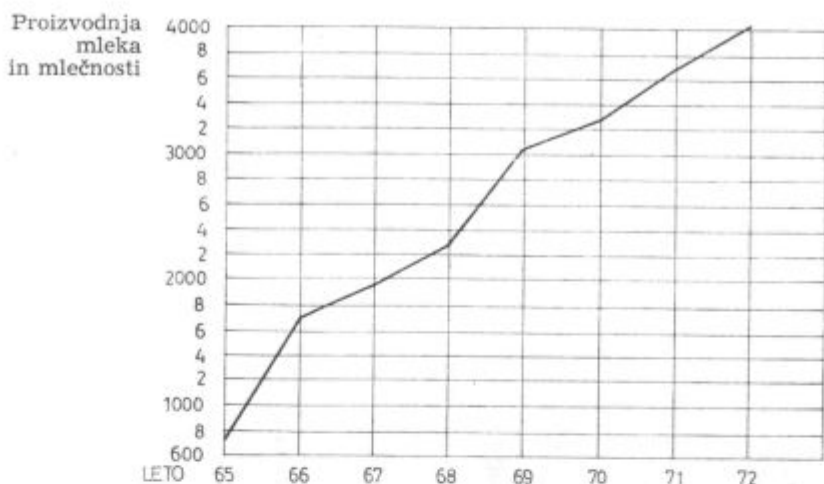
Farma Zalog

Proizvodnja mleka na farmah je stekla leta 1964 v zelo neugodnih pogojih: tehnično še farme niso bile opremljene, neizkušeni strokovni kader in neposredni delavci niso bili kos zahtevani, specializirani proizvodnji. Tehnologijo reje so šele ustvarjali z vsemi spremljajočimi težavami in napakami. Posebno vprašanje je bila osnovna krma in ne nazadnje zdravstveno stanje živali, ki ni bilo zadovoljivo. Temu primerno je bila mlečnost krav nizka, proizvodnja pa nerentabilna.

Z načrtnim in sistematičnim delom so postopoma padale ovire in proizvodnja se je pričela dvigati. Vrsta tehničnih, tehnoloških, zdravstvenih in organizacijskih problemov je bila od začetka farmske proizvodnje mleka do danes rešenih. Njihova uspešna rešitev se odraža v izredni povečani mlečnosti krav in rentabilnejši proizvodnji.

Pregled skupne proizvodnje mleka in mlečnosti krav od 1965—1972 (glej tabelo 1).

Kot pomembne preobrate v razvoju proizvodnje mleka na farmah moramo omeniti: zgodnja odločitev za uvoz plemenic črno-bele pasme, rekonstrukcija in modernizacija strojne molže, uspešna selekcija in očitno izboljšanje zdravstvenega stanja živali. Tako je na primer veterinarska in tehnološka služba z zdravljenjem in načrtno preventivo rešila parazitov še leta 1965 močno invadirane živali. Rezultati tega sistematičnega dela so pregledni v tabeli 2.

Ali primer poginov telet: leta 1965 je bil odstotek poginov živorojenih telet 14,6, v letu 1972 samo še 3,6 %.

S tem je proizvodnja mleka v družbenem sektorju z zgraditvijo farm izpolnila nalogo, zagotoviti tržišču več mleka in njegovih proizvodov.

Priraja mesa v družbenem sektorju

Priraja mesa v družbenem sektorju je vzporedna dejavnost v govedoreji zaradi omejenih hlevskih kapacitet in proizvodnje osnovne krme. Do leta 1964 se družbeni sektor ni ukvarjal s pitanjem goved. Šele po preselitvi krav na farmi so kmetijski obrati napolnili izpraznjene hleve s teleti za pitanje. Kot pri proizvodnji mleka so bile pri pitanju velike začetne težave, a rezultati skromni. Dnevni prirasti so bili nizki in zaradi neekonomičnih odkupnih cen proizvodnja mesa nerentabilna. Kljub temu se je obseg pitanja goved v letih 1965 in 1966 zelo razširil. Letno je družbeni sektor oddal preko 1.000 spitanih živali.

Zaradi vedno bolj neekonomskih odkupnih cen je lastna proizvodnja v letu 1968 omejila pitanje na polovico in s tem zmanjšala izgube iz te dejavnosti. Ustrežnejši hlevi, ki so bili določeni še za pitanje, so bili preurejeni; izboljšana tehnologija pitanja in zvišanje odkupnih cen sta povzročili, da se je pitanje v letu 1970 končno ustalilo na kapaciteti od 500—600 živali.

Glede na razmeroma ugodne odkupne cene pitanih goved in velikega pomanjkanja mesa na trgu je tendenca tudi v družbeni proizvodnji za razširitev pitanja goved. Najpomembnejši centri za pitanje goved so v hlevih na Vranskem z 200 stojišči, v Šeneku na Polzeli s 140 stojišči, kjer je hlev za progenotest (ugotavljanje ravnosti potomcev plemenjakov na osemenjevalnih centrih), v Ložnici pri Žalcu z 92 stojišči, v Žepini pri Celju s 104 stojišči in v hlevu na Dobrni s 120 stojišči. Vsa pitališča so dobro organizirana, kjer se izvaja pitanje po programu.

Tabela 1 Rast proizvodnje mleka in mlečnosti krav

	1965		1966		1967		1968		1969						
	št. na kr. krav	skupna kol. ml.	št. na kr. krav	skupna kol. ml.	št. na kr. krav	skupna kol. ml.	št. na kr. krav	skupna kol. ml.	št. na kr. krav	skupna kol. ml.					
920	2.696	2,475.000	947	2.893	2,657.000	826	3.540	2,940.000	887	3.515	3,120.000	826	3.986	3,294.000	
1970															
1971															
1972															
1965—1972 proizvodnja															
št. na kr. krav	skupna kol. ml.	št. na kr. krav	skupna kol. ml.	št. na kr. krav	skupna kol. ml.	št. na kr. krav	skupna kol. ml.	št. na kr. krav	skupna kol. ml.	št. na kr. krav	skupna kol. ml.				
837	4.274	3,581.000	833	4.376	3,644.000	832	4.709	3,922.768	2.696	2,475.000	4.709	3,922.768			
Indeksi povečanja proizvodnje mleka in mlečnosti krav															
66 : 65	67 : 65	69 : 68	68 : 67	70 : 69	71 : 70	72 : 71	72 : 65				72 : 65				
na sk. kol. ml.	na sk. kol. ml.	na sk. kol. ml.	na sk. kol. ml.	na sk. kol. ml.	na sk. kol. ml.	na sk. kol. ml.	na sk. kol. ml.	na sk. kol. ml.	na sk. kol. ml.	na sk. kol. ml.	na sk. kol. ml.	na sk. kol. ml.			
107,3	107,4	122,4	110,7	99,3	106,1	113,4	105,6	107,2	108,7	102,4	101,8	107,6	107,8	174,7	158,5

Tabela 2 Gibanje metljavosti in ostalih parazitov v čredi krav

Leto	Pregled vzorcev biata	Ugotovljeno						Kokcidioza	Moniezia		
		Fasciola hep.	Paramfistom.	Trihostinglidi	Kokcidioza	Moniezia					
		št. vzorca	%	št. vzorca	%	št. vzorca	%	št. vzorca	%		
1965	695	403	57,9	—	—	246	35,4	26	3,7	46	6,7
1966	1.195	565	47,3	68	5,7	481	40,3	95	7,9	90	7,6
1967	704	205	29,2	64	9,1	131	18,6	27	3,8	22	3,2
1968	878	155	17,7	11	1,4	11	1,2	2	—	29	3,3
1969	754	112	14,9	18	2,4	20	2,8	7	0,9	53	7,1
1970	821	178	21,7	24	2,9	18	2,2	0	—	40	4,4
1971	760	42	5,5	29	3,9	0	—	0	—	16	2,2
1972	765	36	4,7	16	2,9	0	—	0	—	16	2,1

Obseg in poslovanje DE Govedoreje

Ob zgraditvi je bila farma Zalog samostojna delovna enota, farma Podlog pa je bila pod obratom Šempeter. Leta 1965 sta bili obe farmi s celotno lastno živinorejsko proizvodnjo priključeni k obratu Mleko v Celju. V letu 1967 sta bili farmi ponovno priključeni področnim kmetijskim obratom: farma Zalog k obratu Petrovče in farma Podlog k obratu v Šempetru, proizvodnja mleka v Vrbju pa k obratu Vrbje. Z ustanovitvijo samostojne organizacije združenega dela lastne proizvodnje v obrat Kmetijstvo je govedorejska proizvodnja združena v delovno enoto SOZD obrata Kmetijstvo.

Obseg gospodarjenja delovne enote Govedoreja zajema proizvodnjo mleka na obeh farmah in v vzrejališču Vrbje z 80 kravami molznicami. Vsa vzreja telet in plemenskih telic se odvija v DE Govedoreja, in sicer v hlevih v Vrbju, na Starem Zalogu, v Založah in na Žovneku, skupno preko 500 plemenskih telic in okrog 200 plemenskih telet v starosti 0—4 mesece. Pitanje mladih govedi ima Govedoreja organizirano samo v dneh hlevih, na Šeneku in v Ložnici pri Žalcu z 230 stojišči. Delovna enota zaposluje okrog 75 delavcev, strokovnjakov in neposrednih delavcev.

Z večjo proizvodnjo mleka in mesa in z regulacijo odkupnih cen se bruto dohodek večja iz leta v leto. Vzporedno se razumljivo višajo tudi stroški proizvodnje, vendar se z boljšo organizacijo in racionalizacijo porabe delovne sile in večanjem skupne proizvodnje hitreje povečujejo dohodki kot stroški, kar se odraža v vedno bolj rentabilni proizvodnji.

Leto	Bruto doh. v din	Direktni stroški	Storitve	Osební dohodki	Skupno stroški
1971	10,064.478	4,761.322	190.237	1,350.776	6,302.335
1972	14,020.887	6,263.802	183.934	1,808.749	8,256.485

Zaradi uspešne organizacije družbene proizvodnje mleka in mesa in zaradi vedno večjega popraševanja na trgu po živinorejskih proizvodih je obrat Kmetijstvo za naslednja leta programiral nadaljnje povečanje in intenziviranje proizvodnje mleka in mesa.

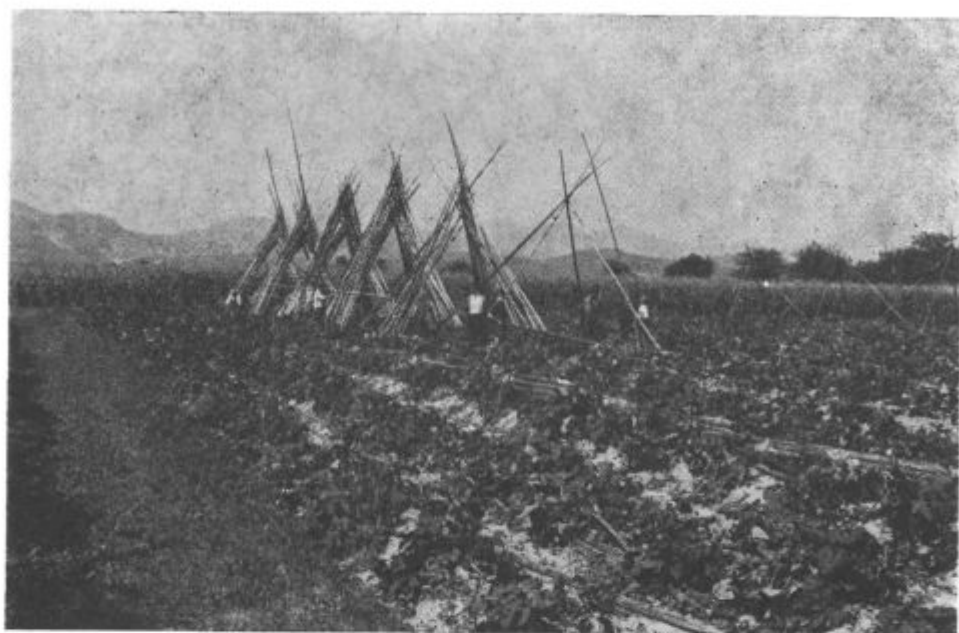
RAZVOJ ZASEBNEGA KMETIJSTVA V LETIH 1965–1971

Na področju zasebnega sektorja kmetijstva beležimo v zadnjih nekaj letih izreden napredek. Ta je viden tako v proizvodnji in opremljenosti kmetij kakor tudi v organiziranosti sodelovanja s kmetijsko organizacijo, to je Kombinatom »Hmezad«. Iz bivših šestnajstih kmetijskih zadrug, ki so bile na področju občine Žalec, so ustanovili enotno zadrugo »Savinjska dolina«, ki se je kmalu združila s takratnim Kmetijskim kombinatom Žalec. Po združitvi je nastalo enajst obratov, ki so ustvarjali tako lastno, to je družbeno proizvodnjo, kakor tudi s kooperacijo, to je, s sodelovanjem z zasebnimi kmeti.

V taki obliki je bilo organizirano sodelovanje s kmeti do leta 1969, ko so osnovali samostojno delovno enoto za kooperacijo. Sestavljena je iz enajst manjših enot, od katerih sta dve v celjski občini, ostale pa v žalski. Bistveno so se spremenili kooperacijski odnosi, to je oblike sodelovanja s kmeti. Kmetje so v svoji enoti dobili veliko več samoupravnih pravic, ki se kažejo predvsem v čistejših pogodbenih in obračunskih odnosih, organih upravljanja v enoti, ki jih sestavljajo kmetje-kooperanti in v strokovno-pospeševalnih odborih na nivoju delovne enote kakor tudi na poslovnih enotah. Na zunaj se kažejo samoupravne pravice predvsem v organih, ki jih sestavljajo kmetje-kooperanti. To so: svet kooperantov delovne enote, ki ga sestavljajo kmetje kot predstavniki poslovnih enot in člani kolektiva; svet kooperantov poslovne enote, ki ga prav tako sestavljajo kmetje kooperanti in člani kolektiva poslovne enote. Poleg svetov kooperantov, ki pogosto zasedajo, je vidna samoupravna oblika delovanja kmetov še zbor kooperantov, ki pa zaseda le ob reševanju važnejših vprašanj.

Pospeševalni odbori na nivoju delovne enote so: hmeljarski odbor, živinorejski odbor, perutninarski odbor in odbor za mehanizacijo. Ti odbori so organi sveta kooperantov, ki se ukvarjajo predvsem s strokovnimi vprašanji in sodelujejo pri vseh važnejših strokovnih odločitvah. Podobni odbori so tudi na poslovnih enotah, vendar običajno le hmeljarski in živinorejski. Z izvajanjem ustavnih amandmajev se bo samoupravna vloga kmetov-kooperantov še povečala, sam sistem samoupravljanja pa še poglobil. Kmetje bodo tako v svoji organizaciji dejanski upravljalci, ki bodo odločali o vseh oblikah in načinih sodelovanja, predvsem pa bodo odločali o delitvi ustvarjenega dohodka.

Trenutno sodeluje delovna enota Kooperacija s preko 8000 zasebnimi kmetijskimi proizvajalci — kmetijami, od katerih jih je 2500 podpisalo pogodbe o trajnem sodelovanju. S temi pogodbami je vključeno v organizirano tržno pro-

Redki so še nasadi s hmeljevskami (le še 9%)

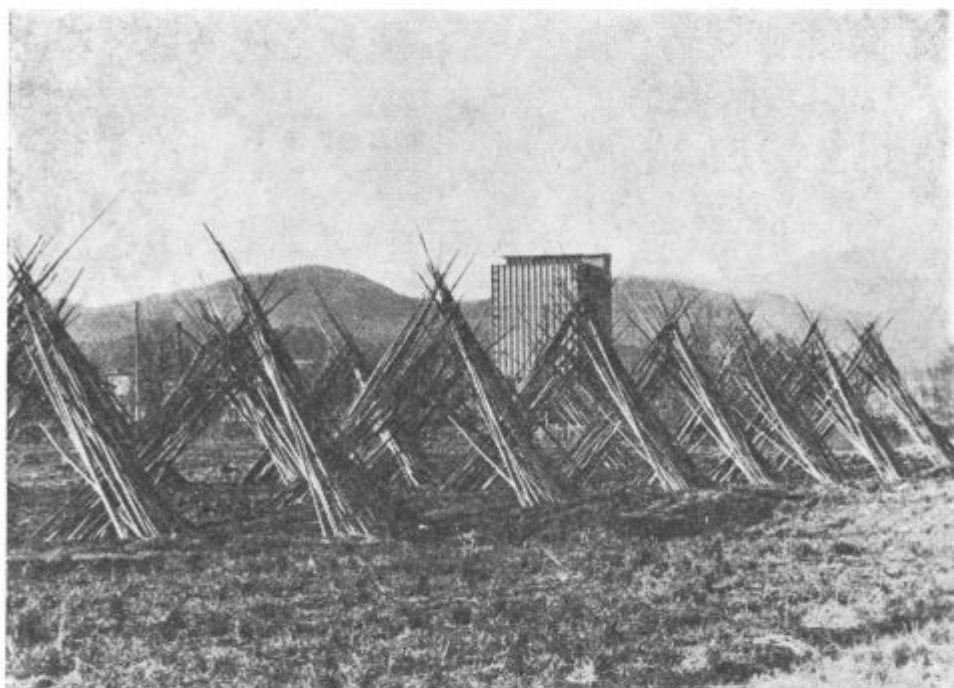
izvodnjo preko 12.000 ha kmetijskih zemljišč in preko 4.000 družinskih članov kmetov-kooperantov. Ti imajo tudi status članov delovnega kolektiva z vsemi pravicami in dolžnostmi, razen tistih, ki izhajajo iz delovnega razmerja.

Delovna enota Kooperacija sodeluje v širšem obsegu s kmeti v naslednjih panogah: pridelovanju hmelja, proizvodnji mleka, pitanju govedi, proizvodnji piščančjega mesa, gojenju kokoši nesnic in v zadnjem času pridelovanju jagodičevja. Pogodbe pa lahko sklenejo kmetje-kooperanti še za pridelovanje krompirja, fižola, zelja ter ostalih pridelkov.

Število hmeljarjev se je v primerjavi z letom 1965 občutno zmanjšalo. V letu 1972 je podpisalo pogodbo o sodelovanju 1.152 hmeljarjev, ki so imeli 874 ha hmeljišč. To pomeni, da so se glede na prejšnja leta tudi površine hmelja pri kmetih zmanjšale. Vzrokov je več. Med prvimi je prav gotovo drugačno proizvodno usmerjanje kmetij. Kmetije, ki so pred leti bile izključno hmeljarske so močno povečale število živine. To pa zahteva določeno število ornih površin, ki jih te kmetije ne morejo več nameniti hmeljarstvu.

Drug zelo važen moment je sprememba strukture prebivalstva. Število kmečkega prebivalstva se je močno zmanjšalo. Iz čistih kmetij so nastale mešane kmetije (vsaj en član družine je zaposlen v industriji). V žalski občini imamo od 3.845 kmetij le še 1.818 čistih, ostale pa so mešane, ki običajno opustijo pridelovanje hmelja.

Tretji vzrok, ki ga velja omeniti, je nestimulativna cena hmelja, do katere je prišlo zaradi konstantnih cen na zunanjem trgu in neprestanega naraščanja pridelovalnih stroškov pri nas.

Hmeljevke v piramidah (v ozadju centralna sušilnica in nakladalnica v Zalcu)

Opisano stanje pa ni motilo resnih hmeljarjev niti enote za kooperacijo, da ne bi v modernizacijo pridelovanja hmelja vložili znatnih sredstev. Samo v izgradnjo novih žičnic (sistem gradnje je opisan v drugem Savinjskem zborniku) je bilo do leta 1972 vloženi preko 1,5 milijarde starih dinarjev. Do sedaj je bilo zgrajenih za hmeljarje-kooperante že nad 500 ha žičnic, ki so v večjih ali manjših kompleksih. Poleg neposrednih vlaganj je bilo v to vložena tudi veliko strokovnega dela.

V navedenih hmeljskih nasadih je vpeljana tudi sodobna tehnologija obdelovanja in oskrbe nasadov, ki jo omogoča moderna mehanizacija, last enot za kooperacijo ali hmeljarjev-kooperantov.

Pomanjkanje obiralcev povzroča tudi hmeljarjem težave pri spravilu pridelka. Tako v družbenem sektorju, kot tudi v privatnem, so začeli uvajati strojno obiranje hmelja. Zaradi velikih investicij, ki so potrebne za nabavo obiralnih strojev, so se kmetje začeli združevati v strojne skupnosti, ki temeljijo na skupno vloženi sredstvih in solastninskih odnosih. Vsak član skupnosti je lastnik stroja do vrednosti, ki jo je prispeval za nabavo stroja.

V letih 1971 in 1972 so osnovali 20 takih skupnosti, leta 1973 pa še šestnajst novih. S temi stroji bo možno obrati polovico hmeljišč v kooperacijski proizvodnji. Z uvedbo strojnega obiranja se iz leta v leto zmanjšuje potreba po obiralcih, po drugi strani pa so tudi ekonomski računi pri strojnem obiranju ugodnejši. Stroški obiranja so na strojih namreč skoraj polovico manjši kot pri

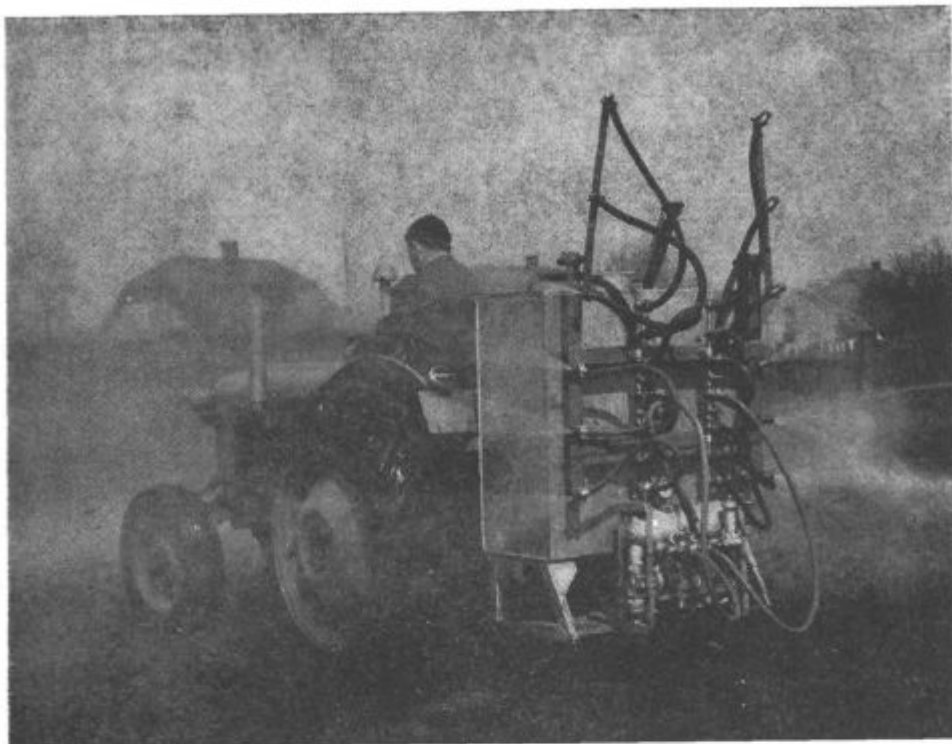
Gradnja
betonske
hmeljske
žičnice

ročnem obiranju. V letih 1971 in 1972 so znašali od 3,50 do 7,00 din na kilogram obranega hmelja, odvisno od organizacije dela v skupnostih in od količin nabranega hmelja. V te stroške seveda ni zajeto lastno delo hmeljarjev in niso zajeti lastni prevozi, ki jih kmetje opravljajo s svojimi traktorji.

Čeprav je cena hmelja nestimulativna, zanimanje za pridelovanje hmelja ne upada. Dobra opremljenost z mehanizacijo in nova tehnologija, ki zmanjšuje potrebo po ročni delovni sili, namreč omogočata hmeljarjem, da z manjšim številom ljudi na kmetiji pridelujejo hmelj na večjih površinah.

Pri pridelovanju drugih poljščin se kaže očitno upadanje površin pod krušnimi žiti in krompirjem. Razširjena proizvodnja mleka in mesa zahteva določene površine za pridelovanje krmnih rastlin. Predvsem je viden napredek pri pridelovanju silažne koruze in koruze za zrnje. Z uvajanjem sodobnega krmlje-

Traktorska škropilnica

nja so se močno povečale površine, namenjene pridelovanju silažne koruze. V letu 1972 so ustanovili tudi prve skupnosti za spravilo silažne koruze. Skupine kmetov so namreč nabavile kompletne linije strojev, ki omogočajo popolnoma mehanizirano spravilo silažne koruze. Ti stroji, vzporedno s primernimi silosi, omogočajo, da na posameznih kmetijah pridelujejo silažno koruzo na večjih površinah. Poleg navedenih sprememb v razmerju pridelovanja posameznih kultur, ki kažejo na preusmerjanje kmetij v večjo specializacijo, je zasebni sektor kmetijstva naredil izredno velik korak v opremljanju kmetij z mehanizacijo.

Število traktorjev, ki predstavljajo na kmetijah osnovo za opremljanje z mehanizacijo, je v nekaj zadnjih letih ogromno narastlo. Lansko leto so imeli na kmetijah v žalski občini že preko 600 traktorjev. Od tega jih je bilo samo leta 1971 nabavljenih 122. Glede na število kmetij (čistih in mešanih) pomeni to, da imamo v občini en traktor na 7,7 kmetij, oziroma en traktor na 26 ha kmetijskih površin. Samo število traktorjev pa nam daje le polovično sliko o opremljenosti kmetij. Veliko je traktorjev, po drugi strani pa jih je večina slabo izkoriščenih, ker so kmetije površinsko zelo majhne in ker primanjkuje na kmetijah tudi primernih priključkov. Nabava vseh potrebnih priključkov je pa za vsako posamezno kmetijo še bolj neekonomsko, zato bo potrebno tudi na tem področju opremljanja misliti na skupinsko nabavo strojev v okviru strojnih

skupnosti. Le na ta način bodo kmetje lahko v doglednem času prišli do zadostnega števila priključkov, ki jim bodo olajšali delo, veliko število traktorjev, ki sedaj predstavljajo v glavnem le vlečno silo, pa spremenili v delovne stroje.

Živinoreja

Živinoreja je panoga, ki se sorazmerno dobro dopolnjuje s hmeljarsko proizvodnjo. Razen tega je živinoreja osnovna dejavnost kmetij, ki nimajo ugodnih pogojev za pridelovanje hmelja (zemlja, hribovitost, zamočvirjenost zemljišč, oprema pa tudi delovna sila).

V Savinjski dolini je več kakor osemkrat toliko travnatnega sveta kot hmelja in pridelki s teh zemljišč so za neposredno prodajo in prehrano neprimerni.

Govedoreja je zaradi tega nujna, saj bi ostale velike količine energije, potrebne za prehrano ljudi, neizkoriščene. Veliko pomanjkanje mleka in mesa je osnovni vzrok za večje zanimanje za živinorejsko proizvodnjo. Cena mleka in živine pa je tisti faktor, ki odloča, koliko se bo teh viškov prodalo mlekarni, koliko spitalo živine ali pa mleka krmilo prašičem ter poklalo telet, namesto da bi jih spitali do večjih tež.

Osnovo proizvodnje v živinoreji predstavlja stalež živine pri kmetih. Pospeševalna služba pri delovni enoti Kooperacija vsako leto opiše živino. V primerjavi z letom 1972 je v začetku leta 1973 naslednje stanje:

	1972	1973	Indeks 72/73
krav in brejih telic	7.905	8.030	101
telet in mlade živine			
— za pleme	2.356	2.400	101
— za pitanje	3.569	5.125	143
vse goveje živine	14.766	16.457	111

Pasemski sestav osnovne goveje črede predstavlja: 47 % rjavo govedo, 11 % lisasto, neznatni deleži je črno-belega ter jersey goveda, ostalo pa so križanci. Pasemsko čistih je torej 58 % govedi. (V letu 1972 pa je bilo pasemsko čistih 52 % govedi.) Napredek živinoreje je viden pri povečanju proizvodnje pitancev in mleka ter zmanjšanju odkupa telet za klanje.

Za primerjavo lahko pogledamo realizacijo živinorejske proizvodnje zadnjih dveh let:

	Realiz. 1971	Realiz. 1972	R : R
mlado pitano govedo	1.270.053	1.328.385	104
teleta kg	259.357	169.360	65
krave kg	353.716	256.191	72
ostalo govedo kg	136.403	84.667	62
prašiči kg	119.143	75.325	63
mleko l	3.627.865	4.089.660	112

Če pogledamo samo prodano količino mleka v mlekarno in dejansko proizvodnjo, lahko ugotovimo, da le 40 % mleka odkupi mlekarna. Skoraj toliko pa ga kmetje prodajo na domu. Zaključek tega je, da cene še niso najbolj spodbudne in odkupa še nimamo najbolj skrbno organiziranega. Z urejenim odkupom (ceste, oddaljenost zbiralnic), predvsem pa s cenami, ki bodo kmete stimulirale, bomo imeli več tržnega mleka in kmetije se bodo hitreje specializirale za rejo krav. Kljub naštetim faktorjem, ki neugodno vplivajo na proizvodnjo mleka, ta konstantno narašča. Iz tabele je razvidno stalno naraščanje zadnjih osem let. Le cene so vzrok odstopanjem od linearnega naraščanja odkupljene proizvodnje.

Za organizirano proizvodnjo in odkup mleka je vsako leto sklenjenih nad 1000 pogodb. (V letu 1972 1164 pogodb.) Na eno pogodbo je odkupljenega 3.500 litrov, kar je zelo malo, ker imamo še vedno 1.000 proizvajalcev, ki oddajajo mleko ene ali dveh krav, 160 kmetov s 4 do 9 kravami in samo 4 proizvajalce, ki imajo nad 10 krav. Poprečen odkup mleka na kravo že znaša 1.740 litrov. Žal je še vedno premajhno število krav zajetih v organizirano proizvodnjo mleka. Pri vsej živini, ki je v pogodbeni proizvodnji, je kontrolirana proizvodnost in opravljena selekcija. Predpisi o higieni neoporečnosti mleka in bakteriološki čistosti, ki sta nujni pri urejeni proizvodnji, terjajo od strokovnih služb precej dela. Da bi dobili boljšo osnovno čredo govedi, smo začeli načrtno osemenjevati elitne krave s semenom uvoženih bikov. Potomci takih osemenitev naj bi izboljšali kvalitetni sestav goveje črede, bodisi krav ali bikov za prirodni pripust, kjer še ni vpeljano osemenjevanje. Kot pospeševalno delo se organizira skoraj vsako leto sejem plemenske živine ali pa razstava goveje živine, kjer je prikazan napredek govedoreje. Prizadevanja strokovne službe so usmerjena tako, da iz kvalitetne domače osnovne črede vzredimo čim več dobrih krav. Stalež pasemske živine je še vedno neugoden, zato vsako leto nabavimo od 100 do 500 telic in krav rjave ali lisaste pasme z Dolenjskega ali iz severnovzhodne Slovenije.

Vzporedno s proizvodnjo mleka narašča tudi pitanje mlade živine. Število pitanih govedi je odvisno od cene na tržišču. Tu ne moremo govoriti o takem linearnem povečanju iz leta v leto, kakor pri mleku, ampak so v posameznih letih večji ali manjši skoki naraščanja. Proizvodnja je še zelo razdrobljena in so še možna povečanja, vendar vse pogosteje nastopajo težave pri nabavi telet za pitanje. Vsa za pitanje sposobna teleta redijo kmetje doma, kljub temu pa je še potrebno 25 % telet kupovati na drugih področjih. Zaradi pomanjkanja telet bi bilo bolj umestno rediti živino do večje teže, kar je ekonomsko bolj upravičeno.

Dvajset let po vojni kmetje niso obnavljali svojih hlevov, niso gradili silosov in živinoreja se je razvijala v starih pogojih. V zadnjih petih letih je bilo obnovljenih 4—5 % naših hlevov, kar znaša v žalski občini 180 hlevov. Zelo malo pa je bilo obnovljenih takih, ki lahko redijo nad 20 glav živine.

Produktivnost dela mora na kmetijah rasti vzporedno z vsemi gospodarskimi panogami, če želimo, da cene ne bodo rastle tako hitro, kot je to pri nas. Cene mleka in mesa lahko dosežemo v primernih višinah le če:

- povečamo produktivnost pri pripravi in spravi krme,
- povečamo produktivnost dela v hlevu,
- povečamo proizvodnjo mleka pri kravah.

Vsako leto je narejeno nad 50 načrtov za adaptacijo gospodarskih poslopij in hlevov v dolini.

V naših pogojih moramo zaradi zaščite živali in ljudi graditi hleve iz trdnega materiala, opremo pa moramo večinoma uvažati. Doma izdelujejo le opremo za hlev in delno opremo za spravilo krme. Stroje za molžo, hladilne agregate, opremo za mehanično kidanje gnoja in za spravilo krme moramo uvažati. Zato so investicije zelo visoke.

Prikaz narejenega na tem področju v zadnjih dveh letih in stanja na kmetijah konec leta 1972 je naslednji:

	1971	1972	skup.
prevetrovalne naprave	21	48	178
grabeži za seno	17	4	42
stroji za molžo	18	49	197
silosi	6	14	38
načrti za nove hleve	7	10	32
adaptacije hlevov	32	46	185

Zasebna mehanizacija v kmetijstvu je pričela v marsičem spreminjati tehnologijo pri spravilu krme. Mehanizirano pridelovanje krme in specializirana govedorejska proizvodnja sta v naših razmerah rentabilna le ob zelo kvalitetni osnovni krmi. Strokovna služba je poleg drugih ukrepov začela tudi z ugotavljanjem kvalitete sena in silaže na kmetijah. Vzorci so bili vzeti v lanskem letu na gospodarsko naprednejših in živinorejsko usmerjenih kmetijah. 20 analiziranih vzorcev sena je zaradi omejenih sredstev in začetnega dela zares skromno. Kljub temu pa že ti rezultati dajejo koristne podatke. Slika o kakovosti našega analiziranega sena nam daje razvrstitev vzorcev v kakovostne razrede glede na hranilno vrednost, izraženo v škrobnih enotah. V tabeli je le 20 vzorcev:

Ocena kakovosti sena	Število vzorcev
slabo	5
zadovoljivo	3
dobro	7
prav dobro	5
odlično	—

Sklepi so takile:

— Stari konvencionalni način sušenja sena ni primeren pri gnojenih travnikih in dvakratni košnji.

— »Lakota« po mehanizaciji nam je prinesla številne kmetije, ki so na pol opremljene — traktor, kosilnica, obračalnik. Ti stroji nam kvaliteto sena zelo pokvarijo.

— Tudi s kompletno linijo strojev — traktor, kosilnica, obračalnik, nakladalna prikolica, grabež in prevetrovalna naprava — pripravimo slabo seno ter prepozno kosimo.

— Brez silosov, travne silaže in koruzne silaže ne moremo koristno povečevati živinorejske proizvodnje.

Dejavnosti kooperacijskega sodelovanja ne bi bile popolno opisane, če ne bi omenili proizvodnje brojlerjev in kokoši nesnic. V letu 1972 je sodelovalo v pitanju piščancev 35 koperantov. Število rejcev se je nekoliko zmanjšalo glede na prvo obdobje uvajanja te proizvodnje, vendar pa zaradi tega ni zmanjšan obseg proizvodnje. Rejci, ki so ostali, so jate številčno povečali. Proces upadanja se bo verjetno še nadaljeval, količine spitanih piščancev pa bodo rastle. saj gradijo nova pitališča z možnostjo nad 10.000 piščancev v enkratni vselitvi.

Omenjeno število kooperantov — rejcev piščancev je v minulem letu spitalo 1,8 milijona kg piščancev. V prihodnje pa bodo te številke še večje.

V preteklem letu je bilo tudi 9 rejcev kokoši nesnic. Ti rejci so v sodelovanju z delovno enoto za kooperacijo proizvedli in prodali preko 3,5 milijona jajc.

Vid Korber, dipl. kmet. inž.

SADJARSTVO »MIROSAN«

Sadjarstvo »Mirosan« je nastalo pravzaprav slučajno. Bivša okrajna združna zveza Celje je iskala primerno lokacijo za ustanovitev sadne drevesnice, ki bi oskrbovala širšo celjsko regijo s sadnimi sadikami. Komisija, ki je imela nalogo izbrati objekt za ta namen, se je odločila za posestvo v Kasazah, na desnem bregu Savinje. Za ta objekt se je komisija odločila prvenstveno iz dveh razlogov:

1. zaradi primernih zemljišč za vzgojo sadnih sadik, ki so v Savinjski dolini,

2. zaradi primernih kadrov, ki bi bili sposobni za drevesničarsko proizvodnjo. Na posestvu, ki je spadalo k obdelovalni zadrugi Arja vas, je namreč delal priznani drevesničar — pokojni Jože Glinšek, ki je bil porok za to, da bodo vzgojene prvovrstne sadne sadike.

Novo ustanovljenemu zavodu s samostojnim financiranjem je bilo dodeljeno 7 ha kvalitetnih zemljišč ob glavni cesti Zalec—Levec. Spomladi 1956. so bile posajene prve sadne podlage, ki so bile do leta 1958 usposobljene za prodajo.

Za družbeni obrat pa je bila dejavnost drevesničarstva le preozka in premajhna, da bi lahko pokrivala vse stroške, ki nastajajo v družbeni kmetijski proizvodnji. Že pred drugo svetovno vojno je slovelo sadje — predvsem jabolka, pridelana na desnem bregu Savinje, predvsem v Grižah, Šeščah in Preboldu. Tudi stari sadovnjaki v neposredni okolici gospodarskega centra »Mirosan« so dajali dokaj kvalitetno sadje, kljub neprimernemu sortimentu in pomanjkljivi zaščiti. Vse to je dalo osnovo za začetek investicij v sadjarstvo. Zaradi pomanjkanja zemljišč se je takratno vodstvo odločilo za dokaj smel poskus: napraviti sadne plantaže na izkrčenih gozdnih tleh. Mnogo truda je bilo vložnega v arondacijo in nakup zemljišč. Izredno težavno je bilo delo krčitve gozdov, agro- in hidromelioracije. Težavna je bila priprava zemlje, obogatitev zemlje in obdelava tal. Tla so bila težka, pretežno ilovnata, izredno revna s humusom in fosforjem. Takratno znanje o gnojenju tal je bilo nezadostno; zato so bile napravljene nekatere napake. Zadnje objekte je usposabljal gozdno gospodarstvo Celje, ki je delo opravilo izredno dobro.

Prva plantaža je bila tako zasajena 1959. Intenzivna obnova pa je trajala vse do leta 1965.

Tako danes obsega sadjarstvo »Mirosan«:
 118,3 ha nasadov jablan,
 2 ha nasadov hrušk,
 2 ha nasadov višenj.
 Skupna površina drevesnic pa je 6 ha.

DREVESNIČARSTVO

Kvalitetna sadna sadika je osnovni pogoj za napravo uspešne sadne plantaže. Razmnoževanje sadnih sadik pa ni tako enostavno kot pri ostalih kmetijskih rastlinah, zato so se razvile drevesnice, specializirani objekti za razmnoževanje sadnih rastlin. Osnovni pogoj za uspeh je strokovni kader, kvalitetno zemljišče, primerne podlage in cepiči.

Gospodarnost drevesnice je v veliki meri odvisna od intenzivnosti sadjarske obnove. V letih 1962—1965 je bila obnova intenzivna, zato je bila tudi prodaja uspešna. V letih 1966—1971 so se investicije v sadjarstvo izredno zmanjšale, zato je nastopila tudi kriza v prodajni sadnih sadik. V zadnjih treh letih smo prodali naslednje število sadik:

1970	1971	1972
20.351	27.804	64.126

Osnova vzgojene sadne sadike sta podlaga in cepič. Podlaga obsega koreninski sistem, koreninski vrat in začetek debla do cepljenega mesta, ki je ca.

Sadjarstvo Mirosan: spomladansko obrezovanje v drevesnici

Plantažni nasad med cvetjem

10 cm nad zemljo. Za podlage lahko služijo generativne (vzgojene s semenom — semenjaki — divjaki) in vegetativne podlage, ki jih razmnožujemo na vegetativni način s potaknjenci in z nagrinjanjem. Na stalno mesto zasadimo najprimernejše vegetativne podlage, ki imajo lastnost, da poženejo v začetku vegetacije več poganjkov, ki se ukoreninijo, če jim pravi čas (do sredine julija) nagrremo 10—15 cm zemlje. Te ukoreninjene poganjke odrežemo s koreninami od matične podlage ter jih posadimo v drevesnico. Taka matična podlaga da več let 8 do 15 podlag letno.

Semenjake pridelamo tako, da na dobro pripravljeno njivo posejemo seme že v jeseni, ali pa spomladi, vendar moramo seme čez zimo stratificirati (seme pomešamo v vlažen pesek). Generativne podlage ali semenjaki dajejo sadike močnejše rasti, življenjska doba je dolga, odpornejše so za mraz, začetek rodnosti je kasnejši, raje nastopa izmenična rodnost, plodovi so drobnejši, vendar trpežnejši.

Vegetativne sadike pa dajejo sadike s prav nasprotnimi lastnostmi. Po bujnosti rasti jih razlikujemo od šibkorastočih do takšnih, ki so podobne semenjakom. Vedno bolj se uveljavljajo najbolj šibkorastoče podlage, ki izredno hitro zarodijo, drevesa so šibkorastoča, zato jih lahko sadimo zelo gosto. Najbolj znane šibkorastoče podlage za jabolane so: M IX, M 26, M 27, MM 106, MM 111. Za hruške je šibkorastoča podlaga kutina, za češnje in višnje pa F 12. Obe podlagi, kutina in F 12, se prav tako razmnožujeta vegetativno.

Zaradi posebnih klimatskih razmer v Savinjski dolini z velikim uspehom razmnožujemo jabolane, hruške in višnje, medtem ko ostale sadne vrste izredno rade pozebejo v zimi po cepljenju (češnje, breskve, marelice).

V letu 1970 je Kmetijski kombinat »Hmezd« sklenil kooperacijsko pogodbo z najbolj znano drevesnico v Evropi »Jo Nicalai« za pridelovanje sadnih sadik. Ta drevesnica nas oskrbuje z brezvirusnimi sadnimi podlagami in proizvodnja prve generacije sadnih sadik je bila zares izredno kvalitetna. Omejnena drevesnica nas oskrbuje tudi z vsemi novimi sortami, ki so si že v svetovnem sortimentu zagotovile svoje mesto.

Zaradi zanimivosti bom na kratko še opisal razmnoževanje sadnih sadik.

V drevesnico zgodaj spomladi posadimo podlage — vegetativne ali semenjake. Medvrstna razdalja je 80—100 cm, v vrsti pa ca. 20 cm. Podlage vse leto oskrbujemo: uničujemo plevela ter boleznin in škodljivce. V času od 5. do 25. avgusta podlage cepimo in sicer z okulacijo — očeslanjem. Na podlagi zarezemo obliko črke T in privzdignemo lub, za lub porinemo dobro razvito oko, ki ga odrežemo v sredini enoletnega poganjka. Oko čvrsto zavežemo z gumico ali rafijo tako, da ostane edinole oko prosto, vsi ostali deli pa morajo biti čvrsto prekriti z vezivom. Cepič vzamemo z odbranega drevesa, ki je sortno tipično, zdravo in redno rodno. Takemu drevesu pravimo matično drevo. Oko ostane preko zime speče, odžene šele naslednjo pomlad. Podlago odrežemo zgodaj spomladi tik nad cepljenim mestom. Iz očesa zraste v času vegetacije enoletna sadika, ki zraste do jeseni 130 do 200 cm odvisno od sorte in podlage. Tudi v tem letu moramo posebno skrb posvetiti uničevanju plevela, boleznim in škodljivcem. Pozno v jeseni lahko sadike že izkopljemo in posadimo v sadovnjak, lahko pa še eno leto vzgajamo 2-letne sadne sadike, ki jim vzgojimo krošnjo že v drevesnici.

Zaradi intenzifikacije sadjarske proizvodnje (sajenje večjega števila sadik na enoto površine) je naenkrat močno naraslo popraševanje za sadne sadike. Tako smo leta 1972 že zasadili 93.000 sadnih podlag, spomladi leta 1973 pa 125.000.

SADJARSTVO

Sadjarstvo je glavna proizvodna dejavnost, medtem ko je drevesničarstvo dopolnilna, ki idealno dopolnjuje zaposlitev delavcev med letom. Glavna proizvodnja so jabolka, za katere so tudi najboljše talni in klimatski pogoji.

Sortiment je razmeroma ozek in obsega sorte, ki so v domačih razmerah najboljše uveljavile.

Posamezne sorte zavzemajo naslednji obseg:

Zlati delišes	39 %
Jonatan	34 %
Zlata parmena	14 %
Rdeči delišes	8 %
James grieve	3 %
Ostale	2 %

Jablana
s plodovi
neposredno
po škropljenju

Zlati delišes je sorta, ki se je v zadnjih letih izredno hitro širila v vseh evropskih nasadih, morda celo v prevelikem odstotku. Sorto odlikujejo mnoge prednosti pred ostalimi sortami: zgodaj zarodi, je odporna proti zimskim pozebam, kasno cveti, redno rodi, če poskrbimo za redčenje, da ni preveč obložena s plodovi; v hladilnici se plodovi ohranijo dolgo časa; za oblikovanje in obrezovanje krošnje je zelo primerna. Neugodno pri sorti je le, da se v določenih klimatskih pogojih plod obda z rjasto prevleko, ki kvari videz plodu, ne trpi pa na trpežnosti ali okusu.

Jonatan je že dolgo znana sorta, ki ima svoje dobre in slabe lastnosti. Plodovi so izredne kakovosti, ki dobro vzdržijo v navadnem skladišču, kot v hladilnici. Je pa manj rodovitna kot zlati delišes (ca. 30 %). Poganjki so izredno občutljivi za glivično bolezen — plesen, rada pozimi pozebe ter je težavna za oblikovanje in obrezovanje. Zarodi nekoliko pozneje kot zlati delišes, rodi pa v glavnem redno. Bolezni plodov so česte in lahko včasih nastopijo velike iz-

gube. Posebno moramo paziti na pravočasno obiranje. Zaradi negativnih lastnosti to sorto v večini plantaž pri obnovi opuščajo in jo zamenjujejo z jonatanovimi križanci, ki prekašajo matično sorto.

Zlata parmena je izredno kvalitetna sorta, ki pa ima to slabo lastnost, da je jesenska sorta. Plodovi so izredno prijetnega okusa. V času sadne krize 1969—1970 je bilo to sorto izredno težko vnovčiti, oziroma je bila cena izredno nizka. Potrošniki pa so že spoznali njene kvalitete in gre dobro v promet. Pred leti smo že namreč nameravali sorto precepiti z drugimi. Rast ima bolj pokončno in jo je težko oblikovati v primerno krošnjo. Je občutljiva za zimsko pozebo, pa tudi v redni rodnosti ni tako dosledna kot zlati delišes in jonatan. Je pa izredno odporna proti boleznim.

Rdeči delišes je zimska sorta, ki ni všeč vsem potrošnikom. Je namreč sladkega okusa z malo kisline ter z debelo lupino. Pri izbiri te sorte nismo upoštevali njenih specifičnih zahtev. Zahteva toplo klimo z manj padavinami, kot jih je pri nas. Zarodi izredno pozno, pa tudi kasneje je rodnost mnogo slabša, kot pri ostalih sortah. Precej dreves smo že pred leti precepili. Boljše uspehe bi dosegli s to sorto na šibko rastočih podlagah.

James grieve je zgodnja jesenska sorta izrednih lastnosti. Zgodaj zarodi, je izredno odporna proti boleznim ter redno in bogato rodi. Plodovi so debeli, rdeče prižasti in dosega višjo ceno kot ostale sorte. Zaščito pred boleznimi in škodljivci zaključimo en mesec prej kot pri zimskih sortah, zato so tudi pridevalni stroški znatno manjši.

Ostale sorte so zastopane le v majhnem odstotku, vendar so izredno pomembne za preizkušnjo. V zadnjih letih se sadni sortiment izredno hitro dopolnjuje z novimi sortami, ki v proizvodnji prekašajo dosedanjo. Izredno hitro se širijo tako imenovane spur sorte ali brstikarji, ki so dedne mutacije dosedanjih sort. Največ brstikarjev je vzgojenih iz sort zlatega delišesa in redečega delišesa. Pospešeno lahko vzgojimo brstikarje z obsevanjem z radioaktivnimi žarki, ki češče izzovejo mutacije. Brstikarji imajo specifično rast, ki se razlikuje od matične sorte. Brsti se razvijajo mnogo gosteje kot pri matični sorti, torej je na manjši dolžini poganjka enako število listnih ali cvetnih brstov kot na daljšem poganjku sorte, ki ni brstikar. Te sorte še hitreje zarodijo kot matične sorte, posebno na sibko rastočih podlagah in zaradi krajše, čvrstejše rasti lahko sadike gosteje sadimo. Najbolj znane sorte brstikarjev so auvil spur in yellow spur (ki sta vzgojeni iz zlatega delišesa), well spur in starkrimson (ki sta vzgojeni iz rdečega delišesa), pa tudi james grieve in Priolov delišes sta v bistvu brstikarja. Naj poudarim, da so plodovi skoraj v celoti prevzeli lastnosti matične rastline in da se le v malenkostih ločijo od matičnih sort.

Namesto jonatana so vzgojene nove sorte, ki ga v določenih lastnostih prekašajo. To so sorte jonagold, idared in jonadel. Vse te sorte so že posajene v manjših nasadih in dajejo prav dobre rezultate.

Hitro se širi tudi najbolj pozna sorta grenny smith, ki pa v redu dozori le v toplejših klimatskih pogojih. Je izrazito zelene barve, dobrega okusa, zelo sočna in trpežna.

Tudi nekatere nove zgodnje sorte se hitro širijo: discovery, tydeaman early, starkova rana, lody itd. Tudi stara zgodnja sorta beličnik zopet dobiva na pomenu. Moram poudariti, da so zgodnje sorte vedno bolj cenjene in je njih pridelovanje najbolj ekonomično.

Jablana
s plodovi
neposredno
po škropljenju

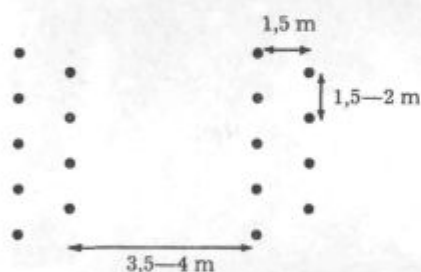
VZGOJNI SISTEMI NASADOV

Na »Mirosanu« poznamo v glavnem tri vzgojne sisteme, oziroma oblike krošenj. Pred 14 leti smo zasadili 13 ha nasada po takrat veljavnih principih. Drevesa so srednjedeblna, krošnja je v obliki piramide, razdalje pa so prevelike: 8×6 m, oziroma samo 208 dreves na hektar. Hektarski pridelek je namreč v neposredni zvezi s številom dreves na hektar. Število dreves se je namreč vedno bolj večalo in danes smatramo 1.500 do 3.000 dreves na hektar kot optimalno število.

Po letu 1960 smo v Sloveniji prevzeli obliko krošnje, ki so jo razvili v Italiji. Imenuje se poševna palmeta. Drevo je nizkodebelno, ogrodne veje potekajo le v dveh smereh, zato takšno obliko imenujemo tudi ploščato vzgojno obliko. Ima nekatere prednosti: krošnja je ožja in lažje je obrezovanje in obi-

ranje. Zaradi sploščenosti krošnje so lahko medvrstne razdalje manjše, običajno 5 m, v vrsti pa so drevesa oddalje od 3 do 5 m, odvisno od sorte in podlage. Tudi oskrbovanje nasada: obdelava, košnja in zaščita je v takšnem nasadu bolj racionalna. Ta oblika ima v novejšem času le 1 par ogrodnih vej, ki jih usmerimo, ko so dovolj dolge, v poševno lego. Poševna palmeta je prevladovala kot vzgojna oblika vse do leta 1970, ko se je pričela uvajati modernejša in racionalnejša oblika »pillar«.

Pri palmeti le moramo še en del opraviil opraviti na lestvi. Takšno delo je težavnejše in počasnejše. Zato so v nekaterih najbolj razvitih zahodnoevropskih državah razmišljali, kako doseči takšno obliko, da bo težavno in zamudno delo na lestvi odpadlo. Z uvedbo šibkorastočih podlag in delne uvedbe spur sort so si lahko privoščili mnogo večjo gostoto saditve, pri tem pa mora ostati drevo nizko, sicer bi prišlo do močnega senčenja. Takšne sisteme so pred leti razvili v Holandiji, Belgiji, Zahodni Nemčiji, v zadnjem času pa se hitro širijo tudi v drugih deželah, prav tako tudi v Jugoslaviji, posebno v Sloveniji. Za tak sistem pridejo v poštev le šibkorastoče vegetativne podlage (M IX, MM 106, MM 111, M VII. itd.). Tudi spur tipi so posebno primerni, vendar ne na podlagi M IX, ki je prešibka za brstikarje. Pogoji za dober uspeh je z žično mrežo ograjeno zemljišče, dobra kvaliteta zemlje in, seveda, najintenzivnejša naprava in oskrba nasada. Medvrstna razdalja je 3,5—4 m, v vrsti pa 1—2 m. Vedno bolj se uveljavljajo 2- in 3-vrstni sistemi, kar pomeni da 2 ali 3 vrste sadimo v razdalji ca. 1,5 m in potem pustimo vozno pot 3,5 ali 4 m. Nato zopet ponovimo 2 ali 3 vrste.

Pri takšnem sajenju se s stroji stlači manj zemljišča, obiranje je uspešnejše.

Ti sistemi so se razvili zaradi mnogih prednosti:

- obrezovanje je trikrat hitrejše kot pri ostalih oblikah;
- obiranje je dvakrat hitrejše kot pri ostalih oblikah;
- nasad zarodi v drugem letu po sajenju, v četrtem do petem letu že polno rodi;

- daje redno visoke hektarske pridelke;
- ročno redčenje plodov je uspešnejše;
- zaščita je zaradi majhne višine dreves lažja;
- daje bolj kvalitetne plodove.

Negativna stran tega sistema je za 50—100 % višje investicijsko vlaganje (4—8-krat več sadik, več gnojil, ograja). Vendar lahko pridelek od 2. do 5. leta pokrije vse višje investicijske stroške, medtem ko ostali sistemi zarodijo komaj v petem letu.

Jablana
s plodovi
po večkratnem
škropljenju

Vzgoja drevesa je pravzaprav enostavna, zahteva pa seveda specifično znanje. Enoletne sadike prikrajšamo pri nekaterih sortah ca. 1 m visoko po sajenju, pri drugih pa sadike sploh ne prikrajšamo. Ob deblu namreč ne smemo mo vzgojiti močnejših ogradnih vej, ampak samo rodne veje, ki naj rastejo približno vodoravno. Da to dosežemo, lahko tudi nekatere, ki rastejo preveč strmo, upognemo v vodoravno lego. Če so veje pregoste, pa nekatere tudi odstranimo, vendar najmočnejše in najbolj pokočno rastoče. Vrha ne smemo prikrajšati prva leta rasti zaradi tega, da se obraste z vodoravnejšimi poganjki. Ko doseže

drevo 2 do 2,5 m višine, v mesecu juliju odstranimo vrh nad enim od posevno rastočih poganjkov.

Rodne veje zamenjujemo pri normalnih sortah na MIX — po 4 do 6 letih in sicer tako, da pustimo od debla ca. 6—8 cm dolg štrcelj, iz katerega požejejo naslednje leto novi enoletni poganjki. Pri brstikarjih pa pustimo rodne veje tudi 10 let, ne da bi jih obnovili. Ko pa so ostarele, jih odstranimo do debla. Če imamo enovrstni sistem, moramo poskrbeti za čisto površino brez plevelov in trav pod drevesi v 1 m širokem pasu. To lahko dosežemo z rednim okopavanjem ali pa s škropljenjem s herbicidi, ali pa oba ukrepa kombiniramo. Če imamo 2- ali 3-vrstni sistem, takrat mora biti pod vsemi drevesi čisto. Vmesne poti pa takoj po sajenju zatravimo in jih v času vegetacije pogosto kosimo (7—10-krat).

Med oskrbovalne ukrepe v vseh sistemih nasadov štejemo:

zaščito sadnih rastlin,
gnojenje sadnih rastlin,
obrezovanje in oblikovanje sadnih rastlin,
oskrba tal v nasadu.

Zaščito sadnih rastlin smatramo danes za najvažnejši ukrep, da pridelamo količinski in kakovostni pridelek. Na vsako rastlino, posebno pa sadno, preži več škodljivcev in nekaj bolezni. Ob opustitvi zaščitnih ukrepov se nam lahko pridelek zdesetka, pa tudi kakovost je lahko takšna, da plodovi skoraj niso užitni.

ALI JE ŠKROPLJENO SADJE NEVARNO ZA ČLOVEKOVO ZDRAVJE

Takšna in podobna vprašanja so si potrošniki zastavili predvsem lansko jesen, ko so lahko kupili sadje le tam, kjer je bilo opravljeno več škropljenj proti boleznim in škodljivcem. Po Savinjski dolini so se celo razširile govorice, da so bila »Mirošanu« vrnjena vsa jabolka, ki jih je izvozil v Nemčijo, zaradi zastrupitve. Moram poudariti, da bi bili celo ponosni, če bi lahko zopet po več desetletjih izvozili slovenska jabolka na nemški trg. Na žalost pa jih ni bilo dovolj niti za lastne potrebe in smo vseh 1.186 ton pridelka prodali na dvorišču, na vagone pa nismo naložili niti enega zaboja. Pojavile so se tudi govorice, da je tega in onega po uživanju »zastrupljenih« jabolok »zavilo« po želodcu. Zato želim pojasniti, kako je s temi stvarmi.

Zaradi hitrega povečanja števila prebivalstva zelo hitro rastejo potrebe po hrani. Zato si pri gospodarskem pridobivanju hrane ne moremo več privoščiti ekstenzivne proizvodnje, to je takšne, ki jo narava sama da. Zatekamo se vedno bolj k uporabi večjih količin gnojil in zaščitnih sredstev. Na vsako rastlino preži več bolezni in škodljivcev, ki lahko rastlino popolnoma uničijo ali pa zmanjšajo pridelek. Tudi kvaliteta je lahko v veliki meri ogrožena.

Da se obvarujemo bolezni in škodljivcev, predvsem uporabljamo kemična sredstva. Tista sredstva, ki preprečujejo bolezni, niso prav nič strupena. Strupena so le sredstva, s katerimi uničujemo škodljivce. Vsa ta pa niso enako strupena. Vedno bolj izdelujejo organska zaščitna sredstva, ki hitreje razpadajo kot anorganska. Najbolj nevarne strupe pa je naša zakonodaja že z zakonom prepovedala. Sredstva se pod vplivom toplote, sončnih žarkov, organskih kislin,

Jablana
s plodovi
neposredno
po škropljenju

kisika itd. razkroje v celoti in sicer v različnem času, od nekaj dni do nekaj tednov. Zato rabimo pri zadnjih škropljenjih le takšna sredstva, ki se hitro razgradijo — imajo kratko karenčno dobo, to je čas, ki mora preteči od škropljenja do uživanja rastlinskih delov, da na teh ni več ostankov, kot jih predpisujejo tolerance.

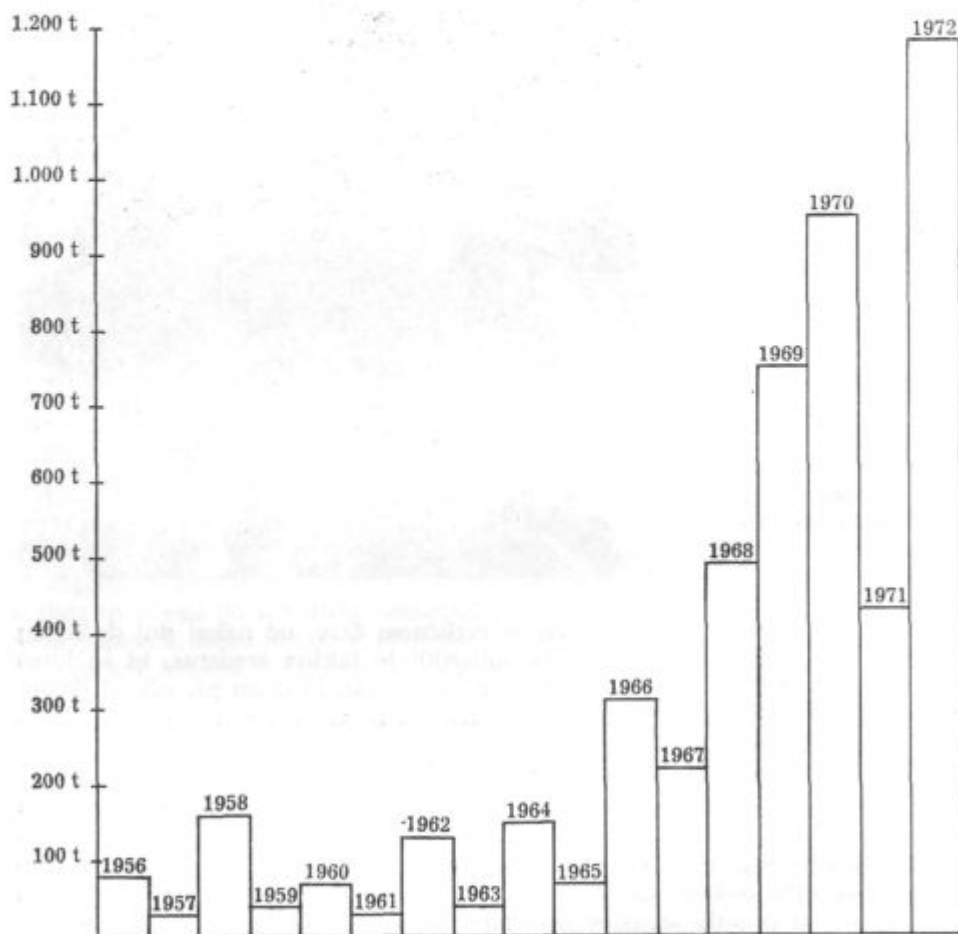
Ta karenčna doba je označena na vsakem kemičnem sredstvu in se jih mora uporabnik strogo držati. Tolerance so s predpisi določene, vsebujejo pa stokratni dejavnik, kar pomeni: količine sredstev, ki pri poskusnih živalih niso povzročile nobenega zaznavnega negativnega vpliva, delijo še s sto in je tako dobljena količina podlaga za okvirne tolerance. Če upoštevamo gornje, se lahko prepričamo, da ostanki sredstev niso takšna nevarnost, kot si *podzavestno* domišljamo. Moram poudariti, da tudi živalski proizvodi skrivajo majhno nevarnost za zdravje, vendar vsaka država skrbi za tolikšen nadzor nad živili, da

ta nikakor ne smejo biti nevarna za človeka. Tudi antibiotiki so se uveljavili v široki zdravniški praksi, ker so pač pozitivni učinki daleč nadvladali negativne. Pri pametnem in strokovnem uživanju nikakor niso nevarni. V praksi kemična sredstva močno razredčimo — običajna koncentracija je ca. 20 dkg v 100 l vode. S takšnim razredčilom opravimo škropljenje.

Znanstveniki ugotavljajo, da bi moral človek neposredno po škropljenju z najbolj strupenimi sredstvi zaužiti velike količine sadja (okoli 200 kg), da bi zaužil nevarne količine zaščitnega sredstva.

Verjemite, da se sadjarji ravnamo pri zaščitnih ukrepih tako, da je nevarnost za potrošnike čim manjša. Saj bi z neveščim in nepravilnim ravnanjem ogrožali tudi sebe in svoj obstoj.

V nekaterih najbolj razvitih državah že rastejo trgovine, v katerih prodajajo hrano, ki je bila proizvedena brez gnojil in zaščitnih sredstev. Je izredno

Nihanje proizvodnje od 1956—1972

draga, namenjena le najbolj bogatim prebivalcem. Vendar tak način proizvodnje ne more zavzeti širšega območja, ker bo lahko naenkrat na zemeljski obli še več lačnih ljudi, kot jih je sicer. Vse nerazvite dežele se izredno trudijo porabiti več kemičnih sredstev, ker je po njihovem še vedno manjše zlo, četudi bi bila hrana nekoliko zastrupljena (kar pri pametni porabi sredstev ni), kot pa umirati od lakote.

O ostalih ukrepih v sadovnjaku moram poudariti, da jih moramo izvajati prav tako pravočasno in strokovno pravilno, hočem reči, da je uspeh zagotovljen le pri optimalnem izvajanju vseh strokovnih del. Opustitev samo enega ima lahko hude posledice v kakovosti in količini pridelka.

Vse od ustanovitve posestva so razpoložljivi podatki o pridelkih. Iz pokazateljev je razvidno, da so sode leta vedno obilnejša in da se izrazita alternativna rodnost v zadnjih letih zmanjšuje.

ZOZ sadjarstvo »Mirosan« je bila ob začetku leta 1973 organizirana v dveh poslovnih enotah: čebelarstvo in sadjarstvo z drevesničarstvom. V čebelarstvu so zaposleni vodja PE in 3 delavci, v sadjarstvu in drevesničarstvu pa 19 delavcev, od tega 1 kmetijski tehnik, 5 kvalificiranih delavcev, 11 kvalificiranih delavcev z interno kvalifikacijo, 1 polkvalificirani delavec, 1 nekvalificirani delavec.

Najobsežnejša skupina so delavci z interno kvalifikacijo, ki velja le v okviru podjetja. Usposobili smo jih v 6-tedenskih tečajih, na katerih so osvojili kar solidno znanje, predvsem iz strokovnih predmetov. Na neposrednega delavca pride 6,5 ha nasadov ter 0,3 ha drevesnice, kar je v poprečju evropskih normativov.

V skupnih službah TOZD dela 5 delavcev. Mehanizacija je prilagojena delu v sadjarstvu. Mehanizacija je sicer maloštevilna, vendar je izredno racionalno izkoriščena. 3 traktorji zadoščajo za izvršitev vseh del. 1 traktor uspešno oskrbuje 40 ha nasadov. Poleg traktorjev so najpomembnejši stroji škropilnice in posebne kosilnice ali mulčerji. Letno opravimo 12 do 20 škropljenj in 6—8 košenj vseh površin, iz česar sledi, da so stroji v sezoni maksimalno angažirani. To omogoča tudi totalna specializacija v sadjarstvo in drevesničarstvo, ki jo je posestvo uvedlo prvo v Sloveniji — leta 1960. Tudi specializacija delavcev daje boljše delovne rezultate, ker so se usposobili za manj strokovnih opravil, ki jih s časom bolje obvladajo ob večkratnem ponavljanju istih delovnih operacij.

SKLEP

Sadjarstvo »Mirosan« se je razvilo na izredno siromašnih, večinoma gozdnih tleh. Ob normalnih tržnih pogojih lahko uspešno posluje. Strokovna usposobljenost delavcev to omogoča. Prav tako je primerna konfiguracija zemljišča. Nasade bo potrebno razširiti na dobrih tleh z naj sodobnejšimi nasadi in najprimernejšimi sortami.

Boris Skalin, dipl. kmet. inž.

RIBOGOJNICA OB LAVI

Lava je ravninski potok, ki zbira nešteto izvirov na svoji poti od Vrbja pa do izliva v Savinjo v bližini Levca. Največ izvirov podtalnice je od Vrbja do ribogojnice. To je na dolžini okrog 1800 m vodnega toka. Ta del potoka je reguliran. Brežine so zasajene s topoli, kar daje videz urejenosti. To se posebno lepo vidi s cestnega mostu Žalec—Griže. Kakor običajno vsak ravninski potok, tudi Lava teče počasi. Po podatkih, ki smo jih dobili pri Splošni vodni skupnosti NIVO v Celju, je poprečna količina vode v Lavi okrog 200 litrov v sekundi. Poprečna zato, ker je po dežju pretok večji, v sušnem času pa manjši. Verjetno regulira količino vode v Lavi višina podtalnice. Za Lavo bi lahko dejali, da ima lastnosti kraških voda. Po sestavu je zelo podobna. Vodno rastlinje, ki ga najdemo, je zelo podobno ali enako. Rastlinje se v času vegetacije zelo bujno razraste. Od rastlinja je največ grenke penuše (*Cardamina amara* L.), ozkolistne penuše (*sium erectum* Huds.), bobovca (*veronica beccabunge* L.), male vodne leče (*lemna minor* L.) in drugega. Tudi živalskega sveta, ki je v prostih vodah za hrano ribam, je veliko. Torej vse skupaj: voda, živalstvo in rastlinje je dobra osnova za gojitev rib v Lavi. V Lavi je bilo že od nekdaj dosti potočne postrvi (*Salmo trutta fario* L.). Po pripovedovanju starejših ljudi so te postrvi dosegale razmeroma velike dolžine, tudi 60 in več centimetrov. Nadalje je bila močno zastopana ščuka (*Esox lucius* L.). Danes je bolj redka. Tudi sulec je bil v Lavi, posebno v spodnjem delu ter ostale manj čislane ribe. Vse naštete ribe so še vedno v tem potoku. V spodnjem delu pod izlivom Godomlje v Lavo, bo počasi konec življenja v vodi, kajti od tam naprej ima vpliv kanalizacija iz Žalca. Sodobnost povzroča, da pride v kanalizacijo čedalje več snovi, ki onemogočajo življenje. Odpadne vode bodo slej ko prej problem za obstoj človeka samega.

Kvaliteta vode, kakršna izvira iz tal, ustreza družini plemenitih rib Salmonidov. Te ribe zahtevajo vodo, ki ima dovolj kisika, pravilno pH vrednost (reakcija vode) in pravilno temperaturo, ki je direktno povezana s količino kisika v vodi. Temperatura se giblje med 5 in 17 stopinj. To se pravi, pozimi ima najmanj 5 stopinj in poleti največ 17 stopinj. Količina kisika v vodi je v obratnem sorazmerju s temperaturo. Kadar je voda hladnejša, ga je več in obratno. pH vrednost (reakcija vode) je okrog 7,5. Moramo pa povedati, da je v Lavi zaradi velikih količin vodnega rastlinja količina kisika med nočjo in dnevom zelo različna. Meritve, ki smo jih napravili, so pokazale, da je to nihanje lahko za 30 %. Na primer: v avgustu smo namerili popoldan ob 17. uri 12,01 mg kisika

Pogled na ribnike v zimskem času

na en liter vode, medtem ko je bilo naslednjega dne ob zori samo 8,48 mg kisika na liter vode. Rastline podnevi v vodi oddajajo kisik, ponoči ga pa vodi jemljejo in so tako direktni konkurent ribam. Ta pojav je lahko usoden za ribe, če je koncentracija velika. To je v ribogojnici. Pri intenzivni reji je treba ta faktor upoštevati.

Vsa zgoraj navedena dejstva so bila upoštevana, ko so snovali projekt za ribogojnico ob Lavi. Zgradil jo je Kmetijski kombinat Žalec z namenom, da bi izkoristili ugodno vodo in neoporečne klavniške odpadke iz klavnice v Celju. Intenzivna reja ameriške posrtvi ali šarenke, kakor ji pravimo, se je začela v letu 1968. Na površini, ki meri okrog 1,3 ha, je kombinat uredil ribnike, potrebne stavbe in stanovanje za ribogojca. Vodne površine je 52 arov. Te površine

napaja z vodo cevovod premera 70 cm, ki je speljan pod zemljo od zapornice na Lavi. Voda se nato spet vrača v Lavo. Meritev je pokazala, da ves proces v ribogojnici porabi 1,1 mg kisika na en liter vode. Pri vtoku v času merjenja je imela Lava 9,05 mg/l vode, pri iztoku pa 7,95 mg/l. Po padcu skozi jašek in nato nazaj v strugo pa je voda spet pridobila na kisiku in imela 9,00 mg/l vode.

Program ribogojnice je, gojiti ribe za meso in vzrejati ribji podmladek za vlaganje v športne vode neposredne okolice. Torej vzrejati potočno postrv in lipana; nadalje preizkusiti vzrejo sulca, kar je že tudi uspelo. Vsako leto vzredi ribogojnica okrog 25 ton ribjega mesa v obliki porcijskih postrvi (25—30 dkg za kos), okrog 150.000 mladice potočne postrvi in okrog 100.000 lipanskega podmladka. V ribogojnici je proces vzreje ribe celoten, od pridobivanja iker in semena samcev («smukanje») pa do porcijske ribe in mladice za vlaganje v športne vode. Za vsa dela, od reprodukcije, krmljenja in prodaje, so odgovorni štirje delavci.

Vzreja postrvi od umetne oploditve ikre pa do mladice in naprej spada v poglavje človekovih prizadevanj za intenzivnejšo rejo živali. V 18. stoletju je Ludviku Jakobi uspelo oploditi postrvjo ikro na umeten način. V bistvu je tak način umetne oploditve in izvalitve še danes v veljavi. Seveda so ga novi prijemi pri delu v novejšem času izpopolnili. Tehnika je napredovala, količine vzrejenih rib morajo biti zaradi večjih potreb večje.

Vzreja postrvi se torej začne že takrat, ko ribogojec po presoji odbere najboljšo samico in najboljšega samca. Torej odbira — selekcija je tudi pri ribah v rabi. Običajno se odbere za 2—3 samici enega samca. V času drsta, to je za naše razmere pri šarenki od začetka decembra pa do konca januarja, in za potočno postrv od srede novembra do srede januarja. Ta čas je lahko različen zaradi različnosti rek in potokov, kjer ribe žive. Tudi med posameznimi ribami je časovni razmah. Dežele, ki so v selekciji že dale naprej (ZDA), odbirajo posamezne primerke, ki se kasno drstijo, in tiste, ki se zgodaj drstijo. To je zaradi zasedbe prostora v vališčih in tudi zaradi enakomerne porazdelitve dela preko vsega leta.

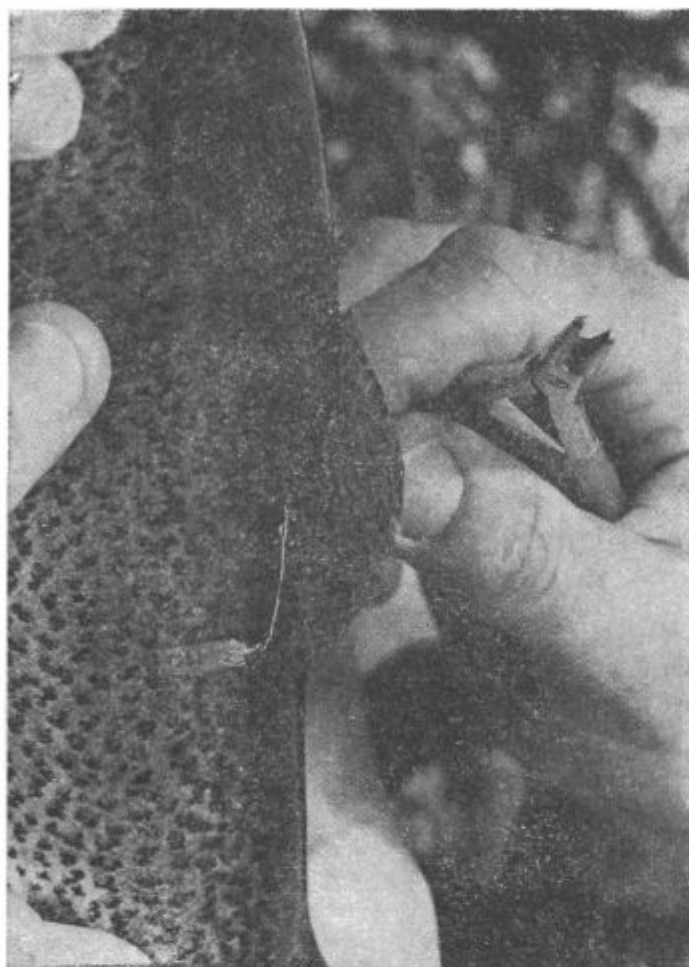
Odvzemanju iker pravimo v ribogojnem jeziku «smukanje». Izraz prihaja od tega, ker ribogojec z eno roko drži ribo za glavo z drugo roko pa z občutkom drsi po trebuhu in boku ribe proti repu. Drug ribogojec mu pomaga in mu drži ribo za rep. To opravilo je treba opraviti res s pravim občutkom in nežnostjo. V zadnjem času uporabljamo tudi narkotike. Ribo pred «smukanjem» narkotiziramo. Kajti riba, ki je težka nekaj kilogramov (plemenka), je močna in to moč uporabi, kadar je na suhem. Kdo je ne bi? Ena samica ima okrog 2—3 tisoč iker na 1 kg svoje teže. Oploditve je izven telesa, kakor v naravi. Nasmukanim ikram v posodi dodajo samčevo seme in to zmešajo. To je treba opraviti takoj zaradi razmeroma kratkega življenja samčevega semena. Oplodjene ikre je treba dati takoj v valilnik, skozi katerega teče dovolj vode. Kajti z oploditvijo začne vsaka ikra svoje življenje in potrebuje kisik. Tako, sedaj se začne embrionalni razvoj. V času valjenja je treba ikre kontrolirati zaradi odmrlih. Uporabljajo tudi razna razkuževalna sredstva. Čas valjenja ali inkubacije je odvisen od temperature vode. Čim toplejša je voda, tem hitreje se ikre izvalijo. Ta čas merimo z dnevnimi stopinjami. Vsakodnevno temperaturo vode seštevamo in ko pri seštevanju pridemo do števila 490—550 dnevnih stopinj, se potočna postrv izvali. Pri šarenki je število dnevnih stopinj 290—320. Postrv prinese s sabo »na svet« hranilni mešiček. Iz njega se hrani mladi organizem različno

Ribogojnica
ob Lavi.
Elektro-
ribolov v
gojitvene
namene.
Tako se
odlovljajo
plemenske
potočnice.
Po smukanju
jih spet
vrnemo
v naravno
okolje

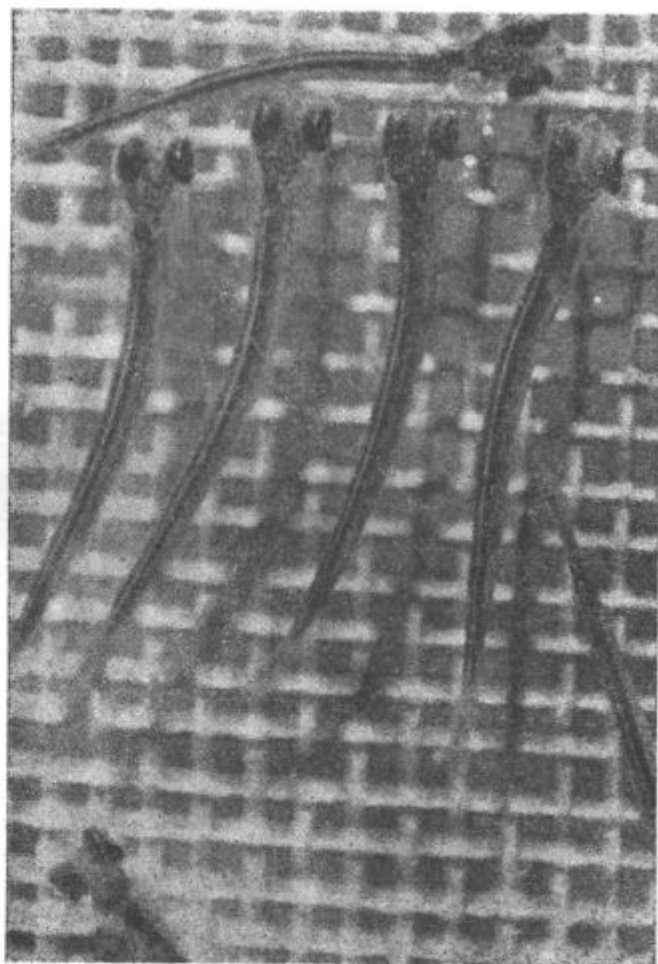
dolgo. Zavisi od temperature vode in traja okrog 120—220 dnevnih stopinj. Že pred resorbcijo mešička je treba začeti krmiti. Včasih sta bili vranica in jetra govejih živali edina krma v tem času. Danes poznamo bolj kompleksno krmo, ki jo zmešajo in pripravijo tovarne močnih krmil. Pri vzreji postrvi je prehrana zelo važno področje. Postrv je mesojeda riba. V naravi postrv lovi in se hrani z živalmi, ki vsebujejo beljakovine, to so razni rakci, ličinke ipd. V preteklosti so ribogojnice nastajale le tam, kjer je bilo dovolj beljakovinske hrane. To je bilo v bližini klavnic in v bližini predelovalne industrije morskih rib. Zaradi nepraktičnosti in zaradi pomanjkanja takšne hrane so predvsem v ZDA začeli uporabljati krmo iz tovarn močnih krmil. Pri takšni prehrani ni nujno, da smo z ribogojnico v bližini odpadkov klavnic in industrije morskih rib.

Riba je mrzlokrvna žival. Zakaj smo izbrali Lavo za napajanje ribogojnice? V podatkih o temperaturi vode smo povedali, da Lava nikoli ne zamrzne.

Markiranje rib.
Ribe z dobrimi
lastnostmi
označimo tako,
da jim
pritrđimo
»znamke«
ob hrbtne
plavuti

Čim bolj je topla voda, tem bolj je postrv ješča. Seveda so tudi tu meje. Najbolje bi bilo, če bi imela Lava kar skozi vse leto temperaturo okrog 15—17 stopinj. Pri tej temperaturi vode šarenka največ poje in najbolj izkoristi hrano. Pri intenzivni reji smo zainteresirani, da živali čimveč pojedjo in čimprej dosežejo tržno ceno. Merilo dnevnega obroka je temperatura vode. Če je temperatura pod pet stopinj, odpade dnevni obrok. Posebno važno je to pri zarodu, ki ima lahko v nasprotnem primeru težje prebavne motnje zaradi zastajanja krme v prebavnem traktu. Zato je za ribogojca, ki se ukvarja z vzrejo podmladka, važno, da spremlja gibanje vremena. Postrvi enake starosti zelo različno rastejo. To je odvisno od različnih lastnosti posameznega organizma: od večje požrešnosti, od boljšega izkoriščanja hrane idr. Zaradi tega moramo postrvi večkrat sortirati. Vse zgoraj naštetu se manifestira v velikosti posameznih rib. Torej moramo ločiti ribe po velikosti. Temu pravimo sortiranje. To delo opravimo s sort-

Lipanski zarod
 en teden
 po izvalitvi —
 dolg okrog
 12—14 mm

nikom. V naših razmerah je to ročno delo, v večjih ribogojnicah po svetu opravijo to delo strojno. Na ta način spravimo v eno skupino enako velike ribe.

Postrvi v intenzivni reji imamo zato, da čim več pridelamo. Porcijska postrv šarenka lahko zraste v enem letu, seveda, pri optimalnih pogojih selekcije vode, hrane in prostora.

Intenzivno vzrejo postrvi seveda spremljajo tudi bolezni in škodljivci. Bolezni lahko povzročijo bakterije, virusi, praživalice, ali pa napake pri vzreji (preveč krme ob hladnem vremenu ipd.). Seveda vzrejne bolezni olajšajo »delo« povzročiteljem kužnih bolezni. To je pri vseh živalih.

Pri pomanjkanju beljakovin za človeško prehrano moramo razmišljati na vsakem koraku, kje bi priredili čim več te plemenite komponente človekove prehrane. Poleg tega je riba zelo lahko prebavljiva in kot nalašč primerna za čas, v katerem živimo, ko se nam tako mudi. In kaj še bo!?

VETERINARSKA SLUŽBA V OBČINI ŽALEC

Veterinarska služba je javna služba, ki ji je družba poverila zahtevno in težko nalogo, skrb za zdravje živali in posredno tudi za ljudi. Kajti veliko je boleznih, ki se prenašajo z živali na ljudi in tudi obratno. Da bi bila veterinarska služba kos tej odgovorni nalogi, je Skupščina občine Žalec dne 1. 3. 1957 sprejela odlok o ustanovitvi Veterinarske postaje. Ta datum lahko smatramo za mejnik modernega živinozdravstva v občini. Zdravljenje, pa tudi zatiranje nalezljivih boleznih se je do tedaj odvijalo bolj stihijsko, brez trdno določenih planov, ki so v moderni veterini nepogrešljivi. Področni živinozdravniki so bili prepuščeni več ali manj sami sebi, bili so brez trdnejše povezave med seboj, brez ustreznih prostorov, ki jih zahteva delo. Le z največjimi osebnimi napori so se spoprijemali z boleznimi, ki so v prvih povojnih letih uničevale našo živinorejo. Imena veterinarjev dr. Sočavca in Mariča bodo za vedno ostala povezana z našo živinorejo.

Z ustanovitvijo Veterinarske postaje pa so bili dani novi pogoji dela, celotna veterinarska dejavnost se je pričela odvijati v okviru zavoda. Jasno začrtane naloge s področja preventive in kurative, kadrovska močnejša zasedba pa so dali stroki nov polet. Za prvega upravnika je bil imenovan veterinar Milan Weber, ki se je z vso mladostno zagnanostjo in obširnimi znanjem podal na delo. Z najsodobnejšimi prijemi pri delu, posebno na področju kirurgije, je oral ledino. Skupščina občine Žalec je že v ustanovitvenem aktu predvidela obseg in torišče, v katerem bi se naj odvijala dejavnost postaje. Določila ji je skrb za:

1. zatiranje in preprečevanje živalskih kužnih in zajedavskih boleznih;
2. umetno osemenjevanje plemenic in zdravljenje jalovosti ter skrb za prirodni pripust;
3. zdravljenje bolnih živali;
4. zdravstveni nadzor nad živili živalskega izvora.

Naloge so bile obširne, preobširne za službo, ki se je stiskala od ustanovitve v neprimernih prostorih. Samo delo pa je zahtevalo poleg ljudi tudi ustrezne prostore, oskrbljene s potrebnim instrumentarijem in z zdravili. Upravni odbor, z Vinkom Kolencom na čelu, je pokazal polno razumevanje za to, da so službi potrebni novi prostori. Sklenil je, da delno z lastnimi ambulantnimi sredstvi, delno pa s posojili in pa z dotacijami bivših kmetijskih zadrug zgradi novo Veterinarsko ambulanto.

Gradnja se je pričela leta 1956 in že naslednje leto je bila zgrajena nova Veterinarska ambulanta, ki je lahko v ponos tako veterinarski službi, kot tudi kraju samem. V tej sodobno urejeni zgradbi so prostori za zdravljenje živine, osemenjevalni in klinični laboratorij, lekarna in upravni prostori. Delo v novih sodobno urejenih prostorih je veliko lažje. V njih opravljamo tudi najtežje operacije, ki so do nedavna bile domena samo veterinarskih bolnic. Operacije na tujek, carski rezi in drugi zares težki posegi so vsakodnevno opravilo veterinarjev. Marsikatera žival, ki bi bila poprej obsojena na zakol ali pogin, je zahvaljujoč tem posegom, zdrava. Letno se pozdravi okoli 5.000 bolnih živali. Dnevno vršimo tudi parazitološke preiskave blata živali in jih takoj tudi ustrezno zdravimo.

Nadaljnja važna naloga veterinarske službe je umetno osemenjevanje plemenic in zdravljenje jalovosti. V prvih povojnih letih so prav temu delu posvečali izredno pozornost. Med plemenicami je bila tedaj zelo razširjena spolna okužba, ki so jo prenašali okuženi plemenjaki. Zaradi te bolezni je že tako zdesetkani povojni živinoreji pretila prava katastrofa. Edini način, da se prepreči ta nevarna bolezen, je bila uvedba umetnega osemenjevanja plemenic. S to metodo dela sta istočasno dosežena dva smotra. Z umetnim osemenjevanjem se je preprečila nadaljnja okužba plemenic, hkrati pa se je s semenom priznanih plemenjakov začela pri podmladku izboljševati pasemska sestava živali, predvsem v smislu izboljšave mlečnosti in rastnosti živali.

Na področju osemenjevanja plemenic delata dva veterinarska tehnika, ki osemenita letno okoli 4.000 plemenic, to je 85 % vseh za priplod sposobnih živali. Da bi se služba še bolj približala rejcem, je Veterinarska postaja sklenila uvesti, kot ena prvih v Sloveniji, osemenjevanje po domovih. S tem načinom dela je odpadel dogon živali v osemenjevalno središče, kar je bilo posebno za ostarele ljudi skoraj nemogoče. Hkrati pa je s tem prišlo do še tesnejšega stika z živinorejci. Mnogi problemi se na ta način rešujejo veliko lažje in boljše.

Zatiranju in preprečevanju živalskih kužnih in zajedavskih bolezni je posvečena posebna skrb, predvsem zato, ker se te bolezni izredno hitro širijo in lahko v razmeroma kratkem času uničijo celotno živinorejo. Na drugi strani pa obstaja vrsta bolezni, ki so nevarne za ljudi in je zatorej temu delu potrebno posvečati stalno skrb in budnost.

Vsako leto cepimo proti pasji steklini okoli 1.600 psov. Svinjska rdečica, zaradi katere je v prvih povojnih letih poginilo veliko število svinj, se je, zahvaljujoč preventivnemu cepljenju, skoraj izkoreninila. Posamezni primeri obolenih živali pa ne predstavljajo večje nevarnosti. Letno cepimo okoli 9.000 svinj. Poseben problem predstavljata svinjska in kokošja kuga, ki se ponavadi pojavita v času hmeljskega obiranja. Obiralci iz južnih predelov države pogosto занesejo to bolezen na naše področje. Hitri preventivni posegi ponavadi že v kali zatrejo ti dve bolezni.

Z dosledno tuberkulinizacijo goveje živine se je tuberkuloza govedu zmanjšala na izredno majhen odstotek in praktično ne predstavlja več večje nevarnosti ne za zdravje govedu, kot tudi ne za ljudi.

Leta 1968 se je v Gotovljah pojavila slinavka in parkljevka. Ker je ta bolezen izredno nevarna zaradi hitrega širjenja, smo takoj podvzeli najstrožje veterinarsko-sanitarne ukrepe: zaporo naselja, prepoved gibanja ljudi in živali. Veterinarske ekipe so s preventivnim cepljenjem v dobrih desetih dneh zaščitno

Krajanji gradijo s prostovoljnim delom veterinarsko ambulanto na Vranskem

pocepile 9.000 govedi. S tem delom je veterinarska služba dokazala, da je kos še tako težki in odgovorni nalogi. Savinjska govedoreja pa bi doživela pravo katastrofo, če nam ne bi uspelo v tako kratkem času bolezni zatreti v kali.

Skoraj istočasno kot v Žalcu so začeli tudi na Vranskem na pobudo SZDL akcijo za zgraditev veterinarske ambulante s potrebnimi dodatnimi prostori. Ker pa finančna sredstva niso bila v zadostni meri zagotovljena, so pričeli na pobudo tov. Kropivška z Vranskega akcijo, da bi stavbo zgradili s prostovoljnim delom ter prispevki v lesu in denarju. Vse področne vasi so pomagale pri prostovoljnem delu in v dobrem letu dni 1960 je bila v okviru občinskega praznika na Vranskem slovesno odprta veterinarska ambulanta. Tudi v Braslovčah so s pomočjo Zavarovalnice »Sava« Celje adaptirali prostore, ki služijo za ambulantne prostore.

Tako delujejo sedaj v sklopu Veterinarske postaje Žalec tri področne ambulante: v Žalcu, na Vranskem in v Braslovčah, v katerih delajo štirje veterinarji. Te ambulante so opremljene z zadostnim instrumentarijem in zdravili ter so kos vsaki nalogi, ki jih čaka pri delu. Pod njihovim zdravstvenim nadzorom je okoli 10.000 govedi, 600 konj in 10.000 prašičev ter večje število malih živali in perutnine.

Morda še načrti za bodočnost. V načrtu je razširitev osemenjevalne službe tudi v hribovitejše predele; nenehna skrb za čuječnost pred nalezljivimi in zajedavskimi boleznimi; predvsem pa želja uslužbencev Veterinarske postaje, da bi s svojim strokovnim znanjem čuvala in bogatila našo živinorejo in tako potrdila zupanje, ki ji ga je poverila družba.

Polde Škafar, dipl. kmet. inž.

ČEBELARSTVO V SAVINJSKI DOLINI

UVOD

Čebelarjenje na Slovenskem je že tradicionalno. Že Rimljani so spoznali, da je ob obronkih Savinjske doline zelo ugodna lega za razvoj čebelarstva. Prav tako so se v srednjem veku menihi po samostanih Žiče, Jurjevo, Novi Klošter, Gornji grad in drugod živahno ukvarjali s čebelarstvom. Delo samostanskih veščakov je vzpodbudno vplivalo na kmečko prebivalstvo, da se je lotilo čebelarjenja. Čebelne pridelke, kolikor jih jim je ostalo od desetine, ki so jo morali oddajati grajski gospodi, so prodajali v Celje, kjer je bila razvita medicinarska in svečarska obrt.

O teh razmerah v srednjem in ob začetku novega veka nam poroča zgodovinar Valvasor v svojem znamenitem delu Slava vojvodine Kranjske. V njej poroča tudi o načinu čebelarjenja v tistih časih.

Vidnejši razmah je doživelo čebelarstvo v 18. stoletju. Prav letos (1973) praznujemo 200-letnico smrti svetovnoznanega slovenskega čebelarja Antona Janše, ki je dolga leta predaval na prvi čebelarski šoli na Dunaju.

V Savinjski dolini je pred 200 leti širil napredno čebelarsko misel Janez Goličnik (1737—1807), župnik v Grižah, katerega ime je tesno povezano z zgodovino čebelarstva na Slovenskem. S sodelovanjem Blaža Kumerdeja, okrožnega šolskega komisarja za celjsko okrožje, je prevedel Janšev »Popolni nauk o čebelarstvu«. Knjiga je izšla v Jenkovi tiskarni v Celju leta 1792. To je bila prva knjiga o čebelarstvu, prevedena v slovenski jezik. V uvodu te knjige navaja Goličnik, kakšne koristi bodo imeli čebelarji, če v jeseni ne umorijo čebeljih družin, marveč jih ohranijo.

Goličnikov prevod pa ni samo prvo slovensko delo o čebelarstvu, marveč je tudi prvo jugoslovansko tiskano delo te vrste. Zato upravičeno imenujejo Celje zibelko jugoslovanske čebelarske literature. Ta knjiga je bila 40 let edino slovensko tiskano delo o čebelarstvu in je veliko pripomogla k širjenju umnega čebelarjenja v tistem času.

Večji napredek v čebelarstvu je bil dosežen, ko je bil sredi prejšnjega stoletja izumljen panj s premakljivim satjem. Slovenski čebelar je sicer še dolgo potem čebelaril v priljubljenih »kranjičih«, vendar si je postopoma enostavnejši in predvsem donosnejši način čebelarjenja utiral pot tudi k nam.

ANTONA JANSKAJA
Zefarskiga Zhebellarja.
POPOLNOMA
PODVUZHENJE
SA
VSE ZHEBELLARJE.

NA KAJ ENO VISHO TAISTI OD SVOJER
ZHEBELLBRESITCA, DE BINJE PODIKALI,
AL PA MORILI

1. En bogarčisti Dobitich, koker dofehmalu,
lojka sadubijo.
2. Vender vho Zhebelle per shialejni, inu dobt
Morhy obranijo.
3. Uihakteri Pata Zhebelle da svojo smerti lohku
utivajo, inu she svojim Erbam spustijo.

Ne mnogo Profhajo is Nemshkiga, na
Krayusku prehanleu, inu v' nchakterim
Pomerkvajnam pogmirau.

OD
JOANNESA GOLITSCHNIKA
Fajnefatra v' Grishi na Stajerkim.

V ZELLI,
Utihanu, inu se najde per Fr. Jof. Jeaku,
1792.

Naslovna stran Goličnikovega prevoda Janšev
knjige »Popolno poučenie za vse čebelarje«.

Naslovna stran
Janševega
Čebelarstva
(1792)

Danes se čebelarstvo v svetu in pri nas širi. V svetu obstajajo mnoga čebelarstva s 1.000 do 10.000 čebeljami družinami, kar govori za to, da je tudi čebelarstvo lahko rentabilna kmetijska gospodarska panoga. Pri nas prevladujejo manjša čebelarstva do 10 panjev, tako da je čebelarjenje predvsem ljubiteljska panoga. Manjše število čebelarjev pa čebelari z večjim številom panjev. Ti so pomembnejši proizvajalci medu in drugih čebeljih proizvodov.

Večja družbena čebelarstva pa se ukvarjajo z lastno proizvodnjo, predelavo in kooperacijo s privatnimi čebelarji. To sodelovanje se nanaša na odkup čebeljih proizvodov in oskrbo z reprodukcijskim materialom za čebelarstvo. Ta čebelarstva poleg tega z zgledi in organizacijo predavanj danes pomagajo, da se nove tehnološke metode v čebelarstvu hitreje prenašajo med čebelarje.

Stojišče čebelarstva Mirostan na Vranskem
Čebele na paši (oljna repica)
Brez opravevanja čebel bi sadovnjaki ostali prazni

Čebelarstvo v Savinjski dolini danes

a) Družbeno čebelarstvo

V okviru Kmetijskega kombinata Hmezad obstaja na Mirostanu čebelarški obrat. To čebelarstvo vzdržuje ca. 600 naseljenih panjev, ima zorilnico in pakirnico medu, naprave za kuhanje voska in proizvodnjo panjev. To čebelarstvo tudi sodeluje z zasebnimi čebelarji na zgoraj opisani način. Po njihovi zaslugi se v Savinjski dolini hitreje širi modernejši nakladni panj, predvsem pa proizvodnja drugih čebeljih pridelkov, ki so tehnološko zahtevnejši.

b) Zasebni čebelarji

Na področju občine Žalec je 220 čebelarjev, ki imajo okrog 2.800 naseljenih čebeljih panjev. Čebele so razmeščene predvsem na obronkih doline, kjer so najboljši pašni pogoji. V središču doline čebele slabo uspevajo zaradi večkratnega škropljenja hmelja in drugih poljščin s strupenimi kemičnimi pripravki.

Čebelarji se v občini Žalec združujejo v 10 čebelarskih družin in sicer: Vransko, Tabor, Prebold, Braslovče, Polzela, Šempeter, Gotovlje, Griže, Ponikva in Vinska gora. Čebelarske družine povezuje Čebelarsko društvo občine Žalec, ki je bilo ustanovljeno pred tremi leti. Čebelarske družine Zgornje Savinjske doline pa so vključene v Čebelarsko društvo Celje. Čebelarska društva so vključena v Čebelarsko zvezo Slovenije.

Načini čebelarjenja

Stari način čebelarjenja z nepremakljivim satjem v kranjičih, votlih deblih ali slamnatih koših, ki ga je že Goličnik odklanjal, je bil v tem, da so v jeseni večino čebel zažveplali in tako prišli do zaloga medu v panju. V poznejši dobi se je močno razvila trgovina s čebelami. Tedaj so v panjih z nepremakljivim satjem čebelarili predvsem na roje. In zakaj se je v preteklosti na tem področju tako razvila trgovina s čebelami? Našo »kranjsko sivo čebelo« (lat. *Apis mellifera carnica*), katere pradomovina so prav naši kraji, štejejo za eno izmed najboljših pasem na svetu, nekateri pa jo celo proglašajo za najboljšo. Kranjska čebela je zelo dobra medarica in zelo kratka, očitajo pa ji preveliko rojivost. Tu leži vzrok takšnega razmaha trgovine s čebelami. Ko so drugi evropski in izvenevropski narodi spoznali njene dobre lastnosti, je povpraševanje po naši

Čebele v nakladalnih panjih na paši

sivki močno naraslo in trgovina s čebelami je zacvetela. Tedaj so naši čebelarji čebelarili bolj roje kot na med.

Ko je v začetku 20. stoletja začela trgovina s čebelami pojemati, so se tudi k nam razširili razni tipi panjev s premakljivim satjem, ki so omogočali uspešno čebelarjenje na med. Med obema vojnoma je Anton Žnidaršič iz Ilirske Bistrice skonstruiral takoimenovani AŽ panj, ki se je zaradi številnih prednosti hitro razširil po vsej Sloveniji. Danes čebelarji večina slovenskih čebelarjev v tem panju.

V novejšem času si polagoma, vendar vztrajno, utira pot nakladni panj. Po zaslugi družbenega čebelarstva Mirosan, ki čebelarji v Langstrothovem tipu nakladnega panja, se je ta panj že precej razširil, predvsem v Savinjski dolini pa tudi drugod v Sloveniji. Prednost tega panja je predvsem v enostavnejšem in hitrejšem upravljanju, kar je v današnji tekmi s časom velika prednost. Nakladni panj je tudi bolj pripraven za pridobivanje ostalih čebeljih proizvodov. Torej lahko rečemo, da je nakladni panj — gospodarski panj. Za tiste čebelarje, ki čebelarijo zaradi rekreacije in z manjšim številom panjev pa bo AŽ panj ostal še naprej zelo primeren panj za čebelarjenje v njem.

Gospodarski pomen čebel

Gospodarski pomen čebel je dvojen in sicer: čebelji proizvodi in opravevanje rastlin.

a) Čebelji proizvodi

Med je glavni čebelji proizvod in je bil dolga stoletja poleg voska tudi edini pomembni proizvod. Pri nas pridelujemo cvetlični, gozdni in kostanjev med. Med je zelo zdravilen, zato ga uporabljamo za zdravljenje raznih vrst bolezni. Slaba lastnost medu je, da zelo rad kristalizira. Po tej lastnosti je na prvem mestu gozdni med. Ljudje navadno mislijo, da je kristaliziranemu medu dodan navadni sladkor, vendar to ne drži.

Drug proizvod je *vosek*. Vosek se uporablja predvsem v svečarstvu in v kemični industriji. Danes njegova vrednost ni več tako velika, ker se v te namene uporabljajo cenejši nadomestki.

Cvetni prah je visoko beljakovinska in vitaminska snov. Čebele ga uporabljajo za prehrano zalege. V novejšem času je vedno bolj iskan na tržišču, zato so ga pričeli pridobivati številni čebelarji.

Matični mleček je hrana, ki jo pripravijo čebele za prehrano čebelje zalege. Medtem, ko čebele-delavke dobijo mlečka sorazmerno malo, pa ga ličinka matice dobi v izobilju. Iz matičnih celic se mleček pridobiva po posebnem tehnološkem postopku. Matični mleček se uporablja za zdravljenje različnih bolezni in za okrevanje, zato se njegova potrošnja vedno bolj širi.

Pridobivanje cvetnega prahu in matičnega mlečka se je pri nas razširilo šele v zadnjih letih. Medtem ko je pridobivanje cvetnega prahu sorazmerno enostavno, pa je pridobivanje matičnega mlečka tehnološko zelo zahtevno.

b) Opraševanje rastlin

Gospodarski pomen čebel — proizvajalk medu in drugih čebeljih proizvodov je znan in izračunljiv, saj prinaša čebelarju gospodarske koristi. Veliko manj znano, predvsem pa glede na pomembnost premalo cenjeno, pa je delo čebel kot opraševalk sadnega drevja in drugih rastlin. Brez čebel bi mnoge kulturne rastlinske vrste izumrle. Pri nas čebelam kot opraševalkam še ne posvečamo dovolj pozornosti. Vzroka sta v glavnem dva. Čebele so razmeščene skoraj povsod in zato bolj ali manj oprašujejo na celotnem prostoru. Po drugi strani pa sadjarje, ki opraševanju drevja po čebelah ne dajejo večjega pomena, zavaja dejstvo, da so nekatere jabolčne sorte precej samoplodne in menijo, da čebele pri opraševanju niso potrebne, ker že brez njih dosegaajo dobre pridelke. Vprašanje pa je, koliko bi bil lahko večji pridelek, če bi ob cvetenju bile v sadovnjaku čebele, kakšen bi bil lahko pridelek sadja v letih, ko samoopraševanje iz enega ali drugega vzroka izostane. V drugih deželah plačujejo čebelarjem, da pripeljejo čebele v plantaže v času cvetenja. Mislím, da bo tudi pri nas prišel čas, ko bodo sadjarji in drugi proizvajalci plodov žužkocvetnih rastlin ugotovili gospodarski pomen čebel-opraševalk.

STORITVENA OBRT V OBČINI ŽALEC

Obrt je poleg obdelovanja zemlje in živinoreje najstarejša človekova aktivnost. Začetek uporabe najbolj primitivnega orodja, ki je v glavnem služilo za izdelovanje orožja, je človeka ohranilo in krepilo ter ga v težnji po samoohranitvi bodrilo pri naporih za nadaljnji napredek. Pri proučevanju preteklosti se raziskovalci srečujejo ob izkopaninah z mnogimi obrtnimi izdelki, ki pričajo o borbi človeka za njegov obstanek.

Obrt je z razvojem civilizacije in kulture postajala vedno pomembnejša dejavnost, bila je osnova za začetek industrijske proizvodnje in je dejansko predstavljala most med potrošnikom in industrijo ter to vlogo ohranila vse do danes.

V zgodovini obrti v Celju in severovzhodni Sloveniji, ki jo je napisal prof. Janko Orožen, zasledimo pod poglavjem »Obrt v Žalcu in okolici« naslednje ugotovitve, ki veljajo za bližnjo preteklost:

»Za Žalec so ohranjene tri stare zemljiške knjige, ki vsebujejo podatke od leta 1765 do 1870.«

Žalec je po svoji legi sredi široke Savinjske doline in ob veliki cesti važno središče in je imel razmeroma zelo razvito obrt. Pri nekaterih obrtih se da deloma ugotoviti vrstna povezava, deloma pa tudi ne.

Pravega pekovstva v Žalcu dolgo ni bilo. Prva znana pekovska obrt je bila Ana Hausenbichler (l. 1828), Janez Simandl, Anton Riedl (l. 1845), Marija Janič (l. 1849).

Bilo je pa v bližini več mlinov, ne sicer ob Savinji, pač pa ob njenih pritokih: na Zgornji Ložnici Janežičev; na Spodnji Ložnici Malgajev-Naraksov; v Arji vasi Pavelškov in Pilihov; v Vrbju Hausenbichler—Gorjup—Niederdorferjev; v Levcu Badarjev, Kočevarjev in Gaberškov; v Gorici Rotarjev in Doblerjev; v Pirešici — Rušah najemni Hauswirthov (sicer last zaloške graščine).

Precej razvita je bila mesarska obrt, ki je bila često povezana z gostilničarstvom. Mesarije v trgu: Kveder—Pesarič—Wirth; Skoberneti; Kovač—Robelnik (Roblek); Vašl; Klabučar—Žitnik—Žuža, p. d. Tinče (l. 1791).

Kot gostilne se navajajo: Ekart—Klobučar—Žitnik—Žuža, p. d. Tinče; Žuča, p. d. Kolenc; Žigani (gostilna od davna); Roblek; Franc Žuža — zgradil leta 1842 pivovarno; pri njej vrt s kegljiščem in salonom; Hausenbichler (leta 1862); Janič; Kralj; Žnidar; Tratnik; Cocej, p. d. Jerek.

V Petrovčah Korent; na Zgornji Ložnici Pekl; Naraks; v Drešinji vasi Bec; v Rušah Janežič; v Levcu Breznik.

Usnjarstvo je bilo močno in trdno: Janez Brenk (l. 1765); Niderdorfer—Jožef Rakuš—Širca—Sager; Sentaki; Jošt—Cotl—Robelnik (Roblek); Koštomaj—Sager; Cokan—Kranjc—Herman; Cokan—Hribar.

Krznarstvo: Kočevarji; Weber—Pregelj—Ivo—Gregorec—Grohman.

Sedlarstvo: Kovač—Sentak; Besnič; Roblek; Niedermayer—Kovač—Debelak; Kovač—Mirnik—Močnik—Ojsteršek—Lukac.

Rokavičarstvo: Contrafeld—Gugler—Brenk—Zagorc; Bobisut.

Jermenarstvo: Schwab—Žigani—Sentak—Kočevar; Koren.

Spisek čevljarjev je zelo dolg: Ternovšek (kmečki čevljar), Weiss (trški čevljar), Kovač (o. l. 1790); Gasser—Sprung; Gugler Siebenbürger—Kresnik—Justi—Kolar—Pregl—Kajbič—Vališ—Gasser—Pfock—Holzbauer—Lang—Pader; Spač—Hribernik—Storman—Winkler; Pader—Stibi—Širca—Friedrich; Vernik, Širca, Knežavrek—Teržan, p. d. Oblak, Andrej Polak, Luka Babič, Jakob Gasser, Anton Smidl, p. d. Pesarič, Krištof Pulver, Jožef Cehnar, Jakob Ludvik, Alojzij Premik, Jožef Muhovec.

V Zgornji Ložnici Kunst; v Drešnji vasi Virt, Cilenšek; v Arji vasi Masil.

Tkalstvo: Smeh—Contrafeld (l. 1783), Jošt, p. d. Tonček.

V Arji vasi Krašek; v Levcu Colnar ali Covnar.

Barvarstvo: Lichtenegger, Teržan. Po ustnem in nato zapisanem sporočilu so kmetje v nekem studencu pri Zalogu barvali tkanine.

Krojaštvo: Inovšek (kmečki krojač); Križaj—Novaki—Premik—Hirsch Gregor; Klopín—Vladika—Benkovič—Pauer—Eisingerji; Gracer—Atzinger—Senič—Nagel—Schmidt; Vladika—Zaveršek—Pauer—Baka—Lanzendorfer—Čampa; Ulak—Storch—Sagerji; Antloga, Schnell, Steger, Sulta, Jeretin, Kovač. Puhlin, Pečnik, Remic, Farčnik.

V Petrovčah Ivo; v Drešnji vasi Korent.

Lončarstvo: Kmetiči (o. l. 1780) — Armič, p. d. Golob; Ludvik—Franc Koceli (po poroki, 1815) in njegov rod; Grobej (1801) — Vertečnik; Dobič; Ludvik; Zaverški—Zupanc.

Kovaštvo in kolarstvo: O kovačih in kolarjih piše žalski rojak Ferdo Kočevar v svoji pomembni knjigi »Kupčija in obrtnija« (1872): Poprej, ko še ni bilo železnice od Dunaja do Trsta, so le v Leobnu na Gornjem Štajerskem in v Zalcu na Slovenskem Štajerju znali in pravico imeli široke šinen za parizarje izdelovati. Žavski kovači in žavski kolarji slovijo še danes daleč po svetu zavolj izvrstnih tovornih vozov, ki jih izdelujejo. V kovaškem rodu Cotlovih (bivša luteranska molilnica, poznejši špital, v glavni ulici nasproti kaplanije in župnišča) je še ohranjena tradicija o prevoznških časih, ko je bilo treba delati tudi v nedeljo in svetek.

Zidarstvo: Točaj, Sklamba, Hezernik; v Vrbju Rudl, Korent.

Kamnoseštvo: Sošteršiči.

Tesarstvo: Knez; Sitar v Dobriši vasi, Ropotar v Levcu.

Mizarstvo: Kopel—Vodenaš—Kavalir; Tratnik, p. d. Stenovec; Virt, p. d. Hrovat; Koren in Gregorec; Lang.

Ključavničarstvo: Puher—Bader—Puher; Eis.

Pozlatarstvo: Anton Klosterer.

Slikarstvo: Seršen—Zaveršnik—Kočevar (1790).

Kramarji in trgovci: Matija Tat, Gašpar Žitnik, Anton Zorman, Nikolaj Janič, Andrej Klopfer, Franc Škufar, Ernest Širca.

Kirurgija: Dominik Karg—Janez Rudolf—Ernst. Prvi pravi zdravnik je bil dr. Janez Mühlblöck, drugi pa dr. Jožef Tarbauer, od 1871 do 1874 župan.«

Med obema svetovnima vojnama se je obrt krepko razvijala, saj so potrebe po obrtnih storitvah in tudi izdelkih stalno naraščale.

Obrtna dejavnost kot celota v povojnih letih, zaradi velikih nalog na področju primarnega in sekundarnega gospodarstva ter preobrazbe dežele nasploh, ni našla pravega mesta in tudi ni doživela tako skokovitega razvoja kot ostalo gospodarstvo. Zato velja ugotoviti, da je obrt v pretežni večini obrtnih strok deficitarna, da so mnogi problemi v tej gospodarski veji ostali nerešeni in da najširša družba, predvsem pa skupščine občin, čakajo na tem področju velike, neodložljive naloge.

Obrtna dejavnost ima v našem gospodarstvu in socialistični družbi kot splošna gospodarska panoga pomembno vlogo pri prizadevanjih za dvig družbenega in osebnega standarda. Hiter družbeni in gospodarski razvoj povzroča vedno večje potrebe po določenih storitvah, vedno zahtevnejše tržišče pa zahteva vedno več obrtnih proizvodov. Z razvojem proizvodjalnih sil, novimi tehničnimi odkritji, povečano blagovno menjavo, razširitvijo prometa in turizma se dviga in se bo še bolj mogla širiti obrtniška dejavnost.

Družbena in ekonomska vloga obrti je predvsem v:

izvrševanju osebnih in drugih storitev;

vzdrževanju in popravilu predmetov trajnejših potrošnih dobrin;

izdelovanju izdelkov po individualnih naročilih;

izvrševanju zaključnih obrtniških gradbenih del ter vzdrževanju stanovanjskih prostorov;

dopolnjevanju industrijske proizvodnje.

Stanje obrti v občini Žalec je sicer v poprečju boljše kot na področju drugih skupščin, toda kljub temu je večina obrtnih strok še deficitna. Tako kot na drugih področjih, tudi na območju žalske občine obrt v povojnih letih ni bila deležna potrebnih investicijskih vlaganj, razpolagala je s slabim tehničnim potencialom, zastarelo opremo in slabimi poslovnimi prostori. Neustrezni organizacijski prijemi v družbeni obrti, nestimulativna davčna politika v zasebnem sektorju, slaba preskrba z reprodukcijskim materialom domače proizvodnje in iz uvoza, iz vsega tega pa izvirajoč slab ekonomski položaj obrti nasploh, je povzročal in povzroča veliko fluktuacijo delovne sile. Prav to stanje narekuje vsem odgovornim družbenim faktorjem, da s potrebno mero skrbi proučijo možnosti za normalizacijo razmer na tem področju.

31. 3. 1966 je bilo na področju občine Žalec po podatkih oddelka za gospodarstvo in finance SO ugotovljeno naslednje stanje obrti:

(Glej stran 166!)

Če to stanje primerjamo s stanjem v SRS, ugotovimo, da je bila obrt občine Žalec udeležena v republiškem merilu v družbenem sektorju z 1,05 %, v zasebnem sektorju pa z 1,39 %, na področju celjske regije (8 občin) pa v družbenem sektorju z 11 %, v zasebnem sektorju pa s 13,6 %.

Danes posluje na področju občine Žalec 6 delovnih organizacij, 201 zasebni obrtniki ter 64 »popoldanskih« obrtnikov. V delovnih organizacijah je zaposlenih 850 delavcev, pri zasebnikih pa je, po oceni, zaposlenih poleg 201 nosilca obrtnega dovoljenja še 212 delavcev. Skupaj torej opravlja obrtno proizvodnjo in

Stroka	Družbena obrt štev. podjetij	Samostojni obrtniki
Predelovanje nekovin	1	2
Predelovanje kovin	1	29
Predelovanje leka in lesnih izdelkov	—	38
Izdelovanje tekstilnih izdelkov	1	23
Predelovanje usnja	—	17
Izdelovanje živil	—	11
Izdelovanje raznovrstnih izdelkov	—	5
Gradbena obrt	2	15
Obrtne, osebne in druge usluge	3	14
S k u p a j	8	154

nudi obrtne storitve 1263 obrtnih delavcev. Ob tej ugotovitvi je treba upoštevati, da je pretežna večina delavcev v družbenih obrtnih organizacijah angažirana pri izdelovanju izdelkov, torej v proizvodni obrti, oziroma na več ali manj serijski proizvodnji in da le 10 % ali ca. 85 delavcev izvršuje usluge občanom.

Če primerjamo stanje obrti danes s stanjem, kakršno naj bi bilo dejansko, s tem da uporabljamo normative, ki jih je priporočila v posebni metodologiji GZ SRS, dobimo naslednjo sliko: (obravnavamo samo najbolj izrazite uslužnostne obrtne stroke in zaposlene delavce v zasebnem sektorju, upoštevajoč pri tem 34.000 prebivalcev, kolikor jih šteje občina Žalec).

Stroka	Dejansko stanje zaposlenih delavcev 31. 3. 1973	Koeficient na 1.000 prebivalcev	Potrebno število delavcev
1. Zidarstvo in fasaderstvo	37	46	156
2. Tesarstvo	—	5	17
3. Krovstvo	2	2,5	8
4. Parketarstvo	8	0,8	3
5. Polaganje tlakov iz umetnih mas	2	0,8	3
6. Soboslikarstvo in pleskarstvo	44	20	68
7. Pečarstvo	9	6	20
8. Kamnoseštvo	5	4	14
9. Steklarstvo	3	2,5	8
10. Stavbno ključavničarstvo in kleparstvo	54	5	17
11. Instalaterstvo za vodovod plin in centralno kurjavo	19	19	60
12. Instalaterstvo za hladilne naprave	—	0,1	3
13. Elektroinstalaterstvo	12	15	51
Skupaj stavbena obrt	195	126,7	398
14. Mesarstvo — izdelovanje klobas	—	22	75
15. Pekarstvo	12	22	75
16. Slaščičarstvo	8	6	20
Skupaj živilska obrt	20	50	170

Stroka	Dejansko stanje zaposlenih delavcev 31. 3. 1973	Koeficient na 1.000 prebivalcev	Potrebno število delavcev
17. Kovaštvo	16	8	27
18. Ključavničarstvo	50	5	17
19. Mehanika koles	1	1,5	5
20. Finomehanika	—	2,5	8
21. Popravilo in čiščenje motorjev	24	24	82
22. Avtokleparstvo in avtoličarstvo	16	3	10
23. Avtoelektričarstvo	2	1,2	4
24. Popravilo poljedelskih strojev	—	1,5	5
25. Elektromehanika za gospodinjske stroje	2	2,5	8
26. RTV mehanika	4	4	14
27. Pohištveno in stavbno mizarstvo	49	36	122
28. Žaganje drv	1	2	6
29. Čiščenje prostorov in pohištva	—	1	3
30. Tapetništvo in dekoraterstvo	—	2,5	8
31. Vulkanizacija	—	1,1	3
32. Dimnikarstvo	—	2	6
Skupaj storitvena obrt	165	98	328
33. Krojaštvo	21	10	34
34. Siviljstvo	2	10	34
35. Pletilstvo	—	2	6
36. Krznarstvo	—	1	3
37. Čevljarstvo	8	10	34
38. Urarstvo	2	3	10
39. Graverstvo	—	0,5	2
40. Zlatarstvo in juvelirstvo	2	0,6	2
41. Optika	—	0,75	1
42. Moško frizerstvo in britje	10	7	24
43. Žensko frizerstvo	21	12	41
44. Kemično čiščenje in barvanje tkanin	4	3	10
45. Pranje in likanje perila	—	3	10
46. Fotografiranje	1	1,5	5
Skupaj osebne storitve	71	64,2	216
Skupaj storitvena obrt	451	338,9	1.112
Manjko obrtnih delavcev v storitveni obrti	661		

V gornjem pregledu je treba dodati, da nekaj storitev opravljajo v delavnicah industrijskih, oziroma trgovskih podjetij, oziroma v tako imenovanih režijskih delavnicah v ostalem gospodarstvu (Trgovsko podjetje »Merx« ima v svojem sestavu pekarno, Kmetijski kombinat združenja mesnice, »Gradnja« Žalec ima v svojem sestavu stavbno operativo, itd.). Ta pregled teh podatkov ne obravnava.

Vsekakor pa izkazani manjko 661 delavcev v storitveni obrti pove, kakšno je stanje v tej panogi.

Ker pa je pri bodočem razvoju našega gospodarstva pričakovati velike posege v način proizvodnje z uvajanjem mehanizacije in avtomatizacije, je terciari-

zacija našega gospodarstva neizbežna. To pa pomeni, da bo, npr. 1986. leta v občini Žalec moralo na področju uslužnostne obrti biti zaposlenih v 46 zgoraj navedenih strokah 1209 delavcev, če potrebe izračunamo na podlagi že navedene metodologije.

Statistika dokazuje, da je l. 1963 koeficient gostote zaposlenih v uslužnostni obrti v ZRN znašal 55,4, da pa v SRS planiramo za 1986. leto 43,8 delavca na 1000 prebivalcev. Če ostanemo na enakem koeficientu gostote zaposlenih obrtnih delavcev kot je danes, moramo do leta 1986 na področju storitvene obrti občine Žalec, kjer bo predvidoma živel 36.075 prebivalcev, doseči naslednje stanje glede števila zaposlenih delavcev in glede potrebnih površin poslovnih prostorov za potrebe storitvene obrti:

Stroka	Zaposl. del		Normativ potrebnih m ² delavnice na 1 delavca	Potrebne površine poslovnih prostorov v m ²
	koeficient na 1.000 prebivalcev	delavcev		
1. Zidarstvo	46	166	15	2.490
2. Tesarstvo	5	18	15	270
3. Krovstvo	2,5	9	8	72
4. Parketarstvo	0,8	3	10	30
5. Polaganje tal iz umetnih mas	0,8	3	12	36
6. Soboslikarstvo	20	72	10	720
7. Pečarstvo	6	22	15	330
8. Kamnoseštvo	4	14	20	280
9. Steklarstvo	2,5	9	30	270
10. Stavbno kleparstvo	5	18	35	630
11. Instalaterstvo za vodovod	19	68	20	1.360
12. Instalaterstvo za hladilne naprave	0,1	1	17	17
13. Elektroinstalaterstvo	15	54	18	972
Stavbna obrt		457		7.577
14. Mesarstvo	22	79	24	1.896
15. Pekarstvo	22	79	24	1.896
16. Slaščičarstvo	6	22	20	440
Živilska obrt		180		4.232
17. Kovaštvo	8	29	25	625
18. Ključavničarstvo	5	18	35	530
19. Mehanika koles	1,5	5	25	125
20. Finomehanika	2,5	9	20	180
21. Popravilo motornih vozil	24	86	45	3.870
22. Avtokleparstvo	3	11	50	550
23. Avtoelektričarstvo	1,2	4	20	200
24. Popravilo poljedelskih strojev	1,5	5	30	150
25. Elektromehanika za gospodínske stroje	2,5	9	28	252
26. RTV mehanika	4	14	25	350
27. Mizarstvo	36	122	25	3.050
28. Zaganje drv	2	7	—	—
29. Čiščenje prostorov in pohíštva	1	3	—	—

Stroka	Zaposl. del		Normativ potrebnih m ² delavnice na 1 delavca	Potrebne površine poslovnih prostorov v m ²
	koeficient na 1.000 prebivalcev	delavcev		
30. Tapetništvo in dekoraterstvo	2,5	9	50	450
31. Vulkanizacija	1,1	4	30	120
32. Dimnikarstvo	2	7	—	—
Skupaj storitvena obrt		342		10.552
33. Krojaštvo	10	36	14	504
34. Siviljstvo	10	36	16	578
35. Pletilstvo	2	7	14	98
36. Krznarstvo	1	3	25	75
37. Čevljarstvo	10	36	46	576
38. Urarstvo	3	11	14	154
39. Graverstvo	0,5	2	16	32
40. Zlatarstvo	0,6	2	20	40
41. Optika	0,5	2	18	36
42. Moško frizerstvo	7	25	14	350
43. Zensko frizerstvo	12	43	18	774
44. Barvanje tkanin	3	11	10	110
45. Pranje perila	3	11	20	220
46. Fotografiranje	1,5	5	20	100
Skupaj osebne storitve		230		3.637
Obrt skupaj	338,9	1.209		25.998

Če na osnovi prakse in obstoječih statističnih podatkov upoštevamo, da 451 obrtnih delavcev, ki trenutno delajo v obrti, zaseda 6.800 m² delavniških prostorov, moramo ugotoviti, da bo do 1986. leta treba zaposliti 19.233 m² poslovnih prostorov in bi le tako lahko zagotovili, da bo potrošnik zares našel vsak trenutek obrtno uslugo, ki jo bo iskal. To pa pomeni, da je potrebno zagotoviti skupaj 59 milijonov din investicijskih sredstev, ali 4,5 milijona dinarjev poprečno letno. Tu so seveda mišljena sredstva družbenega in zasebnega sektorja. Živahnije vlaganje v zasebnem sektorju bo doseženo tudi z davčnimi olajšavami.

Kaj je potrebno torej storiti, da bo doseženo tisto, kar na področju obrtnih storitev mora biti doseženo:

1. Nujna je izdelava dolgoročnega plana razvoja obrti, ki mora biti sestavni del dolgoročnega programa razvoja vsega gospodarstva občine Žalec. Le-ta bi moral tudi vsebovati generalne rešitve glede takšne urbanistične politike, ki bo zagotavljala zadosten poslovni prostor za potrebe obrti, seveda lokacijsko prilagojen potrebam posameznih področij kot tudi potrebam glede obrti po namenu (proizvodna, uslužnostna obrt).

2. S srednjeročnimi in letnimi operativnimi načrti in ustreznimi odloki bo morala občina zagotavljati ustrezne ukrepe, ki bodo stimulirali razvoj obrtne dejavnosti, tako da bo:

a) predpisovala manjša davčna bremena, ali pa sploh opuščala plačila davkov tistim dejavnostim, ki bodo najbolj deficitna in za razvoj katerih bo obstajala največja potreba;

b) sprejemala morebitne ukrepe za regresiranje najemnin za poslovne lokale;

c) stimulirala napredek obrti s tem, da bo priznavala med stroške, vlaganja v razširjeno reprodukcijo;

d) vzpodbujala predvsem razvoj pogodbenih organizacij združenega dela (POZD), ki se bodo lahko krepko razvijale in jačale, ker omejevanje zaposlovanja tuje delovne sile zanje ne bo veljalo;

e) z ustanovitvijo posebnih namenskih skladov za razvoj obrti, ki bi ga iz dela dohodka formirala sama obrt; z dodeljevanjem strogo namenskih kreditov iz takšnih skladov bo morala skupščina občine podpirati vsakovrstne napore za razvoj obrtnih dejavnosti, predvsem na tistih področjih in v tistih organizacijah, ki se bodo najučinkoviteje vključevale v razvoj celotnega gospodarstva in opravljale tisto obrtno dejavnost, po kateri bodo največje potrebe in hkrati največje povpraševanje. Pri dodeljevanju takšnih kreditov pa bi morali skladi nujno vezati podjetniška investicijska sredstva, da bi tako lahko skupaj bili doseženi največji investicijski obsegi in učinki.

3. Z ustreznimi ekonomskimi ukrepi in pritiski bo morala občina preprečevati nezakonito in neodgovorno opravljanje obrtne dejavnosti ali pa takšno dejavnost dopustiti in jo glede pogojev poslovanja izenačiti z legalizirano obrtjo.

4. Ker obrt ne bo vedno v stanju izvesti potrebnih investicijskih vlaganj za zgraditev fonda poslovnih prostorov in ustrezne mehanizacije, bo nujno, da bodo proizvajalci in uvozniki trajnih potrošnih dobrin oročevali v bankah ali kako drugače usmerjali del svojih sredstev za razvoj storitvenih kapacitet ter za popraviljanje svojih proizvodov. Istočasno bo seveda potrebno proučiti možnosti za sodelovanje vseh drugih zainteresiranih faktorjev pri izgradnji potrebnega poslovnega prostora (stanovanjska podjetja, občine, druge delovne organizacije, porabniki obrtnih uslug itd.).

5. Postopoma bo potrebno formirati skupne službe, servise za večje število obrtnih delavnic na področju občine, ki bodo imeli nalogo, opravljati komercialne in administrativne posle za svoje člane. Te institucije bodo postopoma prenašale v centre, ki bodo v celoti usmerjali vso uslužnostno dejavnost določenega ožjega področja.

6. Vključevanju kadrov v obrt in izobraževanju bo seveda veljala vsa skrb. S krepitvijo ekonomskega položaja obrtnih delovnih organizacij bo nedvomno povečan interes za vključevanje mladine v uk oziroma v strokovne šole, kjer se bodo izobraževali kadri za obrt. Prav tako pa bo z ustreznimi ukrepi treba zadrževati doma kvalificirano delovno silo in ji omogočiti, da bo doma našla enake zaposlitvene možnosti, kot jih najde v inozemstvu. Tu bo morala odigrati posebno vlogo ustrezna politika razdeljevanja osebnih dohodkov.

7. Hitrejše ustanavljanje obrtnih delavnic bi dosegli tudi s tem, če bi stimulirali občane-zdomce, da bi z zasluženimi deviznimi sredstvi nabavljali opremo za ustanavljanje obrtnih delavnic, jo pod ugodnimi carinskimi pogoji uvozili v domovino ter s tem odpirali možnosti za zaposlovanje novih obrtnih delavcev v obrtnih delavnicah.

8. Posebej bo v bodoče v obrtnih delavnicah treba gojiti smisel za kooperacijo in medsebojno povezovanje. Preko teh oblik bodo bolj izkoriščena proizvodna sredstva in doseženi večji proizvodni uspehi, obrtna dejavnost pa se bo razvijala v domeni obrti, ne pa na vseh drugih področjih, kot se je razvijala doslej. Industrijske delovne organizacije naj bi postopoma opuščale ustanavljanje obrtnih obratov za lastne potrebe.

Lojze Četina, mgr. agr.

HMELJARSTVO KOT GOSPODARSKA PANOGA IN NJEN EKONOMSKI POLOŽAJ

1. Uvod

Hmelj je kultura, ki se na svetu prideluje na zelo omejeni površini. Uporabljajo jo skoraj izključno za proizvodnjo piva in to sorazmerno majhne količine. Ocenjujemo, da je poprečni odmerek hmelja za pivo danes okrog 160 g na hektoliter piva. To pomeni, da ga za sedanjo proizvodnjo piva, okrog 700 milijonov hl, potrebujemo približno 112.000 ton (2), kolikor ga lahko pridelamo na 80.000 hektarih. Zato je zelo majhen del obdelovalne površine na svetu posajene s hmeljem, komaj 0,0055 %, medtem ko je, npr., pšenice na svetu 207.000.000 ha (1) ali 14 % obdelovalne površine. Razumljivo je, da je zato mnogo težje povečati npr., površino pšenice za 10 %, ker bi za to potrebovali kar celih 20.000.000 ha novih površin, za 10 % povečanje hmeljišč pa le 8.000 ha, ki jih v svetovnem merilu pač ni težko najti. Ker hmelja ni mogoče skladiščiti za več kot eno leto — danes ga, zahvaljujoč proizvodnji ekstraktov, lahko skladiščimo tudi za več let — je tržišče izredno občutljivo za vsako pomanjkanje ali višek proizvodnje. Cene močno nihajo. Zato imamo konjunkturna obdobja z visokimi cenami, in tako imenovane hmeljne krize s cenami, ki so lahko mnogo nižje od proizvodnih stroškov. V takih obdobjih je propadlo mnogo dobrih hmeljarjev pa tudi cela proizvodna področja. Obdržala so se le najbolj žilava jedra hmeljarskih področij, ki so z životarjenjem prestala krizo, nato pa spet zaživela, ko je pomanjkanje hmelja povzročilo ponovno konjunkturo. Tako neurejen položaj na svetovnem trgu je na račun hmeljarjev izkoriščala cela množica hmeljskih trgovcev in prekupčevalcev, ki so si kovali mastne zaslužke.

V takšnih situacijah se je hmeljarstvo obdržalo le v središčih najbolj zavzetih, lahko bi rekli trmastih hmeljarjev, ki so krizo vzdržali. Eno od takih področij je tudi Savinjska dolina.

Na svetu imamo področja, kjer je hmelj močno koncentriran in zavzema visok odstotek, do 50 % ornih površin in predstavlja glavni vir dohodka kmetije. Na drugi strani imamo področja, kjer hmelj ni tako močno koncentriran in predstavlja samo okrog 10 % ornih površin. Savinjska dolina spada med področja z močno koncentriranim hmeljarstvom, kar daje dolini močan pečat v gospodarskem, socialnem in kulturnem pogledu.

Da se je hmeljarstvo obdržalo na določenih ožjih področjih, ni le posledica izjemnih prirodnih pogojev, kot so včasih mislili, ampak je to mnogo bolj posledica ekonomskih pogojev, predvsem pa človeka.

2. Mesto našega hmeljarstva na svetu

Mesto Savinjske doline, oziroma SR Slovenije v svetovnem hmeljarstvu nam kaže primerjava površin in proizvodnje hmelja za leto 1971, ki je prikazana v tabeli 1.

Tabela 1

Površine hmeljišč in proizvodnja hmelja 1971

	Površina		Proizvodnja	
	000 ha	%	000 ton	%
Svet	75.042	100	95.900	100
Od tega ZDA	11.744	16	22.527	22
ZR Nemčija	15.361	21	24.079	25
Čehoslovaška	8.895	12	7.551	8
Jugoslavija	3.796	5	4.300	5
Slovenija	2.476	3	2.610	3
Savinjska dolina* ¹	1.858	2,5	1.998	2

Opomba: *¹ Področje občin Žalec, Mozirje, Šoštanj, Celje.

Vir: Letopis Barth-Sohn Hopfen 1971/72 (3).
Stat. podatki Hmeljne komisije SRS (4).

Še boljše sliko o udeležbi našega hmeljarstva na svetovnem tržišču nam dajo podatki o deležu našega neto izvoza v svetovnem neto uvozu hmelja. Ta je prikazan v tabeli 2.

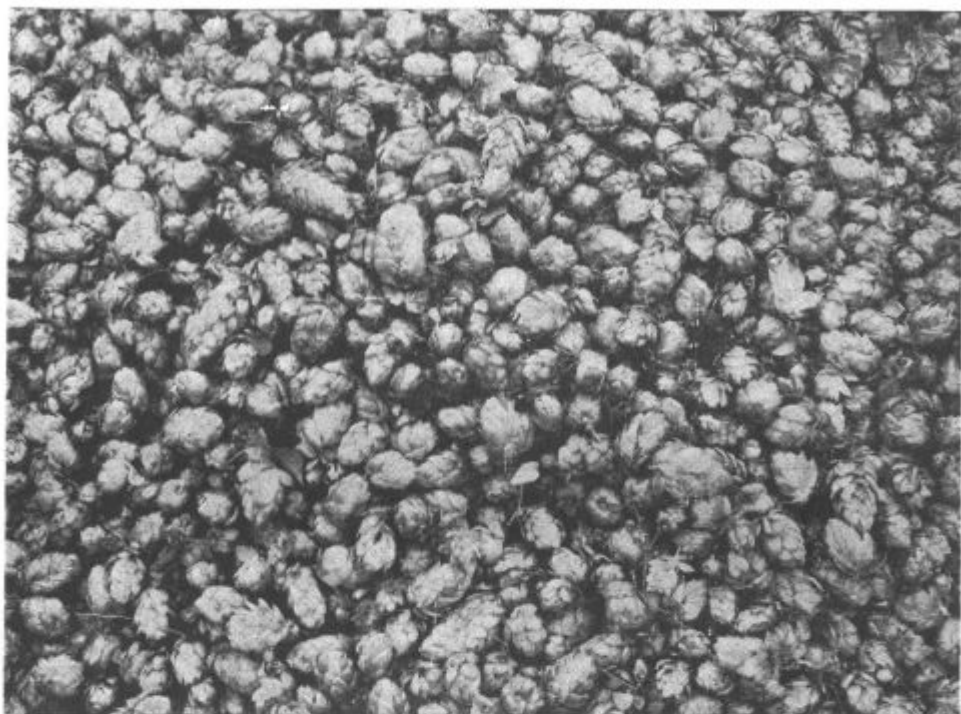
Tabela 2

Delež neto izvoza v svetovnem neto uvozu za leta 1960 in 1971

Država	1960		1971	
	neto izvoz ton	%	neto izvoz ton	%
Svet	18.478	100	23.490	100
ZDA	5.459	30	8.264	35
ZR Nemčija	3.154	17	8.000	34
Čehoslovaška	4.050	22	3.250	14
Jugoslavija	5.388	29	3.069	13
Slovenija* ¹	3.737	20	2.535	11

Opomba: Neto izvoz je izračunan iz podatkov o izvozu in uvozu za države, ki imajo izvozni presežek. Podatki o izvozu in uvozu so vzeti iz letopisa Barth-Sohn Hopfen (3) in poročil s kongresov MHB (5).

*¹ Podatek obrata Hmezad (8).

Zeleno zlato

Foto: J. Žnidaršič

Iz tabele 2 je razvidno, da je naše hmeljarstvo z velikim deležem svoje proizvodnje udeleženo na svetovnem tržišču, čeprav po površini in proizvodnji ne predstavlja tako visokega deleža. Delež Jugoslavije v svetovnem neto uvozu je znašal leta 1960 skoraj 30 %. Potem je ta odstotek upadel zaradi vedno večje potrošnje hmelja doma in zaradi tega, ker se proizvodnja hmelja pri nas ni povečevala tako, kot so naraščale potrebe na svetovnem trgu. To dejstvo pa je izkoristila ZR Nemčija, ki se je povzpela med vodilne države — izvoznice hmelja. Naša naloga je, v bodoče ukreniti vse, da ne bomo izgubili našega mesta na svetovnem trgu in da bomo zadovoljili hitro naraščajoče potrebe domačih pivovarn po hmelju. Zato moramo intenzivno raziskovati tehnološke in biološke inovacije in jih kar najhitreje uvajati v proizvodnjo. Le na ta način bomo lahko konkurenčni na svetovnem trgu.

3. Ekonomski položaj hmeljarstva danes in perspektiva

Zaradi vedno večje potrošnje piva potrebe po hmelju naraščajo. Poprečni verižni indeks povečanja potrošnje piva na svetu v zadnjih 18 letih znaša 104. To pomeni, da se povečuje potrošnja piva za 4 % letno. Ob nespremenjenem odmerku hmelja za pivo bi to pomenilo tudi enako povečanje potreb po hmelju.

Ker pa se neprestano izpopolnjuje tehnologija varjenja piva in zmanjšuje odmerka hmelnja, ki ga dodajo pivu, se potrebe po hmelju počasneje povečujejo kot potrošnja piva. Danes računamo s povprečnim odmerkom hmelnja za pivo okrog 160 g/hl (Četina, 2 in 5). Pričujoče pa so tendence, ki vplivajo na zmanjšanje odmerka, npr. racionalnejša tehnologija varjenja, uporaba ekstraktov, sorta hmelnja z visokim odstotkom alfa smol, itd. V nasprotni smeri deluje reklama za potrošnje močnejše hmeljenega piva in uporaba naravnega hmelnja ne ekstraktov. Težko je oceniti teže posameznih tendenc. Vsekakor pa zaenkrat te druge niso posebno očitne. Zato lahko računamo z nadaljnjim upadanjem odmerka hmelnja za pivo. Upoštevajoč te različne tendence ocenjujemo, da bodo povprečno uporabili na svetu leta 1975 153 g in leta 1980 le še 148 gramov hmelnja na hektoliter piva, kar pomeni, da se bodo svetovne potrebe po hmelju povečale od 112.000 ton leta 1972 na 137.350 ton leta 1980 (Četina, 6).

Potrošnja piva v Jugoslaviji je v zadnjem obdobju naraščala mnogo hitreje kot je svetovno povprečje. Od leta 1966, ko je znašala 4,033 milijonov hl, ali 20,2 l na prebivalca, se je do leta 1971 povečala na 8,327 milijonov hl ali 40 l na prebivalca. Povprečni verižni indeks povečanja potrošnje piva je znašal v tem obdobju 116 ali povečanje 16 % letno, medtem ko je svetovno povprečje povečanja 4 % letno (Četina 2). Zato se tudi potrebe po hmelju v domačih pivovarnah hitro povečujejo. Tako hitro povečanje potrošnje piva nas je presenetilo. K pomanjkanju hmelnja na domačem trgu sta prispevali še dve zadnji letini, ki sta bili močno pod povprečjem. Tudi površine se ne povečujejo ustrezno zaradi nizke akumulacije, ki jo trenutno daje hmeljarstvo.

Sedanja *stopnja ekonomičnosti* pri proizvodnji hmelnja je zelo blizu 1. Za kapitalno intenzivne kulture, kot je hmelj, pa bi morala biti vsaj 1,3, da bi bila zanimiva obnova in razširitev. Če izrazimo stopnjo ekonomičnosti z ulomkom:

$$E = \frac{PV}{PS}$$

kjer pomeni: E = stopnja ekonomičnosti,

PV = prodajna vrednost,

PS = proizvodni stroški,

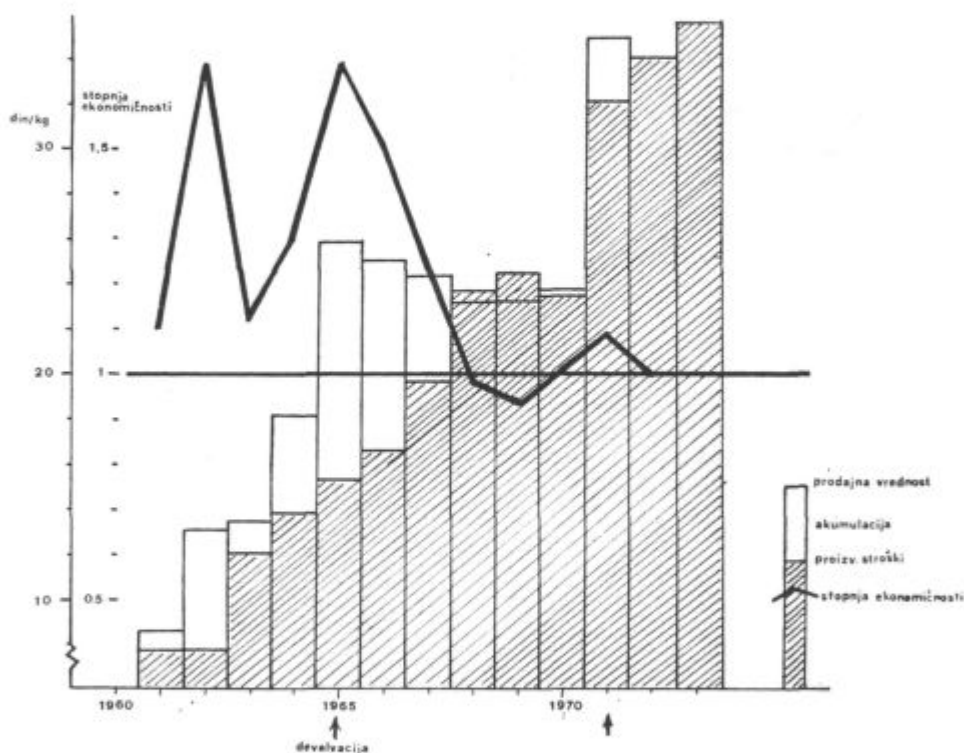
vidimo, da jo lahko povečamo s povečanjem prodajne vrednosti (cena, ki je odvisna od tržne cene in kakovosti), ali pa zmanjšamo proizvodne stroške. To lahko storimo z racionalizacijo stroškov in s povečanjem pridelkov na hektar.

S prikaza 1 je razvidno gibanje stopnje ekonomičnosti od leta 1960 do 1972. Ta se je gibala od 0,95 leta 1969 do 1,70 leta 1965 (učinek gospodarske reforme). Zadnja leta se giblje zelo blizu 1,0. To je posledica sorazmerno stabilnih cen hmelnja na svetovnem trgu. Prodaja hmelnja za nekaj let vnaprej je cene še bolj ustalila. Zaradi močne stroškovne inflacije so proizvodni stroški pri nas hitro naraščali. Uradne devalvacije temu niso sledile. To je pripeljalo naše hmeljarstvo v težaven položaj in je tudi vzrok za stagnacijo. Povečanje prodajnih cen in proizvodnih stroškov od leta 1965 do 1972 je prikazano v tabeli 3.

Tabela 3

Prodajne cene in proizvodni stroški za hmelj 1965—1972

	1965 din/kg	I	1972 din/kg	I
Prodajna cena	25,95	100	34,00	131
Proizvodni stroški	15,30	100	34,09	223
Od tega				
materialni stroški	1,52	100	4,00	263
stroški osnovnih sredstev	2,16	100	7,50	347
stroški dela (OD)	5,58	100	9,07	162
Osební dohodki din/uro		100		270
Ekonomičnost		1,7		1,0

Prikaz 1

Vir: Četina: Gradivo za seminar za hmeljarske strokovnjake 5. 3. 1973 tab. 1.

Iz tabele 3 vidimo, da so na porast proizvodnih stroškov najbolj vplivali stroški osnovnih sredstev (amortizacije, investicijsko vzdrževanje, zavarovanje osnovnih sredstev) zaradi povečanja osnovnih sredstev (uvajanje strojev namesto ročnega dela) in cen strojev ter gradbenih del. Stroški materiala so se po-

večali predvsem zaradi povečanja cen. Stroški dela (osebni dohodek) se niso povečali toliko, kot bi pričakovali zaradi povečanja osebnih dohodkov, kar je posledica uvajanja mehanizacije in zmanjšanje števila delovnih ur. Bruto urna postavka se je v tem obdobju povečala od 3,70 na 10,00 din (indeks 270), stroški ročnega dela pa le od 5,58 na 9,07 din na kilogram hmelja (indeks 162). Iz tega sledi, da je uvajanje nove tehnologije že do določene mere ublažilo povečanje stroškov zaradi hitrega dviga cen v tem obdobju.

4. Kaj lahko storimo za izboljšanje ekonomskega položaja hmeljarstva?

Iz obrazca za stopnjo ekonomičnosti je razvidno, da lahko izboljšamo ekonomičnost s povečanjem prodajne cene in znižanjem proizvodnih stroškov.

Na povečanje prodajne cene na svetovnem trgu proizvajalci nimamo mnogo vpliva. Nanjo lahko le deloma vplivamo z izboljšanjem kakovosti hmelja.

Tako nam preostane možnost, da znižamo proizvodne stroške. Če znižamo te za 20 %, se poveča stopnja ekonomičnosti od 1 na 1,25, kar bi bistveno izboljšalo ekonomski položaj hmeljarstva. Zato je treba težišče naših naporov usmeriti v:

— proučevanje novih tehnoloških rešitev, ki znižujejo proizvodne stroške po hektarju (tehnološke inovacije),

— proučevanje ukrepov, ki povečujejo pridelke na hektar, kot npr., vzgoja in uvajanje novih sort z visokimi pridelki (biološke inovacije), gnojenje, itd.

Ko smo pristopili k proučevanju možnosti za znižanje proizvodnih stroškov, smo se vprašali: kateri stroški oziroma proizvodne faze imajo največji delež v proizvodnih stroških,

— katere proizvodne faze povzročajo največje delovne konice in

— za katere delovne faze že obstajajo tehnične rešitve, ki bi jih bilo potrebno le prilagoditi za naše razmere.

Struktura stroškov po fazah je za staro tehnologijo prikazana v tabeli 4. Iz nje vidimo, da povzroča največji delež stroškov in istočasno največjo delovno konico spravljanje pridelka, t. j. predvsem obiranje (38,6 %), temu sledi obešanje vodil (7,3 %), čiščenje in napeljava hmelja (5,1 %), odgrinjanje in rez (4,1 %), varstvo (3,2 %), itd.

Glede na zgoraj postavljene kriterije in udeležbo v stroških smo se najprej lotili uvajanja novih postopkov pri spravljanju hmelja (strojno obiranje, izboljšanje sušilnic, vlaževanje in basanje), nato obešanje vodil, pršenja, strojne rezi ter čiščenja in napeljave hmelja.

Pri *spravljanju pridelka* smo zamenjali ročno obiranje hmelja s strojem, izboljšali kapacitete sušilnic z zračnimi ogrevanci in uvedli umetno odvolgnjenje hmelja, kar zmanjšuje potrebni skladiščni prostor. Na ta način se je število delovnih ur zmanjšalo od 3.304 na 500 ur ročnega dela na hektar (Četina 7). Z nadaljnjim izpopolnjevanjem obiralnih strojev se bo število ročnih ur še zmanjšalo. Za racionalizacijo strojnega obiranja je pomembno uvajanje novih sort, ki niso tako občutljive za strojno obiranje in so zato izgube zaradi drobljenja mnogo manjše. Uvajanje novih sort hmelja je zanimivo tudi zato, ker so le-te kasnejše in v primerni kombinaciji z goldingom, ki je zgodnja sorta, omogočajo boljše izkoriščanje osnovnih sredstev (obiralni stroj, sušilnica idr.). To pa lahko bistveno zmanjšuje stalne stroške za kilogram pridelka.

Tabela 4

Struktura proizvodnih stroškov hmelja po fazah za staro tehnologijo (model 1972)

Proizvodne faze	Stroški din na ha	0/0	Doba na fazo ¹
1. Od obiranja do odgrinjanja	6.406	11,2	*
2. Odgrinjanje in rez	2.336	4,1	***
3. Obešanje vodil	4.174	7,3	***
4. Čiščenje in napeljava	2.928	5,1	****
5. Poletna obdelava in dognojevanje	1.317	2,3	*
6. Varstvo	1.844	3,2	***
7. Spravljanje pridelka	22.075	38,6	****
8. Žična konstrukcija	3.877	6,8	—
9. Splošni in upravni stroški	12.249	21,4	—
Skupaj	57.206	100	

Pripombe:

¹ Doba, ko mora biti delovna faza opravljena;

* Dela z dolgo dobo — ne povzročajo delovnih konic;

**** Dela z zelo kratko dobo — dela, ki povzročajo izrazite delovne konice.

Vir: Četina: Gradivo za seminar za hmeljarske strokovnjake 5. 3. 1973 tab. 2.

Delna mehanizacija obešanja vodil s stolpom in zamenjava žice za vodila s sintetično vrstico je zmanjšala število delovnih ur za 135 ur na hektar in omilila delovno konico v tem času. Zaradi zamenjave žice s sintetiko pa so se znižali materialni stroški. Nadaljnja proučevanja gredo v smeri bolj ali manj avtomatičnega obešanja vodil.

Zamenjava škropilnic s pršilniki ni toliko vplivala na znižanje proizvodnih stroškov, ampak izboljšala kakovost škropljenja ter omogočila nadaljnjo racionalizacijo zaradi zmanjšanja količine vode in škropiva na hektar.

Strojna rez se že hitro uveljavlja v proizvodnji. Ker v tem primeru odpade odkopavanje in ročna rez, se število delovnih ur zmanjša za 188 ur na hektar, kar je 1/5 vseh delovnih ur, brez obiranja. Tudi to delo mora biti opravljeno v zelo kratkem roku in zato povzroča veliko delovno konico.

Čiščenje in navijanje hmelja povzroča največjo delovno konico, obenem pa najtrši oreh za racionalizacijo delovnega postopka. Posebno prvo čiščenje in navijanje hmelja na oporo mora biti opravljeno v kratkem času. Po stari tehnologiji je potrebno za vse faze čiščenja in navijanja 244 ročnih delovnih ur. Racionalizacija postopka gre v smeri poenostavljanja delovne tehnike za navijanje poganjkov na oporo in kemičnega uničevanja odvečnih poganjkov. Preizkušali smo že tudi postopek, po katerem so se poganjki sami navijali na oporo; preostale, ki se niso navili, pa smo uničili s kemičnimi sredstvi. Ta ekstremni postopek sicer najbolj zmanjša število delovnih ur in stroške, vendar ga zaradi negativnega vpliva na pridelek še ne uvajamo v proizvodnjo. Priporočamo pa že poenostavljen postopek navijanja in kemično čiščenje z žvepleno-kislím amonijakom ali s herbicidi. S tem postopkom je mogoče v primerjavi s staro tehnologijo zmanjšati število delovnih ur od 244 na 57 ur na hektar.

Vse navedene racionalizacije nam omogočajo zmanjšanje števila ur od 1.178 pri stari tehnologiji na 576 ur na hektar brez obiranja, vključno z obira-

njem pa od 4.178 na 864 ur na hektar (Četina, 7). Vzporedno pa se povečajo pri nekaterih postopkih stroški materiala, predvsem pa stroški osnovnih sredstev zaradi velikih investicijskih vlaganj, ki so potrebna za mehanizacijo in drugo opremo. Zato je za oceno učinka racionalizacije z uvedbo novih tehnoloških postopkov mnogo primernejša primerjava celotnih proizvodnih stroškov pri uporabi starega in novega postopka.

V tabeli 5 je prikazan učinek posameznih racionalizacij v proizvodnji hmelja na znižanje proizvodnih stroškov in kumulativni učinek uvajanja posameznih postopkov po vrstnem redu, kot so jih, oziroma jih proizvajalci že uvajajo. Prikazan je tudi učinek uvajanja novih sort hmelja, ki daje večje pridelke in so kasnejše. V našem modelu smo računali, da daje sedanja sorta 1400 kg, nove sorte pa 1800 kg/ha in da imamo 1/3 novih (kasnejših) sort, kar daje povprečni pridelek 1530 kg/hektar. Razmerje 2/3 goldinga in 1/3 novih sort omogoča najboljše izkoriščenje obiralnih strojev in drugih naprav pri spravljanju pridelka. Iz pregleda v tabeli 5 vidimo, da z uvedbo vseh doslej znanih novih

Tabela 5
Proizvodni stroški za hmelj pri različni tehnologiji proizvodnje

	Proizvodni stroški din/kg	Zmanjšanje stroškov din/kg	Indeks ST = 100
Proizvodni stroški, stara tehnologija 1967	20,43		
1972	38,14		
Vključevanje novih postopkov (model 1972)			
1. Napeljava vodil + pršenje	36,44	- 1,70	95,5
2. 1 + strojno obiranje, sušenje, ovlaževanje	36,35	- 1,79	95,3
3. 2 + strojna rez	35,14	- 3,00	92,1
4. 3 + novi postopek za čiščenje in napeljavo	33,93	- 4,21	89,0
1/3 nove sorte 2/3 golding + vključitev novih postopkov, kot zgoraj			
pod št. 2	33,14	- 5,00	86
št. 3	32,03	- 6,11	83
št. 4	31,08	- 7,06	81
ZDA ¹	27,54		
ZR Nemčija ²	37,28		

Viri: Četina: Gradivo s seminarja za hmeljarske strokovnjake 1973.

1) Glej lit. 11.

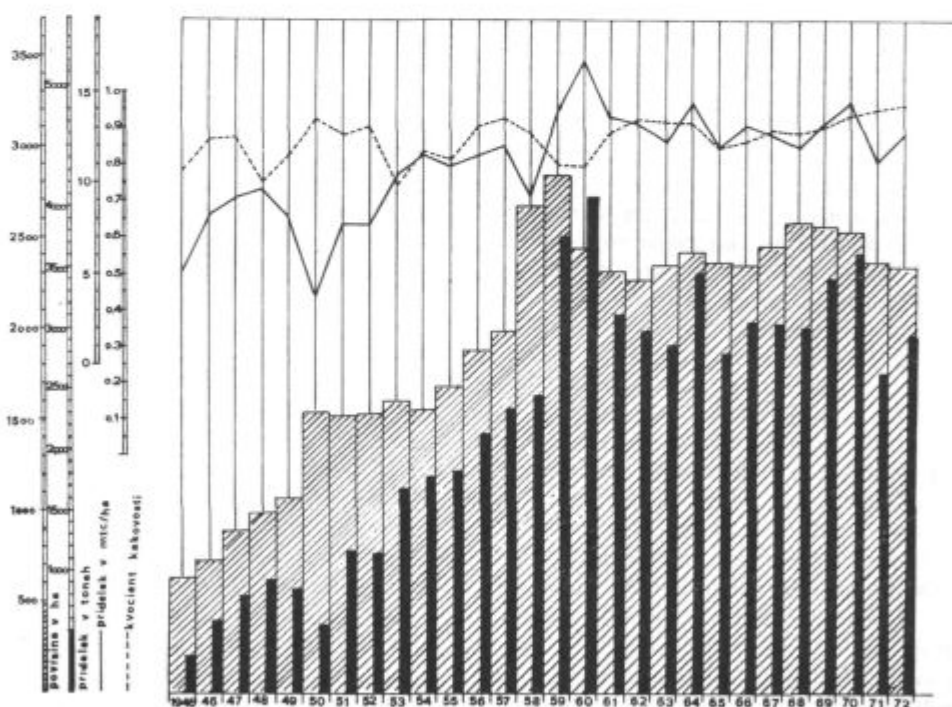
2) Glej lit. 10.

postopkov in deloma novih sort lahko zmanjšamo proizvodne stroške hmelja na 31,08 din/kg, ali glede na staro tehnologijo, za 7,06 din za kilogram. Vsem nalogam, ki se pojavljajo z uvajanjem tehničnih in bioloških inovacij v proizvodnjo bomo lahko kos le, če bomo imeli dobro raziskovalno in pospeševalno službo.

5. Mesto in vloga raziskovalne in pospeševalne službe v razvoju hmeljarstva

Sodobna proizvodnja v katerikoli panogi zahteva dobro raziskovalno in strokovno službo. Posebno velja to za tiste panoge, ki se srečujejo s svojimi proizvodi na svetovnem trgu s številnimi konkurenti. Zato so slovenski hmeljarji že zelo zgodaj spoznali, da jim je potreben inštitut, ki bi jim pomagal pri izboljšanju proizvodnje hmelja. Žal, pa ta težnja naprednih hmeljarjev dolgo ni bila uresničljiva. Najprej je to preprečila svetovna gospodarska kriza, kasneje pa druga svetovna vojna.

Sele po drugi svetovni vojni so se začeli razvijati prvi zametki strokovnega dela pri takratni hmeljarski zadrugi »Hmezad«. Močna težnja hmeljarjev, veliko razumevanje takratne hmeljarske zadruge ter oblasti in kot najvažnejše, finančna ter drugačna podpora hmeljarjev je omogočila, da je bil lahko inštitut pod svojo streho tudi formalno ustanovljen leta 1962. V temeljih Inštituta je vgrajenih nešteto prostovoljnih delovnih ur hmeljarjev. Tako smo prišli do Hmeljarskega inštituta, kateremu so bili kasneje dograjeni še: rastlinjak, sušilnice, skladišča za hmelj, lopa za stroje, leta 1970 pa še nov rastlinjak za hitro razmnoževanje novih sort. Vedno znova pa ugotavljamo, da bo potrebno še kaj dograditi in sodobo opremiti laboratorije, če bomo želeli svojo nalogo uspešno opravljati.

Prikaz 2

Že od vsega začetka je bila naloga Inštituta dolgoročno načrtovana: povečanje pridelka, zagotovitev ter izboljšanje kakovosti slovenskega hmelja; v zadnjem času pa se vedno močnejše postavlja zahteva o racionalizaciji proizvodnje. V skladu s tako postavljeno dolgoročno vlogo Inštituta je bil tudi njegov razvoj. V prvi fazi razvoja je bilo potrebno posvetiti vse sile pospeševalnemu delu. Hmeljarje je bilo potrebno naučiti uporabljati umetna gnojila, škropiti hmeljišča proti boleznim in škodljivcem, hmelj pravilno sušiti ter skladiščiti. To pospeševanje je bilo zelo neposredno in je segalo do posameznega hmeljarja. Uspeh ni izostal. Hektarski pridelek se je od leta 1952 do 1960 povečal od 8 na 13 q na hektar. Tudi kakovost pridelka je bila dobra. Oboje je razvidno iz prikaza 2.

Že od ustanovitve dalje je Inštitut delal na žlahtnjenju savinjskega goltinga. Kmalu se je pokazalo, da je poleg selekcije obstoječo sorto potrebno križati in vzgajati nove sorte. Ker je to delo dolgotrajno, je bilo zelo težko postaviti pravi cilj križanja, torej vzgojiti sorte, ki jo bo v bodoče zahtevalo svetovno tržišče. Takrat je padla odločitev, da morajo imeti nove sorte hmelja boljši pridelek, večjo količino alfa smol, primerno aromo in morajo biti vsaj enako odporne kot sedanje sorte. Pozneje, ko se je uporaba hmeljnega ekstrakta vedno bolj uveljavlja v pivovarništvu, se je pokazala takšna usmeritev žlahtnjenja kot pravilna.

To obdobje šestdesetih let spada v drugo razvojno fazo razvoja Inštituta za hmeljarstvo Žalec, za katero je značilno poglobljanje znanstveno raziskovalnega dela, deloma na račun pospeševalnega dela, deloma pa je to omogočilo večje število novih strokovnjakov. Pospeševalno delo je bilo mogoče zmanjšati zato, ker je bilo na družbenih obratih in v zadrugah vedno več strokovnjakov, ki so lahko prevzeli del nalog pospeševalne službe. Naloga raziskovalnega dela pa je, s poskusi in analizami iskati odgovore na vprašanja, ki jih postavljajo ali jih bodo v bodoče postavili proizvajalci. Raziskovalno delo mora biti vedno vsaj za nekaj let naprej. Ko se problem pojavi, že mora vedeti nanj odgovor. Proces usmerjanja Inštituta v znanstveno-raziskovalno delo še traja. Zato posveča Inštitut veliko pozornost izobraževanju svojih strokovnjakov.

Za to obdobje je značilno delo na racionalizaciji proizvodnje hmelja. Postavljen je bil program nove tehnologije v hmeljarstvu. Takšen program je zahtevala, na drugi strani pa omogočala, vedno močnejša družbena proizvodnja. Program nove tehnologije je vseboval uvajanje novih žičnih konstrukcij, večjih razdalj med vrstami, vrste delovnih postopkov (strojna rez, strojna napeljava vodil, uvajanje herbicidov, itd.) in strojev (plužni odkopalnik, rezalnik, veliki pršilniki, obiralni stroji, tračne sušilnice, ovlaževalci). Program nove tehnologije zahteva tesno sodelovanje med strokovnjaki, ki delajo na različnih področjih. Uvajanje novega ukrepa je namreč treba osvetliti z različnih vidikov, če ga želimo kompleksno rešiti. Na primer, pri strojni rezi ni dovolj tehnična rešitev rezi, ampak moramo upoštevati tudi reakcijo rastline (razvoj roparskih poganjkov, pojav hmeljnega hrošča zaradi pokončne napeljave, itd.).

Značilno za naš Inštitut je, da je tesno povezan s proizvodnjo. K temu pripomore že njegova geografska lega, saj leži v središču hmeljarskega področja, torej tam, kjer se problemi pojavljajo. Zato so tudi rezultati raziskovalnega dela zelo hitro pri proizvajalcih, včasih celo prej, kot so poročila dokončno izdelana. Tako tesna povezava med proizvodnjo in raziskovalnim delom je obojestransko

koristna. Hmeljarji pridejo hitro do rezultatov raziskovalnega dela, strokovnjaki pa so s problemi sproti in dobro seznanjeni.

Inštitut za hmeljarstvo je glede na proizvodno panogo ozko specializiran. Zato ne morajo biti strokovnjaki inštituta dovolj specializirani po znanstvenih disciplinah. To pa zahteva povezavo s specialisti z domačih inštitutov ter dobro povezavo s podobnimi inštituti po svetu. Zato ni naključje, da imamo dobre stike z vrsto hmeljarskih inštitutov in s strokovnjaki v tujini. Naši strokovnjaki sodelujejo na zasedanjih tehnične in znanstvene komisije Mednarodnega hmeljarskega biroja ter na drugih sestankih in strokovnih kongresih. Na ta način redno izmenjavajo izkušnje in dobivajo nove pobude za svoje delo.

Financiranje inštituta je bilo v posameznih razvojnih fazah različno urejeno. Od ustanovitve sem ga pretežno financirajo proizvajalci sami. V prvem obdobju ga je financirala Hmeljska zadruha (Hmezad), pozneje Okrajna zadružna zveza, Poslovna zveza, danes pa proizvajalci hmelja neposredno po količini oddanega hmelja. Čeprav se je prispevek hmeljarjev za Inštitut povečal, je bil delež drugih virov financiranja vedno večji. To so razne usluge, ki jih opravlja Inštitut za druge koristnike po naročilu. V zadnjem času so, čeprav še zelo skromno, pri financiranju Inštituta udeležena sredstva iz republiških skladov. Tako pokrivajo danes proizvajalci s svojimi prispevki približno polovico proračuna Inštituta, drugo polovico pa dobi Inštitut iz poskusne proizvodnje, raznih skladov, uslug in drugih virov. Menimo, da bomo morali v prihodnje povečati udeležbo družbenih sredstev pri financiranju Inštituta, da bi tako zmanjšali obremenitev proizvajalcev. Pretirano iskanje novih nalog izven hmeljarskega programa, samo z namenom, da bi izboljšali finančno stanje Inštituta, bi lahko resno ogrožalo izvajanje hmeljarskega programa. Zato moramo spremljati obseg hmeljarskega programa in zagotoviti zanj potrebna sredstva. Doslej smo vedno naleteli na razumevanje pri proizvajalcih, kadar je bilo treba, zaradi splošnih podražitev ali vključevanja novih nalog, povečati prispevek Inštitutu. Tak odnos do Inštituta ustvarja pri strokovnjakih dolgoročno gotovost in s tem popolno angažiranje pri reševanju raziskovalnih nalog.

6. Sklepna beseda

V prispevku je prikazana specifičnost hmeljarske proizvodnje zaradi sorazmerno omejenega obsega potrošnje, velike intenzivnosti, velikih investicijskih vlaganj in močnih oscilacij cen na svetovnem trgu.

Naše hmeljarstvo zavzema v svetovnem merilu pomembno mesto, kar se odraža posebno v velikih udeležbi našega izvoza v svetovnem saldu uvozu. Zaradi tako močne povezanosti s svetovnim trgom je razumljiva velika skrb naše raziskovalne in pospeševalne službe za ekonomske in tehnološke probleme proizvodnje hmelja.

Ekonomičnost proizvodnje hmelja v zadnjih letih upada zaradi stagniranja prodajnih cen na svetovnem trgu in hitrega naraščanja proizvodnih stroškov doma. Ekonomičnost lahko izboljšamo s povečanjem prodajne cene in znižanjem proizvodnih stroškov. Ker na povečanje prodajne cene ne moremo mnogo vplivati, nam preostane le možnost zniževanja proizvodnih stroškov. V razpravi je na modelu prikazano, kako lahko znižamo proizvodne stroške v sedanjih razmerah.

Raziskovalna in strokovna služba, ki jo vodi Inštitut za hmeljarstvo v Žalcu, ima pri tem pomembno vlogo. Delo Inštituta je tesno povezano s proizvodnjo hmelja, zato se je program dela vedno prilagajal potrebam proizvajalcev. Na drugi strani pa ima Inštitut tesno povezavo z drugimi inštituti doma in po svetu.

LITERATURA

- Statistički godišnjak SFRJ 1965.
Četina A.: Gradivo za sejo delovne skupine za hmeljarsko tržišče MHB, Wolnzach 1972.
Barth-Sohn: Letopis Hopfen.
Hmeljna komisija SRS Žalec — Statistični podatki.
Poročila držav članic MHB za letne kongrese.
Četina A.: Prispevek k proučevanju hmelja za pivo; III. jugoslovanski simpozij za hmeljarstvo Novi Sad 10.—11. 4. 1973.
Četina A.: Prolog racionalizaciji proizvodnje hmelja uvođenjem novih tehnoloških postopaka — Magistersko delo — Poljoprivredni fakultet, Zagreb 1972.
Bobovnik M.: Problematika pri proizvodnji in prodaji hmelja, Hmeljar 2/1973.
Četina A.: Gradivo s seminarja za hmeljarske strokovnjake, 1973.
Rintelen-Steinhauser: Die Erzeugungskosten von Hopfen im Ambaugebiet der Hallertau Bayrisches Landw. Jahrbuch 38/1961 Nr. 5.
Doran-Chaplin: Central Washington Hop Costs 1970, Washington State University Pullman, June 1971.

Miljeva Kač, mgr. agr.

VARSTVENA SLUŽBA PRED BOLEZNIMI IN ŠKODLJIVCI V HMELJIŠČIH SAVINJSKE DOLINE

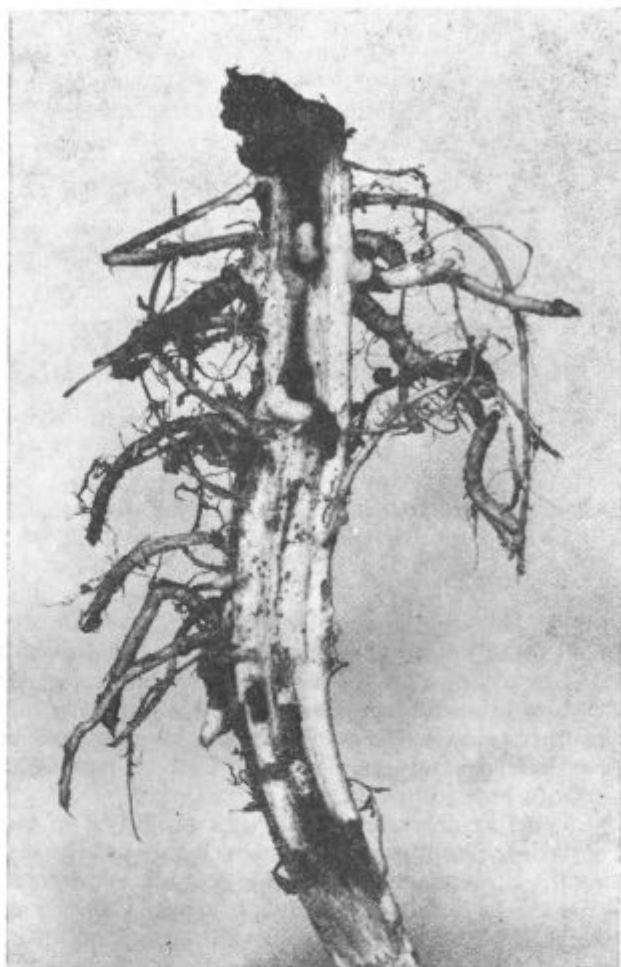
Savinjska dolina in hmelj sta soznačnici. Kadarkoli in kjerkoli govorimo o Savinjski dolini, imamo pred očmi temnozeleno hmeljišča ali vitke prazne žičnice pozimi, ki so že skoraj povsem izrinile romantične kopice hmeljev. Hmelj kot izrazito industrijska, torej tržna rastlina, je prinesel v Savinjsko dolino blagostanje in uvrstil ta kos slovenske zemlje med kmetijsko najnaprednejše predele.

V Savinjski dolini hmeljarijo že več kot 100 let in ves čas spremljajo hmelj, tako kot vse rastle, bolezni in škodljivci. Ti utegnejo posebno v letih, ki so za njihov razvoj vremensko ugodna, zelo zmanjšati in pokvariti pridelek. Pri tako intenzivni proizvodnji kot je hmeljarstvo, ki zahteva velika investicijska in obratna sredstva, je uspešno varstvo pred boleznimi in škodljivci pogoj, brez katerega ne gre. In Savinjšani se ponašajo z dobro urejeno varstveno službo v hmelju.

Prvi pridelovalci hmelja se s škodljivci in boleznimi niso toliko ukvarjali kot sedaj. Škodljivce: predvsem listne uši, hmeljnega hrošča, razne gosenice škodljivih metuljev ipd. so sicer poznali, vendar so se le-ti pojavljali sporadično v nekaterih letih in v nekaterih krajih v tolikšnem obsegu, da so naredili veliko škodo. Škodljivce so uničevali mehanično ali z agrotehničnimi ukrepi. Tako so, npr., grobali hmeljne trte, preden so jih napeljali na hmeljevko, da se ličinka hmeljnega hrošča ni mogla po trti pregristi do korenike, kjer bi lahko napravila večjo škodo. Velik pojav škodljivcev so smatrali za naravno katastrofo kot točo, sušo ali močo. Narava sama je skrbela za ravnotežje. Velik pojav škodljivcev je trajal le leto ali dve, nakar so številni predatorji zmanjšali populacijo. Nekatera kemična sredstva za zatiranje bolezni in škodljivcev so bila sicer poznana, vendar so se le redkokje uporabljala.

Sele peronospora, ki se je l. 1926 pojavila v Savinjski dolini in se hitro nevarno razmahnila, je zahtevala organizirano in vsakoletno škropljenje. Škodljivci so se pojavljali sporadično in so uničili ali poškodovali le del pridelka. Peronospora pa je vsako leto delno ali popolnoma uničila pridelek, posebno pri občutljivih sortah, ki so bile tedaj razširjene v Savinjski dolini.

Peronospora je takoj poenostavila sortni izbor v hmeljiših. V nekaj letih so hmeljarji zamenjali občutljivega württenberžana za angleško sorto, ki so jo krstili za savinjski golding in ki je bila zdaleč najbolj odporna proti peronospori.

Hmeljni hrošč
je delal skrbi
že prvim
hmeljarjem

Tako so v Savinjski dolini 50 let gojili eno samo hmeljno sorto, kar pa je razumljivo, imelo tudi svoje slabe strani, ki so se posebno ostro pokazale v zadnjem času, ko ekonomski pogoji terjajo vse večje pridelke, trgovina, še bolj pa predelava hmelja vse večji odstotek grenkih smol in mehanizacija časovno različno zrel hmelj.

Vinogradniki so imeli v času, ko se je pojavila peronospora na hmelju, že bogate izkušnje s kemičnim zatiranjem sorodne bolezni na vinski trti. Zato so v hmeljarstvu v relativno kratkem času uvedli škropljenje proti peronospori med obvezne agrotehnične ukrepe.

Seveda vse ni šlo gladko. Roke škropljenj so Savinjšani v glavnem prevzeli po nemških izkušnjah, ki za savinjski golding niso bile najprimernejše. Tako se je često pripetilo, da je spomladi dobro škropljeni hmelj v času cvetenja ali po cvetenju porjavel. Šele na osnovi lastnih izkušenj so hmeljarski

Tudi bolhače
so že poznali
prvi hmeljarji

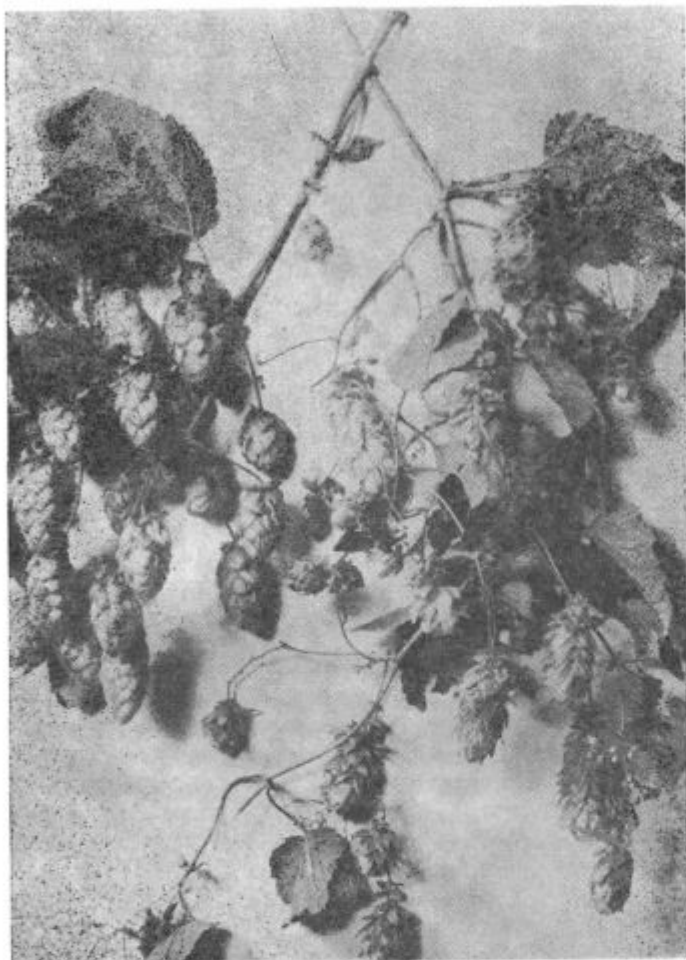

strokovnjaki spoznali, da v naših vremenskih in tedanjih proizvodnih pogojih lahko ohraniš zdrav savinjski golding, če ga pravočasno in temeljito škropiš dvakrat v cvet.

Število in zmogljivost škropilnic, ki so bile pred vojno na razpolago, nista zadostovali za dvakratno temeljito škropljenje vseh hmeljišč. V deževnih letih je bil odstotek rjavega hmelja veliko večji kot v sušnih. Marsikateri manjši hmeljar je ostal tudi brez pridelka. V Savinjski dolini je sicer bilo nekaj odličnih samohodnih Holderjevih pa tudi nekaj drugih motork, vendar je bilo treba še precej hmeljišč poškopiti s prevoznimi ročnimi in celo z nahrbtnimi škropilnicami.

Kljub temu so hmeljarji pred vojno z dovolj lepim uspehom zatirali hmeljno peronosporo pa tudi hmeljne listne uši. Na razpolago so imeli bakrene in nikotinske pripravke. Večji pojav hmeljne pršice (rdečega pajka) pa jim je povzročil velike težave.

Hmeljna pršica je avtohtoni škodljivec. Škodljivec je postal šele z intenziviranjem proizvodnje. Škodljivi vpliv hmeljne pršice na hmelj so hmeljarji opazili šele v času prve svetovne vojne. Čim bolj intenzivno so gojili hmelj in

Zdrav in od
peronospore
uničen hmelj

čim bolj so ga škropili proti škodljivcem, tem večkrat je, zlasti v sušnih letih, prišlo do manjše ali večje škode, ki jo je povzročila hmeljna pršica.

Zatiranje s kemičnimi sredstvi pred vojno ni bilo uspešno. Hmeljarji so imeli na razpolago samo žvepleno apneno brozgo, ki je primerna za zatiranje rdečega pajka, če škropljenje večkrat ponoviš, ko je populacija še majhna. Pomagali so si tudi z vodo. Hmeljišče, kjer je bilo mnogo pršice, so škropili z velikimi količinami vode upajoč, da bo to na populacijo vplivalo negativno, kot močan dež. No, oba načina sta bila le redko uspešna in sta služila le za pomirjanje hmeljarjev, češ storili smo vse, kar je bilo v naši moči.

Med drugo svetovno vojno je hmeljarstvo v Savinjski dolini zelo propadlo. Po vojni so hmeljarji polni poleta začeli z obnovo hmeljišč. Uvideli so, da morajo čimprej zasaditi za hmelj primerne površine, dvigniti pridelke in kvaliteto, če naj uspešno konkurirajo drugim hmeljarjem na svetovnem trgu

Zdrav in od rdečega pajka uničen hmelj

in da brez poglobljenega strokovnega dela ne bo šlo. Sezidali so inštitut za hmeljarstvo, ki je začel proučevati tehnologijo, se ukvarjati s selekcijo in križanjem, da bi prišli do novih primernih sort in s proučevanjem kemijskega sestava storžka.

Komaj pa je novi inštitut resno začel z delom, že se je pokazalo, da brez oddelka za varstvo rastlin ne bo šlo in na zahtevo proizvajalcev se je 1953. leta osnoval oddelek za varstvo rastlin.

Za varstvo hmelja je bilo tedaj slabo preskrbljeno. Stare škropilnice so se izrabile, zlasti še, ker so jih hkrati uporabljali tudi za kampanjsko škropljenje proti ameriškemu kaparju, ki je v teh letih uničil brez števila sadnih dreves. Pesticidi, ki so bili v prodaji, so bili ali praksi nepoznani ali pa so imeli zelo slaba fizikalna svojstva.

Leta 1953 so se hmeljne listne uši pojavile v velikem obsegu. Hmeljarji so si proti ušem lahko nabavili DDT pripravke ali pa sredstva na bazi lindana. Ker se je o DDT vedelo precej več kot o lindanu — Sadjarski inštitut v Mariboru ga je preizkušal proti raznim sadnim škodljivcem z velikim uspehom — so mnoga hmeljišča v Savinjski dolini poškrpili s pantakanom. Škoda je bila dvojna. Zaradi slabih fizikalnih svojstev je brozga požgala hmeljišča tako, da se je mnogo listja obletelo. Razen tega pa je pantakan vplival na prekomerno razmnožitev hmeljne pršice, ki je že prej oslabiljene rastline tako uničila, da skoraj ni bilo kaj obirati. Hmeljarjem je bilo jasno, da je potrebno zaščitno

Rdeči pajek je zapredal storžke

službo na novo organizirati in se resno spoprijeti z nevarnimi boleznimi in škodljivci, če hočemo prodati dovolj kvalitetnega hmelja. Vsaka kmetijska zadruga v Savinjski dolini je nastavila tako imenovanega »zaščitnika«, katerega naloga je bila, stalno preverjati razvoj bolezni in škodljivcev na hmelju in skrbeti, da bodo hmeljišča pravočasno poškrpljena.

Prvi »zaščitniki« po kmetijskih zadrugah niso bili šolani kmetovalci in večina med njimi je bila strokovno zelo slabo podkovana. Bili pa so vestni, z veliko volje do dela, in so svojo nalogo zelo dobro izpolnili.

Oddelek za varstvo rastlin pri Inštitutu za hmeljarstvo je vsako leto pozimi organiziral večdnevne tečaje za varstvo hmelja, ki so omogočili, da so se »zaščitniki« podrobneje seznanili s škodljivci in boleznimi na hmelju in načinom zatiranja, kar jih je usposobilo, da so poleti lahko o pojavu bolezni in škodljivcev pravočasno obveščali Inštitut in skrbeli za to, da so nasvetovane ukrepe pravilno izvedli. Nešteto strokovnih sestankov poleti v hmeljiščih je njihovo znanje utrjevalo.

Prvim nešolanim »zaščitnikom« so sledili mnogi strokovnjaki, ki so imeli dovolj solidno strokovno znanje, vendar so maloštevilni med njimi svojo nalogo tako resno jemali in bili uspešnejši od teh prvih pionirjev varstva rastlin v Savinjski dolini.

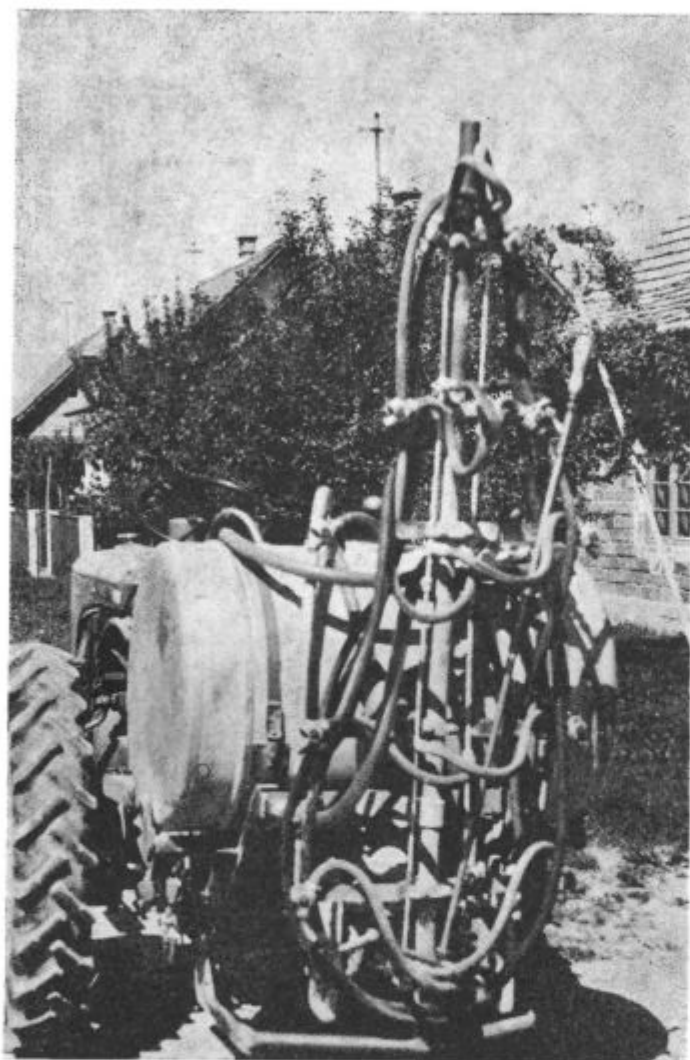
Oddelek za varstvo rastlin pri Inštitutu za hmeljarstvo je skušal po svojih močeh tudi vplivati na Hmeljarski odbor in Hmezad, da bi na novo nabavljene škropilnice bile za hmeljišče ustrezne. Vse škropilnice, ki so bile tedaj na razpolago, so imele premajhno kapaciteto, da bi lahko kvalitetno preškrpople

Uši lahko
uničijo 70 %
pridelka

6—8 m visoke goste nasade. Prvim majhnim, toda kvalitetnim »vermorelkam« so sledili traktorski priključki najprej tuje, nato domače proizvodnje z zadostno zmogljivostjo, tako da so hmelj lahko škropili avtomatično. Preizkušali smo celo vrsto škropilnic in sodelovali z domačimi tovarnami, da bi izdelovale škropilnice, ki bi ustrezale tedanjemu razvoju pri nas. Kmalu so prišli v Savinjsko dolino tudi pršilniki (molekulatorji, atomizerji), ki porabijo manj vode kot pri običajnem škropljenju, manjkajočo količino vode pa nadomestijo z zrakom, ki ga z zračnim ventilatorjem pihajo v nasade.

Tako se je Savinjska dolina opremljala z vse večjimi in zmogljivejšimi stroji za varstvo rastlin, ki so sposobni v kratkem času in z minimalno delovno silo poškopiti vsa hmeljišča. Sedaj imamo v Savinjski dolini visoko zmogljive Mayersove atomizerje in smo že pozabili na tiste dni, ko smo z velikim naporom in s prekomernim delom s starimi in šibkimi škropilnicami škropili od ranega

Traktorska
škropilnica
Rosenbauer
1958

jutra pa pozno v noč, da nam zlasti v neprimernih vremenskih pogojih bolezní in škodljivci ne bi pokvarili pridelka.

Sočasno s škropilnicami smo preverjali tudi ustreznost kemičnih sredstev za varstvo hmeljišča. Testirali smo jih tako na delovanje proti hmeljnim boleznim in škodljivcem, kakor tudi na fitotoksičnost za hmelj. Če kvaliteta domačih sredstev ni bila ustrezna, smo se borili za uvoz tujih. Danes imamo na razpolago celo vrsto, v mnogih inštitutih preizkušanih pesticidov, tako da lahko izbiramo specifične pripravke z odličnimi fizikalnimi lastnostmi in pozabljamo na tiste dni, ko je bila izbira zelo skromna in ko je bilo sredstvo večkrat vzrok, da smo poškodovali hmelj, ali da nismo uspeli v borbi proti škodljivcu.

Vprežna motorka

Časi, ko je primanjkovalo tako škropilnic, kakor tudi sredstev, so nas naučili racionalnosti. Ker nismo mogli škropiti kadarkoli in kjerkoli se je pojavil škodljivec, smo morali izbirati in z gotovostjo ugotavljati tiste termine za škropljenje, ki so odločilni za pridelek in njegovo kvaliteto. Vse prizadevanje Inštituta je šlo za tem, da bi s čim manj škropljenji dosegli zadovoljiv uspeh. O tem načinu varstva (»usmerjeno škropljenje«) kot o sestavnem delu tako imenovanega integriranega varstva pred boleznimi in škodljivci, ker je uporaba kemičnih sredstev samo del varstvene službe, veliko pišejo zlasti v sadjarstvu in naštevajo njegove prednosti pred tako imenovano totalno, oziroma kompleksno zaščito s kemičnimi sredstvi. Do integriranega varstva v zahodnih državah pa so prišli iz drugačnih pobud kot pri nas. Integrirano varstvo pred boleznimi in škodljivci se je rodilo kot reakcija na prekomerno porabo kemičnih sredstev.

Razvoj varstvene službe v hmeljiščih drugih evropskih okolišev je bil od našega bistveno drugačen. Hiter razvoj kmetijstva v kapitalističnih deželah je omogočil tudi majhnim hmeljarjem, da so si nabavili potrebno mehanizacijo za obdelavo in škropljenje. To je omogočilo številna škropljenja z minimalno delovno silo. Ugodne cene za kvalitetne kmetijske pridelke so silile hmeljarje, da so varovali hmeljišča pred slehernim pojavom bolezni oziroma škodljivcev, in tako so posebno občutljivejše sorte škropili tudi po več kot 20-krat letno. Prekomerni uporabi fungicidov, katerih negativne posledice se ne pokažejo tako hitro, se je pridružila prekomerna poraba insekticidov, njihove negativne posledice pa so hitro očitne. Pretirano varstvo hmelja s pesticidi je imelo za posledico

Ročno škropljenje visokih hmeljišč je naporno delo

masoven pojav novih škodljivcev, odpornih sojev, kar je prisililo hmeljarje, da so naglo menjavali sredstva, segali po vedno dražjih pripravkih in vedno pogosteje škropili.

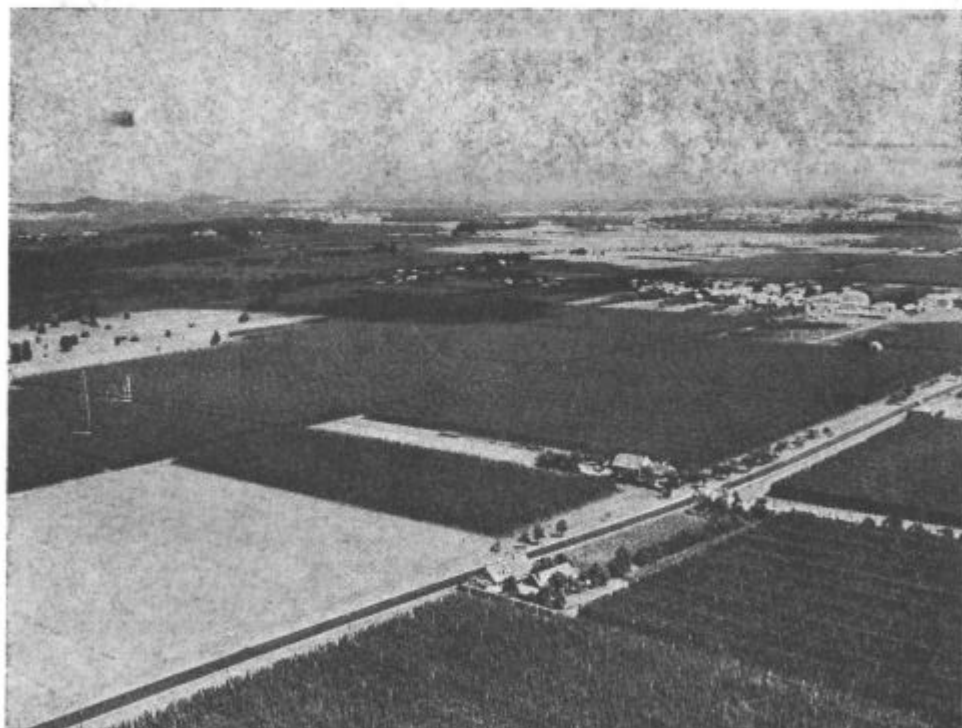
V hmeljiščih vzhodne Evrope so bolezni in škodljivce zatirali kampanjsko, (kot pri nas ameriškega kaparja ali koloradskega hrošča). Škropili so po programu vse površine, ne da bi upoštevali posebnosti v posameznih nasadih. Negativne posledice so se pokazale sicer nekoliko kasneje, vendar so tudi tu že pred več kot 10 leti ugotavljali odporne soje, hmeljne pršice in listnih uši.

Negativni pojavi kemičnega varstva hmelja pred boleznimi in škodljivci so se pri nas pokazali kasneje in v manjšem obsegu. Inozemske izkušnje in primerjanje zdravstvenega stanja domačih hmeljišč s tujimi so nas utrdile v prepričanju, da je usmerjeno varstvo v sedanjih okoliščinah za nas najprimernejše, da pa moramo poglobiti strokovnost in, čim bodo okoliščine dopuščale, preiti iz usmerjenja na integralno varstvo. To sicer zahteva veliko znanja, je pa bolj skladno od kemičnega.

Tone Wagner, mgr. agr.

RAZISKOVALNO DELO NA PODROČJU ŽLAHTNJENJA IN AGROTEHNIKE HMELJA

Iz nekdanje oblike drobnega hmeljarjenja na majhnih in razbitih površinah smo prešli več ali manj uspešno na sodobno hmeljarsko proizvodnjo v večjih strnjenih površinah — kompleksih z uvajanjem nove tehnologije. Karakteristika le-te je cenejše pridelovanje hmelja z manj ročnega, a več strojnega

Le v večjih strnjenih hmeljiščih lahko načrtno in sodobno hmeljarimo

Globoko rahljanje je pomemben ukrep, vpeljan na osnovi rezultatov raziskovalnega dela

dela s povečano skrbjo za visoke pridelke. Komplekse hmeljišč postavljamo le tam, kjer naravni pogoji to omogočajo in skrbimo, da jih sestavljajo krepke in izenačene rastline.

Spremembe načina pridelovanja postavljajo pred raziskovalce, ki delajo v hmeljarstvu, nenehna vprašanja, na katera morajo odgovoriti z rezultati raziskovalnega dela. Tako je tudi raziskovalno delo na področju žlahtnenja in agrotehnike hmelja v zadnjih letih rodilo vrsto novih ukrepov, ki se danes več ali manj uspešno uporabljajo v praksi.

Kot vsaka rastlinska proizvodnja je tudi proizvodnja hmelja pogojena s faktorji, ki določajo uspešnost proizvodnje. Ti dejavniki so ekološki (klima in tla), tehnološki (način proizvodnje) in genetski. Človek-hmeljar s svojim znanjem povezuje, izbira posamezne dejavnike in v odvisnosti od vremenskih razmer vsako leto zaključuje z več ali manj uspešnim rezultatom, ki se odraža v pridelku in njegovi kvaliteti.

Raziskovalno delo na področju žlahtnenja in agrotehnike hmelja je bilo v zadnjih 10 letih usmerjeno v iskanje ukrepov, ki naj poenostavijo in pocenijo proizvodnjo, a po drugi strani naj povečajo pridelke zahtevane kvalitete. Moderne metode žlahtnenja hmelja so dale nove genotipe in iz množice hibridov smo izbrali 4, ki so danes že v proizvodnji in priznane kot prve slovenske sorte hmelja. Njihovi genotipi so formirani, poleg drugih lastnosti, predvsem na večji pridelok alfa kislin.

Posajanje sadik v plastificirane vrečice zagotavlja krepak in izenačen nasad

V proizvodnji hmelja je izredno pomembna kakovost pridelka. Kriteriji kvalitete so se od nekdanjega subjektivnega vrednotenja kvalitete, ko je bila pomembna organoleptična analiza, t. j. predvsem barva in subjektiven vtis, s sodobnimi metodami analitičnega dela precej objektivizirali. Sodobna raziskovanja, nove ugotovitve na področju kemije hmelja in njegove uporabnosti v pivovarništvu so dale pomemben poudarek količini alfa kislin hmelja in njih sestavu. Tako so evropski hmelji, ki so znani v svetu po svoji kakovosti, mednje spada tudi savinjski golding, izredno cenjeni v pivovarništvu, saj dajo pivu fino grenčico. Njihov sloves temelji na izkušnjah pivovarniških mojstrov. Z razvojem pivovarniške tehnologije se je začela poudarjati pomembnost grenčičnih smol pri hmelju in hmelj vrednotiti po grenčičnih smolah. Posebna pomembnost je dana najbolj aktivni komponenti grenčičnih smol, to so alfa — grenčične kisline. Tudi proizvodnja raznih hmeljskih produktov iz hmeljskih strožkov z večjo koncentracijo grenčičnih snovi, kot so ekstrakti, koncentrati, izomerizirani ekstrakti, išče hmelj z večjo količino alfa kislin. Čeprav še danes ni povsem razčiščeno mišljenje o žlahtnosti hmelja in njenem objektiviziranem bistvu, saj marsikje sloni na tradiciji, pa so hmelji z večjo količino alfa kislin v svetu vedno bolj cenjeni.

V tej smeri je zasnovan tudi program žlahtnjenja hmelja pri nas. Sorta »savinjski golding«, ki je angleškega porekla in se je popolnoma uveljavila pri nas, je do sedaj po kvaliteti zadovoljila svetovni trg. Težnje po večji količini alfa kislin pa tudi zahtevajo nove sorte.

Priznavanje sadilnega materiala, ki obsega večkratni pregled nasadov in pregled sadik, omogoča, da se v praksi uveljavi načelo skrbi za dober in zdrav sadilni material. Danes je ves sadilni material pregledan in sadimo le tistega, ki je neoporečen v kvalitetnem, sortnem in zdravstvenem pogledu. Odbira sadilnega materiala nam zagotavlja sortno čistost, ohranja nam, kolikor je v različnih ekoloških razmerah mogoče, sortno sliko konstantno.

Uspešno lahko dobimo boljše sorte le z metodami križanja, poliploidije in odbire. Naš program žlahtnjenja je usmerjen v iskanje novih sort po metodi križanja. Tako zbiramo genetsko različne hmeljne rastline, različne sorte in različne tipe divjega hmelja. Iz kombinacij križanj odbiramo iz družin sejančkov tiste, ki so gospodarsko pomembni. Tako smo iz križanj sorte »Brewer's Gold« z moškim divjim hmeljem 3/3 s Primorske, ki smo ga opravili v letu 1960,

Ahil v letu 1972

odbrali poedinke z večjo količino alfa kislin, večjim pridelkom in različno odpornostjo proti peronospori, a iz križanja sorte »Northern Brewer« in divje moške rastline neznanega porekla rastlino z boljšo odpornostjo proti peronospori in večjo količino alfa kislin. Od leta 1960 do 1971 smo vzgajali in preizkušali odbrane hibride, a v letu 1971 so bile priznane prve slovenske sorte hmelja »Ahil«, »Apolon«, »Atlas« in »Aurora«. Te so po svojih lastnostih dopolnilo proizvodnji »savinjskega goldinga«, a ponekod ga bodo tudi nadomestile. Ne le novi kriteriji kvalitete, temveč tudi nova tehnologija, ki jo diktira pomanjkanje ročne delovne sile in težnja po zmanjševanju proizvodnih stroškov, zahteva nove sorte.

Po količini alfa kislin smo v letu 1972 dobili te vrednosti:

Sorta	Poprečje	Maksimum	Minimum
Savinjski golding	7,07	8,26	5,87
Ahil	13,46	13,66	13,19
Apolon	12,50	12,06	12,95
Atlas	11,88	11,92	11,84
Aurora	13,02	13,32	12,79

Za ilustracijo, kakšna je sposobnost novih sort za pridelok, navajamo podatke poskusa, ki ga je vodila zvezna komisija za priznavanje novih sort in ki so med drugimi tudi služili za priznanje vzgojenih hibridov za nove sorte.

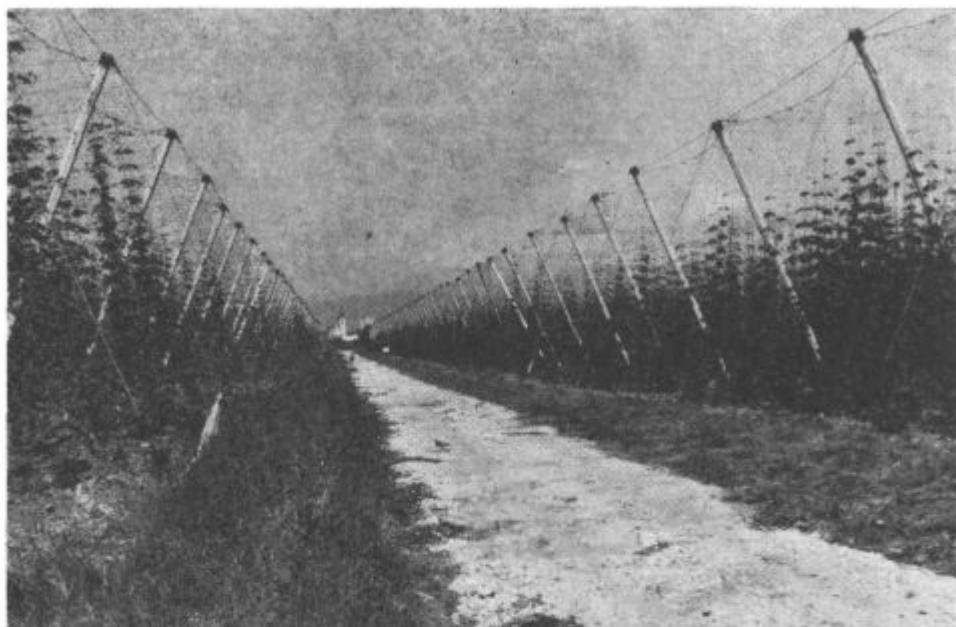
Pridelek na poskusu sort (Loke, Petrovče 1968—1970) q/ha

Leto	Starost nasada	Ahil	Apolon	Atlas	Aurora	Savinjski golding
1968	1	7,42	4,95	7,65	6,79	6,06
1969	2	29,86	20,22	30,22	18,62	15,13
1970	3	27,18	29,27	30,97	27,00	23,98

Odliki novih sort sta višja količina alfa kislin in večji pridelok. Med seboj pa se razlikujejo po ostalih lastnostih, ki so lahko pomembne za hmeljarja proizvajalca, kot tudi za hmeljskega trgovca, a lahko tudi za pivovarjarja.

Aurora

Na žičnici se rastlina hitro vzpenja po opori

»Ahil« spomladi hitro odganja in ima kratke panoge. Storžke ima v šopih gosto zraščene in težke. Dozori konec avgusta. Spomladi je občutljiv za peronosporo.

»Apolon« zahteva boljše talne pogoje. Storžki so postavljeni pošamično, jedri in izenačeni ter organoleptično privlačni. Dozori po 25. avgustu. Je zelo odporen proti peronospori.

»Atlas« spomladi pozno odganja in počasi raste, zato ga pozneje napeljujemo kot »savinjski golding«. Tvori dolge zalistnike z bogatim cvetnim nastavkom. Ima manj zelene mase kot savinjski golding, a je bolj občutljiv za peronosporo. Kompaktni storžki so primerni za strojno obiranje. Dozori v prvi dekadi septembra.

»Aurora« je šibkejše rasti. Ima krajše panoge in je precej odporna proti peronospori. Dozori kasneje od »savinjskega goldinga«. Lahko se trga in je primerna za ročno in strojno obiranje.

Naštete proizvodne lastnosti omogočajo boljše izkoriščanje investicijskih sredstev v času obiranja, saj se s pravilnim razmerjem sort z različnim časom zorenja lahko pomembno podaljša čas strojnega obiranja.

Razvoj znanosti na področju hmeljarstva nam nudi vedno nove možnosti za vrednotenje hmelja. Tako se tudi v žlahtnjenju usmerjamo v vzgojo diploidnih in triploidnih hibridov z večjo količino smol in prijetno aromo, močno viabilnih, ki bodo primerni za poenostavljeno in čim bolj mehanizirano tehnologijo. Tudi odpornost proti boleznim in škodljivcem se vedno bolj vključuje v žlahtnjiteljski program. Poleg greničnih kislin, količini alfa- in beta kislin in

Zivljenjska
doba rastline
je kratka
in nas sili
v stalno
obnovo

njih razmerja pa tudi sestav eteričnih olj, postaja vedno pomembnejši pokazovalec kakovosti in ostalih genetskih lastnosti hmelja.

Zbiranje primernih parentalnih rastlin in formiranje genske banke z rastlinami različnih genetskih lastnosti naj postane osnova bodočega napredovanja pri uspešnem zlahtnjenju hmelja pri nas.

Na področju agrotehnik hmelja je slovensko hmeljarstvo doživelo korenite spremembe v zadnjih desetih letih. Hmelj je specifična, intenzivna poljščina. Dobro uspeva, daje zadovoljiv, kvaliteten pridelek le v določenih področjih in pri določeni tehnologiji, ki je plod raziskovalnega dela in hmeljarjevih izkušenj. Tradicija pridelovanja in majhna površina sta vzrok, da se novi do-

sežki raziskovalnega dela le počasi uvajajo. Kljub temu pa je slovensko hmeljarstvo v tehnologiji pridelovanja zadnja leta zelo napredovalo in se otrslo zastarele miselnosti male proizvodnje ter doživelo nekaj korenitih sprememb. K temu so prispevali dosežki raziskovanj na področju agrotehnike.

Ena od pomembnih nalog, ki je vnesla v proces pridelovanja precej novega, je bilo proučevanje razširjenosti koreninskega sistema »savinjskega gol-dinga« in prvih slovenskih sort hmelja. Z rezultati teh raziskav je bilo ovrženo splošno prepričanje, da se korenine kulturnega hmelja razraščajo zelo globoko in široko razpredejo v zemlji. Ugotovili smo, da je razširjenost korenin bolj odvisna od vrste in rodovitnosti tal kot pa od sorte. Večina korenin je v rodovitnih tleh razširjena plitvo v pol metra debeli zgornji plasti tal, v manj rodovitnih pa še plitveje. Globlje prodrejo le posamezne korenine. Ta ugotovitev je nekatere agrotehnične ukrepe spremenila, vnesla pa tudi nove, predvsem pri obnovi hmeljišč, gnojenju z mineralnimi gnojili in temeljni, oz. medvrstni obdelavi zemlje v nasadih. Tako danes posvečamo več pozornosti izbiri in pripravi zemljišča za nove nasade. Zemljo za nov nasad globoko prerahljamo, da omogočimo razraščanje korenin v globino in tako povečamo življenjski prostor koreninskega sistema rastline. Na osnovi raziskovanj postaja danes globoko rahljanje zemlje v hmeljiščih redni agrotehnični ukrep.

Razdalja sajenja je pomemben faktor, ki določa pridelek in izvajanje agrotehničnih ukrepov. Večletno raziskovanje vpliva razdalje sajenja in gostote rastlin na pridelek nas je privedlo do sklepa, da smo povečali medvrstne razdalje do 2,6 m. oziroma 2,8 m, kar omogoča maksimalno uporabo sodobne mehanizacije. Razdaljo med rastlinami v vrsti pa smo zmanjšali na 0,65 m, in tako povečal število rastlin na 1 ha. Večje število rastlin zagotavlja zanesljivejši in višji pridelek in zmanjšuje negativni vpliv neizenačenosti rastlin, ki je v naših hmeljiščih močno prisoten. Tudi morebitni negativni vpliv strojnega obiranja na pridelek se s tem zmanjša.

Za zadnje desetletje je značilna uporaba plastičnih mas v hmeljarstvu. Plastične tkanine se uporabljajo pri embaliranju suhega hmelja in pri dvo-riščnem transportu svežega hmelja. V žičnicah pa vodilno žico zelo uspešno zamenjuje polipropilenska vrstica. Sajenje hmelja v kontejnerje iz plastificiranega kartona je reden agrotehničen ukrep pri sajenju novih sort in pri dosajanju hmeljišč. Tako hitreje širimo nove sorte in prispevamo k večji izenačenosti nasada, saj ima mlada rastlina v kontejnerjih ugodnejše pogoje kot v obdelani zemlji.

V hmeljarstvu uporabljamo vedno več strojev. Spomladanska dela so mehanizirana: motiko in hmeljni nož sta zamenjala odkopalnik in rezalnik. V korak s strojnimi delom napreduje tudi uporaba herbicidov in sredstev za čiščenje hmelja in odstranjevanje spodnjih panog. Ročno obiranje in sušenje na gravitacijskih sušilnicah zamenjujejo obiralni stroji, sušilni trak in ovlaževalec v sinhronizirani delovni verigi.

Uvajanje novih sort hmelja in novih agrotehničnih ukrepov je za proizvodnjo hmelja zelo pomembno. Tako uvajanje je rezultat dolgotrajnega in naporenega raziskovalnega dela. Kljub uspešnemu reševanju problemov, ki daje pomembne rezultate za prakso, pa se postavljajo pred raziskovalce vedno nove naloge na področju zlahtnjenja in agrotehnike hmelja, za katerih reševanje bo potrebno vložiti še mnogo dela in sredstev.

Janko Petriček, dipl. inž. kemije

HMELJ NA TEKOČEM TRAKU OD OBIRANJA DO SKLADIŠČENJA

UVOD

Bliskovit razvoj tehnike je tekom preteklega desetletja posegel tudi v naše hmeljarstvo, ne samo na območju agrotehnike, ampak tudi v zastarelo tehnologijo obiranja, sušenja, preparacije in ekstrakcije hmelja.

V Inštitutu za hmeljarstvo smo pravočasno predvidevali, da je brez raziskovalnega dela nemogoče preiti od empirično-kmečke proizvodnje v bolj ekonomično »industrijsko« proizvodnjo hmelja in uvedbo temu primerne tehnologije od obiranja, preko sušenja do pakiranja in skladiščenja. Savinjski hme-

Obiralci na poti na delo

Foto: J. Žnidaršič

ROCNO ALI STROJNO OBIRANJE

SUSENJE

ZRAČNI OGREVALEC

povečanje kapacitete
obstoječih sušilnic

TEKOCI TRAK

Hmelj in krmne rastline

ROTACIJSKA SUŠILNICA

kombinacija gravitačne
sušilnice in tekočega traku
izboljševalna dopolnilna dela
na konstrukciji modela — ev.
gradnja industr. tipa

avtomatika, merilne
in kontrolne naprave —
signalizacija

HUMIDIFIKACIJA HMELJA

BASANJE V VREČE

ljarji so pravočasno spoznali vrednost izkoriščanja znanosti in tehnike, pa tudi vrednost sodelovanja — kooperacije. Prav s tem namenom je bil ustanovljen inštitut, ki naj bi preiskoval in raziskoval vsa aktualna vprašanja v zvezi s proizvodnjo in uporabo hmelja. Šele z ustanovitvijo inštituta v letu 1952 so bile dane konkretne možnosti za proučevanje zastarelih postopkov in nesodobnih tehnoloških naprav ter pripomočkov.

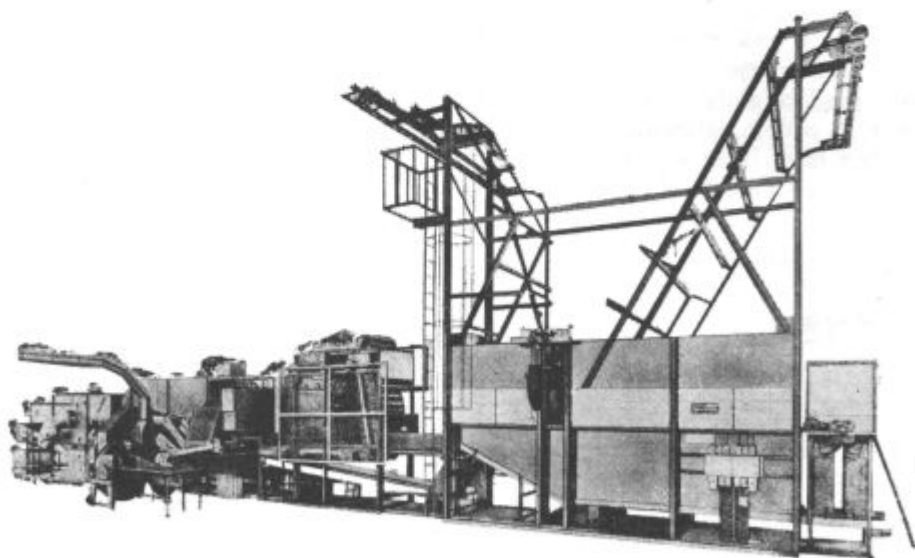
Oddelek za agrokemijo in tehnologijo na Inštitutu za hmeljarstvo je proučeval stare tehnološke postopke, predvsem sušenje in preparacijo hmelja. Poleg navedenega so bili raziskani fizikalno kemični pojavi pri odvolgnjenju in skladiščenju tekom daljše dobe ter ugotovljeni pogoji, ki povzročajo kemične pretvorbe sestavin hmelja in zmanjšanje njegove trgovinske vrednosti.

Raziskovalna dela za modernizacijo tehnološkega procesa od obiranja pa do basanja v vreče so potekala po načrtu, razvidnem na str. 202.

Ta koncept, ki smo ga postavili na Inštitutu za hmeljarstvo v letu 1957, je bil postopoma realiziran. V prvi fazi smo uvedli obiralni stroj in istočasno povečali tudi zmogljivost gravitacijske sušilnice od prvotnih 350 kg na 1600 kg suhega hmelja v 24 urah, ali od 18 kg na ca. 60 kg na uro. Pred dokončno realizacijo projekta: tekoči trak od obiranja do skladiščenja, smo morali modernizirati tehnološke postopke in postaviti nove konstrukcije naprav, deloma po lastnih zamislih, deloma pa z uvedbo na trgu obstoječih konstrukcij.

OBIRANJE HMELJA

Pri ročnem obiranju imamo opraviti z veliko množico ljudi, katerim moramo nuditi normalne pogoje za življenje in delo. Poleg hrane, prenočišča, zdravstvenih in drugih storitev moramo pri vsakem obiralcu posebej dnevno

Obiralni stroj Jugo-Bruff

ugotoviti, koliko škafov je nabral; meritve so večkrat na dan. Če računamo, da obere 200 ljudi dnevno 1 ha, si lahko predstavljamo, da je organizacija upravljanja precej zahtevna in pa, da tudi vremenske neprilike negativno vplivajo na spravljanje pridelka ter lahko povzročajo tudi občutno poslabšanje kvalitete. Za merjenje količin obranega hmelja in za odvoze v sušilnice je potrebna velika količina vreč in košev. Prekinitve obiranja zaradi vremenskih neprilik so vedno možne. Vsemu temu se je moč izogniti z uvedbo obiralnih strojev. Inštitut za hmeljarstvo je najprej preizkušal belgijski obiralni stroj tipa »ALLAEYS«, ki se pa ni obnesel, ker je zaradi krhke strukture savinjskega goldinga nastalo preveč odpadnega (zdrobljenega) hmelja. Ta stroj je bil preizkušen v letu 1959 in 1960.

Nadaljnje poskuse strojnega obiranja je Inštitut opravil na stroju Bruff in Jugo-Bruff, izdelanem po angleško-nemški licenci.

Kako obiramo s strojem? Medtem, ko obiralci pri ročnem obiranju trgajo hmeljske stroške iz hmeljske trte, oziroma panog kar na polju, je obiralni stroj postavljen pod streho v posebni »šupi«. Na polju odrezane hmeljske trte naložijo na prikolico traktorja in zapeljejo v šupo k obiralnemu stroju. Trto ročno obešajo na kavlje v višino se premikajoče verige obiralnega stroja. Veriga dvigne trto 7,5 m visoko, tako da cela visi in pride viseča navzdol pri nadaljnjem premiku navzdol v obiralnik. V prvem delu obiralnika se spusti rastlina med obiralnimi bobni na tisto višino, kjer se trta vlaga, v drugem delu obiralnika pa se zopet dvigne. Na zadnjem snemalnem delu snamemo obrano hmeljsko trto, jo spustimo v žleb, po katerem zdrči v rezalnik.

Glavni deli tega obiralnega stroja so: predobiralnik, obiralnik, vlagalna veriga z verigo za obešanje rastlin, valjčna miza, avtomatski obiralnik, glavni čistilec, rezalnik za rezanje obranih trt, dodatni čistilnik.

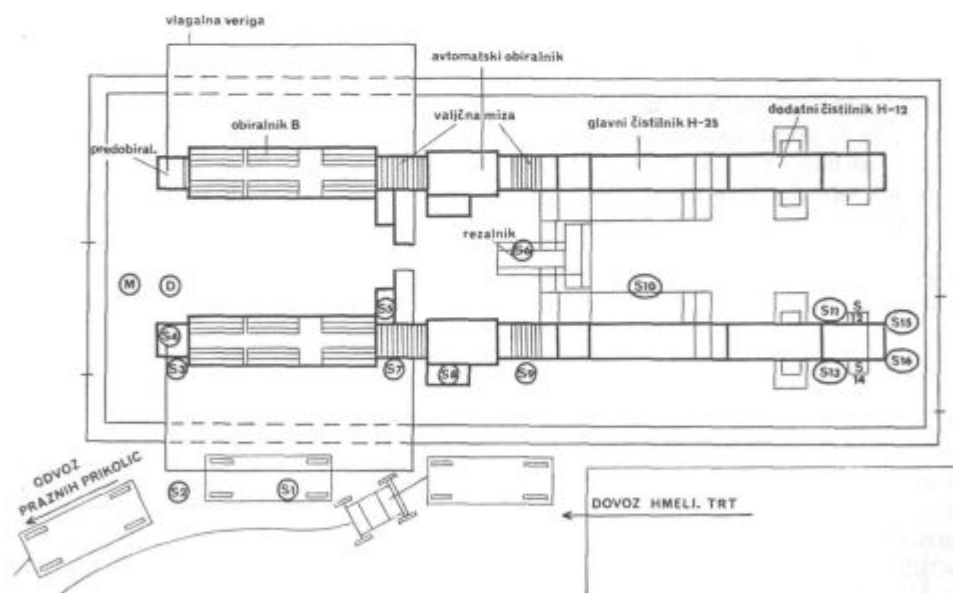
Bistvo obiralnika so obiralni bobni, ki leže v obiralniku v dveh vrstah in na katerih so pritrjeni vzmetni obiralni prsti. Pri vrtenju bobnov ti prsti osmukajo s hmeljske trte storžke, listje in vejice. Ves ta osmukani material pade na transportni trak, ki teče k valjčni mizi.

Za obiranje stranskih poganjkov in trt, ki so prekratke za glavni obiralnik, služi predobiralnik. Obiralne letve odstranijo iz stranskih poganjkov storžke in listje, ki padejo na transportni trak, od koder potujejo skozi glavni obiralnik na valjčno mizo, kjer se združijo z obranim materialom iz glavnega obiralnika. Grobo sortiranje hmelja in odpadkov je na sprednjem delu valjčne mize, pri

Shema obiralnega stroja

čemer padajo storžki in listje skozi razmaknjene valje na transportni trak, vejice pa potujejo k avtomatskemu obiralniku. Nad transportnim trakom je še platneni trak, ki prestreza obrani material iz avtomatskega obiralnika in ga dodaja zadnjemu delu valjčne mize, kjer se prav tako sortira kot v sprednjem delu. Avtomatski obiralnik pa sprejema neobrane vejice, ki prihajajo iz valjčne mize in jih obere. Obrane vejice prenesejo valjčki valjčne mize na prečni transportni trak za odpadke. Obrani storžki, ki so pomešani še z listjem, se v nadaljnjem delu obiralnega stroja — v tako imenovanem čistilniku — ločijo od listov. Čistilnik poganja elektromotor s 3 kW, zmogljivost ventilatorja pa lahko reguliramo z večstopenjskim stikalom. Princip delovanja čistilnika: vse večje listje, ki pride iz valjčne mize, vsesa ventilator na čistilni boben, težji storžki pa padejo na prvi trak, ki ima na površini pritrjene gube. Trakovi se premikata pod kotom tako, da se storžki zaradi okrogle oblike in lastne teže valijo navzdol, torej v nasprotni smeri potovanja traka. Listje pa, ki ima veliko ploskev — večjo adhezijo — se drži traka in potuje z njim navzgor, torej v smeri potovanja traka. Po tem principu se v čistilniku prebirajo storžki od listja v 4 fazah. Storžki padajo pri tem na najnižji gumijasti transportni trak ter jih dodaja naslednjemu čistilniku. Iz čistilnega bobna pada listje na polžasti transporter za odpadke. Rezalnik zreže obrano trto in vse odpadke ter jih pnevmatično potiska po cevi na prosto. Ker pa še ni ves hmelj popolnoma očiščen, ga mora dodatni čistilnik na zadnjem delu stroja očistiti še zadnjih ostankov listja. V tem čistilniku padajo storžki in lističi mimo ventilatorja, ki vsesava manjše lističe, na mrežast trak. Transportna trakova pomikata listje na sprednji polžasti transporter, hmelj pa pada na izhodni trak, ki ga prenaša v polnilni lijak. Obi-

Shema dveh paralelno postavljenih strojev

ralni stroj Jugo-Bruff je izdelalo podjetje SIP v Sempetru v Savinjski dolini po licenci Scheibenbogen Co. iz Landshuta v Nemčiji.

Inštitut za hmeljarstvo, oddelek za ekonomiko, je v treh obiralnih sezonah ugotavljal kakovost obiranja in storilnost stroja pri dani organizaciji dela. Ugotovljeno je bilo, da so znašale izgube v 3-letnem poprečju 10,97 % (od bruto) ali 12,03 % na neto. (Na vsakih 100 kg nabranega hmelja je bilo 12,03 kg izgub.) V drugih državah, kjer že dalj časa obirajo s strojem, so mnenja, da znašajo izgube 10 %.

Zmogljivost obiralnega stroja je 800 kg sveže nabranega hmelja na 1 uro efektivnega časa. Upoštevajoč vse potrebne zastoje pa je storilnost 607 kg svežega, ali 138 kg suhega hmelja.

Pri taki storilnosti lahko obere stroj, če je izkoriščen celih 24 ur, v 14 dneh 29 ha, če je hektarski donos 1600 kg suhega hmelja.

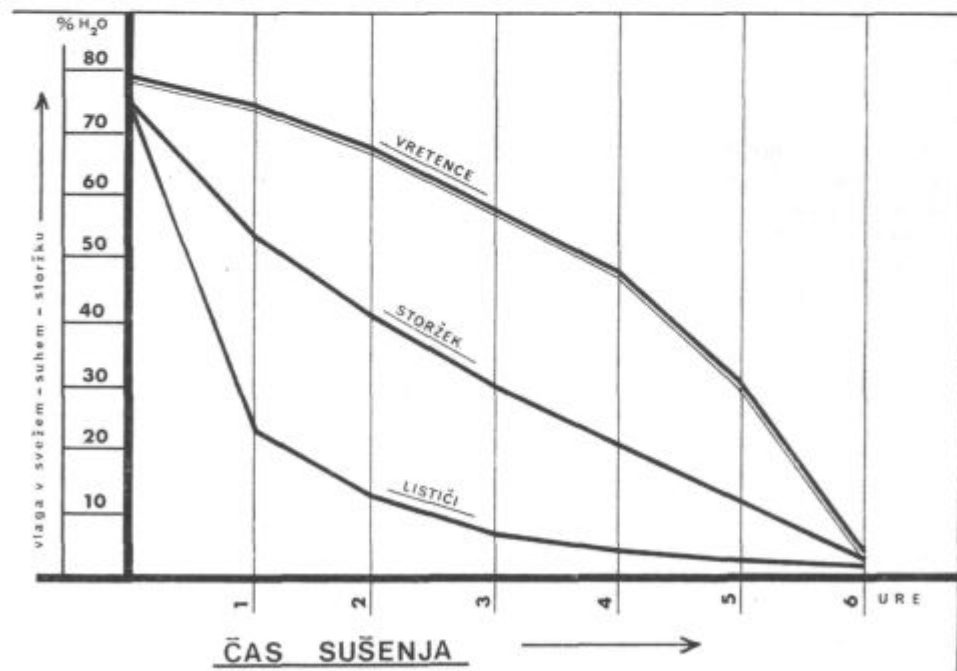
Stroj nadomesti 500 obiralcev. Pri delu s strojem pa je potrebno v dveh izmenah 60 ljudi. En človek pri stroju zamenja 8 obiralcev.

Obiralni stroji so postavljeni v primernih, nalašč za to zgrajenih halah, v kateri stojita po dva ali po štirje stroji. Če stojita dva stroja skupaj, mora biti stavba široka 10 m in dolga 27 m. Prednji del stavbe, kjer teče vlagalna veriga, mora imeti višino 8,5 m, zadnji del pa 4 m. Navedeni podatki so izšli v »Hmeljarskem biltenu« leta 1968, kjer je takrat podal poročilo o preizkusu stroja za obiranje hmelja dipl. inž. Lojze Četina, vodja oddelka za ekonomiko na inštitutu.

SUŠENJE HMELJA

Za idealno rešitev problema kontinuiranega spravila hmelja, ki ga predstavlja neprekinjen postopek: strojno obiranje, sušenje na tekočem traku (torej sušenje na kontinuiranih sušilnicah), kontinuirano kondicioniranje in basanje (tlačenje) v vreče, je bilo rešiti nekaj osnovnih problemov. Najprej smo morali rešiti problem sušilnice, na kateri bi bilo mogoče kontinuirano dovajanje hmelja, ki ga je obral obiralni stroj, in uskladiti zmogljivost obeh, istočasno pa usposobiti sušilnico na tekoči trak tudi za sušenje drugega rastlinskega materiala. Omenili smo že v prejšnjem odstavku, da je efektivna zmogljivost obiralnega stroja 607 kg svežega ali 138 kg suhega hmelja na uro, z manjšimi odstopanji, ki so pa odvisna od začetne vlage svežega hmelja (med 70 in 82 %). Pri iskanju primerne sušilnice na tekoči trak smo v prvi fazi izdelali doma prototip za kapaciteto 20 kg suhega hmelja na uro, s katero smo opravili tozadevne poskuse. Ker je pa proces sušenja na tekočem traku termično in aerodinamično precej zapleten, nismo zaradi pomanjkanja sredstev uspeli odstraniti pomanjkljivosti, ki so se pri tem pokazale. Hitrejšo in učinkovitejšo rešitev smo našli v tem, da bi naročili v inozemstvu že preizkušeno kontinuirano sušilnico za hmelj, kakršne so tam uporabljali že več let z dobrim uspehom. Vendar tega iz raznih razlogov nismo uspeli izpeljati. Zanimali smo se tozadevno pri domačih podjetjih, ki gradijo sušilnice za rastlinski material. Edino podjetje, ki je bilo pripravljeno zgraditi po predhodnem študiju kontinuirano sušilnico za hmelj, je podjetje »CER« v Čačku. Inštitut je sodeloval z navedenim podjetjem v zvezi s proučevanjem tehnologije sušenja hmelja in raziskoval vplive, ki bi utegnili pri kontinuiranem sušenju kvarno vplivati na eterična olja in hmeljske smole. Stroj

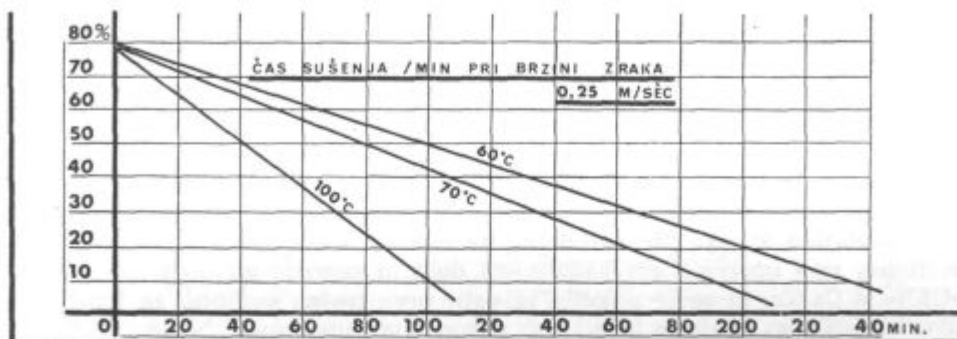
za sušenje hmelja na tekočem traku smo morali projektirati za tako zmogljivost, da bi posušil ca. 600 kg svežega hmelja, kolikor ga pač »nabere« obiralni stroj v 1 uri, tako da bi bila ustrezna zmogljivost sušilnice ca. 120—130 kg suhega hmelja v 1 uri pri dokončni vlagi v hmelju okrog 8 %. Proučevali smo različne tipe sušilnic in pogoje za ustrezen način dolgoročnega skladiščenja. Z uvedbo novih zračnih ogrevalcev PE-KA-LO smo sicer povečali zmogljivost gravitacijskih sušilnic za 3—4-krat, pri čemer pa je nadaljni postopek odvolgnjenja in pakiranja v vreče ostal še vedno diskontinuiran. Za nadaljnjo manipulacijo (odvolgnjenje, prešanje in embalaranje) je bilo potrebno še vedno 6 oseb. Omenjeni tip ogrevalca je bil zgrajen z namenom, povečati kapaciteto že obstoječih sušilnic, skrajšati čas sušenja in doseči večjo neodvisnost od vremena. Za izvedbo našega načrta, uvesti obiranje in sušenje na tekočem traku, smo morali na osnovi večletnih meritev in izkustev na gravitacijskih sušilnicah upoštevati nove postulate v termo- in aerodinamiki. Za sušenje hmelja je odločilnega pomena količina in brzina zraka, ki teče v časovni enoti skozi določene plasti hmelja. Kakšna pa mora biti ta količina zraka, je odvisno od količine vode, ki naj izhlapi, in pa tudi od nasičenosti vstopajočega zraka. Vemo, da je oddaja vlage tem težja, čim doseže storžek določeno stopnjo osušenosti. To točko dosežemo pri 25 % vlage in razumljivo je, da je treba dovajati najbolj aktivne količine zraka v tisti fazi, kjer se hmelj najbolj upira sušenju. Napetost vodnih hlapov, ki izparevajo iz storžka, je tem nižja, čim bolj je storžek suh. V začetku sušenja ščitijo vodni hlapi lupulin pred previsoko temperaturo; čas sušenja pa je odvisen od hitrosti zraka in traja 5 ur pri hitrosti 0,25 m/sek. in pri končni fazi v storžku 8 %.

Zgornji diagram prikazuje potek sušenja raznih delov hmeljskega storžka, ki je glede na sušilno tehniko zelo neugodno zgrajen. Vretence storžka je močno in debelo nasproti tankim krovnim lističem, ki so razporejeni okoli njega. Lističi imajo glede na svojo maso zelo veliko površino. Razumljivo je, da bodo lističi zaradi majhne mase in velike površine mnogo poprej posušeni kot pa kompaktno vretence, ki vsebuje mnogo več vode in ima tudi mnogo manjšo površino. Po naših analizah smo ugotovili: če je končna vlaga celokupne mase storžka po sušenju 7 %, je vlaga v lističih samo še 2—2,5 %, v vretencu pa 4—5 %. Prav v tem pojavu je prikazana vsa težava tehnike sušenja. Z otipom roke je moč ugotoviti, da so lističi že prekomerno suhi, da so krhki in se drobijo; imajo, npr., samo 5 % vlage. Če pa pogledamo vretence, vidimo, da je še sveže in voluminozno. Na takih smo ugotovili vlago tudi 10 %. Tak, na videz zelo suh storžek pa postane tekom nekaj ur zopet vlažen, »cunjast«. Visoka vlaga v vretencu potuje v lističe tako dolgo, da se izenači: celoten storžek postane prekomerno vlažen in se pri daljšem skladiščenju prav lahko pokvari zaradi plesnobnih bakterij, ki uničijo barvo in kemične sestavine storžka tako, da postane neuporaben za pivovarstvo. Pri sušenju hmelja moremo razlikovati med dvema vrstama vlage, in sicer: vegetativno vlago, ki je nastala v živi rastlini tekom vegetacije, in pa površinsko vlago, to je tisto, ki se pojavi na površini rastline zaradi zunanjih (meteoroloških) vplivov. Številne meritve in poizkusi so nam pokazali, da je enakomerna porazdelitev zraka skozi nasipni sloj hmelja, odvisna od brzine zraka in od upora, ki ga nudi določena višina nasutega hmelja sušilnemu zraku. Porazdelitev, brzina in temperatura sušilnega zraka zahteva na tračni sušilnici drugačne kriterije kot na mirujoči gravitacijski sušilnici. Pri raziskovanju smo morali upoštevati nove pogoje in uskladiti termične in aerodinamične izračune za premikajočo se maso hmelja na sušilnem traku. Najvišje temperature, ki so še dovoljene za kvalitetno sušenje hmelja, nihajo v zgornji meji med 65 in 70° C pri brzinah sušilnega zraka 0,20 in 0,25 m/sek. V tem temperaturnem območju dosežemo še ekonomsko in tehnično uporabljiv čas sušenja. Pri tem moramo seveda tudi upoštevati dejstvo, da je brzina zraka, ki se premika skozi sloj hmelja v sušilnici v določenem razmerju nasproti specifični teži hmelja. To razmerje pada, čim bolj se hmelj osuši, in ostati moramo v tistih mejah in brzinah zraka, da zračni tokovi v zadnji fazi sušenja ne vzdigujejo hmelja iz mreže. To bi povzročilo iztresanje lupulina iz storžka in s tem izgube za pivovarstvo aktivne snovi. Seveda je pri tem upoštevati višino plasti, ko je hmelj skoraj že suh. Glede termične bilance smo upoštevali že znane pogoje, ki smo jih proučili na gravitacijskih sušilnicah s prisilnim zračnim režimom. Koliko vode je treba izpariti iz svežega hmelja z 80 % vlage, da dobimo 100 kg suhega, z 10 % vlage, nam pokaže naslednji izračun: Če ima, npr., 100 kg suhega hmelja 10 % vlage, je to 90 kg suhe snovi in 10 kg vode. 100 kg svežega hmelja pa vsebuje 80 % vode in 20 % suhe snovi. Iz tega sledi, da ustreza 100 kg posušenega hmelja z 10 % vlage 450 kg svežega hmelja z 80 % vlage. 1 kg suhega zraka odstrani iz hmelja pod normalnimi pogoji 13 gramov vode, seveda, če zapušča sušilnico skoraj nasičen. Če hočemo izpariti 350.000 g vode, porabimo za to 26.923 kg zraka. Ker pa ustreza 1 m³ zraka pri 20° C in 50 % rel. vlage 1,19 g, porabimo za 100 kg suhega hmelja 22.629 m³ zraka pri danih pogojih. Iz ix diagrama dobimo toplotno vrednost zunanjega in ogretega zraka. Razlika med obema znaša za normalne pogoje tekom sušenja 8—10 kcal za 1 kg suhega zraka. Po-

temtakem porabimo za 100 kg suhega hmelja 226.240 kalorij. Poskusi na modelu toplotnega izmenjalca za zrak so pokazali, da je čas sušenja odvisen od hitrosti in temperature sušilnega zraka.

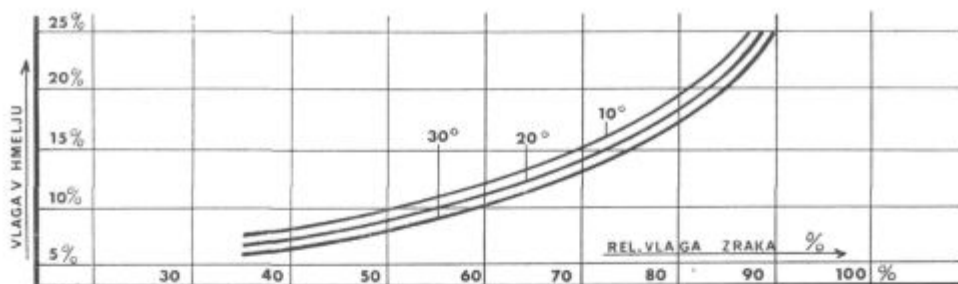
Kako poteka čas sušenja pri temperaturi 60° C, 70° C in hitrosti zraka 0,25 m/sek., je razvidno iz spodnjega diagrama:

Pri enaki brzini zraka in povečanju temperature na 100° C se čas sušenja sicer skrajša za 45 %, vendar se pri tem uničijo tudi vse kemične sestavine storžka. Ugotovili smo tudi, da pri enaki temperaturi sušenja (60°) in povečani brzini zraka ne pridobimo bistveno na času. S povečano brzinno zraka lahko pride v zadnji fazi sušenja do vzdigovanja (lebdjenja) storžkov nad sušilno mrežo. Kemične analize hmelja, ki je bil sušen pri 60° C in 65° C ter brzinah zraka 0,25 m/sek., niso pokazale poslabšanja kvalitete.

Pri temperaturah med 68° C in 75° C so pa že nastali oksidacijski procesi, povečala se je količina gama smol za 0,3 %, alfa kislina pa je padla za 0,8 %. Optimalni pogoji za sušenje so temperature 60–65° C pri brzinah zraka 0,25–0,3 m/sek.

S temi poskusi smo dobili podatke za optimalne hitrosti sušilnega zraka, kriterij, ki naj bi bil uporabljen tudi pri konstrukciji tračne sušilnice. Večje brzine zraka kot 0,25 nismo uporabljali, kajti pri brzinah 0,3 m/sek. že pride do lebdjenja in izpihovanja suhega hmelja. S pomočjo ugotovitve, kakšne sorpcijske izoterme ima hmelj, smo dobili nadaljnje podatke v zvezi s sušenjem. Na površini listov in vretenca hmeljskega storžka so velike pore (makropore) s premerom nad 10^{-5} cm. Iz teh makropor pa se odcepijo še mnoge manjše pore (mikropore). Notranjost organske snovi sestoji iz ogljikovih hidratov in beljakovin, koloidov, ki vežejo vlago po kemijsko fizikalnih zakonih. Vežanje vlage v tej ali oni obliki imenujemo »sorpcijo«. Jakost, s katero je vezana vlaga v snovi, se spreminja s količino vlage v snovi. Merilo za to pa je razlika med pritiskom teh vodnih hlapov in pritiskom, ki ga ima nasičena para. To razliko izrazimo s sorpcijsko izotermo, ki nam torej pove odnos med vsebino vlage v snovi in tej vlagi pripadajočim pritiskom vodnih hlapov v ravnotežju z zunanjo atmosfero. Velik pomen sorpcijskih izoterm je v tem, da lahko spoznamo, če je zrak z določeno relativno vlago v stanju tisto snov posušiti ali ne. Če je relativna vlaga zraka manjša kot ustrezna vlaga snovi, ki je potrebna za vzdrževanje ravnotežja, se snovi vlaga odteguje, se torej suši.

Iz diagrama sorpcijske izoterme je razvidno, kdaj je ravnotežje med vsebino vlage v storžku in ustreznim pritiskom vodnih hlapov v stanju ravnotežja (izraženo z odstotkom vlage obdajajočega zraka).

Rezultate, ki smo jih tako dobili na modelu doma zgrajene laboratorijske sušilnice, smo uporabili pri nadaljnjem delu in posredovali podatke podjetju »CER« v Čačku, ki se je odločilo zgraditi prvo tračno sušilnico za hmelj. Za uvedbo sušilnega stroja na tekoči trak govorijo tele prednosti:

1. Višina stavbe novozgrajenih sušilnih objektov je samo 3,5 m, širina 2,8 m, dolžina pa 18 m.
2. Tehnološki proces je v celoti usmerjen in kontroliran.
3. Izključena je vsaka možnost, prekoračiti dovoljeno sušilno temperaturo in pokvariti kvaliteto posušenega hmelja.
4. Zaradi krajše sušilne dobe je pivovarska vrednost posušenega hmelja boljša, ker se vlaga hitreje odstranjuje iz hmelja in ne obstaja možnost niti pregretja niti rekondenzacije v raznih plasteh, kot je to mogoče pri gravitacijskih sušilnicah.
5. Izkoristek toplote je zelo ugoden in dana je možnost ogrevati samo takšne količine zraka, kot so potrebne za optimalno sušenje pri različnih nasipnih slojih in pri poljubno visokih temperaturah.

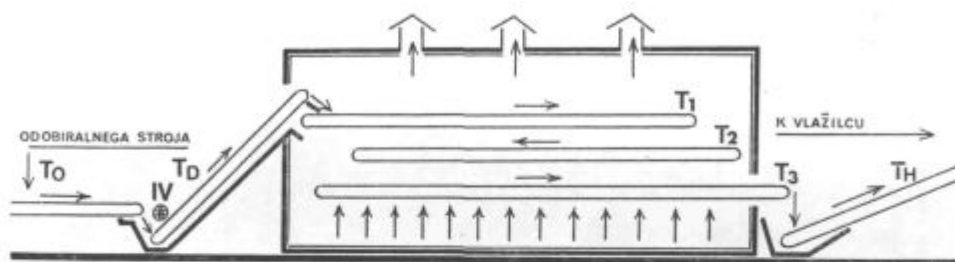
Glavne lastnosti tračne sušilnice so tele:

- a) idealna vključitev v sistem dela na tekočem traku od obiranja do skladiščenja;
- b) pritlična namestitvev pri dodajanju svežega hmelja in izstopanju suhega hmelja na nasprotni strani; vstop in izstop v višini 1,50 m;
- c) enakomerna porazdelitev svežega hmelja po celi sušilni površini s posebno napravo, ki obenem uravnava tudi višino nasipnega sloja;
- d) brezstopenjska regulacija brzine od 1,5—9 ur;
- e) za upravljanje celotnega agregata, skupno s pogonom toplotnega izmenjalca vred, je potreben en človek, ki pa je pri normalnem obratovanju zaposlen samo 5% celokupnega delovnega časa, tako da lahko medtem opravlja, oziroma nadzira še druga dela. Upravljanje stroja je zelo enostavno pri popolni obratovalni zanesljivosti;
- f) visok učinek in majhni obratovalni stroški;
- g) dovršen tehnološki način sušenja raznih rastlinskih produktov;
- h) odlično ohranjene lastnosti posušenega hmelja in drugih rastlinskih produktov glede na barvo in organoleptične lastnosti;

i) napravo je možno v polni meri izkoristiti tudi za sušenje zdravilnih in drugih zelišč, krme in žitaric;

j) s tem, da se lahko hitrost posameznih sušilnih trakov poljubno regulira, je možno osušiti sušilni material do poljubne stopnje osušenosti. Materiala ni treba nikdar dosuševati; s prečnim tekočim trakom na izstopu lahko sproti odstranjujemo posušeni hmelj in ga dovajamo direktno na skladišče ali pa v napravo za kondicioniranje — humidifikator;

k) sušilne stroje je moč nabaviti tudi za zmogljivost 200 kg suhega hmelja v 1 uri in jih priključiti direktno na obiralni stroj.

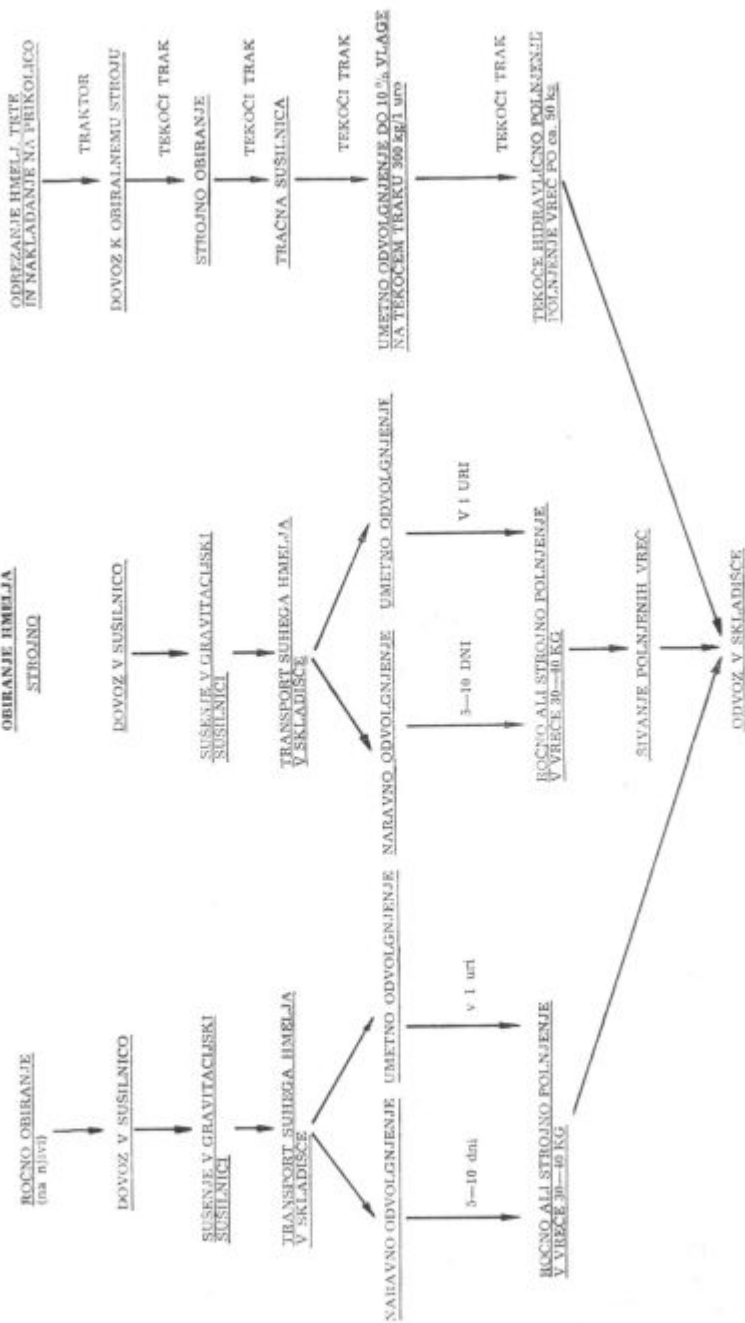

Uvodoma smo omenili, da je z uvedbo obiralnih strojev postalo sušenje hmelja ozko grlo v proizvodnji suhega hmelja. Zatorej smo z novimi konstrukcijami že povečali zmogljivost gravitacijskih sušilnic, ne s povečanjem sušilnih površin, ampak s *povišanjem hitrosti sušilnega zraka* pri popolni ohranitvi pivovarske vrednosti hmelja.

Sveži hmelj nasipamo v lijak ali pa ga v kombinaciji z obiralnim strojem priključimo na tekoči trak, ki odvaja obrani hmelj od stroja. V lijaku samem deluje dodajalni trak T_D (elevator) z napravo za uravnavanje višine nasipnega sloja IV (to je za doziranje količine hmelja na zgornji sušilni trak T₁). Dodajalni trak mora imeti tako brzino, da dodaja sveži hmelj v takšnih količinah, ki so usklajene z množino in brzino sušilnega zraka in hitrostjo sušilnega traka. Paziti je treba na to, da je cela površina enakomerno pokrita. Na koncu zgornjega traka T₁ pada hmelj na drug trak T₂, ki se pomika v nasprotni smeri. Razdalja med trakoma T₁ in T₂ mora biti takšna, da je spodnji del traka T₁, ki se pomika v nasprotni smeri, obenem pokritje za trak T₂. Isto velja tudi za spodnji trak T₃.

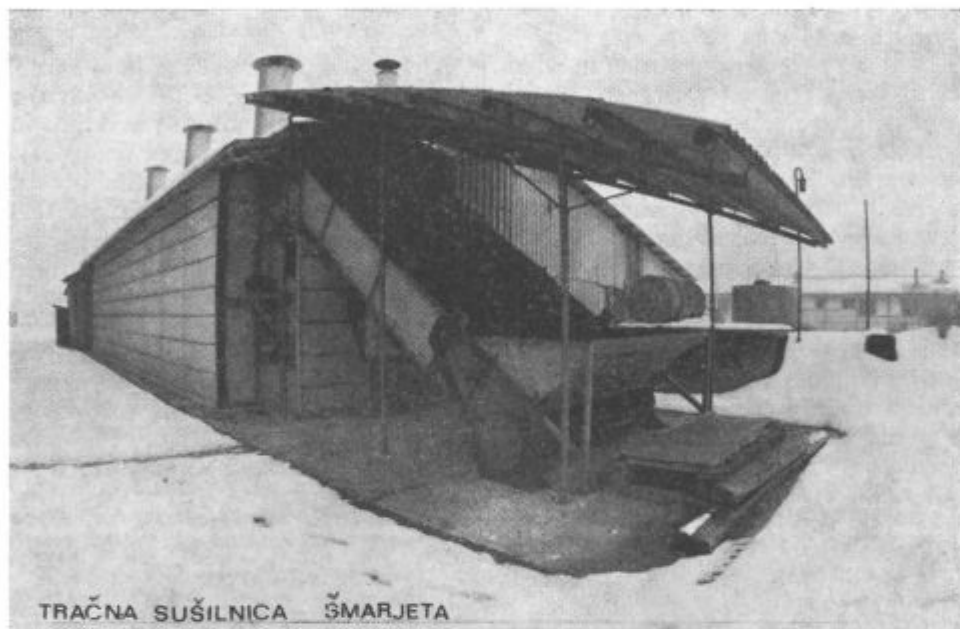
Višino stroja in enakomerno porazdelitev hmelja po vsej širini sušilnega traka regulira iglasti izravnalni valj IV nad elevatorjem. Izravnalni valj je moč nastaviti na poljubne višine nad mrežo potujočega traka. Normalno nastavimo izravnalni valj na 10—14 cm in določimo s tem višino nasipa na prvem traku T₁. Višina sloja svežega hmelja na T₁ je 25—30 cm. Brzine posameznih transportnih (sušilnih Z trakov) je moč spreminjati, kot pač to zahteva potek sušenja in struktura materiala, ki ga sušimo. Za enakomernost sušenja je predvsem važno, da masa hmelja ne ostane med sušenjem na enem mestu, kajti v tem primeru bi topel zrak, ki potuje skozi plast od spodaj navzgor, spodnje plasti mnogo bolj osušil kot zgornje. Po naših meritvah smo ugotovili, da imajo spodnje plasti do 2 % manj vlage od zgornjih. Za enakomernost sušenja je potrebno, da se plasti premešajo. Na tračni sušilnici je zagotovljeno dobro in enakomerno premeščanje

SHEMA RAZLIČNIH DELOVNIH FAZ OD OBRANJA DO SKLADIŠČENJA

Število zaposlenih v 24 urah: pri ročnem obranju in sušenju v gravitacijski sušilnici 232 oseb
 pri strojnem obranju in neprekinjenem obratovanju (tekoči trak) 50 oseb
 pri strojnem obratovanju in polkontinuiranem obratovanju 78 oseb

s tem, da pada na koncu vsakega traku hmelj na nižje ležeči transportni trak, ki potuje v nasprotni smeri, torej na točkah T_1 in T_2 . Zaradi možnosti spreminjanja brzine posameznih transportnih trakov in višin nasipnega sloja dosežemo najboljše pogoje, v katerih je mogoče kvalitetno posušiti hmelj pri ekonomski porabi časa in goriva (nafte ali mazuta).

Tračna sušilnica je gravitacijskega (pretočnega) tipa s kontinuiranim pomikanjem materiala do izsipne točke T_3 . Posebna naprava, ki je postavljena v bližini tračne sušilnice, proizvaja potrebno količino toplega zraka, ki ga potiska z ventilatorjem v bočno nameščene komore in naprej skozi odprtine pod vsak trak. Na vrhu sušilnice odsesavajo trije aksialni ventilatorji z vlago nasičeni zrak. Regulacija temperature za sušenje je avtomatska ter niha za hmelj okrog 65°C . Nasičenje izstopnega zraka dosežemo s kombinacijo hitrosti gibanja traka in pa z višino nasutega sloja hmelja. Čas sušenja je odvisen od začetne vlage svežega hmelja in pa tudi od stanja atmosferskega pritiska in znaša pri hmelju 5–6 ur. Višina slojev hmelja na posameznih transportnih trakovih je poprečno takale: elevator (dodajalni trak v nasipnem lijaku) = 9 cm, $T_1 = 20$ cm, $T_2 = 35$ cm in $T_3 = 50$ cm. Brzina elevatorja = 0,67 m/min. in spodnjega traka $T_3 = 0,12$ m/min. Odnos brzine zgornjega in spodnjega traka, elevatorja in srednjega traka je konstruktivno določen. Medsebojni odnos brzin med trakovi T_1 , T_2 in T_3 se pa uravnava z variatorji pogona, s katerimi je mogoče kontinuirano spreminjati brzine pomikanja sušilnih trakov. S spreminjanjem teh hitrosti dosežemo višji ali pa nižji sloj sušečega se hmelja. Višina sloja nasutega hmelja na traku je v obratnem sorazmerju s hitrostjo sušilnega traku. Po dosedanji

praksi znaša čas sušenja 6 ur pri zmogljivosti sušilnice 140 kg suhega hmelja na 1 uro, če je začetna vlaga svežega hmelja 80 %, končna pa 8 %. Odnos brzine elevatorja in spodnjega traku naj bo v sorazmerju 5,7 : 1.

Sušilni zrak s primerno temperaturo proizvaja toplotni izmenjalec. V zgorevalni komori tega je vgrajen gorilnik za zgorevanje kurilnega olja kapacitete 1.000.000 Kcal. Ventilator vsesava zrak, ki je potreben za ogrevanje skozi odprtine na ohišju komore, ga potiska v zgorevalni prostor preko zračnih konusov in zaviralne plošče.

Zmes razpršenega goriva in zraka vžigamo z električnim oblokom elektrod, ki jih napaja visokofrekvenčni transformator. Kapaciteta gorilnika je odvisna predvsem od premera razpršilne šobe in pritiska gorilnega olja. Pri maksimalni porabi mora biti pritisk 18—20 atmosfer. Zaklopke za dovod zraka omogočajo brezbarvno zgorevanje tako, da dimni plini ne delajo saj. Regulacija porabe goriva se uravnava avtomatsko s pomočjo termostata v zračnem kanalu. Pri prekoračevanju nastavljene temperature zraka da impulz za delovanje elektromagneta, ki vpliva na razvodni ventil in na dovod zraka. Fotocelica na zadnjem delu gorilnika kontrolira plamen in izključi gorilnik pri vsaki nepravilnosti. Na ta način se avtomatsko prepreči tudi dotok goriva do zgorevalne šobe, če je plamen iz kakršnega koli razloga ugasnil. Sodobna avtomatika z releji zagotovi popolno varnost, tako da v nobenem primeru ne more priti do okvare hmelja ali zažiga zaradi previsokih temperatur. Doslej obratujejo v Sloveniji 4 tračne sušilnice in sicer 2 v Arji vasi, 1 v Šmarjeti in 1 v Radljah, ki je edina vključena v neprekinjen proces od obiranja — sušenja — kondicioniranja — pakiranja v vreče do skladiščenja.

Dve tračni sušilnici v Arji vasi

Med večletnim obratovanjem v sezonah obiranja hmelja smo ugotovili tele standardne podatke za lastnosti tračne sušilnice tipa »CER«:

1. Poprečna zmogljivost: 140 kg suhega hmelja v 1 uri s poprečno vlago 6,4 % pri poprečni vlagi svežega hmelja 79—80 %.

2. Poprečna količina izparjene vode iz hmelja znaša 415 kg/h in 1.650 kg Cal/l kg H₂O.

3. Pri polni zmogljivosti porabi sušilnica 900.000 Kcal in 83.000 m³ zraka/h pri statičnem pritisku P_{st} = 150 mm VS in brzini 12 m/sek.

V splošnem so tračne sušilnice termično zelo ekonomične, nadaljnja prednost pa je še v tem, da so zelo prikladne za sušenje krmnih in zdravilnih rastlin. V hmeljarstvu pa predstavlja tračna sušilnica vmesni člen med obiranjem in kondicioniranjem hmelja. V primerjavi z gravitacijskimi sušilnicami je prednost tračnih sušilnic ne samo v kontinuiteti, ampak tudi v tem, da odpadejo transporti svežega hmelja do vsipne etaže 4. nadstropja. Celokupno tehnologijo od obiranja preko sušenja, kondicioniranja in embaliranja je moč opraviti v istem nivoju.

OVLAŽEVANJE HMELJA

Naslednja faza po sušenju hmelja je kondicioniranje — odvolgnjenje — hmelja. Potreba po umetnem odvolgnjenju posušenega hmelja je nastopila z nastankom večjih hmeljarskih obratov, kot rezultat združevanja male in razdrobljene hmeljske proizvodnje in rešiti je bilo vrsto novih tehničnih in tehnoloških problemov. Eden teh je bil tudi problem skladiščenje prostora, ki je bil potreben za naravno odvolgnjenje suhega (pravkar posušenega) hmelja.

Veliki obrati, ki imajo 80 in več hektarov hmeljišč, bi morali vložiti znatna sredstva za izgradnjo skladišč, ki bi bila izkoriščena samo kakih 20—60 dni v letu, tj., do prevzema hmelja. Stroški za gradnjo deponijskih prostorov bi bili zelo visoki in seveda bremenili proizvodnjo. Problem ni samo v tem, da potrebujemo skladišče za deponiranje polnih vreč, predvsem potrebujemo velike prostornine za ohlajenje in odvolgnjenje posušenega hmelja. Neposredno po sušenju ima hmelj samo 4—6 % vlage, je silno krhek in drobljiv že pri majhnih premikih pri vsipanju in izsipanju iz košev na tla. Tu mora ležati tako dolgo, da odvolgne na ca. 10 % vlage. Čas odvolgnjenja pa je odvisen od relativne vlage in temperature zraka ter višine sloja hmelja. Pri nasipni višini 120 cm in poprečni relativni vlagi zraka 88 % ter vlagi v hmelju po sušenju 5,4 % znaša čas odvolgnjenja 5 dni. Med tem časom prihajajo med sušenjem vedno nove partije posušenega hmelja v skladiščni prostor. Ker pa odvolgne pod navedenimi pogoji samo zgornja plast do globine 15—20 cm, je potrebno hmelj mehanično (z lopato) preložiti tako, da pride zgornja plast navzdol (enkrat v 24 urah). To premešanje plasti posušenega hmelja pa je dovoljeno šele takrat, ko je hmelj miroval na podu najmaj 24 ur. Ker je pravkar posušeni hmelj še topel (50° C), mora po izsipu iz sušilnice ležati v koših vsaj 1—2 uri, da se ohladi in se lomljivost nekoliko zmanjša. Nato šele prično sistematično izsipavati, partijo poleg partije, na pod v eni smeri, do konca v prostoru. Zatem začnemo nasipati zopet v prvotni sloj itd. Ob vlažnem vremenu in po predhodnem večkratnem premešanju z lopato ga je moč basati v vreče (po ca. 50 kg) in tako pridobimo ponovno prostor za nasipanje nadaljnjih količin posušenega hmelja. Pri suhem

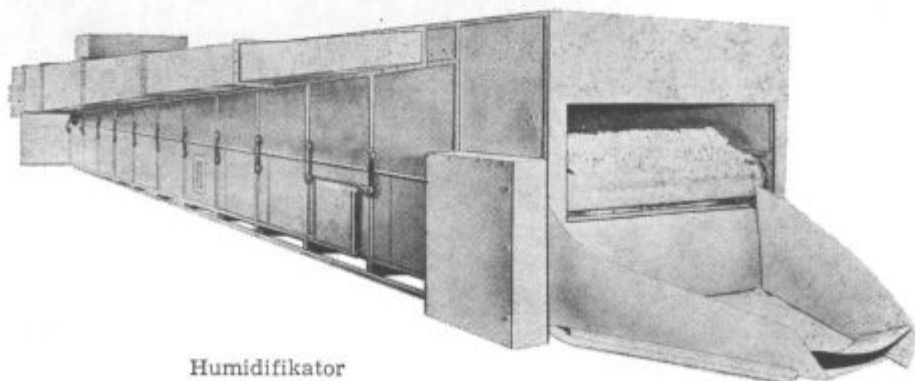
vremenu in pri nizki relativni vlagi zraka (v zelo suhi in topli jeseni) se pa čas odvolgnjenja zavleče tudi na več tednov. V takem primeru — v tipskih gravitacijskih sušilnicah pa sploh — je resen problem, kam odlagati posušeni hmelj. Za skladiščenje hmelja v razsutem stanju se še danes uporabljajo »šupe«, razna skladišča za strojni park in drugi improvizirani prostori v starih stavbah in gospodarskih poslopijih. Pred leti smo našli skladiščeni hmelj celo v šolskih prostorih in kino dvorani. Za gradnjo povsod ustrežajočih skladiščnih prostorov bi bilo potrebno vložiti znatna investicijska sredstva. V zvezi z mehanizacijo obiranja in povečanjem zmogljivosti sušilnic se je možnost čim hitrejšega dovlaževanja na kondicionarno vlago še povečala. Vse to je privedlo do študije, kako umetno skrajšati čas odvolgnjenja in sicer v tej smeri, da bi bilo možno uvesti kontinuiran postopek od obiranja do polnjenja v vreče. V zvezi s tem je bilo potrebno rešiti nekaj osnovnih problemov in ugotoviti velikost potrebnih skladiščnih prostorov za dvocelične tipske sušilnice za primer naravnega odvolgnjenja in pa za dovlaževanje po kontinuiranem načinu.

Pri dvoceličnih tipskih sušilnicah $2 \times 16 \text{ m}^2$, opremljenih z zračnim ogrevalcem tipa PE-KA-LO, dobimo v 24 urah 2.400 kg posušenega hmelja s 5–6 % vlage. Ker pa tehta 1 m^3 hmelja 22 kg (odvisno od vlage), spravimo na 1 m^2 pri višini nasipa 150 cm 33 kg. Za celodnevno količino posušenega hmelja je torej potrebna deponijska površina:

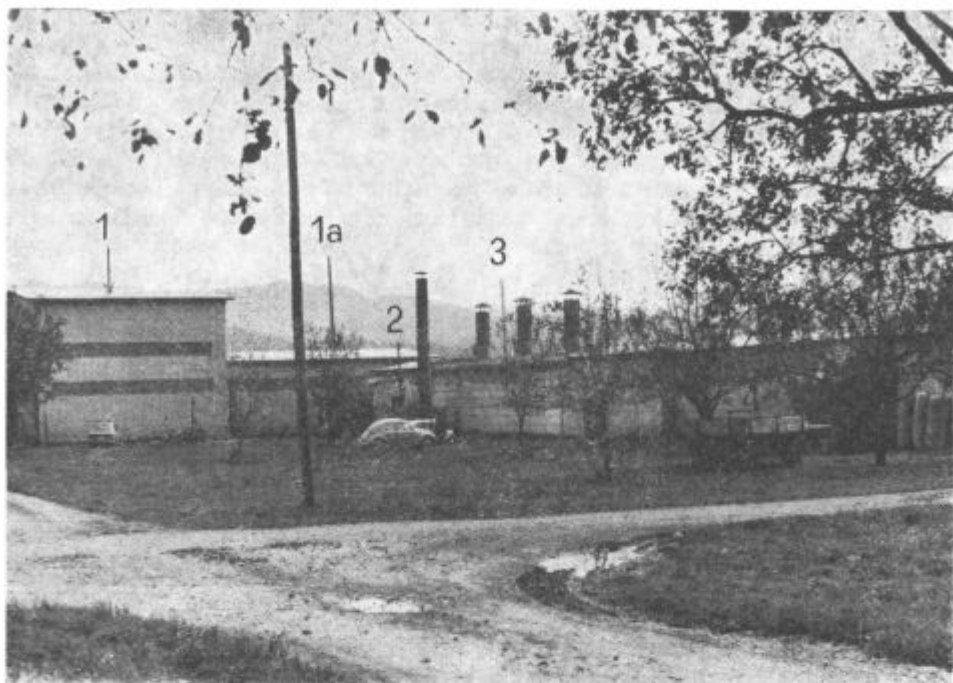
$$P = \frac{Q}{0,22 V} = \frac{2.400}{922.150} = 73 \text{ m}^2$$

Za celokupno maso v teku 14 dni posušenega hmelja bi bilo potrebno 1.022 m^3 skladiščnega prostora pri nasipni višini 150 cm. Še večje površine so pa potrebne pri sušenju na tračni sušilnici, ki daje do 3.500 kg suhega hmelja v 24 urah. V primeru obratovanja dveh paralelno postavljenih tračnih sušilnic tipa »CER« (kot je v Arji vasi) dobimo pod ustreznimi pogoji do 7.000 kg posušenega hmelja v 24 urah. Za ta primer potrebujemo pri višini nasipnega sloja 150 cm.

$$P = \frac{7.000}{0,22 \times 150} = \begin{matrix} 212 \text{ m}^2 \text{ dnevno oz.} \\ 3.402 \text{ m}^2 \text{ v 14 dneh.} \end{matrix}$$

Humidifikator

Tekoči trak od obiranja do pakirane vreče
 1 in 1 a = hala za obiralni stroj
 2 = Termogen naprava za proizvodnjanje toplega sušilnega zraka
 3 = Hala — tračna sušilnica
 4 = Ovlaževalec na tekoči trak in horizontalna stiskalnica

Pri suhem vremenu bi bilo nemogoče, da bi odvolgnila takšna masa hmelja v 3—4 dneh in da bi bila godna za pakiranje v vreče.

Istočasno pa tudi ne bi bilo mogoče sprostiti tolikšne površine, ki bi ustrezale količini dnevno posušenega hmelja.

Poskusi umetnega odvolgnjenja hmelja segajo 10 let nazaj.

V ta namen smo skušali odgovoriti na vprašanja:

1. V katerem najkrajšem času odvolgne suhi hmelj, ki ima 4—6 % začetne vlage, tako daleč, da pridobi tisto optimalno množino vlage, pri kateri se pod vplivom basanja v vreče ne drobi več.

2. Kakšni morajo biti najugodnejši pogoji, to je relativna vlaga zraka, hitrost zraka, višina nasipnega sloja, da to dosežemo.

3. Kakšna naj bo osnovna karakteristika konstrukcije stroja za kontinuirano dovlaževanje na kvaliteto hmelja, na njegovo grenično vrednost.

Poskuse in vse potrebne meritve smo izvedli na improviziranem tekočem traku in z uporabo humidifikatorja specialne izvedbe, ki je zaščiten na patentnem uradu pod št. P 16/66.

Humidifikator sam smo pa že poprej uporabljali za kondicioniranje skladiščnih prostorov. Naprava (humidifikator) za proizvodnjanje vlažnega zraka je

v bistvu naprava za intenzivno razprševanje vode v mikroskopsko majhne kapljice, ki izhlapijo po večini že v zraku. Ugotovljena velikost kapljic iz humidifikatorja je 12—78 μm . S posebno pozornostjo je bilo treba spremljati potek vlaženja zaradi tega, da ne bi prišlo do orošenja, oziroma močenja storžka direktno z vodo. V tem primeru bi padla kvaliteta hmelja zaradi izgube zelene barve.

Poskuse smo izvajali po naslednji metodiki dela: skozi sloj hmelja, ki se premika na tekočem traku, smo z ventilatorjem potiskali vlažni zrak in ugotavljali:

- 1) relativno vlago zraka, prehajajočega skozi plast hmelja;
- 2) vlago hmelja pred kondicioniranjem;
- 3) vlago hmelja po kondicioniranju;
- 4) višino sloja hmelja;
- 5) hitrost tekočega traka in čas stika hmelja z nasičenim zrakom;
- 6) eventualne spremembe umetno odvolgnjenega hmelja glede na organoleptično oceno in kemično analizo v času od septembra do konca julija naslednjega leta.

Vlago zraka smo ugotavljali s primernim higrometrom, vlago v hmelju pa določevali v termostatu pri 105° C, alfa smole pa po konduktometrični analitski metodi.

Na osnovi rezultatov tega študija smo naslednje leto izdelali prototip ovlaževalne naprave za kontinuirano dovlaževanje posušenega hmelja. V napravi kroži zrak v sklenjenem krogu. Zrak, ki je prišel skozi sloj hmelja, vsesava aksialni ventilator, ki je nameščen izza mešalne komore, skozi oba stranska cevovoda. Isti ventilator potiska zrak mimo humidifikatorja, kjer se zrak ponovno navlaži, pod tekoči trak skozi sloj hmelja in tako zaključi krog. Hmelj potuje skozi napravo na tekočem traku iz žičnega pletiva, katerega efektivna dolžina znaša 13,5 m, širina pa 1,93 m. Hitrost gibanja zraka skozi hmelj pa znaša 0,25 m/sekundo. Hitrosti premikanja tekočega traka lahko spreminjamo tako, da je čas kondicioniranja 60, 70, 80 in 90 minut, kar je odvisno od začetne vlage vstopajočega hmelja. Naprava ima zmogljivost 250—300 kg suhega hmelja v 1 uri, izdelalo pa jo je podjetje SIP Sempeter. Relativno vlago zraka regulira higrostat v tistem območju dovodnega kanala pod tekočim trakom. Higrostat vklaplja in izklaplja ovlaževalec zraka (humidifikator), medtem ko teče ventilator za transport zraka neprekinjeno. Ventilator ima zmogljivost $Q = 25.000 \text{ m}^3$ v 1 uri in ustvarja 65 mm VS — totalnega pristiska, pogon: elektromotor 5,5 kW. Humidifikator ima zmogljivost 120 litrov vode v 1 uri, poganja ga pa motor moči 0,55 kW.

Tekoči trak pa poganja elektromotor moči 2,2 kW preko 2 reduktorjev in 2 štiristopenjskih jermenic. Ostali deli so razvidni iz skice, kjer pomeni:

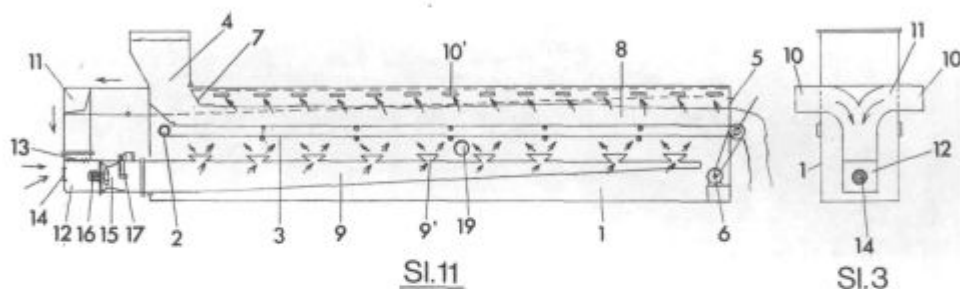
sl. 11 vzdolžni prerez naprave za vlaženje hmelja,

sl. 12 tloris naprave in

sl. 13 stranski pogled.

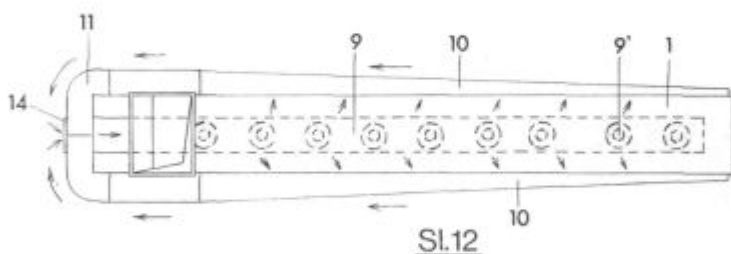
V slikah 18 do 21 je označeno ohišje, v katerem je preko valjev 2 napet vzdolžno tekoč brezkončni trak 3, ki z enim koncem sega pod vstopno odprtino 4 za vsip hmelja, z drugim koncem pa sega do izstopne odprtine 5. Za pogon tekočega traka služi elektromotor 6.0 B vstopni odprtini 4 je nameščeno pomično

krilo 7, s katerim pristavimo potrebno višino nasipa 8. Pod brezkončnim trakom je razporejen vlažilni kanal 9. Nad transportnim trakom 3 in vzdolž bočnih stranic ohišja 1 potekata sesalna kanala 10 opredeljena z režami 10', skozi katere vstopa zrak, ki ga vračamo preko razvodnega kanala 11 v mešalno komoro 12. Mešalna komora ima tudi regulacijsko loputo 13 za regulacijo pretočne količine zraka in loputo 14, preko katere je mešalna komora povezana z zunanjo atmosfero, predvsem v začetku obratovanja; drugače pa služi za izravnano pritiskov na vstopni odprtini 5. Z mešalno komoro 12 je v aksialni smeri povezana razpršilna komora 15, tako da je med obema komorama nameščen propelerski ventilator 16, v razpršilni komori pa je vgrajena razpršilna priprava 17 z vodo. Na ustreznem mestu v ohišju je vgrajen humidistat lu, ki uravnava delovanje razpršilne naprave.

Sl.11

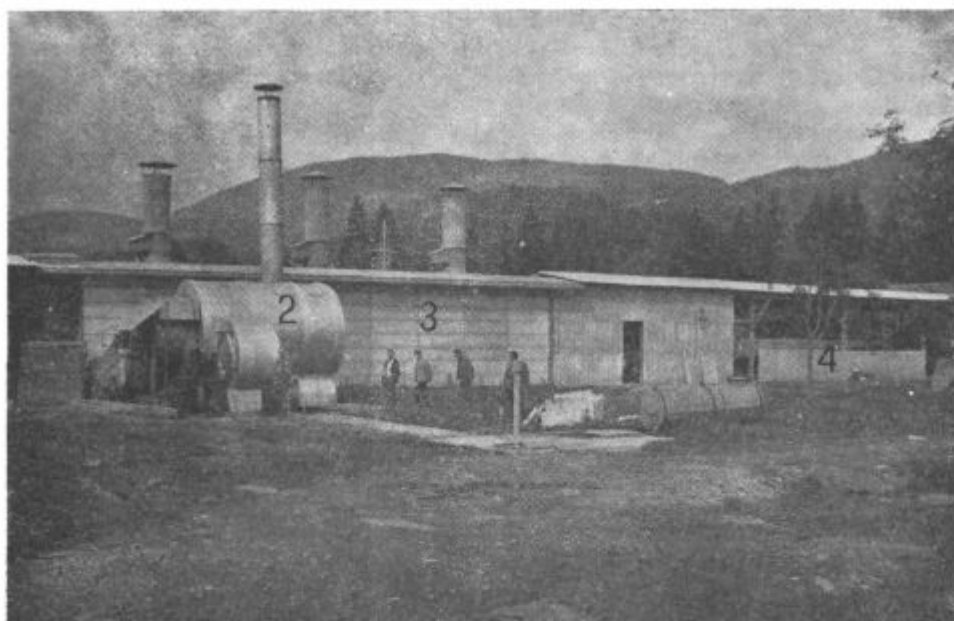
Sl.13

Sl.12

Delovanje naprave:

Ko vključimo elektromotor 6, se začne pomikati brezkončni trak 3 in sloj hmelja potuje od vstopne odprtine 4 proti izstopni odprtini 5. Propelerski ventilator 16 sesa zrak iz prostora ohišja 1 nad brezkončnim tekočim trakom in ga pošilja po sesalnih kanalih 10 ter preko razvodnega komada 11 skozi mešalno komoro 15, kjer se z razpršilno napravo 17 ovlaži. Ovlaženi zrak potuje po vlažilnem kanalu 9 in se preko anemostatov 9 razdeli v prostoru pod slojem 8 hmelja. Zaželeno vlago reguliramo s humidistatom 19, ki občasno vklaplja razpršilno pripravo (humidifikator) 17. Z nastavitvijo loput 13 in 14 v mešalni komori je možno doseči v območju izstopne odprtine 5 zračno zaporo, tako da zrak, ki je prišel iz prostora pod trakom v prostor nad njim ne more uhajati iz ohišja v atmosfero, oziroma dotekati iz atmosfere v ohišje, ampak se vrača

Naprava za ogrevanje sušilnega zraka

po sesalnih kanalih 10 v mešalno komoro 12. Režim vlaženja je po potrebi lahko neodvisen od zunanje atmosfere.

V termodinamičnem pogledu pa sestoji naprava iz dveh con, in sicer:

- a) iz cone za ohlajevanje hmelja, ki prihaja iz sušilnice in
- a) iz cone za kondicioniranje hmelja.

Prvo ohlajevanje hmelja, ko zapusti tračno sušilnico, je že na transportnem traku, na poti od sušilnice do naprave za kondicioniranje. Pri merilnih poskusih za ohlajevanje smo ugotovili, da traja ohlajevanje (od 60° C do 20° C) pri hitrosti zraka 0,09 m/sek. 24 minut. Hitrost zraka, ki potuje skozi plast hmelja v dovlaževalni napravi pa je 0,25 m/sek. Pod temi pogoji traja ohlajevanje samo 4 minute. Pri normalnem premiku transportnega traka 3,75 m/sek. znaša dolžina ohlajevalne cone samo 2 metra. Efektivna dolžina transportnega traka znaša 13.500 mm, od tega odpade 2 m na ohlajevalno cono.

Tabelarični pregled kondicioniranja v odvisnosti od začetne vlage

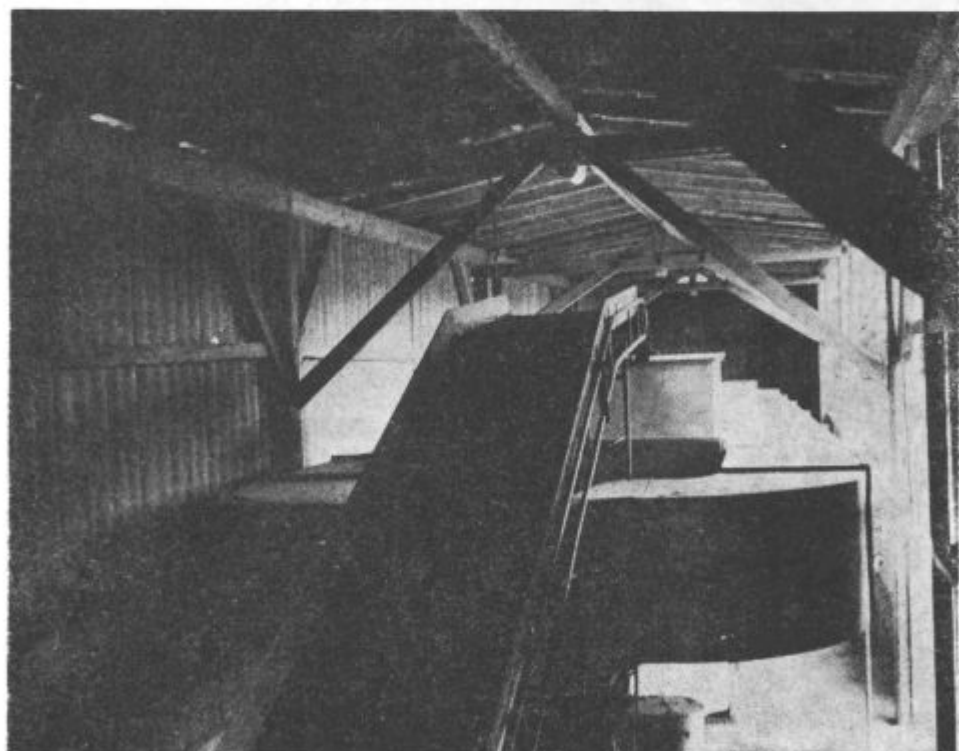
Začetna vlaga P = %	Čas kondicioniranja v min.	Zmogljivost kg/h
6	60	300
5	70	260
4	80	230
3	90	200

Pri potovanju skozi napravo absorbira hmelj tekom 1 ure tisto količino vodnih hlapov, ki so potrebni da hmelj odvolgne, da doseže kondicionirano vla-

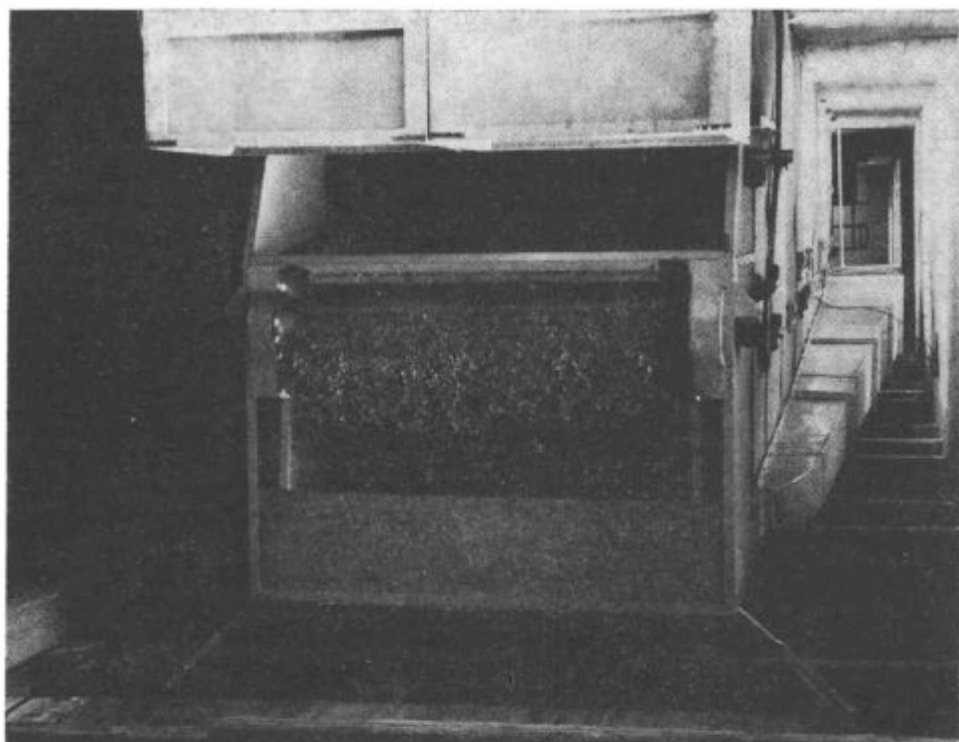
go 11 % pri temperaturah zunanjega zraka 18—22° C in pri relativni vlagi 65—75 %. Konstrukcija je izvedena tako, da je mogoče dozirati manjkajočo vlagu za vsako stopnjo normalne osušenosti.

Naslednja tabela daje kratko orientacijo o potrebi po deponijskih prostorih pri poprečnem hektarskem donosu 1500 kg/ha in nasipnih višinah posušene hmelja 180 cm.

Površina v ha	Potrebni deponijski prostor v m ² pri nasipu	
	150 cm	180 cm
10	424 m ²	350 m ²
20	848 m ²	700 m ²
30	1.273 m ²	1.050 m ²
40	1.696 m ²	1.400 m ²
50	2.121 m ²	1.750 m ²
60	2.545 m ²	2.200 m ²
70	2.969 m ²	2.400 m ²
80	3.393 m ²	2.800 m ²

Pogled v notranjost: tekoči trak med tračno sušilnico in ovlaževalcem

Humidifikator — dovlaževalec hmelja

Navedene površine skladiščnih prostorov so aktualne za čas, ko prevladuje suho vreme in ko je vlaga hmelja za sušenje pod 6 %, ko ga ni mogoče embali-rati v vreče.

Opisana naprava za dovlaževanje suhega hmelja na tekočem traku ima zmogljivost 7200 kg kondicioniranega in pobasanega hmelja v 24 urah, kar ustreza dnevno 4—6 ha hmeljišča.

Upravljanje za napravo je enostavno, odvolgnjenje z umetnim dovajanjem nasičenega zraka nima kvarnih posledic za kvaliteto uskladiščenega hmelja, kar smo ugotovili na osnovi kemičnih analiz tudi še po 8 mesecih deponiranja.

Navlaženi (kondicionirani) hmelj izstopa, oziroma pada na koncu trans-portnega traka v postavljene koše ali pa v lijak (glej sliko!), ki mu je na spod-njem delu priključena horizontalno delujoča hidravlična stiskalnica. Delovanje te stiskalnice je razvidno iz slike HS. Konstruirana je na osnovi potrebe polnje-nja hmeljskih vreč po 50 kg v horizontalnem položaju. Do sedaj smo poznali polnjenje le v vertikalni legi. Z novo tehnologijo obiranja — sušenja — kondi-cioniranja in polnjenja hmelja v vreče smo v Radljah realizirali že pred leti postavljeno zamisel, organizirati celotni proces neprekinjeno v horizontalni liniji brez potrebnih višin in skladiščnih prostorov za odvolgnjenje. Kot zadnji člen v tej neprekinjeni verigi je horizontalna hidravlična stiskalnica, ki je priklju-

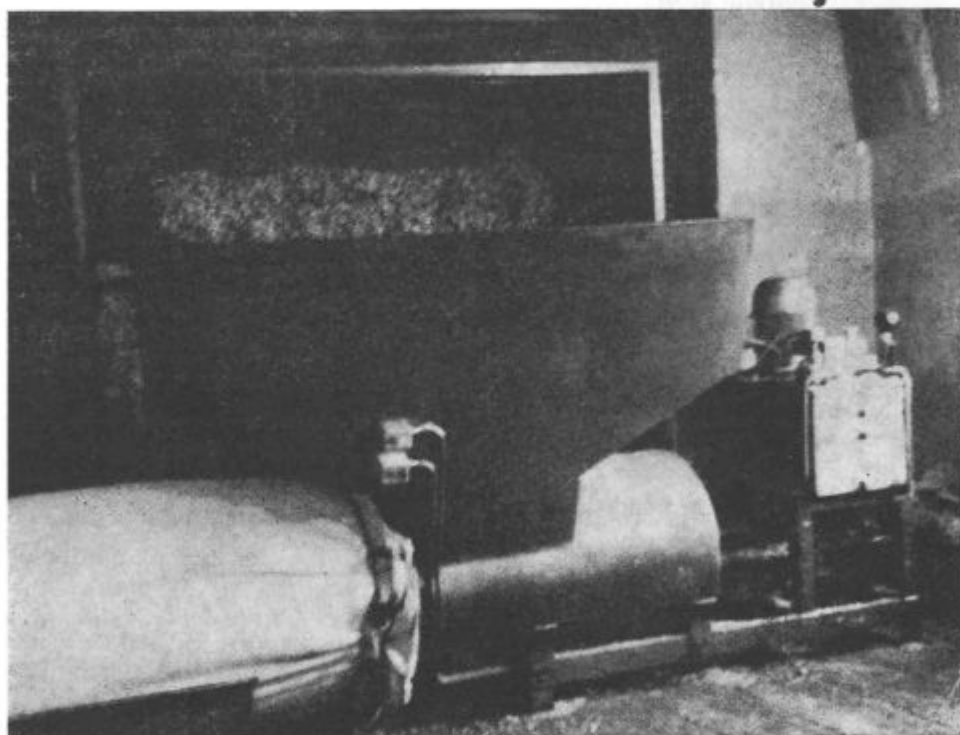
čena na izstopnem delu naprave za dovlaževanje. Tu pada hmelj direktno v lijak za doziranje, od tu dalje pa se z batom pritiska v vreče (Sl. — P).

BASANJE

Horizontalna hidravlična stiskalnica sestoji iz dveh delov: iz vsipnega lijaka in tlačnega dela za jutaste vreče. Stiskalnica deluje popolnoma avtomatično brez kakršnegakoli ročnega upravljanja stikala za pričetek ali zaključek delovnega procesa. Pritisk hmelja v vreči je zvezno nastavljiv od minimalne do maksimalne določene meje. Glavni sestavni deli stiskalnice so ohišje iz jeklene pločevine, pogonski del s hidravličnim agregatom in avtomatiko, delovni cilindri z batom, pritrilni del za vrečo z zaponko ter elektromagnetski razvodnik.

SKLEPNA BESEDA

Pri kontinuiranem tehnološkem postopku je celoten proces mnogo bolje kontroliran in je lažje doseči stabilne pogoje, ki smo jih določili z ozirom na specifičnost hmelja. Nadaljnje prednosti so razvidne še iz naslednjih podatkov:

Pregled na izstopni del naprave za kondicioniranje s priključeno hidravlično stiskalnico — za neprekinjeno tlačenje v vreče

Pri nemehaniziranem obiranju, sušenju, kondicioniranju in pakiranju je potrebno naslednje število ljudi za 1 ha in 1 dan:

	oseb
za ročno obiranje	200
merjenje, administracijo	8
preskrbo (aprovizacijo)	18
transport nabranega hmelja do sušilnice	2
v gravitačni sušilnici $2 \times 16 \text{ m}^2$	12
kondicioniranje	4
pakiranje in odvoz	8
Skupno v 24 urah:	<hr/> 252 oseb

Pri mehaniziranem in neprekinjenem obratovanju po tekočem traku:

	oseb
odrezanje trte, nakladanje in odvoz	12
obiralni stroj	36
sušenje in kondicioniranje	2
pakiranje in odvoz	8
Skupno v 24 urah:	<hr/> 58 oseb

Pri polkontinuiranem obratovanju:

	oseb
odrezanje trte, odvoz	12
obiralni stroj	36
transport iz obiralnega stroja do zelene etaže v sušilnico v koših	4
sušenje v gravitacijski sušilnici (sušenje tračna sušilnica) (2)	12
transport posušenega hmelja do kondicionirne naprave	2
hlajenje in kondicioniranje	4
pakiranje in odvoz	8
Skupno v 24 urah:	<hr/> 78 oseb

Za uvedbo obiralnega stroja, tračne sušilnice in naprave za neprekinjeno kondicioniranje ter direktnim priključkom vodoravno delujoče hidravlične stiskalnice smo zmanjšali število oseb za 69 %. Po medsebojni povezavi obiralnega stroja s tračno sušilnico in kondicionirno napravo ter priključka vodoravne stiskalnice se je število oseb zmanjšalo za 77 % — nasproti klasičnemu, nemehaniziranemu delu obiranja hmelja.

LITERATURA

Dr. Ing. Kurt Geisler: Warmetechnik, Warmetheorie, Warmewirtschaft.
Krischer-Kroll: Die wissenschaftlichen Grundlagen der Trocknung I, II.
Dr. Kneule: Das Trocknen.

Maltry-Potke: Landwirtschaftliche Trocknungstechnik.

J. Petriček: Hmeljar 1956, 2 in 3, Sušenje hmelja.

J. Petriček: Hmeljar št. 1958, Učinek sušilne temperature in brzine zraka na kvaliteto hmelja.

J. Petriček: Hmeljar št. 12/1960, Uvedba zračnega ogrevalca za sušenje hmelja in drugega rastlinskega materiala na hmeljski sušilnici.

J. Petriček: Hmeljar št. 6, 1965, Nekaj termičnih pojasnil pri zgorevanju v kurilnih napravah in pri sušenju.

J. Petriček: Hmeljar št. 11, Posledice nepravilnega sušenja na eterična olja in na zmanjšanje pivovarske vrednosti.

Pugelj Blažena, dipl. inž. agr.

NA KAKŠNIH TLEH PRIDELUJEMO HMELJ V SAVINJSKI DOLINI

Savinjsko dolino, ki je največji pridelovalni okoliš hmelja v Sloveniji, sestavljata dve dolini: manjša in ožja Zgornja Savinjska dolina in širša Spodnja Savinjska dolina.

Zgornja Savinjska dolina leži v ozkem pasu med visokim planinskim svetom, ki se ponekod zelo strmo, drugod položno spušča v dolino. Dolino obdajajo nižji gorski hrbti: pri Letušu Dobrovlje, ki se nadaljujejo v Krašici, Menini planini do Črnivca preko Rogatca, Planince—Veže na Kamniške planine, Smrekovec, Golte, Konjski vrh in čez Lepo njivo približujejo Šoštanjskemu hribovju.

Spodnja Savinjska dolina je zelo malo razgibana rahlo terasasta ravnina.

GEOLOŠKI SESTAV V ZGORNJI SAVINJSKI DOLINI

Geološko je pokrajina raznoliko sestavljena. Planine, ki obdajajo dolino, so po raziskavah geologov Tellerja, Rihteršiča in drugih pretežno iz srednje- in zgornje triadnih apnencev, dolomitov in školjkovitih apnencev. Na severozahodu se razprostirajo terciarni sedimenti in grohi, zelo razprostranjene pa so na zahodnem delu spodnje triadne werfenske plasti, v katere je vrezala Savinja ob ustju Robanovega kota svojo strugo. Werfenske sklade obsegajo sljudnati, lapornati skrilačci z vmesnimi plastmi temnosivega apnenca. Lapornate plasti, ki se razprostirajo v širokem arealu, naglo preperevajo in dajejo precej talne gmote. Od vseh strani jih obdajajo školjkoviti apnenci in dolomiti.

Nižje ravninske predele prekrivajo mlajše morske usedline, pomešane z vulkanskim pepelom. V globljih dolinah rek prihajajo na dan starejše oligocenske terciarne plasti.

Razširjeni del doline se pričinja od Ljubnega. Ob Savinji je od Ljubnega navzdol dolinsko dno zasuto z pleistocenskimi prodnimi naplavinami. V razširjenem delu od Homca dalje, kjer se struga Savinje še bolj razširi, se te naplavine ponovno preplavljajo s prodom, katerega je ob neurjih prinašala Savinja.

Spodnja
Savinjska
dolina
je zelo
malo razgibana
rahlo terasasta
ravnina

Dolino, ki se razširi pri Ljubnem, razdeli srednje visoka vzpetina Hom v Savinjsko in Zagreško dolino. Obe dolini sta stisnjeni, obdajajo jih nižje in blažje vzpetine, ki dajejo pestrost in še večjo slikovitost pokrajini. Te strmine prehajajo odsekano, drugod zlagoma v terase. Teraso so široke, pa se zopet zožijo.

Na teh terasah, ki se dvigajo nad ravninskim naplavljenim področjem, kakor tudi v obeh dolinah, se razprostirajo bolj ali manj rodovitna polja. Ravninski predel zavzemajo njive, na katerih pridelujejo poleg ostalih poljščin tudi hmelj. Na nižjem hribovitem svetu in planotah pa prevladujejo pašniki in travniki, na ugodnih legah tudi sadovnjaki. Zaradi razgibane konfiguracije celotne pokrajine je proizvodnja razdrobljena in pestra.

Pri Letušu se Zgornja Savinjska dolina zoži in preide v Spodnjo Savinjsko dolino, kjer se pričinja dolina širiti.

Prostranejšo Spodnjo Savinjsko dolino obdaja na severu in severozahodu gorovje, proti vzhodu pa je odprta. Med Vojnikom in Goro Oljko obdaja dolino razširjeno terciarno gričevje, na zahodu Dobroveljsko hribovje, na jugu pa severni obronki posavskih gub.

GEOLOŠKI SESTAV SPODNJE SAVINJSKE DOLINE

Spodnja Savinjska dolina je po raziskovanju Tellerja, Rakovca in v novejšem času Rihteršiča udornina, ki je nastala v terciaru. V dobi gornjega oligocena se je pokrajina pogreznila in sivica je prekrila premogove plasti. Med eruptivnim delovanjem Smrekovca se je v osrednjem delu odložil andezitni groh na prvotni sloj sivice. Groh je sivica kasneje ponovno prekrila. Ti sloji predstavljajo današnje dno, na katero je Savinja s pritoki nanašala pesek, prod in drobnejši material. Pogrezanje se je kasneje še nadaljevalo in verjetno še danes ni povsem zaključeno. Rakovec meni, da je tekla Savinja prvotno mimo Celja na vzhod proti Rogatcu v smeri, v kateri se je odmikalo morje. Kasneje si je Savinja utrla pot skozi sotesko od Celja proti Savi in je vedno bolj poglobljala svoje korito. Ohranjeni so ostanki teras ob robovih Spodnje Savinjske doline.

Material, s katerim je Savinja polnila dno, sestavljajo apnenci, kremenovi konglomerati, andeziti in keratofirji. Meja med prodnatimi in glinastimi nanosi (sivico), ki grade dno Spodnje Savinjske doline, poteka od Celja do Levca nekako ob savinjski železniški progi, od tod do Žalca približno 200 do 300 m severno od glavne ceste in od Žalca dalje preko naselij Podlog—Sp. Grušovlje—Polzela.

Severno od te meje so med prodnatimi plastmi peščeno glinasti nanosi Ložnice. V vzhodnem delu Spodnje Savinjske doline pa leži na prodnatem horizontu peščen sloj, prekrit z nepropustno glino. Proti zahodu se pojavlja droben, pretežno silikaten prod.

Terase, ki so nastajale v času, ko so Savinja in njeni pritoki vrezovali svoje struge v prvotno dolinsko dno, so najbolj vidne v preseku doline. Relief posameznih teras daje videz ravne površine. Vendar se v mikroreliefu opazajo manjše in večje depresije, ki so najizrazitejše na najnižji terasi v območju »klečev« in »gobelj«, to je neposredno ob Savinji.

Na drugih terasah so mikrodepresije najnižje. Terasa se počasi dvigajo in polagoma prehajajo v podnožje.

Prehod med glinasto prodnatimi nanosi Ložnice in peščeno prodnatimi nanosi Savinje je postopen in širok. Široka tretja terasa se hitro spusti v 3 do 4 m nižjo ozko drugo teraso, ki se le ponekod razširi in postopno preide v prvo najnižjo teraso. V to teraso je vrezala svoje korito Savinja. Najnižja terasa je najmlajša. Proti jugozahodu sledita spet obe spodnji ožji terasi, tretja pa se med Orlo vasjo, Trnavo in Sentrupertom močno razširi. Ta najvišja, zelo izrazita terasa, se na zahodu naslanja na Dobroveljsko triadno obrobje, na jugu jo pri Kapli vasi preseka erodirano področje Boljske. Pod preboldskim gradom se spet nadaljuje v ozkem pasu do triadnega roba.

TLA SAVINJSKE DOLINE IN NJENE LASTNOSTI

Po legi in matični podlagi, načinu nastanka in razvoja smo razvrstili tla v Savinjski dolini v naslednje glavne skupine:

1. Nerazvita naplavljenja tla:
plitva močno skeletna,
plitva skeletna.
2. Rjava naplavljenja (aluvialna) tla:
plitva, na prodnato peščenem nanosu,
srednje globoka, na prodnato peščenem nanosu,
globoka, na prodnato peščenem nanosu,
srednje globoka na prodnato glinasto ilovnatem nanosu,
globoka, na prodnato glinasto ilovnatem nanosu,
globoka, na glinastem nanosu.
3. Rjava tla na glinastih aluvialnih in deluvialnih nanosih:
oglejena,
psevdooglejena.
4. Rjava tla na apnencih.
5. Kisla rjava tla.

1. Nerazvita naplavljenja tla

V različno širokem pasu, predvsem ob Savinji, nastopajo mlada, nerazvita aluvialna tla. V poplavnem območju Savinje in potokov zavzemajo ta tla dokajšen del površin. Vode so odlagale na peščeno prodnato ravnino mivko in mulj, ki je pomešan z debeljšim nanosom proda in peska. Plasti peska in mulja se neenakomerno menjavajo s peščeno prodnato podlago, v katero se vrinjajo ponekod tudi gostejši glinasti sloji. Jasneje je izražen le plitvi vrhni rodovitnejši sloj. Tla so propustna za vodo in zrak, so slabo strukturna, sipka, skeletna, s slabo kislo ali nevtralno reakcijo in so s hranili zelo malo založena.

Ugotovljeni sta dve varianti nerazvitih naplavljenih tal:

nerazvita naplavljenja tla so v ozkem pasu na obeh straneh Savinje (pas klečev in grobelj). Na profilu tal je jasno vidna slojevitost, ki jo povzroča periodično poplavljanje. Tla so zelo revna. Obraščena so z grmovjem. Izkoriščajo jih predvsem za pridobivanje peska in gramoza.

Plitva skeletna tla so močno skeletna, zelo plitva, s plitvim prstenim, še dokaj humoznim slojem, pod katerim se razprostirata prod in pesek. Na teh tleh se pojavlja poleti suša. Tla izkoriščajo za pašnike in redko za njive.

2. Rjava naplavljenja (aluvialna) tla

Ta so v Savinjski dolini najbolj razširjena. Južno od Savinje jih je malo. Proti severu in zahodu se ta tla razširijo v širokem pasu in nastopajo v več oblikah, odvisno od lege, značaja in globine nanosa, na katerem so se tla razvila, in tudi od časa trajanja njihovega razvoja.

Na razvoj rjavih aluvialnih tal so vplivale s svojimi nanosi predvsem Savinja, Dreta, Ložnica in Boljska. Savinja je prinašala lažji peščeno prodnati

Plitva tla
na peščeno-
prodnatem
nanosu

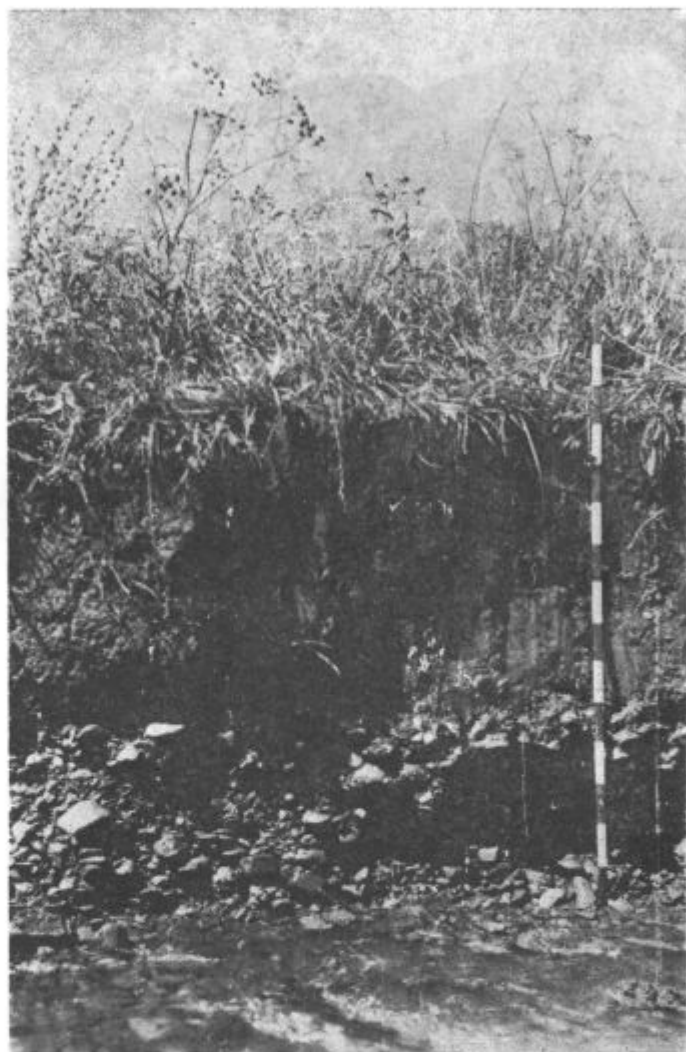
material; Dreta, Ložnica in Boljska pa so odlagale predvsem težje glinasto ilovnate in ilovnate nanose, redkeje tudi peščene.

Na peščeno prodnatem nanosu so nastala plitva in srednje globoka tla. Na prodnatem in glinasto ilovnatem nanosu pa so tla srednje globoka in globoka. Iz gričevnatega obrobja nanoseni koluvialni nanosi vsebujejo ilovnato glinaste komponente, zato so tudi tla na teh nanosih globlja.

Razvita starejša tla imajo že dobro oblikovan talni profil. Na lastnosti tal vpliva tudi nivo podtalnice, ki se giblje od 1,5 do 5 m globine. Na zelo plitvih in srednje globokih tleh se v poletnih mesecih, zaradi pretrgane kapilarnosti, pogosto pojavlja suša.

Glinasto ilovnati in glinasti nanosi vežejo prod v gosta slabše propustna in tudi slabo zračna tla. V gostih slabo propustnih horizontih pogostokrat zastaja voda in povzroča v globokih tleh proces oglejevanja in psevdoglejevanja.

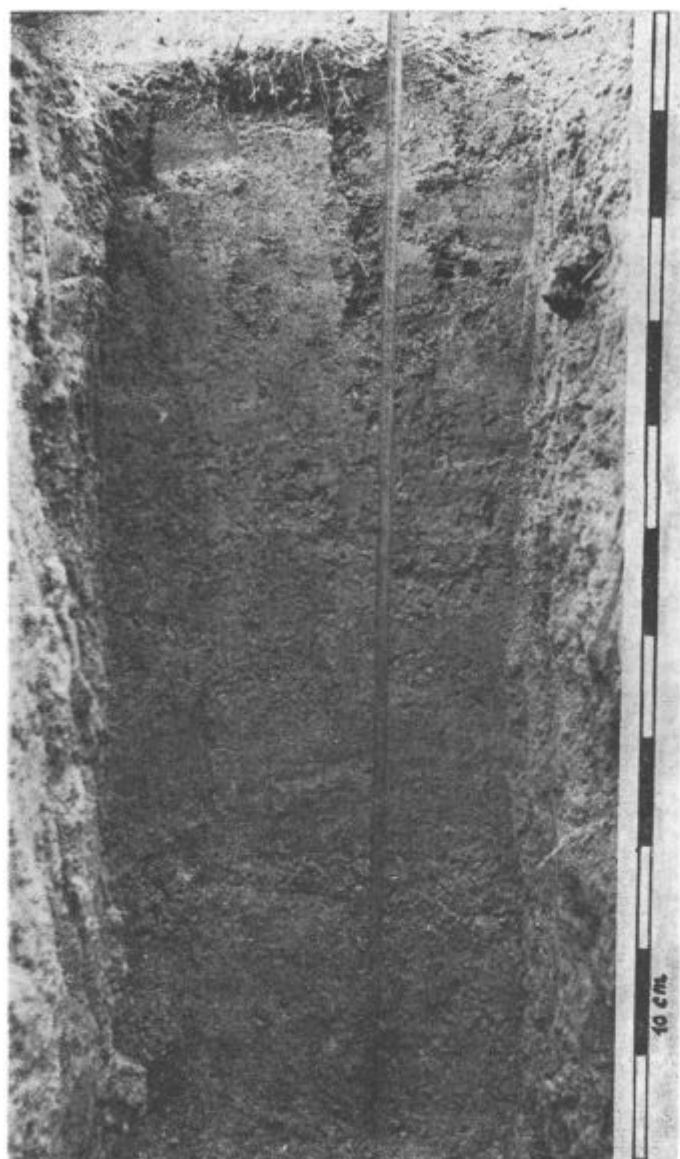
Srednje
globoka tla
na peščeno-
prodnatem
nanosu

V skupini rjavih aluvialnih tal ločimo več talnih oblik:

a) Na peščeno prodnati podlagi nastopajo:

Plitva tla na peščeno prodnatem nanosu. Ta tla so plitva in lahka, ponekod še na površini pomešana s prodom. V B sloju količina proda močno naraste, tekstura je peščeno ilovnata do ilovnata, tla vodo zelo hitro prepustijo, zato so tla tudi po močnem deževju takoj primerna za obdelavo. Kapaciteta tal za vodo je zelo majhna. Rastlinje ne pride do vode iz spodnjih slojev, ker je ta globoko. Kapilarnost v tleh pa je zaradi proda prekinjena. Značilnost teh tal je, da nastopa hiter razkroj organskih snovi, zato je potrebno ta tla pogosto gnojiti. Reakcija tal je nevtralna. Na teh tleh se pojavlja suša, zato jih je potrebno namakati, da so razmeroma rodovitna.

Rjava —
 aluvialna tla —
 globoko
 na prodnato
 peščenem
 nanosu

Srednje globoka tla na peščno prodnatem nanosu so globlja in imajo bolj izrazit profil. Pod humoznim slojem je že dobro izražen rjav, (B) horizont, ki sega nekako do globine od 60 do 80 cm. Prehod tal v peščno prodnato podlago je postopen, drugod izrazit in oster. Ta tla so ugodnih fizikalnih lastnosti, so zračna in propustna za vodo. Tekstura tal je ilovnata in glinasto ilovnata, struktura je grudičasta in obstojna. Obdelovanje tal je lahko. Sposobnost zadrževa-

KA KA

ke doli

1:50 000

PEDOLOŠKA KARTA

Savinjske doline

merilo 1:50 000

LEGENDA

- I. Nerazvita napolovljena tla
- pitiva skeletna
- II. Rjiva napolovljena (aluvijalna) tla
- pitiva na prodnato peščenen nanosu
- srednje globoka na pročnato peščenen nanosu
- globoka na prodnato peščenen nanosu
- srednje globoka na prodnato-glinasto ilovnatem nanosu
- globoka na prodnato glinasto ilovnatem nanosu
- globoka na glinastem nanosu
- III. Rjiva tla na glinastih aluvijalnih in deluvijalnih nanosih
- ogledjena tla
- psevdooogledjena tla
- IV. Rjiva tla na apnenih
- V. Rjiva kislá tla

nja vlage v teh tleh je precej večje kot v prejšnjih, zato so posevki tudi v sušnih letih bolj zadovoljivi. Reakcija tal je slabo kislá do nevtrálna. Tla so bolj rodovitna in prikladnejša za intenzivnejše izkoriščanje.

Globoka tla na prodnato peščenem nanosu nastopajo na manjših površinah v osrednjem dolinskem delu, pa tudi v obrobnih predelih med plitvimi in srednje globokimi rjavimi aluvialnimi tlemi. Po svojih lastnostih so najbolj ugodna, tudi najbolj rodovitna tla. V zgornjih slojih so tla lažja. Tla so ilovnate do glinasto ilovnate teksture, v globini so tla bolj gosta in vsebujejo več glinastih drobcev. Humoznost tal je srednja, propustnost in zračnost sta ugodni. Struktura tal je grudičasta, srednje stabilna. Kapaciteta za vodo je dobra, suša se na te tleh pojavlja redkeje.

b) Na prodnato glinasto ilovnatih nanosih pa ločimo:

Srednje globoka rjava tla na prodnato glinasto ilovnatem nanosu. Tla so srednje humozna, so ilovnata do glinasto ilovnata in so grudičaste do roglaste strukture. Količina humusa se z globino postopno zmanjša. Tla so globoka približno do 60 cm. V globini 50 do 60 cm se pojavlja sloj, kjer sta glina in ilovica pomešani s prodniki. Primes glinasto ilovnatih drobcev med prodom ponekod ugodno vpliva na zračnost in propustnost v tleh. V močnejše glinastih tleh povzroča ta sloj vododržno plast in povzroča mestoma slabo zračenje in delno oglejevanje teh tal.

Globoka rjava tla na prodnato glinasto ilovnatem nanosu se razprostirajo predvsem tam, kjer so naplavljalé Ložnica, Boljska in Dreeta. Od prejšnjih tal se loči po globini in še po gostejšem in bolj glinastem horizontu (B) in (B)C. Tla so slabše propustna, mestoma v spodnjih slojih že oglejena.

Globoka rjava tla na glinastem nanosu. Tla so se razvila na slabše propustni glinasti podlagi. Vododržne plasti v tleh neugodno vplivajo na zadrževanje vode. Prisotnost drobnih koloidnih delcev je mnogokrat velika. Ti zelo neugodno vplivajo na vodno-zračne lastnosti v tleh. Visok nivo talne vode v glinastih tleh pa povzroča procese oglejevanja in psevdoglejevanja.

3. Rjava tla na glinastih aluvialnih in deluvialnih nanosih

Oglejena tla nastopajo predvsem v obrobnih predelih na severnem in južnem delu doline, kjer glinasti nanosi Ložnice, Boljske in Drete preplavljajo pleistocenske nanose. V globokih ilovnato glinastih in glinastih tleh nastopa oglejevanje raznih stopenj, kar je odvisno od glinastosti tal in od višine talne vode. Na teh tleh se razprostirajo po večini travniki.

Psevdoglejena tla nastopajo predvsem v severnem in deloma južnem delu doline na dvignjenih obrobni terasah, kjer sestavljajo podlago diluvialna ilovica ali pa sivica. Psevdoglejena tla imajo neurejene vodne in zračne lastnosti. Reakcija tal je kislá, humoznost in rodovitnost sta slabi. Tla zavzemajo manjši del celotne površine.

4. Rjava tla na apnencih

V obrobni predelih Savinjske doline, ponekod na položnejšem, drugod na nekoliko bolj razgibanem reliefu se pojavljajo rjava tla na apnencih. Tla so po teksturi glinasto ilovnata, pa tudi ilovnato glinasta. Struktura tal je v

Rjava deluvialna tla
srednje globoka na
peščenasto glinasto
ilovnatem nanosu

površinskem horizontu grudičasta, v (B) horizontu ostroroba. Vlažna tla so mazava in lepljiva, suha razpadejo v trde, težko lomljive grude. Obdelovanje je srednje težko do težko. Reakcija tal je kislja, v bližini matične kamenine je nevtralna in alkalna.

Na položnejšem svetu, posebno na položnih terasah, kjer so tla globlja, so tla prikladna za njive.

5. Kislja rjava tla

V obrobni predelih se v podnožju hribov in na večjem delu hribovja, predvsem na Homu, razprostirajo kislja rjava tla. Glede na podlago so tla različna. Tla so dokaj razprostranjena in se ponekod izpopolnjujejo z aluvialnimi nanosi, predvsem v ozkih dolinah med gričevjem. Tla so po teksturi različna, peščeno ilovnata, ilovnata, glinasto ilovnata — odvisno od vrste materiala, v katerem so se tla razvijala.

V površinskem sloju so tla grudičaste strukture, spodnji horizonti so često brezstrukturni. Tla so humozna, drobljiva, obdelovanje tal ne dela težav. Tla so kisle reakcije, vendar dokaj humozna in rodovitna.

TLA PO PRIMERNOSTI ZA GOJENJE HMELJA V SAVINJSKI DOLINI

Tla, na katerih pridelujemo hmelj v Savinjski dolini, ločimo glede na njihove lastnosti v:

1. hmeljna tla,
2. pogojno hmeljna tla,
3. neprimerna tla za pridelovanje hmelja.

1. *Hmeljna tla* so rjava aluvialna tla, ki so se razvila na drugi in tretji rečni terasi na obeh bregovih Savinje in na tretji terasi, deloma na levem bregu Savinje, predvsem pa na tretji terasi na desnem bregu Savinje. Taka tla so srednje globoke in globoke naplavine, ki so nastale na peščeno prodnatem nanosu in na prodnato glinasto ilovnatem nanosu in še vsa globoka rjava tla na apnencih in deloma kislja rjava tla. Vsa ta tla imajo ugodne lastnosti in so dobro rodovitna. Talna voda naj bo približno 2 m pod površino.

2. *Pogojno hmeljna tla* so plitve in srednje globoke naplavine na prodnato peščenem nanosu. Tla imajo zelo ugodne fizikalne lastnosti (zračnost, propustnost, strukturo, organska snov se v njih hitro razkrajaja), vendar so tla podvržena suši. Zaradi tega je potrebno tla v sušnih letih namakati.

Prav tako so pogojno hmeljna tudi rahlo oglejena in psevdoglejena tla, na katerih je potrebno z meliorativnimi ukrepi urediti vodno-zračne razmere v tleh.

3. *Neprimerna tla za pridelovanje hmelja*. Vsa nerazvita tla z zelo plitvim aktivnim slojem, na najnižji aluvialni terasi in tudi vsa prekomerno vlažna tla s slabo urejenimi zračnimi in vodnimi razmerami (oglejena in psevdoglejena tla) pa uvrščamo v skupino tal, ki so za hmeljsko proizvodnjo neprimerna.

LITERATURA

- F. Teller: Erläuterungen zu geologischen Karten.
J. Rihteršič: Geološka zgradba porečja Savinje (Celjski zbornik 1958, str. 233—254).
G. Filipovski: Zemljišta Jugoslavije.
B. Pugelj: Pedološka karta Savinjske doline (koncept) 1960.
B. Pugelj: Nekateri značilnosti tal v Spodnji Savinjski dolini, II. jugoslovanski simpozij, Dobrna 26.—27. 5. 1967, str. 94—107.

STANJE IN PERSPEKTIVNI RAZVOJ KMETIJSTVA V GORNJI SAVINJSKI DOLINI

Kmetijstvo je prav gotovo zelo pomembna panoga gospodarstva, saj proizvaja hrano za ljudi in precej surovin za industrijo. Intenzivnost kmetijske proizvodnje pa je v posameznih krajih zelo različna. Odvisno je pač od tega, kaj na posameznih področjih proizvajajo. Od stopnje intenzivnosti proizvodnje in od vključevanja v blagovno-tržno proizvodnjo je odvisna življenjska raven kmečkega prebivalstva, njihova kupna moč in reprodukcijska sposobnost.

Občina Mozirje zajema celotno področje Gornje Savinjske doline in prav tako tudi kmetijska zadruga Mozirje pokriva celotno območje. Gornja Savinjska dolina se prične v Soteski, to je nad Letušem na vzhodni strani in se konča na gornjem zahodnem delu na koncu Logarske doline, kjer jo obdajajo Kamniško—Savinjske Alpe. Jugovzhodno prirodno mejo naše doline predstavljajo Menina planina, Čreta in Dobrovlje; jugozahodno mejo pa Velika planina, Rogatec ter Lepenatka. Severna meja se vleče po vrhovih Olševe, kjer mejimo z Avstrijo, nadalje preko Raduhe, Komna in Smrekovca do Mozirske planine, kjer se meja pod Belimi vodami, Skornega in Gorenjskega klanca zopet zapiči v Soteski.

Nižinski del Gornje Savinjske doline pravzaprav predstavljata dve dolini; savinjski del doline, kot je bilo že rečeno, se prične v Soteski in se nadaljuje preko Mozirja, Nazarja, Rečice ob Savinji, Radmirja, Ljubnega, Luč in Solčave. Zadrecka dolina pa se prične v Nazarjah, kjer se Dreta izliva v Savinjo in se nadaljuje proti Kokarjam, Šmartnemu ob Dreti, Bočni, Kropi, Gornjemu gradu in Novi Štifti, kjer se konča na vrhu Črnivca. Tu je tudi meja s kamniško-gorenjskim območjem.

V pogledu cestnega omrežja je dolina dokaj zaprta. Glavna vpadnica je iz Spodnje Savinjske doline iz Letuša skozi Sotesko in iz velenjsko-šaleškega območja preko Gorenjskega klanca. Ti dve cesti sta tudi asfaltirani. Po Savinjski dolini je cesta asfaltirana do Solčave po Zadrecki dolini pa od Nazarij do Gornjega grada. Druga glavna vpadnica je iz ljubljansko-gorenjske krajine preko Črnivca, ki je zelo lepo speljana po prirodno izredno lepem in slikovitem predelu proti Novi Štifti in do Gornjega grada. Od tu je povezana preko Križa in Homa do Radmirja, od koder je po Savinjski cesti povezana proti Logarski dolini. Na žalost ta cesta še ni asfaltirana in mislimo, da je ena izmed prvih nalog v pogledu urejanja infra strukture, da se poleg ceste od Solčave do Logarske doline asfaltira tudi cesta od Radmirja do Črnivca. Iz Koroške v Sa-

vinjsko dolino imamo dva cestna prehoda: prvi je iz Črne preko Smrekovca, Tera v Rastke in na Ljubno, drugi prehod je prav tako iz Črne preko Ježevega sedla do Macesnika, kjer se ena cesta odcepi v Solčavo, druga pa se vije po prečudovitem alpskem predelu pod Olševo proti Svetemu Duhu, mimo izvira kisle vode v Matkov kot, nato na državno mejo in v Logarsko dolino. Potrebno je omeniti še dve vpadnici, in sicer iz Črne ob Bistrici v Podvolovljek do Luč, kjer je potrebno napraviti samo še ca. 1 km ceste, in iz Črne na Koroškem preko Bele peči pod Raduho na Vodole—Mrčiše, ki se poveže na Savinjsko cesto pri Strugah.

Celotno območje zajema 50.750 ha skupnih površin, od katerih močno prevladuje gozd, saj prerašča kar 68,8 % vseh površin. Kmetijskih zemljišč je le 19,5 %, planinskih pašnikov 5 % in 6,9 % odpade na nerodovitni svet, to je v glavnem gorski del Savinjskih Alp. Le dobra desetina zemljišč leži v ravninskem in nagnjenem predelu ob Savinji in Dreti, ostalo je pa dokaj hribovit svet, kakršen je značilen za predalpski pas. S tako razgibanostjo terena je pogojena tudi struktura zemljiških površin v občini Mozirje, saj je v hektarih naslednja: njiv in vrtov je 3.291 ha, travnikov 3.162 ha, pašnikov 2.515 ha, senožeti 749 ha, sadovnjakov 267 ha, planin 2.542 ha, gozdov 37.725 ha in nerodovitega sveta 3.500 ha. V 61 naseljih je 4.094 gospodinjstev in v njih živi po podatkih zadnjega popisa prebivalcev 15.160 prebivalcev, to je 30 prebivalcev na km². Od skupnega števila gospodinjstev je 1.006 ali 22 % izrazito kmečkih, 1.096 ali 25 % je tako imenovanih polkmetov ali polproletarskih družin, ki jim je kmetijska proizvodnja dodatni vir dohodka poleg redne zaposlitve, 53 % prebivalcev pa je delavsko-uslužbenskega in obrtniškega porekla.

V Gornji Savinjski dolini je 2.402 kmečkih gospodarstev. Od tega je 660 gospodarstev v velikosti do 1 ha, 542 gospodarstev od 1 do 4 ha, 402 gospodarstev je velikih od 4 do 10 ha in 798 gospodarstev s površinami nad 10 ha skupnih kmetijskih in gozdnih površin. Nad 1 ha obdelovalnih površin je 1.742 gospodarstev, in od teh je zajetih okoli 1.000 v kooperacijsko proizvodnjo s kmetijsko zadrugo.

Od 6.519 aktiviranih prebivalcev v občini je zaposlenih v kmetijstvu 2.281 ali 34 %, kar je nad slovenskim poprečjem. Ta podatek še navidezno govori o rezervni delovni sili v primerjavi z industrijsko razvitimi občinami. Toda če upoštevamo težke pogoje gospodarjenja na hribovitih in strmih terenih ter slabo tehnično opremljenost gospodarstev, vsaj na večini naših kmetij, se problem pokaže povsem v drugi luči. V večini primerov delovne sile še primanjkuje, zlasti ob polletnih delovnih konicah. Rezultat ankete, ki jo je na pobudo živinorejsko-veterinarskega zavoda iz Celja izdelala zadruga Mozirje po principu naključnega vzorca na 200 kmetijah, so pokazali, da imajo kmečka gospodarstva v poprečju 2,51 normalnega delavca. Razmerje med aktivnimi proti vzdrževanimi pa je 0,75 proti 1,75, kar položaj še bolj oteži.

Razmerje gozdnih do kmetijskih površin je 3,5 : 1 (68,6 gozdnih proti 19,5 kmetijskih), kar zgovorno priča o gospodarski usmerjenosti doline. Gozdarstvo in lesna industrija sta vodilni panogi gospodarstva v občini, saj predstavljata polovico narodnega dohodka in zaposlujeta nad polovico delovne sile. Kmetijstvo je bilo glede na sorazmerno nizek odstotek zemljiškega fonda, kakor tudi po ustvarjenem bruto produktu, vseskozi v podrejenem položaju. V zadnjih letih pa se je položaj kmetijstva v gospodarski strukturi znatno izboljšuje. V letu

1972 je kmetijstvo po finančnem obsegu že predstavljalo toliko kot vrednost gozdnih sortimentov v občini, kljub tako majhnemu odstotku deleža kmetijskih površin proti gozdnim. Za skladen razvoj vseh gospodarskih panog pa je potrebno, da tudi kmetijska proizvodnja najde glede na razvojne možnosti v tako imenovani infra strukturi ustrežnejše mesto. Z razvojem kmetijske blagovne proizvodnje pa bo kmetijstvo tudi to mesto lahko osvojilo.

Mozirje leži na 347 m nadmorske višine in ta se dviga tako, da ima Ljubno ob Savinji 415 m, Gornji grad 428 m, Luče 520 m in Solčava 615 m nadmorske višine. Na območju Solčave je tudi najvišji kmet v Sloveniji — Bukovnik, pri katerem namerimo 1.280 m nadmorske višine. Količine padavin se gibljejo od 1.350 do 1.800 mm. Največ padavin je bilo v dolgoletnem poprečju pozimi, nato poleti, najmanj pa v jeseni in spomladi. Tako uvrščamo našo dolino v humidno, oziroma perhumidno klimatsko območje, ker so v glavnem letna poprečja padavin nad 1.500 mm. Zima traja 5 mesecev, to je od novembra do vključno marca. Vsi ostali letni časi pa so kratki. Celoletna srednja dnevna temperatura znaša 8,2° C in v celoletni vegetacijski dobi je rastlinam na razpolago le 3.236° C. Iz navedenega je razvidno, da so klimatski in talni pogoji zelo ugodni za uspešno izkoriščanje travnatega sveta in da so prav travnate površine tisti faktor, ki dajejo pečat gornjesavinjskemu kmetijstvu. Govedo je tu očitno največji konzumator in pridelovalec pridelkov s teh površin v visoko beljakovinsko hrano za človeka v mleko in meso. Zato je tudi tržna proizvodnja izrazito živinorejskega značaja. Za Gornjo Savinjsko dolino je izdelana jasno proizvodna orientacija. Točno vemo, kaj hočemo doseči v kmetijski proizvodnji. Glavna proizvodna panoga je proizvodnja mleka, to je reja krav molznic za proizvodnjo mleka, nadalje reja plemenske in pitane živine. V ravninskem delu Savinjske in Zadrecke doline bi naj še v manjšem obsegu pridelovali jedilni krompir. Okolica Lok pri Mozirju, Kokarij, delno Rečice ob Savinji in Radmirja je zanimiva za proizvodnjo oziroma pridelovanje hmelja. Nekateri predeli v okolici Mozirja, Lepe njive, Radegunde in Okonine so zelo primerni za sadjarstvo. Klasična oblika sadjarstva sicer močno propada, vendar bo v izrazito sadjarskih rajonih potrebno pristopiti k obnovi intenzivnega sadjarstva v sodobni plantažni obliki. Mikroklimatski pogoji pogojujejo pridelovanje izredno kvalitetnega sadja s svojtveno aromo, kislino in sladkorno stopnjo, ki daje sadju svež, skladen in harmoničen okus. Tudi s pridelovanjem jagodičevja smo pričeli, in sicer v glavnem z jagodami in črnim ribezom. Te intenzivne kulture bi naj počasi izpodrinile ostale poljščine, v kolikor jih ljudje še gojijo. Kakor sadjarstvo, tako tudi jagodičevje bi naj bilo kot dopolnitev osnovne proizvodnje, t. j. živinoreje. Glede na velika gospodarska poslopja in modernizacijo živinorejske proizvodnje ostajajo še proste kapacitete v velikih gospodarskih poslopih, v katerih prav tako uspešno vzrejamo brojlerje in redimo kure nesnice za proizvodnjo jajc. Kot dopolnilno dejavnost na urejenih kmetijah pa mislimo dati pomembno mesto tudi kmečkemu turizmu.

Proces deagrarizacije ima za posledico nenehno upadanje kmetijsko aktivnega prebivalstva. Naloga upadajoče kmetijske manjšine je torej, zadostiti potrebam po hrani naraščajočega števila nekmetijskega prebivalstva. Ta problem rešujemo z intenziviranjem družbene in pospeševanjem zasebne kmetijske proizvodnje v mejah možnosti male posesti. Težnja po uspešnejšem vključevanju našega gospodarstva v mednarodno delitev dela in stabilizacijski ukrepi namreč

Samina nad Solčavskimi planinami

vse močnejše poudarjajo nadvse pomembno ekonomsko kategorijo ekonomičnosti. Jasno je, da nobeno načrtno gospodarstvo ne more dovoljevati proizvodnje dobrin za vsako ceno, to je, ne glede na višino stroškov, ker pač tržni zakoni krojijo dohodek blagovnim proizvajalcem in vplivajo na čvrstost temeljev nacionalne ekonomije.

Rezultat ciljev naše agrarne politike in razvoja zadružništva v zadnjem desetletju so razne oblike proizvodnega sodelovanja. Pomen kooperacije je v sedanji agrarni strukturi in razmerju udeležbe obeh faktorjev lastništva na trgu z živili nedvomno velik, posebno še tam, kjer so perspektive širjenja družbene proizvodnje zaradi prirodnih faktorjev kakorkoli omejene. Sem sodijo predvsem kmetijsko pasivna in hribovita območja našega gospodarskega prostora, kakršno je tudi območje mozirske občine. V zadnjem času je čutiti vse več prizadevanj, kako takšna območja čim uspešneje vključiti v tržno blagovno proizvodnjo in jim zagotoviti nadaljnji razvoj. Uresničenje takšnih tendenc je možno edinole na osnovi smotrno organizirane kooperacije, ki opravlja stihijo

individualnega gospodarjenja, hkrati pa povezuje zasebne in družbene interese z namenom, da pri medsebojnem sodelovanju oba udeležena partnerja dosežeta čim večjo ekonomsko korist. Razvijanje kooperacijskih odnosov mora sloneti na principu humane poslovne morale in čvrsti ekonomski osnovi. Iz tega izhaja, da je v nakazanih prizadevanjih prioritete važnosti dolgoročno zagotovljen plasma kmetijskih pridelkov po primernih cenah. Reševanje tega problema je neposredno pogojeno s prizadevanjem kmetijskih organizacij kot organizatorjev kooperacijske proizvodnje z večjimi distribucijskimi podjetji in predelovalno industrijo.

Za uspešnost gospodarjenja na posameznih kmetijah pa je zlasti odločilna ustrežna proizvodna usmeritev, ki se mora elastično prilagajevati zahtevam tržišča tako v pogledu asortimenta kakor tudi količin in kvalitete pridelkov. Vsem tem zahtevam tržno-blagovnega gospodarstva pa je moč zadostiti le v pogojih specializacije, za katero so potrebni študijsko izdelani programi, izdatna finančna sredstva in solidno strokovno znanje.

Začetki načrtnega pospeševalnega dela v zasebnem kmetijstvu mozirske občine segajo v leto 1962, ko je bil organiziran odkup mleka. S tem, ko je bila dana možnost organizirane prodaje tržnih viškov tega pomembnega živila, je dotedanje proizvodno sodelovanje s kmeti dobilo povsem novo vsebino. Pionirsko vlogo je odigral Živinorejski-veterinarski zavod Celje, ki je tako rekoč utrl pot specializaciji kmetijske proizvodnje do naših kmetij in organizacijsko pripomogel k izdelavi študijskega elaborata o možnostih razvoja kmetijstva v občini. Ta zavod je pritegnil k sodelovanju priznanega strokovnjaka s področja živinoreje in kmetijske ekonomike prof. dr. I. Šmaljcija. Ta je na osnovi razpoložljivih statističnih podatkov in osebnega poznavanja razmer na naših kmetijah najprej izdelal program smernic za pospeševalno aktivnost. V njem je obenem tudi nakazal in utemeljil potrebo po sistematičnem izvajanju predlaganih ukrepov. Kronološko naj bi se posamezne faze pospeševalnega dela odvijale takole:

1. anketni posnetek dejanskega stanja v kmetijstvu občine,
2. izdelava študijske ekspertize o razvojnih tendencah kmetijstva in
3. individualno programiranje proizvodnje na kmetijah.

Za anketiranje je bilo odbranih po metodi naključnega vzorca 10 % kmečkih gospodarstev z velikostjo nad 1 ha kmetijskih površin. Heterogenost zajetega vzorca kmetij in polkmetij je bila dovolj velika za statistično realni prikaz gospodarskega in socialno ekonomskega stanja v celotni kmečki populaciji na območju občine. Z anketnim postopkom ugotovljena slika o stanju delovne sile, strojni opremljenosti, strukturi kmetijskih zemljišč, raznovrstnosti proizvodnje, obtežbi krmskega ha z GNŽ, o razmerju med dohodki iz kmetijstva in gozdarstva, ekonomiki zastarelega načina kmetovanja ipd., je lahko koristno služila kot izhodišče za programiranje sanacijskih ukrepov in potencialnih proizvodnih kapacitet v kmetijstvu celotne občinske regije.

V študijski ekspertizi o razvojnih tendencah kmetijstva mozirske občine je avtor temeljito osvetlil vse faktorje, ki vplivajo na izbiro optimalne proizvodne usmeritve. Vsestranska analiza nakazanih alternativnih rešitev je potrdila, da ima pospeševanje govedoreje in ožja specializacija v mlečno proizvodnjo na našem območju mnogo komparativnih prednosti. Ta ugotovitev je bila

Sajenje krompirja v hribih

dragocen kaŕipot pri nadaljnjem delu pospeševalne sluŕbe ŽVZ in KZ, to je, pri konkretnem programiranju in preusmerjanju posameznih kmetij.

Medtem ko so potekale organizacijske priprave za sistematično preusmerjanje kmetij v specializirano trŕno proizvodnjo mleka, je bilo treba ustvariti tudi psiholoŕsko podlago za čím uspešnejše reševanje izvajanja operativnih akcij. Avtarkičnega načina gospodarjenja, kakršen je prevladoval na preteŕni veini naših kmetij, ni bilo mogoče spremeniti čez noč, ker je kot mentalna dediščina preteklosti premočno zasidran v miselnosti kmečkih ljudi, posebno še starejših generacij. Dejstvo, da so pozitivni zgledi mnogo bolj učinkoviti v pospeševalnem smislu kot pa gola teoretična prepričevanja, je napotilo sedanje vodstvo zadruga in gozdnega gospodarstva, da sta ob organizacijski pomoči PZ Styria Celje finančno omogočila nekaj strokovnih ekskurzij v sosednjo Avstrijo. Ogled nekaterih urejenih, investicijsko izgrajenih kmetij na avstrijskem Koroškem je veliko prispeval k jasnejši predstavi, kaj je možno doseči v zasebnem kmetijstvu, če je pri gospodarjenju fizično delo neločljivo združeno z umskim, oboje pa prilagojeno sodobnim tehnologijam ter zakonom ekonomike in trga.

Udeleženci ekskurzij so bili v glavnem mlajši gospodarji, ki so pozneje postali glavni nosilci napredka v gospodarjenju, njihove kmetije pa prve vzorč-

ne oaze specializirane tržne proizvodnje. Leta 1967 je ŽVZ Celje s svojimi strokovnjaki začel s konkretnim pospeševalnim delom na terenu. Za začetek je bilo izbranih za preusmeritev 15 kmetij, raztresenih po raznih krajih in različnih konfiguracijskih legah. Takšna teritorialna razporeditev vzorčnih kmetij ni bila zgolj naključna, pač pa zavestna z namenom, da se v čim krajšem času in na čim širšem območju osnujejo žarišča sodobnega gospodarjenja, ki naj bi nato širila svoj pozitivni vpliv na okolico. Namen je bil dosežen. Prve preusmerjene kmetije niso ostale osamljene. Z doseženimi proizvodnimi uspehi so pritegnile še množico drugih; njih število iz leta v leto dokaj hitro narašča. Trenutno jih je na območju občine že preko 250. Interes kmečkih gospodarstev, da se vključijo v tokove sodobnega gospodarjenja, je zdaj že tolikšen, da mu ni več kos niti pospeševalna, še manj pa kreditna služba zadruga.

Kmetijska zadruga je bila kot organizator kooperacijske proizvodnje na svojem območju vseskozi aktivno vključena v pospeševalno akcijo preko lastne strokovne in hranilno-kreditne službe. Napredek v zasebnem kmetijstvu je nujno vezan na osvajanje sodobnih proizvodnih tehnologij in smotrna vlaganja v investicijsko izgradnjo kmetij. Izkušnje prepričljivo govore, da je vsakršna večja naložba kapitala v kmetijstvo zasebnega sektorja uspešna le tedaj, če je primerno strokovno usmerjena, in obratno. Večina primerov nepremišljenih in samovoljnih vlaganj brez prisotnosti strokovnih služb je pokazala vselej negativne učinke in mnogokrat tudi dolgoročno materialno škodo. Z intenziviranjem proizvodnje na kmetijah se namreč začne pojavljati nešteto strokovnih in tehničnih problemov, ki jih kmet sam največkrat ne more reševati. Potrebna je torej stalna svetovalna služba, ki se mora z vso odgovornostjo angažirati pri uresničevanju programskih smernic in izvajanju proizvodnih tehnologij na posameznih kmetijah.

Naloge pospeševalne službe so obsežne in mnogostranske, delo samo pa često zelo težavno in povezano s številnimi problemi materialne, psihološke in socialne narave. Specifični karakter pospeševalnega dela je v tem, da so uspehi mnogokrat vidni šele v daljšem časovnem razdobju. Odražajo pa se v obliki povečane tržne proizvodnje in s tem tudi v povečanju kupne moči neposrednih proizvajalcev, v splošni rasti strokovnosti in kulturne ravni kmečkega prebivalstva, skratka, v celotnem razvojnem procesu preobrazbe kmetijske sfere.

Zelo odločujoč dejavnik v procesu urejanja kmetij so, kot že rečeno, tudi kreditna sredstva. Akumulativnost kmetijske proizvodnje, zlasti še govedoreje, je v danih pogojih gospodarjenja še vedno tako nizka, da nikakor ni moč računati z uspešno investicijsko izgradnjo kmetij samo iz pičlih lastnih sredstev. Nujna je torej pomoč širše družbene skupnosti v obliki masovnejšega kreditiranja pod sprejemljivejšimi pogoji. Kreditiranje zasebnega kmetijstva je zadruga Mozirje opravljala v okviru svoje hranilno-kreditne službe. Ta ima svoj samoupravni organ, ki ga sestavljajo povečini kmetje — zadrružniki. Hranilno-kreditna služba ima izdelan pravilnik, ki določa pogoje in kriterije za svojo dejavnost. Dotok hranilnih vlog varčevalcev in ostalih namenskih sredstev je v trenutni situaciji še vedno mnogo preskromen, da bi lahko ugodili vsem upravičenim zahtevam po kreditih. Takšno stanje je terjalo odločitev, da se krediti podeljujejo prvenstveno tistim prosilcem, za katere je podana utemeljitev o dejanskih smotrnostih naložbe. Za takšno utemeljitev pa je potreben izdelan pro-

gram gospodarjenja z nakazano proizvodno usmerjenostjo in ekonomsko-rentabilnetno bilanco.

Zaradi vse večjega pritiska kreditnih interesentov je bila KZ postavljena pred nalogo, da poišče izdatnejše vire kreditiranja. Celjska kreditna banka, oz. njena podružnica za kmetijstvo, je z razumevanjem sprejela aranžma ob participiranem kreditiranju preusmerjenih kmetij s 30 % lastno udeležbo. Višina za najetje kredita v pravilniku hranilno-kreditne službe sicer ni omejena, pač pa je praksa pokazala, da zadolžitev preko 50.000 din ni priporočljiva za poprečno ekonomsko moč naših kmetij, ker bi utegnili priti do tako imenovanega za-investiranja in s tem v zvezi do težav pri odplačevanju anuitet. V splošnem se je izoblikovalo pravilo, da smejo biti kmetije iz navedenih razlogov kreditno zadolžene največ do višine vrednosti osnovne črede.

Nekajletne izkušnje pri spremljanju načrtnega gospodarjenja na kmetijah so pokazale, da je takšna oblika pospeševalnega dela dokaj uspešna kljub nekaterim težavam, ki se vzporedno pojavljajo. Praksa je rodila spoznanje, da je kmet, ki bolje gospodari od svojega soseda, najboljši pospeševalec. Zakaj? Ko začne programsko usmerjena kmetija gospodariti po povsem novih principih, ki so, kajpada, vedno zelo revolucionarni v primerjavi z ustaljenim, oziroma klasičnim načinom gospodarjenja, je v začetku navadno predmet škodoželjnega obrekovanja manj razgledanih sosedov. Psihološka borba dobi svoj zmagoviti epilog šele, ko so jasno vidni prepričljivi rezultati specializirane in tehnološko izpopolnjene proizvodnje. Uspehi gospodarjenja so zanesljivo najmočnejši argument, ki prej ali slej prepriča tudi najbolj zajedljivo sosesčino, da je gospodar, ki se je odločil za specializirano tržno proizvodnjo, vendarle na boljšem. Tako pridobljena spoznanja, podkrepjena še z nekaterimi bonitetami (regresirana obrestna mera na zajeti kredit, davčne olajšave, naložena sredstva) ustvarjajo plodna tla za nadaljnji proces uvajanja smotrnejšega gospodarjenja na ostalih kmetijah.

Najvažnejše dosežke večletnega dela na tem področju lahko strnemo v naslednje: 132 preusmerjenih kmetij do leta 1972, ki predstavljajo le 12 % skupnega števila proizvajalcev mleka na našem območju, danes že proizvaja preko 46 % celotne odkupljene količine mleka. Če upoštevamo, da so vse te kmetije še v toku investicijske izgradnje, je jasno, da njihove proizvodne kapacitete še zdaleč niso izkoriščene.

Vse te kmetije so racionalizirale proizvodnjo mleka z uvedbo pašno-košnega načina gospodarjenja na travnatem svetu. Lastna cena mleka pri povprečni proizvodnji 60 l (6 krav) je v pašni sezoni ca. 1,05 din, v zimskem obdobju pa 1,30 do 1,50 din, pri čemer ni vkalkulirana vrednost vložene dela in amortizacija osnovnih sredstev, ki je na posameznih kmetijah zelo različna, znaša pa 40 do 70 % osnovne proizvodne cene.

Povečana poraba mineralnih gnojil, skupaj z uvedbo sodobnejših načinov pridelovanja krme so pripomogli, da so te kmetije v izredno kratkem času dosegle intenzivnost obtežbe 1,5 do 2 GNŽ/ha krmske površine, medtem ko je pred preusmeritvijo znašala v poprečju le 0,70 GNŽ/ha.

Število krav molznic se je pri večini preusmerjenih kmetij povečalo za 100 do 300 %, njihova mlečnost pa opazno narašča, zahvaljujoč vse večjemu prizadevanju gospodarjev za izboljšanje kvalitete osnovne krme in pravilnejšo tehnologijo prehrane. Tudi pospešena pasemska zamenjava in aktivno delo se-

lekcijske službe je dalo k temu pomemben prispevek, prav tako pa tudi povečana skrb za strokovno izboljšano reprodukcijo.

Čutiti je čedalje večji interes za funkcionalno urejanje hlevov, zlasti na sistem odplakovanja in pretakanja gnoja, za opremljanje mlekarnic in nabavo molzne opreme. Poostreni predpisi glede higienske kakovosti mleka, tovrstna vlaganja opravičujejo, čeprav so zvezana z razmeroma visokimi stroški in nizkim koeficientom obračanja kapitala. Vse kmetije težijo za tem, da si problem pomanjkanja delovne sile omilijo s kompletiranjem celotne linije strojev za mehanizirano spravilo krme. Opremljanje kmetij s potrebnimi stroji prav tako zahteva veliko investicijskih sredstev, ki se zelo počasi amortizirajo, omogočajo pa vendarle večjo delovno storilnost. Stroji postajajo iz dneva v dan bolj nepogrešljivi, čeravno je njihova ekonomska upravičenost na malih kmetijah vedno vprašljiva. Pri tem problemu je med drugim treba upoštevati dejstvo, da je prav strojna opremljenost osnovni pogoj, da kmečka mladina še ostaja na kmetijah in prevzema nasledstvo gospodarjenja.

Da se v ekspertizi nakazane smernice perspektivnega razvoja gornjesavinjske govedoreje uspešno uresničujejo, je razvidno tudi iz podatkov o količinskem porastu odkupljenega mleka iz kooperacijske proizvodnje v preteklih letih. Leta 1964 je bilo odkupljenih 326.820 litrov mleka, kar predstavlja indeks 100, leta 1972 pa 4.300.000 litrov, kar predstavlja indeks 1.314 v primerjavi z letom 1964. Prireja mleka v kooperaciji predstavlja za Gornjo Savinjsko dolino temeljno zvrst živinorejske proizvodnje. Brez dvoma daje tudi osnovno dinamiko razvoju celotnega kmetijstva v občini, saj je organiziran odkup mleka v razmeroma kratkem času sprožil niz pozitivnih premikov, ki se odražajo v težnjah po specializaciji in intenzifikaciji proizvodnje in ne nazadnje tudi v občutnem povečanju deleža narodnega dohodka v gospodarstvu občine.

Vsi ti momenti jasno govore, da je nakazana proizvodna usmeritev gornjesavinjske živinoreje rezultat spontanega delovanja prirodnih in tržno-ekonomskih faktorjev, ki pogojujejo dinamičen razvoj te panoge, obenem pa zagotavljajo eksistenčno perspektivo velikemu številu naših kmetij.

Ko je kmetija urejena, in sicer usmerjena v specializirano proizvodnjo ter opremljena s potrebno mehanizacijo, lahko na kmetiji v glavnem opravi vsa dela gospodar. Le v proizvodnih konicah mu mora pomagati žena, oziroma otroci ali starši, ko so običajno še na kmetiji. Seveda, odvisno je to od velikosti kmetije in količine dela, ki ga je treba opraviti.

Ko je torej kmetija v kmetijsko proizvodnem pogledu urejena in ko je ženska delovna sila osvobodena težaškega dela na njivah in travnikih, nastopi pogoj še za dodatno pridobitno dejavnost, to je za *kmečki turizem*. Skoraj na večini kmetij se bo v bodoče razvil še kmečki turizem. Ljudje iz mestnih središč in industrijskih centrov si bodo čedalje bolj želeli tihih in mirnih krajev, sonca, svežega in čistega zraka, tihih logov, čistih potokov in sprehodov po travnikih in ob potokih ter po gozdovih. Naštete prirodne lepote bodo čedalje bolj privabljale ljudi iz mest in iz industrijskih središč. Zlasti pomembo je, da so hribovske kmetije še skoraj v celoti povezane s cestami. V tem pogledu je gozdno gospodarstvo Nazarje za Gornjo Savinjsko dolino ogromno napravilo. Tudi elektrika je skoraj že v vsaki hiši. To je izredno pomembno, saj elektrika poleg razsvetljave in pogonske energije nudi zlasti hribovskim kmetijam okno

Na Dobrovljah je več kmetij, ki imajo lepe pogoje za razvoj kmečkega turizma

v svet. Preko radia in televizije so ljudje v najbolj odročnih krajih tekoče seznanjeni z vsemi dogodki v svetu. Tudi kulturno-izobraževalnega momenta preko sredstev javnega obveščanja ni podcenjevati.

Kmetija, ki se hoče ukvarjati s kmečkim turizmom, mora biti specializirana, ženska delovna sila pa osvobodjena težaškega kmečkega dela, da se lahko posveti turistom. Za razvoj turizma imajo najboljše pogoje tiste kmetije, ki so v neposredni bližini javnih gostinskih lokalov, predvsem restavracij. Kmetija v tem primeru nudi turistu le prenočišče in zajtrk, gostinski lokal pa kosilo in večerjo. V danem primeru govorimo o polpenzionu. Nasprotno tej vrsti kmečkega turizma pa govorimo o polnem penzionu, in sicer takrat, ko turist dobi na kmetiji popolno oskrbo. Ta vrsta turizma se bo razvijala na tistih kmetijah, ki so bolj oddaljene od gostinskih lokalov, in sicer v hribovitem in gorskem svetu. Računi namreč kažejo, da se celotna dnevna oskrba turistu izplača dajati le tedaj, ko kmetija razpolaga z več kot osmimi ležišči, hkrati pa kmetija ob razvitem turizmu lahko vnovči del proizvodov kar direktno in si tako izboljša svoje materialno stanje, kar nedvomno vpliva na njeno zdravo rast. S širjenjem turizma na kmetije se hkrati tudi spletajo nove vezi med vasjo in mestom, kar predstavlja gotovo kvaliteto za obe strani.

V Gornji Savinjski dolini se ukvarja s kmečkim turizmom 16 kmetij. Te kmetije imajo v glavnem vse polni penzion. Njihova sezona je kratka, in sicer

Ložekarjeva samina nad Matkovim kotom

se začne v drugi polovici junija in se nadaljuje še v juliju in avgustu. Malo kmetij je, ki privabljajo goste tudi v nesezoni, in sicer za razne praznike. Te kmetije imajo od 2 do 8 sob in od 4 do 18 ležišč. Skupaj imajo 94 sob in 204 ležišča v eni izmeni. Splošna ugotovitev je, da je čas v predsezoni in posezoni premalo izkoriščen, zlasti pa je premalo izkoriščen tako imenovani zimski turizem, posebno sedaj, ko je urejen zimski smučarski center na Golteh. Tudi v dolini so že štiri javne vlečnice za smučanje, ki so prav tako premalo izkoriščene. Glavni problem je v tem, da je premalo organizirana propagando-prodajna recepcijska služba, ki bi naj skrbela za prodajo vseh prostih turističnih kapacitet. Interes za povečanje kapacitet v kmečkem turizmu je velik. Že v letu 1972 je bilo 22 kmetij, ki bi se želele ukvarjati s kmečkim turizmom in si z različnimi adaptacijami povečati turistične zmogljivosti. Na omenjenih kmetijah bi na novo nastalo okoli 120 turističnih sob s preko 240 ležišči. V letu 1972 ni bilo potrebnih investicijskih sredstev, da bi omenjene kapacitete lahko zgradili. Do leta 1975 je še nadalje evidentiranih okoli 60 kmetij s približno 360 sobami, to je preko 700 ležišči, ki se želijo vključiti v kmečki turizem. Pripravljenost je velika. Če bodo na razpolago sredstva in če bo organizacija dobro speljana, bomo v letu 1975 že lahko razpolagali z dokajšnjimi kapacitetami tudi v kmečkem turizmu.

Sodobno urejena kmetija bo iz kmetijstva, gozdarstva in turizma ustvarjala takšen dohodek, da bodo ljudje na njej primerno živeli. Kmetij, zlasti v hribovitih predelih, ne bomo obvarovali s črtanjem davkov niti s socialnimi podporami, ampak le s tem, da bomo na njih ustvarili pogoje za rentabilno proizvodnjo, pogoje za ustvarjanje takšnega dohodka, ki bo zagotavljal primerno življenje. Iz gospodarskih, socioloških, etnografskih in narodno obrambnih razlogov ne smemo dopustiti, da bi ta prelepi del Slovenije, to je Gornja Savinjska dolina, propadal in se spreminjal v puščino. Storiti moramo vse, da se bodo kmetije na tem področju ohranile in da se bo življenje na njih normalno razvijalo, kakor se razvija sodobni čas.

Anton Knez, dipl. gozd. ing.
Edo Pulko, dipl. gozd. ing.

GOZDARSTVO V SAVINJSKI DOLINI

1. GEOGRAFSKI IN EKOLOŠKI OPIS

Savinjska dolina zajema gravitacijo reke Savinje od njenega izvira do Celja. V pričujočem zapisu izpuščamo površinsko neznatni del doline, ki leži vzhodno od Petrovč in Arje vasi, ker za to območje nimamo nobenih statističnih podatkov, ki so za opis doline nujni. Obravnavamo torej samo območji občin Mozirje in Žalec. Zahodna polovica doline je sestavni del slovenskega gorskega gospodarskega prostora in spada deloma k Savinjskim Alpam, deloma pa h Karavankam. Doseže nadmorsko višino do 2.500 m. Savinjske Alpe zavzemajo prostor zahodno od črte Volovjek—Raduha—Bela peč. Del Savinjske doline, ki leži severno od črte Pavličevo sedlo—Klemenškova peč—Strelčeva peč—Huda peč—Sleme — spada že h Karavankam.

Območje Savinjskih Alp in Karavank zajema svet golih in strmih velikih planov, ki jih obdajajo na južnih straneh razjedene kraške visoke planote, na severu pa veriga raztrganih, strmih in razjedenih golih sten. Kraške planote so po večini poraščene s planinskimi pašniki; strma, razjedena, s hudourniki in potoki izpresekana pobočja pa z gozdovi do ca. 1.400—1.500 m nadmorske višine. Mnogi od teh gozdov so varovalnega značaja.

Reka Savinja si je s pritoki v tem delu doline izdolbla globoke tesni in strme hudourniške grape, ki so se le na redkih mestih toliko razširile, da jih je bilo mogoče naseliti (Solčava, Luče, Ljubno). V zahodnem delu doline ležijo tudi najlepše alpske doline Slovenije: Logarska dolina, Robanov kot in Matkov kot.

Proti vzhodu prehajajo Savinjske Alpe in Karavanke v Alpsko predgorje, ki dosega nadmorsko višino do 2.100 m. Deli se v tri verige: severna veriga (Raduha, Travnik, Komen, Mozirska planina in Smrekovec), južna veriga (Mennina, Pretkovca, Krašica in Dobrovlje) in manj izrazita srednja veriga (Kašni vrh, Lepenatka, Rogatec). Južna veriga se konča z Dobrovljami in prehaja v ravnino, ki zajema ves vzhodni del doline do Celja. Srednja veriga prehaja v gričevnati teren med Dreto in Savinjo. Vzhodno od te verige sta se izoblikovali ob Dreto in Savinji ozki alpski dolinici (Zadrecka in Gornja Savinjska). Obe se končata v Soteski pri Mozirju, kjer se je Savinja prebila skozi sotesko in stekla v ravnino, ki tvori vzhodni del Savinjske doline. Ta se je odprla in razširila

v smeri proti Celju in zavzela tolikšno razsežnost, da je zgubila alpski značaj. Na jugu sega Spodnja Savinjska dolina do grebenov srednjegorskega venca Zaplanina—Velika planina—Mrzlica—Gozdnik, ki doseže nadmorsko višino 1.206 m in ki jo ločuje od Zasavske kotline. Tudi ta venec se odlikuje po strmih in izprekanih pobočjih in globoko zajedenih jarkih in je porastel večinoma z gozdovi.

Na severu ločuje spodnji del Savinjske doline od Šaleške kotline gričevnati teren, ki se začneja pri gori Oljki, doseže na Temnjaku pri Vinski gori največjo višino (814 m) in se konča na hribu Klumberku.

Savinjska dolina je reliefno in topografsko zelo pestra. Zahodni alpski del in južna mejna veriga (od Zaplanine do Gozdnika) so reliefno zelo razgibani in razbiti, topografsko nehomogeni in značilni za gorski gospodarski prostor. Obrobno gričevje na severni strani spodnje doline je reliefno prav tako neenotno ali manj razgibano in topografsko bolj homogeno. Pobočja gore Oljke, Temnjaka in Klumberka so strma, ostalo gričevje pa ima kopasti relief z blagimi položaji in širokimi hrbti.

Savinjska dolina zajema porečje reke Savinje z njenimi pritoki: Lučnico, Ljubnico, Dreto, Ljubijo in Bolsko. Porečje reke Pake ni njen sestavni del, čeravno se zлива v Savinjo. Reka Savinja izvira v Savinjskih Alpah. Njeno povirje in povirje Lučnice se zajedata s svojimi kraki globoko v osrčje erodiranih, golih in strmih gora. Zato ima Savinja hudourniški značaj. Njeni ostali pritoki izvirajo v Alpskem predgorju, ki je prav tako reliefno zelo razgibano, strmo in razjedeno in povečuje zato njen hudourniški značaj. *Posredna (varovalna) vloga gozdov je torej zelo pomembna za zaščito tega območja od erozije, hudourniških voda, plazov itd.*

Zelo razgibani in topografsko nehomogeni teren ni dopustil v zgornjem delu Savinjske doline nastanek večjih dolin. Pred Nazarjem sta nastali samo dve ozki alpski dolinici, primerni za kmetijsko obdelavo: Zadrečka in Gornja Savinjska. Šele pri Letušu se Savinjska dolina razširi proti vzhodu. Od severa je zaščiten z grmičevjem in s hribovito verigo Temnjak—Klumberg, od juga pa z gorsko verigo Zaplanina—Gozdnik. Spodnji del doline je odprt proti vzhodu, razsežen, ploden in poznan po proizvodnji zelo kakovostnega hmelja.

Geološko podlago Savinjskih Alp tvorijo vodo prepustni apnenci in apnenčasti škrilavci, Karavank pa vodo prepustni apnenci in verfenski skladi. Geološka podlaga Alpskega predgorja je enostavna. Prevladujejo mlajši triadni apnenci in dolomiti in le deloma škrilavci, ki so sestavljeni iz andezita in andezitnih grohov. Geološka podlaga spodnjega dela doline je bolj pestra. V dolini so zastopane izključno aluvialne naplavine. V obrobem severnem gričevju prevladuje školjkasti apnenec. V tem predelu, imenujejo ga tudi »Savinjski Kras«, prevladuje kraški relief terena, s tipičnimi vrtačami, nadmorske višine od 300 do 500 m (Ponikevska planota). Pojavljajo pa se tudi andezit, andezitni groh, litavske tvorbe, škrilavci in diluvialne terase. V gorski verigi Zaplanina—Gozdnik prevladujejo školjkasti apnenci, konglomerati, škrilavci in triadni peščenjaki.

Klima v Savinjski dolini spada v alpsko klimatično območje, ki prehaja proti vzhodu v predalpsko panonski klimatični tip. Zahodni del doline ima izrazito alpsko gozdno klimo, vzhodni pa predalpsko panonsko klimo, ki je zelo ugodna za kmetijsko proizvodnjo.

Padavin ima dolina dovolj, od 1.150 mm pri Žalcu, do 2.000 mm pri Solčavi in Sv. Duhu. Letni razpored padavin je enakomeren in zelo primeren za rastlinsko proizvodnjo, kmetijsko in gozdno. Zahodni del doline, Alpe in Alpsko predgorje, je bogat s snegom. Letno temperaturno povprečje je ugodno in se giblje med 6,4° C (pri Solčavi) do 9,3° C (pri Celju). Absolutni temperaturni minimum se giblje med -25° C do -31° C, maksimum pa od +31,2° C do +35,5° C. Dolina ne trpi od vetrov in viharjev.

V dolini se je razvilo več glavnih talnih tipov. Na karbonatni podlagi so se razvile razne vrste rendzin: prava rendzina, rjava in sivorjava rendzina, rjava tla na apnencu (plitva do globoka) in rdeča tla. Na silikatni podlagi in andezitnih grohah so se razvila kislota rjava, srednje globoka in globoka tla. Na prisojnih in strmih položajih so tla obeh tipov bolj plitva in zaradi suhe in toplejše klime tudi manj plodna. V ravnini so se razvila aluvialna ali diluvialna globoka ilovnata, težje prepustna tla, ali pa plitva peščena ilovnata tla na produ.

Če na kratko združimo geološke, reliefne, klimatske in edafske značilnosti območja, lahko ugotovimo, da so ekološke razmere v območju doline ugodne za rastlinsko proizvodnjo in to v zahodnem delu zlasti za gozdno, v vzhodnem pa za kmetijsko.

2. GORSKI GOSPODARSKI PROSTOR

Iz dosedanjega opisa Savinjske doline je razvidno, da spadata zahodni in deloma tudi jugovzhodni del doline (gorska veriga Zaplanina—Gozdnik) v slovenski gorski gospodarski prostor, ki ima tako izrazite in svojstvene značilnosti, da mu moramo posvetiti posebno pozornost. Le tako bo mogoče dojeti določene ekološke, prometne, gospodarske, vegetacijske in demografske posebnosti, ki so značilne za gorski svet. Specifične razmere gorskega gospodarskega prostora so odločilne tudi za gospodarjenje z gozdovi, zlasti za njihovo donosnost. Že njihova razprostranjenost po višinskih regijah nakazuje mnoge težave pri njihovem gospodarjenju. V Savinjski dolini je ta razprostranjenost takale: (v ha):

Nadmorska višina	Obč. Mozirje	Obč. Žalec	Skup. Sav. dol.	V %
do 500 m	5.320	4.350	9.670	19
500—1.000 m	16.424	11.938	28.362	54
1.000—1.400 m	10.660	460	11.120	21
nad 1.400 m	3.210	—	3.210	6
Skupaj	35.614	16.748	52.362	100

Gornji pokazatelji povedo, da leži večji del gozdov v višjih regijah, kar zahteva ustrezne gospodarske prijeme, povzroča visoke proizvodne stroške in daje manjše donose od gozdov, ki ležijo zunaj gorskega sveta.

Ker ne razpolagamo z dovolj prostora, bomo navedli samo glavne značilnosti gorskega gospodarskega prostora.

Razgibani relief gorskega sveta in njegova topografska nehomogenost sta povzročila njegovo prometno zaprtost. Gorski svet je ostal zato do zadnjega

časa prometno več ali manj izoliran. Gradnji cest in železnic se stavljajo v gorskem prostoru velike tehnične težave. Gradnje so tudi izredno drage. Dražje kot v dolinskem in gričevnatem svetu je tudi njihovo vzdrževanje.

Velika količina padavin, razgibane reliefne razmere, zlasti velike strmine, neizogibni visoki vzponi ipd. povzročajo, da je vzdrževanje cest v gorskem svetu zelo drago.

Industrializacija se je zato zaustavila pred pragom gorskega sveta. In res nimajo območja Marije Reke, Velike planine, Zaplanine, Dobrovelj in cela dolina zahodno od Nazarij nobene industrije.

Tudi za kmetijsko proizvodnjo so ekološke razmere v gorskem prostoru manj ugodne od takih razmer v dolinskem in gričevnatem svetu. Toplotne razmere, od katerih so odvisni trajanje vegetacije, vrsta, kakovost in obseg kmetijske proizvodnje, so slabše kot v dolinah in v gričevnatem svetu. Na vsakih 100 m višinske razlike pade letno temperaturno poprečje za $0,6^{\circ}\text{C}$. Vetrovi vplivajo na vegetacijo ekstremno, nevarnost zmrzali, zgodnjih in poznih mrazov je velika. Posledice visoke in dolgotrajne snežne odeje so za kmetijsko proizvodnjo negativne.

Neugodne so tudi padavinske razmere. Z nadmorsko višino raste količina padavin, zlasti snega, ki jih je v gorskem svetu preveč. Obilje padavin otežuje obdelavo njiv, pospravljanje pridelkov, povzroča izpiranje in erozijo kmetijskih zemljišč, ki zahtevajo zato zelo intenzivno gnojenje.

Vegetacijska doba je mnogo krajša in je za vsakih 100 m višinske razlike krajša za en teden. Njive in travniki dajo manjše pridelke, pestrost kmetijske proizvodnje je majhna. Mnoge kmetijske rastline, povrtnine in sadje, ki tvorijo osnovo kmetijske proizvodnje v dolinah, v gorskem svetu ne uspevajo.

Gorski gospodarski prostor nima večjih ravnin, kopastih hrbtov in blago nagnjenih pobočij, primernih za kmetijsko obdelavo. Prevladujejo strma zemljišča, ki so zelo težka za gnojenje, obdelavo in pospravljanje pridelkov in niso primerna za strojno obdelavo. Le spomnimo se, kolikokrat smo videli v teh predelih kmete, ki nosijo na njive gnoj v koših in na enak način domov pridelke, ali pa uporabljajo v te namene majhne, enoosne vozove, primitivne žičnice ipd. V gorskem svetu tudi ni večjih in ploskovno primernih površin za kmetijsko proizvodnjo. Zato so si kmetije, imenujemo jih višinske kmetije, pomagale na ta način, da so tudi v oddaljenih predelih gojile razna žita. Potrebne površine so pridobili s požiganjem gozdov. Tako so nastale požganice ali novine. Na novinah so gojili nekaj let razna žita, ker pa jih niso gnojili, so kmalu izčrpali njihovo plodnost. Prepustili so jih živinski paši. Ker pašnikov niso čistili, so se zarasli z jelšo, brezo, lesko ipd. Grmovje omenjenih drevesnih vrst je kmalu postalo tako gosto, da je onemogočilo pašo. Ko se je dovolj odebelilo, so ga požgali in ponovili opisani proces.

Novin danes ni več. Iz njih so nastala grmišča, ki so večinoma že požgana. V okolici Vranskega, Ločice, Marije Reke, Ljubnega, Podvolovjeka, Luč in Matkovega kota lahko opazimo lepe gozdne nasade iglavcev, ki so osnovani na bivših novinah.

Delež človekovega dela je bil v gorskem svetu, v kmetijstvu in gozdarstvu, vedno zelo visok in je še danes večji kot v dolinah in v gričevju. Kmetijsko in gozdno delo je v gorskem svetu težko in iz objektivnih razlogov manj pro-

duktivno. Kmetijski donosi so manjši in enolični. Gorski svet je zelo prikladen za gojitev gozdov, ki dajejo velik prirastek. Sečnja, izdelava, spravilo in transport lesa pa so zelo dragi. Gorski gozdovi dajejo manjše denarne donose, ali pa sploh takih donosov ne zagotavljajo, zlasti v predelih, ki so porasli z bukovino, npr. v Mariji Reki, Zaplanini, Veliki planini, Logarski dolini, Kašnem vrhu in drugod.

Iz opisanih razlogov je bila naseljenost gorskega sveta vedno manjša od naseljenosti v dolinah. Zaradi nižje produktivnosti dela, razloge smo navedli v dosedanjem izvajanju, je bil življenjski standard višinskih kmetov mnogo nižji od standarda ostalega prebivalstva in je ostal takšen večinoma še danes, razen pri tistih višinskih kmetijah, ki imajo večje in bogate, z gozdnimi cestami odprte gozdove.

Ni čudno, da je zaostajanje življenjskega standarda povzročilo veliko migracijo (preseljevanje) prebivalstva iz gorskega sveta v doline, kjer narašča življenjski standard mnogo hitreje. Res je, da so zgradila Gozdna gospodarstva v gorskem svetu veliko gozdnih cest, ki so življenjske razmere mnogih višinskih kmetij sicer izboljšale, niso pa mogle odpraviti vseh opisanih težav gorskega sveta. Pri tej akciji so ostala Gozdna gospodarstva brez podpore ostalih gospodarskih in družbeno-političnih dejavnikov. Sama in gorski svet pa niso zmogli dovolj denarnih sredstev za njegovo zadostno prometno odpiranje.

Gorski svet se zato počasi prazni, prebivalstvo se izseljuje. Ako potujemo po Mariji Reki, Zaplanini, Olševi, Matkovem kotu, Teru in drugod po gorskih predelih Savinjske doline, bomo opazili mnogo opuščenih kmetij. Stanovanjska in gospodarska poslopja propadajo in se podirajo. Njive, travniki in pašniki pa počasi preraščajo v grmišča in gozdove. Samo v katastrskih občinah Sv. Duh in Solčava je preraslo v zadnjih 50 letih v gozdove in grmišča ca. 4.000 ha njiv, travnikov, košenic in pašnikov. Enak pojav opazamo v gorskem svetu vse Savinjske doline.

3. VARSTVENA IN REKREACIJSKA VLOGA GOZDOV

Že od prazgodovinskih časov je pomen gozdov za materialni napredek človeštva zelo velik. Človek je vedno potreboval les za ogrevanje stanovanjskih prostorov, za kuhanje, za gradnjo stanovanjskih in gospodarskih poslopij, za izdelavo pohištva. Z njim je kril tudi nešteto drugih potreb. Tudi danes je les še vedno potreben za kritje mnogoterih potreb. Res je, da izpodrivajo les pri kurjavi in gradnji drugi materiali. Kljub temu je les še vedno nujno potreben, ker število prebivalcev hitro narašča in zato tudi potrebe po njem in ker potrebuje človek velike količine lesa za proizvodnjo celuloze, celuloznih vlaken ipd.

Gospodarski pomen gozdov je bil vedno zelo velik. O tem pomenu bomo obširno razpravljali v naslednjih poglavjih. *Pri tem pa ne smemo prezreti posebne pozornost, preden bomo govorili o gospodarskem pomenu gozdov. Človeštvo je spoznalo šele v zadnjem času, da je tudi posredna vloga gozda zelo važna in da postaja enakovredna njegovemu gospodarskemu pomenu. V zadnjem času lahko zasledimo v številnih člankih, razpravah in ukrepih za očunvanje narave tudi vedno večje poudarjanje posrednega pomena gozdov.*

Znanost o varstveni vlogi gozdov je postala zelo obsežna. Zaradi pomanjkanja prostora bomo navedli samo glavne dejavnike njihove posredne vloge.

Novjša raziskovanja so pokazala, da odteče iz gozdnih območij mnogo manj padavin kot iz negozdnih. Gozdovi preprečujejo namreč s svojimi kronami prehitri odtok padavin, s svojimi koreninami pa dosežejo, da ta voda laže prodira v zemljo, kjer se zadržuje kot talna voda. Iz gozdnih območij odteče 10—50 % manj padavin kot iz negozdnih. Gozdna zemljišča vpijejo za čas kratkotrajnih, močnih nalivov večji del padavin. Opisani vpliv gozdov, imenujemo ga retenzijska vloga gozdov, je eden od važnih dejavnikov posredne vloge gozdov, ker preprečuje prehitri odtok padavin in s tem tudi naraščanje hudournikov, potokov, rek in nastanek poplav. Propustnost gozdnih zemljišč za vpijanje padavin je do 50-krat večja od takšne propustnosti nepogozdenih, degradiranih in pašnih površin. Zato omogočajo gozdovi veliko akumulacijo talne vode.

Opisali smo gorski značaj velikega dela Savinjske doline. Očitno je, da je retenzijska vloga gozdov v tej dolini še posebno velika in pomembna. Najnovejša raziskovanja so pokazala, da je potrebno zadržati padavinsko vodo zlasti v planinskih gozdovih. S tem se preprečuje nastanek hudournikov in poplav. Gozd ne zadržuje samo odtoka velikega dela deževnice, temveč vpije in zadrži kot ogromni rezervoar velike količine padavin.

Gozdovi preprečujejo tudi erozijo tal in odnašanje zemlje, proda ipd. v hudournike, potoke in reke. Erozijo imenujemo pojav drobljenja in razpadanja tal in odnašanje le-teh v doline in vodotoke. V planinskih predelih razpadajo zaradi mraza, sonca, temperaturnih ekstremov itd., velike količine talnega materiala. Tam, kjer ni gozdov, ki s svojimi kronami in koreninami ščitijo tla pred razpadanjem in izpiranjem, odnašajo padavinske vode, zlasti nalivi, ogromne količine razpadlega materiala v doline, kjer povzročajo elementarne škode in katastrofe. Gozdna tla so 30 do 50-krat bolj propustna kot negozdna, zaradi česar preprečujejo hitro odtekanje padavinskih vod in odnašanje zemlje, proda, kamenja in podobnega materiala. Zato je erozija tal v gozdnatih območjih mnogo manjša. Meritve Burgera v ZDA so pokazale, da lahko doseže največja erozija v gozdovih ca. 1 tona materiala na ha, pri obdelanem zemljišču pa do 34 ton. Kako velika je erozija tal v alpskih predelih, nam dokazuje povirje reke Savinje v Logarski dolini. Kljub varstveni vlogi gozdov je bilo potrebno zgraditi ogromne jezove, da bi preprečili odnašanje proda po Savinji. Lahko opazimo tudi, kako je to odnašanje močno zmanjšano povsod, kjer se je pojavil in zakoreninil gozd.

Gozdovi preprečujejo tudi nastanek snežnih plazov in zemeljskih usadov, ščitijo mnoge objekte (ceste, železnice, zgradbe) od elementarnih nesreč, zadržujejo talno vodo, preprečujejo prehitro naraščanje vodotokov, vplivajo blagodejno na ustvarjanje zaloga talne vode, ublažujejo temperaturne ekstreme, ščitijo naselja in zemljišča pred vetrovi in imajo tudi blagodejen učinek na lokalno klimo. Posredna vloga gozdov je torej izredno pomembna, zlasti v visokogorskih predelih Savinjske doline, ki bi bili brez zaščite gozdov izročeni velikim erozijam in hitremu odtekanju padavinskih vod. Brez gozdov bi nastalo nešteto hudournikov, velike poplave pa bi uničevale in zaprodnjevale nižinska zemljišča in naselja.

Pogled na Savinjske Alpe

V najnovejšem času je človek odkril tudi ogromni pomen gozdov za čistost zraka. Gozdna vegetacija je na eni strani največji porabnik ogljikovega dvokisa, na drugi pa največja tovarna kisika. Z ogljikovim dvokisom in različnimi strupenimi plini se ubada danes ves svet. Onesnaženje zraka in okolja je vsak dan večje, zdravstvena in življenjska ekologija pa vsak dan slabša.

Nagli razvoj industrije, prometa, urbanizacije in ostalih dejavnikov hitrega industrijskega razvoja so bistveno pokvarili človekovo okolje. Zahteve za ohranjanje tega okolja in narave so vsak dan večje in ostrejšje. V tej akciji odigravajo gozdovi vedno večjo vlogo, ker si brez njih ne moremo zagotoviti dovolj kisika in svežega, nepokvarjenega zraka, brez katerega ni mogoče naše življenje.

Moderna industrijska družba je odkrila še eno zelo važno posredno vlogo gozdov, to je njihovo rekreacijsko vlogo. Sodobnemu človeku, preobremenjenemu z delom, nudijo gozdovi veliko možnost oddiha, počitka in rekreacije. Z neverjetno naglico rastejo v gorskih in gozdnatih predelih turistični in počitniški domovi. Cela turistična naselja služijo človekovemu oddihu in počitku. Sodobni človek ne želi počitka samo na morju in v velikih turističnih centrih. Vedno bolj odhaja na rekreacijo v samoto planinskih domov in hotelov, k turistično usposobljenim višinskim kmetijam, kjer lahko uživa tako potreben mir in čist zrak.

Zahodni del Savinjske doline ima visokogorski značaj. Tudi posamezne alpske doline in dolinice (Logarska dolina, Robanov kot, Matkov kot) so organski del tega prostora. Po svoji naravni lepoti in pokrajinski pestrosti imajo vse pogoje za razvoj turizma in rekreacije v velikem obsegu. Osamljene višinske kmetije, imenujemo jih »celki«, so idealna osnova za razvoj kmečkega turizma. Ta je v sosednjih alpskih predelih Avstrije dosegel velik razmah. Višinskim kmetom prinaša velike dodatne dohodke in jim omogoča tako visok življenjski standard, da ne težijo k izselitvi v dolinski svet. V Savinjski dolini bi se lahko ukvarjalo s kmečkim turizmom prve etape ca. 80—100 višinskih kmetij, s kapaciteto ca. 300—400 ležišč.

Gorski svet je zelo prikladen za razvoj zimskega športa in turizma. Dosedanji uspehi zimsko-športnega centra na Golteh so pokazali že po 2—3 letih, da je njegova kapaciteta premajhna. V planinskih predelih našega območja obstajajo še možnosti za izgradnjo takih centrov.

Gozdovi so važni tudi za oblikovanje pokrajine in za njeno prostorsko ureditev. Razmerje med gozdnimi in kmetijskimi površinami ustvarja posebno pestrost pokrajine. Gozdovi sami take pestrosti ne zagotavljajo. Posebno pestrost dajejo alpskim pokrajinam celki višinskih kmetij, ki so istočasno izredno primerni za razvoj kmečkega turizma. Te celke bo potrebno ohraniti in jim zagotoviti eksistenco.

Posamezni alpski predeli predstavljajo naravne in idealne objekte za osnivanje nacionalnih parkov in zavarovanih predelov z namenom, ohraniti prirodne lepote in znamenitosti. Vse to ima tudi velik pomen za rekreacijo ljudi.

Z naraščanjem prebivalstva in vzporedno z naglim industrijskim razvojem, ki ga spremlja enako hitra ali še hitrejša urbanizacija z vsemi težavami, ki ji sledijo, raste posredna vloga gozdov. Mogoče se približujejo času, ko bo posredna vloga gozdov celo bolj važna od njihovega gospodarskega pomena. Verjetno bo kmalu mogoče ugotoviti tudi njeno gospodarsko vrednost.

4. VPLIV KMETIJSTVA NA STANJE GOZDOV

V Savinjski dolini znaša dejanski površinski delež gozdov 61 %, kmetijskih zemljišč 28 % in neplodnih zemljišč 11 %. Gozdnatost je torej izredno visoka. Od vseh gozdov je v zasebni lasti 34.425 ha ali 66 %, v družbeni pa 17.937 ha ali 34 %.

V zahodnem in južnem delu doline prevladuje večja kmečka gozdna posest. V gorskih predelih imajo kmetije od 20 do 90 ha gozdov. V gričevnatih in nižinskih predelih prevladuje manjša in razdrobljena kmečka gozdna posest. Zato je tudi odvisnost kmetov od gozdov različna.

V 2. poglavju smo opisali ekološke razmere v planinskih predelih. Te so zelo ugodne za gozdno proizvodnjo in mnogo manj ugodne za kmetijstvo, vsaj dokler kmetijstvo v gorskem svetu ne bo prešlo na pašno-košni sistem gospodarjenja. Zato pa je potreben čas in kapital. Ko se bo ta prehod začel, bodo višinski kmetje opustili slabo produktivne njive, travnike in pašnike in intenzivirali proizvodnjo trave samo na plodnejših kmetijskih površinah. V prihodnjih 10—15 letih lahko pričakujemo v planinskem svetu povečanje gozdov na ca. 5—8 %.

Višinske kmetije so življenjsko odvisne od dohodkov iz gozdov, iz katerih dobivajo po podatkih posebne ankete iz leta 1968 ca. 75 % sredstev, potrebnih za preživljanje. V gorskih predelih, kjer obstajajo po večini kmetijsko-gozdni kmečki obrati, je torej obstoj višinskih kmetij odvisen od dohodkov iz gozdov. Zato so višinski kmetje skrbno gospodarili s svojimi gozdovi. Ohranili so jih v dobrem stanju in zadržali v njih visoke lesne zaloge. Proizvajali so pretežno les za trg, torej za industrijsko predelavo, za lastno porabo v gospodinjstvih pa so uporabljali odpadke, zlasti vejevino.

Kmetje zunaj gorskega gospodarskega prostora, v gričevnatih in ravninskih predelih, so lastniki pretežno malih in razdrobljenih gozdov. Dohodki iz gozdov ne predstavljajo tako pomembnega dejavnika za njihovo eksistenco kot pri višinskih kmetijah, ker ustvarjajo nižinski kmetje pretežni del dohodkov s kmetijsko proizvodnjo, zlasti s hmeljem ali pa z dodatno zaposlitvijo v industriji. Ker se intenzivno bavijo s hmeljarstvom, potrebujejo veliko gnoj. Gojijo živino in hmelj in pokrivajo potrebe po stelji iz svojih gozdov. V nižinskih predelih in obrobnem gričevnatem svetu prevladujejo zato preveč steljarjeni, degradirani in slabo donosni kmečki gozdovi. V letih »hmeljske krize«, ko je cena hmelja zelo padla in ogrozila obstoj hmeljarjev, so izpadle dohodke nadoknadili s prevelikimi sečnjami gozdov. Iz teh časov je mnogo kmečkih gozdov v hmeljarskem območju še danes proizvodno oslavljenih.

V goratih predelih žalske občine kmečki gozdovi niso v razvoju kmetijstva, v življenjskem standardu višinskih kmetov in pri ohranitvi višinskih kmetij odigrali tako pomembne vloge kot v goratih predelih mozirske občine. Prevladuje slabo donosna bukev, ki višinskim kmetom ne zagotavlja dohodkov, da bi lahko nadomeščali premajhne dohodke iz kmetijstva. Zato so npr. propadle višinske kmetije na Dobrovljah in Mariji Reki mnogo hitreje kot v alpskih predelih.

Za odnose med kmetijstvom in gozdarstvom in za vpliv kmetijstva na gospodarjenje z gozdovi je pomembna struktura zasebne gozdne posesti, ki je razvidna iz tehle podatkov:

Posestne kategorije v ha	Struktura gozdnih posestnikov po število posestev		Struktura gozdne posesti po površini	
	število	%	ha	%
do 1 ha	2.479	30,8	2.182	4,6
1 do 3 ha	2.076	21,5	5.096	11,0
3 do 5 ha	1.435	17,8	5.518	12,1
5 do 10 ha	1.008	12,6	8.896	19,1
10 do 15 ha	508	6,3	6.573	14,1
15 do 20 ha	238	2,9	4.284	9,3
20 do 30 ha	158	1,8	4.014	8,6
30 do 50 ha	143	1,6	5.618	12,1
nad 50 ha	67	0,7	4.230	9,1
Skupaj	8.112	100,0	46.411	100,0

V vzhodnem delu Savinjske doline prevladuje torej majhna gozdna posest. Gozdnih posestnikov, ki imajo do 5 ha gozdov, je 64,4 %, njihova gozdna posest pa obsega samo 27,7 % celotne privatne gozdne površine. Razdrobljenost zasebne gozdne posesti ustvarja pri gospodarjenju z gozdovi velike organizacijske, proizvodne, finančne in upravne težave. Gozdna proizvodnja je vsaj ponekod rentabilna v velikih, zaokroženih gozdnih kompleksih. Z razdrobljenostjo gozdov pa pada njena intenzivnost in rentabilnost.

V goratih predelih imajo višinski kmetje več gozdov. Velikost njihove gozdne posesti je večja od 20 ha. Med višinskimi kmetijami prevladujejo kmetijsko-gozdni obrati, ki zagotavljajo višinskim kmetom sredstva, potrebna za preživljanje in obstoj.

5. KRATEK GOSPODARSKI OPIS OBMOČJA

Da bi prikazali vlogo gozdov v gospodarskem življenju doline, bomo na kratko navedli nekatere glavne gospodarske pokazatelje iz leta 1972.

Skupno število prebivalcev znaša 48.796, od tega:

Občina	Kmečko prebivalstvo	Nekmečko prebivalstvo	Skupaj
Mozirje	4.132	11.200	15.332
Žalec	7.772	25.692	33.464
Skupaj Savinjska dolina	11.904	36.892	48.796
V %	24,4	75,6	100,0

Gostota prebivalstva na km² je v občini Mozirje 30, v občini Žalec pa 96, povprečno v vsej dolini 57.

Delež kmečkega prebivalstva znaša v občini Mozirje 37 %, v žalski pa samo 23 %, kar nakazuje močnejši kmetijsko-gozdarski značaj občine Mozirje.

Struktura zaposlenega prebivalstva pa je takale:

Občina	Zaposleni v gospodarstvu	Zaposleni v negospodarskih dejavnostih	Skupaj
Mozirje	2.630	264	2.894
Žalec	13.310	1.288	14.598
Skupaj	15.940	1.552	17.492
V %	82,0	18,0	100,0

Od skupnega prebivalstva je zaposlenih v mozirski občini 19 %, v žalski pa 44 %.

Struktura družbenega proizvoda po gospodarskih panogah pa je razvidna iz tehle podatkov:

Gospodarska panoga	Delež gospodarskih panog v družbenem proizvodu v %	
	občina Mozirje	občina Žalec
Industrija	31,0	46,0
Kmetijstvo	27,5	24,0
Gozdarstvo	7,7	1,0
Gradbeništvo	10,5	9,9
Promet	3,6	3,1
Trgovina	12,6	10,0
Gostinstvo in turizem	3,9	1,0
Obrt	3,2	5,0
Skupaj	100,0	100,0

Družbeni proizvod in narodni dohodek na prebivalca (v din):

Občina	Družbeni proizvod		Narodni dohodek	
	na 1 prebivalca	na 1 zaposlenega	na 1 prebivalca	na 1 zaposlenega
Mozirje	11.080	49.005	9.660	40.903
Žalec	14.300	57.243	12.332	49.365

Vsi naštetih pokazatelji potrjujejo že prej navedena dejstva. Zahodni del Savinjske doline (občina Mozirje) je sestavni del slovenskega gorskega gospodarskega prostora, ki zajema velik del slovenskega gorskega sveta in je gospodarsko slabše razvit od njenega vzhodnega dela (občina Žalec). Čeravno je celo območje bogato z gozdovi in za gozdno proizvodnjo zelo pomembno, podatki o deležu gozdarstva v družbenem proizvodu (7,7 % in 1,0 %) ne pokažejo njegovega dejanskega pomena. Ta pomen je mnogo večji in ga bomo opisali v točki 11. V gornjih podatkih je namreč gozdarstvo iz zasebnih gozdov zajeto v družbenem proizvodu kmetijstva.

6. PROMETNE RAZMERE IN GOSTOTA GOZDNEGA CESTNEGA OMREŽJA

Prometne razmere v gozdovih (gozdne ceste) in izven njih (javne ceste) so odločilni dejavniki za način in intenzivnost gospodarjenja z gozdovi in za rentabilnost gozdne proizvodnje. Brez gozdnih cest ne moremo gospodariti z gozdovi intenzivno in po sodobnih metodah, niti ustvariti toliko dohodkov, da bi zagotovili njihovo donosnost in obnovo. Za racionalni transport lesa do potrošnikov in za priključitev gozdnih cest na javne ceste mora biti tudi javno cestno omrežje dovolj gosto in primerno razporejeno.

Dokler ni bilo zgrajeno gozdno cestno omrežje, je gozdarstvo gospodarilo z gozdovi ekstenzivno in ustvarjalo zelo nizke dohodke. Les so spravljali iz gozdov po lesenih drčah in dolgih zemeljskih rižah. Pri tem se je 10—15 % lesa razbilo. Ker je bilo tako spravilo odvisno od podnebnih razmer (ugodni sneg), te pa niso bile vedno najboljše, je posekani les ležal v gozdovih tudi po leto dni in več. Zaradi dolgega ležanja se je pokvaril, postal rdeč ali gnil in izgubil na vrednosti tudi do 50 %. V Gornji Savinjski dolini so les plavili po Savinji in Dreti. Plavljenje je bilo sezonsko (spomladi) in je zahtevalo ugodne vodne razmere, ki pa so često izostale. Plavljenje je bilo zato riskantno, nevarno in drago.

Vsi ti razlogi so narekovali po osvoboditvi izgradnjo gozdnega cestnega omrežja. Z izgradnjo so začela gozdna gospodarstva šele po letu 1953, ko so prevzela v svoje roke celotno gospodarjenje z gozdovi.

Pogoji za izgradnjo gozdnega cestnega omrežja so bili ugodni, ker je obstajalo že kolikor toliko razvito javno cestno omrežje. Spodnji del doline ima železnico, ki poteka od Celja do Velenja, s štirimi nakladalnimi postajami. Skozi dolino tečeta dve glavni prometni transverzali: cesta Ljubljana—Maribor in cesta Arja vas—Dravograd. Skozi vso dolino pa poteka cesta Šentrupert—Mozirje—Nazarje—Logarska dolina. Pri Nazarjah se ji priključi druga transverzala Ljubljana—Kamnik—Gornji grad—Nazarje.

Razen navedenih glavnih cest obstaja zlasti v vzhodnem delu doline še gosto lokalno cestno omrežje, ki povezuje večino naselij z glavnimi javnimi cestami.

Pri odpiranju gozdov s cestami so gozdna gospodarstva prometno odprla tudi mnogo naselij in višinskih kmetij. Pri tej akciji gozdna gospodarstva niso bila deležena večje gnotne podpore občin in republike. Ceste so gradila z lastnimi sredstva in z obveznimi ter dobrovoljnimi prispevki gozdnih posestnikov. Občina Žalec je podprla gradnjo gozdnih cest z manjšimi dotacijami. Ker pa so cene lesa že dolgo določene s predpisi in so nižje od tržnih cen, so bila lastna sredstva gozdarstva in dobrovoljni prispevki gozdnih posestnikov premajhni. Zato so nastale zlasti tele posledice:

- gozdno cestno omrežje ni dograjeno niti do danes;
- še vedno manjka ca. 46 % gozdnih cest, to je, okoli polovice;
- elementi za gradnjo gozdnih cest (širina in ureditev cestišč, krivine, vzponi, odvodnjavanje itd.) so preskromni; zgrajene ceste niso sposobne za težji in rentabilnejši promet, nekatere pa so zaradi preslabega vozišča sposobne samo za promet v suhem vremenu;
- stroški vzdrževanja so visoki, razpoložljiva vzdrževalna sredstva premajhna, zaradi tega je mnogo novozgrajenih cest v slabem stanju.

Konec leta 1972 je bilo prometno stanje v območnih gozdovih takole:

Občina	Dolžina cest v km								
	v družb. gozd.			v zaseb. gozd.			skupaj		
	gozd. ceste	javne produk. ceste	skupaj	gozd. ceste	javne produk. ceste	skupaj	gozd. ceste	javne produk. ceste	skupaj
Mozirje	141,0	6,5	147,5	321,8	20,0	341,8	462,8	26,5	489,3
Zalec	11,2	15,9	27,1	44,8	60,8	105,6	56,0	76,7	132,7
Skupaj	152,2	22,4	174,6	366,6	80,8	447,4	518,8	103,2	622,0

Moderno in razvito gozdarstvo potrebuje za rentabilno in intenzivno gošpodarjenje z gozdovi gozdno cestno omrežje z gostoto 40—50 m/ha. Tako ima, npr., avstrijska Štajerska gostoto od 40 m/ha, Tirolska 29 m/ha. Cilj Avstrije je, doseči gostoto od ca. 35 m/ha. V Švici ima kanton Schaffhausen (gričevnat teren) gostoto od 61 m/ha, kanton Winthertur (gričevje) 70 m/ha in kanton Graubinden (gorski svet) 31 m/ha. V ZRN ima Bavarska gostoto od 32 m/ha, Baden—Württemberg 45 m/ha, Westfalija 43 m/ha.

Za Slovenijo sodijo, da bi zadostovala glede na naše razmere gostota od 20—30 m/ha. Za topografsko nehomogeni in zelo razgibani relief Savinjske doline sodijo gozdarski strokovnjaki, da bi zadoščala poprečna gostota od 25 m/ha. Večja gostota bi zahtevala previsoke investicije, ki ne bi bile rentabilne. V razgibanem in nehomogenem reliefu bi delovala večja gostota tudi negativno na ohranitev pokrajinske skladnosti in na lepoto Savinjske doline.

Obstoječa gostota znaša na območju občine Mozirje 16,4 m/ha, v žalski občini 7,8 m/ha, poprečno 13,4 m/ha in dosega komaj 54 % potrebne gostote. Ta kazalnik je odločilen za namene in smernice bodočega gospodarjenja z gozdovi. Za doseganje gostote od 25 m/ha bi potrebovalo gozdarstvo v bodočih desetih letih ca. 70—90 milijonov din. Dvomimo, da jih bo lahko ustvarilo glede na maksimalne cene lesa in vedno večje proizvodne stroške. V bodočih desetih letih torej verjetno ne bomo mogli zgraditi toliko gozdnih cest, da bi začeli gospodariti z vsemi gozdovi intenzivno in da bi dobili gozdni posestniki za svoj les primerne tržne cene.

Zgrajene gozdne ceste predstavljajo danes vrednost od ca. 62,6 milijonov din, oziroma 1.350 din na ha gozdne površine. Ta vrednost je ogromna in potrjuje, da z gozdovi ni mogoče racionalno gospodariti brez potrebnih finančnih vlaganj.

7. POVRŠINA IN STRUKTURA ZEMLJIŠKIH KULTUR

Gozdovitost znaša v občini Mozirje 70 %, v občini Zalec 48 %, poprečno v vsej dolini 61 % in je večja od poprečja v Sloveniji za ca. 9 %. Savinjska dolina spada torej v gozdnata območja naše republike.

Po podatkih zemljiškega katastra je površina zemljišč in njihova struktura takale (v ha):

Vrsta kultur	Obč. Mozirje ha	Obč. Žalec ha	Skupaj ha
Njive in vrtovi	3.431	6.164	9.595
Sadovnjaki	378	1.168	1.546
Vinogradi	—	188	188
Travniki	4.335	6.708	11.043
Pašniki	4.889	2.352	7.241
Ribniki, močvirja in trstičja	—	16	16
Gozdovi	29.663	16.748	46.411
Ostalo (neplodno, skalovje)	8.055	1.579	9.634
Skupaj	50.751	34.923	85.674

8. OPIS GOZDOV

Gospodarjenje v preteklosti in sedanjosti

Pred drugo svetovno vojno so gospodarili z gozdovi bolj ekstenzivno. Veleposestva so izvajala golosečnje, katere so pogozdila umetno, izključno s smreko. Kmečki gozdni posestniki so sekali prebiralno, pa tudi na golo, zlasti v ravnih predelih Savinjske doline, kjer prevladuje rdeči bor. Pri tej drevesni vrsti se je sistem golosečenj na manjših površinah obnesel zelo dobro.

Golosečnje so izvajali kmetje zlasti v dveh primerih:

— pri prevzemanju posestev od staršev so nasledniki (dediči) sekali na golo, ali pa so posekali vse drevje nad 15 cm prsne debeline, da bi pridobili s prodajo lesa sredstva za izplačilo dediščin; ta način sečnje so vršili zlasti v goratih predelih;

— ob gospodarskih krizah so kmetje močneje posegali v gozdove, bodisi z golosečnjami, bodisi z zelo močnim prebiranjem; tako so nadoknadili premajhne dohodke iz kmetijstva, zlasti v predelih, kjer so gojili hmelj, ki je bil izpostavljen velikemu nihanju cen.

V hmeljarskem območju so kmetje močno izkoriščali steljo iz gozdov. Zato je v tem območju mnogo gozdov, zlasti borovih, še danes degradiranih, čeravno upada steljarjenje iz leta v leto.

Prva leta po drugi svetovni vojni smo močno posegli v gozdove v vsej državi in tudi v Savinjski dolini, z namenom, da bi pridobili finančna sredstva za povojno obnovo države in za izgradnjo industrije. V razdobju 1948 do 1952 smo sekali letno tudi 3—4-kratni prirastek gozdov. V letu 1953 smo z velikimi sečnjami prenehali, sečnjo uskladili s proizvodno zmogljivostjo gozdov in hitro zacelili rane, ki smo jih zadali gozdovom s prevelikimi sečnjami v povojnih letih.

Leta 1950 so prevzela gospodarjenje z družbenimi gozdovi gozdna gospodarstva, ki so se posebno specializirala za gospodarjenje z družbenimi gozdovi, gospodarjenje s kmečkimi gozdovi pa kmetijske zadruge in pozneje poslovne zveze. Leta 1965 so bila osnovana v Sloveniji enotna gozdno-gospodarska območja za vse gozdove v območju, družbene in zasebne. Gospodarjenje z vsemi gozdovi v območju pa so prevzela gozdna gospodarstva.

Po prenehanju velikih sečenj v povojnem razdobju je gozdarstvo v Sloveniji opustilo gološečnje in uvedlo bolj sodobne in intenzivnejše načine gospodarjenja z gozdovi. V tej akciji je prišlo gozdarstvo že daleč naprej. V družbenih in kmečkih gozdovih je doseglo visoko stopnjo intenzivnosti. Gozdarstvo seka samo del prirastka, določeni del prirastka pa pušča v gozdovih za povečanje lesne zaloge. Intenzivno gradi gozdne ceste, neguje gozdove, sprti pogozduje sečišča, neproduktivna grmišča pogozduje, slabo produktivne in nekvalitetne bukove gozdove pa spreminja v produktivnejše mešane gozdove z iglavci.

Vsi navedeni ukrepi so bistveno izboljšali stanje gozdov. V primerjavi s predvojnimi stanjem in stanjem v prvih povojnih letih se je stanje gozdov močno izboljšalo in se izboljšuje iz leta v leto.

Zaradi večjega sečnega reda so prenehale tudi naravne katastrofe, ki so delovale na gozdove negativno, npr., nekdanj močno razširjeni lubadar. Pojavilo pa se je v zadnjih letih močno sušenje jelke, ki povzroča gozdarstvu velike težave in onemogoča normalno gospodarjenje z gozdovi. Vzrokov tega sušenja gozdarska znanost do danes ni mogla ugotoviti. Posušili so se celi kompleksi jelovih gozdov, npr. v Krvavici, v mnogih čistih in mešanih gozdovih pa jelka hitro odmira.

V okviru razpoložljivega prostora bomo na kratko navedli tiste glavne podatke, ki so karakteristični za stanje gozdov.

Površina gozdov (ha)

Sektor lastništva	Obč. Mozirje	Obč. Žalec	Skupaj
Družbeni	15.198	2.739	17.937
Zasebni	20.416	14.009	34.425
Skupaj	35.614	16.748	52.362

V občini Mozirje je zasebnih gozdov 57 %, v občini Žalec 84 %, povprečno 66 %. V Savinjski dolini prevladujejo torej zasebni gozdovi. Če primerjamo dejansko površino gozdov s katastrsko (glej tč.7!), ugotavljamo, da je v občini Mozirje dejanska površina večja za 5.951 ha. Katastrsko stanje še ni registriralo porasta gozdov v škodo novin, grmišč, pašnikov, košenic, planin in travnikov.

Že večkrat smo omenili, da spada del Savinjske doline v slovenski gorski gospodarski prostor. To je razvidno tudi iz strukture gozdov glede na gospodarski namen. V moziški občini je 4.543 ha (12,7 %) gozdov varovalnih, to je negospodarskih. V občini Žalec je takih gozdov 59 ha (3,5 %), skupaj v obeh občinah 4.602 ha (8,8 %). Varovalni gozdovi ne služijo gospodarskemu namenu (proizvodnji lesa), temveč imajo varstveno vlogo (glej poglavje 3!).

Lesna zaloga (v 000 m³)

Občina	Družbeni gozdovi			Zasebni gozdovi			Skupaj vsi gozdovi		
	igl.	list.	skup.	igl.	list.	skup.	igl.	list.	skup.
Mozirje	2.155,2	974,4	3.129,6	4.083,1	532,4	4.615,5	6.238,3	1.506,8	7.745,1
Žalec	260,6	220,6	481,2	1.116,2	1.209,2	2.325,4	1.376,8	1.429,8	2.806,6
Skupaj	2.415,8	1.195,0	3.610,8	5.199,3	1.741,6	6.940,9	7.615,1	2.936,6	10.551,7

V gozdovih Savinjske doline so zastopani iglavci z 72 %, listavci z 28 %. Velik delež listavcev, pretežno bukve, za njihovo rentabilnost ni ugoden. Bukev daje manj tehničnega lesa in veliko cenenih drv.

Lesna zaloga na ha (m³)

Občina	Družbeni gozdovi			Zasebni gozdovi			Skupaj vsi gozdovi		
	igl.	list.	skup.	igl.	list.	list.	skup.	igl.	skup.
Mozirje	142	64	206	201	26	227	175	42	217
Žalec	95	80	175	79	86	165	82	85	167
Skupaj	135	67	202	151	51	202	146	506	202

V primerjavi z gozdovi vse Slovenije so gozdovi v Savinjski dolini po lesni zalogi za 19 % boljši od slovenskega poprečja. V občini Mozirje so za 28 % boljši od tega poprečja, v občini Žalec pa še enaki temu poprečju.

Prirastek gozdov (v m³)

Občina	Družbeni gozdovi			Zasebni gozdovi			Skupaj vsi gozdovi		
	igl.	list.	skup.	igl.	list.	skup.	igl.	list.	skup.
Mozirje	44.585	13.024	57.609	99.900	9.652	109.552	144.485	22.676	167.161
Žalec	7.181	5.327	12.508	24.900	21.066	45.966	32.081	26.393	58.474
Skupaj	51.766	18.351	70.117	124.800	30.718	155.518	176.566	49.069	225.635

Prirastek na ha (v m³)

Občina	Družbeni gozdovi			Zasebni gozdovi			Skupaj vsi gozdovi		
	igl.	list.	skup.	igl.	list.	skup.	igl.	list.	skup.
Mozirje	2,9	0,9	3,8	4,9	0,5	5,4	4,1	0,6	4,7
Žalec	2,6	1,9	4,5	1,8	1,5	3,3	1,9	1,6	3,5
Skupaj	2,9	1,0	3,9	3,6	0,9	4,5	3,4	0,9	4,3

V primerjavi s prirastkom gozdov v Sloveniji je prirastek v obravnavanem območju za 10 % večji od poprečnega prirastka gozdov v Sloveniji. V zahodnem delu doline (občina Mozirje) je prirastek za ca. 20 % večji od poprečja v Sloveniji, v vzhodnem delu (občina Žalec) pa je malenkost pod tem poprečjem.

Etat gozdov

Pod etatom gozdov se razumeva letni obseg sečnje gozdov, določen z gozdno gospodarskimi načrti, katere potrjuje pristojni republiški upravni organ.

Etata je naslednji (m³)

Občina	Družbeni gozdovi			Zasebni gozdovi			Skupaj vsi gozdovi		
	igl.	list.	skup.	igl.	list.	skup.	igl.	list.	skup.
Mozirje	39.748	22.741	62.489	78.037	5.227	83.264	117.785	27.968	145.753
Zalec	4.622	4.522	9.144	17.879	16.852	34.731	22.501	21.374	43.875
Skupaj	44.370	27.263	71.633	95.916	22.079	117.995	140.286	49.342	189.628

Določitev etata (letnega obsega sečnje gozdov) je ena od najvažnejših odločitev gozdarstva pri določanju kompleksnih gospodarskih ukrepov za gospodarjenje z gozdovi. Etati se določajo z gozdno-gospodarskimi načrti za razdobje desetih let. Po tem času se temeljito pregledajo, da bi se dosegla čim boljša skladnost med sečnjo in njihovo proizvodno zmogljivostjo.

Za višino etata sta odločilna zlasti dva kazalnika: razmerje med etatom in lesno zalogo (intenziteta sečnje) in razmerje med etatom in prirastkom. Oba kazalnika bomo analizirali bolj podrobno, ker sta za našo javnost zelo zanimiva in dajeta glavne podatke o razvoju naših gozdov.

Intenziteta sečnje (razmerje med etatom in lesno zalogo v %)

Občina	Intenziteta sečnje %		
	družbeni gozdovi	zasebni gozdovi	skupaj vsi gozdovi
Mozirje	2,0	1,8	1,9
Zalec	1,9	1,5	1,6
Skupaj Savinjska dolina	2,0	1,7	1,8

Razmerje med etatom in prirastkom v %

Občina	družbeni gozdovi	zasebni gozdovi	skupaj vsi gozdovi
Mozirje	108	86	87
Zalec	73	76	75
Skupaj Savinjska dolina	102	76	84

Zgornji podatki nam povedo, da sekamo v občini Mozirje 13 % pod prirastkom, v občini Zalec 25 %, skupaj v Savinjski dolini 16 % pod prirastkom, ali drugače povedano, 16 % prirastka puščamo vsako leto v gozdovih za krepitev njihove lesne zaloge in proizvodne zmogljivosti.

Tudi intenziteta sečnje (1,8 %) kaže, da ne sekamo celotnega prirastka. Če bi sekali celotni prirastek, bi lahko dosegla intenziteta sečnje stopnjo 2,1 %.

Zakaj ne sekamo celotnega prirastka, temveč samo 84 % le-tega? Razlogov je več, navedli pa bomo samo najbolj tehtne, da bi seznanili javnost Savinjske doline z dejanskim stanjem gozdov in z njihovim bodočim razvojem.

Rastiščne (ekološke) razmere (tla, klima, padavine itd.) so za rast gozdnega drevja v Savinjski dolini zelo ugodne. Proizvodnja lesa (prirastek) pa ni odvisna samo od rastiščnih razmer, temveč tudi od višine lesnih zalog. Čim so te večje, je večji tudi prirastek.

Podrobna proučevanja rastiščnih razmer v Savinjski dolini so pokazala, da bi tem razmeram ustrezala optimalna lesna zaloga 250 m³/ha. Dejansko pa je lesna zaloga nižja za 20 % in znaša samo 202 m³/ha. Če hočemo torej doseči čim večji prirastek v gozdovih, ne smemo sekati celotnega prirastka. Del prirastka moramo puščati v gozdovih, dokler ne bomo dosegli optimalne zaloge 250 m³/ha. Zaradi tega ne sekamo v Savinjski dolini 16 % prirastka, kar pomeni, da bomo dosegli optimalno lesno zalogo šele čez ca. 50 let. Ko bomo to dosegli, se bo lahko povečala sečnja gozdov za ca. 22 %, oziroma v vsej dolini za ca. 42.000 m³.

Če bi sečnjo gozdov povečali nad etatom, bi dosegli v gozdovih optimalno zalogo še pozneje kot v 50 letih. Če bi jo znižali, pa bi dosegli zaželeno stanje prej. Zakaj torej ne ustvarimo prve, oziroma druge možnosti?

Sečnje gozdov ni mogoče enostavno povečati brez škodljivih posledic za njihovo proizvodno zmogljivost. Sečnja ni odvisna samo od prej navedenih razmerij in od višinen lesne zaloge, temveč tudi od strukture gozdov, od gostote gozdnega cestnega omrežja in drugih dejavnikov. V strukturi gozdov prevladujejo v Savinjski dolini enodobni gozdovi, pri katerih niso navedeni kazalniki edino merodajni za višino etata, temveč razmerje starostnih razredov. To razmerje dopušča, npr., v družbenih gozdovih mozirske občine večje sečnje od prirastka. V vseh ostalih gozdovih doline pa prevladujejo za sečnjo nezreli enodobni gozdovi, ki ne dopuščajo brez škode za njihovo proizvodno zmogljivost preneglega povečevanja etatov. V točki 6 smo navedli, da gostota gozdnega cestnega omrežja ni zadostna in da dosega samo 54 % potrebne gostote. Tudi ta dejavnik ne dopušča povečevanja sečnje gozdov.

Druge možnosti, to je zmanjšanje sečenj in hitrejše doseganje optimalne lesne zaloge, ne moremo ustvariti zato, ker bi s tem škodovali našemu gospodarstvu. Kapacitete lesne industrije so nekako usklajene z etati gozdov. Njihovo zmanjšanje bi ogrozilo lesno-industrijske kapacitete, povzročilo težave rudnikom pri oskrbi z jamskim lesom, celuloznim tovarnam pri njihovi alimentaciji, gradbeništvu težave pri oskrbi z gradbenim lesom, in nešteto drugih nevšečnosti.

Vidimo torej, da sečnja gozdov, določena z etatom, ustreza sedanji proizvodni zmogljivosti gozdov, da pa je istočasno v skladu tudi s splošnimi gospodarskimi potrebami naše družbe.

9. GOZDNA PROIZVODNJA

Etat še ne predstavlja gozdne proizvodnje. Od etata moramo odbiti tako imenovani »odpadek« (skorjjo, odpadek pri sečnji in razžaganju lesa v gozdu itd.). Ta znaša pri iglavcih 14—17 %, pri listavcih 10—13 %. Ob upoštevanju tega odpadka znaša gozdna proizvodnja v dolini (v m³):

Občina	Družbeni gozdovi			Zasebni gozdovi			Skupaj vsi gozdovi		
	igl.	list.	skup.	igl.	list.	skup.	igl.	list.	skup.
Mozirje	34.200	18.850	53.050	67.200	4.700	71.900	101.400	23.550	124.950
Zalec	3.930	3.980	7.910	15.200	14.830	30.030	19.130	18.810	37.940
Skupaj									
Savinj. dol.	38.130	22.830	60.960	82.400	19.530	101.930	120.530	42.360	162.890

Les iz gozdne proizvodnje služi v dva namena:

za naturalno porabo lesa (podeželska poraba), to je za porabo lesa v lastnih gospodinjstvih in gospodarstvih gozdnih posestnikov;

za blagovno proizvodnjo, ki zajema ves industrijski les, predelan v lesni in kemični industriji in les, ki se uporablja neposredno v nepredelanem stanju (jamski les v rudnikih, stavbni les, les za kurjavo, itd.).

V Savinjski dolini pokazujejo tako razdelitev tile podatki (v m³):

Vrsta porabe	Občina Mozirje			Občina Žalec			Skupaj Sav. dolina		
	igl.	list.	skup.	igl.	list.	skup.	igl.	list.	skup.
Blagovna proizvodnja	94.900	18.850	113.750	15.190	11.580	26.770	110.090	30.430	140.520
Nat. poraba	6.500	4.700	11.200	3.940	7.230	11.170	10.440	11.930	22.370
Skupaj	101.400	23.550	124.950	19.130	18.810	37.940	120.530	42.360	162.890

Za oskrbo lesne industrije in za neposredno porabo je odločilna struktura blagovne proizvodnje, ki je takale (v m³):

Sortiment	Obč. Mozirje	Obč. Žalec	Skupaj Savinj. dolina
Iglavci:			
Hlodovina	60.800	10.520	71.320
Cel. les	15.600	780	16.380
Jamski les	3.500	1.210	4.710
Ostali tehn. les	7.000	2.680	9.680
Les za iverne plošče	8.000	—	8.000
Skupaj iglavci	94.900	15.190	110.090
Listavci:			
Hlodovina	7.600	8.250	15.850
Ostali tehn. les	—	1.770	1.770
Les za iverne plošče	10.500	1.200	11.700
Drva za kurjavo	750	360	1.110
Skupaj listavci	18.850	11.580	30.430
Skupaj iglavci in listavci	113.750	26.770	140.520

Iz prednjih podatkov vidimo, da sodelujejo zasebni gozdovi v blagovni proizvodnji z 59 % (53 % v mozirski in z 72 % v žalski občini), kar pove, da so za oskrbo lesne industrije v Savinjski dolini odločilnega pomena. Brez njih ne bi bil mogoč njen dosedanji razvoj. Od celotne blagovne proizvodnje znaša delež industrijskega lesa 89 %, a delež porabljenega nepredelanega lesa 11 %.

V točki 5 smo navedli, da v podatkih v družbenem proizvodu v panogi gozdarstvo ni zajeta vrednost lesa, oddanega iz zasebnih gozdov v blagovno proizvodnjo. Ta znaša v občini Mozirje ca. 21 milijonov din, skupaj 25,9 milijonov din. S temi podatki smo podkrepili gospodarski pomen zasebnih gozdov.

10. OBNOVA IN GOJITEV GOZDOV

Ni mogoče opisati stanja gozdov, da se istočasno ne dotaknemo tudi njihove obnove in nege. Storili smo to na zadnjem mestu, pa ne zato, ker bi hoteli zmanjšati pomen te važne dejavnosti, temveč zato, ker je ta odvisna od obsega sečnje gozdov (etata) in od ostalih pokazateljev, ki smo jih obravnavali v prejšnjih poglavjih, zlasti v poglavju »Opis gozdov«.

Pogoj za izkoriščanje (sečnjo) gozdov v takem obsegu, kot smo ga navedli v prejšnjem poglavju, je, da gozdove stalno obnavljamo, bodisi naravno ali pa z umetnim pogozdovanjem. Ker traja naravna obnova večkrat predolgo, ali pa je na določenih rastiščih zelo težavna ali neizvedljiva, moramo del obnove opraviti s sajenjem sadik. Setev semena izvajamo le izjemno in v manjšem obsegu. Pogozdovanje je postalo zato sestavna in nepogrešljiva dejavnost pri obnovi gozdov.

Ni dovolj, da gozdove samo obnavljamo. Ako bi prepustili pogozdene objekte same sebi, bi deloma propadli zaradi plevela in grmovja, ponekod bi prevladale nesestojne drevesne vrste, kvaliteta sestojev bi ostala slaba. Zato moramo gozdove tudi negovati in to od rane mladosti pa do njihovega popolnega oblikovanja. Posajene sadike rešujemo plevela z žetvijo. Mlade kulture moramo čistiti nesestojnih vrst in osebkov, za katere lahko ugotovimo že v zgodnji mladosti, da bodo dali slabo kvaliteto lesa. Da pospešimo kakovostni in količinski prirastek, moramo gozdove intenzivno redčiti.

Obnova in nega gozdov sta postali zelo važni sestavni del modernega in intenzivnega gospodarjenja z gozdovi. Zahtevata veliko delovne sile in denarja. Obe dejavnosti sta si v Savinjski dolini priborili mesto, ki jima gre in ki zagotavlja uspešen razvoj gozdov tudi v prihodnje.

Za prihodnjih deset let je gozdarstvo predvidelo z dolgoročnimi gozdno-gospodarskimi načrti tudi potrebni letni obseg gojitve gozdov, ki bo približno takle:

Vrsta gojitvenih del	Letni obseg gojitvenih del v ha								
	Obč. Mozirje			Obč. Žalec			Skupaj Savinjska dolina		
	družb. gozd.	zas. gozd.	sku- paj	družb. gozd.	zas. gozd.	sku- paj	družb. gozd.	zas. gozd.	sku- paj
Pogozdovanje	151	26	177	12	12	24	163	38	201
Priprava tal za pogozdovanje	131	15	146	9	9	18	140	24	164
Priprava tal za nasemenjevanje	5	—	5	—	—	—	5	—	5
Zetev kultur	520	101	621	114	113	227	634	214	848
Čiščenje gošč	280	252	532	49	89	138	329	341	670
Redčenje sest.	5	4	9	19	1	20	24	5	29
Skupaj	1.092	398	1.490	203	224	427	1.295	622	1.917

Vsako leto izvaja gozdarstvo gojitvena dela na površini ca. 1.917 ha gozdov, ki predstavljajo 3,7 % celotne gozdne površine. Za predvidena pogozdovanja potrebuje gozdarstvo letno ca. 0,7 milijona sadik, ki jih vzgoji deloma v lastnih drevesnicah, ali pa jih dobiva iz drevesnic, ki ležijo zunaj Savinjske

Visokogorski bukov gozd na Menini

doline. Kapaciteta lastnih drevesnic je zelo važna za izvršitev potrebnih gozdovanj. Razvidna je iz naslednjih podatkov:

Občina	Število drevesnic	Neto površina drevesnic (m ²)	Letna kapaciteta vzgojenih sadik
Mozirje	4	3,59	306.000
Zalec	2	1,43	86.000
Skupaj Savinjska dolina	6	5,02	392.000

Za izvršitev prej navedenega programa gozdno gojitvenih del so potrebna tudi velika finančna sredstva. Po cenah iz leta 1972 bo potrebovalo gozdarstvo v ta namen letno 3,344.000 din, od tega v občini Mozirje 2,444.000 din, v občini

Žalec pa 900.000 din. V gojitev gozdov bo vlagalo gozdarstvo na ha gozdne površine 62 din, kar predstavlja približno 21 % dohodkov, ki jih daje ha gozdov. Za izvršitev programa gojitve gozdov je potrebna tudi ustrezna delovna sila. Na tej dejavnosti je zaposleno ca. 80—90 delavcev.

Na koncu tega poglavja moramo še poudariti, da zagotavlja gozdarstvo s predvidenim obsegom obnove in nege gozdov pogoditev ca. 50 % preostalih grmišč in novin in spremembo ca. 10 % čistih, dozorelih in kakovostno slabih bukovih gozdov v mešane gozdove z iglavci.

11. LESNO GOSPODARSTVO

Opisali smo na kratko gospodarsko in varstveno vlogo gozdov. Čeprav smo se gospodarske vloge gozdov dotaknili v več poglavjih, moramo zato, da bi prikazali njen celotni pomen, bolj podrobno opisati še glavno gospodarsko vlogo gozdov, to je njihov pomen za obstoj in razvoj lesne industrije.

V Savinjski dolini so se razvile vse panoge lesne industrije, primarne in finalne. Lesno surovinsko zaledje je osnova za obstoj in razvoj žagarske industrije. Finalna lesna industrija uporablja razen masivnega lesa tudi razne vrste drugih tvoriv, zlasti iverne, vlaknate in vezane plošče. Zato finalna lesna industrija ni odvisna od svojega surovinskega zaledja, ker lahko nabavlja potrebna tvoriva na širšem območju, to je v vsej državi, ali pa jih celo uvaža.

Lesna industrija je dosegla v zahodnem delu doline visoko stopnjo integracije ker je združena, vključno z manjšim obrtnim podjetjem »Smreka« v Gornjem gradu, v združenem gozdarstvo-lesnem podjetju »Gozdarstvo in lesna industrija« (GLIN) Nazarje. V vzhodnem delu doline, to je v občini Žalec, pa je lesna industrija razdrobljena v več podjetij, ki so ostanek preteklosti, in zato ni mogla doseči takšnega razvoja kot v Nazarjah.

Da bi podali stanje lesne industrije in njeno strukturo, bomo navedli samo njene glavne značilnosti.

Žagarska industrija

(Lokacija, kapacitete in njihovo proizvodno izkoriščanje):

Naziv žage	Kapaciteta v oblih m ³ pri delu 2 × 8 ^h	Dejanski razrez l. 1972 v oblih m ³	Izkoriščanje kapacitet v %
Žaga GLIN v Nazarjah	84.000	94.050	112
Žaga GLIN v Gornjem gradu	6.000	3.010	40
Žaga »Smreka« v Gornjem gradu	2.000	1.010	50
Žaga »Garant« v Polzeli	11.440	5.401	47
Žaga »Savinja« v Šempetru	7.800	3.637	48
Žaga KK Žalec v Polzeli	5.200	1.904	37
Žaga »Ingrad« Gomilsko	5.200	2.046	40
Žaga »Zarja«	2.600	260	10
Žaga »Gradnja«	2.600	1.254	48
Skupaj	126.840	112.572	89

Žagarska industrija v Nazarjah izkorišča v celoti svoje surovinsko zaledje in uvaža nekaj hlodovine tudi iz drugih območij (celjskega, brežiškega in ljubljanskega). Žagarska industrija v občini Žalec izkorišča samo ca. 41 % svojih kapacitet, to je ca. 60 % svojega surovinskega zaledja. Preostali del hlodovine alimentira v glavnem žagarsko industrijo v Celju.

Bazična lesna industrija

V Nazarjah obstaja tovarna ivernih plošč s kapaciteto 45.000 m³ plošč, za kar potrebuje ca. 63.000 m³ lesnih surovin, od tega 50 % prostorninskega lesa (31.500 m³), 50 % pa lesnih odpadkov (žamanja, skoblancev in žagovine). Okoli 60 % svojih potreb lesa (oblega in lesnih odpadkov) krije tovarna ivernih plošč iz svojega območja (nazarskega). Ostalih 40 % uvaža iz raznih krajev Slovenije. Ker ima tovarna možnost za razširitev kapacitete za 50 %, bo lahko pri alimentaciji povečane kapacitete odigralo žalsko območje znatno vlogo.

Predelovalna lesna industrija

je zelo razvita in zajema naslednje obrate, s porabo žaganega lesa:

Tovarna oken in vrat v Nazarjah (127.000 kom.)	16.200 m ³
Obrtni obrat lesenih hiš »Smreka« v Gornjem gradu (1.100 kom.)	600 m ³
Obrat oken in vrat »Ingrada« v Gomilskem (1.200 kom.)	100 m ³
Skupaj 129.300 kom., porabljeno žaganega lesa	16.900 m ³

Finalna lesna industrija

je zastopana v treh obratih:

Tovarna pohištva »Garant« v Polzeli število izdelanih garnitur	132.000
Obrat pohištva v Šempetru število izdelanih kosov	105.800
Obrat pohištva Zarja število izdelanih kosov	36.000

Vrednost družbenega proizvoda lesne industrije v obravnavanem območju je znašala v l. 1972 ca. 237,6 mio. din.

Iz opisa je razvidno, da je dosegla lesna industrija v nazarskem območju visoko stopnjo integracije. V žalskem območju pa je razdrobljena, zlasti žagarska. Ali je takšna razdrobljenost koristna za razvoj lesne industrije? Brez podrobnih analiz lahko ugotovimo, da ni, kar utemeljujemo samo z nekaterimi glavnimi dejavniki.

Kapacitete lesne industrije v naši državi, v republiki in tudi v Savinjski dolini, so mnogo večje od absorpcijske moči domačega trga. Lesna industrija mora zato svoje proizvode izvažati in jih tudi izvažati, zlasti na konvertibilna območja.

Cene izvoza diktira svetovni trg. Na tem trgu pa se lesna industrija integrira iz leta v leto, povečuje kapacitete in uvaja najmodernejše stroje in sodobne tehnološke procese. Če bo hotela naša lesna industrija zdržati konkurenco na svetovnih trgih, bo morala proizvajati čim cenejše in čim bolj pestre

asortimente visoke kvalitete. To pa bo mogoče le, če bo tudi sama izvršila potrebne integracije in če bo uvedla najmodernejše stroje in tehnološke procese, skupno raziskavo trga, skupno prodajo, visoko stopnjo organizacije proizvodnje in računalniško obdelavo vseh podatkov, konstrukcij, delovnih nalogov ipd. Vsi ti dejavniki pa narekujejo njeno integracijo.

Investicije v integrirano industrijo so bolj rentabilne in glede financiranja laže izvedljive kot v številnih majhnih obratih in tovarnah.

Lesna bilanca Slovenije postaja iz leta v leto bolj negativna, ker so lesno-industrijske kapacitete večje od proizvodne zmogljivosti gozdov. Oskrba z lesno surovino bo vse težja in dražja. Velika lesno-industrijska podjetja bodo laže nabavljala surovino in potrebna lesna tvoriva, jih bolje izkoriščala in zlasti laže uporabljala tudi lesne odpadke.

Produktivnost in rentabilnost velike lesne industrije je večja in zagotavlja tudi višji življenjski standard svojim delavcem.

Racionalna zaposlitev strokovnih kadrov, izobraževanje delavcev in njihova uspešna prekvalifikacija je možna samo v velikih industrijah.

12. LOVNO GOSPODARSTVO

Visok delež gozda v Savinjski dolini ustvarja zelo ugodne rastiščne pogoje za gojenje divjadi. V nižinskih in gričevnatih predelih prevladuje nizka divjad in srnjad. V bolj gozdnatih in hribovitih predelih so bogata lovišča srnjadi in divjih svinj. V alpskem in predalpskem gorovju so glavna divjad gamsi, veliki petelin in ruševac.

Visoka gozdovitost, dobre prometne razmere, ugodna boniteta rastišč in dobra organizacija lovstva so dali tudi zelo dobre rezultate. Lovno gospodarstvo je doseglo visoko stopnjo razvitosti. Sodelovanje z gozdarstvom, zlasti vse bolj intenzivna zaščita gozdnih kultur pred divjadjo, je omejila škodo divjadi v gozdovih na znosni obseg, tako da ta ne predstavlja ovire za intenzivno gospodarjenje z gozdovi niti ne povzroča gozdovom večjih škod.

Z vsemi lovišči gospodarji 13 lovskih družin, razen s predelom Logarska dolina, s katerim gospodarji Zavod za gojitev divjadi »Kozorog« v Kamniku.

Stanje divjadi dajejo tile podatki:

Vrsta divjadi	Spomladanski stalež		Letni odstrel	
	dejanski	po boniteti	sedanji	po boniteti
Srnjad	1.965	2.192	401	540
Gamsi	627	—	65	—
Mufloni	129	—	5	—
Veliki petelin	141	—	19	—
Ruševac	97	—	16	—
Gozdni jereb	710	—	86	—
Zajec	1.168	1.320	530	601
Fazan	597	—	451	—
Divje svinje	106	—	44	—

Stanje divjadi je v glavnem še vedno pod zmogljivostjo lovnih bonitet. Da bi se izboljšalo in zaščitilo interese gozdnega gospodarstva, lovske družine intenzivno ustanavljajo krmne njive, zimska krmišča za visoko divjad in solnice za srnjad in gamse.

V zadnjih letih se je začela naseljevati zlasti v alpskih in predalpskih predelih jelenjad, ki prihaja v to območje iz sosednjih avstrijskih lovišč. Ker povzroča jelenjad v gozdovih veliko škodo, gojitev te vrste divjadi ni v planu lovnega gospodarstva. Za njo je uveljavljeno načelo ostrega redukcijskega odstrela.

Razen jelenjadi je začel naseljevati večje predele muflon, ki je bil dosedaj nepoznan v naših loviščih. V predelih okoli Solčave se je naselil iz Avstrije, v južnih, obrobni predelih od Gozdnika proti Veliki planini pa iz rezervata »Šmohor« pri Laškem.

LITERATURA

Drago Meze: O hribovskih kmetijah v Gornji Savinjski dolini (Geografski vestnik XXXV-1960).

Drago Meze: Prebivalstvo Gornje Savinjske doline, Celjski zbornik 1960.

Drago Meze: Gostota naseljenosti in agrarne obljudenosti Gornje Savinjske doline, Celjski zbornik 1960.

Ing. A. Knez: Vloga gozdov pri reševanju problematike višinskih kmetij, Inštitut za gozdno in lesno gospodarstvo, Ljubljana 1969.

Dr. C. Malovrh: Nekaj smernic za proučevanje gospodarske problematike goratih pokrajin, Ekonomski zbornik 1956.

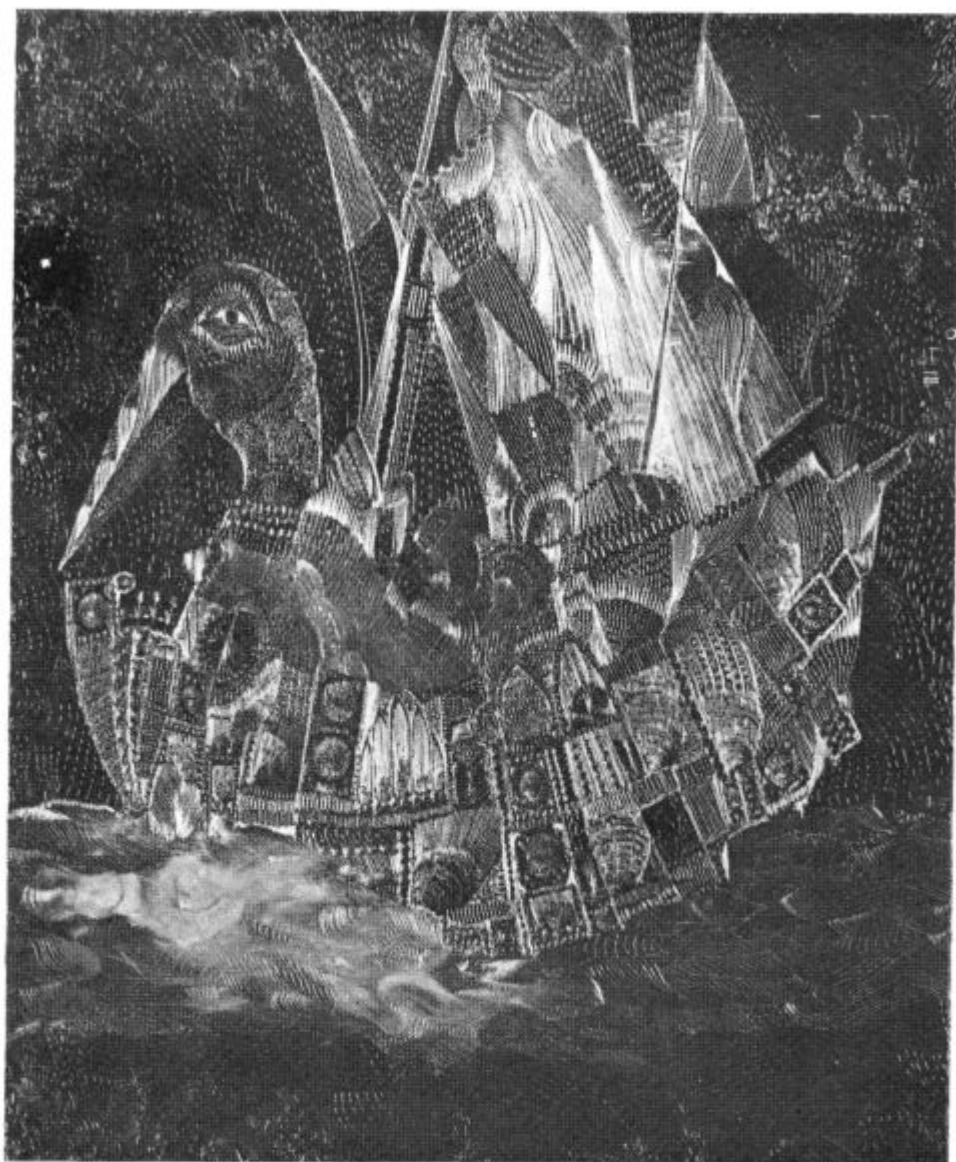
Ing. L. Žumer: Gorski gospodarski prostor, Ekonomska revija št. 1/1961.

Ing. A. Knez: Območni gozdno-gospodarski načrt za nazarsko območje, Nazarje 1970.

Gozdno gospodarstvo Celje: Območni gozdno-gospodarski načrt za celjsko območje, Celje 1970.

Beiheft zu den Zeitschriften des Schweizerischen Forstvereins, No 37/65: Gebirgshilfe als forstliche Aufgabe.

Prof. ing. F. Rainer: Vpliv gozdov na vodni režim, Uprava za napredek proizvodnje, Ljubljana 1950.

Adi Arzenšek: Srebrna gravura 1971

Adi Arzenšek, rojen 27. decembra 1932 v Ajdovcu pri Novem mestu.

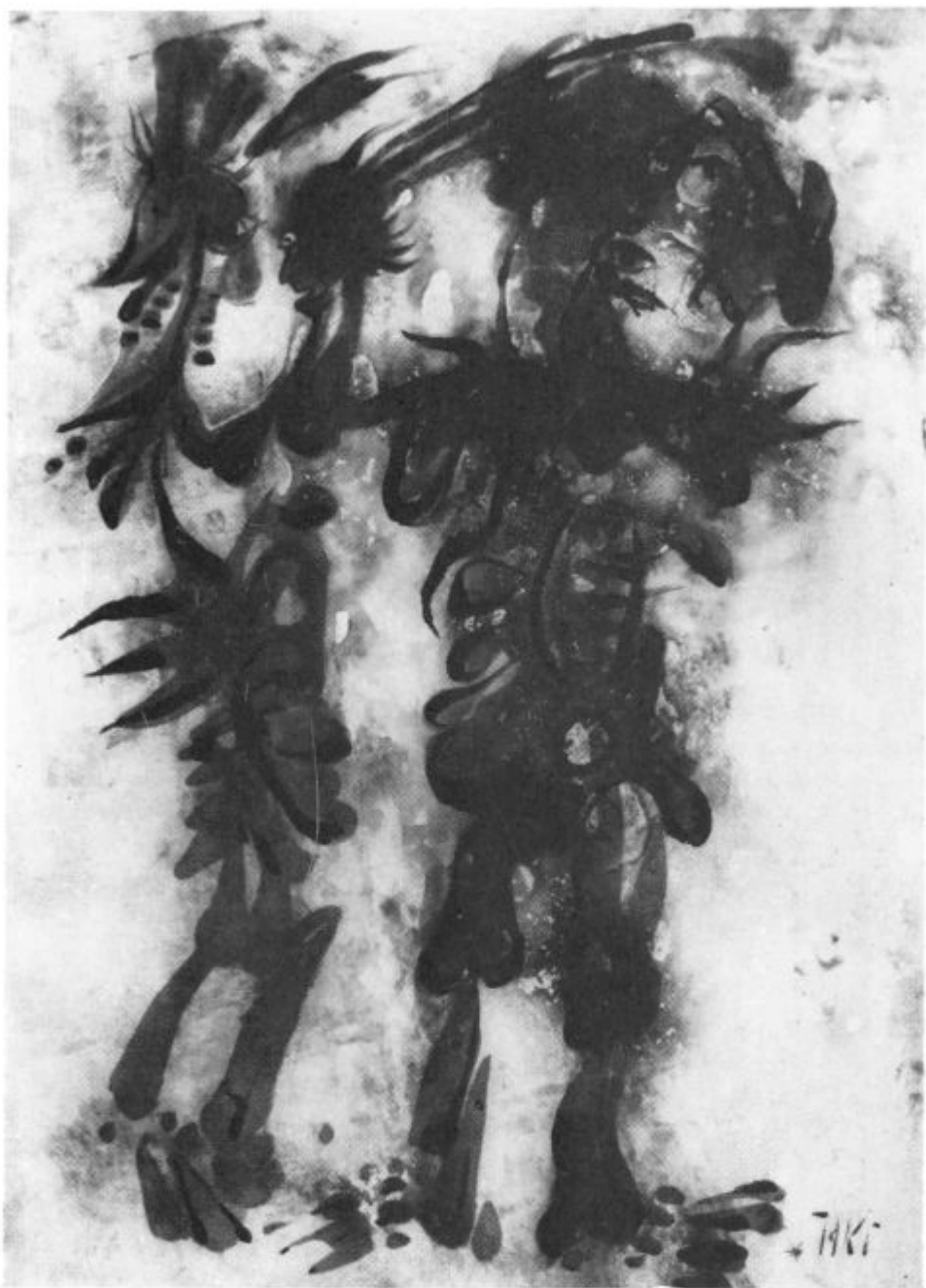
Solska izobrazba: srednja tehnična šola, strojni oddelek, Ljubljana. Avtodidakt. Od 15. maja 1973 samostojni umetnik.

Na samostojnih in skupnih razstavah razstavljal doma v Celju, Murski Soboti, Kostanjevici, Šoštanju, Štorah, Velenju in Zalcu, v inozemstvu pa v Avstriji (petkrat), Zahodni Nemčiji (trikrat) in Svici (enajstkrat).

Naslov: Dobriša vas 3, p. 63301 Petrovče.

Roditi se in rasti v soseščini likovno izredno plodne in v svoji neposrednosti močne osebnosti je spodbudno in nevarno. Najti v njenem delu ohrabritev pomeni v prvi fazi najti tudi zglede. Od osebnosti je odvisno, kako te zglede uporabi zase: ali jih podredi svoji viziji in svojemu osebnemu pogledu na svet, ali pa jih preprosto povzame. Razumski pol igra tu odločilno vlogo, a ta pol zori hkrati s celotno osebnostjo. Včasih je postopek počasen in osamosvajanje težavno in naporno. Zavest je korektiv. Adi Arzenšek je povzel posamezne prvine, tako precej svobodno spočenanje vizije in drobno, gosto risbo, zanikanje izrazitejših konstrukcijskih vrednot, ki so otrok razumskega pola v umetnosti. Nekoliko obremenjen z izročilom v motiviki se v teh okvirih počasi oblikuje v likovnega delavca, katerega dela pomenijo za zdaj le različico. A v njej so kali lastnega, kar govori o postopnem oblikovanju samouške osebnosti.

Janez Mesesnel

Jaki: »Ples mask« (olje) 1972

Jože Horvat-Jaki, rojen 4. marca 1930 v Murski Soboti. Avtodidakt. Studijska potovanja v Avstrijo, Francijo, Italijo, Švico in Belgijo.

Ukvarja se s slikarstvom, grafiko, risbo, z mešanimi tehnikami in s keramiko.

Samostojno razstavljal doma in na tujem tolikokrat kakor malokateri slovenski likovni umetnik. Popularen v zahodni Evropi in Ameriki.

Naslov: Nazarje, Gornja Savinjska dolina.

Spoznanje, ki je prišlo z zrelostjo, nuja delovanja, ki si v nemirnem duhu poišče svojo posebno pot in način; viharen temperament, neukročen in neobrzdani, ki kopiči notranje napetosti v obliki prebogatega sveta bestialnih, vselej sorodnih vizij. In neprestana potreba po praznjenju tega sveta, ki se neprestano obnavlja s hitrostjo delitve celic. Ta odvod je roka, ozemljitev je stik s slikarsko, risarsko, grafično ploskvijo. Sproščujoča se energija pušča nepredvidene sledi, ki v ploskovni iluziji povzemajo slikarjeve vizije. Na tej poti ne trpi ovir, zavor, uporov; lahko pride do katastrofe — zastoja. Vnaprej izdelane sheme, upoštevanje šolskih pravil — vse to nadomesti avtomatizem postopka na relaciji vizija—roka—ploskev. Rezultat je neposrednost, ki nas hkrati z grozljivostjo tega sveta pri Jakiju najbolj prizadene.

Janéz Mesesnel

Darinka Pavletič-Lorenčak: »Prva bolečina« olje 1969

Darinka Pavletič-Lorenčak, rojena 30. decembra 1924 v Rečici ob Paki. Slikarstvo študirala na Akademiji likovnih umetnosti v Ljubljani. Zaposlena kot likovni pedagog na II. osnovni šoli v Celju in vzgojiteljski šoli na PŠC.

Prejela nekaj priznanj za likovno pedagoško delo, Šlandrovo nagrado mesta Celja in nagrado Temeljne kulturne skupnosti v Celju.

Samostojne razstave: Celje, Maribor, Velenje, Ljubljana, Žalec.

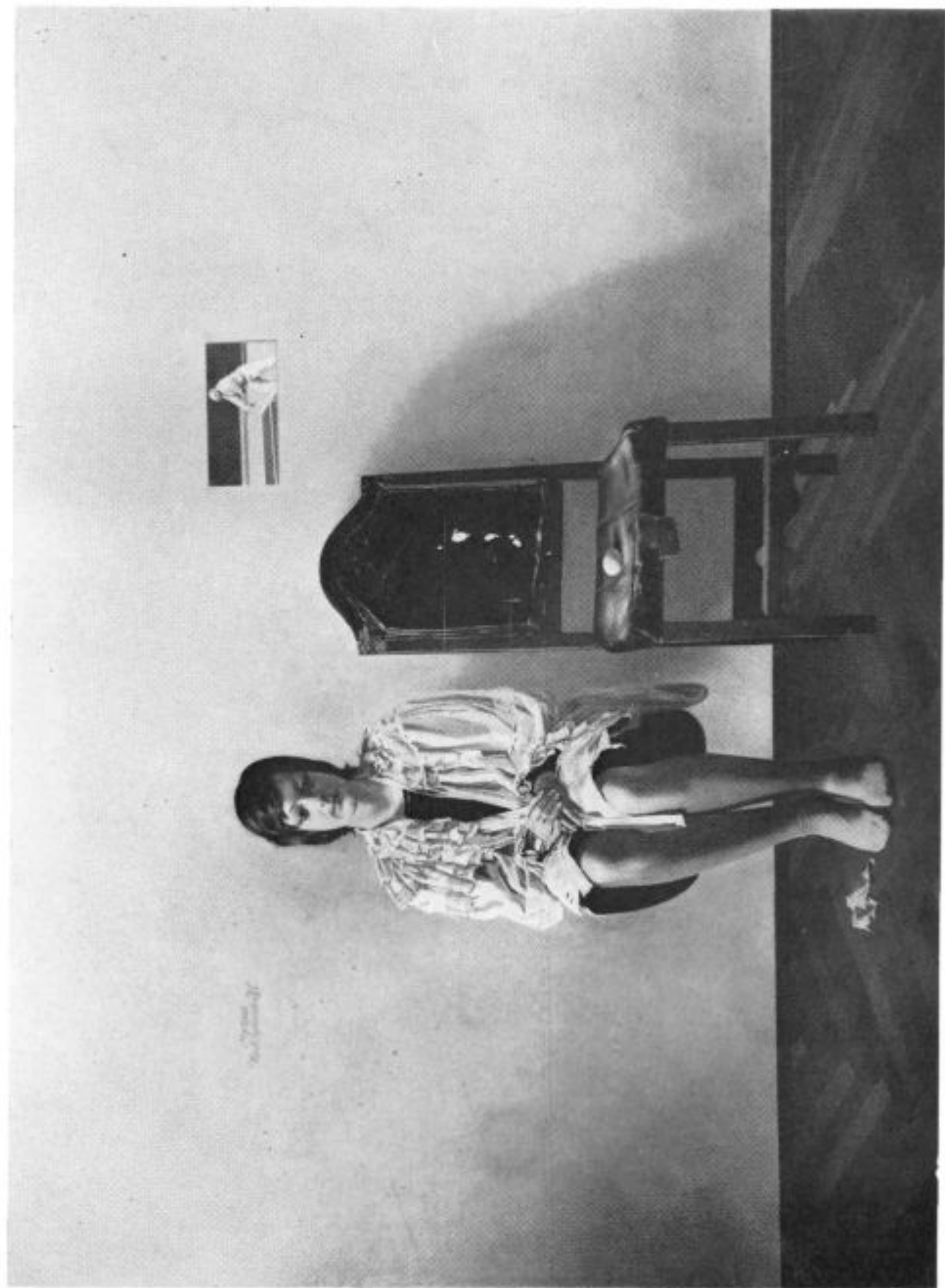
Skupne razstave: Celje, Maribor, Ljubljana, Nova Gorica, Slovenj Gradec, Subotica, Zadar, Tuzla.

Sodelovala na razstavah: v Labinu, Ljubljani, Ptuju, Beogradu, Celju in Slovenj Gradcu.

Naslov: Celje, Ulica 29. novembra 25.

Umetnost je vselej upodabljala snov, v kateri je življenje. Krajina, tihožitje, portret, figura, figuralna kompozicija — vse je snovno, zgrajeno po zakonih, katerim slikarska poustvaritev poišče ustrezen prenos in lastno harmonijo. A vsebina ni le v tem: Darinka Pavletič-Lorenčak išče v umetniški snovi odnose, ki to snov osmišljajo in razlagajo, ki jo navsezadnje dvignejo na raven, na kateri šele začetimo upravičenost in nujo umetniškega poustvarjanja. In zraven tega še osebno zavzetost slikarske in njen življenjski credo. V njenih podobah, zgrajenih preprosto in trdno, slikanih s širokimi potezami čopiča, povezuje vse oblikovne in tematske sestavine izraziti humanizem, zrasel iz čistega čustva in globoke osebne prizadetosti. Ta topli človeški odnos do ljudi je trden in razumljiv most med njeno umetnostjo in nami.

Janez Mesesnel

Rudi Spanzel »Mojster in Julijana«, olje na platno, 130 X 180 cm, 1973

Spanzel Rudi. Rojen 18. dec. 1948 v Celju. Končal je šolo za oblikovanje in leta 1971 diplomiral na Akademiji za likovno umetnost v Ljubljani pri prof. Maksimu Sedeju. Izpopolnjuje se na slikarski specialki pri prof. Janezu Berniku.

Razstave: V okviru prireditev Ljubljanske akademije za likovno umetnost 1971 — razstava »Mladih« v Ivanjici, SR Srbija, 1972 — Razstava »Perko-Spanzel« v Novem mestu, — 1972 Prva nagrada na mednarodni razstavi »Intart«, Udine, Italija. Zlato nagrado v Firencah 1973.

Nagrade: 1969 Prešernova nagrada za mali akt, ALU — 1971 Prva nagrada na razstavi »Mladih« v Ivanjici, SR Srbija — 1972 Tretja nagrada na razstavi Extempore« v Piranu — 1972 Prva nagrada na mednarodni razstavi »Intart«, Udine, Italija.

Naslov: Zabukovica 98, p. Griže 63302 pri Celju.

Napor, najti svoje mesto kot umetnik in slikar v sedanjem svetu neštetihih zavestnih možnosti, med katerimi jih je prav tako nešteto že izrabljenih, žene mladega likovnega delavca v razumske, jasne odločitve. Navezava na veliko slikarsko izročilo zgodovine ni le izhod za silo, ki bi nadomestil tveganje poseganja v sredo stvari danes in tukaj: je zavestna odločitev, ki nalaga nove dolžnosti in zahtevne rešitve. Kajti človek in stvari so pogosto ostale nespremenjene v svojem bistvu, često tudi v svojih oblikah. Spreminjajo se odnosi med njimi, spreminja in raste in izginja tisto neoprijemljivo tkivo našega gledanja nanje, ki je pogojeno s časom in razvojem. Potem, ko je osvojil mnoge vrednote in znanja starih mojstrov, je v takem slikarsko solidnem okviru začel ustvarjati svet, ki je njegov in splošen, vselej pa sodoben.

Janez Mesesnel

Jelica Žuža: »Deklica« 1969, olje, platno 49 × 39 cm

Jelica Žuža, rojena 1922 v Celju.

Slikarstvo študirala na Dunaju, v Ljubljani in Zagrebu, kjer je diplomirala pri prof. Tartaglii.

Razstavljala v Zagrebu, Beogradu, Sarajevu, Osijeku, Dubrovniku, Ljubljani, Slovenj Gradcu, Celju in drugod. V tujini sodelovala na skupinskih razstavah v Londonu, Vicenzi in Veroni.

Njena dela so v mnogih naših galerijah ter privatnih zbirkah doma in na tujem (Stockholm, Udine).

Prejela nagrado iz sklada Prešernovih nagrad.

Naslov: Žalec, Savinjska cesta 9.

Iskanje lepote, ki je v skladu sestavin. Zlahtnjenje izbranega iz sveta, ki nas obdaja, v lastnih vizijah, stkanih iz želja in hrepenenj. Ustvarjanje novih vrednot, ki se posredno prenašajo na naše gledanje na svet. Tiha harmonija v samotnih urah naporov spočetih in urejevanih čustvenih odzivov ra zunanje pobude. To je slikarski svet Jelice Žuža, potopljen v barve in svetlobo, mehak in hkrati trdno zgrajen z nevidnimi, a vsepovsod slutenimi konstrukcijami. Umik v samoto, v kateri se lahko poraja najlepše in najbolj prečiščeno, kar ostane v občutljivi umetniški duši po tistem skrivnostnem odbiranju in omejevanju prenatrpanosti vtisov današnjega življenja — rezultat je čisto osebni privid, ki s svojo zlahtno, nekoliko zastrto lepoto osvaja in oblikuje še neizgrajene lepotne ideale drugih ljudi.

Janez Mesesnel

Dominik Miklavc, dipl. econ.

STANJE IN RAZVOJNE MOŽNOSTI TURIZMA V OBČINI MOZIRJE

V obdobju pretežnega naturalnega gospodarstva je bilo življenje v občini Mozirje, ki spada v gorski gospodarski prostor, precej izenačeno z življenjem v ravninskem svetu, ker je nižjo produktivnost v kmetijstvu izravnavalo gozdarstvo, oziroma trgovina z lesom. Porajajoča se industrija je povečala proizvodnost dela, ki je v kmetijstvu še dolgo potem ostala nespremenjena. Industrija zaradi prometne osamitve doline ni v te kraje množično prodrla. Gornja Savinjska dolina je póstala surovinski vir za industrijo v ugodnejših predelih in zaledje delovne sile v gospodarsko razvitejših krajih.

Razvojna stopnja gospodarstva je podpoprečna, saj je občina z 8.160 din narodnega dohodka na prebivalca izmed 60 občin v Sloveniji na 42. mestu. Za republiškim poprečjem zaostaja za 36,6 %. Razmere, ki pogojujejo hitrejši razvoj, so neugodne, kljub temu se lahko gospodarska rast tega območja poveča.

Hitrejša gospodarska rast je mogoča s prehodom na višjo stopnjo predelave lesa, na kar lesna industrija pospešeno prehaja šele v zadnjem času. Lansko leto je začela obratovati tovarna ivernih plošč, v načrtu pa je še gradnja tovarne končnih lesnih izdelkov. Na zemljiščih, ki so primerna za kmetijsko obdelovanje, je treba preusmeriti pridelovanje, kar se že izvaja z usmerjanjem zasebnih kmetij v pridelovanju krmnih rastlin in vzrejo goveje živine. Možnosti so tudi v razvijanju transportno manj zahtevne industrije.

Vse te dejavnosti so omejene s prirodnimi razmerami; še zlasti gozdarstvu in kmetijstvu so meje ostro postavljene. Ker se industrija z vsemi spremljajočimi vplivi na okolje ni množično pojavila, so ostale naravne dobrine v prvotni obliki. Te se dajo izkoriščati za poljedelstvo, živinorejo in gozdarstvo, v celoti pa jih lahko primerno njihovi kakovosti izkoristi turizem.

Naravne dobrine skupno s kulturnimi, zgodovinskimi in etnografskimi spomeniki postajajo z zgostitvijo naseljevanja v gospodarskih središčih vedno večji predmet popraševanja, zato delujejo te dobrine kot »turistične surovine«. Da pride do koriščenja teh surovin, je potrebno vlagati sredstva in zaposlovati delovno silo v proizvodnji blaga in storitev, po katerih sprašujejo turisti, ko želijo uporabljati turistične dobrine. Posledica turističnega izkoriščanja dobrin je naraščanje zaposlenosti v turističnih območjih; zvišuje se količina vloženega dela, ustvarja se večja vrednost, poveča se družbeno bogastvo in tako se območje gospodarsko krepi.

Skušal bom ugotoviti, kakšne so možnosti razvoja turizma v prostoru mozirske občine, v koliko je pospeševanje turizma gospodarsko upravičeno in v kakšni smeri naj bi se razvijala turistična ponudba, da bi postal turizem gospodarska dejavnost in v večji meri vplival na gospodarstvo občine.

Zavedam se, da niso zajeti vsi vidiki turističnega gospodarstva; nekateri so tudi samo bežno razčlenjeni. Turistična dejavnost sega na mnogotera gospodarska in negospodarska področja in se kaže kot vzrok in posledica gospodarske in družbene razvitosti kakega prostora. V soodvisnosti je tudi stopnja proučenosti tega pojava, saj je turistični razvoj v glavnem spontan, kar se kaže v tem, da še ni območje občine kot celota turistično obdelano, zato je bila tudi oskrba s potrebnimi podatki otežkočena.

I. OSNOVNE TURISTIČNE ZNAČILNOSTI OBČINE

Osnova za razvoj turizma v določenem kraju ali območju je prisotnost naravnih dobrin, katere pogosto dopolnjujejo neponovljiva dela človeka v obliki kulturnih, zgodovinskih, umetniških in drugih stvaritev. Te osnovne turistične ponudbe, ki določajo smer in obliko turističnega gospodarstva v namembnih turističnih krajih zaradi tega, ker je od njihove uporabne vrednosti odvisno turistično povpraševanje. Temu se prilagaja sekundarna turistična ponudba, ki omogoči gospodarsko koriščenje naravnih dobrin.

Ugotoviti je torej potrebno turistično vrednost prostora občine Mozirje. Največjo turistično vrednost predela Gornje Savinje imajo naravne znamenitosti; najpomembnejše med njimi so:

a) *ledeniške doline*: Logarska dolina z Okrešljem, Robanov kot, Matkov kot;

b) *pomembnejši vrhovi*: Ojstrica (2349 m), Grintovec (2558 m), Brana (2253 m), Korošica (2019 m), Planjava (2399 m), Turski žleb (2187 m), pogorje Rinka (2451 m), Mrzla gora (2202 m), Olševa (1920 m), Raduha (2026 m), Smrekovec (1569 m), Mozirske planine (1566 m), Menina planina (1508 m);

c) *naravni spomeniki*: slap Rinka, presihajoči studenec pri Igli, Potočka zijalka, Trbiška zijalka, Jespa, Gradišče;

d) *obsežni iglasti gozdovi in krčevine*, kjer so razsejane visokogorske kmetije;

e) *pobočja hribov, primerna za smučanje*: Korošica, Raduha, Golte, Okrešelj.

Tudi antropogene dobrine kot materialni ostanki delovanja človeka dopolnjujejo naravne znamenitosti. Večina zgodovinskih in kulturnih spomenikov izvira iz srednjega veka; najpomembnejši so:

bivša stolna cerkev ljubljanskih škofov v Gornjem gradu, v kateri so oltarne slike — delo baročnega mojstra Kremser-Schmidta;

vhodni stolp Štekel in obrambni stolp v Gornjem gradu iz leta 1500;

vislice — gauge v Homu;

sramotilni steber na Rečici ob Savinji;

grad Vrbovec v Nazarjah;

cerkvena zakladnica v Radmirju;

kužna znamenja.

Planinski dom
na Okrešlju

Iz novejšje zgodovine izvirajo spomeniki in spominska obeležja iz druge svetovne vojne.

Gorski svet predela Gornje Savinje z značilnim razgibanim površjem, alpskim podnebjem, bogato rastlinsko odejo in raznovrstno divjadjo, ki ga dopolnjujejo neštete prirodne in antropogene znamenitosti, je primeren za razvoj gorskega klimatičnega turizma, nudi možnosti za izlete, lov, ribolov, planinstvo in smučanje.

Institut za ekonomske raziskave v Ljubljani je izdelal prostorsko raziskavo Slovenije glede na možnosti turistične uporabe. Po teh izsledkih spada Gornja Savinjska dolina izmed štirih kakovostnih skupin v drugo kakovostno skupino. V tej skupini so med drugimi tudi območja, kjer je turizem že sorazmerno dobro razvit, kot npr. predel Save Bohinjke, predel Gornje Save, kar potrjuje, da je kakovost prostora primerna za turistično izkoriščanje.

II. SEKUNDARNA TURISTIČNA PONUDBA

Prisotnost osnovnih činiteljev turizma ne zagotavlja, da so že vključeni v gospodarska dogajanja. Kot posledica povpraševanja, ki ga izzovejo turistične zanimivosti in sredstvo za njihovo izkoriščanje, se pojavi turistična nadgradnja — sekundarna turistična ponudba. Z razliko od primarnih dobrin so dobrine sekundarne turistične ponudbe plod dela, zato je njihova količina in kakovost odvisna od gmotnih možnosti ljudi in od pričakovanih učinkov vlaganj v številne objekte, ki jih zahteva turistično povpraševanje. Med turistične objekte prištevamo v najožjem smislu le gospodarske organizacije, ki nudijo turistom

posredno ali neposredno določeno blago, storitve ali druge dobrine. Za predočitev stanja turistične ponudbe v občini bomo razčlenili le najbistvenejše sestavine: opremljenost prostora občine s prometnimi potmi, prenočitvene zmogljivosti in restavracijske zmogljivosti.

1. Opremljenost prostora občine s prometnimi potmi

Za turizem je značilno, da povzroča prostorski premik potrošnje, zato morajo biti dane možnosti dostopa iz izhodiščnih krajev v namembne turistične prostore in tudi prometne povezave v samem turističnem predelu. Prav zaradi tega je prometna povezanost pomemben činitelj za razvoj turizma.

Občina Mozirje ima obrobno prometno lego, saj zapirajo Gornjo Savinjsko dolino verige Savinjskih Alp, zadnji obronki Karavank ter predalpsko gorovje v treh smereh, kar je preprečilo nastajanje pomembnejših prometnih poti preko tega ozemlja. Največjo nevšečnost v prometnem pogledu povzroča dejstvo, da iz gornjega dela doline ni naravnega izhoda. Enostranska prometna povezava je samo proti vzhodu, kamor je območje gospodarsko vezano.

Ceste so edine prometne zveze z drugimi območji, prav tako tudi na samem območju občine, toda to ni odločilna pomanjkljivost, saj ima avto vedno večjo vlogo v turističnih gibanjih. Ocenjujejo, da 70 % od skupnega turističnega prometa v svetu odpade na to vrsto prometnih sredstev. Avtomobil je brez dvoma tisto prometno sredstvo, ki povečuje množičnost turizma, ki ga je začela železnica v drugi polovici prejšnjega stoletja.

Seveda zahteva avtomobilski promet ceste, ki omogočajo hitro in varno vožnjo, česar ne moremo trditi za cestno omrežje v občini. Glavne ceste, ki so praviloma po dolini, so nastale iz poljskih poti, ki so jih potrebam prometa primerno vzdrževali, zato so vijugaste, speljane skozi naselja, ovinki so nepregledni, vozni pasovi pa ozki, zlasti v soteskah, ki jih ni malo.

Navajam nekaj zanimivih zgodovinskih podatkov v prometnem povezovanju Gornje Savinjske doline s svetom:

v Solčavo je bilo pred 78 leti laže priti s severa iz Železne Kaple čez Pavličevo sedlo kot s sedanje jugovzhodne smeri. Soteska pri Igli je bila do tedaj naravna pregrada, ki je ločevala Solčavsko od ostalega dela mozirske občine. Šele leta 1894 so zgradili cesto iz Solčave skozi sotesko Iglo do Luč;

cesta od Luč do Ljubnega ob Savinji je bila zgrajena šele leta 1900, četrto stoletja pozneje pa so zgradili cesto iz Solčave v Logarsko dolino. Takšna je ostala še danes, na nekaterih odsekih je primerna le za enosmerni promet;

v letih 1960/61 so cesto podaljšali od Plestja v Logarski dolini do slapa Rinke.

Po drugi svetovni vojni je modernizacija cest prepočasna, da bi lahko sledila vedno večjemu prometu. Urejanje cest se je pričelo šele leta 1960, ko so modernizirali cesto II. reda Šentrupert—Nazarje. Pozneje se je etapno nadaljevala asfaltna prevleka do Rogovilca pri Solčavi (leta 1971). Asfaltirana je bila tudi cesta skozi Logarsko dolino, ostalo je še makadamsko cestišče od Rogovilca do vstopa v Logarsko dolino v dolžini 10 km.

Brezprašno je tudi cestišče na cesti IV. reda Nazarje—Gornji grad in na cestah Mozirje—Žekovec (spodnja postaja žičnice na Golte) ter Sp. Rečica—Zg. Pobrežje. Vse druge ceste so makadamske; posebej pereče je stanje na cesti

Radmirje—Gornji grad—Kamnik, po kateri je najbližja povezava z Ljubljano, vendar se je prometni udeleženci izogibajo, ker je zelo vijugasta, vzponi so strmi, cestišče pa je ozko in slabo vzdrževano.

2. Nastavitvene zmogljivosti

Na območju občine je bilo leta 1971 1.381 turističnih postelj, vsekakor skromno število za 508 km² velik turistični predel. Jasnejšo predstavo dobimo, če ugotovimo kvaliteto posteljnega sklada; pri tem so mišljeni objekti, v katerih so turistična ležišča, ker je s tem tudi povedano, kakšne vrste uslug so turistom na voljo, ko začasno prebivajo v teh objektih.

Nastavitvene zmogljivosti po vrstah objektov

Objekt	Število ležišč	Struktura v % v občini Mozirje	Struktura v % v gorskih krajih SRS
Hotel	48	3,48	22,54
Družbena gostišča	89	6,44	1,14
Zasebna gostišča	157	11,37	—
Počitniški domovi in penzioni	216	15,64	16,99
Planinski domovi	243	17,60	18,52
Zasebne sobe	628	45,47	28,60
Drugi	—	—	12,21

Vir: Evidenca SO Mozirje in Statistični letopis Zavoda SR Slovenije za statistiko v Ljubljani za leto 1970.

Sestava prenočitvenih zmogljivosti je zelo nezadovoljiva, saj prevladujejo izvenhotelske zmogljivosti. Skoraj polovico turističnega posteljnega sklada sestavljajo zasebne sobe, velik delež zavzemajo tudi planinski domovi (17,6 %), prav tolikšen strukturni odstotek tudi pripada gostiščem. V občini je samo en hotel, ki je bil zgrajen 1970. leta in predstavlja s 3,48 strukturnimi odstotki v skupnem številu ležišč le delček kakovostnejše ponudbe. V primerjavi s sestavo ležišč v vseh gorskih klimatičnih krajih v Sloveniji vidimo, da je mnogo manjši delež zasebnih sob, hotelskih ležišč pa je za 19 % več kot v občini Mozirje. Prav tako je znatno manjši delež ležišč pri gostiščih, samo 1,14 %, kar je za 16,21 % manj kot v občini Mozirje.

Visok delež izvenhotelskih kapacitet narekuje njihovo podrobnejšo obravnavo. Po opazovanju lahko trdim, da so si sobe v zasebnih gostilnah in zasebne turistične sobe glede udobja enakovredne, zato jih bom prikazal skupaj.

Sobe so razvrščene po kategorijah:

v prvo kategorijo spadajo sobe v dobro vzdrževanih objektih. V sobah za prenočevanje je tekoča topla in mrzla voda, na razpolago je kopalnica s tekočo toplo in mrzlo vodo. Če oddaja gospodinjstvo več sob, je lahko kopalnica skupna, vendar jo uporabljajo samo turisti;

v drugo kategorijo spadajo sobe, v katerih je tekoča mrzla voda in je na razpolago posebna kopalnica s tekočo toplo in mrzlo vodo;

v tretjo kategorijo spadajo sobe, ki imajo tekočo vodo, nimajo pa posebnih kopalnic za goste, možna pa je uporaba kopalnice skupno z gospodinjstvom, ki oddaja sobe;

v četrto kategorijo spadajo vse druge sobe, ki izpolnjujejo le minimalne pogoje opremljenosti.

Uspel sem dobiti podatke za 322 sob s 583 ležišči. Rezultat je takle:

Opremljenost zasebnih sob in prenočišč v zasebnih gostilnah

Kategorija	Število sob	Število ležišč	Sestav v %
I.	—	—	—
II.	38	72	12,34
III.	172	341	58,49
IV.	112	170	29,15
Skupaj opazovanih	322	583	74,27

Vir: Evidenca Gornjesavinjske turistične zveze Mozirje in lastna opazovanja.

V opazovanih sobah ni glede na omenjene zahteve nobene sobe, ki bi lahko zagotavljale gostu namestitev, kot jo nudijo sobe v hotelih srednjih kategorij. Samo 12,34 % ležišč je enakovrednih prebivanju v hotelih slabših kategorij, ki še zagotavljajo gostom zadovoljivo namestitev, medtem ko sobe III. kategorije, ki jih je 58,49 %, niso sposobne konkurirati na turističnem tržišču. V pošteev pridejo samo tedaj, ko turistu ne preostane izbire, ker so druge zmogljivosti zasedene ali pa je cena za uporabo nizka. Sobe IV. kategorije niso primerne za oddajo, zato lahko za 30 % zmanjšamo število zasebnih ležišč in ležišč pri zasebnih gostincih.

V zimskem času je ogrevanih 60 % zasebnih turističnih sob. Tudi v penzionih in počitniških domovih ter v družbenih gostiščih ni sob prve kategorije, uvrščamo jih v II. in III. kategorijo.

Posebno vprašanje predstavljajo prenočišča v planinskih postojankah, kjer je zaradi izjemnih okoliščin predraga razkošnejša oprema, zaradi kratke sezone je vprašljiva gospodarnost večjega vlaganja. Bolje od drugih postojank je opremljena Mozirska koča.

Sorazmerno nizki ravni nočitvenih zmogljivosti in razdrobljenosti po različnih objektih je tudi prostorska razmestitev zelo razpršena. Razmeščene so v petih krajih ali v njihovi neposredni bližini. Če vključimo posameznim krajem tudi prenočitvene zmogljivosti v planinskih postojankah, od koder vodijo izhodiščne poti, dobimo takšno razmestitev:

Prenočitvene zmogljivosti po krajih

Kraj	Število ležišč	Strukturni delež v %
Občina skupaj	1.381	100,0
Solčava — Logarska dolina	518	37,5
Luče	139	10,1
Ljubno ob Savinji	274	19,8
Mozirje	197	14,3
Gornji grad	218	15,8
Drugi kraji	35	2,5

Vir: Evidenca SO Mozirje.

Logarska dolina ima največ prenočitvenih zmogljivosti, kar si ni težko razlagati, saj ima ta predel zaradi naravnih kakovosti spoštljivo turistično tradicijo. Žal je turistični razvoj zavrla II. svetovna vojna. Vse turistične in gostinske objekte je okupator leta 1944 požgal in je sedaj le tri četrtine tistega, kar je bilo pred vojno. V Logarski dolini in Solčavi so objekti, ki so bili zgrajeni v petdesetih letih, ko je bil glavni vir turističnega povpraševanja iz sredstev splošne porabe, in sedanjemu povpraševanju ne ustrezajo več. V glavnem so planinski počitniški domovi ter gostišča, medtem ko je zasebnih turističnih sob sorazmerno malo; v njih je le 74 ležišč ali 14,3 % od skupnega posteljnega sklada.

V Lučah ni večjega turističnega objekta. Največ je zasebnih turističnih sob, v katerih je 106 ležišč, 33 ležišč pa je v planinski koči.

Tudi na Ljubnem ob Savinji predstavljajo osnovo turistične ponudbe zasebne sobe, ki razpolagajo z 235 ležišči, 39 ležišč pa je v gostiščih.

Mozirje prednjači pred drugimi kraji po kakovosti objektov, zaslugo za to ima gondolska vzpenjača na Golte, ki je začela obratovati konec leta 1969. istočasno pa je bil zgrajen ob zgornji postaji prvi hotel v občini.

V Gornjem gradu je 188 turističnih postelj v gostiščih in v zasebnih turističnih sobah, 30 ležišč pa je v planinski postojanki.

V drugih krajih oddajajo prenočišča gostilne, katerih se predvsem poslužujejo prehodni gosti.

3. Gostinske zmogljivosti

Podobno prenočitvenim zmogljivostim tudi gostinska ponudba ne more pokrivati turističnih potreb. V občini je 65 gostišč, ki imajo 3.035 restavracijskih sedežev. Poprečno razpolaga eno gostišče s 47 sedeži, kar je za 31 % manj kot je veliko poprečno gostišče v Sloveniji in slaba polovica velikosti poprečnega gostinskega obrata v turistično razviti radovljjski občini.

Že po velikosti gostišč ni težko ugotoviti, da je gostinstvo usmerjeno v nudenje manj zahtevnih storitev, to je točenje pijač in pripravo hladnih prigrizkov, kar predvsem ustreza potrebam domačega prebivalstva. To dokazuje tudi dejstvo, da pripravljajo toplo hrano samo v 39 gostiščih, od tega je le v 17 gostiščih na voljo celotna postrežba ob vsakem času. Če upoštevamo samo osnovni vidik turistične ponudbe v gostinstvu, to je nudenje storitev, ki zadovoljujejo osnovne potrebe turistov v obliki hrane, vidimo, da je samo 26 % gostinskih obratov vključenih v turistično gospodarstvo. Upoštevanje mnogih drugih zahtev, ki jih mora izpolnjevati gostinstvo v turističnih krajih ali območjih, npr. športni objekti, urejena parkirišča, prostori za zabavo, zabavne prireditve, nudenje domačih jedi, sposobnost sprejemanja večjega števila gostov, način postrežbe, — ugotavljamo, da edino hotel deloma ustreza tem zahtevam.

III. OCENA VPLIVA TURISTIČNE POTROŠNJE NA GOSPODARSTVO OBČINE

Prikazani so osnovni dejavniki turizma v občini, in sicer turistične privlačnosti, ki so pobudniki turistične dejavnosti, in sekundarna turistična ponudba kot sredstvo za izkoriščanje prvotnih dobrin. Ugotoviti pa je potrebno, kolikšen je odraz turizma na gospodarstvo občine.

Pomladne vode v Robanovem kotu

Glavni ekonomski vidik turizma je potrošnja, pri čemer razumemo predvsem prostorski prenos potrošnje iz industrijskih središč v namembne turistične kraje, zato moram ugotoviti količino te potrošnje, da bi iz tega mogli sklepati, kolikšni so količinski vplivi turizma na gospodarstvo občine. Količinsko

zajetje postavlja mnoge težave, med katerimi je gotovo največji problem zelo razpršena potrošnja turistov v raznih dejavnostih in številni posredni vplivi turizma na podjetja in dejavnosti, ki nimajo neposrednega stika s turisti kot potrošniki. Poleg tega pa je potrošnja domačega prebivalstva v mnogočem enaka turistični, saj se domačini prav tako poslužujejo gostinskih, turističnih, prometnih, trgovinskih, obrtnih in komunalnih uslug.

Razpoložljivi podatki narekujejo, da sem se poslužil za ugotovitev turistične potrošnje v občini Mozirje primerjalne metode. Neposredno turistično potrošnjo, to je potrošnjo v gostinstvu in trgovini na drobno, bom ocenil tako, da bom primerjal promet v občini z odbranimi turistično, manj razvitimi občinami, v katerih je sorazmerno enaka kupna moč na prebivalca. Druge oblike turistične potrošnje pa bom ugotovil z razpoložljivimi podatki.

Pojavlja se vprašanje za ugotavljanje enake kupne moči. Za kazalnik kupne moči med primerjanimi občinami sem upošteval osebne dohodke zaposlenih. Ker je stopnja zaposlenosti v posameznih občinah zelo različna, sem dopolnil ta kriterij z deležem kmečkega prebivalstva, da imajo primerjane občine čim bolj enako kupno moč.

Na osnovi tega sem ugotovil potrošnjo domačega prebivalstva v trgovini in gostinstvu, preostanek celotne potrošnje v trgovini na drobno in v gostinstvu pa je turistična potrošnja. Tako ocenjena turistična potrošnja v trgovini in gostinstvu je bila takšna:

	1969	1970	1971
Turistični promet v trgovini	3,199.000	3,149.000	5,593.000
Turistični promet v gostinstvu	4,077.000	4,602.000	8,321.000

V celokupnem prometu trgovine je ocenjeni delež turistične potrošnje v letu 1969 10,3 %, v letu 1970 7,2 %, v letu 1971 9,8 %. V gostinstvu je povprečni delež turistične potrošnje visok; v teh treh letih se giblje med 40 do 50 odstotki, kar je posledica razvitega izletnega turizma, saj je 2/3 celotnega dohodka gostinstva od turizma posledica izletnega turizma.

Neposredno se odraža potrošnja turistov v prometu, komunalnih dejavnostih, različnih plačil turistov za koriščenje turističnih uslug itd. To potrošnjo prikazujem skupno s potrošnjo v trgovini in gostinstvu v razpredelnici.

Ocena skupne turistične potrošnje v občini od leta 1970 do 1971

Dejavnost	Potrošnja v din	
	1970	1971
— trgovina	349.000	5,593.000
— gostinstvo	4,620.000	8,321.000
— promet (prevozi na žižnicah)	798.766	1,033.720
— komunalna dejavnost (turistična taksa)	25.100	30.904
— lovstvo	34.750	42.165
— ribištvo	41.000	39.808
Skupaj	8,668.616	15,060.597

Globalna turistična potrošnja je znašala leta 1971 15,060.597 din, to je 3,8 odstotka družbenega bruto proizvoda občine. Delež turistične potrošnje v družbenem proizvodu ni visok, vendar pomeni za območje, ki nima možnosti za večji industrijski razvoj, da lahko v turističnem gospodarstvu pričakuje hitrejšo rast. Ob skromni sekundarni turistični ponudbi je bil dotok dohodkov iz industrijskih krajev 15,000.000 din, zaradi česar je bila omogočena večja proizvodnja, večja prodaja in višja zaposlitev. Posebno v krajih gornjega porečja Savinje je že sedaj turistična dejavnost poleg kmetijstva in gozdarstva edina dejavnost, ki omogoča zaposlovanje prebivalstva in vsaj deloma zajezuje praznitev prostora. V Solčavi in Logarski dolini je, na primer, turistična intenzivnost (število nočitev na 100 prebivalcev 2.014, kar ne zaostaja mnogo za turistično intenzivnostjo v občini Radovljica, v kateri je 15 % vseh turističnih prenočitev v Sloveniji.

IV. MOŽNOSTI RAZVOJA TURIZMA V OBČINI MOZIRJE

Turistična dejavnost v občini zaostaja za kokovostjo njene primarne turistične ponudbe, zato so tudi učinki turizma v gospodarstvu v občini majhni. Pojavlja se vprašanje, ali je gospodarsko upravičeno vlagati sredstva v razširitev in izboljšanje sekundarne turistične ponudbe, da bi iz potencialnega turističnega prostora nastalo razvito namembno turistično območje, kjer bi postal turizem ena od glavnih gospodarskih dejavnosti.

1. Razvoj pogojev za turistično povpraševanje

Odgovor na zastavljeno vprašanje dobimo, če proučimo pogoje v izhodiščnih turističnih krajih in posredno s tem možnosti vključitve občine v turistična dogajanja.

Splošno je znano, da je postal množični turizem dejstvo, saj je težnja ljudi po začasni spremembi okolja, predvsem v večjih industrijskih naseljih, vedno bolj prisotna. S splošnim gospodarskim in družbenim razvojem je postal turizem neizogibna potreba. Krepi se turistična zavest, to je spoznanje, da ima človek pravico na oddih, potovanje, spoznavanje tujih dežel, kar se odraža kot ena izmed osnovnih socialnih pridobitev zadnjih desetletij. Današnja zakonodaja daje vsakemu delovnemu človeku pravico do plačanega letnega dopusta, do tedenskega in dnevnega počitka. V večini gospodarsko razvitih deželah je uzakonjen 42-urni delovni teden s prostimi sobotami. Krepi se tudi splošna propaganda o potrebni telesni in duševni sprostitvi, ker je od tega odvisna večja ustvarjalnost delovnih ljudi.

Vse večje vključevanje množic v turizem omogočajo sodobne prometne zveze, ki omogočajo tudi sorazmerno manj premožnim ljudem potovanja na večje oddaljenosti, ki so vezane s počitniškim turizmom in z izleti ob koncu tedna. Narašča tudi število osebnih vozil. Na Švedskem pride na 1.000 prebivalcev 240 osebnih avtomobilov, v drugih industrijskih državah zahodne Evrope pa od 120 do 170, v Jugoslaviji pa 16 osebnih vozil na 1.000 prebivalcev. Ocenjujejo, da gre na letni oddih v Jugoslaviji 1/4 vseh domačih turistov z lastnimi vozili.

Odločujoči dejavnik v množičnosti turizma je ekonomski, to je povečanje kupne moči, ki izhaja iz povečanega narodnega dohodka, ki sprošča povpraševanje tudi po predmetih in storitvah, katere so bile do nedavnega še predmet luksuzne potrošnje. Danes se je krog osnovnih življenjskih potrebščin razširil tudi na turistično potrošnjo; ugotovljeno je, da se pojavljajo pomembnejša turistična gibanja, ko naraste narodni dohodek na 500 \$ na prebivalca. Tega so presegle že vse razvite države. Izračun Inštituta za ekonomska raziskovanja za 30 držav pove, da je korelacijski koeficient med rastjo družbenega proizvoda in količino turistične potrošnje nad 0,90. Stopnja rasti turističnih nočitev znaša v zadnjih 10 letih 10 % letno. Nadalje večanje družbenega proizvoda bo še bolj krepilo pogoje za rast turističnega povpraševanje v smeri množičnosti in s tem tudi prostorske razvejanosti.

Zemljepisna in časovna ekonomska oddaljenost Mozirja od večjih izhodiščnih krajev

Kraj	Oddaljenost v km	Časovna oddaljenost		Ekonomska oddaljenost v dinarjih	
		avtobus	osebni avto	avtobus	osebni avto
Ljubljana	74	2 uri 15 min. ¹	1 ura 10 min. ¹	12,90	24,66
Celje	31	50 min.	30 min.	7,20	10,03
Maribor	91	2 uri 45 min.	1 ura 25 min.	19,30	30,33
Zagreb	144	4 ure 15 min.	2 uri 15 min.	28,10	48,00
Reka	191	5 ur 20 min.	3 ure	36,20	63,66

Zemljepisna, časovna in ekonomska oddaljenost Logarske doline od večjih izhodiščnih krajev

Ljubljana	115	2 uri 45 min.	2 uri	18,50	38,33
Celje	72	2 uri 20 min.	1 ura 10 min.	12,90	24,00
Maribor	132	4 ure 10 min.	2 uri 15 min.	25,40	44,00
Zagreb	185	5 ur 40 min.	3 ure 5 min.	33,70	61,66
Reka	232	5 ur 50 min.	3 ure 50 min.	47,40	77,33

Opomba¹: min. pomeni minute.

2. Prometna lega občine

Vedno večja ekspanzija ljudi v prostor pa se različno odraža v namembnih turističnih prostorih, tudi če so si po turističnih vrednostih enakovredni. Zato je potrebno, da ugotovimo prometno lego občine Mozirje glede na turistična zaledja.

Razpredelnica št. 11 prikazuje zemljepisno, časovno in ekonomsko oddaljenost. Od teh činiteljev je odvisen potreben čas za premostitev prostorskih oddaljenosti med kraji stalnega bivališča in med namembnimi kraji, prav tako so odvisni tudi stroški za potovanje.

Do podatkov, ki jih prikazuje omenjena razpredelnica, smo prišli na naslednji način:

Čas potovanja in cena potovanja z avtobusom sta povzeti iz avtobusnega voznega reda avtoturističnega podjetja Izletnik Celje za leto 1971/72 ter avtobusnega voznega reda SR Slovenije 1970/71. V ceno potovanja je všteta tudi cena za prevoz enega kosa prtljage.

Časovna in ekonomska oddaljenost pri uporabi osebnega vozila je izračunana iz slovenske avtomobilske karte in z upoštevanjem, da je poprečna potovalna hitrost 65 km na uro (povzeto iz Zbornika seminarja v Ljubljani 14.—16. 5. 1970, Ceste in krajina) ter da so poprečni stroški prevoženega kilometra 1 dinar. Z enim vozilom naj bi potovali poprečno trije potniki.

Po obstoječih cestnih prometnicah je Gornji Savinjski dolini najbližje celjsko zaledje, sledi kulturno, upravno in gospodarsko središče Slovenije. Tudi Zagreb kot največji rezervoar turistov je spodnjemu delu Gornje Savinjske do line sorazmerno blizu, saj je mogoče dopotovati iz Zagreba do Mozirja preko Krapine in Rogaške Slatine po modernizirani cesti. Najbolj oddaljen je kvarnerski izhodišni kraj, vendar znamenitosti gorskega sveta vedno bolj privlačijo ljudi iz obmorskih krajev. Logarska dolina ima neugodno prometno lego, od Mozirja je oddaljena 41 km, zato so razdalje do izhodišnih območij mnogo večje. Edine možne poti in zaradi dejstva, da ni izhoda iz Logarske doline, je pomen Luč in Solčavskega v Logarsko dolino mnogo manjši, kot bi lahko pričakovali po kakovosti dobrin primarne ponudbe. Prikažimo tudi sorazmerno oddaljenost posameznih tekmujočih namembnih krajev, kajti prometna lega odločujoče vpliva na dotok turistov. Gornji Savinjski dolini konkurirajo predvsem gorenjski turistični kraji in pohorsko območje, zato obravnavamo položaj mozirske občine v sklopu teh ponudnikov.

Oddaljenost nekaterih turističnih krajev od večjih mest v km

Kraj Izhodišče	Mozirje	Logarska dolina	Bled	Bohinj	Bovec	Kranjska gora	Ribniško Pohorje
Ljubljana	74	115	54	82	137	85	179
Celje	31	72	128	156	201	159	104
Maribor	91	132	188	216	263	219	44
Zagreb	144	185	197	225	280	228	189
Reka	191	232	171	199	257	202	295

Vir: Avtokarta Slovenije, založila Cankarjeva založba Ljubljana 1970.

Mozirju sta glede na druge kraje najbližja Celje in Zagreb. Tudi ljubljansko zaledje je poleg Bleda Mozirju najbližje. Kvarnersko zaledje je zelo oddaljeno, vendar je primerjalno z drugimi kraji takoj za Bledom najbližje Mozirju. Maribor ima v okolici na Pohorju zgrajene turistične zmogljivosti, zato drugi kraji ne morejo računati na turiste s tega območja, predvsem ne na turiste ob koncu tedna.

Logarska dolina je na slabšem glede prometne lege v primerjavi z drugimi kraji, predvsem iz Ljubljane je treba turistom preiti daljšo pot kot v gorenjske turistične kraje.

Občini Mozirje sta najbližja celjsko zaledje in močno industrijsko središče Zagreb. Gorenjski je najbližja Ljubljana. Pohorju pa Maribor, medtem ko ima Tolminsko najslabše pogoje glede domačega turizma. Omeniti je potrebno, da je

hitro se razvijajoče velenjsko industrijsko središče najbližje Gornji Savinjski dolini; letos je bila modernizirana cesta preko Gorenjskega klanca in je sedaj oddaljeno le 22 km od Mozirja.

Ugotovitve

Že v uvodu smo omenili, da je možen hitrejši gospodarski razvoj občine tudi preko turistične dejavnosti. Razčlenili smo naravne in proizvedene turistične dobrine, do neke mere tudi stopnjo izkoriščenosti teh dobrin, ugotovili smo splošne razvojne težnje turizma in zemljepisni položaj občine Mozirje. Iz obravnavanega sklepamo:

1. prostor je turistično zanimiv, posebno je bogat s prvobitnimi naravnimi dobrinami;

2. turistična sekundarna ponudba zaostaja kakovostno in količinsko za zahtevami sodobnega množičnega turizma;

3. zaostajanje vseh oblik turistične ponudbe povzroča, da je vpliv turizma na gospodarstvo občine malenkosten;

4. prometna lega občine glede na izhodiščna žarišča je takšna, da lahko tekmuje s podobnimi turističnimi kraji ali območji predvsem na domačem tržišču. Neugoden pa je prometni položaj občine glede na tuje turistično povpraševanje, ker ne vodi nobena prehodna pot preko območja občine.

V. TURISTIČNI PROMET PRED DRUGO SVETOVNO VOJNO

Zarodki turizma v Gornji Savinjski dolini so bili že pred 110 leti, ko je bilo pri spodnjem izviru Savinje leta 1862 odprto Erjavčevo gostišče, ki je bilo namenjeno predvsem turistom. V spominsko knjigo je vpisanih letno 50 do 60 gostov. Začetniki turizma so bili ljubitelji planin.

Po prvi svetovni vojni, predvsem pa po svetovni gospodarski krizi, se je razmahnil tudi stacionarni turizem, ki ni bil omejen samo na Logarsko dolino. Turisti so se začeli zadrževati tudi na Ljubnem ob Savinji, v Lučah, Gornjem gradu in Mozirju. Po izvirnih podatkih Turistične zveze Slovenije je bil turistični promet v Gornji Savinjski dolini 1932—1940 takle:

Turistični promet v Gornji Savinjski dolini 1932—1940

Leto	Gosti			Indeks vseh gostov 1932 = 100	Nočitve skupaj	Indeks nočitev 1932 = 100
	skupaj	domači	tuji			
1932	1.638	1.509	129	100	7.071	100
1933	665	622	43	41	5.070	72
1937	1.874	1.653	221	114	19.604	277
1938	1.590	1.439	151	99	14.288	202
1939	2.263	2.060	203	131	20.106	285
1940	2.675	2.532	143	163	14.388	204

Vir: Turistična zveza Slovenije, Ljubljana.

Promet je naraščal v drugi polovici tridesetih let, nadaljnji razvoj je preprečila vojna; njen vpliv se vidi v letu 1940, ko se je turistični promet zmanjšal v primerjavi s preteklim letom za 28 odstotkov. V predvojnih letih so bili domači gostje v razmerju s tujimi v veliki večini. Prevladovali so gosti iz večjih mest Hrvaške, Beograda in Vojvodine. Poprečni delež tujih gostov je bil 8 odstotkov. Nekoliko večji obisk tujcev je bil le v letih 1937—1938.

Poprečno se je v predvojnih letih zadrževal turist na letovanju 7 dni in pol. V letih, ko je bilo število gostov največje, je bila tudi dolžina bivanja nadpovprečna. Leti 1932—1933 sta neposredno po gospodarski krizi, zato še ni bila gostota turistov visoka. Vzporedno z gospodarskim razvetom v drugi polovici tridesetih let je porastlo število gostov in tudi doba bivanja je bila nadpovprečna. V turistično najbolj uspešnem letu 1939 je odpadlo na enega prebivalca 1,3 nočitve.

Turizem je bil med obema vojnama dokaj dobro razvit. Moramo upoštevati, da so bili udeleženci v turizmu le prebivalci z visokimi osebnimi prejemki, ker vključevanje širših množic zaradi nizke življenjske ravni ni bilo možno. Območje je razpolagalo s 678 turističnimi posteljami, od tega jih je bilo v hotelih in gostiščih 481, privatniki pa so oddajali 197 ležišč. Kot zanimivost naj povemo, da je bilo v Mozirju pred petdesetimi leti urejeno teniško igrišče. Pionirsko delo so začeli planinci. Gorske postojanke so bile zgrajene že v prejšnjem stoletju. Dom na Korošici je bil odprt leta 1875, Frischaufov dom na Okrešlju leta 1876, Mozirska kočja pa leta 1896. Vlogo planinstva v razvoju turizma podkrepljuje tudi dejstvo, da je bilo v Mozirju ustanovljeno Slovensko planinsko društvo istega leta kot prvo Slovensko društvo v Ljubljani (1893).

VI. TURISTIČNI PROMET V OBDOBJU 1956—1971

Po drugi svetovni vojni je bil turistični promet dolgo časa pod ravnijsko, ki je bila dosežena v drugi polovici tridesetih let, kar je posledica uničenja prenočitvenih in restavracijskih zmogljivosti. Tudi nizki narodni dohodek ni dovoljeval turistične potrošnje.

Razvoj turističnega prometa prikazujem z gibanjem števila nočitev. Tak način prikazovanja turističnega prometa ni popoln, saj beleži statistika samo goste, ki se zadržujejo v kraju vsaj 24 ur, ne upošteva pa oblik turizma, ki niso vezane s prenočevanjem. Izletni turizem je v občini precej razširjen. Po oceni je samo v Logarski dolini letno 35.000 izletnikov. Če upoštevamo tudi razpršenost prenočitvenih kapacitet, kjer je doslednost registriranja gostov vprašljiva, ugotavljam, da so prikazani rezultati pre nizki.

Število vseh nočitev je naraslo od 10.936 leta 1956 na 50.068 leta 1971. Poprečna letna stopnja rasti je bila 10,4 %, kolikršna je bila tudi v Sloveniji. Promet je iz leta v leto zelo nihal (glej grafikon). Izračunane teoretične vrednosti trendov povedo, da so bila tri značilna obdobja:

prvo obdobje do leta 1961, ko je promet pospešeno naraščal;

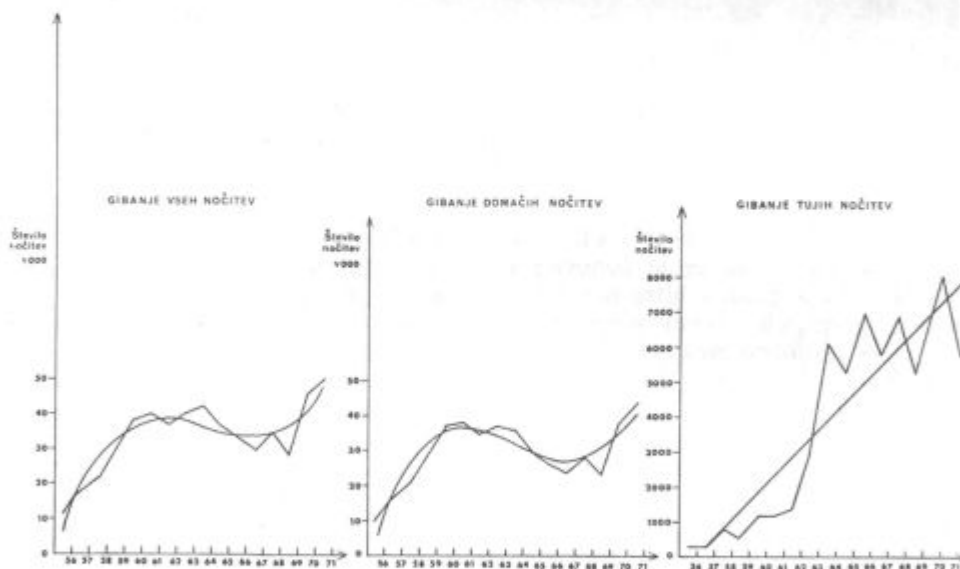
drugo obdobje do leta 1967, ko je promet upadal;

tretje obdobje, ko je bil ponovni hitrejši porast prometa.

Gibanje števila nočitev od leta 1956 do 1971

Leto	Vse nočitve	Trend	Domače nočitve	Trend	Tuže nočitve	Trend
1956	10.936	6.655	10.630	6.381	306	—
1957	18.046	18.459	17.725	18.552	321	343
1958	22.587	27.100	21.703	27.179	884	716
1959	29.791	33.012	29.188	32.763	603	1.260
1960	38.349	36.628	37.120	35.798	1.229	1.805
1961	39.881	38.382	38.646	36.780	1.235	2.349
1962	37.355	38.607	35.918	36.203	1.437	2.894
1963	40.298	38.035	37.242	34.561	3.056	3.438
1964	42.396	36.801	36.286	32.351	6.110	3.982
1965	36.911	35.438	31.580	30.067	5.331	4.527
1966	33.738	34.381	26.738	28.203	7.000	5.071
1967	30.200	34.061	24.397	27.255	5.803	5.616
1968	34.943	34.912	28.052	30.718	6.891	6.160
1969	29.044	37.369	23.807	30.085	5.237	6.704
1970	46.098	41.865	38.047	34.853	8.051	7.249
1971	50.068	48.832	44.198	42.517	5.870	7.793

Vir: Zavod SR Slovenije za statistiko, Ljubljana.

Gibanje nočitev v občini od 1956—1971

Mnogotere vzroke tako spreminjajočega se gibanja je treba iskati v domačem turizmu. Značilna obdobja naraščanja in upadanja domačih nočitev so povsem istovetna s smerjo razvoja vseh nočitev. Občina še ni vključena v mednarodno turistično tržišče, zato tuji gosti komaj opazno vplivajo na skupni promet, čeprav je njihova stopnja rasti 24,3 %, domačih nočitev pa 9,2 % letno.

Pustota v Robanovem kotu

V drugi polovici petdesetih let se je povečala turistična ponudba v Gornji Savinjski dolini, ko se je ponovno vključila v turistična dogajanja Logarska dolina, zato je promet hitro naraščal. Pojemanje prometa v drugem obdobju je zaradi sprememb v financiranju turistične potrošnje. V skupni turistični potrošnji so se postopno zmanjševala sredstva skupne porabe, osebni dohodki pa so postali glavni vir turističnega povpraševanja. Družinski poračuni so bili vedno bolj obremenjeni z izdatki za trajne potrošne dobrine. Vse to je skrčilo povpraševanje in vplivalo na prostorsko preusmeritev. Turisti so se raje namenili v konkurenčno bolj opremljene turistične kraje. Število gostov je padlo v Sloveniji samo v letu 1962, ko so bili ukinjeni regresni in dotacije posameznika ter turističnim organizacijam, v občini Mozirje pa je z izjemo leta 1964 bil promet pod ravnijsko leta 1960 vse do leta 1968. Tudi spremembe v gospodarskem sistemu leta 1965 so bolj vplivale na poslabšanje obiska na tem območju kot v Sloveniji.

Daljšo časovno učinkovanje na zmanjšanje prometa osvetljuje dejstvo, da so v občini turistični objekti slabše kakovosti, ki se jih poslužujejo turisti z nižjimi dohodki. Znano je, da je turistična prožnost povpraševanja tem večja, čim nižji so dohodki možnih gostov, zato je znižanje kupne moči bolj in dalj časa učinkovalo na turistični promet.

Omeniti moram, da je glavni del turističnega prometa v poletnih mesecih, zato je slabo vreme v posameznih letih občutno zmanjšalo obisk, ker so bili

turisti prikrajšani za uživanje naravnih lepot, niso pa imeli nadomestila v drugih oblikah.

V celotnem turističnem prometu Slovenije je delež občine Mozirje 0,88 %. Za boljše ponazoritev primerjam turističnost občine z nekaterimi drugimi občinami s turistično intenzivnostjo in turistično gostoto. Turistična gostota je količnik, ki pove, koliko nočitev je v enem letu na en kvadratni kilometer. Turistična intenzivnost pa je število nočitev na 100 prebivalcev.

Občina	Intenzivnost	Gostota leta 1971
Mozirje	326,6	98,7
Radovljica	3.071,7	1.371,5
Kamnik	162,5	126,3
Ravne na Koroškem	105,2	83,1
Zalec	25,1	24,1
Piran	8.687,2	24.003,0
Celje	280,3	708,4
Slovenija	315,2	268,8

V piranski občini je intenzivnost 35-krat večja, v radovljiški pa 13,4-krat, zato je pristop v teh občinah k reševanju vprašanj turističnega gospodarstva povsem drugačen. Ti predeli se ukvarjajo predvsem z odpravljanjem ozkih grl v turistični nadgradnji, medtem ko se občina Mozirje ubada z osnovnimi vprašanji turističnega razvoja.

Na samem območju občine se turizem različno odraža v posameznih krajih. V Logarski dolini in Solčavi že močneje vpliva na gospodarstvo, saj je turistična intenzivnost 2.014, kar ne zaostaja mnogo za intenzivnostjo v občini Radovljica.

Nizka turistična gostota je posledica redke naseljenosti. Slaba stran razpršenih turističnih objektov po vsem ozemlju občine je, da ni usklajenega nastopa krajev v smeri kompleksnega izpopolnjevanja turistične ponudbe.

V turističnem gospodarstvu občine predstavlja poseben problem izkoriščenost objektov, saj je od tega odvisna rentabilnost naložb. Poprečno je bilo v letu 1971 izkoriščeno turistično ležišče samo 9,9 odstotka, ali 36 dni. Istega leta je bila poprečna izkoriščenost v Sloveniji 22,1 %. Najbolj je bil izkoriščen hotel na Golteh, najslabše pa planinski domovi, le 4,4 %; sobe pri zasebnikih so bile izkoriščene 5 %, sobe v zasebnih gostilnah 5 %, družbeni posteljni sklad pa 14 %. V juliju in avgustu, ko je bilo realiziranih 25.890 nočitev, ali dobro polovico vsega letnega prometa, je bila izkoriščenost samo 30,4 %.

VII. RAZVOJ TURIZMA V PRIHODNJE

Občina Mozirje je na stopnji turističnega razvoja, ko prehaja iz ekstenzivne turistične nadgradnje v intenzivno izgradnjo turističnih zmogljivosti, kar pogojuje vlaganje večjih gmotnih sredstev. Večje vlaganje sredstev zahteva temeljito proučitev vseh okolnosti, da bo zagotovljena smotrnost naložb. Spontano reševanje turističnega razvoja in posnemanja drugih razvitejših območij, ne da bi kritično proučili lastne možnosti, lahko privede do neustrezne turistič-

ne ponudbe, s tem pa do razočaranj, še posebno tedaj, če so v turistično nadgradnjo vložena večja gmotna sredstva. Znano je, da zahteva turistična ponudba večji del vlaganj v osnovna sredstva, ki so prostorsko vezana. Če ni pravičnega izbora kraja postavitve objektov, če ni vzpostavljena kompleksna turistična ponudba, ostajajo težko zbrana materialna sredstva zamrznjena, na osnovi tega pa zgrešeno spoznanje, da turizem v nikakršni obliki ne more povečati gospodarske aktivnosti. Zavedati se moramo, da samo postopni razvoj turizma zagotavlja gospodarnost naložb.

Turizem ni domena samo gostinstva, prometa in trgovine, temveč vsega gospodarstva. Poleg čiste turistične nadgradnje, morajo biti tudi drugi neposredno nerentabilni objekti (komunalne naprave, športna igrišča, vzdrževanje kulturnih spomenikov). Upoštevati moramo tudi vedno večjo giblivosť turizma. Turist hoče čim več videti in doživeti, zato morajo biti kraji čimbolj dostopni, prav tako tudi zanimivosti na samem turističnem predelu. Tesno povezano z razvojem turizma je vprašanje kadrov. Še preden začnemo z izgradnjo turističnih objektov, je potrebno zagotoviti osebje s strokovno izobrazbo. Domačine, ki iščejo zaposlitev v turistični stroki, je potrebno primerno usposobiti za ta poklic. Zavedati se moramo, da so vsi prebivalci prodajalci turističnih dobrin, zato je tudi turistični vzgoji treba posvetiti vso pozornost. Poseben problem je prodaja turističnih storitev in obveščanje turistov o znamenitosti krajev.

Vsem raznovrstnim zahtevam turistov Gornja Savinjska dolina ne more ustreči, vendar pa mora težiti k razvijanju take zvrsti turizma, za katere ima stvarno najboljše pogoje. Po mojem mnenju bodo prevladovale v občini Mozirje tele zvrsti turizma:

1. gorski klimatični turizem,
2. izletni turizem,
3. športni turizem (zimski športi, lov, ribolov in planinstvo), kot dopolnilna oblika pa tudi kulturni turizem.

Gornja Savinjska dolina je v celoti primerna za razvijanje turizma. Prostorke analize Inštituta za ekonomska raziskovanja v Ljubljani so pokazale, da je potrebno za polno turistično izkoriščanje doline 10.000 turističnih ležišč, kar pomeni 7,2-kratno povečanje v primerjavi z današnjim stanjem. Glede na to se postavlja vprašanje, kako prilagoditi izgradnjo turističnih zmogljivosti, da bodo ustrezale tržišču, ob nizkih materialnih možnostih gospodarstva občine. Zaradi nerešenih infrastrukturnih objektov (parki, ceste, kopališča, igrišča) trenutno ni zanimivo za naložbe tujega kapitala razvitejših krajev.

Investicijska politika v turističnem gospodarstvu občine bi se morala voditi tako, da se najprej zagotovi polno izkoriščanje gorskega turističnega centra na Golteh. To pomeni, da je potrebno najprej zgraditi ob vznožju Mozirskih planin, predvsem v Mozirju in na Ljubnem ob Savinji restavracijske in prenočitvene zmogljivosti ter celotno turistično infrastrukturo, seveda pa je treba dograditi sam turistični center. Druga etapa izgradnje bi bila v Logarski dolini. Solčavi in Lučah, kjer je potrebno predhodno urediti sodoben dostop. Ko bo modernizirana cesta preko Črničva, bodo nastali vsi pogoji, da se začne razvijati turistično središče tudi v Gornjem gradu.

Gmotne možnosti gospodarstva občine dopuščajo razvijanje majhnih in srednjih obratov v manjših turističnih krajih. Tudi pri teh odločitvah je pomembno, da so vsi obrati do neke mere zgoščeno razporejeni, ker je le tako mogoče zagotoviti boljše in popolnejše usluge, ki jih zahtevajo današnji turisti. V daljšem časovnem obdobju bodo ta manjša jedra zrasla v turistična središča v pravem pomenu, ker bodo postala s povečanim prometom in s splošno turistično klimo v kraju samem zanimiva tudi za vlaganje kapitala od drugod.

Velike možnosti so tudi v pospeševanju tako imenovanega kmečkega turizma. Izkušnje gorskih območij Avstrije in Švice ter dosežki posameznikov v sami Gornji Savinjski dolini kažejo, da je mogoče uspešno nastopati na turističnem tržišču tudi s kapitalno manj zahtevnimi objekti. Vedno bolj se pojavlja popraševanje po posebnih turističnih uslugah, ko želijo ljudje preživeti prosti čas v izvirnem kmečkem okolju, tega pa je v občini sedaj še na pretek.

Ivan Stopar, konservator

SPOMENIŠKOVARSTVENI RED ZA MESTO ŽALEC

Študija predstavlja redigiran povzetek elaborata, ki ga je zavod za spomeniško varstvo Celje v marcu 1970 izdelal za potrebe urbanistične službe. Temelji na gradivu, ki ga hrani zavodov arhiv, pri terenskem preučevanju aglomeracije in njeni valorizaciji pa sta sodelovala konservatorja Anka Aškerc in Ivo Prodan.

1. Zgodovinski oris

Žalec se v zgodovini omenja sorazmeroma zgodaj. Na prvo, čeprav še sporno omembo naselja, naletimo l. 1147, zanesljivo sporočilo pa datira v l. 1182, ko je bil tu sedež deželno knežjega urada. Kraj je bil središče pomembne fare, v katero je bilo vključeno tudi Celje, in je imel že l. 1265 lastno sodišče. L. 1259 se omenja kot *villa Saxumfeld*, l. 1260 pa kot trg *Sachsenvelde* — *s. Nicolaus*. Žalec je takrat že imel trške pravice, v 16. stoletju pa se omenja celo kot mesto. V opisu gotoveljskega deželnega sodišča iz l. 1524 je namreč rečeno, da je segala njegova meja do starega trškega ali mestnega obzidja — »auf die alt Markht oder Statmawer« — l. 1574 pa je v dvornem davčnem registru govora o »*sigillum civitatis*« — mestnem pečatu.

Zdi se, da segajo zametki prvotne žalske naselbine vsaj že v 12. stoletje. Za to bi pričalo tudi ime Žalec, ki sodi med najstarejša slovenska imena, saj znani slovenski jezikoslovec Fran Miklošič celo nemško obliko imena Sachsenfeld izvaja iz slovenske osnove. Pirchegger nasprotno postavlja domnevo, da je nemško ime naselbine povzeto po saški materi grofa Bernharda (umrl 1147).

Kje je stala prvotna naselbina Žalec, ki se v srednjeveških virih omenja kot »*Alt Sachsenueld*« ali »*Alt Saxenfeld*«, je težko reči, vsekakor pa je ne kaže iskati na mestu današnjega Šempetra, ki je kot sedež prafare pač starejši. Kljub temu pa je bilo naselje Žalec že v 14. stoletju dokaj pomembno. Imelo je svoj pečat in svojega trškega sodnika, nekateri pa celo domnevajo, da je bilo že takrat obzidano. Domneve zaenkrat ni mogoče preveriti, vendar pa je obzidje, ki je oklepalo župnijsko cerkev in Frengo, nastalo šele okoli l. 1500 po prvih turških napadih. Na to kaže še ohranjeni taborni stolp ob cerkvi, čigar arhitekturne sestavine zanesljivo sodijo v čas pozne gotike.

O utrjenem dvoru iz 15. stol. (l. 1498: *edelmansicz — Andrä's von Lilienberg*) danes ni več sledu. Znani raziskovalec Savinjske doline Rajko Vrečer domneva, da je stal dvor na Frengi, kjer so našli pri izkopavanju temeljev za današnje stavbe močno zidovje in dobro ohranjen vodnjak. Vsekakor pa se je do takrat že izoblikovala značilna trška zasnova, ki se je ohranila do danes.

Gre za naselbino, kakršne so se v srednjem veku pogosto razvile ob pomembnih prometnih žilah. V nasprotju z naselbinami, ki so nastajale ob važnih trgovskih križiščih ali ob vznožjih pobočij, kjer je bil sedež fevdalnega gospoda, karakterizirajo našo aglomeracijo strnjena pozidava ob obeh straneh velike ceste, katere dominantno tvori župnijska cerkev na skrajnem zahodnem koncu naselbinskega jedra. Stavbna črta objektov na obeh straneh prometne žile ne teče paralelno. Naselbina, postavljena v os vzhod—zahod, se na obeh koncih zoži, na sredi pa v rahlem ovalu razširi, tako da formira razpotegnjen, a vendar sklenjen trg. Na obeh koncih trga so bila v poznem srednjem veku utrjena trška vrata, ki se v nekaterih starejših listinah menda izrecno omenjajo, v globino pa naselje ni seglo ne na severu ne na jugu. Za nizom trških objektov ob cesti so zadaj gospodarska poslopja, takoj za njimi pa polja z značilno ozko srednjeveško parcelacijo, ki se je delno ohranila, kolikor tega sistema niso porušile stavbe, pozidane v zadnjih decenijah. V 16. stoletju je fiziognomija naselja že skoraj povsem izoblikovana, njegov pomerij pa približno ustreza današnjemu mestnemu jedru.

Po sočasnih podatkih lahko sklepamo na močno razvito trško zavest v tem kraju in le tako si lahko razložimo vidno vlogo, ki jo je naselje odigralo v dobi protestantizma, saj je gibanje prav v Zalcu imelo eno izmed svojih trdnih postojank. Protestantje so se najprej zbirali v še danes ohranjeni Zotlovi kovačnici, kjer naj bi bila po izročilu luteranska molihnica, pozneje pa so v bližnjih Govčah pozidali novo protestantsko cerkev z značilnim okroglim ladijskim

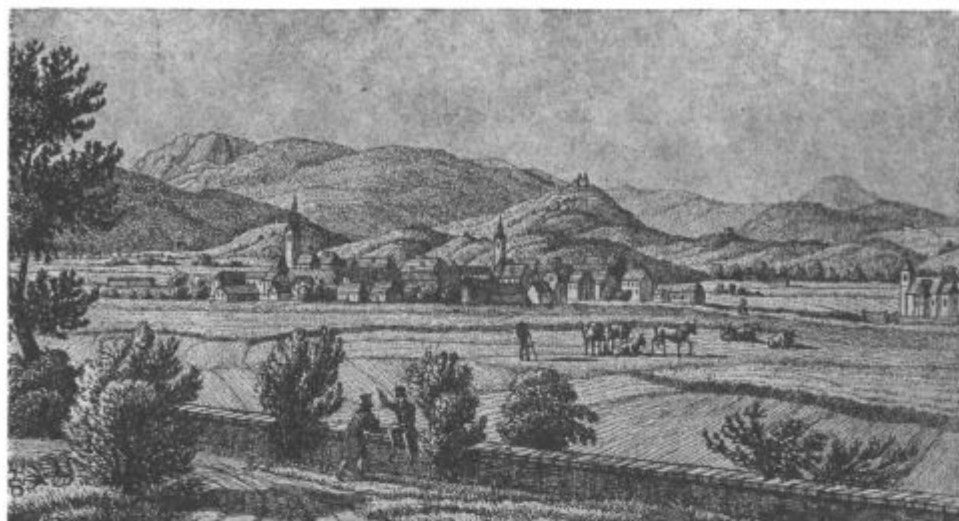
Neznani Slezijec: Zalec s severa l. 1813. Detajl.

prostorom (1582—1588). Cerkev so v dobi protireformacije porušili, toda njeni ostanki so bili pred nekaj desetletji še vedno vidni. Tako ne preseneča, da je naselje Žalec že takrat obstajalo iz trdno zidanih kamnitih hiš. Nekatere so se pod poznejšimi preoblikami ohranile do današnjih dni, saj ponekod v Žalcu še vedno naletimo na kamnite gotske portale. V času, ko po naših manjših trgih prevladujejo lesene stavbe, je to vsekakor izjemno.

V 17. in 18. stoletju Žalec ne spremeni dosti svoje fiziognomije. Ostane v okvirih, ki jih je začrtal pozni srednji vek, le znotraj tega okvira se stavbe večajo in lepšajo. Iz tega časa se je ohranila tudi prva likovna upodobitev naselbine. Izvira iz skicirke anonimnega šlezijskega popotnika, ki je v letih 1710—1714 obiskal naše kraje ter mnoge izmed njih upodobil. V skicirki, ki je l. 1936 prišla v posest zgornjeavstrijskega deželnega arhiva v Linzu ob Donavi, je šestnajst upodobitev spodnještajerskih krajev. List, na katerem je poleg Žalca in bližnjega Novega kloštra neznan popotnik narisal tudi Žičko kartuzijo, ima številko 239. Risba je nastala v aprilu 1713, ko je Šlezijec romal preko Ptuja, Celja in Žalca proti Ljubljani. Pod risbo je besedilo: »*Saxenfelt ein kleiner Markt ober Cilli an der Crainerischen granitz unweit dem Wasser Sana, welches unter Zill gegen Agram hinunter in die Saw schluket*«. Po Cevčevem slovenskem prevodu se tekst glasi: »Žalec je majhen trg nad Celjem ob kranjski meji, nedaleč od reke Savinje, ki pod Celjem teče proti Zagrebu v Savo«. Risba seveda ni natančna in je komaj nekaj več kot bežna skica. Kljub temu pa v skopih potezah kaže bistvene karakteristike trga. Nad sklenjenima vrstama hiš na obeh straneh ceste se pne gmota župnijske cerkve sv. Nikolaja z mogočnim zvonikom, levo od naselja pa je samostojno locirana podružniška cerkev sv. Kancijana. Nekdanjega obzidja okoli župnijske cerkve in Frengje ni mogoče natančno razbrati, vsekakor pa ni videti nobenega sledu obzidja, ki naj bi opasovalo naselje. Zvonika obeh cerkva sta pokrita s strmo piramidasto kapo, kar kaže, da Žalca v tej dobi še ni zajel val barokizacije — ta se sicer najbolj nazorno kaže po značilnih čebulastih strehah, kakršna na Šlezijčevi risbi že krasi bližnjo kapelo v Novem kloštru. Naselje je narisano v določeni skrajšavi, saj je bil trg nedvomno že takrat mnogo bolj razpotegnjen, po drugi strani pa je ta skrajšava razumljiva in celo nujna, če je hotel popotnik na istem listu papirja upodobiti hkrati še podružnico sv. Kancijana (ki je v osnovi še romanska) ter zlasti še uro hoda oddaljeni Novi klošter.

Drugič je bil — kolikor vemo — Žalec upodobljen na začetku 19. stoletja. Če je anonimni Šlezijec narisal naselje pri pogledu s severa, nam list iz Kaiserjevega albuma štajerskih mest in naselij iz let 1825—1832 kaže pogled na trg z juga z goro Oljko v ozadju. Razloček med obema upodobitvama je takoj opazen. Na Kaiserjevi upodobitvi naselje ni več tako enovito strnjeno kot pri Šlezijcu — ob starem jedru so zrastle novi objekti. Zvonika, ki še vedno dominirata nad naselbino, sta dobila baročni kapi, predvsem pa je izginila ostra cezura med naseljem in obdajajočo ga pokrajino.

Kaiserjeva veduta nas že postavi v čas, ko je jedro Žalca dobilo svoje karakteristične poteze. Gre za pretežno klasicistično podobo fasad z značilnimi savinjskimi kamnitimi portali. Hiše še vedno ostajajo pri tleh, le posamične med njimi se poženo za nadstropje v višino. Nekdanji baročni ali nemara celo srednjeveški portali na fasadah skoraj docela izginejo. Ohranjajo se le na neka-

Kaiserjeva suita: Žalec z juga ok. l. 1830.

terih stavbah, kot je stara kaplanija, na manj uglednih dvoriščnih straneh hiš ali ob vhodih v kleti.

Ta podoba se bistveno ne menja niti v drugi polovici 19. stoletja, ko se prične Žalec vedno odločneje razvijati v pomembno gospodarsko središče spodnje Savinjske doline, kar je postal nemalo po zaslugi hmelja, ki so ga tedaj pričeli uvajati v te kraje. Kot znamenje povečanega blagostanja prično ob koncu stoletja zidati prve večje stavbe v historičnih slogih, ki pa se pojavljajo le poredkoma in posamično ter ne vplivajo bistveno na značaj trga. Take stavbe nastajajo tudi še na začetku 20. stoletja, v obdobju med obema vojnama pa srečamo težnjo po »modernizaciji«
skromnejših starejših objektov. Prav te, največkrat improvizirane modernizacije, na katere naletimo tudi še v času po drugi svetovni vojni, so naselju prizadejale največjo škodo, čeprav niso mogle uničiti njegove ubrane podobe. Značilnost teh posegov je v tem, da lastniki stavb brez pridržkov povzemajo tuje modne vzore, ki jih do kraja ne razumejo. Tako nastajajo stilne spake, ki delujejo kot tujki v organskem tkivu naselbine.

29. septembra 1964 je bil Žalec proglašen za mesto. Tako je postal ta datum mejnik v večstoletnem razvoju naselja, ki hkrati označuje njegovo novo kvaliteto. V obdobju po osvoboditvi je namreč gospodarski pomen naselja nenehno naraščal, vzporedno pa so ob starem jedru nastajale nove soseske, katerih celokupnost danes označujemo z besedo mesto. Poleg novih javnih in upravnih stavb so zrasi zlasti novi stanovanjski predeli, vse pa kaže, da se bo razvoj v naslednjih desetletjih nadaljeval z nezmanjšano intenziteto. Tako je razumljivo, da naletimo v zadnjem času tudi na čedalje bolj organizirano skrb za skladni urbanistični razvoj naselja. V sklopu načrtov in programov pa je potrebno ustrezno ovrednotiti tudi historični zametek naselja, oziroma njegovo staro jedro, ki mu mora biti v mestnem tkivu dodeljena posebna, funkcionalno pretehtana, a hkrati organsko pogojena vloga.

2. Karakteristike mestnega jedra

Jedro naselja Žalec se razteza v osi vzhod—zahod ob veliki cesti, ki povezuje Ljubljano preko Celja z Mariborom in katere potek v veliki meri določa že trasa stare rimske ceste Emona—Celeia—Petovio. Gre za tip razpotegnjenega naselja, čigar zasnova se je izoblikovala v poznem srednjem veku in je v principu do danes ostala neokrnjena, saj je sodobni razvoj širil mesto predvsem na agrarne površine južno in severno od starega jedra, na zahodu pa se je novi del naselja razvil sicer prav tako ob veliki cesti, vendar je od starega jedra ločen z močno cezuro.

Jedro Žalca obsega torej celotno staro naselbino, to je del Savinjske ceste od hišne številke 1 do hiše številka 9 (območje nekdanjega tabora in Frenge) in ves Šlandrov trg. Potlej prekorači potok in se logično konča s stavbama št. 5 in 6 na Celjski cesti.

Območje starega jedra v opisanem obsegu označuje popolna sklenjenost. Manjše cezure predstavljajo le ulice, ki se s severne in južne strani pravokotno iztekajo na Šlandrov trg, vendar so te cezure nebistvene in jih optično komaj zaznamo, saj delujejo predvsem kot ritmični element. Podrobna primerjava današnje zasnove z zasnovo, kakršna je vrisana v franciscejskem katastru, pokaže, da imamo v Žalcu že pred poldrugim stoletjem opraviti s prav tako kompaktno pozidavo kot danes. Hiše so pozidane iz trdnega materiala, pri redkih izjemah pa gre za gospodarska poslopja.

Tudi tlorisna zasnova naselja Žalec je rezultat večstoletnega organskega razvoja. Značilno zanjo je, da črte stavb severno in južno od velike prometne žile ne tečejo vzporedno. Če iščemo zametek naselbine ob današnji Savinjski cesti na območju župnijske cerkve sv. Nikolaja s poznejšim taborom in Frengo, lahko ugotovimo, da neizravnost stavbnih črt v tem delu mesta izvira iz specifične vloge tega predela v srednjem veku. Cerkev s taborom je bila enota zase, drugo enoto pa je tvoril blizu nje ležeči dvor Andreja pl. Lilienberga. Enoti sta bili od kraja ne samo ločeni, ampak tudi samostojno utrjeni, tu nekje pa so bila svojčas najbrž tudi zahodna trška vrata v sklopu obrambnega sistema naselbine.

Na manjšem križišču vzhodno od cerkve se začne (po hišnih številkah končuje) današnji Šlandrov trg. Skraja tečejo stavbe nekako do prve tretjine trga še paralelno, potlej pa se stavbna črta zalomi in trg se prične lijakasto širiti proti vzhodu. Pri hišni številki 23 se nato stavbna črta severnega niza hiš zalomi. Hiša številka 21 stoji že izven stavbne črte, zamaknjena za več metrov proti severu, hkrati pa nakazuje izhodišče za novo stavbno črto, ki se nato ob izlivu Šladrovega trga proti Celjski cesti spet približuje dani komunikaciji. Hkrati se prične približevati komunikaciji tudi niz stavb južno od ceste, tako, da se trg na vzhodni strani spet lijakasto zoži in tako sklene.

Če na kratko povzamemo, nam že bežen pogled na mestno situacijo pokaže, da je Šlandrov trg sestavljen iz dveh različnih enot. V zahodnem delu teko stavbe več ali manj paralelno, v vzhodnem pa se po močni nenadni razširitvi polagoma spet zblizujejo do konca starega naselja.

Taka zasnova je logična, če upoštevamo, da dane stavbne črte niso nastale naključno. Zožitev trga na njegovem vzhodnem in zahodnem koncu je pogojeval sistem poznosrednjeveške obrambe tabora in Lilienbergovega dvora, drugače pa je s potekom stavbnih linij v zahodnem delu Šladrovega trga. Tu so se na-

Pogled na Šlandrov trg z vzhoda.

selili imovitejši tržani, medtem ko so drugo, vzhodno polovico trga poselili siromašnejši sloji. Tako je v vzhodnem delu trga nastal tudi razširjeni prostor, kamor so kmetje ob semanjih dneh lahko pripeljali na prodaj svoje pridelke in živino.

Historično kontinuiteto neke organsko nastale aglomeracije sledimo ne le v značilnem rastru njene zasnove, marveč tudi v značaju starejših objektov, ki jih po njihovih stilnih sestavinah lahko podrobneje opredelimo. V Žalcu je vrsta takih objektov. Kot skoraj povsod, sodi tudi tu med najstarejše ohranjene sestavine naselbinskega tkiva župnijska cerkev, ki sicer ni prvotna, vendar je v svojem zahodnem delu ohranila zvonik, ki je datiran v leto 1518. Starejša po zasnovi je njena manjša podružna sestra, današnja pokopališka cerkev sv. Kancijana, ki jo postavlja dr. Zadnikar še v romansko dobo in sicer v 13. stoletje. Ker gre za podružnico, je morala biti prednica današnje župnijske cerkve nedvomno starejša in je stala morda že v 12. stoletju.

Staro naselbinsko kontinuiteto izpričujejo tudi nekateri profani objekti. V čas pozne gotike sodi poleg obrambnega stolpa ob cerkvi še Zotlova kovačnica (Savinjska c. 7), Fleisova hiša v zahodnem delu Šlandrovega trga (št. 27), pa tudi hiša št. 37 na zahodnem delu Šlandrovega trga in št. 17 na njegovem vzhodnem delu. O zgodnjem nastanku teh stavb govorijo ohranjeni poznosrednjeveški portali in oboki.

Tudi baročna doba je v Žalcu zapustila svoje sledove. Tu ne kaže omenjati vseh stavb z ohranjenimi baročnimi sestavinami, zato bomo opozorili le na po-

pustno kakršnokoli širjenje cestne trase. Pri vseh predvidenih posegih na območjih vzhodnega in zahodnega sklepa starega trga je potrebno predhodno soglasje spomeniške službe;

c) nedopustno je širjenje komunikacij, ki se s severne in južne strani stekajo v staro mestno jedro. Zlasti ni dovoljeno v ta namen odstraniti katerokoli stavbo v danem tkivu. Prav tako ni dovoljeno ustvarjanje novih cestnih križev, ki bi sklenjeno aglomeracijo presekali na dvoje in razbili njeno organsko zlitost;

č) vse fasade je obravnavati z zaglajenim apnenim ometom. Talni zidci naj bodo kamniti, vendar ne iz plemenitega brušenega kamna;

d) ohraniti je vse stare kamnitne portale, prav tako pa ni dovoljeno zamenjavati dvodelnih oken s tridelnimi. Kjer so v zadnjem času že namestili tridelna okna, jih je ob prvem stavbnem posegu spet zamenjati z dvodelnimi. Na oknih naj se po možnosti predvidijo polkna, medtem ko uporaba rolet ni dovoljena. Za vse adaptacije objektov, ne glede na to, koliko je pri tem prizadeta njihova zunanja podoba, je potrebno predhodno soglasje spomeniške službe;

e) vsa slemena morajo obvezno potekati v smeri vzhod—zahod, kar je upoštevati tudi pri eventualnih novih gradnjah na mestih, kjer trenutno stoje neustrezni objekti, ki so izven varovalnih kategorij in so na načrtu posebej označeni. Strehe morajo ohraniti običajni strmi naklon, kot kritina pa se dopušča samo bobrovec;

f) ohraniti je dani ritem fasad oziroma fasadnih odprtin in sicer tako, da se širina dvodelnih oken ne veča na račun vmesnega zidu, ki mora biti obvezno vedno širši od okenskih odprtin, da se ohrani stari karakteristični proporci.

Za staro jedro naselja Žalec velja varovalni režim, ki je predviden za spomeniške aglomeracije prve kategorije. Njegove kvalitete nas opravičujejo, da ga uvrstimo v to skupino, hkrati pa s tem sledimo valorizaciji spomenikov, ki jo je sestavil Zavod za spomeniško varstvo SRS v Ljubljani kot po zakonu pristojni zavod za valorizacijo spomeniških objektov. Za vsak poseg kakršnekoli narave znotraj zavarovanega območja torej velja zahteva, da se pristojne službe predhodno konsultirajo s pooblaščenimi spomeniškovarstvenimi organi. Objekti izven zavarovane cone se kot spomeniki tretirajo samo v primeru, če so zavarovani s spomeniškovarstvenim redom v sklopu urbanističnega reda za celotno območje občine (npr. podružnica sv. Kancijana) ali pa v primeru, če njihov historični značaj vzbuja sum, da gre za objekte spomeniške narave, čeprav jih spomeniška služba doslej ni evidentirala. To velja zlasti za stara znamenja in kapelice, stare kmečke domačije in gospodarska poslopja, eventualne tehniške spomenike, kot so stari mlini, žage ipd. Takšni spomeniki so zavarovani že po samem zakonu. Spomeniki so v elaboratu valorizirani glede na njihov pomen v mestnem tkivu.

4. Arhitekturni spomeniki v mestnem jedru

A — Spomeniki I. kategorije

Med spomenike I. kategorije so uvrščeni tisti objekti v starem mestnem jedru, ki poleg razmeroma največje starosti izpričujejo posebne stilne kvalitete ali pa so pomembni zaradi svoje kulturno-zgodovinske pričevalnosti.

a) Župnijska cerkev sv. Nikolaja

Župnijska cerkev je najstarejši v listinah imenovani stavbni objekt v Žalcu. Današnja cerkev ni prvotna, ampak pretežno izvira iz okoli l. 1903, ko so podrli večji del prejšnje cerkve, druge po vrsti, ki so jo postavili l. 1518. Od te druge cerkve se je v sklopu sedanje ohranil zvonik s kosom zahodnega dela ladje, čeprav tudi ta ni neizpremenjen. Dragocen je portal v zvoniku iz leta 1670, notranjščina objekta pa hrani več spomeniških vrednot, med njimi zlasti lepe nagrobnike ter znano Bergantovo oljno podobo sv. Miklavža.

b) Župnišče

Stavba izvira iz 17. stoletja in je pretežno ohranila svoj prvotni značaj, čeprav so jo zlasti v notranjščini večkrat predelovali. Značilne so arkade na njeni južni in vzhodni strani, ki se odpirajo proti dvorišču. Po Maroltovih navedbah so bile podobne arkade na pravokotnih slopih svojčas tudi v prizemlju, vendar so sedaj zazidane.

c) Stara kaplanija

Stara kaplanija, ali natančneje beneficijeva hiša, je nastala med leti 1721—1733, ko so vstavili vanjo sedanji portal. Na stavbi je ohranjena napisna plošča, ki se glasi: ANNO 1721 FVNDAVIT HOC BENEFICIUM A: R: D: GREGORIVS RANDL. Nad portalom je baročna freska, vkomponirana v njegovo čelo.

č) Obrambni stolp

Lociran je jugovzhodno od župnijske cerkve in je edini ohranjeni del nekdanje taborne fortifikacije, ki je bila dokončana pred letom 1524. Je enonadstropen, neometan, zidan iz prodnikov in pokrit s stožčasto streho. V pritličju je kupolasto obokan, v nadstropju pa ima raven, lesen strop. V pritličje in nadstropje držita kamnita portala, ki sta gotsko prirezana. Na stolpu je vzdana spominska plošča z dne 29. septembra 1964, ko je bil Zalec povzdignjen v mesto.

d) Stara kovačnica

To je stara Zotlova kovačija na Savinjski cesti št. 7. Stavba izvira iz 16. stoletja. Iz tega časa je grebenasti obok v veliki veži, značilni tlak in gotsko prirezani polkrožni kamnitni portal, ki drži na dvorišče. S prednje strani spominja na zgodnji nastanek stavbe poševni kontrafor, sicer pa je stavba tako zunaj kot znotraj močno predelana. Tu je bilo v dobi reformacije zbirališče žalskih protestantov, pozneje pa trški špital.

e) Savinova hiša

Je značilna reprezentančna trška stavba s skoraj intaktno fasado iz l. 1669, ki je bila l. 1972 obnovljena. Pomembna je tudi kot dom slovenskega skladatelja Rista Savina. Predvideno je, da bi v prihodnje rabila izključno kulturnim potrebam. Že danes pa sta v njej skladateljeva spominska soba in žalski likovni salon.

f) Heraldična plošča

Na gospodarskem poslopju hiše na Celjski cesti št. 6 je vzdana na fasadi marmorna heraldična plošča iz 17. stoletja. Plošča še ni proučena, tako da ne poznamo niti njenega izvora niti njenega pomena. Če bi prišlo do rušenja poslopja, bi jo veljalo primerno deponirati in ji nato skupno s pristojno spomeniško službo določiti ustrežnejše mesto. Plošča je zdaj povsem skrita za zelejnem in ovijalkami.

B — Spomeniki II. kategorije

Med spomenike druge kategorije so uvrščeni starejši objekti z območja starega mestnega jedra, ki zaradi svojih spomeniških sestavin zaslužijo posebno varstvo. V tej skupini so predvsem spomeniki z dragocenimi arhitekturnimi členi, kot so kamniten portali, stari oboki, arkade in podobno. To so naslednji objekti: Celjska cesta št. 5: intaktna fasada, kamniten portal z letnico 1840, oboki v veži, karakteristična je lega objekta ob sklepu trga; Šlandrov trg št. 3: intaktna fasada, kamniten portal z letnico 1836; Šlandrov trg št. 7: intaktna fasada, opečen portal z letnico 1837, baročni oboki v veži; Šlandrov trg št. 9: intaktna fasada, kamniten portal, oboki; Šlandrov trg št. 11: intaktna fasada, kamniten portal, oboki v nekdanji črn kuhinji; Šlandrov trg št. 13: kamniten portal, neustrezno preurejena fasada (teraco talni zidec); Šlandrov trg št. 17: oboki v kleti, renesančno gotski vhod v klet, križni oboki v veži in sobi, banjast obok v kuhinji, freska na fasadi; Šlandrov trg št. 21: kamniten portal, banjast obok z lunetami, arkade na dvoriščni fasadi; Šlandrov trg št. 27: intaktna fasada, poznosrednjeveški oboki v kleti in pritličju, baročne arkade na dvoriščni fasadi; Šlandrov trg št. 29: kamnit portal na fasadi, gotško renesančen vhod v klet, kleti iz 16. stoletja; Šlandrov trg št. 31: intaktna fasada, zaglajeni omet, kamniten portal; Šlandrov trg št. 33: rojstna hiša Janeza Hausenbichlerja, očeta hmeljarstva v Spodnji Savinjski dolini, fasada spodaj predelana, zgoraj intaktna, spominska plošča; Šlandrov trg št. 37: portal iz 16. stoletja, baročna arkada na dvoriščni strani, okenski okvir iz 16. stoletja; Šlandrov trg št. 4: intaktna fasada, kamniten portal, obokana veža — banja z oprogami; Šlandrov trg št. 20: fasada je v pritličju delno predelana, zgoraj pa še intaktna, kamniten portal, oboki v pritličju in nadstropju, arkade na dvoriščni fasadi, portal z letnico 1818 v nadostropju; Šlandrov trg št. 28: spodaj predelana fasada, zgoraj intaktna, kamniten portal, banjast obok z oprogami v pritličju, arkade v prvem nadstropju na dvoriščni fasadi; Šlandrov trg št. 30: intaktna fasada, lepa lesena vrata in okenska krila, kamniten portal, obok v pritličju, arkade v prvem nadstropju na dvoriščni fasadi; Šlandrov trg št. 34: fasada je spodaj neustrezno predelana, arkade v prvem nadstropju na dvoriščni fasadi, poševen zid na zadnji strani objekta; Šlandrov trg št. 38: fasada v pritličju neustrezno predelana s teraco parapeti, zgoraj intaktna, kamniten portal, banjast obok z oprogami v veži, arkade na dvoriščni strani, v pritličju zazidane, v nadstropju odprte, železna vrata na podstrešje; Savinjska cesta št. 1: intaktna fasada, križni obok v veži, obok v kleti.

C — Spomeniki III. kategorije

Med spomenike III. kategorije smo uvrstili objekte, ki imajo pretežno ambientalno vrednost. To so objekti brez posebno dragocenih historičnih sestavin, ki pa so vendarle usklajeni z dano okolico. Gre največ za tipične pritlične ali nadstropne hiše trškega značaja, ki imajo pogosto še ohranjena dvodelna okna in ubrane proporce. V tej skupini so napolned tudi objekti iz konca 19. in začetka 20. stoletja, zidani v historičnih slogih, ki bi jih v tkivu trške arhitekture težko nadomestili s čim ustrežnejšim. Med objekte tretje kategorije smo uvrstili stavbe: Celjska cesta št. 6; Šlandrov trg št. 5, 15, 19, 23, 35, 39, 41 a, 2, 6, 8, 10, 12, 14, 16, 18, 26, 32, 36, 40, 42; Savinjska cesta št. 3, 6, 8 in 9.

D — Nekategorizirani objekti

Nekategoriziranih objektov ne naštevamo posebej, so pa razvidni iz priloženega načrta. Gre za objekte, ki so se kot tujek vrinili v organizem naselbine in s svojo neadekvatnostjo motijo njeno sklenjenost in ubranost. Teh objektov torej ne varujemo, pač pa težimo za tem, da bi se čim ustrežneje prilagodili danemu okolju. Kolikor se nameravajo ti objekti adaptirati ali odstraniti, je spomeniška služba zainteresirana, da bodo preurejeni ali novi objekti, ki bodo zrasli na njihovem mestu, skladno zlit s celoto.

5. Varovalni režimi

a) Varovalni režim I. stopnje velja za spomenike I. kategorije in zahteva naslednje:

— varovanje in stalno vzdrževanje spomenika v vsej njegovi izvirnosti, neokrnjenosti in zgodovinski pričevalnosti;

— načelno je dovoljena le konservacija ali prezentacija spomenikov;

— sleherni poseg je mogoč le po predhodni raziskavi spomenika in izdelavi ustrezne spomeniškovarstvene študije; vsa vzdrževalna ali prezentacijska dela morajo potekati ob stalnem nadzorstvu pristojne spomeniške službe.

b) Varovalni režim II. stopnje velja za spomenike II. kategorije in zahteva naslednje:

— varovanje vseh spomeniških sestavin objekta;

— posegi v okviru ustrezne funkcije so mogoči le po predhodni študiji, z dovoljenjem in pod nadzorstvom pristojne spomeniške službe.

c) Varovalni režim III. stopnje velja za spomenike III. kategorije in zahteva naslednje:

— varovanje bistvenih spomeniških sestavin objekta;

— vse posege je mogoče izvajati le po predhodnem soglasju in ob nadzoru spomeniške službe;

— pred začetkom del je treba izdelati ureditveni načrt.

Vsi trije varovalni režimi dopuščajo tudi zahtevo spomeniške službe, da se odstranijo spomeniško neustrezne ali moteče sestavine spomenika ali spomeniškega območja. Kar zadeva nekategorizirane objekte znotraj zavarovane aglomeracije, je potrebno soglasje spomeniške službe pri vsakem posegu, da se njihova bodoča podoba uskladi z ambientom.

Uporabljena literatura

Hans Pirchegger: Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Gülden, Städte und Märkte, München 1962.

Ignaz Orožen: Das Bisthum und die Diözese Lavant, III/1. Das Archidiakonat Saunien, Cilli 1880.

J. A. Janisch: Topographisch-statistisches Lexikon von Steiermark, Gradec 1885.

Rajko Vrečer: Savinjska dolina, Zalec 1930.

Marijan Marolt: Umetnostni spomeniki Slovenije III, Dekanija Celje, Maribor 1931.

Jože Curk: Topografsko gradivo II. Sakralni spomeniki na območju občine Žalec, Celje 1967.

Jože Curk: O urbanistično-gradbenih zasnovah trgov in mest v Posavinju, Ob-sotelju in Posavju, ZCC, Celje 1962.

Ivan Stopar: Topografski zapiski, spomladi 1964.

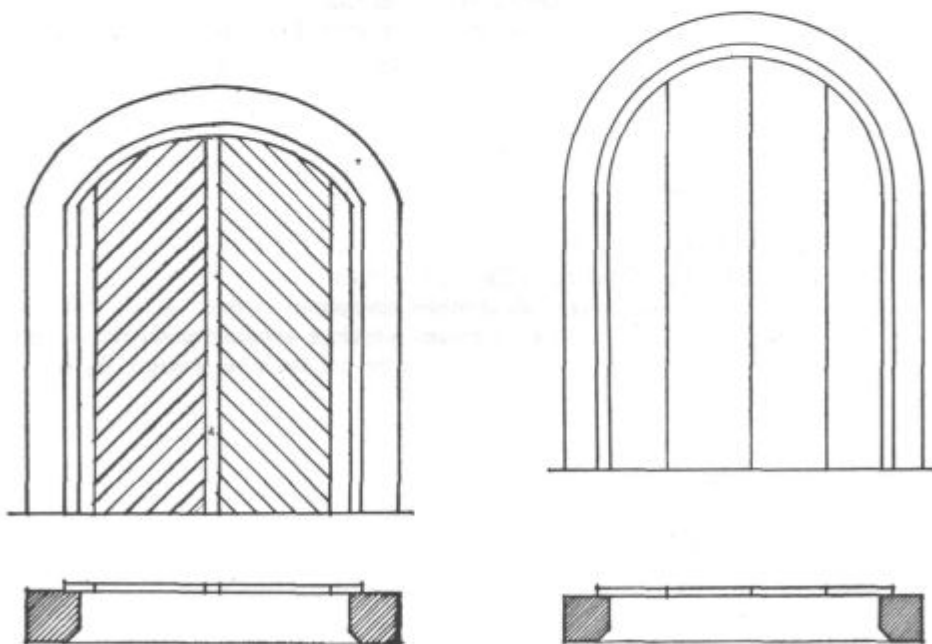
Anka Aškerc: Topografski zapiski, februar 1970.

Milan Natek: Žalec — naselje in prebivalstvo. Savinjski zbornik, Celje 1965.

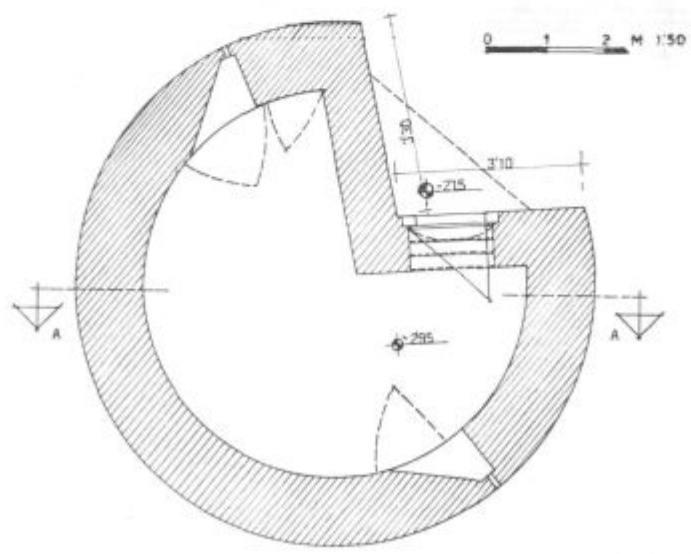
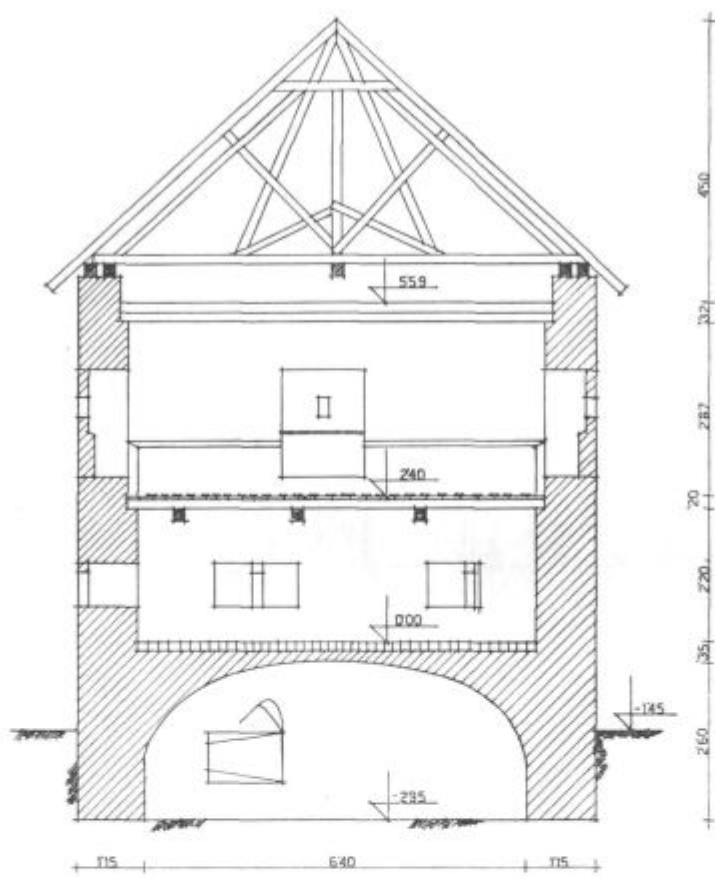
Dane Debič: Zasnove urbanizacije v žalski občini. Savinjski zbornik, Celje 1965.

Emilijan Cevc: Vedute slovenskih krajev iz začetka XVIII. stoletja. Kronika VII., Ljubljana 1959.

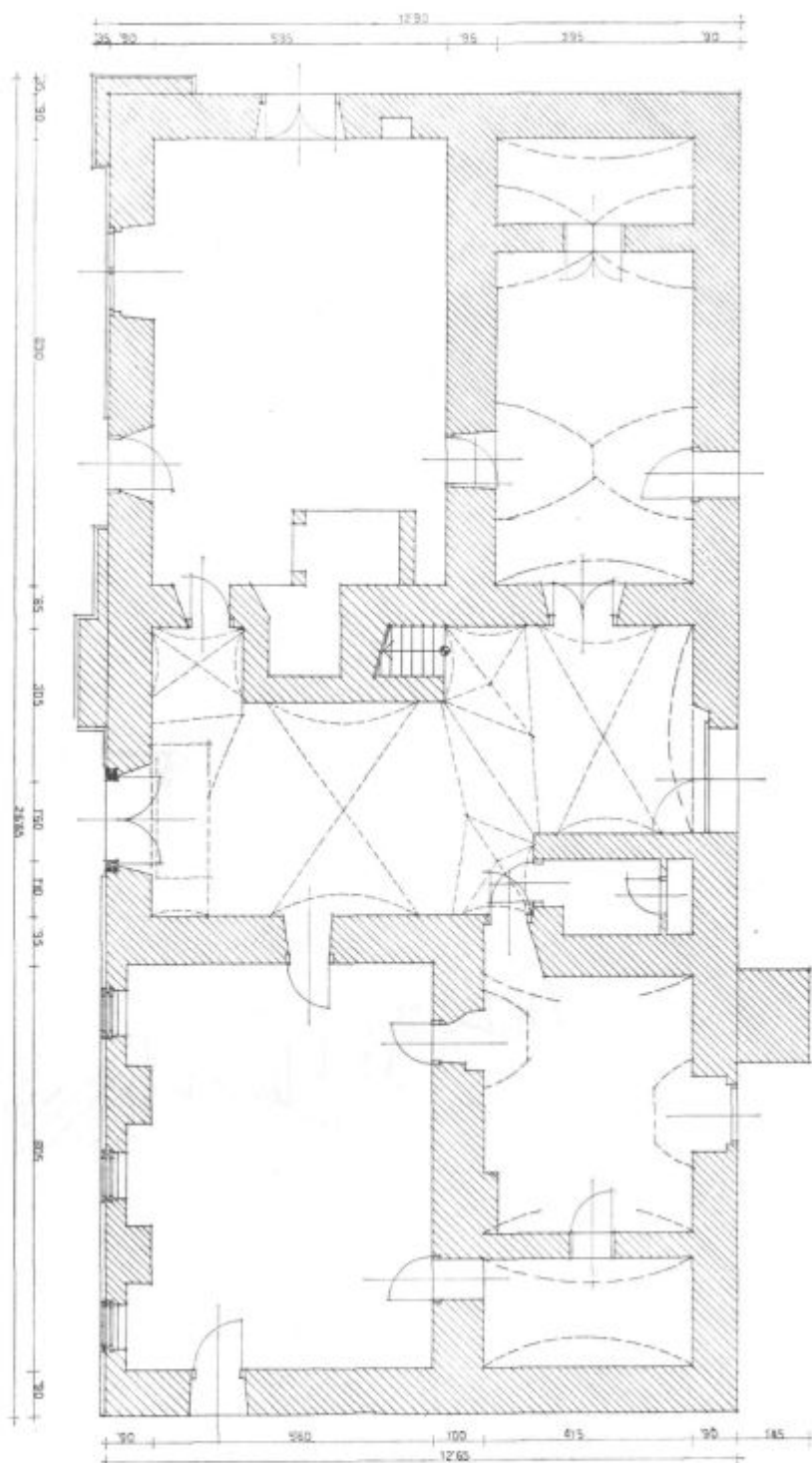
Dr. Marijan Zadnikar: Romanska arhitektura na Slovenskem, Ljubljana 1959.

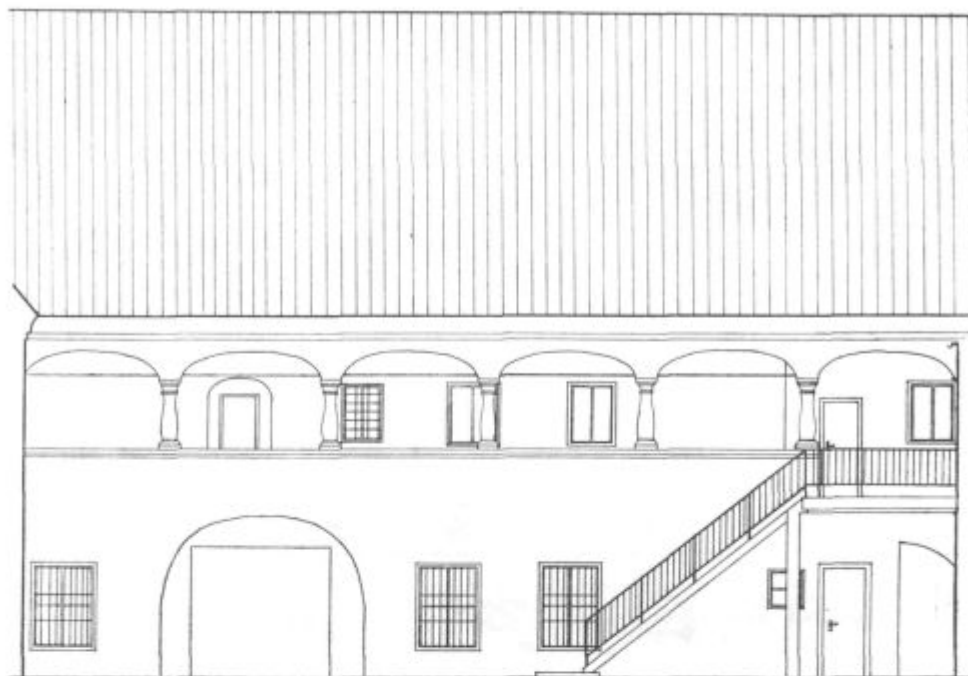
Levo: vzhodni portal v obrambnem stolpu. Desno: portal v veži hiše na Šlandrovem trgu 17. Risal I. Gričar.

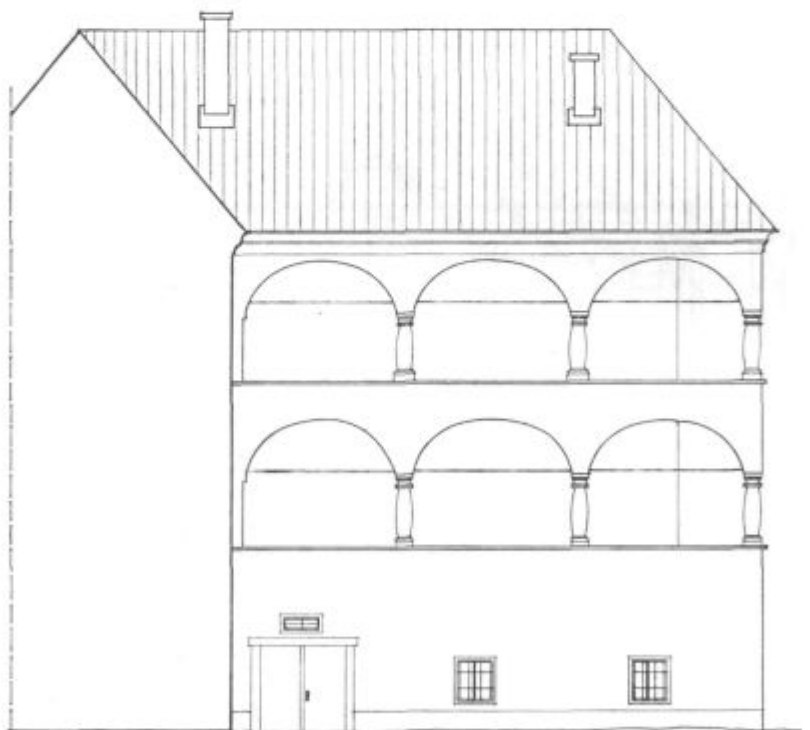
Prerez in tloris kleti obrambnega tabornega stolpa. Risal I. Gričar.

Tloris Zlatove kovářnice (Štádrov trg 25) z renesančním grebenastým obokom v
vzhodni veži. Risala I. Gričar in B. Čeh.

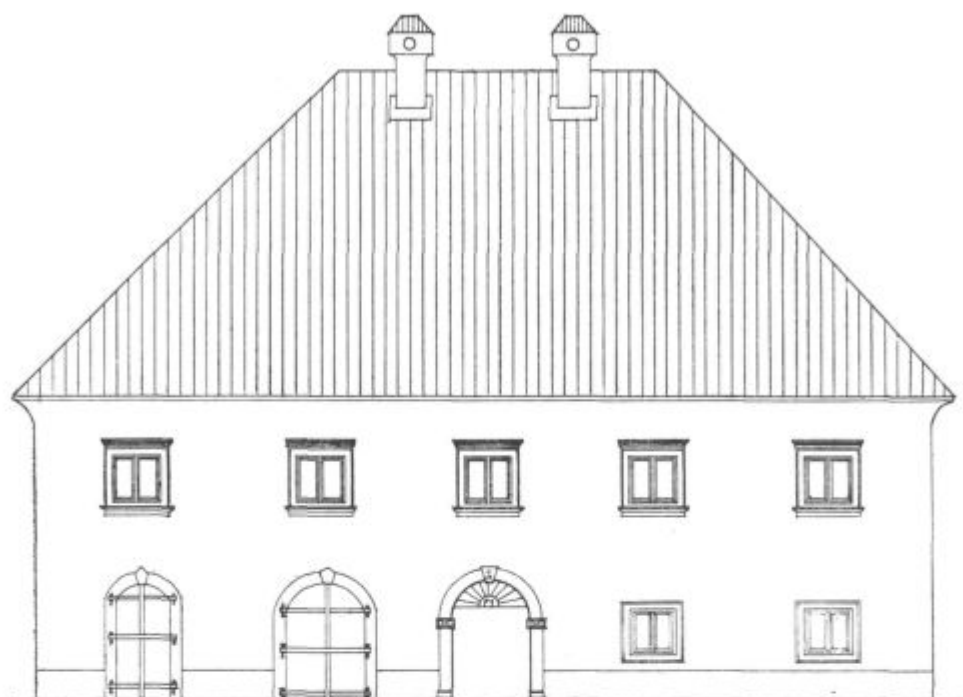

Južna fasada hiše Šlandrov trg 20. Risal B. Čeh.

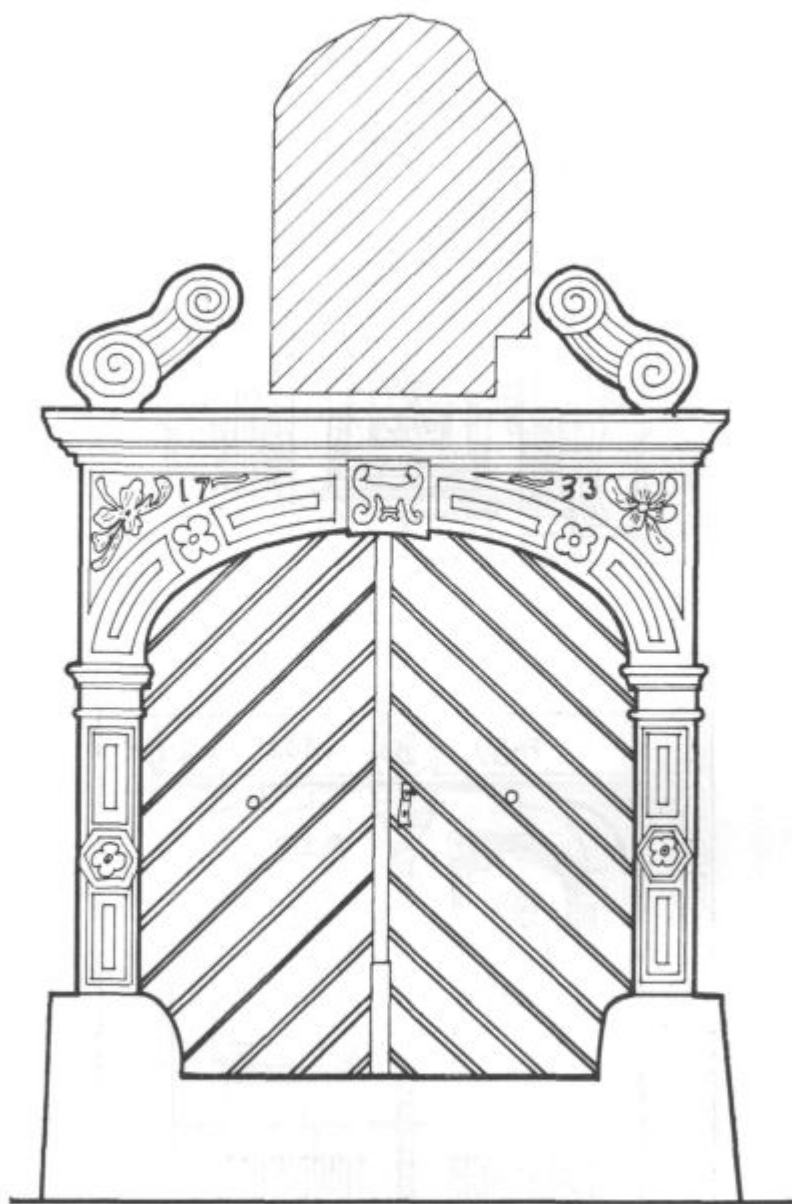

0 1 2 3M

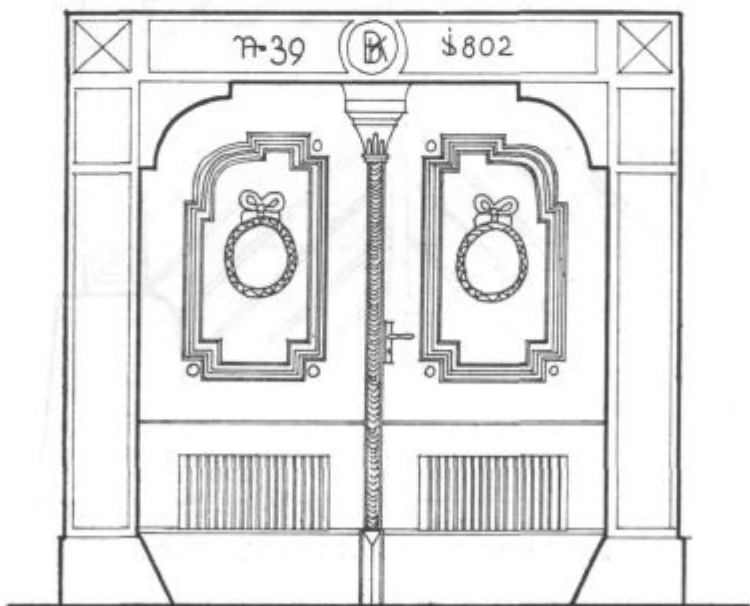
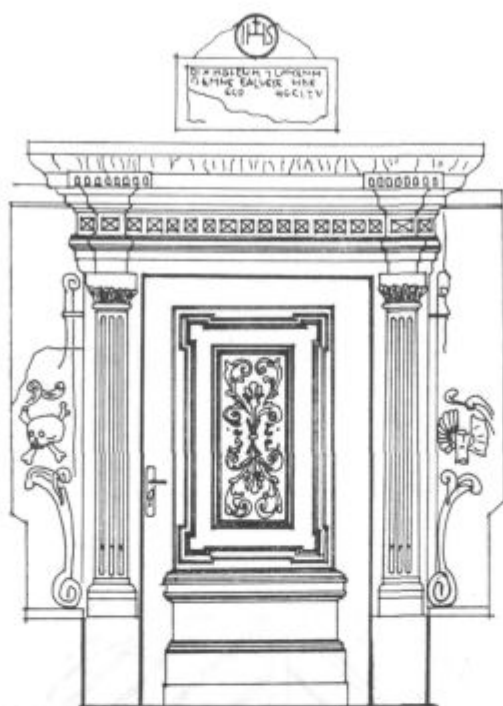
Južna fasada župnišča z baročnimi arkadami. Risal B. Čeh.

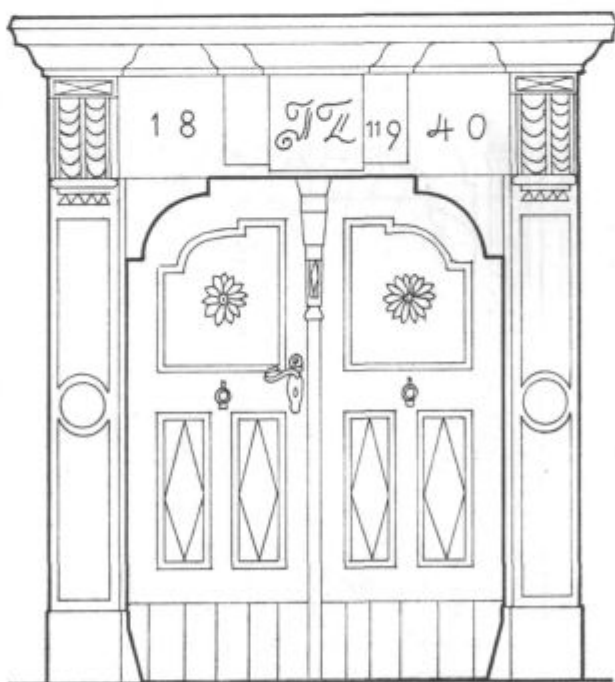
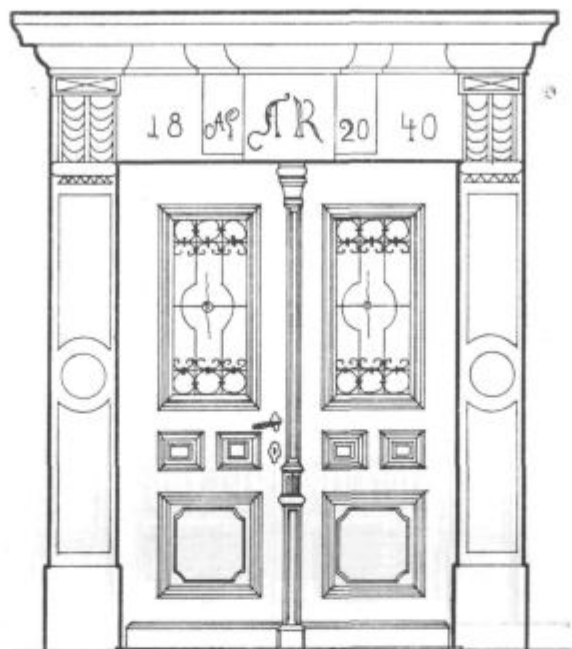
Savinova hiša. Zgoraj: Rekonstrukcija prvotne podobe južne fasade. Na sredi: fasada pred zadnjo restavracijo leta 1972. Spodaj: južna fasada po obnovi. Risal B. Ceh.

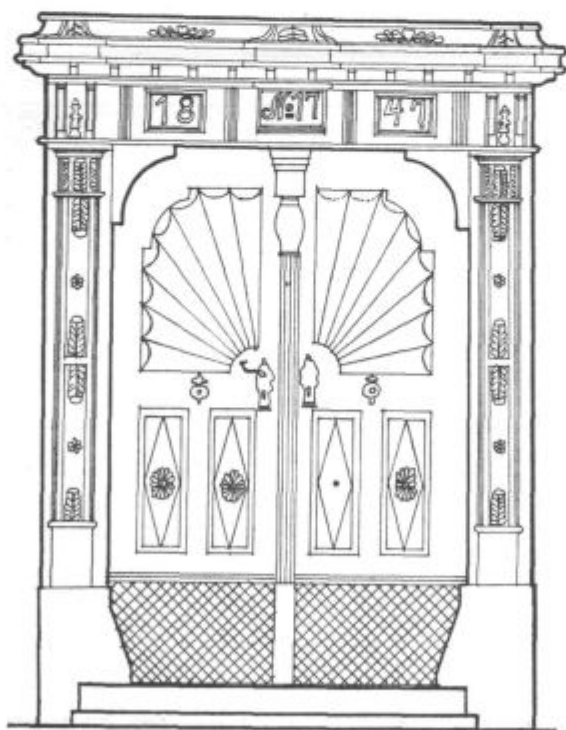
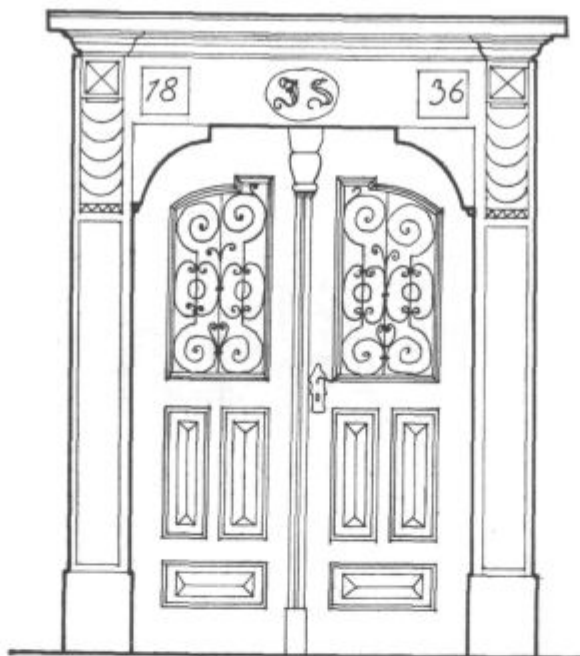
Baročni portal iz l. 1733 na stari kaplaniji. Risal B. Čeh.

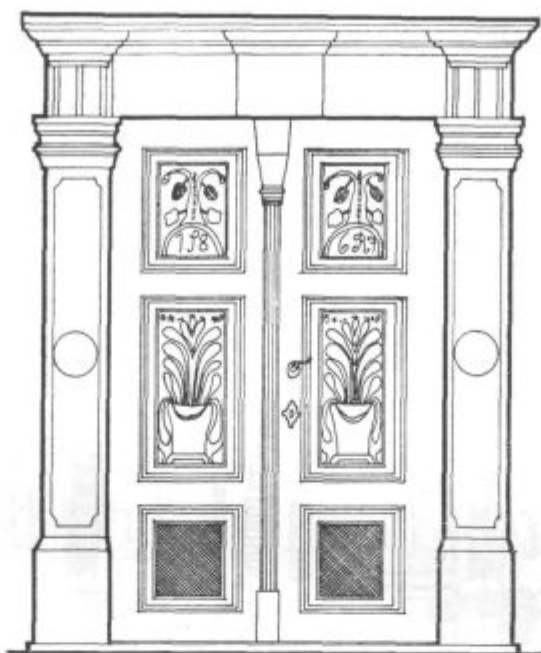
Zgoraj: zgodnjebaročni portal na zvoniku župnijske cerkve. Risal I. Gričar. Spodaj: empirski portal na Slandrovem trgu 38. Risal B. Ceh.

Zgoraj: portal hiše Celjska c. 5. Risal B. Čeh. Spodaj: portal hiše Savinjska c. 7. Risal B. Čeh.

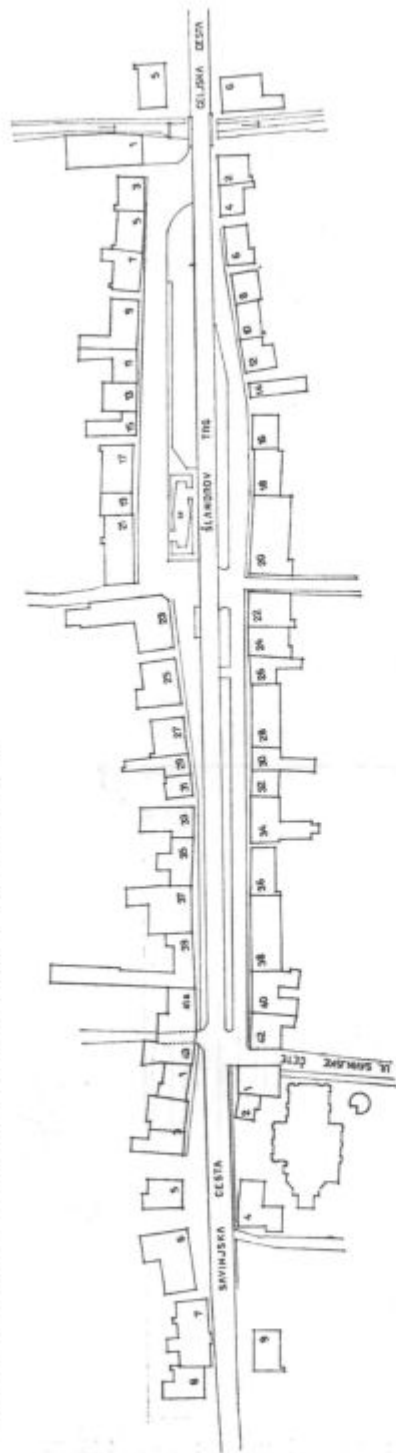

Zgoraj: portal na Slandrovem trgu 3. Spodaj: portal na Slandrovem trgu 7.
Risal B. Ceh.

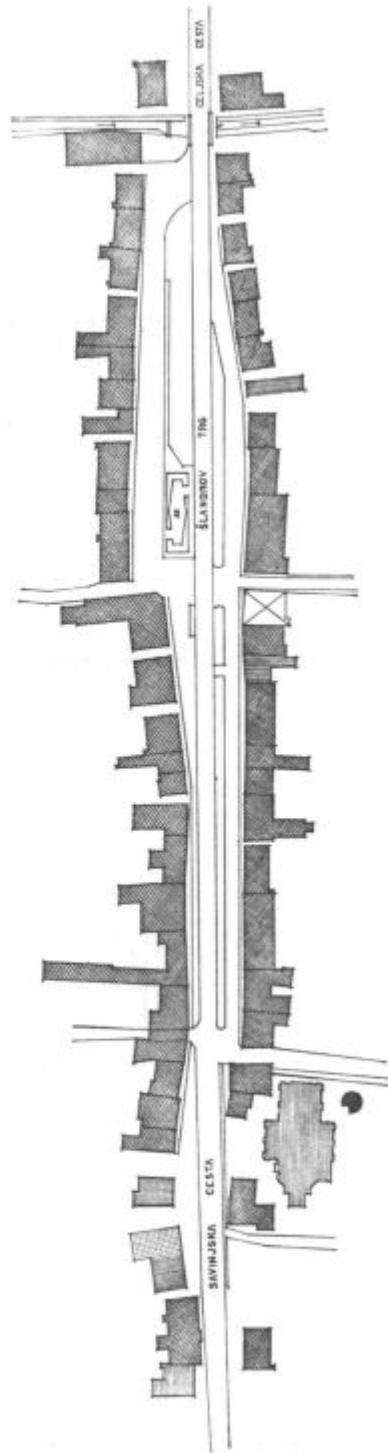

Zgoraj: portal hiše Slandrov trg 21. Spodaj: Slandrov trg 20. Risal B. Čeh.

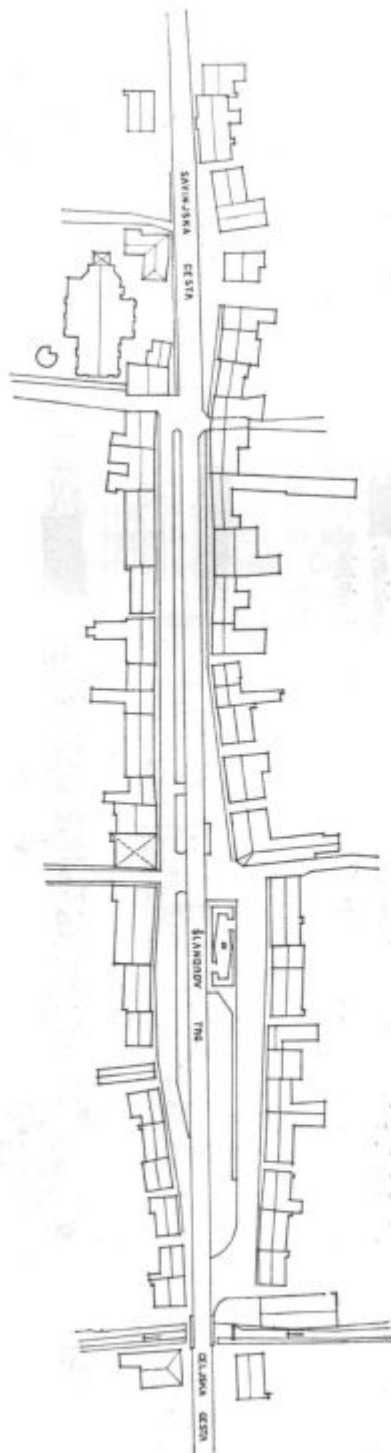
Žalec, situacija I. Hišne številke. Risal inž. arh. I. Prodan.

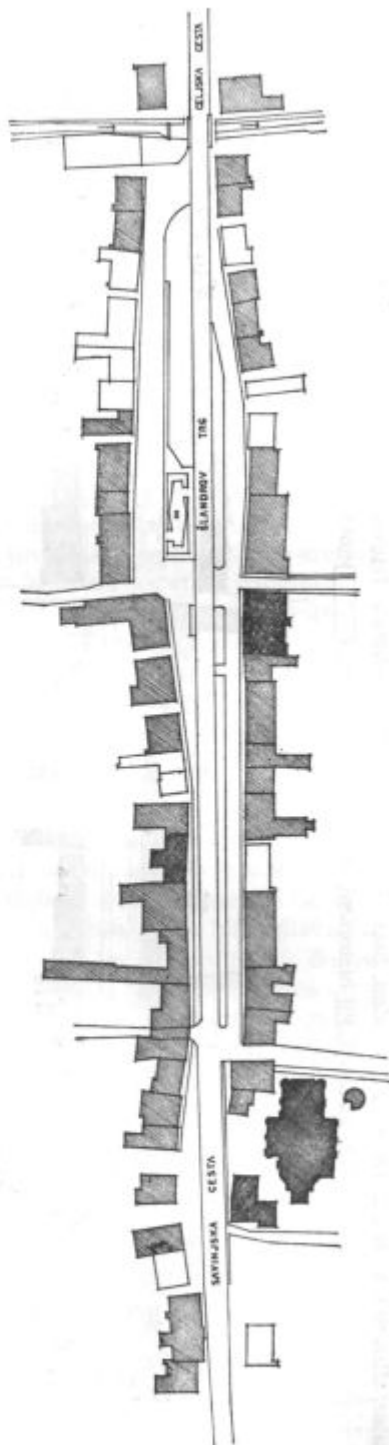
Žalec, situacija II. Risal inž. arh. I. Prodan. Vrsta kritine: bobrovec, zarezna opeka, ravne salonitne plošče, betonska strešna opeka, ravna streha.

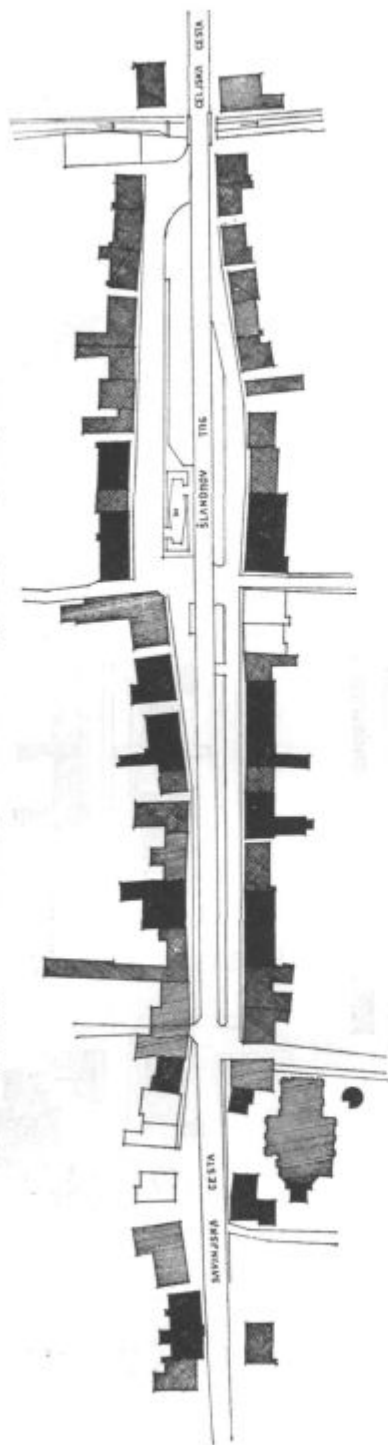
Zalec, situacija III. Risal inž. arh. I. Prodan. Smer siemen: ravna streha.

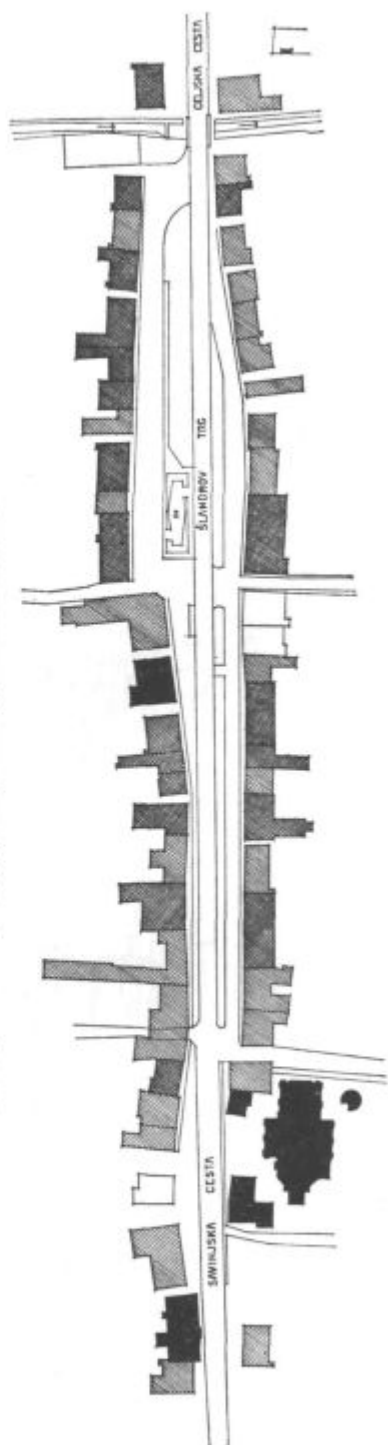
Zalec, situacija IV. Risal inž. arh. I. Prodan. Število etaž.: prtiličje, prtiličje in dve nadstropji.

Žalec, situacija V. Risal inž. arh. I. Prodan. Starost objektov: ■ objekti izpred leta 1800, ▨ trška arhitektura 19. stol., ▩ historični slogi 19. in 20. stol., □ novejši objekti.

Žalec, situacija VI. Risal inž. arh. I. Prodan. Spomeniška kategorizacija objektov: ■ I. kategorija, ▨ II. kategorija, ▩ III. kategorija, □ ne kategorizirani objekti.

DOBIČKI IN MEZDE V SAVINJSKEM SPLAVARSTVU

Če se sprašujemo po dobičkih,* ki so jih imeli splavarski gospodarji od voženj ali od trgovine z lesom, moramo najprej vedeti, da so njihove »rajže« najpogosteje obsegale 12 ali 15 splavov samcev, medtem ko so podvzemali na leto zvečine štiri ali pet voženj. Čisti dobiček od prodanega samca pa opredeljuje ohranjeno ustno izročilo za čas po gospodarski krizi na začetku tridesetih let ali, z drugimi besedami, za sredo in drugo polovico tridesetih let, do okupacije, dovolj natančno. Tako spričujejo računi nekdanjih splavarskih gospodarjev in krmanižev, da je znašal v omenjenih letih čisti dobiček od prodanega samca (po odštetju vseh stroškov, ki so zadevali nakup lesa, transport do žag, morebitno tesanje, nadalje vse stroške z vožnjo in izplačilo splavarjev) od 500 do 1000 dinarjev, vendar je bil dobiček, ki se je približal vsoti 1000 dinarjev, le redkejši.¹ Spričo tega sodimo, da se je sukal srednji dobiček od prodanega samca okoli 700 dinarjev. Potemtakem je znašal čisti dobiček od »rajže«, ki je štela 12 samcev, 8400 dinarjev, čisti dobiček od »rajže« pa, ki je štela 15 samcev 10500 dinarjev. Če pomnožimo ti vsoti s 4 ali 5 (vožnjami), ugotovimo, da je obsegal čisti dobiček splavarskih gospodarjev povečini od 33600 do 52500 dinarjev na leto.²

Navedenih vsot pa ni mogoče uokviriti. Resda vemo, da je bila splavarska lesna trgovina za splavarske gospodarje pglavitni, ne pa tudi edini vir dohodkov, vendar nimamo podatkov za druge njihove dohodke. Zato ni mogoče opredeliti njihovih celotnih letnih dohodkov, s tem pa tudi ne natančnejšega razmerja med njihovimi dohodki od splavarske lesne trgovine in drugimi dohodki.

Vsekakor so bili navedeni dohodki od splavarske lesne trgovine razmeroma visoki. Če namreč ponovimo, da to niso bili edini dohodki splavarskih gospodarjev in če primerjamo te dohodke s celotnimi dohodki, kakor so sporočeni na nekaterih kmetijah v istih letih drugod, dobimo naslednjo podobo: l. 1935 so znašali vsi dohodki na trdnem gruntu z žago pod Uršljo goro 33446 dinarjev, l. 1937 pa 56021 dinarjev.³ Na srednji kmetiji blizu Ptuja je bilo 1936/37 vseh dohodkov 14135 dinarjev, na srednje veliki kmetiji v Slovenskih goricah 1940. pa 15525 dinarjev.⁴ Po omenjenih vsotah⁵ je torej prinašal splavarskim gospodarjem dobiček od splavarske lesne trgovine večinoma več ko dvakrat do več ko

* Ta spis je del poglavja iz piščeve knjige Savinjski splavarji, ki bo kot raziskava Slovenskega etnografskega muzeja izšla 1974 pri Cankarjevi založbi v Ljubljani.

trikrat toliko kakor srednjemu kmetu v vzhodni Sloveniji vsi dohodki od kmetije.

Nadalje ni mogoče uokviriti dobička splavarskih gospodarjev tudi zato, ker niso na voljo podatki o vsotah njihovih celotnih izdatkov. Vsekakor so morale biti te vsote razmeroma visoke, zakaj ugotovljeni dobiček je s tem, ko je bil precej visok, deloma nedvomno zviševal izdatke splavarskih gospodarjev ali raven njihovih zahtev.⁶ Zato lahko z vso gotovostjo sodimo, da so pri večjem delu splavarskih gospodarjev vsote njihovih celotnih izdatkov znatno presegle vsote celotnih izdatkov na navedenih kmetijah v vzhodni Sloveniji: na srednji kmetiji blizu Ptuja je bilo 1936/37 vseh izdatkov za 15140 dinarjev (izdatki so bili višji ko dohodki) na srednje veliki kmetiji v Slovenskih goricah 1940. pa 15426 dinarjev.⁷ Po vsem videzu so bili izdatki splavarskih gospodarjev sorazmerno podobni izdatkom na omenjenem trdnem posestvu z žago pod Uršljo goro, na katerem so 1935. znašali izdatki 29855 dinarjev, 1937. pa 35731 dinarjev.⁸

Vse to spričujejo tudi poglavitni nameni, za katere so porabljali splavarski gospodarji svoj dobiček od splavarske lesne trgovine. Zelo pogosto je šel del dobička za nadaljnje nakupe lesa in za nadaljevanje te trgovine in se ni neposredno uporabljal za kritje perečih gmotnih potreb. Sicer pa so splavarski gospodarji s tem dobičkom največkrat obnavljali hiše ali si postavljali nove, dokupovali zemljo in se oskrbovali z novim orodjem. Naposled so del dobička nalagali v hranilnice, ga porabljali za dote ali pa namenjali tudi za šolanje otrok.

Kar zadeva mezde splavarjev, imamo o njih nekaj podatkov že iz let pred prvo svetovno vojno. Tako je sporočeno, da so tedaj dobivali splavarji za vožnjo do Celja po šest kron, za vožnjo do Zidanega mosta po deset kron, za vožnjo do Zagreba oziroma do Rugvice po 22 kron in za vožnjo do Beograda 76 kron; poleg navedenih mezd so dobivali splavarji še po dve kroni na dan za hrano.⁹ Že v tisti dobi se torej niso ravnale mezde po dnevih, ki so jih prebijali splavarji na vodi, temveč so se oblikovale glede na določene etape ali razdalje pri vožnji.¹⁰ Ker izvirajo naštetí podatki o splavarskih mezdah iz poročila, ki je nastalo v istem času, kakor so bile v navadi navedene mezde, in gre tedaj za sodobno pričevanje, ne moremo sprejeti poznejših omemb o teh mezdah, ki jim manjka tudi navedba vira: po drugi svetovni vojni je bilo namreč zapisano, da so v letih pred prvo svetovno vojno znašale splavarske mezde do Celja eno do tri krone, do Zagreba oziroma Rugvice tri do devet kron, naprej pa 50 do 60 kron.¹¹ Če ustno izročilo, kakor se je ohranilo do današnjega dne, povečini navaja nekaj manjše splavarske mezde v letih pred prvo svetovno vojno, kakor smo jih posneli po tedanjem poročilu, je to nemara zato, ker utegnejo biti v zadevnih omembah odšteti vsi izdatki za pot domov. (Najmanj pravilne so v ohranjenem ustnem izročilu navedbe mezd do Celja, dve do tri krone, medtem ko so zadevni podatki o mezdah, kakršne so bile v veljavi do Rugvice in naprej, precej bliže številkam iz objavljenega poročila.)

Podobno kakor dobiček splavarskih gospodarjev, opredeljuje ohranjeno ustno izročilo dovolj natančno tudi mezde splavarjev, in to za sredo in drugo polovico tridesetih let, do okupacije. — Mezde »Celjanov« so znašale v letih po prvi svetovni vojni okoli 80 dinarjev,¹² po gospodarski krizi pa so se dvignile na okoli 100 dinarjev; tik pred drugo svetovno vojno so presegle 100 dinarjev. Mezde »Rogličanov« so znašale po gospodarski krizi okoli 250 dinarjev,¹³ po-

znejše pa okoli 300 dinarjev. Poleg navedenih mezd so imeli »Celjani« in »Rogličani« zastoj hrano, ki je bila do Celja borna, od tod naprej pa izdatnejša in raznovrstnejša. — Pri »Mitrovčanih« so se ravnale mezde glede na to, do kam je šla »rajža« in na katerem mestu je veslal splavar. Če je splavarski gospodar prodal les do Slavonskega Broda, so bile mezde za splavarje manjše, kakor če je šla »rajža« do Beograda, ki je pomenil mejnik tudi v tem pogledu: od Slavonskega Broda do Beograda so bile mezde za splavarje enake, prav tako zopet od Beograda naprej; te, slednje, so bile najvišje. In za krmanjem je dobival najvišjo mezdo prednjek v turški riži, sledil je zadnjek v naši riži, medtem ko je najnižjo mezdo od »Mitrovčanov« dobival zadnjek v turški riži. Razloček med krmaniža in mezdo zadnjeka v turški riži je obsegal okoli 300 dinarjev. Krmaniževa mezda se je sukala po gospodarski krizi okoli 1000 dinarjev, pred drugo svetovno vojno pa je marsikdaj že precej preseerala ta znesek in znašala tudi okoli 1200 dinarjev, včasih še celo več. Mezde drugih »Mitrovčanov« so bile ustrezno manjše: če je šla »rajža« do Beograda (takšna razdalja je bila najpogostejša), so se sprva sukale okoli 800 dinarjev,¹⁴ če pa je šla »rajža« do Slavonskega Broda ali še bliže, je znašala splavarska mezda spočetka okoli 200 dinarjev manj, se pravi okoli 600 dinarjev. V zadnjem obdobju pred drugo svetovno vojno so se te mezde dvignile in s obsegale pri splavarjih, ki so vozili do Beograda, okoli 1000 dinarjev. Poleg omenjenih mezd so imeli tudi »Mitrovčani« zastoj hrano, ki je bila po vseh pričevanjih ohranjenega ustnega izročila obilna in dobra.

Ker so morali »Celjani« in »Rogličani« plačevati železniško vozovnico iz svojega, je tako ostalo »Celjanom« po vrnitvi domov najprej okoli 90 din. Ko pa so savinjski splavarji prek svoje zadruga dosegli nekaj let pred drugo svetovno vojno na železnici popust za polovično vožnjo¹⁵ in ko so »celjske« mezde presegle 100 dinarjev, je ostalo »Celjanom« po vrnitvi z »rajže« okoli 100 dinarjev (železniška vozovnica od Celja do Paške vasi je stala 9 dinarjev). »Rogličani« so morali spočetka odšteti od svoje mezde za pot domov 54 dinarjev, kolikor je stala železniška vozovnica od Dugega sela prek Zagreba do Paške vasi, tako da jim je ostalo čistega zaslužka nekaj manj ko 200 dinarjev (od okoli 250 dinarjev), pozneje pa, ko so se mezde za vožnjo do Rugvice dvignile na okoli 300 dinarjev in ko je bila uveljavljena za splavarje polovična železniška vozovnica, so zaslužili čistega okoli 270 dinarjev.

Če je torej obsegal pri »Celjanih« čisti zaslužek od vožnje okoli 90 dinarjev in pozneje okoli 100 dinarjev, pri »Rogličanih« pa nekaj manj ko 200 dinarjev, pozneje okoli 270 dinarjev, je bila podoba pri »Mitrovčanih« drugačna. Njihovim navedenim mezdam je treba namreč praviloma prišteti napitnino za »ven metanje« (edinole malo pred drugo svetovno vojno je bilo v Beogradu pridržano to delo za domače delavce), marsikdaj pa tudi zneske za prodane krajnike. Omenjena napitnina je znašala 100 do 150 dinarjev. »Mitrovčani« in tako tudi krmaniži so napravili na leto pet ali šest »mitrovških« voženj in so zaslužili pri iztovarjanju lesa 625 ali 650 dinarjev. Krajnikov pa niso jemali »Mitrovčani« in krmaniži na vsako vožnjo; sodimo, da je njihov zaslužek od prodaje krajnikov obsegal v poprečju okoli 300 dinarjev. Napitnine in krajniki so potemtakem navrgli mezdam »Mitrovčanov« (in krmanižev) okoli 925 ali 950 dinarjev na leto. Po celotnih naših izračunih je zaslužil krmaniž na leto po gospodarski krizi čez 7000 do okoli 8500 dinarjev (5000 do 6000 + 925 ali 950 + 200 × 6 ali 8), pred drugo svetovno vojno pa okoli 8500 do nekaj čez 10000 dinarjev (6000 do 7200 +

925 ali $950 + 270 \times 6$ ali 8). (Drugi) »Mitrovčani«, ki so prav tako vozili do Beograda ali, natančneje, od Slavonskega Broda do Beograda, so po gospodarski krizi zaslužili na leto od nekaj čez 6000 do okoli 7300 dinarjev ($4000 + 925$ ali $950 + 200 \times 6$ ali 8), medtem ko je pred drugo svetovno vojno znašal njihov letni zaslužek od splavarskih voženj od okoli 7500 do nekaj čez 9000 dinarjev (5000 do $6000 + 925$ ali $950 + 270 \times 6$ ali 8). Letni zaslužek »Rogličanov« se je sukal po gospodarski krizi od nekaj čez 2000 do okoli 3000 dinarjev (200×12 do 15), pred drugo svetovno vojno pa od nekaj čez 3000 do okoli 4000 dinarjev (270×12 do 15).

Čeprav splavarske mezde niso bile oblikovane po dnevih, ki so jih prebijali splavarji na vožji, naj vendarle poskusimo ugotoviti, koliko je znašal njihov čisti dnevni zaslužek na splavu. Pri »Celjanih« je bil razmeroma največji, saj se je malone enačil s »celjsko« meздо in je tako obsegal, kot povedano, najprej okoli 90, nato pa okoli 100 dinarjev. Pri »Rogličanih« je bil čisti dnevni zaslužek deloma nekaj manjši, zakaj ti splavarji so bili zdoma (vštevši pot domov) približno vsaj dva in pol dneva; njihov čisti dnevni zaslužek je obsegal spočetka okoli 80 dinarjev, pozneje pa okoli 108 dinarjev. »Mitrovčani« (ne krmaniži) so zaslužili, če so bili zdoma (vštevši pot domov) 17 dni (do Beograda), na dan sprva čistega 47 dinarjev, pred drugo svetovno vojno pa 59 dinarjev. Krmaniži so zaslužili po gospodarski krizi na dan čistega 59 dinarjev, pozneje pa okoli 70 dinarjev.

Toliko o splavarskih mezdah v gotovini.¹⁶ Dejansko je bil njihov zaslužek večji, saj so bili s tem, ko so imeli na vožnji hrano zastoj, plačani od splavarskih gospodarjev tudi še v naravi. Pri »Celjanih« je znašala vrednost hrane, ki so jim jo dajali delodajalci okoli 10 dinarjev ali malce več, če so jedli pri njih, preden so zdrešili (tako je bilo največkrat), sicer pa manj ko 10 dinarjev. Od Celja naprej, se pravi za »Rogličane« in »Mitrovčane«, je znašala vrednost hrane v poprečju okoli 25 dinarjev¹⁷ na dan. V resnici je torej obsegal celotni zaslužek »celjskega« splavarja po gospodarski krizi okoli 100 dinarjev, pozneje pa okoli 110 dinarjev, celotni zaslužek »Rogličana« spočetka okoli 250 dinarjev, nato pa okoli 320 dinarjev, celotni zaslužek »Mitrovčana« (pri splavarskem gospodarju) sprva okoli 1225, pred drugo svetovno vojno pa okoli 1425 dinarjev, celotni zaslužek krmaniža (pri splavarskem gospodarju) najprej okoli 1425, pred drugo svetovno vojno pa okoli 1625 dinarjev.

Za »Mitrovčane« in krmaniže je bil zaslužek od splavarjenja poglavitni in najboljši vir dohodkov. Resda so zaslužili tudi drugod, in sicer zvečine pri gozdnem delu, zlasti pri podiranju in spravljanju, in pa pri plavljenju, toda tega, težjega dela je bilo manj, pa tudi slabše so pri tem zaslužili kakor na splavih. Za »Mitrovčane« in krmaniže, ki so bili večidel najmeniki, kočarji ali manjši kmetje, redkeje sinovi srednjih in večjih kmetov (tisti, ki niso dedovali), sicer ne moremo določiti natančnejšega razmerja med zaslužkom od splavarjenja in drugim njihovim zaslužkom, pač pa lahko navedenmo zneske in mezde za gozdno delo (mezde za plavljenje so obsegale na dan okoli 30 dinarjev več, tudi do 50 dinarjev in liter vina). Tako je sporočeno za 1938, da so zaslužili v Savinjski dolini pri akordnem sekanju (12 do 16 ur, pozimi 8 do 10 ur) približno 40 do 50 dinarjev na dan,¹⁸ medtem ko je po drugih podatkih obsegal v Savinjski dolini od 1927. do 1938. dnevni zaslužek pri sekanju in pripravljanju lesa 25 do 45 dinar-

jev.¹⁹ Za gornjegrajski okraj (srez) je izpričano, da je znašala tam v tridesetih letih dnina gozdnih delavcev 30 dinarjev brez hrane, s hrano pa 15 dinarjev.²⁰

Ce se tako potrjuje sodba, da je bil za »Mitrovčane« in krmaniže zaslužek od splavarjenja poglavitni in najboljši vir dohodkov, je treba hkrati ugotoviti, da ni mogoče nadrobneje dognati kupne moči tega zaslužka. Pri »Mitrovčanih« in krmanižih gre za več enot v podeželskem prebivalstvu z neenakimi premoženjskimi razmerami. In za nobeno od teh enot ali skupin ne poznamo natančnejše porabe življenjskih potrebščin v družini ali pri posamezniku. Zato lahko doženemo kupno moč omenjenega zaslužka samo približno ali le v temeljnih smereh in mejah.

Ohranjeno ustno izročilo spričuje, da so »Mitrovčani« in krmaniži porabljali zaslužek od splavarjenja največ za hrano in obleko. Poleg tega so ga porabljali, vendar redkeje, za zidavo ali obnavljanje hiš, za nakup zemlje, včasih so ga nalagali med prihranke, tu in tam pa je šel v razmeroma precejšnji meri tudi za pijačo. S potrebnimi spremembami velja vse to prav tako za »Rogličane« in »Celjane«. Predvsem je torej rabil ta zaslužek za hrano in obleko. Če ponovimo, da so zaslužil »Mitrovčani« po gospodarski krizi v poprečju od nekaj čez 6000 do okoli 7300 dinarjev, pred drugo svetovno vojno pa okoli 7500 do nekaj čez 9000 dinarjev na leto, krmaniži po gospodarski krizi čez 7000 do okoli 8500 dinarjev, pred drugo svetovno vojno pa okoli 8500 do nekaj čez 10000 dinarjev na leto, potem lahko na prvi pogled ugotovimo, da so lahko s temi zneski kupovali potrebno hrano. Zakaj krompir, zelje, fižol, repo, zelenjavo ipd. so pridelovali doma; tisti, ki niso imeli svoje zemlje, so jo jemali v ta namen v najem. Tako so od hrane kupovali zlasti moko za kruh, sladkor (pol kilograma sladkorja je moralo biti ponekod vsaj za 14 dni), sol in kavine nadomestke (ječmen so le redkeje prežigali in mleli). Riža in testenin so prav malo kupovali, olje so ponekod sami pridelovali iz sončnic in bučnic in poredkoma so hodili po meso v mesnice.

Ce ob tem sodimo, da so bile cene omenjenih življenjskih potrebščin na obravnavanem ozemlju in pa v Ljubljani in Mariboru precej izenačene, in če je veljal v Ljubljani v tridesetih letih kilogram najcenejše krušne moke poprečno več ko 2 dinarja, kilogram bele moke okoli 3 dinarje in več, kilogram govejega mesa okoli 10 do 13 dinarjev, kilogram kristalnega sladkorja 12 do 14 dinarjev, kilogram sladkorja v kockah 14 do 16 dinarjev, liter olja okoli 15 dinarjev, kilogram kavinih nadomestkov 16 do 18 dinarjev in kilogram soli okoli 3 dinarje,²¹ — potlej je na dlani, da je navedeni zaslužek vsekakor zadoščal za nakupe hrane.²² V zvezi s tem naj bo omenjen račun, po katerem je bil 1938. »1 din zaslužka poljedelskega delavca enak 1,60 din zaslužka nekvalificiranega delavca, živečega v mestu,«²³ čeprav so v družinah »Mitrovčanov« in krmanižev kupovali v določenem obsegu tudi moko in meso in se tako niso popolnoma izenačevali z razmerami poljedelskih delavcev, kakršne so pomenile podlago za navedeni račun.

Toda zaslužek »Mitrovčanov« in krmanižev po navadi ni omogočal edinole nakupa hrane, temveč v veliki meri tudi nakup obleke in obutve v teh družinah. Če bi sprejeli račun, po katerem so znašali 1938. v štiričlanski družini poljedelskega delavca stroški za nakup obleke in obutve 1300 dinarjev na leto,²⁴ ali če menimo, da so bili ti stroški pri savinjskih splavarjih na splošno nekoliko večji, bi zaslužek »Mitrovčanov« in krmanižev prav tako v teh primerih povečini

omogočal zadevni nakup. Neposredneje: iz Zadretja je v ohranjenem izročilu izpričano, da je stal tam 1934. par nogavic 18 dinarjev, 1935. par nogavic 10 dinarjev, srajca 40 dinarjev, 1936. srajca 35 dinarjev. Na južnem Pohorju, ki se glede ustreznih cen nedvomno ni bistveno razločevalo od Zadretja in Zgornje Savinjske doline, so bile v tridesetih letih obleke iz hlačevine po 150 do 160 dinarjev, boljše obleke po 300 do 600 dinarjev, čevlji do okoli 200 dinarjev, klobuki od 30 do 80 dinarjev, bluže po 30 do 50 dinarjev, krila od 60 dinarjev naprej.²⁵

Da je bilo mogoče z zaslužkom od »mitrovških«, deloma pa tudi od »rogliških« in »celjskih« voženj kriti ne samo nakazane najnujnejše potrebe,²⁶ marveč si omisliti prav tako reči, ki so presegale temeljno življenjsko raven, spričuje to, da je bilo v Zgornji Savinjski dolini in Zadretju po 1930. skorajda pri vsaki (ne le kmečki) hiši kolo (nekateri splavarski gospodarji so imeli tudi motorje,²⁷ medtem ko so bili avtomobili tedaj še izjemni).

*

Mezde savinjskih splavarjev v letih po gospodarski krizi, do druge svetovne vojne, je deloma mogoče primerjati z istočasnimi mezdami dravskih splavarjev, kakor so sporočene v slovstvu. (Ni pa mogoče primerjati dobičkov savinjskih in dravskih splavarskih lastnikov, zakaj glede slednjih ni najti v slovstvu potrebnih podatkov o tem, kako so se oskrbovali z lesom, kakšne so bile na tistem ozemlju cene lesa, koliko voženj so podvzemali na leto, koliko splavov so obsegale te vožnje in nazadnje, kakšen je bil čisti dobiček od prodanega splava.) — Dravski splavarji so sredi tridesetih let dosegli z »mezdnim gibanjem« ali s stavko, da »je bil njihov zaslužek enotno« urejen;²⁸ tedaj se je njihova dnina povečala (za pet dinarjev), pa tudi stroške za železniško vožnjo so dobivali v večji meri povrnjene kakor dotlej.²⁹ Tako so od srede tridesetih let naprej na voljo zadosti natančni podatki za mezde dravskih splavarjev. Glede na to, da je dobršen del dravskih splavarjev vozil le do Dubrave pri Kotoribi in da je zvečine šel splavarski lesni izvoz iz Dravske doline v Osijek,³⁰ velja tukaj ugotoviti zlasti zaslužek dravskih splavarjev, ki so vozili do Dubrave in Osijeka. Ti razdalji sta približno ustrezali vožnjam savinjskih splavarjev do Rugvice in Slavonskega Broda, zakaj do Dubrave so prihajali dravski splavarji ponavadi tretji večer, včasih pa tudi že v dveh dneh, medtem ko so do Osijeka vozili največkrat teden dni.

Mezde dravskih splavarjev so se od savinjskih razločevale najprej po tem, da so se deloma ravnale po dnevih, ki so jih prebijali na vodi, toda tudi pri njih ne v celoti. Dravski splavarji so namreč dobivali dnevnic, tj. bili so plačani po številu dni, ko so bili na splavih, poleg tega pa so dobivali tudi potnino, t. im. »rajžo«, do določenega kraja, vendar ne glede na to, koliko dni so potrebovali, da so pripeljali do tega kraja.³¹ V navedenih letih je znašala dnevnic okoli 30 dinarjev, potnina ali »rajža« do Dubrave pa najprej okoli 100 dinarjev, 1938/39 150 dinarjev in 1940 230 dinarjev.³² Za potnino ali »rajžo« do Osijeka so 1938/39 dobivali 350 dinarjev, 1940 pa 540 dinarjev.³³ Hrano so si morali dravski splavarji kupovati sami, splavarski gospodarji pa so jim plačevali vso železniško vozovnico od Kotoribe do doma in tri četrtine železniške vozovnice od Osijeka do doma.³⁴

Do Dubrave so zaslužili dravski splavarji okoli 160 ali 190 dinarjev, 1938/39 okoli 210 ali 240 dinarjev, 1940 pa okoli 290 ali 320 dinarjev. Za hrano in pijačo

so porabljali poprečno okoli 14 dinarjev na dan, saj so jedli, če so si na vožnji sami kuhali, predvsem le slanino, polento in kavo, toda ne prave, tu in tam še kakšno jajce poleg kruha (in nekaj vina).⁸⁵ Edinole, če so se okrepčali v gostilnah, je bila poraba hrane drugačna (to je bilo večidel potem, ko so pripeljali do svoje končne postaje). Tako so do Dubrave zaslužili čistega okoli 118 ali 142 dinarjev, 1938/39 okoli 168 ali 192 dinarjev in 1940 okoli 248 ali 272 dinarjev. Domov so se vračali tretji ali četrti dan po odhodu. »Rogličani«, ki so se vračali najpogosteje tretji dan po odhodu ali potem, ko so bili zdoma približno dva in pol dneva, so po gospodarski krizi zaslužili čistega nekaj manj ko 200 dinarjev, pred drugo svetovno vojno pa okoli 270 dinarjev. Z drugimi besedami: čisti zaslužek »Rogličanov« je bil na splošno boljši kakor zaslužek dravskih splavarjev, ki so vozili do Dubrave, pa tudi (v denarju) neplačana hrana »Rogličanov« je bila v poglavitnem boljša.

Do Osijeka so zaslužili dravski splavarji 1938/39 okoli 560 dinarjev. Za iztovarjanje so potrebovali dva do tri dni (tu so imeli dvojne dnevnice), tako da so zaslužili na takšni vožnji vsega okoli 680 ali 740 dinarjev. Če odštejemo od tega zneska stroške za hrano, se pravi okoli 138 (98 + 40) ali okoli 158 (98 + 60) dinarjev, jim je, preden so šli na vlak, ostalo okoli 542 ali 582 dinarjev. Četrtnina železniške vozovnice za pot domov kakor tudi potovanje sta to vsoto še malenkostno zmanjšala. Leta 1940 je znašal zaslužek za vožnjo do Osijeka okoli 750 dinarjev, za iztovarjanje pa 120 ali 180 dinarjev, kar je zneslo skupaj okoli 780 ali 930 dinarjev. Če odštejemo od teh vsot stroške za hrano, se pravi okoli 138 (98 + 40) ali 158 (98 + 60) dinarjev, je ostalo za pot domov okoli 732 ali 772 dinarjev. Četrtnina železniške vozovnice in potovanje domov st ti vsoti še malce znižala. Savinjski splavarji pa, ki so vozili do Slavonskega Broda, so zaslužili na tej razdalji najprej okoli 600 dinarjev, nato okoli 800 dinarjev ali, drugače rečeno, več ko dravski splavarji do Osijeka, vendar je trajala do Slavonskega Broda nekaj dlje ko vožnja do Osijeka. Vrh tega so savinjski splavarji na vodi tudi boljše jedli (zastonj) kakor dravski splavarji. (Žal po slovstvu ni mogoče ugotoviti, kolikokrat na leto so slednji odhajali na vožnjo in koliko je tako v poprečju znašal njihov letni zadevni zaslužek, kakšna je bila pri njih napitnina za iztovarjanje in če so tudi oni prodajali krajnike, kakor »Mitrovčani«.)

*

Če so bile, kot smo videli, mezde savinjskih splavarjev enotne (čeprav ne do tiste stopnje kakor pri dravskih splavarjih⁸⁶) in če ob tem ohranjeno ustno izročilo spričuje, da so splavarji pred vožnjo v poglavitnem vedeli, kakšne bodo njihove mezde, pa naj bo v zvezi s tem omenjeno, da je bilo glede socialnega zavarovanja drugače.

Delavsko zavarovanje je pri nas uzakonil 1922. Zakon o zavarovanju delavcev.⁸⁷ Ta zakon⁸⁸ je urejal nezgodno, bolezensko in pa onemoglostno, starostno in smrtno zavarovanje, ni pa zavaroval poljedelskih delavcev in poslov »v poljedelskem delu« kakor tudi ne oseb, »ki so samo ob priliki in nestalno zaposlene v hišnem gospodarstvu, kakor dninarji«. Delodajalec je moral po tem zakonu »vsako osebo, ki je nameščena pri njem in ki je zavezana zavarovanju, najkasneje v 8 dneh, ko vstopi v obrat... prijaviti okrožnemu uradu za zavarovanje delavcev«. »Zaradi zavarovanja se uvrščajo zavarovane osebe po velikosti zaslužka v mezdne razrede«. Za nezgodno zavarovanje je bila poleg tega

potrebna še uvrstitev v t. im. nevarnostne razrede.³⁹ (V prvem zadevnem seznamu 1922 so bili splavarji uvrščeni v enajsti od štirinajstih razredov,⁴⁰ prav tako v zadevnem seznamu 1934.⁴¹)

Podobno kakor ni bilo zadostnega nadzorstva pri zavarovanju gozdnih in žagarskih delavcev,⁴² ni bilo tudi nadzorstva pri zavarovanju splavarjev, vsaj do zadnjega obdobja pred drugo svetovno vojno ne. Zakaj v letnem poročilu Zadruga splavarjev Savinjske doline 31. 1. 1937 je beseda o prošnji ministru za socialno politiko, da naj se »tudi splavarji Savinjske doline, ki so edini ostali še nezavarovani za primer bolezni ali nesreče, zavarujejo«. ⁴³ Po veliki večini ali praviloma se očitno do tega časa zavarovanje savinjskih splavarjev ni izvajalo. Iz navedenega vira pa lahko tudi posnamemo, da so bili savinjski splavarji le deloma poučeni o delavskem zavarovanju, saj so se potegovali samo za nezgodno in bolezensko, ne pa tudi za onemoglostno, starostno in smrtno zavarovanje. (Da bi s svoje strani zboljšali ustrezne razmere, so savinjski splavarji istega leta, tj. 1937 sklenili osnovati »bolniški in podporni fond« pri svoji zadrugi.⁴⁴ Vendar ne poznamo podatkov o tem, ali se je navedeni sklep tudi uresničil; tako se zdi, da je ostal le na papirju.)

Pričevanja ohranjenega ustnega izročila govoriyo o tem, da se je zavarovanje splavarjev uveljavilo v omembe vrednejšem obsegu šele v zadnjem obdobju pred drugo svetovno vojno. Mimo tega ohranjeno ustno izročilo na splošno spričuje, da so samo nekateri splavarski gospodarji zavarovali splavarje, toda ne vseh, temveč samo določeno število, in sicer deloma za skoraj vso sezono splavarjenja, deloma pa za posamezne vožnje. Pri splavarskih gospodarjih, ki so zavarovali splavarje, je šlo po ohranjenem ustnem izročilu zvečine za tiste, ki so bili premožnejši, ki so torej s splavarsko lesno trgovino več zaslužili. To potrjuje tudi postopek, po katerem so nekateri splavarski gospodarji zavarovali določeno število splavarjev za skoraj vso sezono splavarjenja, se pravi, da so bile vožnje teh splavarskih gospodarjev tako zelo pogostne, da so lahko nepretrgano zavarovali določeno število splavarjev. Tisti splavarski gospodarji pa, ki so zavarovali določeno število splavarjev za posamezne vožnje, so po vsem videzu razmeroma redkeje izvažali les.

Splavarski gospodarji niso odtrgovali splavarjem njihovega prispevka za zavarovanje od mezd. Ta prispevek je bil potemtakem že vnaprej odračunan od splavarskega zaslužka. Kakšen je bil pri vsem tem natančnejši postopek splavarskih gospodarjev (ali so obstajali med njimi glede tega določeni domenki; kako so ravnali tisti, ki so splavarje zavarovali, in tisti, ki jih niso; koliko je veljalo splavarske gospodarje zavarovanje splavarjev), ne vemo, ker ni o tem nobenih pričevanj. Da so bili splavarji premalo poučeni o pravicah, ki so jim šle po zakonu o delavskem zavarovanju, smo že ugotovili za onemoglostno, starostno in smrtno zavarovanje. Glede bolezenskega zavarovanja je bilo spočetka nemara enako, sicer pa so v teh krajih, kakor drugod na našem podeželju, iskali zdravniško pomoč le v sili ali le redko, tako da zadevne olajšave niso pomenile kaj bolj perečega vprašanja. Hujše nezgode na vožnji pa so bile zelo redke. Ali se je v zadnjem obdobju pred drugo svetovno vojno na splavu kdo smrtno ponesrečil, se ne da zanesljivo dognati. Tako tedaj verjetno ni bilo takšnih primerov ali sporov, ki bi bili lahko nastali zavoljo neizpolnjevanja zakona o delavskem zavarovanju, medtem ko so ob manjših nezgodah po ohranjenem ustnem izročilu poravnali vse »sami med seboj«.

¹ Tako pričujejo Martin Juvan, splavarski gospodar, 1891, Ljubno št. 110; Ignac Juvan, krmaniž, 1899, Ljubno št. 97; Alojz Ermenc, splavarski gospodar, 1900, Pri-mož pri Ljubnem št. 10; Franc Bačun, splavarski gospodar, 1893, Savina št. 10; Stanko Miklavc, krmaniž, 1919, Savina št. 23; Stanko Štiglic, splavarski gospodar, 1911, Ju-vanje št. 6; Alojz Jeraj, splavarski gospodar, 1909, Rečica 47; Viktor Kolenc, splavar-ski gospodar, 1908, Spodnja Rečica št. 16; Alojz Vezočnik, splavarski gospodar, 1900, Bočna št. 25.

² Gl. za vrednost samcev R. Vrečer, Savinjska dolina, Zalec 1930, str. 89; F. Mi-šič, Die Flösserei im Sanntal, Grazer Tagespost, 9. 10. 1932, str. 19; isti, V porečju bistro Savinje, Maribor (Celje) 1933, str. 69; (nepodpisano), Krst skozi rešeto, Glas naroda, 16. 4. 1936, str. 2.

³ Navedeno po: B. Grafenauer, Gospodarski obrat kmetije, Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, Zgodovina agrarnih panog 1 (Agrarno gospodarstvo), Ljubljana 1970, str. 642.

⁴ Prav tam.

⁵ Za prejšnje obdobje, za 1932, naj bo tukaj omenjena tudi ocena, po kateri je »donašala« poprečna kmetija« na leto okoli 20.000 dinarjev; to »vsoto bi bilo treba povečati še za naturalno vrednost stanovanja. — Vendar tudi to nikakor ne more spremeniti dejstva, da donosnost naše kmetije ni (bila) velika.« F. Uratnik, Pogledi na družabno in gospodarsko strukturo Slovenije, Ljubljana 1933, str. 27.

⁶ Gl. o tem G. C. Homans, Elementarformen sozialen Verhaltens, Köln und Opladen 1968, str. 239.

⁷ Navedeno po: B. Grafenauer, na nav. mestu.

⁸ Prav tam.

⁹ K. Ebner, Flösserei und Schiffahrt auf Binnengewässern mit besonderer Be-rücksichtigung der Holztransporte in Österreich, Deutschland und Westruszland, Wien und Leipzig 1912, str. 207 d.

¹⁰ Prav tam.

¹¹ B. Zemljič, Gornjesavinjski splavarji, Kotnikov zbornik, Celje 1956, str. 63. (Nepodpisano), Krst skozi rešeto, na nav. mestu; B. Zemljič, nav. delo, str. 62.

¹² (Nepodpisano), Krst skozi rešeto, na nav. mestu; O. Hudales, Postelja go-spada Fibriha, Ljubljana, 1936, str. 50; B. Zemljič, nav. delo, str. 62.

¹³ O tem tudi (nepodpisano), Krst skozi rešeto, na nav. mestu.

¹⁴ Arhiv Slovenije v Ljubljani, BAN A VIII, pridobitne zadruga Gornji grad, mapa Zadruga splavarjev Savinjske doline.

¹⁵ Gl. za poprečni dnevni zaslužek v poljedelstvu in industriji F. Uratnik, nav. delo, str. 47 d.

¹⁶ O. Hudales, nav. delo, str. 70.

¹⁷ L. Žumer, Delovne razmere našega gozdnega delavstva, Naši gozdovi in žage, Ljubljana 1939, str. 24, 27.

¹⁸ Anketa o izkoriščanju gozdov in o socialnih razmerah gozdno žagarskega delavstva v Sloveniji za razdobje od leta 1927 do leta 1938, Naši gozdovi in žage, Ljubljana 1939, str. 50; A. Seliškar, Gozdni in žagarski delavci v predaprilski Jugo-slaviji, Les 11, Ljubljana 1959; str. 90.

¹⁹ F. Uratnik, Poljedelsko delavstvo v Sloveniji, Socialni problemi slovenske vasi 2, Ljubljana 1938, str. 79.

²⁰ F. Kramberger, Mariborska statistika, Kronika slovenskih mest 2, Ljubljana 1935, str. 52; A. Vogelnik, Kronika mesta Ljubljane v številkah, Kronika slovenskih mest 6, Ljubljana 1939, str. 179; A. Baš, Gozdni in žagarski delavci na južnem Po-horju v dobi kapitalistične izrabe gozdov, Maribor 1967, str. 111 d.

²¹ O tem tudi B. Zemljič, nav. delo, str. 63.

²² F. Uratnik, Poljedelsko delavstvo v Sloveniji, str. 75.

²³ Prav tam.

²⁴ A. Baš, nav. delo, str. 114 d.

²⁵ O tem tudi M. Božič, »Kdor hoče flosar bit...«, Slovenski poročevalec, 31. 12. 1956, str. 9; J. Orožen, Preteklost Savinjske doline od davnih do današnjih dni, Sa-vinjski zbornik, Celje 1965, str. 398.

- ²⁷ O tem tudi B. Zemljič, nav. delo, str. 66.
- ²⁸ L. Žumer, nav. delo, str. 26.
- ²⁹ A. Ingolič, Na splavih,² Koper 1959, str. 205.
- ³⁰ Ustno sporočilo Antona Ingoliča, 29. 12. 1972.
- ³¹ A. Ingolič, Podravski splavarji, Naš rod 9, Ljubljana 1937/38, str. 154; isti, S splavarji po Dravi in Donavi, Žika 9, Ljubljana 1937/38, str. 24.
- ³² A. Ingolič, Podravski splavarji, str. 154; isti, Na splavih, str. 77; F. Pahernik, Sajke in splavi na Dravi, Gozdarski vestnik 21, Ljubljana 1963, str. 230, 279.
- ³³ F. Pahernik, nav. delo, str. 279.
- ³⁴ J. Furlan, Flosarji, Mariborski Večernik »Jutra«, 16. 8. 1937, str. 2; A. Ingolič, Podravski splavarji, str. 154; isti, S splavarji po Dravi in Donavi, str. 24.
- ³⁵ A. Ingolič, Podravski splavarji, str. 152 d; isti, S splavarji po Dravi in Donavi, str. 16; isti, Na splavih, str. 23.
- ³⁶ L. Žumer, nav. delo, str. 26.
- ³⁷ Zakon o zavarovanju delavcev, Ljubljana 1922, str. 152.
- ³⁸ Gl. za prejšnje razmere v delavskem zavarovanju E. Mischler — J. Ulbrich, Österreichisches Staatswörterbuch² 1, Wien 1905, str. 226 d, 262 d; S. Vilfan, Pravna zgodovina Slovencev, Ljubljana 1961, str. 500.
- ³⁹ Zakon o zavarovanju delavcev, str. 2, 5, 9, 15, 23.
- ⁴⁰ V. Helebrant, Zakon o osiguranju radnika od 14. maja 1922, Zagreb 1925, str. 496, 506.
- ⁴¹ E. R. Gojković, Zakon o osiguranju radnika od 14. maja 1922 godine, Beograd 1936, str. 123, 133.
- ⁴² A. Baš, nav. delo, str. 120.
- ⁴³ Arhiv Slovenije v Ljubljani, BAN A VIII, pridobitne zadruge Gornji grad, mapa Zadruga splavarjev Savinjske doline.
- ⁴⁴ Prav tam.

Drago Predan

KAŠTE NA SAVINJSKEM PODROČJU

Kašte so posebna poslopja, kamor shranjujejo kmetje svoje najpomembnejše, za vsakdanje življenje nujno potrebne dobrine; to so predvsem vse vrste žit, mast, slanina in suho meso, kruh, suho sadje, okopavine, skuha, pijača, ponekod pa tudi nedeljska obleka. V nekaterih primerih so si hišni gospodarji omislili pri kaštah prizidke, ki bi jim naj rabili na stara leta za preužitek (Gregor Hudej pd. Keber, Janez Gostečnik pd. Šumečnik, oba iz Radegunde v Šmihelu nad Mozirjem), drugod pa spet kot spalnice za odrasle domače sinove in gospodarske pomočnike.

Beseda kašta je najverjetneje nemškega izvora (der Kasten), dasiravno jo imenujejo Nemci tudi »der Speicher«. Zanimivo je, da se preimenuje kašta v Celjskem hribovju (Podgoznik, Šmohor) v »ahker«, na Kozjanskem (Jurklošter, Podsreda) pa v »ajhker«. Etimološkega izvora besede »ahker, ajhker« nismo mogli zanesljivo dognati. Domnevamo, da je treba iskati nastanek besede »ajhker« v nemški besedi »der Speicher«.

Strokovno so kašte na Slovenskem obdelali: Rajko Ložar v Narodopisju Slovencev (I. del, Ljubljana 1944, str. 143) ter šolnik Ivan Hubad in etnograf Franz Krainz; gorenjsko in dolensko kašto je opisoval slikar Ivan Franke. Savinjske kašte se je delno lotil Franjo Baš, ko je v Slovenskem etnografu, letnik 1952, na straneh od 18. do 45. obdelal dokaj nadrobno kašte na Dobrovljah. Otto Moser je v razpravi »Die Pfostenspeicher Kaerntens« (Charinthia I. CXXXII, let. 1942, str. 219 do 261) opisal koroške kašte in je skušal zanje poiskati mejo, ki bi naj potekala nekako po južnem pobočju Karavank in Savinjskih Alp do črte Črnivec—Gornji grad. Toda ta meja ne drži, če upoštevamo, da zasledimo koroški tip kašte, sicer arhitektonsko nekoliko siromašnejši, v vseh hribovitih predelih Savinjske, Mislinjske in Šaleške doline ter doline Boljske. Razen tega je etnografska ekipa celjskega muzeja ugotovila, da segajo koroškim kaštam podobni, toda veliko enostavnejše zgrajeni enoprostorni ajhkerji celo na Kozjansko in se izgublajo onkraj Obsotelja na prehodu v Panonsko nižavje, kjer jih zamenjujejo znani »hambarji«.

Na celjskem področju obstaja nekaj drugačih kašt, ki se razlikujejo med seboj tako po zunanjem videzu kot tudi po svoji notranji ureditvi, dasiravno vse služijo istemu namenu. Razdelimo jih lahko takole:

Koroški tip kašte je razširjen v goratih predelih Gornje Savinjske, Zadrecke in Šaleške doline, to se pravi, v mejnem pasu Koroške; prehodnega zasledimo v

Gornjesavinjska kašta pri Selišniku, Podvolovljek 14

Šmihelu nad Mozirjem, pod Mrzlico, na Gozdniku in Šmohorju, enoprostorne ajhkerje pa na Kozjanskem.

Gornjesavinjska kašta je najlepša, najprostornejša in arhitektonsko najbolj dognana. Tudi tu smo ugotovili dve varianti: a) veliko enonadstropno kašto s pravokotnim tlorisom, b) manjšo enonadstropno kašto s kvadratastim tlorisom. Velika (Vršnik v Florjanu nad Gornjim gradom) je 7 do 8 m dolga in 4 m široka, podkletena, z »gankom« na podolžni strani, s katerega vodijo vrata v dva košta. Na gornji gank držijo stopnice bodisi na zunanji (pročelni) strani kašte, bodisi iz tako imenovane prekašte, se pravi, iz nekakšnega prednjega prostora, ki bi mu lahko rekli tudi veža. Iz obeh gankov vodijo vrata v košte s pre-

Stara kašta v Podraduhi

deli ali pledarji, vtem ko je na podstrešju največkrat ropotarnica ali brložnica, kakor pravijo ponekod takemu prostoru za shranjevanje nekaterih nepotrebnih, oziroma že obrabljenih delov raznih domačih strojev in naprav. Take kašte smo zasledili pri večjih kmetijah v Gornji Savinjski dolini.

Enonadstropna, dokaj manjša kašta s kvadratastim tlorisom s približno 4 m dolgo stranico, kakršne so si omišljali srednji kmetje, se bistveno razlikuje od prve predvsem po svoji arhitektonski zasnovi. Tloris take kašte sicer nima oblike popolnega kvadrata, ker je pročelna stran v večini primerov neznatno krajša od pravokotnice (niti enega primera nismo odkrili, kjer bi bile dimenzije izmerjene v celih številih), vendar nareja po svojem videzu tak vtis. Ta

Kašta
Antona Plasnika
(p. d. pri Hriberšku)
Podveža št. 34

inačica kašte ima večidel le gornji gank, ki pa spominja bolj na balkon kot na gank. Razloček je tudi v tem, da je ta tip kašte le redkokje podkleten, in tiči zategadelj spodnji temeljni okvir kašte na kamnitih podstavkih, tako da je spodaj in zgoraj le po en koš s prédeli oziroma plédarji, v katerega se pride naravnost od zunaj, se pravi, da ta inačica nima prekašte, da pa ima fasada na prehodu med obema etažama izstopajoč lesen venec, ki je ponekod poslikan.

Prehodno kašto, ki je pravzaprav pritlična s pravokotnim tlorisom, smo zasledili v Šmihelu nad Mozirjem (pri Jesovniku in Verbuču), pa pod Mrzlico, Gozdnikom in na Šmohorju nad Laškim. Je v večini primerov podkletena, s pravokotnim tlorisom, toda le pritlična, brez nadstropnega gornjega košta. Razloček je tudi v razporeditvi gankov, ki lahko obdajajo kašto od ene, dveh, treh ali pa celo vseh štirih strani (Jesovnik v Šmihelu nad Mozirjem). Tudi vhodi v košte so z ganka, podobno kot pri enonadstropni kašti s pravokotnim tlorisom.

Enoprostorni ajhkerji na Kozjanskem so le še blede inačica razkošnih gornjesavinjskih kašt in rabijo predvsem za shranjevanje suhega mesa in slanine, zakaj tamkaj slanine ne razpuščajo, marveč jo obešajo v ajhkerje, kjer jo potem sproti po potrebi režejo in razpuščajo. Tu hranijo žito na podstrešjih v skrinjah, podobnih sarkofagom, zbitih iz tesanih »dil« z lesenimi žebli.

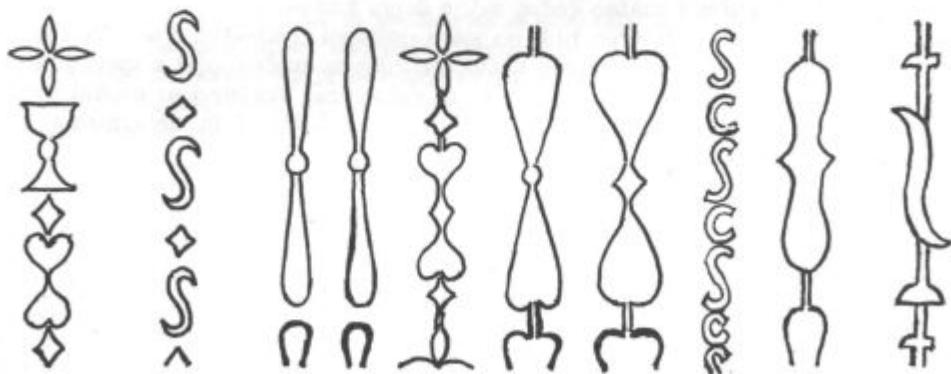
Kašta — 1. pol. 19. stol. — Ter nad Ljubnim ob Savinji

Sentviške (Šentvid nad Šoštanjem) kašte se v marsičem razlikujejo od že opisanih. Predvsem so manjše, arhitektonsko enostavnejše in enotnejše, kar velja tako za zunanji videz kot za notranjo razdelitev. Predvsem je enostaven tloris, ki ima skoraj zmeraj kvadratasto obliko. Pri gradnji kašt tega tipa verjetno niso upoštevali nobenih načrtov, kajti dimenzije kašt (dolžina, širina in višina) so izpričane vse v decimalnih številih. Tako znaša dolžina Bačovnikove kašte v Šentvidu 3,22 m, Kranjčičeve 4,66 m, širina prve 3,50 m, druge pa 4,50 m, medtem ko je Vrtičeva znatno večja, saj je dolga 9,25 m, široka pa 6,10 m. Slednja se razlikuje od prvih dveh tudi po svoji notranji razdelitvi. Vtem ko imata prva in druga le spodnjo in gornjo kašto (pritličje in nadstropje) s spodnjim in gornjim gankom, ima Vrtičeva prekašto in delavnico. Verjetno so gradili prve, enostavnejše, manjši in srednji kmetje, tiste s prekaštami in delavnicami pa večji in imovitnejši kmetje.

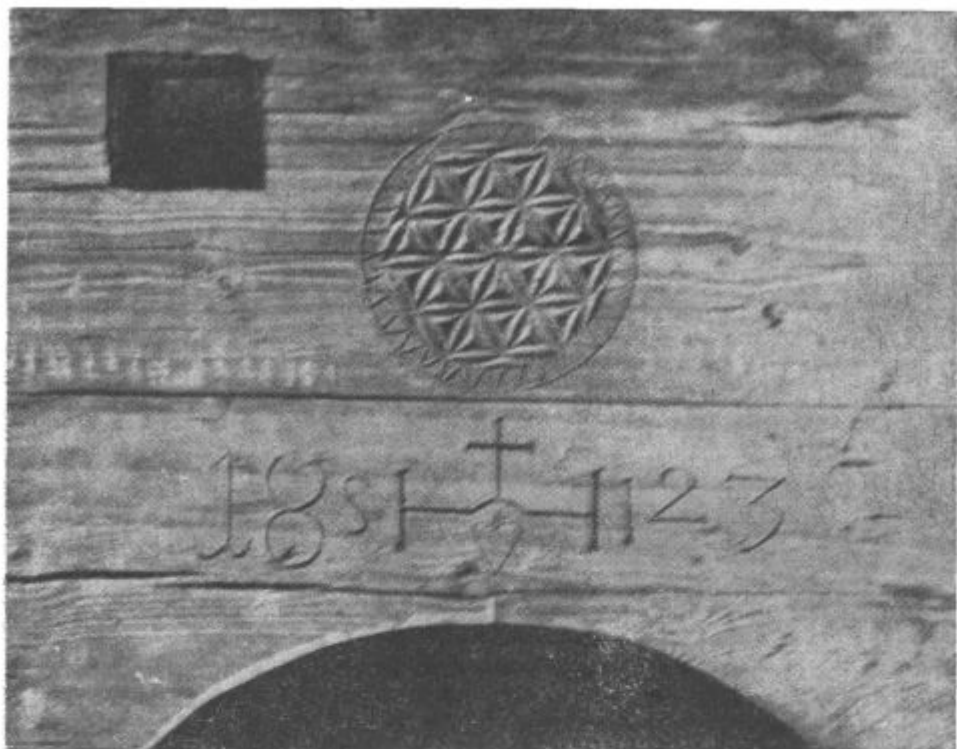
Gradbeni material je skoraj povsod les (smreka, jelka, redkeje macesen), le pri nekaj zelo premožnem kmetu Martinu Knezu, pd. pri Gornjem Kotniku v Gornjem Razborju št. 27, smo zasledili zidano kašto, ki je po svoji arhitekturi močno podobna bosanski kmečki hiši. Žal je za okupacije z ostalimi objekti vred pogorela. K sreči je ostalo razmeroma dobro ohranjeno zidovje s fasado, pa tudi v obokano klet požar ni segel. Kašta je v tolikšni meri obnovljena, da je nadkrita s ostrejšem prvotne konstrukcije, tj. s štirikapnico. Tudi streha je spet škodlasta.

Zidana Kašta pri Knazu, p. d. gornjem Kotniku, Gornji Razbor 27

Različni dekorativni izrezi na kaštah

Zračnik in rozeta nad kaštnimi vrati

Tudi Leskoškova velika kašta v Zaloki pod Smrekovcem je s treh strani zidana in podkletena z obokano kletjo. Je nekaj nad osem metrov dolga in pet široka, navzgor pa je razdeljena v tri etaže. V pritličju so košči za žito, v nadstropju je v glavnem mesjak, vrhnja etaža pa rabi za ropotarnico.

Kašta je postavljena na najvidnejšem mestu kmečke domačije v neposredni bližini hiše, vsekakor iz praktičnih razlogov, da ni treba gospodinjam hoditi predaleč po osnovne vsakodnevne življenjske potrebščine, kakor so kruh, mast, meso, krompir, itd. Podolžna stran kašte je obrnjena skoraj zmeraj na podolžno os hiše. Seveda odloča pri postavljanju objektov na kmetiji razsežnost zemljišča. Če konfiguracija tal za pravokotno razporeditev objektov ni ugodna, potem so postavljeni v gručastem sistemu. Ta je v goratih predelih najpogostejši. Običajno je kašta postavljena v pobočje ali pa v rahlo dvigajoči se svet. Temelji so pozidani iz kamna in so pri večjih tako visoki, da služijo za klet, ki je razdeljena v klet za pijačo (sadjevec) in klet za okopavine (krompir, korenje) in skuho. Tam, kjer segajo strešni napušči daleč navzven, je pod njimi dovolj prostora celo še za stiskalnico (prešnico).

Nad kletjo je spodnji, pritlični del kašte, ki ga obdaja z ene ali več strani primerno širok gank. Nanj pridemo po enako širokih lesenih stopnicah. Gank je obit z obdelanimi deščicami v navpični konstrukciji, v katere vrezujejo tesarski moj-

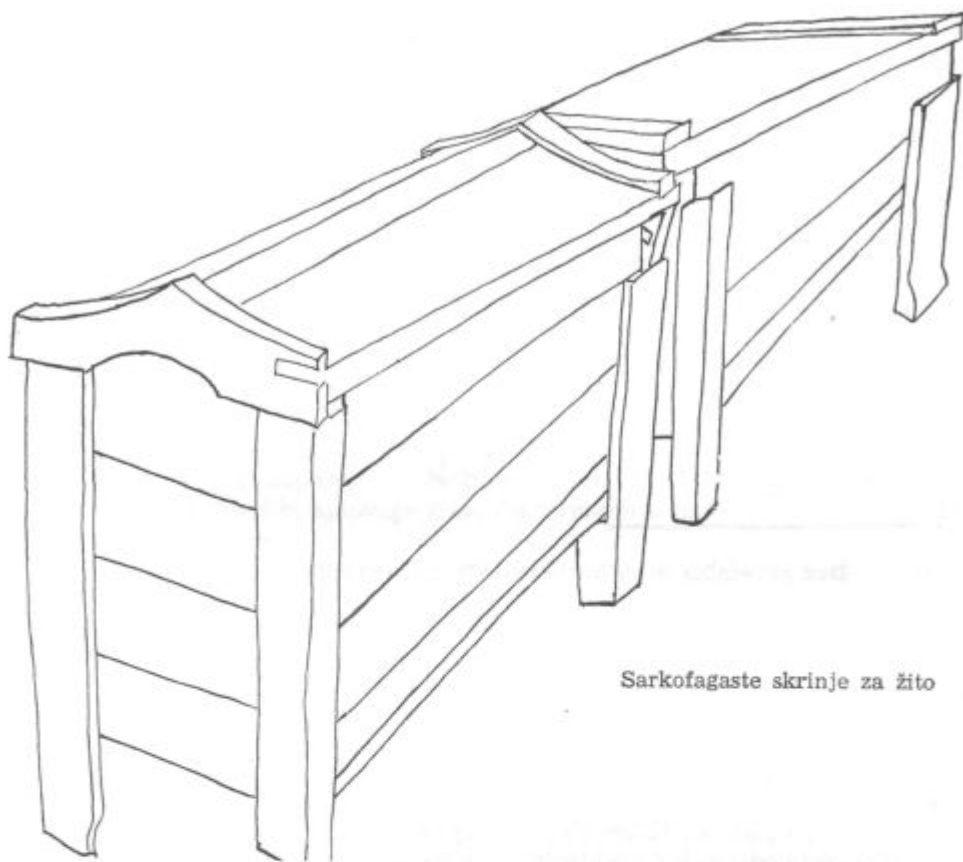

Vrata na kašti
pri Kumpreju
nad Ljubnim
(detajl)

stri lepe in značilne, iz ljudske ornamentike izposojene dekorativne izreze. Najpogosteje so ti izrezi kombinacija srčkov, štirikotnih kar, tri- in štirikrakah rozet, v nekaterih primerih pa celo kelihom podobnih ornamentov. Pod Raduho smo odkrili posebno lepe dekorativne izreze, ki jih je na mnogih kaštah mojstrsko izrezal tesarski mojster Anton Moličnik.

Pri kaštah s kvadratastim tlorisom nadomeščajo ganke nekakšni balkončki, ki so pod širokim napuščem podaljšek gornje kašte. Pri Francu Leskovšku, pd. Grmadniku, v Šmihelu nad Mozirjem, imajo na ganku tako imenovane dire, ki jih je moč premakniti bolj ali manj navzven, na sonce, ali pa nazaj pod napušč ob slabem vremenu ali če je bilo treba, denimo, zdravilna zelišča sušiti v senci. Ganki imajo ponekod, zlasti pri kaštah s pravokotnim tlorisom, nabite rante, na katerih sušijo svinjsko klažo, na prisojah pa v zimskem času in ob slabem vremenu tudi perilo. Ganki so v deževnem vremenu in v pomladanskem soncu prijetno zavetišče za starčke in zatočišče za otroke.

Gornji ganki slonijo pri enonadstropnih kaštah s pravokotnim tlorisom na stebrih, ki so lepo, večkrat umetniško izrezljani. Posebno lepe primere stebričkov smo videli nad Lučami v Strmcu in v Podraduhi. Izdelal jih je verjetno isti mojster, ki je tudi avtor dekorativnih izrezov na ograjah gankov. Domala na vsaki kašti je nad vrati ali pa na stropnem tramu v spodnjem koštu

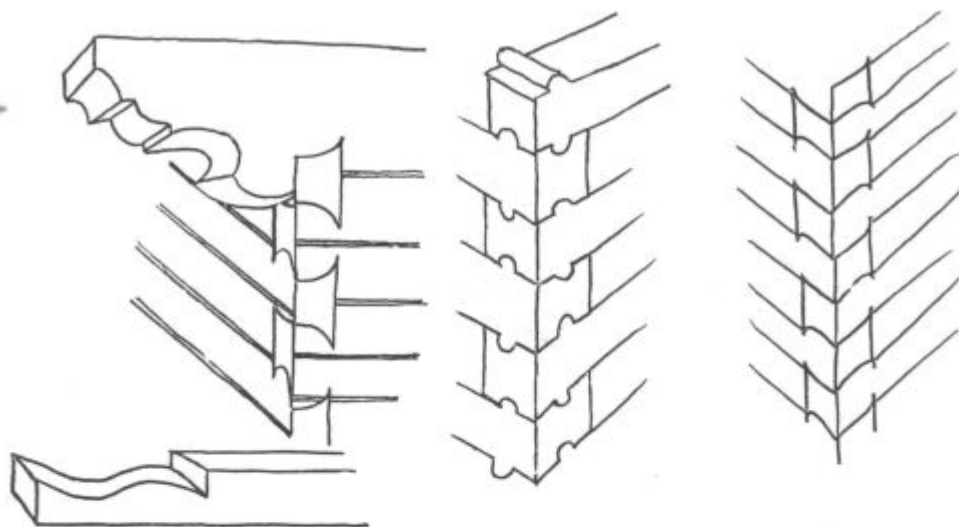

Sarkofagaste skrinje za žito

vrezana letnica izdelave kašte v podobni tehniki, v kakršni so vrezane take letnice v hišne stropne trame. Marsikje je v stropnike vrezana tudi rozeta (Rženičnik v Šmihelu nad Mozirjem).

V kašto stopimo skozi vrata, ki so izdelana večidel iz dvojnih sten: iz notranje in zunanje. Zunanja je velikokrat izoblikovana kot ornament, ki ponazoruje sončni vzhod. Pa tudi drugih dekorativnih motivov ne manjka. Še žeblički, s katerimi so pribiti sestavni deli vrat, dekorativno izpopolnjujejo ornament. Vrata običajno nimajo tečajev z vezmi kakor dandanašnja, marveč tečejo na lastni leseni navpični osi, katere spodnji konec je vsajen v vdolbino praga, gornji pa v ležišče jarmu podobnega vrhnjega trama portala. Vrata v kašte s kvadratnim tlorisom imajo zgoraj skoraj zmeraj polkrožno obliko, medtem ko so vrata v ostale inačice kašt večidel četverokotna.

Kašte so skrbno zavarovane pred nepoklicanimi s tehnično izredno zanimivo izdelanimi lesenimi ključavnicami različne konstrukcije. Od zunaj so ključavnice povsem nevidne, torej tudi brez kljuk. Odpirajo jih s posebnim železnim ključem (pri nekaterih tudi z lesenim), ki ga vdevajo v vrata izvrtano vdolbinico. Zlasti razširjena je ključavnica, sestavljena iz lesenega zobatega kolesa (tribe)

Dva poveznika in na različne načine na vogalih vezana bruna

in nazobčanega zapaha (peha) ter ključa. Na notranji strani vrat je močno leseno gnezdo, v katero je vloženo zobato kolo, izžagano iz posebno čvrstega lesa. Zobje tega kolesa s premerom 15 do 20 cm sedajo v ustrezne vdolbinice zapaha, ki je približno meter in pol dolga štiriogлата primerno debela letva z zobatimi izrezi na gornji strani. Spodaj je zapah ali peh, kakor ga imenujejo, gladek, da teče v ležiščih, ki jih je treba namazati s staro slanino, da mehanizem pri odpiranju in zapiranju ne škriplje. Če škriplje, pomeni, da tisto leto pri hiši niso klali. Ključi so podobni tistim za navijanje stenskih ur, le da so veliko večji. Če želimo vrata odkleniti ali zakleniti, je treba ključ vtakniti v ustrezno vdolbino in ga vrteti, da spravimo ključavniški mehanizem v gibanje. Zobato kolesce »tribe« pomika »peh« v ustrezno smer. Ključ je treba vrteti vse dotle, dokler zapah ne zdrkne v leseno ali pa železno ležišče nasprotnega opornika podbojev. Zapah drsi v treh ležiščih; dve sta vdeleni v opornika podbojev, tretje je privito na vrata. Na ta način zapira zapah vso širino vrat in jih ne more odpreti še tako spreten zlikovec.

Konstrukcija nekaterih ključavnic je tako komplicirana, da je težko dometi, kako so si jih izmislili navadni ljudski konstruktorji. Dva taka izredna primera komplicirane lesene ključavnice smo odkrili na Čampovi pustoti in pri Antonu Kudrinu v okolici Podsrede; eden je shranjen v depozu pokrajinskega muzeja v Celju.

Zanimivo je, da nismo odkrili pri nobeni stavbi na kmetiji, tudi pri hiši ne, tako spretnega zaklepanja vrat kakor pri kašti, iz česar se da sklepati, da so bile in so še kašte pri kmečki domačiji zares najpomembnejši objekti.

Stene kašte sestavljajo bruna, ki so obtesana ali le na notranji strani ali pa na obeh straneh. Najčešče so notranje stene gladke, ker so mnogokje obite z oblanicami. Seveda morata biti obtesani gornja in spodnja stran bruna, ker bi v nasprotnem primeru nastale pri sestavljanju brun v stene tolikšne špranje,

da bi jih tudi pri največji prizadevnosti ne mogli zapažiti z mahom, kar je sicer povsod v navadi.

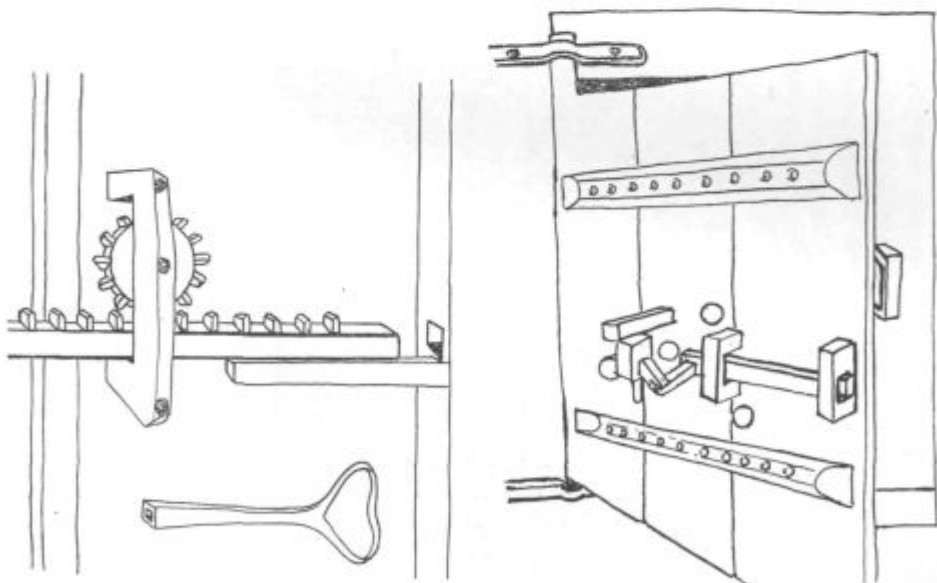
Spodnje oklepje kašte je navadno iz trdega, najpogosteje hrastovega lesa, medtem ko so vsa ostala bruna iz mrekovine ali jelovine, v prav redkih primerih pa tudi iz jesenovine. Vrhni prečni trami ali povezniki so pri mnogih kaštah profilirani in so stavbi seveda v okras. Nekateri povezniki so ob tistih dveh koncih, ki rabita za napušč, prav umetniško izrezljani.

Tam, kjer so glave brun na vogalih vezane, so si tesarski mojstri izmislili niz vezav, ki so po svoji zasnovi ne le zelo različne, marveč tudi zanimive. Domala vsi načini vogalnega vezanja tramov so tako konstruirani, da preprečujejo razmikanje tramov, dasiravno le-ti niso pribiti z žebli ali pa lesenimi cveki (glej skico!).

Posebnost pri nekaterih kaštah je tudi nekoliko navzven potisnjeno in z enostavnim ornamentom poslikano profilirano bruno, ki ločuje pritlični del kašte od nadstropnega. Seveda velja to za vse štiri stene. Iz spodnje skice je razviden tak z različnimi barvami okrašen ornament, ki daje kašti še lepši videz.

Tudi notranji deli kašt so dekorirani. Podnice ali prosnice imajo običajno posnete robove v obliki ajdovega zrna. Na stropnih tramih so vrezane rozete in letnice izdelave kašte.

Kakor že rečeno, so kašte razdeljene v košte s predeli ali plederji. To so približno meter visoke ob dveh ali treh straneh nanizane, z vmesnimi stenami predeljene (odtod predeli) skrinje, ki jih odpirajo in zapirajo s poševno padajočimi lesenimi pokrovi. Vanje vsipavajo gospodarji in gospodinje, iz njih pa tudi po potrebi zajemajo različne vrste žit, pri čemer so ozimna žita ločena od

Dva primerka ključavnic z lesenim zapahom, s kakršnimi zapirajo hišna in kaštna vrata. Kudrin Anton, Prilep pri Podsredi št. 4

jarin. Ponekod izsipavajo žita iz predelov skozi manjše štirioglate odprtine, ki jih je moč odpirati in zapirati z zapahom na smuk.

Ob koštih so lesene in lončene posode za orehe, suho sadje, zdravilna zelišča, razno semenje ipd. V gornjem koštu visi izpod stropa na glistah oziroma rantah ali pa na lesenih klinih suho meso. Strehe na kaštah so navadno dvo-kapnice na šop. Le v Gornjem Razborju, severno od Šentvida nad Šoštanjem, smo odkrili zidano štirikapnico. Če je ob kašti tudi stiskalnica, potem ima streha skoraj zmeraj tudi pristrešek s podaljšanim kapom. Strešni stol sestoji iz poveznikov, prečnih tramov in leg ter šperavcev, ki so med seboj zbiti z lesenimi cveki. Strehe na šop so povečini prekrite s skodlami, le v nižjih legah tudi s slamo.

Naše kašte so iz druge polovice osemnajstega in prve polovice devetnajstega stoletja. Mlajših skorajda ni. Danes jih ne gradi nihče več. Glede na to, da bodo kmalu izginile iz naših kmečkih dvorov, bi bilo nujno, da jih kot pomembne spomenike naše minule in današnje materialne kulture monografsko obdelamo in tako ohranimo zanamcem.

Skice narisal avtor prispevka

Literatura navedena na strani 327.

Vera Kolšek

RIMSKA NEKROPOLA V ŠEMPETRU

V Savinjskem zborniku II sem podala poročilo o arheoloških izkopavanjih na vzhodnem delu nekropole v Šempetru v Savinjski dolini. Takrat je bilo za nami šele prvo leto raziskovanj, ki so dovoljevala le skromne domneve o razprostranjenosti, časovni opredelitvi in pripadnosti nekropole.

Z izkopavanji smo nadaljevali v letih 1965—1967. V tem času smo preiskali celoten kompleks na platoju, ki leži med današnjo državno cesto in levim bregom nekdanjega korita Savinje.

Kamniti deli
grobnice,
zagozdeni
za temeljem

Del grobišča, dva navadna temelja. Temelj, obdan z ograjo in 2 grobova v obliki jaška

Grobišče leži na severni strani rimske ceste in se razprostira do prvih hiš v Šempetru. Rimska cesta se odmika od današnje vse bolj proti jugu in tako je na zahodu, že v naselju, dosegla sam breg stare struge. Vemo, da je rekonstruirani del nekropole pokopala Savinja v svoje korito in jo prekrila z naplavinami. V vzhodnem delu grobišča je to tudi še danes dobro vidno. Odtrgan je namreč breg in z njim cesta in grobovi. Na tem mestu smo leta 1967 prenehali z izkopavanji.

Odkrili smo del grobišča v dolžini 315 m. Na celotnem kompleksu je bilo ohranjenih 96 grobnic oz. grobov. Kakor v prvem letu izkopavanj, smo se tudi v naslednjih letih srečevali z različnimi oblikami grobov. Tako smo odkrili preproste, v zemljo vkopane grobove, grobove v obliki jaškov s kamnito oblogo in temelje, na katerih so nekoč stale kamnite grobnice, kakor jih poznamo že v samem Šempetru. Kamnitih ostankov smo našli zelo malo. Vendar lahko na podlagi teh ostalin ugotavljamo, da so bile grobnice iz pohorskega marmorja. Našli smo del profiliranega nastavka, kakor ga poznamo na Vindonijevi grobnici. Več se nam je ohranilo gradbenih elementov iz peščenca. Tako smo našli tri odlomke slemena, vogal plošče s profiliranim okvirom in del kvadra. Zanimivo je mesto, kjer smo odlomke našli. Na zahodni strani grobišča, kjer je Savinja odtrgala breg in s tem prekinila cesto in grobišče, je cestišče nagnjeno in obcestna jarka poglobljena, kar je izdolbla narastla reka. Prav tako je reka premaknila zadnji temelj grobnice na platoju, ki se je prestavil do samega obcestnega jarka, s tem pa preprečil padec gradbenih elementov v rečno korito, kajti vsi naštetih odlomki so se zagostili za temeljem (slika 1.). Tukaj imamo

najboljši dokaz, da grobišče poteka še naprej in da so v starem koritu struge, v današnjem sadovnjaku, pokopane grobnice podobne tistim, ki so že postavljene na mestu, kjer smo jih odkrili v letih 1952—1956.

Kakor nas preseneča razkošje dekora in velikost obnovljenih grobnic, tako so zanimive različne oblike temeljev grobnic na vzhodnem delu grobišča (slika 2). Če hodimo po rimski cesti v smeri proti zahodu, se srečamo najprej z velikim temeljem ($255 \times 240 \times 140$ cm), zidanim iz velikih rečnih prodnikov, vezanih z živim apnom. Debelina nam pove, da je stala na temelju zelo visoka grobnica. Obdaja jo masivna ograja, kar lahko ponovno sklepamo po dimenzijah temelja. Tesno ob njej je ograjen prostor, skoraj enakih izmer, vendar je temelj ograje plitev in zato ne moremo pričakovati visoke ograje. Osrednji del grobne parcele ni ohranjen. Naprej sta dve večji grobni parceli, obdani z ograjo, ki sta imeli osrednjo grobnico zidano. Med osrednjo grobnico in ograjo pa tudi izven nje so bili posamezni grobovi, ki so se nam ohranili s pridatki vred. Nekaterih teh grobov so bili obloženi z rečnimi oblicami v obliki jaškov. Na dnu je ležala žganina z ostanke kosti, na žganino so bili položeni pridatki: vrči, vaze, sklede, krožniki in nekaj nakita. Ostali grobovi niso imeli kamnite obloge in so žganino s pridatki prosto polagali v grobno jamo in jih zasuli z zemljo. Prva izmed omenjenih parcel je vsebovala poleg osrednje grobnice osem grobov, druga pa pet.

Grob št. 86,
obdan
s kamnito
oblogo.
Pod pridatki
viden tlak
iz ročnih
prodnikov

Dalje je vrsta jaškastih grobov, ki po vsej verjetnosti niso imeli zunanjih znamenj (nagrobnikov). Med njimi so pa tudi plitvi temelji štirioglate oblike, kjer so verjetno stale peščene pepelnice, kakor jih poznamo na rekonstruiranem delu grobišča.

Za temi grobovi je 10 m praznega prostora. Grobovi so verjetno obstajali, vendar se nam niso ohranili, ker so ležali zelo plitvo. Za temi je ponovno pet temeljev štirioglate oblike, ki leži v ravni vrsti tik ceste. Med njimi je večja parcela z ograjo. Od grobov so se ohranili le posamezni drobci keramike in stekla; tako danes ne moremo ugotoviti števila grobov na parceli.

Nadaljnji štirje grobovi so jaškaste oblike, dva sta okrogla, dva pa pravokotna. Njihova vsebina se nam je v celoti ohranila. Takoj za njimi se srečamo z veliko grobno parcelo (9,5 × 8 m), obdano z ograjo. V sredini je temelj, ki sega 1 m v globino. Lahko računamo, da je stala na temelju velika grobnica. Zahodno od nje smo odkrili dva groba, ki sta imela le glinasta pokrova, pod njima pa neožgane otroške kosti. Poleg velike parcele je manjša, ki je prav tako obdana z ograjo. Nato je 6 temeljev štirioglate oblike, ki so tesno drug poleg drugega in različnih dimenzij. Tudi njihova globina variira in zato lahko domnevamo grobnice različnih višin.

Nekoliko odmaknjena je parcela z ograjo, ki ima levo in desno izven ograje po en jaškast grob. Zal sta bila oba grobova izropana in sta vsebovala le še nekaj žganine in drobcev keramike. Od tu naprej se zvrsti 18 temeljev brez ograj. Med njimi je zanimiv večji temelj, ki ima ob strani grobno jamo elipsaste oblike in spominja na jaškasti grob. Ta način, da so pokopavali kar v temelj grobnice, je edini na doslej odkriti šempetrski nekropoli.

Večina jaškastih grobov je brez tlaka in imajo za podlago gramoz. Izjema je grob, ki leži dalje od zgoraj naštetih temeljev. Dno ima tlakovano iz velikih ploščatih prodnikov (slika 3).

Do konca odtrganega starega brega Savinje leži še 7 temeljev, ki se bistveno ne razlikujejo od ostalih.

Grobni pridatki so večinoma keramični. Le redko se pojavi steklo, bodisi žare, bodisi čaše in balzarinji. Steklo in bronast nakit (večina fibule) so uvažali, medtem ko so keramično posodo izdelovali doma. To lahko trdimo prvenstveno za lonce, vaze in krožnike. Lonci in vaze imajo značilno obliko, ki se je ohranila še iz celjskih časov in jo je avtohtono prebivalstvo uporabljalo še naprej v rimski dobi. Značilen za šempetrsko keramiko je njen okras, ki ga je lončar izdelal ali z vrezi ali z vtisi. Vzorci se vrstijo v nešteti variantah in se ponavljajo na najmanjši čaši, kakor tudi na velikih posodah. Analogije za šempetrsko keramiko z enakim okrasjem najdemo le še v Celeii. Tako lahko z upravičenostjo sklepamo, da so posodo izdelale domače delavnice. Isto bi lahko trdili za vrče in skodelice iz rdečkaste glin, ki sicer kopirajo importirane izdelke, vendar se od njih razlikujejo po materialu in primitivnejši izdelavi.

Na podlagi grobnih pridatkov, predvsem novcev, vemo, da je grobišče trajalo od sredine I. stoletja, celo II. stoletje in v začetek III. stoletja. V grobovih so bili bronasti novci (MB) od cesarja Avgusta (27—14) do cesarja Komoda (180—192).

Zanimivo je, da so si za kraj svojega zadnjega počivališča izbrali ta prostor že v prazgodovini. V istem nivoju, poškodovanem od rimskega grobišča, je ležalo šest žarnih grobov iz obdobja Ha B (700-600 pr. n. št.).

Posamezne drobce prazgodovinske keramike smo našli na več mestih odkopanega kompleksa. Na podlagi tega lahko sklepamo, da je bilo prazgodovinsko grobišče precej obsežno.

Po končanih izkopavanjih smo vse temelje utrdili s cementno malto. Režijski odbor za izgradnjo antičnega parka v Šempetru je osvojil ureditveni načrt ing. arh. Marjana Ocvirka. Z realizacijo načrta bi tudi ta del grobišča lahko predstavili obiskovalcem. V ta namen je režijski odbor s sodelovanjem Turističnega društva Šempeter že zasadil okrasno rastlinje. V načrtu je pa še obnova temeljev grobnic in rekonstrukcija rimskega cestišča. Grobišče bo opremljeno tudi s primernimi tablami za boljšo orientacijo obiskovalcem.

Dolgoročni načrt predvideva nadaljevanje izkopavanj na vmesnem prostoru med obema deloma grobišča. Predvidevamo, da bo ohranjenih toliko delov posameznih grobnic, da jih bo lahko rekonstruirati. Nove grobnice bi postavili na ohranjene temelje vzhodnega dela grobišča.

LITERATURA

- V Kolšek, Nova rimska nekropola v Šempetru, Savinjski zbornik II, 1965, 187.
V. Kolšek, Inventaria Archaeologica fasc. 16, Les nécropoles de Celeia et de Sempeter, 1972.

KRAŠKA JAMA PEKEL

V Savinjski dolini, ob glavni cesti Ljubljana—Celje, leži lep kraj, obdan z nasadi hmelja, Šempeter v Savinjski dolini, znan predvsem po izredno ohranjenih rimskih izkopaninah, bogatih nagrobnikih meščanov-velikašev iz Celeie, današnjega Celja.

Vendar to ni edina šempetrska zanimivost. Nekaj kilometrov severno se vreže v hribe dolinica Peklenščice, ki se kmalu zatrepno konča pod navpično skalnato steno. Pod njo je prostoren vhod v kraško jamo Pekel, iz katerega priteka potok Pekleščica. Ta potok ni navaden. Preden je pritekel v to dolino, je zbiral svoje vode nekaj kilometrov severneje na Ponikvi pod imenom Ponikva, potem pa v Lokah izginil v podzemlje.

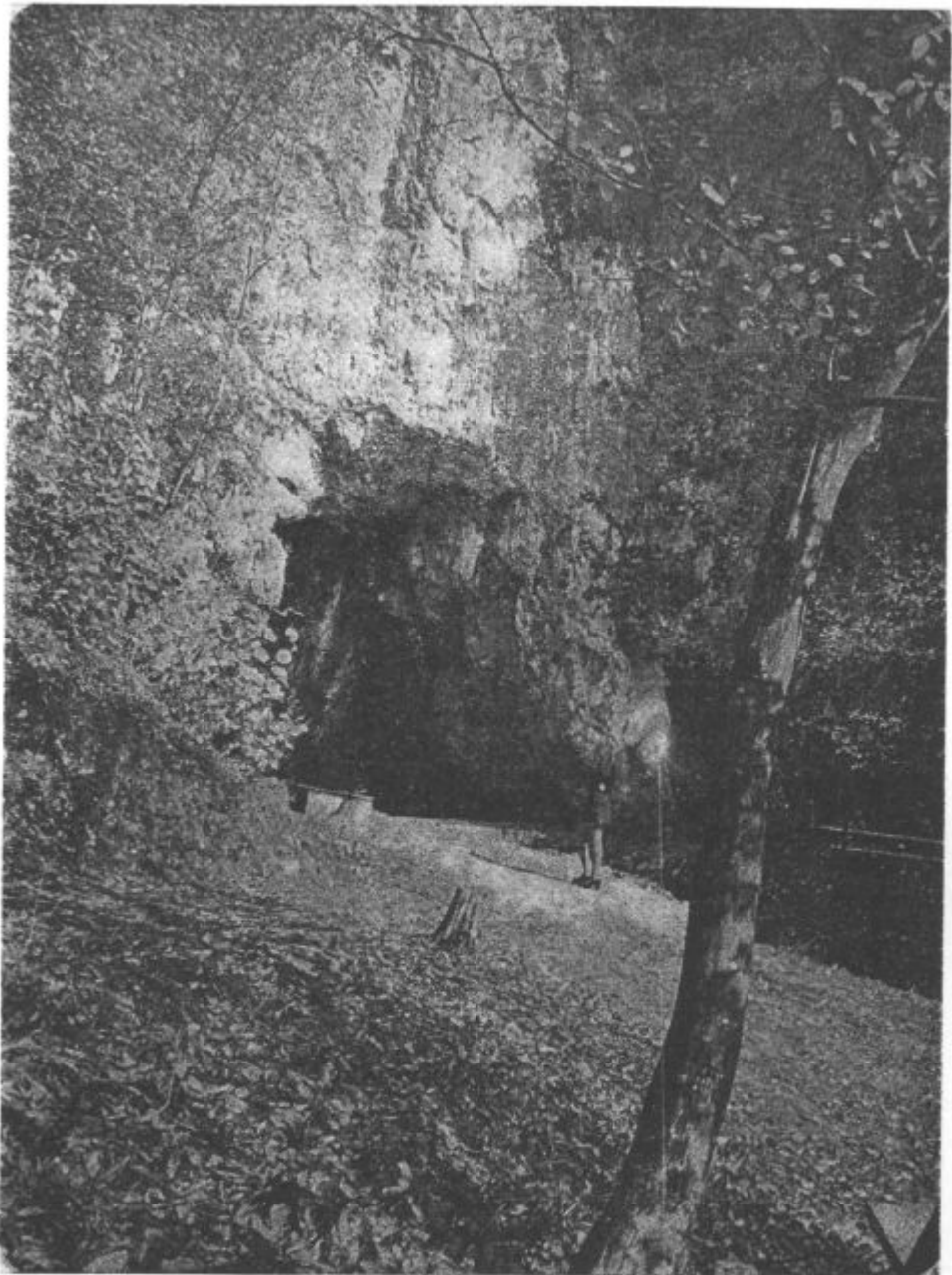
Skalovje ob vhodni odprtini kaže s svojimi roglji in vdolbinami posrečeno figuro velikana, ki se sklanja nad vhod. Za naše prednike temačna luknja v podzemlje pač ni mogla biti kaj drugega kot vhod v pekel, prebivališče hudičev, zato so se je v loku izogibali.

Kljub temu, ali prav zato, ker so o vodni jami krožile grozljive zgodbe, je bila mikavna za raziskovalce. Opisana je v »Slovenskem Štajercu« leta 1868. Leta 1866 je raziskoval jamo profesor Reibenschuh iz Gradca. Družba je prodirala zelo daleč v jamo ter našla krasne kapnike. Reibenschuh je imenoval jamo »tribut proslave, ki so jo darovali naravi«. Leta 1868 se je žalski zdravnik dr. Tarbauer posebno pobrigal za dostop v jamo in ustanovil poseben jamski odbor. V poznejši dobi, v letih od 1890—1900, se je zanimal za jamo Pekel tudi pokojni žalski občinski tajnik Ivan Kač.

Od takrat pa do leta 1969 je bila jama prepuščena sama sebi. Šele v letu 1969 je Turistično društvo Šempeter v Savinjski dolini na pobudo predsednika Iva Kuharja pristopilo k raziskavi jame, skupno z jamarji Društva za raziskovanje jam Ljubljana. Jama je razsežna in sega tja pod Zg. Ponikvo in Vel. Pirešico. Izdelali so načrt jame od vhoda do vodnega sifona v dolžini 500 m mimo 2 m slapa, skozi kapniško dvorano, mimo 4 m visokega slapa in velike dvorane. Pri raziskavi pa so jamarji odkrili še zgornje nadstropje, ki je prava kapniška zakladnica.

Žal, se je pri raziskovanju zgornje etaže leta 1969, po prav nesrečnem naključju, ponesrečil ljubljanski jamar Anton Suwa, z jamarskim imenom Sule,

* Predsednik Turističnega društva Šempeter v Savinjski dolini.

Vhod v jamo

star 20 let. Bil je eden najbolj obetajočih slovenskih jamarjev. Poleg mnogih domačih jam je obiskal tudi precej jam na tujem, saj se je spustil tudi v tedaj najglobljo jamo sveta, Gouffre Berger v Franciji, globoko 1.123 m.

Leta 1972 je Turistično društvo Šempeter v Savinjski dolini pristopilo k rekonstrukciji spodnje etaže do kapniške dvorane in k usposobitvi tega dela za javni ogled. Zgrajeni so mostvi in električna razsvetljava. Pobudnik in vodja del je bil pisec tega sestavka.

V jamo vstopimo s poti na levem bregu potoka. Stene ob vhodu so marsikje zelene od alg, ki uspevajo le na stalno vlažnih in senčnih mestih ob jamskih vhodih. Takoj za vhodom se jamski prostor razširi. Le malo dalje opazimo na levi steni (smer pohoda) sigovo kaskado, ki spominja na ovčje runo. Pot vodi ob potoku navzgor. Na desni strani lahko opazujemo presek skozi ilovnat zasip. Menjavajo se temnejše in svetlejše proge, v ilovici pa leži prevrnjen sigov baldahin. Nekoč je rasel v stropu, potem pa je postal pretežak; odlomil se je in prevrnjen padel na dno, kjer ga je pokrila ilovica. Na dan je prišel šele ob turističnem urejevanju jame. Pozornemu obiskovalcu pa tudi ne bo ušlo, da v ilovici marsikje opazimo preseke kosti davno poginulih živali, ki jih je sem naplavila voda.

Potok prečkamo po mostičku, ki nas privede na večjo ploščad. Na levi vidimo vhod v delno zasut stranski rov. V tamkajšnji ilovici so se našle človeške kosti. Prvi pregled kosti iz jame je pokazal, da pripadajo dvema osebam. Mlajša je verjetno iz sedanje dobe, starejše kosti pa kažejo popolno podobnost s stopnjo mineralizacije živalskih kosti iz paleolitske postaje Babja jama. Ker je zelo verjetno — vendar ta hip še ni dokončno potrjeno — pripadajo te kosti pračloveku. V primeru, če se dokaže, da so kosti res pračlovekove, se bo pomembnost jame Pekel povzpela na svetovno raven, ker bi bilo to doslej edino nahajališče pračlovekovih kosti v Sloveniji.

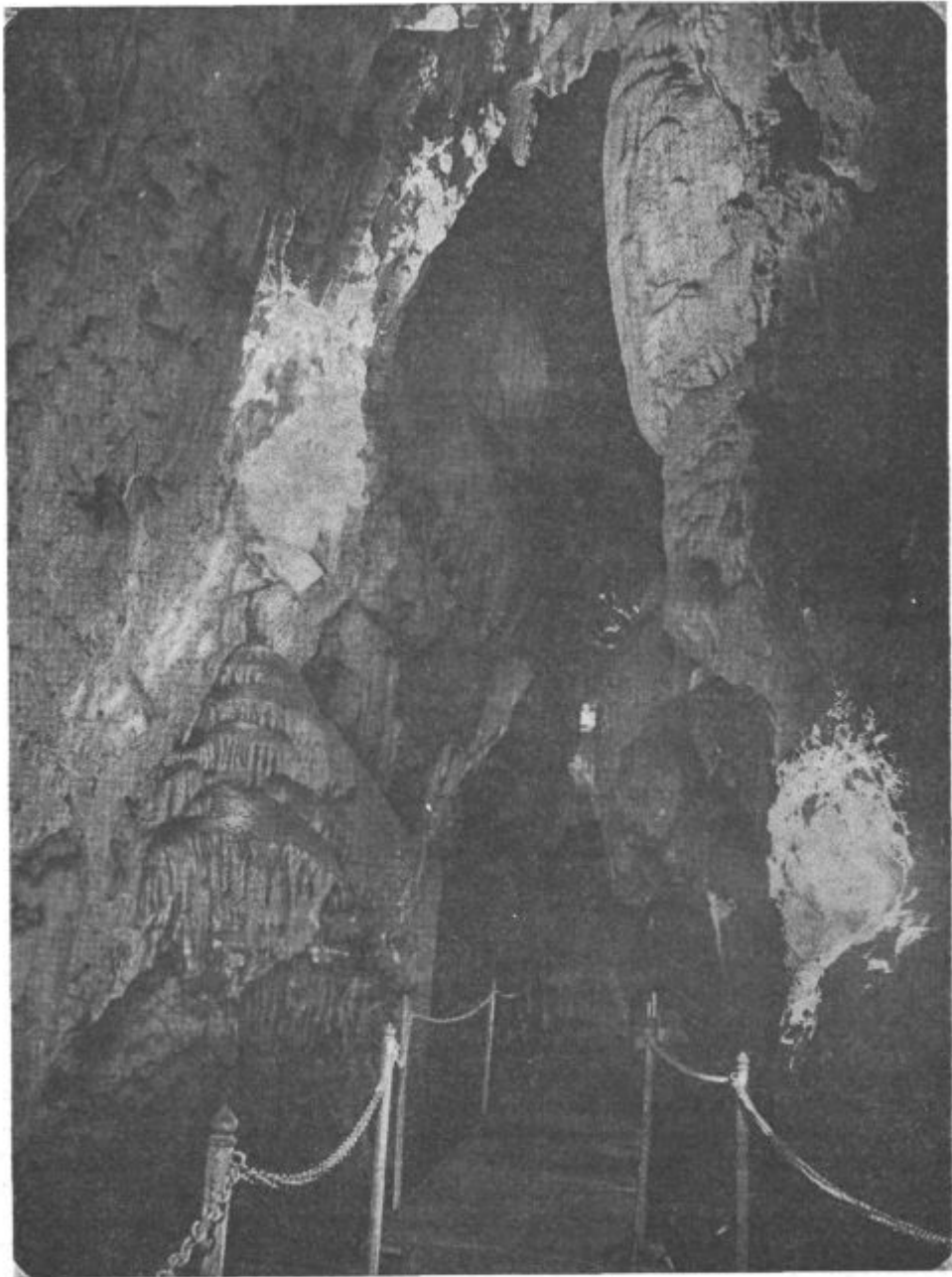
Se nekaj korakov — in pridemo do kraja, kjer jama za nekaj časa razpade v dva rova. V skalnat steber med obema je pritrjena spominska plošča tragično preminulemu Suwi.

Spet prečkamo potok. Umetno speljana pot nas vodi po značilnem vodnem, a vseeno delno zasiganem rovu navzgor proti sotočju. Lep je pogled nazaj proti mostičku, kjer skalni steber kot kamnit prstan oklepa okroglo luknjo, bivši jamski rov.

Že smo pri sotočju. Voda nam priteka nasproti po precej ozkem stranskem rovu, večja količina pa priteče z desne po glavni strugi in se preko 2 m visokega slapa poganja v nižji tolmun. V stranskem rovu lahko opazujemo večji stalaktit, ki visi s stropa, a je po dobrem metru kakor odrezan. Tega skoraj ne moremo pripisati lomilcem kapnikov, pač pa različni sestavi zraka, ki v zgornjih delih omogoča izločanje sige, niže pa ne. Prav nasproti slapa pa opazimo skoraj vrh stene značilne oblike, ki jih ustvarja voda, ko si šele pričenja dolbsti svojo podzemno strugo skozi razpoke.

Le malo nad slapom se pot cepi. Preko mostička lahko dosežemo stransko dvorano s podpisi. Po dnu sta pesek in ilovica, levo steno in njeno podnožje pa zaliva okamenel sigov slap. Da so tu že davno lomili sigo, kažejo sledovi orodja na sigovih ploščah.

Vrnimo se v glavno jamo. Že po nekaj korakih se vzpemo na desno, v stranski rov. Po dnu so lepe sigove ponve, ki jih lahko primerjamo s ponvami

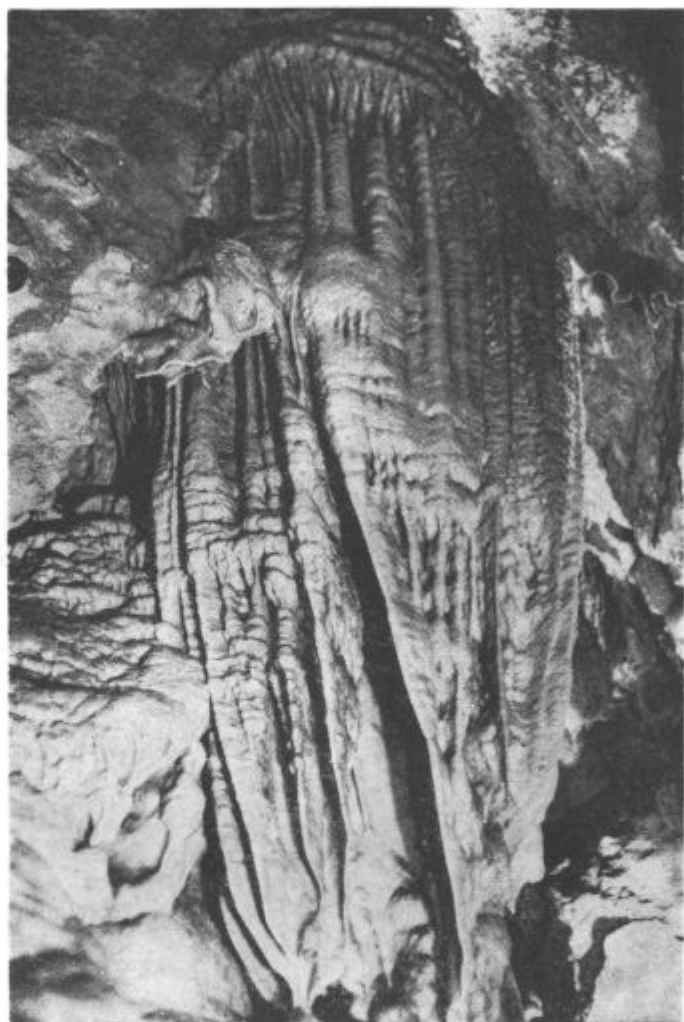
Notranjost jame

Gornja kapniška
dvorana — detajl

v Križni ali Škocjanski jami, prava zakladnica pa so jamske stene. V kotu opazimo rjavkast sigov parobek, ki je zrastel, ko je bil rov do te višine zasut z ilovico. Pozneje je le-to voda odnesla, od vse skorje, ki je bila verjetno podobna sedanji, s ponvicami, pa je ostala le sled. Danes jo spoznamo le po »drevesnim letnicam« podobnih črtah. Malo niže pa lahko dobri opazovalci v steni rova opazijo preseke do pesti velikih okamenelih školjk, stene pa so »popisane« s »hieroglifi«.

Vračati se nam ni treba po isti poti; le malo se sklonimo in zavijemo v levo. Že po nekaj metrih smo spet v glavni jami. Čudovit je pogled nazaj proti sotočju, kjer lahko opazujemo prvobiten jamski rov, preko katerega se boči

Bogato
okrasje
v jami

sigov napušč. Nad njim vidimo štrclje odbitih kapnikov, kjer pa že rastejo novi, podobni makaronom.

Pot zavije na desno, zgrajena je na nosilcih tik nad gladino visoke vode. Rov se zoži in zviša, postane pa tudi bogateje zakapan. Že po nekaj metrih se sigova grebena z leve in desne združita v sigov naravni most, ki se boči nad potjo. Velik stalaktit v bližini pa spominja na šop banan.

Pod mostom vstopimo v zadnji opremljeni prostor — kapniško dvorano. Stropa tu skoraj ni — 20 m višje prečka vodni rov zgornja etaža in tu je prehod vanjo. S sten vise ogromne sigove tvorbe, ki spominjajo na kose mesa v mesnici. Malo više pa stoji mogočen kapniški parobek, podoben starinski »laterni«. Tukaj opazimo tudi redke primerke čebulastih kapnikov, znanih sicer iz Postojn-

ske jame, kuharsko vzdušje pa izpopolni še jamska »karfijola« tik pred koncem turistične poti.

Jama se nadaljuje še več sto metrov ob potoku navzgor, kjer se kristalno čisti tolmuni menjavajo z večjimi slapovi, jamski prostori pa so zdaj podobni soteski, zdaj dvoranam.

Zgornja jama, ki je bila odkrita šele leta 1969, je preko 150 m dolga, odlikuje pa se predvsem po bogatem okrasju, obsega zgornjo kapniško dvorano ter rov netopirjev in leži pravokotno na spodnjo. Kapniki so izredni, vseh kapniških oblik, s kakršnimi se ponašajo naše notranjske in primorske jame. Stalagmiti, stalaktiti, zavese, ponvice, jezerca, vse to se zvrsti v tem delu jame. Čudovito je posebno to, da so tukaj kapniki nedotaknjeni in čisti.

Obiskovalec bo osuplo obstal in strmел v tej veliki kraški jami, saj je na tem koncu Slovenije ne bi nihče pričakoval. Uvršča se med večje jame v Sloveniji.

Kdo je jamo odkril, je težko reči. Skoraj gotovo je, da je bila že znana pračloveku. Ohranjeni podpisi po stenah pa kažejo, da je bila znana tudi našim prednikom.

Dostop do jame je iz Šempetra v Savinjski dolini po 3 km dolgi asfaltni cesti.

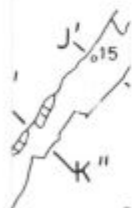
Jama Pekel postaja turistična atrakcija in si jo je vsekakor vredno ogledati.

Viri in literatura: Rajko Vrečar »Savinjska dolina«, str. 176.

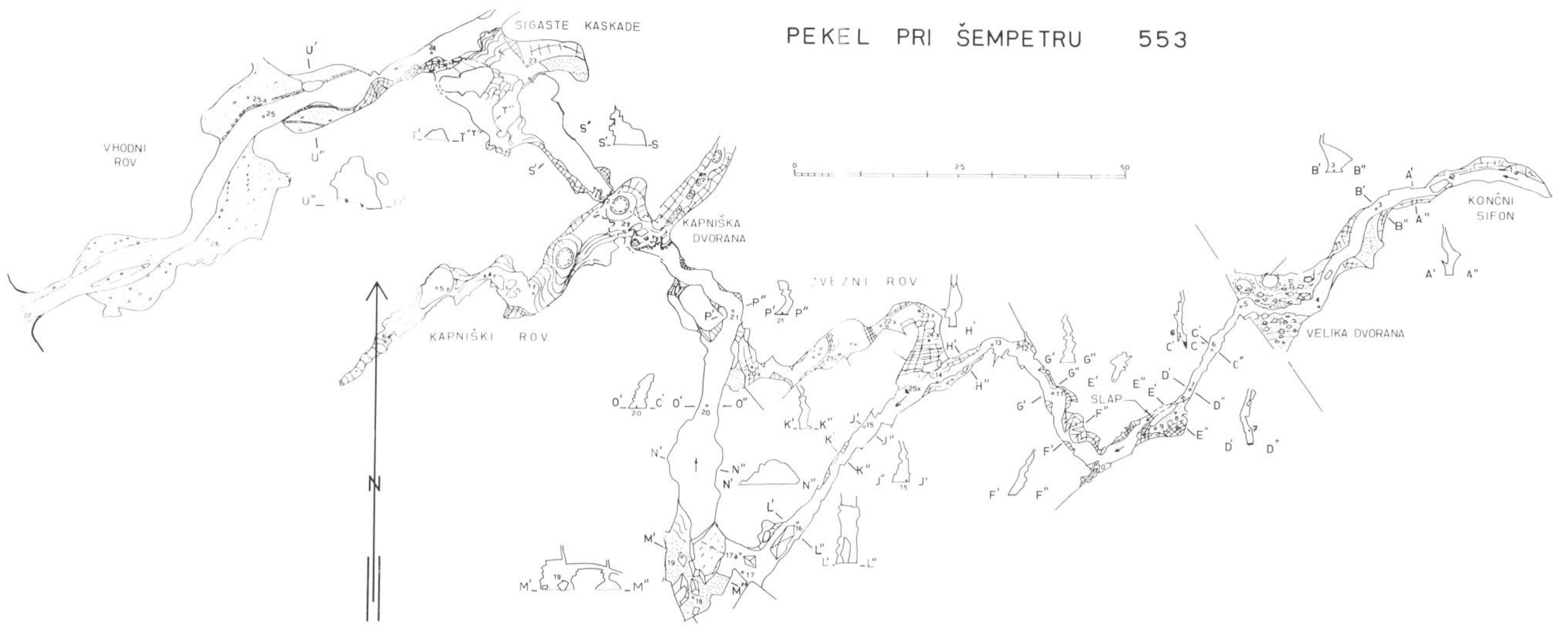
EL

E Z N I

PEKEL PRI ŠEMPETRU 553

JORDANOVA ZBIRKA STARIN

Sredi hmeljskih nasadov leži severozahodno od Žalca s svojimi zaselki raztegnjena vas Gotovlje. Na obeh straneh v novejšem času asfaltirane ceste so nanizane kmečke in po sodobnih načelih grajene hiše. Mednje sodi tudi hiša upokojenega gradbenega tehnika in znanega ljubitelja ter zbiralca starin Vinca Jordana.

Zbirati je začel nekako pred 45 leti. Veselje do starin je čutil v sebi že zmlada. Pred vojno je imel močno gradbeno podjetje s približno sto zidarskimi delavci. Pri kopanju temeljev za novogradnje jim je naročal, naj bodo previdni, ker skriva naša zemlja v svojih nedrih marsikaj, kar bi bilo zanimivo za njegovo zbirko. Mnogokaj je odkril, zlasti s področja narodopisja, med pogostnim obiskovanjem starih samotnih domačij, kjer je stikal po podstrešjih. Ko je postala njegova zbirateljska sla znana po dolini, so mu začeli ljudje prinašati starine kar na dom; kvalitetne je odkupoval, nepomembne odklanjal. Tako je po dolgih letih vztrajnega zbiranja nastala današnja Jordanova zbirka starin, ki je prav gotovo ena največjih privatnih zbirk te vrste na Slovenskem.

Že pred vhodom v njegovo, za vse obiskovalce na stežaj odprto hišo, vzbuja pozornost rimski spomenik z napisom, ki ga je odkril v temeljih nekega hleva. Vse stene so prepolne starinskih slik in lovskih trofej (Vinko Jordan je tudi navdušen lovec). Na stopnišču, ki drži v gornje prostore, visi na steni večja skupina starih kmečkih ur.

Glavni zbirki je namenjena velika dnevna soba z lesenim stropom. Ves nekoliko zatemnjeni in z enim samim večjim oknom osvetljeni prostor je dobesedno zapolnjen s starinami vseh vrst; na stenah s slikami, kositrnimi in keramačnimi krožniki, na kaminu z majolikami, na policah z dragocenimi Schützo-vimi keramičnimi izdelki, ob stenah in v kotih s starim orožjem in orodjem, itn.

Med najstarejše predmete sodi vsekakor kamnita sekira iz kamene dobe. Našli so jo na Štokovi njivi v Zavrhu pri Galiciji. Dalje je tu zelo dobro ohranjena stara keltska lončena žara s pepelom kdo ve kdaj upepeljenega mrliča. Našli so jo v Žalcu pri kopanju jarkov za kanalizacijo. Zanimivi so predmeti iz rimske dobe z ostjo za lovljenje rib, rimsko rovnico s sekiro, srebrno žlico in z različnimi rimskimi zaponkami (fibulami). Pozornost vzbujajo tudi fragmenti različne rimske opeke iz taborišča v Ločici pri Polzeli z napisom II. italske le-

Vinko Jordan

gije, ki je bila v letih od 161 do 180 za vladanja cesarja Marca Avrelija tu stacionirana.

Iz dobe naselitve Slovencev v naših krajih je izredno lep glinast lonec, izkopan pri gradnji temeljev za Hropotove svinjake v Gotovljah. Tu so naleteli delavci v globini enega metra tudi na okostje človeka z loncem ob lobanji.

Iz dobe reformacije so dobro ohranjene klešče za pripravljanje hostij z vgravirano letnico 1568. Iz tega časa sta tudi dve večji opeki za tlakovanje tal; prva nosi letnico 1599, druga pa začetne črke TLAP (Teret Labor Aspice Premium), kar pomeni: Če se bojiš truda, pomisli na plačilo! Tak rek je bil napisan v grbu škofa Tomaža Hrena, odločnega sovražnika protestantov in protestantizma.

Na steni visi šest kositrnih krožnikov z vgravirano letnico 1752 ter več konjskih podkev iz turških časov.

V skupini narodopisnih predmetov je razstavljenih niz svétnikov (držal ali primožev za trske), s katerimi so ljudje dolga stoletja razsvetljevali svoje, zlasti

kmečke domove. Oblikovno so zelo različni, saj so jih kovači pač po svoje obdelovali. Na posebni polici so razstavljene najrazličnejše rudarske svetilke. Tu so tudi iz medenine vlita in lepo ornamentirana česala za konjsko grivo, s katerimi so se ponašali kočijaži, ki so prevažali ljudi, pošto in blago iz Trsta na Dunaj. Zanimiva je v nekdanji libojški glažuti izdelana steklenica z vdelanim šopkom. Podobno vrednost predstavljata dve čaši z vlitim srebrnikom cesarja Ferdinanda iz ene od pohorskih glažut.

Na stenah visi bogata zbirka Schützovih okrasnih keramičnih krožnikov, police pa krasi več vrčev in vaz istega porekla. V oči pada zlasti rjavo glaziran velik vrč, ki ponazarja kačo, ovito delfinu okrog vratu.

V posebnem oddelku je razstavljeno staro orožje s 300 let staro mušketo na kresilo ter druge puške in pištole. Razen helebarde zbuja posebno pozornost turška sablja s slonokoščeni ročajem, nadalje sta tu sablja francoskega vojaka iz Napoleonovih časov in turško bodalo s posrebrno nožnico.

Glinast vrč,
domnevno
izdelek
kokarske
keramike

Na stenah visi vrsta slik na platnu. Posebno vrednost predstavlja deset, danes že prav redkih slik na steklu. Omembe vredna je velika slika Trsta s pristaniščem iz leta 1801. Med dragocenimi originalnimi deli je tudi portret Josipa Stritarja, ki ga je upodobil portretist Fran Sterle, rojen l. 1889 v Dolenji vasi pri Cerknici, umrl za posledicami prometne nesreče leta 1930 v Londonu.

V kotu se bohotijo gotske in baročne skulpture in plastike, med katere sodi na prvo mesto kip sv. Antona. Med njimi so tudi tri Napotnikove umetnine.

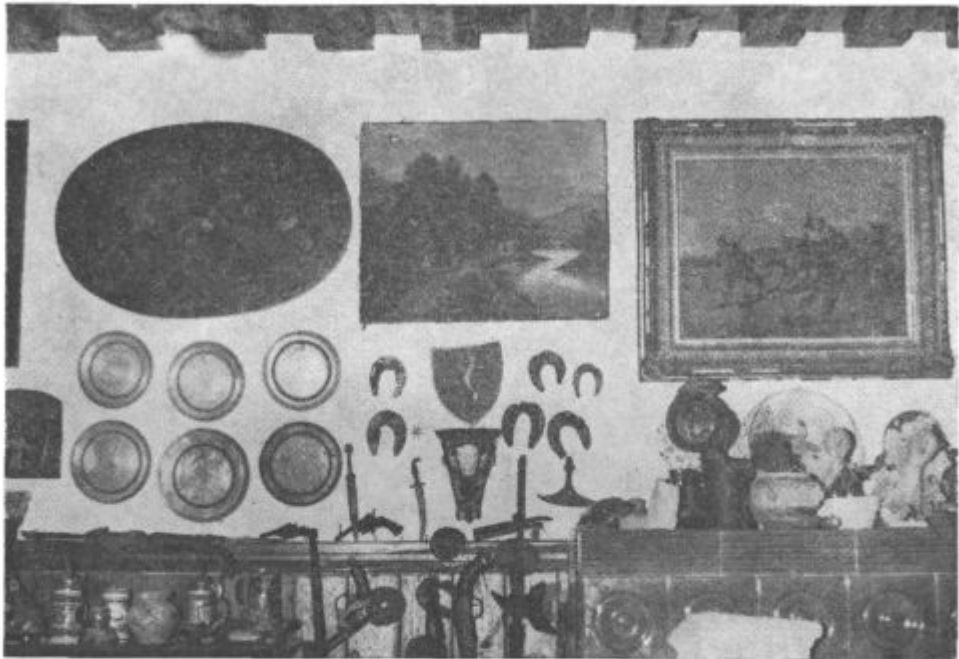
Posebno mesto v Jordanovi etnografski zbirki zavzemajo stare ure, med katerimi je najstarejša tista, ki kaže tudi dneve. Izdelana je bila pred 250 leti. Največ je seveda starih kmečkih ur na uteži z znanimi poslikanimi kazali.

Luteranske
klešče
za peko
hostij

V knjižni zbirki vzbuja pozornost lepo ohranjeni rokopis Ignaca Orožna, Celjska kronika iz leta 1854. Zanimiva je Jordanova pripoved, kako je kot partizan rešil pred uničenjem iz razvalin delno porušenega nazarskega samostana Dalmatinovo biblijo in Trubarjev novi testament. Dragoceni knjigi je še isti večer pri nekem kmetu v Pustem polju za silo posušil in ju naslednje jutro varno skrnil v neki kleti, odkoder ju je po osvoboditvi odnesel na svoj dom, pozneje pa izročil Muzejski knjižnici v Celju.

Nekoliko manj starin je v zbiralčevi delovni sobi. Mimo ur vseh vrst je tu razstavljenih več svetilk-petrolejk, od najpreprostejših do najzahtevnejših. Razen tega hrani v posebni šatulji bogato zbirko starega nakita in najrazličnejših odlikovanj. Med drugimi je prava redkost slovenski narodni nakit z vdelanimi srebrniki za narodne noše. Še večjo vrednost predstavlja stara bizantinska skrinjica za nakit in zlatnike. Toda o tej zbirki bi kazalo napisati posebno razpravo.

Del Jordanove zbirke (cinasti krožniki, orožje idr.)

Posebnost Jordanovega zbiranja je numizmatika. S tako bogato in lepo urejeno zbirko starega denarja se ponašajo le redki poznavalci nauka o novcih. V njegovi zbirki so redki dragoceni starogrški novci v srebru in bronu, kakor, denimo, Filipa Makedonskega (359—336 pr. n. š.), njegovega sina Aleksandra Velikega itn. Razen tega je ta bogata zbirka keltskih in rimskih novcev, med njimi tudi srebrnik Cezarja na eni in njegovega morilca Bruta na drugi strani. Nadalje so v zbirki srebrni in bronasti novci cesarjev Avgusta, Tiberija, Kaligule in Klavdija, ki je dal tedanji Celei mestne pravice, zatem cesarja Proba, ki je prvi zasadil na naših tleh vinsko trto, pa Dioklecijana in vse do bizantinskih cesarjev, ki so plačevali s tako imenovanimi skledniki.

Bogata je tudi zaloga srednjeveških kovnic iz 11. in 12. stoletja, med njimi zlasti ptujske, brežiške in šentviške na Koroškem. Prava rariteta je srebrnik kosovskega junaka carja Lazarja. Dragoceni in redki so tudi novci Matije Korvina — kralja Matjaža. Tem se pridružujejo novci avstroogrskih vladarjev v srebru in zlatu. V posebnem katalogu so zbrani novci kraljevine Srbije, Črne gore in stare, pa tudi nove, socialistične Jugoslavije.

Razen naštetih pa je v Jordanovi zbirki tudi veliko kompletov iz evropskih in prekomorskih držav, kot na primer novci ruske carice Katarine II. Velike, Napoleona Bonaparta, turških sultanov, itn.

Jordan je organiziran in strokovno izredno podkovan numizmatik. V njegovi knjižnici je cela skladovnica literature o numizmatiki iz Nemčije, Italije in

Del Jordanove zbirke (slike na steklu)

od drugod. Redno se udeležuje tudi domačih in evropskih numizmatičnih razstav.

Vinko Jordan ni le navdušen ljubitelj in zbiralec starin in novcev, marveč je v neki meri tudi arheolog, saj je med drugim odločno sodeloval pri odkritju šempetrske rimske nekropole. Prvi je pri kopanju peska v Šempetru naletel na rimske »kamne«, o čemer je seznanil celjske muzealce. Ker tedaj vodstvo Pokrajinskega muzeja v Celju ni imelo za izkopavanje na voljo dovolj denarja, se je previdno lotil dela s svojimi delavci sam. Šele ko je že izkopal nad dvajset dragocenih kamnitih fragmentov nagrobnih spomenikov celjskih Rimljanov, so se zganili ljubljanski in celjski arheologi in pod vodstvom pokojnega znanstvenika dr. Josipa Klemenca nadaljevali izkopavanja. Uspehi niso izostali in so znani.

Vinko Jordan je nekatere svoje arheološke najdbe objavil v Arheološkem vestniku. Je član celjske podružnice Slovenskega etnografskega društva ter Slovenskega in Hrvatskega numizmatičnega društva.

S svojim dolgoletnim zbiranjem si ni ustvaril v svojem prijetnem in gostoljubnem domu le izredno bogate privatne zbirke starin in novcev, marveč je, resnici na ljubo, rešil prenekatero dragocenost pred uničenjem ali pred izginitvijo v tuje roke. Vsi inventarizirani predmeti bodo prehajali iz roda v rod in jih ne bo moč odtujiti.

Tako se bo glasila poslednja volja velikega ljubitelja starin in starih novcev, numizmatika Vinka Jordana.

VZGOJA IN IZOBRAŽEVANJE V NOVIH POGOJIH

UVOD

Naša družba vrednoti vzgojo in izobraževanje kot dejavnost posebnega družbenega pomena. V določenih obdobjih je sicer prišlo do preskromnega in neenakomernega vrednotenja tega področja iz družbenega in materialnega vidika. Nastalo je občutno zaostajanje za preostalim družbenim razvojem, česar pa ni možno nadomestiti v kratkem razdobju. Spričo potreb samoupravne družbe po vsestransko usposobljenih kadrih pa se posveča vzgoji in izobraževanju v obdobju zadnjih nekaj let izjemna skrb. Pomembno prelomnico je v tem pogledu napravila zvezna resolucija o razvoju vzgoje in izobraževanja, svojstven prispevek pa so dala dopolnila k republiški in zvezni ustavi. Sprejem zakona o izobraževalnih skupnostih in o financiranju vzgoje in izobraževanja v letu 1967 je omogočil hitrejše razvijanje samoupravnih odnosov ter hkrati odpravljanje administrativno proračunskih posegov. Osamosvojitve v odločitvah o materialnem položaju ter vrsta drugih zakonskih sprememb je povzročila hitrejše premike samoupravljanja znotraj kolektivov vzgojno izobraževalnih zavodov. Več skrbi in tvornega sodelovanja so posvetile družbenemu vrednotenju vzgoje in izobraževanja vse politične organizacije na vseh nivojih, zlasti še zveza komunistov in socialistična zveza. Kot važen dokument v pogledu nadaljnega uresničevanja temeljnih družbenih vzgojno-izobraževalnih smotrov socialistične, na marksističnih osnovah angažirane šole, predstavljajo sklepi in priporočila o idejni usmerjenosti vzgoje in izobraževanja, sprejeti v tem letu v Skupščini SR Slovenije. Vse navedeno je bilo in bo tudi v prihodnje pomembno vodilo vsem odgovornim dejavnikom pri razvoju tega področja v občini Žalec.

1. Obnova in izgradnja šolskih stavb

V investicije v šolstvo so bila od leta 1945 do leta 1967 vložena razmeroma majhna sredstva. Zgrajena je bila le ena nova šola in to v Libojah, dograjena in obnovljena šola v Preboldu in izvršenih je bilo nekaj manjših popravil na nekaterih šolah. Centralno ogrevanje prostorov so imele le šole Liboje, Prebold in Šempeter, urejene sanitarije le nekaj več šol, dočim so postajali delovni pogoji na mnogih šolah nevezdržni. Poleg neurejenosti je bilo močno čutiti tudi pomanj-

Obnovljena in dozidana (nova telovadnica) šola v Žalcu

kanje šolskih prostorov, saj je bilo že potrebno uvajati tretjo izmeno pouka in iskati učilnice izven šolskih stavb v skrajno neugodnih in neprimernih prostorih. Naglo naraščanje števila šoloobveznih otrok je bilo čutiti zlasti v večjih delovnih središčih, kjer je potekala stanovanjska izgradnja že po sprejetih urbanističnih načrtih.

Takšno stanje je vzpodbudilo vse družbene dejavnike: Skupščino občine Žalec, politične organizacije in prosvetne delavce k odločitvi, da je potrebno nujno kaj ukreniti, sicer bodo posledice dela učnovzgojnih zavodov v takšnih pogojih iz leta v leto težje in škoda nepopravljiva. Rešitev je bila pravzaprav le ena in sicer uvedba samoprispevka. Drugih možnosti kot npr., znatnejše financiranje investicij iz sicer vsako leto skromnega občinskega proračuna, ali najemanje večjih bančnih posojil, ni bilo pričakovati.

Po intenzivnih pripravah ob upoštevanju takratnega stanja in nadaljnjega razvoja šolstva je bil v letu 1967 predložen v javno razpravo program razvoja šolske mreže za razdobje 1967—1977. Program je bil deležen nepričakovanega zanimanja in razumevanja vseh družbenih dejavnikov. Glavna izhodišča programa so bila:

a) Organizirati takšno mrežo šol, ki bo omogočala šoloobvezni mladini pridobitev temeljite osnovne izobrazbe in ustrezne socialistične vzgoje. Potrebno bo prešolanje otrok iz nižje organiziranih šol na popolne osnovne šole in s tem v zvezi ureditev prevoza teh otrok. Ob takšni reorganizaciji bo glede na število učencev in odpravo kombiniranega pouka prišlo tudi do ukinitve nekaterih podružničnih šol.

b) Z načrtnim štipendiranjem in izrednim izobraževanjem je potrebno zagotoviti ustrezen učnovzgojni kader predvsem na višji stopnji in za vodilna delovna mesta. Poleg zagotovitve ugodnejših pogojev dela je potrebno doseči tudi izenačitev materialnega položaja prosvetnih delavcev z ostalimi delavci v družbenih dejavnostih in gospodarstvu.

c) Z izvedbo programa obnove in izgradnje šolskih stavb je zagotoviti zadostno število učilnic, kabinetov in telovadnic, urediti sanitarije in primerno ogrevanje vseh prostorov, zagotoviti potrebne prostore za posebno šolstvo in celodnevno bivanje učencev v šoli, skrbeti za modernizacijo pouka (učila, kabinetni pouk), ureditev šolskih mlečnih kuhinj itd.

To je torej nekaj izhodišč, ki so služila pri pripravah za uvedbo samoprispevka in sestavo programa obnove in izgradnje šolskih stavb. V javni razpravi je prevladala druga varianta programa in sicer za petletno obdobje od 1968—1972.

Tako je skupščina občine razpisala referendum za samoprispevek v šolstvu za 10. december 1967. Temeljite in vsestranske priprave so prinesle zaželen in tako rekoč presenetljiv uspeh. Prikazano stanje v osnovnem šolstvu ter realen program in močna propagandna dejavnost vseh odgovornih dejavnikov, vključno z učenci osnovnih šol, vse to je pri občanih — volivcih utrdilo zaupanje in razumevanje. Za uvedbo samoprispevka je na referendumu glasovalo 14.605 volivcev ali 64,7 %, glasovanja pa se je udeležilo 18.692 volivcev ali 82,8 %.

S pozitivnim izidom referenduma je bila sprejeta obveza, da bodo v obliki samoprispevka za obdobje od 1968—1972 prispevali zaposleni občani 0,75 % od mesečnega osebnega dohodka, kmetje 1,5 % od katastrskega dohodka in obrtniki 2 % od letnega dohodka. Občani z osebnimi dohodki ali pokojnino izpod 500 so bili oproščeni plačevanja samoprispevka. Poudariti moramo, da smo bili z uvedbo samoprispevka v občini Žalec med prvimi v Sloveniji in so se pričele intenzivnejše priprave za podobne akcije v občinah celjskega območja in širom po Sloveniji prav po zgledu Žalca.

Že pred samim referendumom, zlasti pa po njem, so samoupravni organi v vseh delovnih organizacijah in samoupravnih skupnostih sklepali o podpisu družbenega dogovora o prispevanju 0,85 % od družbenega produkta letno prav tako za obdobje 5 let. Družbeni dogovor je bil podpisan stoddostno. Člani samoupravnih organov in vodstva delovnih organizacij so pokazali izredno stopnjo razumevanja in pripravljenosti, da se torej te stvari premaknejo hitreje z mrtve točke, saj bi naj tako zbrana sredstva predstavljala skoraj dve tretjini potrebnih sredstev za izvedbo sprejetega programa.

Iz vseh virov bi naj v 5 letih zbrali približno 12,597.000,00 din, s temi sredstvi pa bi izvedli naslednji program:

- izgradnja nove šole v Grižah;
- obnova in dozidava šole Petrovče;
- obnova šole Žalec;
- obnovitev in dograditev šole Polzela;
- prizidava telovadnice k šoli Prebold;
- obnovitev obstoječih stavb in dograditev telovadnice k šoli Vransko;
- prizidava šole v Sempetru;

— obnova vseh ostalih podružničnih šol (razen Braslovč in Andraža, ki sta bili v glavnem urejeni v letu 1967) in sicer: Ponikve, Galicije, Tabora, Vel. Pirešice, Letuša, Gotovelj, Gomiskega in Orle vasi.

Program je bil sestavljen na podlagi realnih možnosti.

V januarju leta 1968 je skupščina občine na predlog sveta za šolstvo, prosveto, kulturo in telesno vzgojo sprejela odlok o ustanovitvi sklada za izgradnjo in obnovo šolskih stavb v občini Žalec. V 15-članski upravni odbor sklada so bili po določenem ključu imenovani predstavniki vseh pomembnejših družbenih dejavnikov skupščine, delovnih organizacij, krajevnih skupnosti, SZDL in šol. Predsedstvo sklada je prevzel Vlado GORIŠEK, podpredsednik skupščine občine, čez nekaj mesecev pa Jože JAN, novi podpredsednik SO. Po sprejetju statuta sklada je upravni odbor pričel z rednim delom, oziroma pripravi na začetek gradnje nove šole v Grižah. Skupščini je bil tudi predložen programa za tekoče leto.

Za gradnjo nove šole v Grižah so najeli po odloku sklepa občinske skupščine jeseni leta 1968 pri banki premostitveni kredit. Dela je prevzelo gradbeno podjetje »GRADNJA« Žalec. Idejni projekt je pripravil dipl. ing. Milivoj LAPUH, glavni projekt pa dipl. ing. Zdenka ŽNIDARŠIČ s sodelavci, kakor večino preostalih projektov. Nadzorstvo je prevzel in ga še izvaja ing. Stane RAVNAK, administracijo pa Elza GOLOB.

Leto 1969 je že prineslo prve vidne uspehe. Pred pričetkom novega šolskega leta je bila svečano odprta prva šola v Grižah. To je bil pomemben dogodek za občane Griž in vse občine, v posebno veselje pa učencem in učiteljem osnovne šole Griže, ko so končno dočakali ugodnejše pogoje dela, saj so bile tam razmere več let najtežje. V novi šoli je bilo zgrajenih 12 učilnic s potrebnimi kabineti, telovadnica, kuhinja z lepo jedilnico in ostali potrebni prostori. Dve igralnici sta bili namenjeni vzgojno-varstveni ustanovi za otroško varstvo predšolskih otrok. Otvoritev nove šole je bila za Grižane zgodovinski trenutek, saj so se prav ti prebivalci odločili za samoprispevek 87 %.

Še istega leta so bile opravljene vse priprave in oddaja del najprej za dograditev prizidka in telovadnice k šoli Petrovče z obnovo obstoječe stavbe, nato pa še za obnovo šole v Žalcu. Ugotovljeno je bilo, da je za primer Žalca potrebno program spremeniti in sicer iz dveh vidikov. Nekaj več prostorov je bilo nujno nameniti razvijajoči se posebni šoli, pokazala pa je tudi potreba po izgradnji normalne telovadnice. Gospodarstvo Žalca je pokazalo za ta predlog polno razumevanje in s posebnimi sklepi samoupravnih organov prevzelo dodatno financiranje spremenjenega programa za obdobje treh let. Tudi dela v Petrovčah in v Žalcu so bila dana v izvajanje »Gradnji« Žalec kot najugodnejšemu ponudniku.

V letu 1971 je bila izredno živahna gradbena dejavnost. K temu je v veliki meri pripomoglo najetje kredita s strani skupščine občine v višini 1.775.000,00 din, saj je tako sklad razpolagal z znatno večjimi sredstvi. Po številu dograjenih objektov in slavnostnih otvoritev je bilo to leto najbolj plodovito. Najprej je bila predana svojemu namenu obnovljena in nekoliko dozidana šolska zgradba na Ponikvi. Bilo je to ob praznovanju občinskega praznika v tem kraju. Posebno slovesno je bilo otvarjanje šole v Petrovčah, ki je popolnoma spremenila prejšnji videz, saj je pridobila 6 novih učilnic, kabinete, kuhinjo in jedilnico, sanitarije in lepo svetlo telovadnico. In vrhu vsega je šola v Petrovčah napredo-

vala v popolno osnovno šolo z dvema podružnicama. Nadvse pristrčno z enkratnim programom je bilo slavlje ob zaključku del v Veliki Pirešici, kjer je bila stavba temeljito obnovljena, dozidana pa sta bila še 2 prostora. Adaptacijo šole v Ponikvi in Veliki Pirešici so izvajale »Usluge« Polzela. Šolska stavba v Žalcu je terjala znatno večji poseg, kakor je bilo s programom predvideno. Zato so se dela nekoliko zavlekla. Poleg popolne obnove in precejšnje notranje preureditve stavbe je bilo pridobljenih dvoje učilnic in več kabinetov, centralno ogrevanje in nove sanitarije ter kuhinja z jedilnico. Dograjena je bila lična telovadnica z galerijo. Pet učilnic in dva manjša prostora je dobila tudi posebna šola. In končno sta v letu 1970 bili obnovljeni še šoli v Letušu; popravljene stropi in nabavljene nove peči; in v Andražu prav tako nabavljene boljše peči. Še istega leta so bile končane priprave za dela na Polzeli, kajti tudi tukaj se je pokazala potreba po občutni spremembi programa s prostorsko in finančno razširitvijo. In to je uspelo z izrednim razumevanjem delovnih organizacij Tovarne nogavic Polzela in Garanta ter krajevne skupnosti in preostankom najetega kredita. Dela je v jeseni pričela izvajati »Gradnja« Žalec, katere ponudba je bila najugodnejša, pa tudi določene izkušnje si je že pridobila. Za Šempeter je bilo po temeljitem preudarku končno odločeno, da pride v poštev le gradnja nove šole, ker lokacija sedanje šolske stavbe nikakor ne ustreza pa tudi prostora ni dovolj.

Leto 1971 je prineslo troje otvoritev šolskih objektov. Najprej so to doživeli v Galiciji ob proslavljanju občinskega praznika, kjer je bilo predano namenu obnovljeno in nekoliko razširjeno šolsko poslopje. Sledila je otvoritev obnovljene šole na Gomilskem. Obnovitvena dela v Galiciji so opravljale »Usluge« Polzela, medtem ko je bil v primeru Gomilskega uspešnejši »Ingrad« Celje. Tudi kolektiv osnovne šole Polzela je pripravil izjemni program ob otvoritvi poslopja, pa še tovarna nogavic je uspešno sodelovala. K obnovljeni novejši stavbi je bilo dograjenih 10 učilnic s kabineti, jedilnica s kuhinjo, telovadnica in ostali prostori.

Posebna strokovna komisija si je že v začetku leta 1971 ogledala stanje šolske stavbe v Taboru in ugotovila, da bi obnova le-te nikakor ne bila primerna, ker je skoraj v celoti dotrajana. Po predhodni obsežni razpravi na zborih volivcev celotne občine je bil predlog upravnega odbora sklada o spremembi programa pred skupščino občine sprejet. In tako so se pričele priprave za gradnjo nove podružnične šole v Taboru. Izvajalec del je postala »Gradnja« Žalec, ki je dela na natečaju dobila in z njimi pred nastopom zime pričela.

Zaradi nepredvidenih visokih podražitev vseh gradbenih in obrtnih storitev ter gradbenega materiala in zaradi ugotavljanja novih potreb, so postajali vse pogostejši glasovi, da zastavljenega programa ne bo možno realizirati v 5 letih niti iz finančnega niti časovnega vidika. Tako so vsi najodgovornejši družbeni dejavniki enotno odločili, da je pristopiti k pripravam za izvedbo referendumu za podaljšanje samoprispevka še na leti 1973 in 1974, kajti prvotni program je le bil tudi nekoliko preskromen. Kljub različnim in celo odklonilnim glasovom je prevladal predlog, da pristopimo k izvedbi ponovnega referendumu.

In tako je skupščina občine razpisala referendum za podaljšanje samoprispevka za šolstvo za 19. december 1971. Priprave so bile pravitako vsestranske in intenzivne. Znatna prednost od prvega referendumu je že bila v tem, da je bilo možno volivcem prikazati nekajletne uspehe in pošteno ter skrbno

Obnovljena podružnična šola v Galiciji

poslovanje s skladom. Vse to je bilo lepo prikazano v lični brošuri, ki jo je izdal pripravljalni odbor in v kateri je bil prikazan poleg dosedanjih uspehov tudi dopolnjeni program s približno predvidenimi stroški. Takšen program je po predhodni obravnavi na zborih volivcev in mnogih drugih zborovanjih kasneje skupščina občine potrdila in se glasi (od leta 1971 do 1974):

- izgradnja nove šole v Taboru,
- obnovitev šole Gotovlje,
- izgradnja nove šole Šempeter — I. etapa,
- izgradnja nove šole v Vinski gori,
- ureditev centralne kurjave v šolah v Letušu in Andražu,
- obnovitev in dozidava šole na Vranskem,
- dograditev telovadnice in učilnic v Preboldu,
- izgradnja telovadnice v Braslovčah,
- obnova šole v Orli vasi (v kolikor ostane?),
- nabava avtobusa za prevoz šoloobveznih otrok.

Referendum o podaljšanju samoprispevka je presenetljivo uspel. Volilna udeležba je bila izvrstna: v povprečju 90,7 % ali 21.082 volivcev. Za podaljšanje je glasovalo 84,1 %, ponekod celo preko 90 %. S takšno udeležbo in odločitvijo so občani ponovno dokazali izredno zavest in polno razumevanje, da se otrokom in učiteljstvu omogočijo primerni pogoji dela, da bodo vsi na toplem, deležni svetlih in čistih učilnic, da bodo vse šole oskrbljene z zdravo pitno vodo... Vsem šolam bi naj bil ob izvedbi tega programa omogočen eno in pol izmenski pouk. In končno je pri vseh šolah pričakovati tudi še boljše učnovzgojne uspehe.

Z izglasovanjem podaljšanja samoprispjevka za leti 1973 in 1974 so se občani odločili za enake prispevne stopnje, kot so bile prejšnjih 5 let, torej 0,75 % od osebnega dohodka, 2 % od dohodka v obrti in 1,5 % od katastrskega dohodka v kmetijstvu. Plačevanja pa so oproščeni občani z osebnim dohodkom ali pokojnino izpod 1.000 din in vsi tisti kmetje, ki so oproščeni davka na katastrski dohodek. Samoupravni organi v delovnih organizacijah in interesnih skupnostih so se v obliki družbenega dogovora obvezali za 2 leti prispevati 0,60 % od družbenega proizvoda, medtem ko so 0,20 % od družbenega proizvoda za 1 leto namenili za srednje šolstvo.

Tako se je lahko razgibana gradbena dejavnost nadaljevala po sprememljenem in sprejetem programu. Že leta 1970 se je pričela gradnja nove vzgojno-varstvene ustanove in glasbene šole v Zalcu pretežno iz sredstev skupnosti otroškega varstva. Oba zavoda sta bila odprta ob proslavljanju 8. marca leta 1972. Zmogljivost varstvene ustanove se je s tem močno zvišala, glasbena šola pa se je preselila iz nemogočih zasilnih prostorov v lično novo šolo, ki je ena redkih v republiki.

V letu 1972 je prišlo že v začetku šolskih počitnic do otvoritve nove šole v Taboru. Svečanost je bila nadvse prisrčna in množična. V stavbi so bile zgrajene 4 učilnice, kuhinja, upravni prostor in kabinet. Šola je postavljena v bližino doma TVD Partizan, kjer je bilo prav tako vgrajeno centralno ogrevanje, da lahko uporabljajo telovadnico tudi za šolsko vadbo. Naslednja delovna zmaga je bila slavljenja v jeseni v Gotovljah z otvoritvijo obnovljene stavbe. Prizidana je bila še kurilnica in dodatni prostor za učilnico nad njo. Šele proti koncu leta so bila končana dela pri ureditvi centralne kurjave v Letušu. Pri vseh šolah, kjer še obstajajo učiteljska stanovanja, so bila s sredstvi Stanovanjsko komunalnega podjetja Žalec obnovljena tudi ta (Ponikva, Galicija, V. Pirešica, Gotovlje, Letuš).

V gradnjo sta bila oddana dva večja objekta, in sicer novogradnji šol v Šempetru in Vinski gori. Izgradnjo v Šempetru je prevzel »Ingrad« Celje, Vinske gore pa »Gradnja« Žalec. Oba objekta bosta gotova v poletnih mesecih leta 1973. V Šempetru bo že zgrajena tudi II. etapa — s telovadnico in upravnimi prostori.

V letu 1973 — bodo poleg dokončanja gornjih dveh objektov pričeli z deli na Vranskem — prizidek učilnic, telovadnice in drugih prostorov s popolno obnovo obstoječe šolske stavbe. V programu je tudi ureditev centralne kurjave v Andražu, urejeno pa bo vse potrebno za začetek dozidave učilnic in telovadnice v Preboldu. Tako preostanejo za začetek v letu 1974 le še Braslovče.

Od ustanovitve leta 1968 pa do leta 1972 je imel sklad naslednje dohodke:

Leto	Plan v din	Dohodki v din	Od tega			
			samo-prispevek občanov	od del. org. din	iz prorač. in TIS din	ostalo din
1968	1,440.000	1,354.160	805.206	433.915	114.939	100
1969	2,744.766	3,147.447	1,025.847	1,185.726	135.785	800.089
1970	3,427.809	3,645.246	1,307.506	1,473.906	158.694	705.140
1971	5,238.451	5,717.074	1,679.040	3,466.257	167.325	404.452
1972	6,005.000	6,937.252	2,269.072	2,263.294	227.824	2,177.062

Doseženi dohodki so bili torej vedno višji od planiranih.

Za obnovo in izgradnjo šol je bil najet tudi kredit v višini 1,775.278 din, tako da so znašali dejanski dohodki sklada skupaj s kreditom do konca leta 1972 22,576.457 din.

Za šolo Vranksko bo najet kredit v letu 1973 v višini 1,000.000 din od republiške izobraževalne skupnosti.

Upravnemu odboru sklada so v oporo in pomoč povsod delovali in še delujejo posebni režijski odbori, imenovani od šol in krajevnih skupnosti. Le-ti v glavnem sodelujejo pri odkupih zemljišč, razpravah o projektih, zbiranju dodatnih sredstev za novo opremo in ureditev okolice šolskih zgradb, prodaji stare opreme in stavb ter podobno. Občani, krajevne skupnosti in delovne organizacije so doslej povsod pokazale izredno razumevanje za zbiranje dodatnih sredstev, potrebnih za urejanje okolice ali pa celo za nabavo opreme in učil. Izvedene so bile posebne nabiralne akcije in bile v glavnem uspešne. Za nakup opreme črpata sklad in TIS sredstva amortizacije, kar pa običajno ne zadošča za vse potrebe. Najbolj odprto ostaja vprašanje modernizacije pouka s pridobivanjem novejših učnih pripomočkov, kar je najbolj občutno na tistih šolah, ki so postale popolne šole v zadnjih letih in kjer prej ni bilo učil za višjo stopnjo. Ob otvoritvah objektov so bili posamezni zavodi poimenovani po zaslužnih borcih NOB in drugih pomembnih osebnostih.

Sredstva sklada so bila v letih 1968–1972 uporabljena za naslednje objekte:

Objekt	Predvideno po programu	Skupaj izdatki
1. izgradnja nove šole in vrta v Grižah	3,160.000	3,161.694
2. izgradnja prizidka in adaptacija šole Petrovče	1,500.000	2,194.073
3. izgradnja telovadnice in adaptacija šole Žalec	800.000	2,187.009
4. izgradnja prizidka in adaptacija šole Polzela	1,500.000	3,909.180
5. izgradnja nove šole v Taboru	1,050.000	995.315
6. adaptacija šole v Pirešici	378.000	293.495
7. adaptacija šole v Galiciji	50.000	177.352
8. adaptacija šole v Letušu s centralno kurjavo	50.000	176.517
9. adaptacija šole na Gomilskem	238.000	683.278
10. adaptacija šole na Ponikvi	173.000	199.339
11. adaptacija šole Gotovlje	500.000	574.587
12. stroški za šolo Andraž	50.000	46.529
13. izgradnja nove šole v Šempetru	4,000.000	1,476.398
14. izgradnja nove šole v Vinski gori	1,400.000	441.058

Iz finančnega prikaza dohodkov sklada ter vloženih sredstev v šolske objekte je razvidno, da je bilo v dobrih petih letih opravljeno veliko dela. Pri vsem tem se je pokazala solidarnost občanov in vseh družbenih dejavnikov. Ob sklepanju 7-letnega programa obnove in izgradnje šolskih stavb v tej zvezi urejanja mreže osnovnih šol se že kažejo nove potrebe, ki bodo zahtevale nadaljnja vlaganja v to družbeno pomembno področje. V Žalcu bo potrebno pri-

stopiti h gradnji nove šole na že predvideni lokaciji, da bi tako sprostili nekaj več prostorov za potrebe posebne šole. Zahteve za razširitev samega programa so znane že doslej, vendar je karkšnakoli sprememba odvisna predvsem od finančnih možnosti, oziroma dopolnilnih sredstev iz tistega območja.

2. Spreminjanje mreže šol

Mrežo šol je potrebno nenehno prilagajati urbanizaciji in razvoju naselij, pedagoškim vidikom in mnogim drugim pogojem. Tako je bilo potrebno mrežo osnovnih šol v občini Žalec v zadnjih desetih letih večkrat spreminjati, oziroma jo prilagajati dejanskemu stanju in potrebam. Vedno je bil v ospredju osnovni smoter, da se omogoči otrokom ustrezen in kvaliteten pouk, kakor to zahtevajo načela reformirane šole. Lokalnih teženj, ki so bile često zelo občutne, smo se skušali čimbolj ogibati ter upoštevati realne možnosti in hkrati racionalizacijo mreže.

Zaradi naglih premikov v vseh pogledih je skoraj vsako leto prišlo do določenih sprememb. O teh zadevah je vedno odločala skupščina občine na predlog sveta za šolstvo, prosveto, kulturo in telesno vzgojo. Še prej pa je tekla razprava v vzgojno-izobraževalnih zavodih, krajevnih skupnostih in često tudi na zborih volivcev. Vzporedno s spreminjanjem mreže šol smo uvajali prevoz šoloobveznih otrok iz oddaljenih krajev na centralne šole, predvsem torej na višjo stopnjo, kakor to zahteva ustrezno določilo zakona o osnovni šoli. Poleg tega, da se omogoči vsem učencem na višji stopnji ustrezen predmetni pouk, pa je vodila vse odgovorne dejavnike težnja, da bi čimbolj zmanjšali število kombiniranih oddelkov tudi na nižji stopnji. Razumljivo, da to v celoti še ni uspelo, ker je oddaljenost podružničnih šol od centralnih precejšnja.

Prvi pomembnejši korak je bil storjen v občini že leta 1962, ko je bila speljana osnovna reorganizacija šolske mreže z delitvijo na razvite samostojne in centralne ter podružnične osnovne šole. Hkrati je bil predviden razvoj sicer dveh nerazvitih, vendar samostojnih osnovnih šol. Dokončno oblikovanje že takrat predvidene mreže pa je omogočila šele izgradnja in obnova šolskih stavb na podlagi samoprispevka od leta 1968. Od leta 1962 so torej vsi učenci višje stopnje v občini deležni predmetnega pouka. Zaradi teh sprememb in uvedbe prevozov so bile nekaj časa različne težave po šolah, zlasti tudi nereden šolski obisk, kar pa smo iz leta v leto odpravljali in danes ne predstavlja več posebnih težav.

Tudi primeri kaznovanj staršev so bili redki, vendar le ti dovolj poučni za ostale.

Poglejmo nekatere spremembe:

Doslej sta bili ukinjeni 2 podružnični šoli. Leta 1971 je prenehala z delom šola v Lokah, leta 1972 pa v Mariji Reki. V letu 1973 je bila predvidena ukinitve šole v Orli vasi. Osnovna razloga za tak ukrep sta bila v vseh primerih izredno zmanjšanje učencev pod minimum in odprava kombiniranega pouka. Razumevanje in soglasje staršev in krajevnih činiteljev je bilo v prvih dveh primerih takojšnje, medtem ko se je pri Orli vasi zataknilo ter se je zadeva vlekla nekaj let. In končno bo postopoma tudi to urejeno, saj je bil to edinstven primer nerazvite podružnične šole s kombiniranim poukom sredi sicer razvitega rav-

Svečana otvoritev nove šole v Grižah

ninskega področja. Za prešolane učence je bil urejen prevoz, medtem ko so ostali učenci I. in II. razreda še v enem oddelku na šoli Orla vas.

Trenutno stanje vseh vzgojno-izobraževalnih zavodov v občini Žalec je naslednje:

1. Osnovna šola Vlado Bagat Braslovče, s podružnično šolo Letuš;
2. Osnovna šola Nada Cilenšek Griže, s podružnično šolo Liboje;
3. Osnovna šola Miroslav Širca Petovče, s podružnično šolo Velika Pirešica in Galicija;
4. Osnovna šola Vera Šlander Polzela, s podružnično šolo Andraž;
5. Osnovna šola Slavko Šlander Prebold, s podružnično šolo Gomilsko in Orla vas;
6. Osnovna šola Šempeter (poimenovana bo v letu 1973);
7. Osnovna šola Vransko, s podružnično šolo Tabor (poimenovana bo v letu 1974);
8. Osnovna šola Peter Šprajc-Jur Žalec, s podružnicami Gotovlje, Ponikva in Vinska gora;
9. Posebna šola Žalec — za območje celotne občine Žalec;
10. Vzgojno-varstveni zavod Janko Herman Žalec, z 9 enotami z območja vse občine;
11. Zavod za glasbeno izobraževanje Risto Savin Žalec, prav tako za območje vse občine.

Osnovno šolo Vransko obiskujejo učenci z območij občin Kamnik, Domžale in Zagorje, medtem ko se učenci s podružnične šole Vinska gora prešolajo

v višje razrede v Velenje in Dobrno (Celje) zaradi bližine in ugodnejših prometnih zvez.

Delavska unizerza je bila samostojen zavod za izobraževanje odraslih do leta 1969, ko se je priključila k Celju.

Stanje učencev in oddelkov ter učiteljskega kadra je bilo po posameznih šolah v šolskem letu 1972/73 takšno:

Zap. št.	Šola	Štev. odd.	Število učencev			Število učnega kadra			
			m.	ž.	sk.	skup.	učit.	od tega pred. učit.	prof.
1	Andraž	2	23	33	56	2	2	—	—
2	Braslovče	11	133	138	271	13	9	4	—
3	Galicija	3	23	35	58	2	2	—	—
4	Gomilsko	4	35	31	66	4	4	—	—
5	Gotovlje	4	49	46	95	4	4	—	—
6	Griže	16	193	177	370	18	15	3	—
7	Letuš	2	21	22	43	2	2	—	—
8	Liboje	4	31	49	80	4	4	—	—
9	Orla vas	2	10	20	30	1	1	—	—
10	Petrovče	16	216	202	418	17	10	7	—
11	Polzela	16	218	240	458	19	14	5	—
12	Ponikva	2	19	28	47	2	2	—	—
13	Prebold	20	284	278	562	23	15	8	—
14	Sempeter	13	155	140	295	15	11	4	—
15	Tabor	5	72	64	136	5	4	1	—
16	Velika Pirešica	2	27	15	42	2	2	—	—
17	Vinska gora	4	39	41	80	4	4	—	—
18	Vransko	19	253	240	493	21	15	3	3
19	Žalec	20	294	274	567	28	19	7	2
20	Posebna šola	16	97	70	167	19	10	9	—

3. Vedno boljši učno-vzgojni uspehi

Najpoglavitnejši cilj vseh vzgojno-izobraževalnih zavodov je nedvomno doseganje čim boljših učno-vzgojnih uspehov glede na njih osnovno dejavnost. V zadnjih letih gredo prizadevanja vseh odgovornih institucij k hitrejšemu zviševanju učnih uspehov in s tem zmanjševanju osipa učencev v osnovnih šolah. Zlasti so pri tem pokazali vso resnost in prizadevnost učiteljski zbori v povezavi s prosvetno-pedagoško službo. Nič manj pa so na problem visokega osipa opozarjali ob obravnavi problematike šolstva tudi politični in skupščinski forumi. Poudariti je potrebno, da so bile izkoriščene skoraj vse razpoložljive možnosti in da so vložili prosvetni delavci ogromno truda v vse oblike dela z učenci. In uspehi niso izostali.

Ob analizi učnih uspehov za šolsko leto 1971/72 je Zavod za šolstvo SRS — organizacijska enota Celje navedel bistvene elemente, ki so pripomogli k izboljšanju učno-vzgojnih rezultatov:

— zavzetost pedagoškega osebja za izboljšanje rezultatov ter s tem v zvezi odprava principa selektivnosti v osnovni šoli;

- zблиževanje ocenjevalnih kriterijev med učitelji in šolami;
- delno uvajanje aktivnih oblik pouka (skupinski...);
- redni dodatni pouk in izboljšanje kvalitete tega pouka za učence s popravnimi izpiti;
- delo malih šol (zajeti že vse učence);
- uvedba pouka moderne matematike;
- delni začetek uvajanja brezplačnih učbenikov za pouk moderne matematike;
- redno strokovno izpopolnjevanje učiteljev;
- primernejše šolske mreže in urejeni prevozi učencev;
- ugodnejše število učencev v oddelkih;
- tesnejše povezave šol z domom;
- delovanje posebne osnovne šole;
- delo šolske socialne službe kot začetek šolske svetovalne službe;
- izgradnja in obnova šolskih stavb, kot izredno pomemben faktor skrbi širše družbene skupnosti;
- delo šolskih mlečnih kuhinj;
- skrb za zdravstveno varstvo otrok;
- razgibano razširjeno vzgojno delo;
- strokovna in pedagoška uglašenost vodstvenih delavcev;
- izboljšanje materialnega položaja prosvetnih delavcev in še vrsta drugih faktorjev.

Primerjava učnih uspehov osnovnih šol:

Šola	Končni letni učni speh v %					
	šolsko leto	1968/69	1969/70	1970/71	1971/72	1972/73
Braslovče		89,2	92,6	97,0	97,8	97,8
Letuš		82,2	97,3	89,7	95,2	90,5
Griže		93,5	96,8	96,0	96,7	95,1
Liboje		88,1	90,9	94,2	93,3	96,3
Petrovče		93,3	95,5	95,0	92,1	96,6
Galicija		95,6	91,9	94,5	92,3	96,5
Vel. Pirešica		86,0	92,6	95,4	93,7	93,2
Polzela		93,5	94,0	95,0	97,1	97,8
Andraž		91,3	91,3	90,9	100,0	98,2
Prebold		92,2	94,1	97,2	97,2	98,0
Gomilsko		95,5	91,7	80,5	98,6	96,9
Marija Reka		100,0	100,0	100,0	93,8	—
Orla vas		94,4	100,0	98,2	100,0	100,0
Sempeter		93,6	96,3	97,5	97,5	98,6
Zalec		90,0	93,5	96,0	98,1	97,2
Gotovlje		91,7	95,2	92,5	97,6	96,8
Ponikva		96,1	94,2	89,0	93,9	100,0
Vinska gora		88,9	92,6	90,0	93,3	91,3
Vransko		89,1	92,7	91,5	96,1	97,6
Tabor		91,0	94,0	98,4	96,5	96,4
Loke		88,9	100,0	100,0	—	—
Skupaj		91,4	94,1	95,0	96,3	97,8

Sola na Vranskem pred obnovitvijo

Čeprav smo te elemente našli v bolj telegrafskem stilu, nam zgovorno pričajo o dejstvu, da lahko na uspešnost učno-vzgojnega procesa vpliva zelo veliko različnih činiteljev. Zategadelj je potrebno za odpravljanje vzrokov neuspešnosti ali osipa hkrati reševati celotno problematiko. To pa ni tako enostavna naloga. K vsem ugotovitvam je važno prišteti tudi spreminjanje učnih načrtov v smeri zmanjševanja zahtevnosti, oziroma opuščanja nekatere manj pomembne snovi, ki je učence le obremenjevala. Poleg nezadostne kadrovske strukture je še vedno občutna ovira pomanjkanja sodobnih učnih pripomočkov in drugih tehničnih sredstev. Često je opaziti še prepočasno uvajanje aktivnih oblik in metod dela z učenci. Na pomanjkljivosti in odpravo le-teh se učinkovito opozarja učni kader na razne načine, zlasti pa prosvetno pedagoška služba z obiski pedagoških svetovalcev, raznimi seminarji, vodstveno funkcijo ravnatelja idr.

Prikazani tabeli o učnih uspehih po posameznih šolah ali po razredih v glavnem sami povesta vse značilnosti. Pri večini šol je razvidna postopna rast učnih uspehov iz leta v leto, isto pa velja tudi za občinsko povprečje. V šolskem letu 1971/72 je bil učni uspeh v vseh razredih in v vseh šolah že čez 90 %, v tekočem šolskem letu pa bo po predvidevanjih povsod preko 95 %, medtem ko bi se občinsko poprečje približalo 98 %. Polletni rezultati so bili, kot je to že običajno, nekoliko slabši. Sčasoma bi naj vsi učenci izdelali osnovno šolo v 8 letih.

Učenci po razredih in uspehu v šolskem letu 1971/72

Razred	Štev. učencev skupaj		Izdelali skupaj		Od tega z neg. oceno		Popr. izp.		Uspešno opravili popr. izpit		Niso izdelali	
	štev.	%	štev.	%	štev.	%	štev.	%	štev.	%	štev.	%
I.	575	543	94,4	—	—	—	—	—	—	—	32	5,6
II.	540	532	98,5	20	0,4						8	1,5
III.	540	524	97,1	14	2,6						16	2,9
IV.	521	515	98,9	7	1,3						6	1,1
I.—IV. sk.	2.176	2.114	97,2	41	2,6						62	2,8
V.	503	485	96,4	—	—	38	7,6	29	76,2	18	3,6	
VI.	531	486	91,3			73	1,4	48	65,7	45	8,7	
VII.	519	493	95,0			57	10,9	46	80,7	26	5,0	
VIII.	410	406	99,1			16	3,9	12	75,0	4	0,9	
V.—VIII. sk.	1.963	1.870	95,3			184	9,3	135	77,1	93	4,7	
I.—VIII. sk.	4.139	3.984	96,3	41	2,6	184	9,3	135	77,1	155	3,7	

In koliko učencev je uspešno zaključilo VIII. razred osnovne šole v osmih letih šolanja? O tem nam zgovorno priča pregled za 8 šolskih let:

Šolsko leto	% uspešnosti	% osipa	% zmanjšanja osipa
1965/66	46,9	53,1	—
1966/67	52,6	47,4	5,7
1967/68	57,3	42,7	4,7
1968/69	57,9	42,1	0,6
1969/70	62,7	37,3	4,8
1970/71	68,2	31,8	5,5
1971/72	72,8	27,2	4,6
1972/73	73,5	26,5	0,7

Preglednica nam torej pokaže, da je uspelo šolskim kolektivom v 8 letih zmanjšati osip za dobro polovico. Z izenačevanjem pogojev šolanja, z ustalitvijo mreže šol in učiteljskega kadra bo možno odpraviti sicer občutne razlike med posameznimi šolami. Na osnovni šoli Žalec je namreč znašal osip v šolskem letu 1971/72 le še 13,1 %. Približno enak trend zmanjševanja osipa pričakujemo tudi v naslednjih letih. S tem je omogočeno vedno večjemu številu učencev enakovredno vključevanje v nadaljnje šolanje v srednjih in strokovnih šolah. Sicer konča VIII. razred nekoliko več učencev, ker obiskujejo šolo deveto ali deseto šolsko leto. Pripomniti je še potrebno, da je že nekaj let osip v občini Žalec v primerjavi s celjskim območjem med najmanjšim in da je bilo med-občinsko poprečje že v šolskem letu 1971/72 še vedno 31,9 %.

Z vsestranskim izboljševanjem kvalitete učno-vzgojnega procesa, s še intenzivnejšim nudenjem dodatne pomoči težje dojemajočim učencem, z uvajanjem celodnevne varstva in drugimi ukrepi bodo uspehi šol še večji.

Velikega pomena za uspešnost dela šol je razširjeno vzgojno delo, ki se izraža zlasti v aktivnostih pionirske in mladinske organizacije, podmladka Rdeče-

ga križa, tabornikov, planincev, šolskih športnih društev, raznih krožkov, pevskih zborov, tekmovanj za bralno značko in športnih disciplin, kurirčkove pošte, štafete mladosti idr. Vse te oblike so več ali manj razvite na vseh šolah, odvisno do pogojev in prizadevnosti učencev in učiteljstva.

4. Financiranje vzgoje in izobraževanja

Od sprejetja zakona o izobraževalnih skupnostih in financiranju vzgoje in izobraževanja leta 1967 le-to poteka na povsem drugačnih osnovah. Bile so formirane temeljne izobraževalne skupnosti in republiška izobraževalna skupnost. V zadnjem obdobju celo ustanavljajo posebne izobraževalne skupnosti za nekatera področja. Zakon je doživel že nekaj dopolnitev. Iz proračunskega sistema so prešle na izobraževalne skupnosti zlasti te naloge:

- skrb za organizacijo in razvoj izobraževalnih skupnosti,
- skrb za zagotavljanje in upravljanje s sredstvi,
- določanje kriterijev in normativov za delitev sredstev,
- sprejemanje delovnih programov,
- sodelovanje z družbeno-političnimi skupnostmi pri usmerjanju razvoja

vzgoje in izobraževanja idr.

Temeljna izobraževalna skupnost Žalec je bila ustanovljena takoj po sprejetju zakona. Od takrat deluje na osnovi sprejetega statuta in pravilnikov. Skupščino je prvotno sestavljalo 33 članov, po spremembi statuta v letu 1971 pa jo sestavlja 23 članov. Predstavnike volijo v skupščino vzgojno-izobraževalni zavodi — 10 članov, krajevne skupnosti — 9 članov, skupščina občine — 2 člana in družbeno-politične organizacije — 2 člana. Skupščina imenuje izmed svojih članov 9-članski izvršni odbor. Skupščino in izvršni odbor vodita izvoljena predsednika, oba foruma pa delata na sejah. Formiranih je tudi več komisij za opravljanje posameznih nalog Temeljne izobraževalne skupnosti. V sklopu TIS deluje tudi Skupnost otroškega varstva.

Skupščina TIS sprejme za vsako koledarsko leto program dela in finančni načrt, ki ga nato predloži v obravnavo tudi skupščini občine (svetu za šolstvo). Iz svojih sredstev financira osnovno dejavnost vseh osnovnih šol, posebne šole, glasbene šole in vzgojno-varstvene ustanove. Del sredstev pa namenja vsako leto tudi za razširjeno vzgojno delo, podaljšano bivanje učencev in dodatno pomoč, vzgojno posvetovalnico, pomoč pri prehrani otrok iz socialno šibkih družin in oskrbnine za tiste otroke, ki čez zimo ne zmorejo dolge poti. Precej sredstev pa gre za prevoze šoloobveznih otrok, saj so le-ti že organizirani skoraj povsod tam, kjer imajo učenci do šole daljšo pot od 4 km. Prevoze otrok v glavnem opravljata avtobusni podjetji Izletnik Celje in SAP Ljubljana z rednimi avtobusi, otroke z Dobrovelj v Braslovče in Marija Reke v Prebold pa prevaža kombi. Stroški za prevoze otrok so se v razdobju 4 let celo podvojili. Določen znesek mora v svojem proračunu nameniti TIS za redno strokovno izpopolnjevanje prosvetnega kadra, za štipendije in pomoč pri izrednem študiju.

Vzgojno-varstveni zavod in glasbena šola imata znaten del lastnih sredstev iz šolnine in vzgojnine, ki je postala že precej ekonomska. Za otroško varstvo pa je potrebno sleherni leto zbrati manjkajoča sredstva še s posebnim druž-

benim dogovorom od gospodarstva. Pri skupnosti otroškega varstva se zbira poseben prispevek za investicije v otroško varstvo.

Nekaj let je predstavljala posebno vprašanje pri financiranju vzgoje in izobraževanja delitev dejavnosti na tako imenovani A in B program. To je povzročilo mnoga nesorazmerja in sploh neenak položaj na eni strani šolstva, na drugi strani pa otroškega varstva in nekaterih dejavnosti znotraj šol, ko so pač spadala pod B program. Končno je ta delitev odpravljena, ostali pa so še nekateri kriteriji in merila od prej.

Od formiranja in uveljavljanja izobraževalnih skupnosti naprej stremimo v Sloveniji za čim večjo izenačitvijo položaja in pogojev vzgoje in izobraževanja. V ta namen sprejme republiška izobraževalna skupnost za vsako leto enotne osnove meril za financiranje šolstva ter merila in pogoje za dopolnjevanje temeljnih izobraževalnih skupnosti. Ta merila so bila vedno dokaj stroga in so postavljala mnoge pogoje, ki jih je bilo potrebno izpolniti, če je hotela TIS računati na dopolnilna sredstva. Najpomembnejša merila so bila vezana, razumljivo, na gospodarsko moč občine, oziroma na narodni dohodek na prebivalca in na prispevne stopnje prispevkov in davkov za proračun občine. Prispevne stopnje, oziroma dohodki za TIS se določijo za vsako leto s posebnim odlokom skupščine občine.

Znano je, da se občina Žalec že dalj časa uvršča sicer med gospodarsko srednje razvite občine v Sloveniji, po proračunskih dohodkih na prebivalca pa je vedno med zadnjimi. Vzrok temu je predvsem v strukturi gospodarstva — to je tekstilna industrija, kmetijstvo in obrt z razmeroma nizkimi osebnimi

Otvoritev nove vzgojnovarstvene ustanove in glasbene šole v Žalcu

dohodki, prispevek od njih pa je glavni vir proračunov. Padli so tudi davki od kmetijstva. Takšna proračunska situacija je torej narekovala, da je bilo potrebno kljub polnemu razumevanju sleherno leto iskati dopolnilna sredstva za financiranje vzgoje in izobraževanja tudi za TIS Žalec. Pri tem pa so bili vedno mnogi zapetljaji in težave. In tako je prejela TIS tri leta redna dopolnilna sredstva po merilih, dve leti je uspelo dobiti posebna premostitvena sredstva, medtem ko so v letu 1973 sredstva iz dopolnjevanja v celoti odpadla.

Pregled dohodkov TIS za nekaj zadnjih let je takšen:

Leto	Skupaj	Razpoložljiva sredstva TIS			
		Od tega			
		iz prorač. SO	od RISK	ostalo	% prorač. SO
1968	7.511	6.817	143	551	49
1969	9.000	7.906	524	570	49
1970	11.395	9.324	1.115	956	49
1971	15.033	11.890	1.795	1.348	50
1972	17.333	14.662	894	1.777	50
1973	19.480	16.716	—	2.764	52

In še nekaj postavk iz finančnega načrta TIS za leto 1973:

DOHODKI:

	din
— iz avtonomnih virov	16,716.000
— namenska sredstva za odplačevanje anuitet in 0,80 % prispevka	464.000
— lastni dohodki:	
— prenesena sredstva	417.528
— gospodarska organizacija za VVZ	300.000
— prispevek VVZ za OD	200.000
— prispevek glasbene šole za OD	20.000
— RIS — 15 % defekt. dodatek	59.000
— sredstva sklada za otroško varstvo	
a) za šolsko prehrano	160.000
b) za podaljšano bivanje	99.685
c) za redno dejavnost VVZ	400.000
— sredstev sklada za obnovo in izgradnjo šolskih stavb	580.000
— drugi dohodki	64.023
— s k u p a j	19,480.236

IZDATKI:

	din
— neto OD (šole, POŠ, VVZ, glasbena, TIS, socialna služba, podaljšanje bivanja)	9,263.370
— 60 % prispevki	5,558.022
— bruto OD	14,821.392
— nagrade MOM — II. razred	16.470
— 1 % od neto OD	92.634
— 0,3 % za socialne in kulturne potrebe	27.790
— regresi za dopuste	245.952
— družbena prehrana	221.760
— skupaj OD in skupna poraba	15,425.998
— zavod Ivanke Uranjek — tehnični pouk 8 .razred 8 mesecev	101.480
— TIS Celje, Velenje	490.992
— MI in amortizacija opreme + 15 %	1,192.092
— režija TIS	25.000
— prevozi in oskrbnine	700.000
— male šole MI in OD	83.061
— testiranje	10.000
— učbeniki MOM	70.000
— svobodne dejavnosti	40.000
— vzgojna posvetovalnica	10.000
— štipendije	62.400
— amortizacija nepremičnin	377.019
— regresi za šolske ekskurzije	40.000
— šolska prehrana	160.000
— 0,2 % Šmarje — prispevek	38.032
— 1 % rezerva	190.162
— anuitete — šole Žalec, Petrovče, Polzela	334.000
— 0,80 % za šolstvo	130.000
— s k u p a j	19,480.236

Glede na dosedanje gibanje sredstev in odnosov je pričakovati, da bo financiranje vzgoje in izobraževanja deležno še večje družbene skrbi, da se bo le-to še bolj izenačilo ne le pri osebnih dohodkih, marveč tudi pri materialnih izdatkih, ki trenutno še ne zadoščajo potrebam. V drugi polovici leta 1973 bodo verjetno samoupravne skupnosti že same sklepale družbene dogovore za financiranje svojih potreb.

SKLEPNE MISLI

V pričujočem sestavku o vzgoji in izobraževanju smo skušali prikazati le nekatera zanimivejša vprašanja, ki bistveno vplivajo na pogoje dela te družbeno tako pomembne dejavnosti. Dosedanja razvojna pot ter zlasti znatno hitrejša urejanje in izenačevanje delovnih pogojev vzgojno-izobraževalnih za-

vodov nam daje polno poročstvo, da bo trend razvoja v prihodnje še hitrejši. Nedvomno bo ob tem tudi vnaprej potrebna učinkovita pomoč celotne družbe. Nemogoče bi bilo v nedogled dopuščati še vedno dokajšnje razlike v pogojih šolanja otrok po Sloveniji. Zato bodo za odpravljanje razlik potrebni še novi napor vseh odgovornih dejavnikov v republiki, zlasti seveda republiške izobraževalne skupnosti. Določeni ukrepi in posegi so nujni v pogledu izpopolnitve šolskega sistema ter vsebinske obogatitve naše šole na trdnejših idejnih osnovah. Pospešeno je treba reševati kadrovske probleme, saj trenutno manjka učno-vzgojnega kadra na vseh stopnjah. Vsa pozornost gre tudi v prihodnje razvijanju ustreznih samoupravnih odnosov, tako znotraj dejavnosti vzgoje in izobraževanja, kakor tudi v odnosih med to dejavnostjo in celotno družbo, razumljivo, v doseganju vedno boljših učno-vzgojnih uspehov naše socialistične šole.

VIRI

1. Poročila in analize Zavoda za šolstvo SRS, organizacijske enote Celje.
2. Programi, poročila in zapisniki sej sklada za obnovo in izgradnjo šolskih stavb občine Žalec.
3. Poročila in programi Temeljne izobraževalne skupnosti Žalec.
4. Zapisniki sej sveta za šolstvo, prosveto in kulturo ter telesno vzgojo.

KNJIŽNIČARSTVO V OBČINI ŽALEC

Hkrati z izidom tretje številke Savinjskega zbornika poteka deset let, odkar je bila ljudska knjižnica v Žalcu imenovana za matično knjižnico občine.

Razdobje v teh desetih letih je bilo za matično knjižnico v Žalcu razgibano, saj je v tem času izpolnila vrsto nalog.

Dodeljeni so ji bili stalni prostori, kjer je bila omogočena strokovna ureditev knjižnega fonda po UDK sistemu. Literatura je sistematično razporejena, bralcem pa je s prostim pristopom omogočen dostop do vsega knjižnega fonda, ki ga ima knjižnica na zalogi.

Bistveno se je spremenila tudi njena nabavna politika. Knjižnica razpolaga s skoraj 2.000 zvezki poučne literature s področja filozofije, družbenih ved, umetnosti, jezikoslovja, zgodovine in geografije. Tak izbor literature zadošča za potrebe občanov našega območja.

Občinska matična knjižnica Žalec razpolaga s 8540 zvezki knjižne zaloge in pokriva potrebe kraja Žalec in nekaterih okoliških krajev.

Obisk bralcev in izposoja knjig stalno naraščata, kar je posledica večje izbire novitet. V knjižnico je vpisanih 1685 bralcev, od tega 905 mladine. V lanskem letu smo evidentirali v naši knjižnici 7.820 obiskov in izposodili na dom 4.020 zvezkov leposlovne, 5.130 mladinske, 740 poučne in znanstvene literature in 315 revij.

Knjižnica razpolaga s tremi prostori, od katerih sta dva za izposajo, v manjšem prostoru pa je skladišče.

Uspešnost dela knjižnice kažejo naslednji statistični podatki:

Knjižna zaloga		Indeks
Leto 1963	4.500 knjig	100
Leto 1972	8.540 knjig	188
Obisk bralcev		
Leto 1963	1.560 obiskov	100
Leto 1972	7.820 obiskov	500
Izposoja knjig na dom		
Leto 1963	5.330 izposojenih knjig	100
Leto 1972	10.710 izposojenih knjig	200

V letu 1971 je bila ustanovljena v občini Žalec Temeljna kulturna skupnost, ki je prevzela tudi financiranje občinske matične knjižnice. Njeno razumevanje za potrebe knjižničarstva v občini in njena pripravljenost, razvijati knjižnično dejavnost v občini, je omogočila precejšen premik našega knjižničarstva. S sredstvi, ki jih dodeljuje vsako leto za to zvrst kulturne dejavnosti, je omogočila, da smo prav v zadnjih letih močno pomnožili in obnovili knjižni fond, ki zaradi stalnega naraščanja cen knjigam zahteva ogromna finančna sredstva.

Ljudske knjižnice na območju občine

Na območju občine Žalec deluje poleg občinske matične knjižnice bolj ali manj uspešno še 16 ljudskih knjižnic. Do konca leta 1970 so bile to knjižnice prosvetnih društev in Svobod, za katere je vodila skrb Zveza kulturno-prosvetnih organizacij in jih po svoji zmogljivosti tudi finančno podpirala. V letu 1971 pa je prevzela poleg strokovne tudi finančno skrb nad njimi občinska matična knjižnica v Žalcu. Glede na razvoj knjižnične mreže v občini pa je občinska matična knjižnica sklenila razvijati le šest od zgoraj omenjenih knjižnic in sicer v večjih krajih občine, kot sledi: Prebold, Polzela, Vransko, Braslovče, Šempeter in Griže. Te knjižnice prejemajo letno finančna sredstva za nabavo knjižnega fonda, skupno z matično knjižnico, medtem ko delo knjižničarjev — amaterjev, ki v teh knjižnicah delajo, enkrat letno nagradujemo po njihovem delu.

Ostalih deset knjižnic razpolaga po večini z zelo skromnim in zastarelim knjižnim fondom. Le-te oskrbuje matična knjižnica in ljudske knjižnice, ki jih razvijamo, z novejšim knjižnim fondom po domenjenem časovnem razdobju z medknjižnično izposajo. Tudi v teh knjižnicah dela amaterski kader, ki je za svoje delo prav tako nagradjen.

Knjižnice na območju občine, razen matične knjižnice, so odprte enkrat tedensko in so v lanskem letu zabeležile skupno 4.320 članov, 8.786 obiskov in izposodile na dom 16.410 knjižnih enot.

Tudi v prihodnje bo občinska matična knjižnica na enak način razvijala knjižničarstvo v naši občini in skušala doseči, da bodo knjižnice lahko zadovoljevale želje in potrebe po branju vseh naših občanov. Sistematično bo pristopila k urejanju prostorov, ki niso povsod zadovoljivi, in skušala uvajati nove načine za širjenje lepe knjige in naraščanje števila ljubiteljev knjig.

Vse to pa bomo lahko dosegli le ob razumevanju odgovornih faktorjev za kulturno poslanstvo v občini. In nazadnje še besedo o potrebah glede na standarde splošnoizobraževalnih knjižnic.

Sprejeti dogovor o standardih v javni knjižnični mreži v Sloveniji deli splošnoizobraževalne knjižnice glede na število prebivalcev na šest skupin:

- I. skupina — za območje nad 100.000 prebivalcev;
- II. skupina — za območje od 50.000 do 100.000 prebivalcev;
- III. skupina — za območje od 20.000 do 50.000 prebivalcev;
- IV. skupina — za območje od 10.000 do 20.000 prebivalcev;
- V. skupina — za območje od 5.000 do 10.000 prebivalcev;
- VI. skupina — za območje od 1.500 do 5.000 prebivalcev.

Notranjščina občinske matične knjižnice

Vse knjižnice, od I. do V. skupine, so samostojne knjižnice; knjižnice VI. skupine pa imenujejo matične knjižnice.

Potujoče knjižnice in izposojevališča se ne uvrščajo v skupine, ker so strokovno in poslovno vezane na osrednje ali občinske knjižnice.

Poslovanje knjižnic je organizirano na osnovi standardov za javne splošno-izobraževalne knjižnice, ki jih je določila republiška matična knjižnica, Društvo bibliotekarjev Slovenije in Skupnost študijskih knjižnic v soglasju z Republiškim sekretariatom za prosveto in kulturo SRS.

Matična knjižnica občine Žalec je bila uvrščena po številu prebivalstva v III. skupino knjižnic. Republiški standardi za knjižnice III. skupine pa so naslednji:

Knjižnice III. skupine morajo imeti prostor za poslovanje z odraslimi bralci, ločen prostor za delo z mladino, čitalnico in pomožni prostor za obdelavo knjižničarskega gradiva, skladišče in upravne prostore.

Knjižnice morajo imeti stalno na zalogi najmanj po eno knjigo na prebivalca za območje, na katerem delujejo. Občinska matična knjižnica Žalec mora torej razpolagati z najmanj 34.000 knjigami.

Letno pa mora matična knjižnica kupiti vsaj eno novo knjigo na 5 prebivalcev območja, ki ga zajema. Naša matična knjižnica mora torej letno kupiti vsaj 6.000 novih knjig.

Od zahtevanega števila knjig, ki jih mora letno kupiti matična knjižnica Žalec, je treba po zahtevah NUK upoštevati naslednji izbor:

700 naslovov slovenske knjižne produkcije;
300 naslovov druge jugoslovanske in tuje produkcije;
60 naslovov slovenskih časnikov in časopisov;
30 naslovov ostalih jugoslovanskih in tujih časnikov in časopisov.
Časnike in časopise knjižnica hrani.

Nadaljnje izvide posebno iskanih knjig kupujejo knjižnice v primernem številu. Knjižna zaloga mora biti sestavljena tako, da se obrne vsaj 2—3-krat letno.

Knjižnice III. skupine morajo biti odprte vsak dan, lahko pa uvedejo opoldansko prekinitev. Čitalnica mora biti odprta vsaj toliko časa kot izposojevalni oddelki.

Knjižnice III. skupine morajo delati s poklicnim kadrom. V splošnoizobraževalnih knjižnicah se na 10.000 prebivalcev zaposluje najmanj en bibliotekar ali višji knjižničar in en knjižničarski manipulant ali knjižničar.

To so potrebe glede na standarde, ki bi jih morala izpolnjevati občinska matična knjižnica Žalec. Ker so za doseg te standardov potrebna ogromna finančna sredstva, ki jih zaenkrat še ne moremo doseči, se je treba zadovoljiti pač z obstoječimi potrebami in možnostmi.

Upamo in želimo, da bomo s postopnim reševanjem nalog in problemov, ki obstajajo, dvignili dejavnost knjižnic v naši občini na dostojno raven, da bodo po svoji vlogi in pomenu kulturne in izobraževalne institucije, kot to predvideva funkcija javne splošnoizobraževalne knjižnice.

Pavla Rovan

IN MEMORIAM DR. MED. JOŽE IN DORA POTRATA

Sonce je ožarjalo Savinjsko dolino, ki je v svetlobi ležala pred menoj in rahlo dehtela v nenehnem rojevanju narave, na prvi pomladni dan.

Slemena gorskih vrhov, obsijana od sonca, polnijo gozdnate površine, ki segajo do številnih vasi, raztresenih po širni pokrajini.

Dr. Jože Potrata

Lep je ta svet! Bogat z darovi narave, kremenit in ponosen v ljudeh, ki živijo tod. Še iz časov slovenskih taborov so rodovi jekleneli v nenehnem naporu in boju, da ohranijo pravice pradedov na svoji zemlji.

In kadarkoli občuduješ to tiho lepoto pokrajine, vstopajo v tvoje misli časi, ko sta trpljenje in kri temnila lepoto stvarstva in je dolina onemela od okupatorskih grozot.

Tedaj se je samozavest spontano razlila preko polj in domačij, rudnikov in tovarn, do sleherne kočice, ko je Osvobodilna fronta slovenskega naroda klicala na odpor proti osvajalcem v drugi svetovni vojni.

Vsi pošteni ljudje so se odzvali klicu domovine in podprli prvoborce, ki so jim grape in gozdovi morali postati skriti dom in veje zelene smreke postelja.

Ko so stopili na to težko pot, niso bili osamljeni. Iz dneva v dan jih je obdajala gostejša mreža sodelavcev in predla svoje niti, kot pajek tiho prede svojo mrežo. Tisoči so se zavestno in pogumno zapredali v rodoljubne niti, ki so edino lahko spet spletle svobodo.

Dora Potratova

Zanjo pa so številni morali žrtvovati svoja življenja.

Med njimi sta bila tudi dr. Jože Potrata in njegova žena Dora iz Griž pri Žalcu.

Dr. Jože Potrata se je rodil v Trstu 25. avgusta 1900 kot sin pristaniškega delavca. V prvi svetovni vojni mu je padel oče. Mati je kot perica s težavo služila kruh svojim trem otrokom. Prestradal je študij in ko je promoviral za

zdravnika, je bil tudi predsednik ilegalne organizacije TIGR. Pomagal je slovenskemu ljudstvu na Primorskem ne samo kot zdravnik, ampak kot inteligent in antifašist. Pregarjali so ga in zaprli. Zbežal je v Jugoslavijo. Zaradi intervencije italijanskih oblasti je dolgo čakal na zaposlitev. Končno je nastopil službo zdravnika Bratovske skladnice rudarjev v Zabukovici, kamor mu je sledila tudi njegova žena Dora z otroki, njegova mati vdova in sestra Zorka.

Kot človek proletarskega porekla s socialistično miselnostjo si je pridobil spoštovanje in zaupanje zabukovških rudarjev. Ti so videli v njem sposobnega, neutrudnega in požrtvovalnega zdravstvenega delavca, ki je vse svoje moči in veliko znanja posvetil delovnemu ljudstvu.

Po okupatorjevem prihodu se je takoj vključil v narodnoosvobodilno gibanje sledeč pozivu komunistične partije. Kot partizanski zdravnik je pokazal izredno neustrašenost.

Ko je zvedel, da so gestapovci iz Celja v noči grobo zasliševali P. R. iz Zabukovice, ji je kljub prepovedi gestapovca Lojza nudil pomoč vsak dan do dneva, ko so jo odpeljali.

Že ob prvih aretacijah, ko so ponoči odgnali v Žalec očete družin, ki niso bili sprejeti v Heimabund in so jim odločili izgnanstvo, je to doletelo tudi dr. Potrato. Vendar so ga pozneje izpustili z motivacijo, da potrebujejo v kraju zdravnika. Med zaporniki je bil tudi Vili Reberšak, ki ga je tedaj obiskal Albin Vipotnik in se z znanci prisrčno rokoval, še prav posebno z dr. Jožetom Potrato. Vipotnikovi so bili znani kot komunisti in tudi med tedanjimi strankarskimi nasprotniki zelo spoštovani. Četudi je njegov obisk verjetno veljal predvsem Viliju Reberšaku, je pri vseh aretirancih njegova smelost in sočustvanje pustila topel občutek. Že v začetku okupacije je dr. Potrata kot rudniški zdravnik vpisal Albina Vipotnika in še nekatere druge znane komuniste v bolniški stalež, da jih niso mogli aretirati.*

Ko je bil izpuščen, je dr. Potrata obiskal družine aretiranih znancev. Zadnje plače svojci aretiranih niso več prejeli in mnogi niso imeli niti tistih 500 dinarjev, ki so jih lahko vzeli s seboj na pot v izgnanstvo. Četudi je bil njegov zaslužek skromen, za veliko družino komaj sproti iz meseca v mesec, je tudi tem družinam nudil finančno pomoč.

Aktivistka NOB od leta 1941, Marija Razpotnik, pripoveduje: Ko so se borci vrnili z brežiškega pohoda, sta brata Letonja bivala pri Potratovih 4 dni, kjer so jim preskrbeli novo perilo in obleko, Hribarjevi pri Lesjakovih, ostali partizani pa so se zadrževali pri Brinarjevih. Dora je prala in šivala za partizane. Sestra Zorka je izročila partizanom pisalni stroj. Bila je invalid, pa je kljub temu s svakinjo Doro opravila mnoga pota.

Dr. Potrata je zdravil ranjene in bolne partizane, ki so mu bili dosegljivi po hišah, v gozdovih in pri sebi doma. Zdravil je tudi Anico Vipotnik pri Brečku v Britnih selih.¹

V jeseni leta 1941 ga je izdal Divjak iz Žalca. Obdolžitve je ostro zanimal in izpustili so ga. Tedaj je sedel v gostilni Pikel, skupaj z Jurom Lesjakom in Razpotnikoma. Tja je pritekla vsa zasopla Cilka Begovič in prepadeno rekla: »Ravnokar vas je v trgovini izdal Malus, češ da ste zdravili partizane, med njimi Petra Šprajca mlajšega, ko je bil ranjen.« On pa ji je odgovoril: »Danes

* »Med Mrzlico in Dobrovljami«.

so me izpustili in jutri pojdem po dovoljenje, da se izselim.« Pristojen je bil namreč v takratno ljubljansko pokrajino.

Ko sta zjutraj z ženo Doro odšla po dovoljenje za izselitev, so mu rekli: »Prav, da ste prišli, ravno je avto namenjen po vas v Griže.« Prebledel je in ženi Dori namignil, da se odstrani. V trenutku je izginila iz urada, njega pa je potem zaman čakala. Obdržali so ga na gestapu.

Zaprto je bil v Celju in Mariboru. Ko so ga v Celju odpeljali na železniško postajo, je z nekom spregovoril nekaj besed. Gestapovec ga je udaril v obraz in mu zbil očala, ki so padla pod vagon. Brez očal ni več videl. Čez dolgo časa mu je žena lahko izročila druga očala. V Mariboru ni ničesar priznal, četudi so ga mučili.« Tako končuje svojo pripoved Marija Razpotnik.

Žena Dora je prejela te vrstice: »Prejel Tvoje pismo. Skrajno slabo. 5. II. klican tja, tožil me neki v Vrbju stanuje Karmenaht, da zakrije druge ali Bund Vek. Hosti se piše. Pričakuje me krogla, to je strašno, čeprav po nedolžnem me obtožujejo, na to se kar pripravi. Imej me v dobrem spominu. Trije stlačeni lističi pod levim zunanjim žepom bluze obrni. Razderi fazono oprosti tisočkrat. Ako Te ni več v Grižah spravi vse listine.«

Dr. Jože Potrata je napisal ilegalno pismo na majhnem lističu. Njegova sestra je vsebino prepisala, izvirnik pa je že med vojno propadel (v zapečatenem stanovanju). Besedi »Karmenaht« in »Bund-Vek« se danes ne dasta pojasniti.*

Ko so ga 11. aprila 1942 peljali na morišče, je baje zavpil: — Živela Jugoslavija! — in okupatorski rafali so zagrmeli.

To je izpovedal gestapovski šofer, ki je uro in pol po ustrelitvi že pripeljal gestapovce na dom Potratovih, da so odpeljali ženo Doro. Gestapovci so ogorčeno vpili nanje, da so vsi skupaj komunistična svojat. Sedemdesetletno mater, sestro Zorko in tri otroke, stare osem, šest in dve leti, so postavili na dvorišče, ne da bi smeli karkoli vzeti s seboj, in stanovanje trikrat zapečatili z nalepkom znane odredbe: — Beschlagnahmt — Festigung des deutschen Volkstums — in odšli. Otroci so zaman dvigali svoje ročice k rabljem, da bi jim pustili mater. Še posloviti se ni mogla od njih. Sunili so jo preko hišnega praga, suvali do avtomobila, z brcami so jo potegnili vanj in naglo odpeljali.

Soseda Naprudnikova je prezeble, jokajoče, prestrašene malčke, staro mater in sestro Zorko, otrple od groze, sedeče na drevesnih deblih pred zapečateni hišo, vzela k sebi, pod streho. Vsak dan so se tresli, da odvedejo še ostalo družino. Čez nekaj tednov so jih resnično odpeljali v Celje. Po dveh dneh so se vrnili, ker sta mati in sestra Zorka tedaj imeli italijansko državljanstvo. Bili sta iz Trsta. Vendar se niso smeli vrniti v svoje stanovanje. Dali so jih v Čatarjevo hišo, ki je bila prazna. Čatarjeve so že pred tem odpeljali v Avšvic.

Tja jim je iz Borla sledila tudi Dora Potrata. Kljub svoji lastni strašni tragediji je tam bodrila druge in nekoč jih je, malodušne in strte, hrabrila: »Naš rod ne bo umrl, imam tri sinove in kri ni voda. Zmagali bomo!« Vse so osupnile, saj je sama prenašala največjo bolečino. Iz zloglasnega taborišča smrti Avšvica se ni vrnila... Sinovi Borut, Marko in Andrej so ostali brez staršev.

Dr. Jože Potrata in njegova žena Dora sta neminljivo povezana z epopejo osvobodilne borbe in sonce, ki danes razliva svoje žarke na to lepo Savinjsko dolino, naj spomin nanju toplo osvetli.

* »Zdravniški zbornik«.

KO SEM BIL ŠE OTROK

*Ko sem bil še otrok,
so v tekstilnem okraju umirale ptice;
oblaki so tvorili čez nebo
mehove, napolnjene z dežjem;
reka je tekla umazana,
ribe z zelenimi škrigami so se dušile v tolmunu.*

Deževalo je kar naprej v tekstilnem okraju.

*Ko sem bil še otrok,
je prihajala moja mati z bombažasto krono v laseh,
njeni prsti so bili beli kakor prsti kraljice;
možje so prihajali kakor oblaki, s trebuhu polnimi piva,
zjutraj jim je spolne ude napenjal urin;
dekline so prihajale gibko kot mačke,
njihova stegna so bila nabita s tisoč volti nesramne golote.*

Deževalo je kar naprej v tekstilnem okraju.

*Kadar so zacveteli kostanji,
so veliki kupi železa rjaveli za fabriško ograjo.
Iz mokrih regratovih lučk
in iz zdrobljenega stekla
je bilo takrat mogoče zgraditi
dostojen domek za mrtvega vrabca.*

*Pod mostom so fantje z deklinami
počenjali nespodobne reči.*

*Ko sem bil še otrok,
mi je mati polagala svoje roke
na krvava kolena,
kajti vlekel sem male deklice za kite,
njihovi bratje pa tega niso pustili.
(V tekstilnem okraju*

*imajo deklice predivaste lase;
kadar bredejo luže v predmestju,
visoko vzdigujejo krila,
zato kmalu dobijo vse polno nezakonskih otrok).*

*Ob nedeljah je moja mati snela bombažasto krono,
jedla sva male ribice in solato
včasih sva jedla redkvico s fižolom
in včasih govedino v omaki.*

*Stric Sokrat je imel zborovanje v gostilni,
kajti bil je sijajen pivec,
sicer pa je s teto Magdaleno živel na koruzi.
Stric Sokrat je preziral zlatega moloha,
hvalil se je, da bo dal pred fabriko zgraditi
iz zlata javno stranišče,
takoј ko delavci zmagajo v svetovnem merilu.*

*Ko sem bil še otrok,
sem se naučil verjeti,
da bodo nekoč zacveteli kostanji v svetovnem merilu,
da bo stric Sokrat hodil okrog z rdečo rožo,
da bo imela moja mati kraljevsko krono,
da bodo možje vse dni pili pivo
in da se deklīne ne bodo ljubile z vsakim, ki bo šel mimo.*

*Ko sem bil še otrok,
sem se naučil verjeti te stvari.*

KDAJ SE NE MORETE NASLONITI NA DELAVSKI RAZRED

*Tovariši,
če vas boli zob,
ali če vam pritiska zobalo na dlesne,
če ne morete na hitro požreti odvajalnega sredstva,
če se vam po kosilu spahuje,
če se nagiblujete k impotenci,
če imate hemeroide —
zaman upirate oči v delavski razred.
Delavski razred ni vaš hišni zdravnik.*

*Pravim vam,
ne naslanjajte se na delavski razred,
če vas je ponečedil golob,
če so vam postavili na mizo kislega vina,
če vaša priležnica ta hip spi s kom drugim,*

če je vašemu sinu malo mar, kdo je bila Slava Klavora,
če ste padli pri izpitu v večerni šoli,
če vaši mladoletni hčerkici ni prav njena diafragma,
če so vaši ženi ukradli kožuh,
vreden deset knapovskih plač.
Ne iščite opore v delavskem razredu,
delavski razred ni vaš družinski penat.

Delavski razred tudi ni mati božja na Brezjah,
zato vam ne more priskočiti na pomoč,
če ne čujete Bachove fuge,
če nimate oči za Rafaela,
če nimate pameti za politično ekonomijo,
če nimate gibkega duha za ekonomsko politiko.

Pravim vam,
delavski razred vam ne more pomagati
pri zavezovanju kravate
in pri zavezovanju jezikov
Delavski razred je že od petih zjutraj na ših
in zdajle pravkar južina svoj fižol.
Odidite, vam pravim.
Pustite delavski razred pri miru.

MOLITEV SLUŽKINJE, KI NE BI RADA ZANOSILA

Devica Marija, ki imaš pri teh rečeh besedo,
ne daj, da bi zanosila,
kadar me bo moj zidar spet odpeljal v kako vežo.
Saj vem, da je greh,
če šari po mojih prsih in mi vzdiguje krilo,
toda odrasla sem,
moje telo je čvrsto, moja bedra so napeta
in moje dojke se bliskajo v temi od samote.
Ne daj, da bi zanosila:
rada ga imam,
trdo dela kot jaz, le tu in tam se napije
in ob prostih dnevih
me rad odpelje v kino ali na vrtiljak,
bele zobe ima
in čvrsto me drži v svojih močnih rokah,
v laseh ima polno ometa in malte,
rad se smeji
in mi kupuje likerje in čokolado.
Če zanosim,
bom morala na belo mizo,

*potem me bodo ponižano in bolno nagnali
kot potepeno kuzlo.*

A jaz sem vendar ženska kot druge.

*Ne daj, da bi zanosila, Marija,
ti imaš besedo pri teh rečeh.*

KAKO TI REČEM

*Kadar se vračaš sama domov med barakami,
v katerih prezebajo mrki sezonci,
se bojiš,
da ne bi segla po tvojih drobcenih prsih
roka, navajena nositi traverze in težke zidake.
Takrat ti rečem,
povsod vidiš strahove, moj mali Franz Kafka,
ne veš, da močne roke
spoštujejo krhko lepoto?*

*Kadar pijevo pivo v napolnjeni krčmi
in z otroško žejo napraviš velik požirek,
rečem, počasi, stari mornar,
nocojšnja plovba bo kratka.*

*Kadar mi prideš po cesti nasproti
z deško postavo in kratkimi lasmi,
ti rečem, kako je, moj bistri dečko,
kako si preživel dan?*

*Kadar me pred vrati svojega doma
ugrizneš v premraženo brado,
rečem, hej Mackie Messer, cestni razbojnik,
dobiš jih po zadnji plati.*

*In kadar se stisneš k meni
in mi z rokami
objameš glavo,
ti rečem Marija, kot ti je res ime.*

POGOVORI Z MAMO

I.

*Pri televizorju večere presediš.
Kar čez noč si postala nekako starinska.
Nisi še siva, a bolijo te noge in križ;
tvoje malo stanovanje diši
po samoti in starosti.*

V njem se nikoli nič ne spremeni,
vse je še prav tam, kot pred dvajsetimi leti,
samo, da je malo bolj črnó,
bolj obrabljeno. Stáro.
In tudi luč s stropa še zmeraj tako slepeče sveti
odzgoraj na tvoje lase in vrat
in meče senco čez tvojo staro rokó,
ko kuhaš zame — kot že tolikokrat —
žgance in obaro.

II.

Zdaj sem že mnogo starejši
kot ti takrat, ko si me rodila
in prebral sem mnogo več knjig kot ti.
Ampak knjige, veš, ne pomagajo mnogo.
Ko odvežem kravato in slečem srajco,
sem še zmeraj bel, droban in ranljiv.
Prišel sem iz tebe. Čudno, kajne?
Kaj si misliš, ko me gledaš zjutraj pri britju?
Tvoj dojenček sem bil in tvoj deček, tvoj fant.
Zdaj sem mož in nisem več tvoj.
Ampak kadar me stisne za vrat,
kadar me zadrgne,
kadar pade name
tisti sivi pošastni brezup,
takrat še zmeraj pomislím na tvoje krilo
in na tvojo roko, ki mi gre skoz lase.

III.

Kadar pridem domov, ti nimam kaj reči,
ti se bojiš mojih svetov
in mene tvoja otroška zbežanost zbežga,
In molčiva.
In ko te gledam, tako brez besed,
si mislim: ko boš umrla, bo konec, nikoli več...
In hočem si zapomniti, kako držiš v naročju roke,
kakšna sponka ti drži lase, spletene v kito,
kako ti pada svetloba na lice,
v paničnem strahu, da bi pozabil.
Ti pa zmeraj, ko pridem, premeriš moje oči
in vidiš v njih grozo.
In strah te je časa, ko me boš morala zapustiti.

IV.

Pišeš, da ste to sončno nedeljo
spravili vse tri nove zvonove v zvonik,
a tisti žalostni dolgi fant, ki je slikal,
da si je zložil na Žvajgi grmado in se zažgal.

Nič mi ne pišeš, če so mu novi zvonovi zvonili.
Nekoč je bil moj prijatelj, prav se spominjaš.
Ko pridem domov,
ga obiščem gori med križi pri svetem Pavlu.
Vse manj jih je tam doma, ki sem jih kdaj poznal.
Če bom še dolgo hodil domov,
bo dovolj, če bom stopil tja gor
in se sprehodil med vrstami.
Vsi boste tam.

V.

Mama, z menoj ni dobro.
To se ne bo dobro končalo.
Preveč se mi pred očmi blešči.
To življenje je preveč jarko.
Ščem me.
Slepi.
Nisem najbolje ustvarjen za ta svet.
Ves sem prevrtan v dušo,
črvojedena, načeta.
Pobralo me bo, boš videla,
kot mrčes.
Stisnilo in pobralo.
No, živel sem;
to je dobro, najsi je še tako malo...
Mogoče bom šel še pred tabo
tja čez.

MAMINO PISMO

*Tvoja pisma so dobra in preprosta
kot domača hiša.
Vsako potezo poznam
in vem že vnaprej,
kaj prvi stavek pove
in kakšne želje prinaša poslednji.
Včasih pisma niti ne berem —
za luč na stojalo ga denem,
tam sveti, dokler ne zaspim.
Zjutraj gre z mano na delo —
med avtomobili in sivimi stenami,
v parole zvočnikov meša svoj glas:
»Ljuba hči! Grozdje zori,
pridi ga brat!«
Nasmehnem se rahlo
in dalje prebiram
popisane akte, zapisnike sej,
ko da so grozdi,
dišeči grozdi.*

MLADE VODE

*Divja, rjavozelena mlada voda
ljubih oči
odnaša vse:
spomine in upe;
ljubezni, ki so bile
in ki naj bi bile;
še dom in cesto do doma.*

*Kamor pogledam,
povsod je divja, rjavozelena gladina
mlade vode.
Nosi me na površini
zavoljo moje vere.*

*Ko bom podvomila,
ko bom le za hip podvomila
v moč ljubezni,
bom potonila brez sledu —
kot vse,
kar zajamejo rjavozelene,
divje pomladne vode,
ki pripravljajo svet
za novo rast.*

Anka Podvršnik

MISTERIJ

*Val je ljubil steno,
vsak dan je odpoljubljal droben prod
in ga nosil s seboj za spomin.*

*Vsak dan se je vračal,
ni se mogel ločiti.
Sele ko so bili galebi visoko na nebu,
se je hitel posloviti.*

*Nekoč se je skala zrušila
pod silnim objemom morja,
tja sta nekoč zašla
jutro in ljubezen.
Nekega toplega dne,
ko sta se razšla,
je val poslednjič porušeno skalo objel,
na belemrodu pa je rdeči madež žarel.*

LJUBEZEN IN SOVRAŠTVO

*Našla sem rubin,
žareč kot večerno nebo.
Kadar sem ga gledala,
sem živela v svetu sanj.
Hranila sem ga . . .
Toda nekega dne se je razlomil na dvoje.
En del je bil rdeč,
drugi črn.*

*Crni se je izgubil —
rekli so, da me sovražiš.
Rdeči živi v meni —
nihče ne ve, da te še ljubim...*

MOLK

*Molčala sva...
molčale so besede,
kot da nisva govorila,
molčale so oči,
ki sem jih ljubila,
toliko neizgovorjenega je ostalo,
da se je jesensko nebo zjokalo
v moje dlani.
A tebe ni...*

Meta Rainer:

POSVETILO

*Beseda sten čez noč je oživila
Od črno-belih čudežnih podob,
Živó je zasijala od svetlob
Iz žarkov Vašega duha in dela.*

*Dar dragoceni hiša je sprejela,
Akord v srca posodi se čez rob
Razlil je od občutenih milob,
Jasnina se v temnoti razžarela.*

*Umetnost Vaša, plemenito tkivo,
Je vsem popotnim neobhodna hrana,
A trudnim, pred počitkom, sladka mana.*

*Kali pognalo seme je preživo,
Cvet se odprl. Z róko ljubeznivo
Uravnava čašo mu — gospa Tatjana.*

*V Zalcu, 28. januarja 1973,
ob razstavi grafičnih listov mojstra Božidarja
Jakca v likovnem razstavišču v Zalcu.*

UMETNIKOVA ŽENA

*On nima časa, nima ga nikoli,
da bi delil z menoj skrbi vsakdanje,
ki vklenjena sem kot v verige vanje,
vsa topa že za rádosti, za boli.*

*On gre po svoje. Naj gre kamorkoli,
ga spremlja lepa Muza kakor sanje,
a meni, ta Međuza, krađe spanje.
Sovražim jo in njen nasmeh oholi!*

*Visoka je, o, previsoka cena,
ki plačam jo, umetnikova žena!
A ne odtehta mi ga stvar nobena.*

*Usoda, potrpljenja me nauči!
Do groba naj zvestó srcé mi muči
on, ki je pol temè, pol svetle lúči.*

NAPIS

na spomeniku žrtvam NOB v Žalcu

*Vi, ki vam kamen ta stoji,
za nas ste dali svojo kri.
Iz nje svobode sonce sije,
iz nje življenje novo klije.
Kdor je umrl kakor vi,
bo živel večno, mrtev ni.*

RANE

*Skoz okno vidim kos neba
in veje starega drevesa.
Vihar poslednje liste stresa,
medleče padajo na tla.*

*Pred mano nepopisan list,
še nedotaknjen, bel in čist.*

*Kaj naj napišem nanj, da bi
od srčne ne pordel krvi,
ki mi iz starih, novih ran
v pero doteka dan na dan?*

Satire

ZVITOREPKA

*Gre lisica na sprehod po poti,
lepa dama pride ji nasproti.
Glej, okrog vratu ima lisico!
Zver obsodi mestno lepotico:
»Plen razkazovati — fej te bodi!
Sicer pa — zakaj ne, če je v modi?«
Zvitorepka hitro zgled si vzame:
belo putko vrže si čez rame
in na promenado se odpravi.
A ponoči mlade putke davi...*

SANJE

*Sanjalo se je človeku
o človeku.
Porival je zemeljsko kroglo,
nastalo iz ničā,
po klancu navzgor
kakor nor.
Se daleč je bil nebes obok,
ko mu je zdrsela iz rok
navzdol pod hrib —
še hip —
in se razpolovila
v boga in hudiča.
Drugega nič
ni ostalo.
No, saj to ni malo:
BOG in HUDIČ ...*

*Bog je bil starček
z dolgo brádo
kakor star vic;
hudič je imel
lice mládo
kot imeniten stric.
Bog se je jokāl.
Hudič se je režāl.
Človek je v grozi
béžāl, béžāl
po klancu navzgor
kakor nor,
dokler se ni
do smrti utrudil,
se zgrudil
in — prebudil.*

SPOMINI NA RISTA SAVINA

Leta, ki sem jih preživel v stiku s skladateljem Ristom Savinom (Friedrikom Širco) v Žalcu, so mi pustila močne, lepe spomine. V začetku te dobe sem bil mlad in delaven, potem ko sem se zdrav vrnil iz prve svetovne vojne in boja za Slovensko Koroško. Prijateljstvo, ki mi ga je širokosrčno naklanjal 39 let starejši glasbenik — umetnik, mi je pomenilo dragocenost. Sam sem se duhovno dvigal in si bogatil življenje ob njegovem zrelem umu in nezadržani prisrčnosti. Bil je zlahna osebnost. Čeprav že prileten, je stal v prvi vrsti tedanjih ustvarjalcev moderne glasbe, svetovljan in Slovenec. Njegova glasbena obzorja so bila široka. Lastna mu je bila ustvarjalna sila, ki je težila k napredku, k novim izraznim načinom, pri tem pa je rad priznaval tudi vrednost ljudske umetnosti.

V svoji že pozni življenjski dobi je bil pravzaprav na višini svoje umetniške moči, potem ko se je, še krepak upokojeni artilerijski generalmajor, vrnil iz tujine v »svoj ljubi Žalec«, v katerem mu je nekoč tekla zibel. Vrnil se je, da se tu končno v miru povsem posveti umetniškemu izpovedovanju in tu dočaka še vrsto sončnih let, ki mu jih je vmes zatemnila le sovražna okupacija 1941—1945.

Jeseni 1919 sem pričel učiteljevati v Preboldu, kulturno in politično razgibanem kraju. Bilo je v februarju 1921, ko mi je Rajko Vrečer, prosvetni delavec, zgodovinar in glasbenik v Žalcu, poslal dopisnico. Povabil me je, naj se to in to popoldne z vlakom pripeljem v Žalec. Že nedavno prej mi je omenil, da me bo seznanil z Ristom Savinom. Ta da je bral moje v »Ljubljanskem zvonu« priobčene pesmi in si zdaj želi mojega sodelovanja pri nekem svojem opernem libretu. Za upokojenega generala — skladatelja samospevov, klavirskih in orkestralnih skladb ter opere »Lepa Vida« sem vedel, zato sem si to povabilo štel v čast.

Pred žalsko železniško postajo me je Vrečer predstavil Ristu Savinu. Ta se mi po zunanosti ni zdel takšen, kakršnega sem si predstavljal kot bivšega višjega častnika ali pa kot umetnika. Bil je srednjevisok, čvrst, okroglega obraza in pristriženih brk, s ščipalnikom na nosu, odet v rjav usnjen kožuh, z manjšim klobukom na glavi. Govorica mu je bila toplo domača s širokim savinjskim zvenom.

Peljal me je na dom, ki se je v njem rodil dvainšestdeset let prej. Še vedno je bil samec. Po ozkih, zavitih starinskih stopnicah sva skozi vežo prvega

nadstropja stopila v stanovanje. Tudi v njegovi delovni sobi je bila prisotna prijazna domačnost, razpredena pod nizkim stropom. Posedla sva v široka, z usnjem prevlečena naslanjača, obrnjena k velikemu klavirju. Na njem in na bližnji etažeri so ležale notne knjige in zvezki. S sten so zrle podobe nekaterih svetovnih ustvarjalcev glasbe, ob teh je viselo nekaj suhih vencev s trakovi priznanja skladatelju. Kulturno vzdušje je velo iz dragocenega starinskega pohištva s pisalno mizo in visoko uro na omarici. To je bil udoben, bogat dom patricija, služabnika umetnosti...

Gostoljubno me je sprejel, bil je veder in svež. Zanimalo ga je to in ono o meni. Pohvalil mi je neke pesmi v »Ljubljanskem zvonu« in prešel k stvari. Pokazal mi je zvezek, na čisto popisan s črnilom — v nemščini. Opravičil se je, da mu pač niti ljudska šola ni nudila dosti slovenskega pouka in tudi kot oficir v daljnih krajih države ni imel priložnosti, privaditi se knjižni slovenščini. (Res pa je, da se je vselej čutil Slovenca, saj si je že mlad izbral slovanski pisateljski psevdonim, tekste kompozicijam je izbiral le v domači književnosti in zgodovini, uglasbil je celo Aškerčevo nacionalno izzivalno »Mi vstajamo«, povezan pa je bil skoraj le z našimi glasbenimi ustanovami.)

Iz tujine je prihajal v Žalec na kratke oddihe. Tu ga je po zgodnji smrti staršev z ljubeznijo sprejemal starejši brat Josip, večletni žalski župan. Zelo je bil navezan na sestro Marijo, ki je kot dekle s cvetjem in besedami pozdravila slovenske politične voditelje ob njihovem prihodu na žalski tabor l. 1868.

Prepuštil mi je zvezek — sam mu je vsebino označil kot »skico libreta k operi Gosposvetki sen«. Snov je bila vsekakor aktualna, saj smo Slovenci boleče občutili rano, ki nam jo je nekaj mesecev prej zasekal nesrečni koroški plebiscit. Domenila sva se, da celotno besedilo prevedem v slovensko ritmično prozo in mu dodam več pesmi — solospve in zborne z vsebinskimi motivi po svoji invenciji ali pa po njegovem predlogu. Mudilo se mu je, to je poudarjal.

Dela sem se lotil nemudoma in z veseljem. Po pošti sem mu pošiljal dele libreta, po en ali dva prizora vsakokrat. Pogosto sem prihajal k njemu, z vlakom iz Sempetra, ali pa »na ladji« v Šeščah čez Savinjo in dalje peš čez samotne vrbenske gmajne.

Risto Savin je delal hitro, s čudovito vnemo. Enkrat ali dvakrat, ko me je obremenjevalo drugo delo, me je celo pismeno poterjal za nadaljnji tekst s pripombo: »Prišlo me je in delati moram brez oddiha, ker me ne bo izpuštilo, dokler ne pridem do kraja.« V osebem stiku sva se pogovorila o naslednjih prizorih in sva pri teh tudi še kaj spremenila. Ob klavirju mi je dajal slišati motive svojega komponiranja, zlasti še speve z mojimi teksti. Pred slovesom sva ponavadi še kratko posedela v kakem žalskem gostišču. Nekajkrat sem pri njem prenočil in se v zgodnjem jutru odpravil z vlakom in peš v Prebold.

Prva izvedba Savinove »narodne opere Gosposvetki sen« je bila decembra l. 1923 v ljubljanskem Narodnem gledališču. Bila je slavnostna, v zvezi z državnim praznikom. S skladateljem sva skupaj sedela v avtorjevi loži, tu pa se je za več minut pomudil tudi dramaturg, pesnik Oton Župančič. Savin je raznežen in globoko zamaknjen sledil uprizoritvi. Občinstvo ga je viharno poklicalo pred rampo, da je prevzel venec, s seboj pa je za roko privedel še mene.

Zlasti mogočen je bil prizor z ustoličenjem koroškega vojvode. V glavni vlogi Jute je nastopila Vera Majdič, ki je tri leta prej pela tudi Lepo Vido. Njeno fotografijo je imel v svoji delovni sobi. Po premieri je avtor povabil operno vodstvo z glavnimi izvajalci v hotel »Slon« na prigrizek in vino. Na skladateljevi desnici je sedel dramaturg Oton Župančič, bližnja sva mu bila še dirigent Polić in jaz. Avtor se je tople zahvalil vsem, ki so pripomogli k uspehu uprizoritve. Odgovoril mu je Oton Župančič.

Lepak ob izvedbah te opere navaja, da sta »besedilo spisala skladatelj in Fran Roš«. Isto izpričuje tiskana brošura z libretom. Vsekakor se je Savin vselej želel izogniti omembi mojega zgolj prevajanja iz nemščine, saj to avtorju oper z našimi nacionalnimi motivi ne bi moglo biti prijetno. Dve zborovski pesmi opere z mojim tekstom »Tam nad jezerom« in »Raj« (rej) sta bili tudi posebej objavljeni. Tantieme, ki jih je avtorju dala premiera, je poklonil društvu »Gospodovski zvon« v Ljubljani. Mnenja kritikov so se razhajala, nekatera so bila tudi manj ugodna, zlasti o libretu.

Risto Savin je podrobno poznal svetovno in slovensko zgodovino. Vsak najneznatnejši zgodovinski in umetnostni spomenik v svojem okolju je cenil, po vsaki zgodovinski sledi je pobrskal. Med službovanjem na Hrvaškem je prehodil vse kraje Gubčevih upornikov, Veronike Deseniške, Zrinjskih in Frankopanov. Pritegovala ga je zgodovina grofov Celjskih. Sam je vodil koleselj s konjem, ko sva se peljala ogledovat grad Ojstrico pri Taboru in Novi Klošter pri Polzeli.

V tem času mi je Savin zaupal v prevod svoj tekst baleta »Čajna punčka«. Zasnoval ga je, ko mu je njegova kasnejša žena poklonila lutko — čajno punčko. Zasanjano snov novelete je pretil v balet. Prevedel sem mu tudi zgodovinsko dramo v petih dejanjih »Pegam«, ki prikazuje boj za dediščino grofov Celjskih po umoru zadnjega, in sicer spopad cesarja Friderika III. s Katarino Celjsko in njenim vojskovodjem Janom Vitovcem. Dramo je predložil Narodnemu gledališču v Ljubljani, njegova uprava pa mu je nato sporočila mnenje dramaturga Otona Župančiča. Ta je ugotovil, da je dramska snov o Pegamu dobro skomponirana, a je le še načrt brez temeljitejše izdelanosti.

Bilo je v času, ko si je mladi Slavko Osterc utiral pot med skladatelje. Tedaj je na meščanski šoli v Celju poučeval glasbo. Mnogi so ga kot upornega modernista in »atonalca« odklanjali. Tedaj se je Savin seznanil z njim in pregledal nekaj njegovih skladb. Meni je nato dejal: »V slovenski glasbi je vzšla nova, sijajna zvezda. Osterc je sila, kakršne Slovenci še nismo imeli. Tu moram povedati besedo, da se bo marsikdo, ki njegovo muziko prezira, vsaj zamislil nad njo«. O Ostercu je napisal obsežen članek, ki sem mu ga prevedel in ga je »Jutro« takoj priobčilo. V njem mu je priznal veliko nadarjenost in skladateljsko moč ter mu prerokoval veliko bodočnost. Bil je torej prvi, ki je Osterca javno postavil na pravo mesto. Pri tem je bil od njega dvakrat starejši. Prav s tem, da na rastoči skladateljski rod ni gledal s stališča starega, ogroženega, zavidnega umetnika, je pokazal zrelost svojega širokega gledanja in način, kako naj priznani mojster pomaga mladim, ki si krčijo pot.

V domači literaturi je visoko cenil Aškerčevo epiko in borbenost. Nastop slovenske moderne ga je globoko prevzel in navdušil, zlasti še Oton Župančič. Nekoč sem na njegovi mizi zagledal knjižico Kosovelovih pesmi. Rekel mi je: »Kosovel! Koliko človeka je v njem! Kako močan je v svoji intimnosti! Pa

je že moral umreti! Koliko krute ironije je v življenju, ki daje nekomu toliko duha in sile, a ga stre, še preden se je mogel razgledati in razmahniti! Strahota!»

Ze pred vojno je ostrmel nad Prežihovim Vorancem: »Tako majhnemu narodu se je rodil orjak, ki bi med velikimi narodi ne bilo dovolj prostora zanj! Če smo ga Slovenci vredni, potem smo pa zares veliki!« Nadvse vesel je bil, ko ga je Prežihov l. 1946 osebno obiskal v Žalcu.

Sredi leta 1922 mi je tedaj neutrudno delavni Savin izročil nemško napisani libreto (»skico«) za novo opero v petih dejanjih »Matija Gubec«. V romanu Avgusta Šenoe »Seljačka buna« je vodilna zgodba o Jani Jurkovičevi in Đuru Mogaiću nudila snov, ki se je dala učinkovito postaviti v mogočni okvir hrvatsko-slovenskega kmečkega upora l. 1573. Tu je bila pomembna vloga odmerjena Gubcu samemu, kakor tudi fevdalcu Tahyju.

Novemu libretu sem dajal slovensko obliko z ritmično prozo in vanj vložil nekatere pesmi po lastni zamisli. Tudi komponistu je delo teklo brez zastanka in tako je, kakor mi je sam povedal, končal zadnji takt velike skladbe z Gubčevo smrtjo na razbeljenem prestolu prav ob glasovih velikonočnih zvonov v Žalcu leta 1923.

Izmed svojih originalnih vložkov navajam odlomke dveh pesmi, ki je skladatelj v njih izrazil svojo najglobljo umetniško moč.

Iz revolucionarne prve, ki Gubec z njo kmetom razvnela odpor proti plemiškim tiranom:

*Ej vi, ej gospodje v gradovih,
ej vi, imenitni ljudje,
redijo vas žulji krvavi,
redi vas to naše gorje.*

*Mi sužnji že dvigamo glave,
že čutimo moč, oj zares,
že plane od grada do grada
pravice mogočni kres.*

Iz druge, ki jo ljudstvo, zbrano okrog grmade z umirajočim Gubcem poje kot himno svobodi:

*Ti prihajaš, da premagaš noč,
streš nasilje, težke streš okove,
nas privedeš v proste dneve nove,
oj svoboda, kličemo te mroč!*

V nadaljnjih letih je Savin zaman čakal, da mu ljubljanska Opera uprizori »Matijo Gubca«. Tudi iz Zagreba, Osijeka in Beograda je prejel negativne odgovore. To njegovo najbolj izvirno in dovršeno delo z močno muzikalno južno-slovansko folklorno noto ni moglo pri nas priti na repertoar, ker je slikalo revolucionarno gibanje slovenskih in hrvatskih kmetov proti fevdalnim gospodom. Njegova ostra socialna motivika pač ni bila po volji vladajočim reakcionarnim političnim režimom v Jugoslaviji.

To dejstvo in nekatere nepravilne ocene Savinovih skladb so mu manjšale veselje do nadaljnjega širšega ustvarjanja. Neke kritike so ga tako zelo prizadele, da je za več mesecev zaklenil svoj klavir, ki mu je sicer premnogo

pomenil. Medtem se je bolj posvetil kmetovanju, ki ga tudi prej ni zanemarjal. Nemara mu je prav ta usmeritev vrnila toliko zdravega optimizma, da se je končno spet pomirjen znašel pri klavirju. Še je komponiral mladinske in moške zборе ter harmoniziral narodne pesmi, tudi hrvatske. Spet se je pričel baviti s popravki libreta svoje prve opere »Lepe Vide«. Razširil je njeno prvo dejanje in mi besedilo izročil v prevod.

S Savinovega doma sva večkrat krenila v katero izmed žalskih gostiln, poleti najraje pod lipo pri Robleku. Tu sem posedel tudi nekoč, ko je poleg mene povabil še skladatelja Emila Adamiča iz Ljubljane in Slavka Osterca iz Celja. Ob takšnih priložnostih ni znal biti samo blesteč gostitelj, ampak se je razrastel tudi v vsej svoji čudoviti osvajajoči širini in globini. Duhovite, kar neizpodbitne sodbe je podajal o starih in sodobnih glasbenih delih, umel pa je dominirati tudi na drugih področjih kulturne ustvarjalnosti doma in v svetu. Ob visokih mislih o človeku, življenju in umetnosti se je razgreval do kraja. V slehernem svojem utripu je bil umetnik in humanist.

Vneto je posegal v poglavja zgodovine. Rad se je dotikal spominov na svoja mlajša leta. Pri tem je bil kdaj tudi dovtipen, pri čemer še malo ni zadrževal lastnega zvonečega smeha.

Slavko Osterc je bil vdano navezan na Rista Savina. Sicer jedek in ironičen, je vpricho Savina znal biti tudi zadržano resen. Še objestni Adamič se je v njegovi družbi pomiril vsaj dotlej, da je sam Savin intoniral razgibano prešernost ob sočnih domačih klobasah in buteljkah opojnega štajerskega vina.

Bil sem nekoč z njim v večji družbi v žalski gostilni pri Piklu. Načeli smo pogovor o Rusiji in oktobrski revoluciji. Tedanji župan V. je omenil: »Ta revolucija z vojno in lakoto je zahtevala milijone žrtev. Če ni bila možna brez tako boleče cene, naj bi je raje ne bilo!«

Savin je vzplamtel: »Ne! Saj ne poznate zgodovine! Ali bi hoteli, da človek še danes živi v dobi suženjskih odnosov med ljudmi? Vsaka velika stvar je vredna velikih žrtev in samo skozi te gre pot naprej! Pritlikavci pri tem seveda radi ostajajo zadaj. Pa jih je mar strah krvi? Ne! Strah jih je le tega, kar mora razvoj prinesiti človeku!« Nekdo poleg mene je tedaj tiho omenil, da je iz Savina spregovoril pač vojak — general. A mi drugi smo čutili v njem samo — človeka . . .

Nekoč sva krenila v gostilno pri Kunstu, ki je točil imenitno belo starino. V Zalcu je bil ta dan sejem in so kmetje napolnili prostore. Med njimi je bil tudi močno priletni kmet Jakovec iz Latkove vasi. Slišal je, kako je Kunst nagovoril Savina z generalom. Vznemirjen se mu je približal in ga vprašal:

»Pa ste vi resnično general?«

»Ali je to kaj hudega?« se je zasmel Savin.

»Torej ni to šala in ste pravi general, vsaj bili ste!« se je razvnel starec. »Pa tudi Zalčan ste in Savinčan, kajne? Jaz pa sem pred več kakor petdesetimi leti bil za »purša« pri generalu Knochblochu v braslovški graščini. In ko je umrl, sem ga umil in oblekel v generalsko uniformo, potem pa položil v krsto, na pare. Z žalostjo sem pomislil: — General Knobloch je umrl in zdaj Savinjska dolina nima več svojega generala; pa kakor kaže, ga tudi nikoli več ne bo imela. Razjokal sem se. Ampak poglejte: koliko časa je preteklo! Tale trenutek pa — kaj sem slišal? To sem čul, da naša Savinjska dolina spet ima svojega generala! Pomislite! Ali je to mogoče? Ne morem povedati, kako srečen sem, ko vas gledam s svojimi očmi, gospod general, naše Savinjske doline general! Čast

vam, slava vam! Pa vas lahko kaj vprašam? Ali ste bili tudi v vojni in na kateri fronti ste se bojevali?»

»Bil sem v Galiciji, v Karpatih,« je veselo odvrnil Savin.

»O,« je zavzeto vzkliknil kmet, »potem pa poznate mojega sina Tonča! Tudi ta je bil v Karpatih in sta torej bila skupaj! Ali se ga še spominjate?»

Burneje kakor zdaj se je Savin le redkokdaj smejal.

Se malo sva posedela, da mi je mogel povedati tudi tole, čeprav sicer nikoli ni maral obnavljati vojnih spominov:

»Leta 1914, v začetku vojne, so Rusi hitro prodirali v avstrijsko Galicijo in nas potiskali k vznožju Karpatov. Mi smo se bojevali še na stari način, Rusi pa so se v svoji vojni z Japonci deset let prej že naučili kopati strelske jarke, da so se v njih bolje zavarovali. Prve tedne so nas med premiki včasih celo prehiteli in se frontna črta ni dala vselej ugotoviti. Tako sem nekoč le za las ušel ujetništvu.

Bilo je še kar idilično. Ruskim množičnim navalom in granatam smo se umikali največ podnevi, ponoči pa smo kdaj tudi spali. Tako sem si neko noč — bil sem polkovnik — s peščico svojih ljudi našel posteljo v praznem vaškem župnišču tik cerkve in pokopališča. Bilo je to v ukrajinskem delu Galicije.

Ob prvem jutranjem svitu so me prebudili neki klici zunaj, počili so tudi posamezni strelci. Previdno sem pogledal skozi okno...

Mimo župnišča se je jadrno umikala skupina avstrijskih pešcev. Večina se jih je izognila pokopališču, nekateri pa so skozi vhod vanj pohiteli kar čez grobove, zarasle s plevelom. Vse to počivališče mrtvih je obdajal star zid, skoraj dva metra visok.

Avstrijcem tik za petami so sledili ruski pešci v rjavkastih uniformah in z dolgimi bajoneti na puškah. Vendar na nasprotnike niso streljali in tudi ti niso uporabljali orožja. Verjetno na nobeni strani ni bilo častnika, ki bi jih bil silil k prelivanju krvi.

Neki dolginast Avstrijec se je približal zidu na koncu pokopališča. Moral ga je prelesti, da bi onkraj njega bežal dalje. Trudil se je, da bi se povzpел na vrh zidu, a mu ni takoj uspelo. Zato je najprej čezenj vrgel vso svojo vojaško prtljago.

Tedaj pa je za njim do zidu prihitel ruski vojak — droben možak z mandeljnatimi očmi in krivim nosom, nedvomno po rodu Žid. Bežečega Avstrijca je od zadaj zgrabil za nogo, ki jo je ta že hotel pognati na vrh zidu. Pri tem oviran se je s strahom ozrl na zasledovalca.

Rus spodaj je ponižno povzdignil roke in milo zajavkal v jidiš nemščini. Razločno sem ga slišal:

»Gospod Avstrijec, samo trenutek! Prosim vas, ujemite me in vzemite s seboj! Vse rublje vam dam, kar jih imam. Pomagajte mi!

Bežeči Avstrijec se je svojega nasprotnika usmilil. Z drugo nogo je bil še onkraj zidu in je roko ponudil Rusu — Židu pod seboj. Tako sta oba premagala oviro in potem skupaj stekla dalje. Hitro sta izginila za vaško cerkvijo.

To je bil prizor za bogove! Pri tem bi Rusi bili lahko ujeli tudi mene v župnišču, a se jim je preveč mudilo za drugimi Avstrijci. Njihov napad je spremenil smer in tako sem se spet pridružil svojim artileristom pri umiku pod Karpate. Žal pa je podobnih idil na fronti bilo prekmalu konec.

Nekoč je mimo mojega položaja korakala krepka avstrijska infanterijska divizija, da poseže v boj. Srečaval sem mrakobne, kakor že mrtve poglede

mladih ljudi, hitečih pod gosti sovražnikov ogenj. Pretresen do dna sem že po nekaj urah zagledal vračajoče se bedne krvave ostanke nesrečne divizije...«

Savin je pohitel, da je že leta 1917, sredi prve svetovne vojne, dosegel upokojitev s činom generalmajorja.

»O, ta moj ljubi Zalec!« je večkrat vzkliknil. Zdaj se je posvečal glasbi in kmetovanju. Menil je, da je to vendar dosti bolj združljivo kot nekoč glasba in vojaška služba. Nekdo mu je nekoč dejal: — Morali ste biti slab general, če ste bili dober komponist, ali pa narobe! — Rad sem ga obiskal tudi med obiranjem hmelja. S kolesljem sva se skupaj popeljala na njive, kjer je potem obiralkam delil kupone za nabrane koše. Znal se je z njimi šaljivo pogovarjati.

Upokojencu Frideriku Širci je teklo že sedemdeseto leto življenja, a je bil še prav zdrav in pogumen. Vse dotlej je živel samsko in bilo je zdaj čudno slišati, da se končno hoče oženiti.

Nekaj dni pred zatonom leta 1928 mi je poslal dopisnico v Celje, kjer sem tedaj služboval. Povabil me je, naj se prihodnje popoldne z vlakom pripeljem v Zalec, tam me bo pričakal na železniški postaji. Gre za posebno zadevo! Ugibal sem in se nisem zmotil...

S kolodvora me je peljal na dom, v zakurjeno delovno sobo. Sedla sva v naslanjača in razigran me je vprašal:

»Ali dobro sedite? Da ne boste od strahu 'okoli padli', ko vam bom zdajle nekaj povedal. Veste (izgovoril je v dialektu »vete«), oženil se bom! Kaj pravite k temu?«

Veselo sem mu čestital k odločitvi, ki me ni presenetila. Ni mi edinemu bila znana njegova lepa skrivnost. Že nekaj časa je bil prijateljsko navezan na gospo Olgo, vdovo po zdravniku dr. Bergmannu, rojeno Potočnikovo. Bila je lepa in ponosna ženska, trideset let mlajša od njega, energična in gospodarna.

»Vas pa prosim,« je nadaljeval, »bodite mi poročna priča, kakor sem vam tudi jaz že bil...«

Trčila sva in do dna izpila čaši zlahtnega belega vina.

»Veste, stvar bi rad opravil na tiho in hitro, da bi se ljudje ne posmehovali preveč meni — starcu. No, sam se še ne čutim starega, sem še dovolj krepak, vitalen in dobrega zdravja. Seveda sem moral obiskati žalskega župnika Veternika. Rad mi bo v vsem ustregel. To nedeljo me bo s cerkvene prižnice oklical enkrat za trikrat. Poročil me bo na praznik Treh kraljev, a ne v Žalcu, tako da ne bo nepotrebnih zijal. Podrobnosti vam bom še sporočil.«

»Zagrešil pa sem napako,« je nasmejan nadaljeval. »Naš uvidevni župnik mi ni omenil, naj bi pred poroko šel k spovedi, kar je sicer v navadi. Pa sem ga nepremišljeno sam vprašal, če je spoved potrebna. — Oh, zelo lepo bo, če boste res to storili, me je pohvalil. In tako sem se nekako obvezal izvršiti zamisel, ki sem jo po nepotrebem sam sprožil...«

»Spomnil sem se,« je pripovedoval dalje, »da sem župniku v bližnjih Gotovljah — to je stari Vaclavik, Čeh po rodu in prava dobričina — že nekajkrat obljubil svoj obisk. In sem predvčerajšnjim po obedu krenil v dvajset minut oddaljene Gotovlje, po zamrzli cesti.

Na moje trkanje se je župnik Vaclavik oglasil menda z zofe in mi še zaspan odprl. — Končno ste se odzvali mojemu vabilu in me počastili, me je toplo pozdravil. Pa je že tudi zaklical kuharici, naj nama postreže. Sedla sva k mizi. Takoj sem mu priznal, da sem ga obiskal s posebnim namenom: rad bi se namreč spovedal...

»Bežite no! Saj vidite, kako sem vas vesel!« me je zavrnil. In že sva pričela razpravljati o hmeljskih cenah in živinoreji. Medtem je kuharica pred naju postavila prigrizek in pol litra »mašnega« vina.

»Ne smem piti preveč,« sem se branil, »sicer ne bom več v stanju, da se vam spovem.«

»Spet se blagovolite šaliti, gospod general! Raje še pijva in se z užitkom pogovarjajva!«

Župniku je sila godilo trkanje s čašama, imel pa je tudi navado, vmes vzpodbudno reči »krutibrko«, kar naj bi pomenilo nekakšno prav nedolžno kletvico. Prijetno je zvenela njegova slovenščina s češkim naglasom. Kmalu se je pred nama pojavila nova polna steklenica.

»Preveč se bom nalezal te zlate kapljice, tako da se vam zares ne bom mogel spovedati. Oženil se bom namreč in prav to sem vam pozabil že v začetku priznati.«

»To pa je kaj drugega! Zdaj šele vas razumem. Mene pa imate za vrednega, da se mi zaupate. To mi je v čast, saj še nikoli nisem bil spovednik kakega generalu. Čestitam vam k odločitvi. Na vašo srečo pa morava vsekakor izpiti še čašo...«

Končno sva se odpravila v cerkev. Pod vinsko težo sva se malce opotekala, tako da sva se morala oprijemati zidu in ograje. V cerkveni zakristiji sva sedla vsak na svoj stol.

»Ali mi dovolite, da namesto vas izmolim spovedno molitev?« je dejal, potem pa je sklenil roke in zašepetal »Jaz ubogi grešnik...« Kdaj da sem bil zadnji-krat pri spovedi, me je vprašal. Odgovoril sem mu, da je odtlej minilo že več kot petdeset let, bil sem še kadet... »Zelo me veseli, da ste po tolikšnem času našli pot do spovednice in celo do mene, nevrednega. Dovolite mi, da vam pri tem pomagam. Vprašal vas bom kar po vrsti, po desetih božjih zapovedih...«

Po zaslugi njegove prizanesljivosti sva hitro, brez ovir opravila z grehi, imenovanimi v prvih petih zapovedih. Prispela sva do kočljive šeste zapovedi Ne prešuštvuj! »Ne smete mi zameriti,« je rekel, »ko vas kar naravnost vprašam: ali ste imeli že kdaj opravek s kakšno žensko?«

To vprašanje me je vznejevoljilo in brez premisleka sem ga na glas zavrnil: »Oslarija! Kaj res mislite, da sem sedemdeset let čakal na takšen opravek?«

»Oprostite mi, res neprimerno sem vas vprašal. Vino mi je obsenčilo pamet. Sploh pa vas dalje ne bom več spraševal. Vse je v redu. Absolvo te a peccatis tuis... Za pokoro boste izmolili tri očenaše in tri češčena si Marija, zmolil pa jih bom tudi jaz za primer, da bi sami na to pozabili...«

Še pol ure sva posedela v topli kuhinji. Kuharica nama je postregla z dobro črno kavo...

Drugi ali tretji dan novega leta 1929 mi je Savin pismeno sporočil, naj ga na praznik 6. januarja ob enih popoldne pričakam v mestni restavraciji Celjski dom. Tja se je točno ob tem času pripeljal s fijakarjem. Prisedla sva kot njegovi poročni prič: poleg mene še Ciril Pregelj. Izstopili smo v Petrovčah, ko je hkrati z žalske strani prispela druga kočija. Iz nje je stopila Savinova nevesta v popotni obleki in s šopkom cvetja v roki. Napotili smo se v petrovško cerkev, ki je bila žalska podružnica. V njej je že čakal župnik Veternik. Edino neka stara ženica je sedela v eni sprednjih klopi.

Poročni obred je bil hitro opravljen. Žena in mož sta se poljubila in poslovili smo se od starega župnika. Drugi smo nato z obema kočijama odbrzeli v mesto. Tu je v Celjskem domu bil za nas pripravljen bogat prigrizek.

Risto Savin je bil videti zelo srečen. Njegova žena je žarela v zadovoljstvu. Zdaj sta končno bila združena tudi pred svetom. Po tem postanku sta se čez dve uri odpeljala z vlakom v Ptuj. Tam je bil njen prvi dom — dom hčerke lastnika usnjarne. V Žalec se bosta že še vračala, da pregledata svoje hiše in zemljišča, pozdravita prijatelje . . .

Pred razhodom pa nam je tu v hotelu nekdo še povedal novico:

»Dogodki v Beogradu! Kralj je razpustil skupščino in politične stranke, ukinil je ustavo! General Živković je predsednik nove vlade!«

Pa je Savin zmajal z glavo in se posmehnil:

»V Beogradu generalska vlada, pri nas tukaj pa generalska ohcet! Vendar menim, da bo moja stvar bolje in dlje držala kot ona tam.«

Tako je Savin nato šest let preživel na ženinem posestvu na Mestnem vrhu, tričetrt ure hoda iz Ptuja proti severu. Lepo prenovljena velika stara stavba med vinogradi je dobila po njem ime »Savinovo«. Tu na deželi se je dobro počutil in se je dosti posvečal glasbi. Starost mu duha ni oslabila. Na ptujski gimnaziji je poučeval profesor Fran Onič, po rodu Žalčan, še mlad, a priznan pesnik. Ta mu je postal zvest prijatelj. Bil sem dvakrat gost skladateljevega tuskuluma, enkrat skupaj z Oničem. Od tod sva Savin in jaz nekoč opazovala zlat sončni zaton in mi je zamišljen rekel:

»Tudi človek mora zaiti, vendar nikdar več ne more vziti kot isti posameznik. Kapljica vode pade v morje. Ni se spremenila v nič, toda v prvotno sestavo se ne more več vrniti. Tudi človek se nadaljuje le v novi sestavi, kot nov posameznik iz novega rodu . . . Bližam se koncu poti. Zato pa vsak dan, ki mi je še navržen, sprejemam kot posebno darilo prijazne usode. To mi je navrženo k vsemu, kar sem v življenju dobrega užil ob glasbi in tudi sicer . . .«

Vodil me je po Ptuj, da sem si ob njegovi razlagi ogledal tamkajšnje umetnostne spomenike in zgodovinske zbirke, tako tudi Herbersteinov grad. Z lahkim kolesljem, ki ga je sam kočijažil, sva se popeljala na Ptujsko goro s slovito gotško cerkvijo. Ogledala sva si njeno prebogato opremo z reliefom v baročnem glavnem oltarju, kjer so bile upodobljene zgodovinske osebnosti iz 15. stoletja.

Do svoje smrti, skoraj dvajset let, je imel ob svoji strani mnogo mlajšo ženo, ki mu je pomenjala vse. Odvzela mu je vsakdanje brige in jih sama krepko nosila. Rad je priznal: »Moja zlata žena! Moja velika sreča! Kako da sem si jo zaslužil?«

Obletnice poroke je rad slavil in je nanje vabil predvojni Slovenski vokalni kvintet iz Ljubljane, ki mu je bil pokrovitelj in vodja Ludvik Zepič, skladatelj v dani prijatelj. Na te domače slovesnosti je klical tudi svoji poročni priči in nekatere prijatelje, zlasti Žalčane.

Medtem mu je umrl brat Josip v Žalcu. Vse življenje je ostal samec. Svoje imetje, tudi dosti zemlje, je zapustil bratu Frideriku. Tako je postalo potrebno, da se je Savin z ženo l. 1935 vrnil v Žalec, ki ga ni več zapustil.

Leto 1936 mu je izpolnilo eno izmed najlepših pričakovanj. Njegova velika opera »Matija Gubec« je po mnogih letih čakanja doživela prvo izvedbo v ljubljanski Operi 30. septembra 1936 z J. Belettom v naslovni vlogi. V avtorjevi loži smo uprizoritvi prisostvovali on sam, njegova soproga in jaz. Sam ničesar

drugega ni videl ne slišal, ko se je ves vtopljal v kipenje glasov, ki jih je sam ustvaril. Ocenjevalci so bili tokrat enodušni v zelo pozitivnih mnenjih o delu in v priznavanju njegovega močnega zunanjšega uspeha. Opero je ljubljanski ansambel pod taktirko Danila Švare ponovil ob I. celjskem kulturnem tednu 2. maja 1938 v celjskem gledališču pred navdušenim občinstvom, ki so ga deloma sestavljali Žalčani. Z njimi je bil tudi sam.

Tudi osemdesetleten je Risto Savin še živahno delal. Ustvaril je vrsto skladb, največ zborovskih. Hitlerjev napad na Jugoslavijo l. 1941 mu je ustavil delo, ko mu je hkrati pretrgal zvezo s slovenskim glasbenim središčem Ljubljano. Njegova žena je nekaj tednov prebila v zaporih celjskega kapucinskega samostana. Smrt prijatelja Osterca v maju 1941 ga je pretresla. Svoje rokopise je deloma uničil, deloma skrnil. Z vsem srcem je stal na strani našega osvobodilnega boja in široko razgledan nikoli ni verjel v možnost zmage fašističnega nasilja nad svobodoljubnim kulturnim človeštvom. O tem še posebej priča dejstvo, da je mogočni pesmi upornikov iz »Matije Gubca« dal še novo besedilo, tako da je nastala »partizanska koračnica za moški zbor in male bobne.« Po naši osvoboditvi se je še dovolj svež loteval komponiranja predvsem mladinskih zborov.

Napočilo je leto 1948, zadnje v njegovem dolgem življenju. Dne 26. maja se je s soprogo pripeljal iz Žalca v Celje na koncert mladinskega pevskega zbora pod vodstvom skladatelja Pirnika. Bil sem priča, ko so ga na peronu celjskega kolodvora z njegovo pesmijo pozdravili mladi pevci s pevovodjo. Tudi na koncertu je veselo ploskal dovršenemu izvajanju lastnih in drugih skladb.

Prav tisti čas ga je visoko priletnega pričelo mučiti nerazumevanje s strani peščice lokalnih ljudi. Že takoj po osvoboditvi l. 1945 je del svojega stanovanja rad prepustil neki partizanski družini. Spomladi 1948 pa mu je z novo odločbo, ki je vsebovala celo nenavadno pretnjo, bila odvzeta še delovna soba, v kateri je ob klavirju mnogo let ustvarjal svoja najpomembnejša dela. Zdaj je z ženo prišel k meni v Celje z željo, da v ministrstvu za prosveto Slovenije intervenciram v njegov prid. To sem storil z uspehom. O tem priča njegovo pismo meni, datirano s 3. januarja 1948: »Upajmo, da bo intervencija imela dober uspeh in nam dala mir, katerega tako potrebujem...« S povabilom, da ga skoro obiščem, je končal to svoje zadnje pismo meni. (Množico pisem, ki mi jih je poslal v teku dvajsetih let najinega prijateljskega sodelovanja, mi je okupator po mojem izgonu v Srbijo zaplenil in uničil.)

Skoraj do kraja ustvarjal je zaslužni skladatelj umrl 15. decembra 1948 na zagrebški kliniki — sedem mesecev pred svojo devetdesetletnico. Tri dni nato so ga pokopali v domačem kraju.

Risto Savin se je uvrstil med najmočnejše ustvarjalce slovenske glasbene umetnosti, velik kot človek in mož kulture, zvest sin Žalca in domovine.

(Nekaj drobnih navedb v pričujočem zapisu je posnetih iz monografije prof. dr. Dragotina Cvetka »Risto Savin«.)

Drago Kumer

S TREBUHOM ZA KRUHOM

Molk.

Sliši se dihanje naše družine. Mati je nekaj momljala. Nisem je razumel. Čez čas je rekla:

»Ne vem, kaj bo z nami. Ni denarja, ni kruha, ni moke ne masti. Ne vem, kako bomo prestali zimo. Otroci so kar naprej lačni...«

Spet je umolknila. Nenadoma sem začutil glad. Želodec se je stiskal. O močniku ni bilo sledu.

Nato je oče dejal: »Mihec, ta bo šel služiti.«

Besede so udarile kakor strela. Pred dobrim mesecem sem prišel izpod Savinjskih planin. Zdaj me spet podi. Leto in pol sem gori pasel krave in opravljal vsa težaška dela. Na zimo je našel gospodar tisoč izgovorov. Moral sem domov, čeprav sem vedel, da me doma ne bodo veselili. V prsih me je zapeklo. Stisnilo me je v grlu in toliko, da nisem zajokal. Tiho sem vprašal:

»Kam, sredi trde zime...?«

Oči so mi zalile solze. In v njih sem zaspal.

Ko sem se prebudil, je zunaj močno snežilo. Očeta ni bilo doma. Morda je šel iskat dela. Tudi on ni bil kriv, da se je z nami tako puščobno godilo. Krivi so bili drugi. Mati je postavila na mizo krožnik blede prežganke. Toda nisem se je dotaknil. Ves otopel in mrk sem zrl skozi lino lesene bajte. Globoko v prsih me je peklo in žgalo. V grlu me je zmeraj bolj tiščalo. Šlo mi je na jok; jokaj pa nisem. Mati je pristopila k meni in tiho začela:

»Mihec, oče ti je našel lepo službo. Doma ni kruha, tam pa ga boš imel na pretek. Ne bo ti hudo, res ne. Gospodar in gospodinja sta dobra, srčna človeka. Tudi otroci so pri hiši. Delal boš, pomagal gospodarju, hodil v šolo, včasih pa se boš poigral z otroki. Spomladi, ko bo toplo, te pridemo obiskat...«

Hotela me je pogladiti z roko, a sem se umaknil. Bala se je, da bom zajokal, pa nisem. Vstali sta sestri in brata. Prišli so k mizi in vlekli mater za krilo:

»Mama, kam bo šel Mihec?«

»Služit bo šel, služiti,« je rekla in vzela mlajšega v naročje.

Jaz pa sem stopil na prag, potlačil roke v žepe in gledal v sivo meglo. Mrzlo je bilo tisto jutro. In žalostno. Tako žalostno, da mi je od žalosti pokalo srce.

Zvečer mati in oče nista govorila o moji novi službi. Pogovarjala sta se o delu, ki ga je oče dobil pri nekem kmetu. Posekal bo sto kubičnih metrov in dobil bo toliko, da bodo mesec ali dva spet lažje zadihali.

Ponoči nisem spal. Ko pa sem dobro zatisnil trudne oči, me je predramil očetov glas:

»Mihec, vstani in se opravi. Greva na pot.«

Napočil je najbolj žalosten dan, kar sem jih imel v življenju. Mati je v velik nahrbtnik stlačila mojo obleko, mi nahrbtnik zadela na ramo in rekla:

»Zdaj pa pojdi in bodi priden.«

Brata in sestrici so dvigali glave in mahali z ročicami.

»Adijo, Mihec!«

»Adijo!« sem zaklical in se pognal za očetom v ozko gaz.

Hodila sva dolgi dve uri in končno prišla v Dobrinjo vas. Kar na začetku je stalo veliko poslopje in malo proč velika, še skoraj nova kmečka hiša. Oče je obstal in pokazal z roko:

»Tukaj bo zdaj tvoj dom.«

Zgrozil sem se. Zaželel sem si, da bi hodil še ure in ure, da bi se potem stemnilo, pa da bi ne našla prave poti in se ponoči vrnila domov. Tako pa sva bila na cilju. Še nekaj korakov in bila sva na dvorišču.

Na pragu je stal rdečeličen možak, visok in plečat.

»Tak si ga le prignal. No prav, kar v hišo stopita.«

Vstopila sva. Moral sem odložiti nahrbtnik in sestri za mizo. Gospodinja, suhljata in visoka ženska, nama je postregla s krvavicami in čajem. Midva sva jedla, gospodar in gospodinja sta me premerjala z očmi in se rahlo smehljala. Potem je rekel gospodar:

»Koliko zahtevaš zanj?«

»Oblekli in obuli ga boste, pa v šolo ga morate pošiljati,« je dejal oče.

»Ničesar drugega?« je vprašal gospodar.

»Eh,« je pripomnila gospodinja, »pa krompirja, moke in masti boš dal. Saj veš, da jih je doma še cel regiment.«

Oče je popil čaj, pogledal mene in dejal:

»Ti pa, da boš priden. Če ne, gospodar ureži šibo in udari. Jaz sem tudi. O, pa je zaleglo. Pobič je drobcen, navihan pa kot kozji rog!«

Več niso govorili. Mene so pustili v izbi, oni pa so stopili v kuhinjo. Potem sem videl, kako je oče stopil na dvorišče s polno vrečo na hrbtu. Pomahal je gospodarju z roko in se izgubil za gospodarskim poslopjem.

Tudi jaz sem stopil na dvorišče. Tam sem zagledal dva fantiča in drobno dekletce. Dekletce je bilo mlajše od mene, fanta pa kako leto ali dve starejša. Eden je zaklical:

»Ati, je to naš hlapčič?«

»Jaaa!« se je zadrł gospodar.

»Kako pa mu je ime?« je vprašalo dekletce.

»Miha ga kličite,« je rekla gospodinja, ki se je ustopila sredi dvorišča in gledala, kako spregam konja. Potem pa sem slišal, kako ji je gospodar dejal:

»Drobcen je, a zategel kot hojkina grča!«

Domači otroci so tekali po dvorišču, midva z gospodarjem pa sva šla delat rezanico. Zvečer me je gospodar seznanil še z ostalo živino. Povedal mi je, da jo bom moral poštrigljeti vsako jutro, preden bom šel v šolo.

In življenje je teklo dalje...

Nova služba mi ni šla kaj prida od rok. Takrat sem bil star kakih deset let, mogoče enajst. Spal nisem v hiši, temveč sem imel svojo sobico nad hlevom. Tam sem bil bolj pri roki, ko je bilo treba zjutraj pokladati živini. Bila je še trda tema, ko je gospodar kar s praga zakričal:

»Hej, Miha, živina kliče!«

Nekajkrat sem se potuhnil, zaril pod odejo in zaspal. Pa je prišel gospodar, me pograbil za lase in me potegnil iz postelje.

»Mrcina zadremana, tako ne bo šlo, saj boš več zajedel, kot pa koristnega storil!«

Glede vstajanja sem bil odslej bolj poslušen. Navsezgodaj sem pokladal živini, gnoj zmetal na gnojišče, nastlal in pričel s štrigljanjem. Ko sem v hlevu končal, sem se umil in stopil v vežo. Tam sem imel mizico in tam me je čakal zajtrk. Hrana res ni bila slaba, toda zakaj nisem jedel v hiši z domačimi, ne vem. Najbrž zato, da so vsem dali vedeti: ti si pri nas v službi, mi pa smo domači.

Takrat si zastran tega pač nisem belil glave. Bilo je še dosti hujšega. Zgodilo se je, da je bilo dela čez glavo, domači otroci so morali v šolo, midva z gospodarjem pa na njivo. Če sem se le preveč obotavljal in jezikal, je gospodar dvignil motiko in lop po hrbtu. Čuden je bil ta človek. Se je primerilo, da je bil dober kot kruh, kadar pa sem ga razjezil, me je prekrišpal, da sem bil ves prižast.

Gospodinja pa je bila pobožna. Ko sem zvečer že komaj vlekel veke narazen, je prinesla molek z lesenimi jagodami in ukazala:

»Poklekni pred razpelo in zmoli žalostni del rožnega venca!«

Videl sem, kako sta se mi posmihala domača fantina, slišal sem, kako je domače dekletce ugovarjalo.

»Mama, pusti ga, naj gre spat.«

Z deklino sem se kar dobro razumel. Večkrat je prišla k meni v hlev in mi prinesla kaj sladkega; skrivaj je izmaknila materi v kuhinji in mi dala.

Fanta pa sta bila vsa vražja. Večkrat sta se me kar med potjo v šolo lotila. Sprva sem jima prizanašal. Ogibal sem se, da ne bi prišlo do pravega spopada. Ko pa je bilo le preveč, sem udaril. Na videz sem bil šibkejši od njiju, ko pa smo se zgrabili, so tudi moje pesti novo mašo pele. Zato sta doma kar naprej tožarila:

»Mama, poglej, kaj mi je Miha storil!«

»Ati, premlati Miho, hlače mi je strgal!«

Mogoče bi mi res huda predla, da ni bilo deklina, ki je resnico povedala, včasih pa v mojo korist še kaj dodala:

»Ničesar vama ni storil, vidva pa sta ga zmerjala!«

Sonja, tako je bilo deklini ime, je bila pri očetu in materi prava ljubljenska. Naj sta fanta, Stanko in Mirko, še tako prepričevalno govorila, obveljalo je tisto, kar je povedala Sonja. Često se je primerilo, da sta bila deležna gospodarjeve težke roke; jaz pa sem odnesel celo kožo. Stuhtala sta, da se bosta drugače maščevala. In res sta se. Pri sosedovih, kake četrte ure hoda, so imeli fanta, ki je bil starejši in močnejši od mene. Podkupila sta ga, da me je pričakal prav tam, kjer sem najmanj pričakoval. Možato se je ustopil predme in začel:

»Čigav si?«

»Tebe to figo briga!«

»No, bova videla!«

Zares me je premikastil, pa tudi jaz mu nisem ostal dolžan. Ko pa je bilo le prehuho, sem povedal gospodarju. Gospodar pa naravnost k sosedu! Kar vpričo domačih mu je primazal nekaj krepkih zaušnic.

»Misliš, če je sirota, da lahko počneš z njim, kar te je volja? Čuvaj se moje roke!«

In potem je bil mir.

Ob lepem vremenu je bilo toliko dela, da na dolgčas sploh pomislil nisem. Bilo pa je žalostno, kadar je po nekaj dni deževalo. Potikal sem se v hlevu ali pa sem se zaprl v sobo in mislil na dom.

Mati je obljubila, da bo prišla, pa je ni bilo, čeprav sem služil že skoraj pol leta. Mislil sem na prijatelje in znance in še na marsikaj. Presneto sem moral stiskati zobe, da nisem zajokal.

Živino sem imel vedno rad in v hlevu sem se še najbolj sprostil. Pa tudi to mi je bilo všeč, ker je gospodinja odločno zahtevala, da imam za hlev delovno obleko, ki mi jo je sama sešila. Tako nisem oznanjal na daljavo, da sem doma v hlevu in da so mi krave, voli in konji najboljši prijatelji. Nekaj podobnega se mi je spočetka primerilo v šoli. Učitelj me je posadil v klop poleg načičkane fanta, ki je kar naprej vihal svoj dolgi nos:

»Smrdi, tale tako smrdi!«

»Na!« sem ga česnil po razneženem nosu, da se mu je pocedila kri. V šolo je privihral njegov oče in kar vpričo otrok zahteval, da mora sinček edinček v drugo klop. Res je šel in jaz sem ostal v klopi — sam.

Učitelj je bil razumen človek. Prve tedne se mi je zdelo, da tudi on viha nos, pa to ni bilo res. No, ko pa sem imel za hlev posebno obleko, me je nekoč poklical in dejal:

»Vonj po hlevskem gnoju me ne moti, tudi sam sem s kmetov doma. Zdi pa se mi, da nič več ne ,dišiš'. Je to res?«

»Ko pa imam v hlevu drugo obleko...«

»Tjale, v drugo klop sedi; tudi ti si človek!«

Vem, da je enkrat prišel in kar vpričo mene povedal gospodarju, da ni lepo od njega, ker svoje redno pošilja v šolo, jaz pa mu moram garati za tistih nekaj dinarjev.

»Bister pa je, v učenju poseka marsikoga, tudi vaše tri.«

To pa je bilo preveč. Gospodar se je namrgodil in je zabrusil učitelju:

»Kar vzemite ga, pa boste videli, koliko je vreden!«

»No, lepo ravnajte z njim in v šolo ga redno pošiljajte. Kaj se ve, mogoče pa bo kdaj pozneje le prišel naprej.«

Če je tale prepirček kaj prida zalegel, ne vem. Vem pa to, da se s Stankom in Mirkom za vruga nismo pobotali. Zanju sem bil peto kolo pri hiši in če sta le mogla, sta mi jo zagodla. Bil sem zares žilav in sem jima za vse trikrat vrnil. Sonja pa je bila drugačna. Rada me je imela, mogoče skoraj preveč. In ko sva skupaj šla iz šole, sta se fanta oglasila iznad poti:

»Miha se je oženil, tralala,

Sonja ga je vzela, hopsasa!«

Imel pa sem še enega sovražnika, to je bil velikanski bik Sivko. Da bi ga vrabil! Ko sem ga štrigljajal, me je nemalokrat stisnil k jaslim. Enkrat bi me zlodej rogati skoraj pokončal. Sklenil sem, da se mu pošteno maščujem. Pripravil sem dve oglati poleni, zlezal na pregrado, vtaknil bikov rep med poleni in stisnil.

To je pihal rogovilež, da je kar bučalo po hlevu. Postal je jezav in popadljiv; tudi gospodarju ni priznanašal.

Pozadaj gospodarskega poslopja je bila posebna ograda, nalašč za bika. Kadar je gospodar utegnil, je spustil bika v ogrado, bik je dvignil rep in se poganjal zdaj levo zdaj desno. In se je zgodilo, da se gospodar ni pravi čas umaknil in ga je bik z vso močjo privil k ogradi. Bil sem doli na njivi, ko zasllišim gospodarjev glas:

»Na pomoč!«

Odvržem motiko in tečem domov. Gospodinja je jokala in vila roke, otroci so jokali, bik pa je pihal in z debelo glavo rinil v gospodarja. Joj, če bi ga zadel z rogmi, bilo bi po njem!

Vedno so me klicali — Miha. Tudi gospodar je bil Miha, vendar ga je žena klicala — Mihi. Tako sem bil jaz, enajstletni fantič Miha, on, petdesetletnik pa — Mihi. Zdaj pa, ko ga je bik obdeloval in mu grozil, da ga do smrti zmelje, sem slišal proseč glas:

»Mihec, Mihec — pomagaj!«

Pomagal bi tako ali tako. Samo kako? Spomnil sem se oglatih polen. Zavihtim se preko ograje, da je gospodinja še bolj zavreščala:

»Ježeš, oba bo ubil, oba!«

Previdno sem se približal biku, vtaknil najbolj občutljivo konico repa med poleni in na vso moč stisnil. Hu, kako je bil zapihal, obrnil se je, da je orjaško telo kar zaškripalo — in za menoj. Tekel sem proti odprtemu hlevu, potem v hlev — bik pa kar za menoj. Že sem bil pri drugih vratih in jih zapahnil; bik je bil v hlevu in gospodar rešen. Vendar so morali klicati zdravnika, ki je ugotovil notranjo krvavitev ter zlom dveh reber; moral je za nekaj tednov v celjsko bolnišnico. Tačas pa so prišli mesarji, ki so podivjanega bika kar v hlevu pobili; bil sem rešen najhujšega sovražnika.

Odslej so bili domači res dobri z menoj. Ni mi bilo treba spati na hlevu in ne jesti v veži; postal sem enakovreden član Grabnarjeve družine. Še več. Ko se je gospodar vrnil iz bolnišnice, je ukazal ženi, da me obleče od nog do glave. Šla sva v Celje in dobil sem novo obleko, nove čevlje, spodnje perilo in lep zelen klobuk, denarnico in v njej nekaj drobiža. Ko me je potem mati res obiskala, ni mogla verjeti očem. Božala me je, privijala na prsi in vzdihovala:

»Vidiš, Mihec, k dobrim ljudem smo te poslali, saj si kakor doma!«

Še sem zdržal nekaj mesecev in malo pred zimo sem začel sitnariti, da grem domov pa amen. Tožil sem, da me boli glava, pa da me v trebuhu kar naprej zvija, jesti nisem hotel, res sem oslabel; gospodarja sta se zbala in me poslala k zdravniku. Temeljito me je preiskal in mi šepnil v uho:

»Zdrav kot riba v vodi! Pa kljub temu: malo sirupa, malo tablet, pa mleka in žgancev, spet boš pobič od fare.«

Slovo je bilo nekaj posebnega. Gospodar je zapregel konja, na voz je vrgel vrečo krompirja, vrečo fižola, pšenice in velik lonc masti. Prisedli so še Sonja, Stanko in Mirko, gospodinja me je prekrižala in solzna obstala na pragu:

»Mihec, adijo in le še kaj pridi...«

Tako je rekla, se obrnila v hišo in glasno zajokala:

»Ubog fant, tako se mi smili... Od hiše do hiše, od vasi do vasi, nikjer nima pravega doma... Mihec!«

»Hi hot!« in že smo krenili na pot. Bilo je lepo poznojesensko jutro. Na modrem nebu blede sonce, po kotlinah megla, hladen veter je pihal od Celja in preganjal meglice. Gospodar je držal povodec in vlekel cigareto, mi otroci pa smo zapeli:

»Od Celja do Žalca je ravno polje,
oj, tam se sprehaja moj' zavber dekle.

Tra-la-la-la-la-la...«

Doma so me sprejeli z odprtimi rokami. Kakor je bil oče čemeren, kadar je zima na okna pritiskala, tako je bil zdaj židane volje. Bil sem pravi junak dneva. Mati je pospravljala krompir, fižol in drugo, gospodar je natakal vino, ki ga je pripeljal s seboj, govoril, da le kako priden in marljiv sem bil. In tudi to je omenil, da sem mu tako rekoč rešil življenje in da so vsem našim vrata vedno na stežaj odprta.

Otroci smo se podili okoli voglov in vreščali kot srake. Zame je bil to velik dan, kakršnih je bilo malo v mojem mladem življenju.

Črtica iz zbirke »Za ljubi kruhek«

PRVI BATALJON VDV V BOJU ZA GORNJO SAVINJSKO DOLINO

Bila je svetlejša noč, zimska, hladna, a ne mrzla. Bila je noč, ki je imela na nebu prosojen plašč iz zvezd in rahel decembrski vetrič je pihal v naše nosnice. S pesmijo na ustnicah smo korakali v četveroredu na položaje. Cesta je bila posuta z izrabljenim gramozom. Na naših ramah so se zibale mavzerice, italijanske pokalice, angleške puške in dolge stare »majnlitherice«. Ob bokih so visele težke angleške narezljane granate, zaplenjene nemške jajčarice, »štillarice« in italijanske bombice.

Nosili smo s seboj dve protitankovski angleški puški na naboje. Prvi bataljon VDV v nepopolnem sestavu je marširal na fronto, da pomaga pri obrambi Zgornje Savinjske doline.

V prosojnem mraku se je orožje rahlo bleščalo, bleščala pa so se tudi znojna lica borcev. Pisane uniforme je pokrivala žlahtna noč, polna klicev prestrašenih ljudi, ki so v naseljih, skozi katera je korakal bataljon, prihajali na cesto in otožno povpraševali za uteho. Korakali smo skozi Nazarje in potlej ob Savinji, ob tej srebrnkasti žili doline, v Mozirje, med hiše starega častitljivega trga, mimo narušenega gradu. V črnikasti, žlabudrasti reki je odsevalo veselje. Od Mozirja naprej, ko je utihnila plašna beseda ljudi, smo šli v gosjem redu s puškami, pripravljenimi na strel, in z odvitimi granatami.

Kovina italijanske bombice mi je ohlajala roko. In videl sem prašno sivkastobelo cesto kakor pot v morečih sanjah, ki me vodi po čudnem svetu. V mojem miselnem svetu so bile predstave na odru ostrih spominov na svetli dom in ljubo mater, oder je zagrinjalo črno prosojno zagrinjalo. Z vseh strani delujočega duha so silile v osrednjo predstavo čudne podobe požganega doma in so se kopičile zglenele kosti mrtve matere. S to strašno pezo v svojem miselnem svetu sem se gibal v gosjem redu po robu ceste, ki nas je vodila skozi Ljubijo. Potem pa smo se umaknili s ceste v goste gozdove smrek, borovcev in bukev. Pred jutrom smo bili na položajih pod Šmihelom.

Lunin svit se je lepil na gozdove, ki so jih motili posamezni poki, ko sem moral s komandantom bataljona Tomom in pomočnikom komisarja bataljona Milanom še kako uro hoda po rogovilasti poti, ki se je vila po grebenih do položajev jurišnega bataljona Bračičeve brigade.

Posedli smo za hrastovo kmečko mizo v izbi, ki jo je osvetljevala dimasta petrolejka.

Prilepil sem svoj izmučeni pogled, ki se je za trenutke vračal iz globin mojih težkih spominov, na obličje komandanta jurišnega bataljona. Gledal sem njegove velike, mogočne roke komandanta bataljona, ki je tožil, da mu je od desetih borcev ostalo le še šestnajst ljudi. Že nekaj dni se gredo fronto, je pripovedoval, ko je skoraj vse popadalo pred neprestanimi napadi sovražnikovih stotnij, topovskimi granatami in tromblonkami je prav, da smo prišli v pomoč.

Komandant bataljona, ali oni drugi nemi, črni partizan, ki je bil od boja počrnel in podoben temnemu Kristusu z razpela v kotcu, je ponudil polovico debelega, težkega koruznega hlebca. Bil sem star sedemnajst let in bil sem lačen. Roka mi je segala po nožu in kruhu. Pomočnik komisarja Milan me je pogledal s svojimi žgočimi očmi in odložil sem dolgi kmečki noč in odložil težki koruzni kruh. Pozabljal sem na vonj in se sredi pogovora o bojevniških nalogah naslednjega dne izgubil v svojo sivo vsebino. Potlej smo se pomaknili na položaje Bračičevega bataljona. Ležali smo razredčeni za rogovilastimi drevesi in streljali smo v zaraščeni dol pod nami. Sonce je bilo nad nami. Bilo je žalostno, rdečkasto sonce, ki se je, tavajoče v megli, izgubljalo v noč.

Streljali smo in jaz sem streljal s svojo manliherico, ki sem jo imel takrat, v tisto bukovo, hrastovo in smrekovo podrast, če se mi je zazdelo, da se kaj premika. Potlej je padla v bližini tromblonka, tam, poleg mitraljezcev z »brennom«^{*}. Dvignilo je rdečo zemljo, suho listje in suho travo in tisti borci tam so začudeno zijali skozi vijoličasti zrak zemljo, ki jo je razcefrala tromblonka. Zijali so tudi v zrak, da bi videli pot, po kateri je priletela neslišno in nevidno.

Potem me je poklical komisar bataljona Dušan. Bilo mi je naročeno, da moram priskrbeti borcem hrane v Mozirju. Odšel sem preko Šmihela v Mozirje. Bilo je to spet naslednje megleno jutro. Okoli mene je bila zimska dežela, ki je ni pokrival sneg in je še bilo rdečega gnijočega listja po drevju. Most v Mozirju je bil že razstreljen in hiše so bile zaklenjene, okna zagrnjena in mesto je bilo kamnito, ledeno telo, v katerem utriplje skrita preplašena človeška duša. Šel sem proti Nazarju. V nekem mlinu, v trikotu med Savinjo in cesto, so zaklali debelo svinjo. Dali so mi kuhanega mesa in žganja in so jokali, vsa družina. Bilo je več obličij, a ostala so mi megleno v spominu.

Vprašali so me, če bodo prišli švabski vojaki.

»Borili se bomo! Ne bodo kar tako prišli!« sem zagotavljal. Pa nisem nič vedel, kako bo zares. Moral bi pohiteti zaradi hrane in moral sem v Bočno. Tam je terenski odbor še deloval. Ljudje v Bočni so čudno stokali. Imeli so moške, ženske in otroške obraze in so menili, da je prav, borce na položaju oskrbeti s hrano, kajti le tako je še upati, da obranijo svobodno Zgornjo Savinjsko dolino. Voz sta vlekla težka kmečka konja, rjavih lis, sta mi ostala v spominu. Pripeljali smo hrano do Cilenškove domačije. Obložili smo se in odšli v pobočja Kolovrata.

V začetku goste noči so sovražniki napadli ječavi gozd in nas v njem. Ležali smo v cestnem ilovnatem jarku in smo streljali. Po naročilu komande bataljona pa smo se umikali.

Našli smo zelenkasto mesečno meglo, v kateri je ležala samotna kmetija. Tam smo prenočili in stražarji, ki so se pomikali ob robu gozda, so nas varovali. Imeli so puške v rokah, mi pa smo jedli kuhano svinjsko meso. Bilo je dobro,

* Bren je angleški puškomitraljez.

mehko meso, kajti v dolini so poklali najboljše živali. Terenski odbori OF so to dovolili.

Zjutraj pa smo vedeli, da sovražnik napada, kajti močno so regljale strojnice in tudi naše zbrojevke in »breni« so brenčali. Streljala je zaščitnica, mi pa smo hiteli v hrib. Ne vem, kje je bil komandir naše čete. Bil je deček sedemnajstih let in zmanjkalo ga je, toda komisar Orel je dobil ukaz in meni je rekel: »Jaz na čelu, ti zadaj!« Potlej smo šli po mehki gozdni poti, tudi tisti s protitankovsko in rdečimi lasmi ter pegastim obrazom.

Orel se je vrnil na rep čete in mi dejal: »Šli bomo drug za drugim v razdalji desetih metrov do tiste cerkvice tamkaj, dovta, do tistega starega obzidja pokopališča. Šel bom spredaj. Šel bom prvi! Imam brzostrelko in tam še bojda ni onih!...«

Na obronku tistega lepega borovega in smrekovega gozda je sonce iskalo cvetoče resje in čarobne prosojne oranžne barve. Zdelo se mi je kakor spomladi.

Toda nacistični vojaki so bili za obzidjem. Tam so imeli mitraljeze in streljali so s tromblonkami. Stekli smo v gozd. Tisti s protitankovsko težko dolgo puško, napravljeno za ajdovskega moža, je stal, streljal skozi gozd. Ker je dobil puškino zrno v čelo, se je zvrnil na pegasti obraz.

Potlej se je vrsta spremenila v skupek borcev, ki so čemeli za debelimi skorjastimi debli. Ta debela pa so bila čudovitih rjavobakrenih barv. Na nebesu so se razletavale tromblonke in razmetavale pajčolanasto vejevje borovcev in smrek. Čudoviti gozd je rohnol od bolečine!... Zaradi gostega streljanja se je zdelo, da je v gozdu polno brenčočih os.

Potlej se je zarisal v moj spomin s slikarsko natančnostjo drobni otroški obraz hrabrega komisarja čete, šestnajst let starega dečka Orla-Glavnika, ki se je pomaknil po trebuhu do mene in sikal med svinčenim deževanjem: »Splazi se po pomoč! Mi se bomo tu držali!« Polzel sem s telesom po mahovitem tlu in rumeni travi ter odpadlem igličevju. Tisto streljanje in regljanje ter pokanje tromblonk ni ponehalo na grebenu, ki sem ga zapuščal.

Pred menoj je bila čistina, ki jo je proti cerkvi in obzidju pokopališča zakrival gozd. Tako nisem videl Šmihela, ko sem tekkel za svojim hrbtom, videl pa sem nasproti gozd in del čistine, v katero so rile krogle mitraljeza od bogve-kje. Pa sem stekel v tisti rižasti pretres zemlje v skrbi za svoje telo. A ni se zgodilo in prišel sem med svinčenkami do nasprotnega gozda. Bil sem zadihan in omotičen, da sem komaj kaj videl okoli sebe.

»Lezi!« so kričali ognjeviti možje, ki so bili za grmičjem in po kotanjah gozda. Ta gozd je bil vlažen.

»Mi smo od Tomšičevcev!« je rekel neki vodnik. Vsaj zdi se mi, da je rekel »od Tomšičevcev«. »Vaši pa so že stekli na Golte! Močno so tekli in gozd jih je skrnil.«

»Kaj pa naj mi počnemo?« sem vprašal. Morebiti je bil moj glas porogljiv. »Brez moči smo! Komaj štirinajst nas je, dva sta padla in nekateri so ranjeni!...«

Pa ni bilo odgovora v vlažnem zimskem gozdu od mož druge brigade. Tisti je skomignil z rameni. Vračal sem se v onemoglem teku v četo. Potlej sem moral počeniti, ker je tisti mitraljez spet rahljaj travnato zemljo, tisto rumenkasto, zimsko. Sončna svetloba je izginjala in gosto megla je legala na Šmihel.

»Si se vrnil?« je kričal Orel. »A si se res vrnil?... In pomoč?... Kaj je ukazal komandant?...«

»Odšli so na nove položaje na Golte!«

»Gotovo so koga poslali, kurirja, ki ni prišel do nas! V taki kaši ne ostajemo. Lahko nas obkolijo vsak trenutek. Gotovo jih je nekaj sto!... Fantje, nekdo naj potegne s seboj protitankovsko. Zgrabiva tega z razstreljeno ramo, dumdumka mu jo je razmesarila... Za menoj!« Vlekli smo ranjenca, težko in mlahavo krvavo človeško telo.

Tisto pegasto obličje borca, rdečelasca, ki ga je zadelo naravnost v sredo čela, ki je tam obtičal in razprtih oči mrtev ležal pod divjanjem sveta, se mi je razstrlo v miselnem svetu kot neko čudno doživljanje podobe tega gozda, sončnega gozda, v katerem umre človek. Bilo je tako strašno nasprotje in podobe mojega duha so za vselej spremenile sončni gozd z mrtvim borcem ob deblu debele smreke, skorjaste, bakrenobleščeče.

Pa smo rešili dva stokajoča ranjenca. Rešili smo svoja telesa iz vojne posede, v kateri je tako divje vrelo, iz gozda, v katerem so stokala tudi ranjena drevesa in je občemel gozdni veter z dolgo sivo brado v meglenem grmičju.

Morali smo skozi globel med Radegundo in Goltemi in potlej navkreber. Ustavili smo se pri tistih malih kmetijah pod strminami Golt z Boskovicem. V njih so živeli čudni ljudje. Bili so napol omotični in napol neprištevní. Kar nekako vedro so jemali nas borce, našo vojno, tisto streljanje spodaj. Kakor da ni pomembno, kaj bo naslednji trenutek, ko mi odidemo in pridejo fašisti in jih strahujejo in postavijo njihova telesa ob stene, zidane s kamni in razpadajočo malto.

Kuhali smo krompir, potlej, ko smo ga olupili. Tu smo bili vsi, ki smo bili ostali od bataljona. Ni nas bilo več toliko kot pred pričetkom bojev. Pojedli smo krompir in ponoči smo odrgnili s svojimi telesi drče in pobočja ter grape, vlažne in smrdeče po gnilobi, ter smo tako mimo Rečice prišli v Šentjanž.

Tu so bile velike kmetije, mirni ljudje in krasni obokani hlevi. Vse je bilo tako kot v pravljici po minulih bojih. In naš komandir čete je bil spet z nami. Ne vem, ne od kod in ne kje se je vzel. Bil je sicer še deček, doma nekje blizu Ljubljane. Imel je čudovito lepo krojeno uniformo iz blaga nekdanjih staro-jugoslovanskih oficirskih uniform.

Bil je pripravljen na prepir in je ukazoval, kot da je bil v vseh bojih zadnjih dni s četo.

Ker je bil komandir star sedemnajst let in komisar šestnajst, jaz pa tudi sedemnajst, je komandni kader naše čete bil star petdeset let v seštevku. Bila je komanda dečkov. V vsej četi skorajda ni bilo ljudi, starejših nad dvajset let. Ob ustanovitvi tretje VDV brigade je bil pogoj pri izbiri borcev, da niso bili poprej v okupatorjevih enotah, ali kako drugače sodelovalci okupatorja. Zato, ker so bili otroci najmanj izpostavljeni okupatorjevemu mobilizacijskemu nasilju, so našo brigado tako sestavili. Bili so mnogi borci stari komaj petnajst let in tudi manj. Šele pozneje so v bataljone in čete vključili nekaj borcev, ki so pobegnili iz okupatorjeve vojske, to največ iz lazareta Novo Celje. Ti pa so bili potlej kot nekakšni inštruktorji. V naš prvi bataljon pa se je vključilo tudi več starejših rudarjev iz revirjev.

Tako je bil to prepir dečkov, ki ga je kaj hitro zadušilo povelje iz bataljona, da potlej, ko skrbno očistimo puške, moramo naprej na položaje, na gri-

čevje Homa sredi doline. To gozdnato pobočje bo lahko služilo za obrambne okope, dokler ne pride pomoč brigad, ki so že na poti. Izvidnice so nam sporočile, da so nemški vojaki že v Rečici in da prodirajo s tanki naprej proti Šentjanžu. Tudi težke topovske granate, ki so padale okoli Šentjanža in pretresale celo naselje, so nas silile na odhod.

Tisti okopi na gričevju Homa so bili svojstveni. Bili so v poglobljenih kolovozih. Padal je sivkast dež in naši fantje so bili zagrnjeni v nepremočljive plahte. Tisti, ki niso imeli zaplenjenih nemških, so imeli težke svetle angleške. Oficirji so imeli lahke angleške prosojne rjavolisaste plašče iz umetnih snovi.

Doli ob Savinji, ki se je lesketala kot steklena pot v svoji smaragdno-zeleni svetlobi, so tekali nasprotniki. Bilo jih je mnogo in kopali so jarke za obleganje. Videti jih je bilo vse do Okonine. Tudi tanki so bili na cesti in so nekam streljali. Nebo pa je bilo oblačno, pršilo je po plahtah in močilo ilovnata tla v spolzko zgneteno stopnišče in drsališče. Streljali smo na posameznike tja dol iz naših kritij in oni so streljali navzgor. Pogumnejši pa so se postavili kar na okope in so streljali takrat z mitraljezi. Kaže, da niso imeli ostrostrelcev. Tisti dan, dva, se jim ni nikamor mudilo. Utrjevali so si zaledje. Mi smo si utrjevali čudno upanje, da bodo odšli. Potlej smo čuli hudo streljanje pri Ljubnem. Moral sem imeti z borci naše čete politični sestanek in še posebej s člani partije in skojevci. Znal sem skoraj na izust nekatere dele »Vekapebeja«¹ o družbenih krivicah, ki smo se jih naučili na srednjem partijskem tečaju. Po takem uvodu sem razgrinjal stare ljudske pravice, obračal rdeči srp in kladivo prav pomembno, da bi bil močnejši učinek na te moje člane partije. Imel sem tudi neke zapise o herojih, pa o ljudski oblasti in šibal sem biciklizem in opurtunizem, da je bilo kaj. Čeprav sem vse te večine tega dne in te svinčene deževne nekoliko pobrkal. Ves čas mi je prihajala v spomin mati sredi ognjenih zubljev. V vsej moji glavi je bil strašen lesk temnega jezičnega ognja in strašni kriki moje matere.

Spotoma mi je ušla zavest, in ko se mi je vrnila, sem gledal v ta obličja okoli sebe, če mi še zaupajo, če me slišijo, če vedo, kaj želim. Toda ti fantje so ravnali z menoj obzirno, potlej, ko so izvedeli, kako so nam Nemci požgali dom, in da so mi ubili mater. Nekateri so bili kot očetje.

In ko sem postavil tisto neumno vprašanje, kako je z moralo v naši četi, ker jo moram vpisati v dnevno poročilo, je zbor članov partije zagodel: »Morala dobra, le repe je preveč in soli premalo!«² O, zrl sem tista zaprta človeška obličja in sem vedel, da mi je z mojo čustveno močjo odprta steza v dušo slehernega od njih. Moje lastno, neomajno zaupanje v naš osvobodilni boj me je povezovalo z vsemi borci naše čete.

Milan, pomočnik bataljonskega komisarja, me je oštel, ker sem tisto o morali spet napisal šablonsko, da je dobra in odlična. Dopovedoval mi je, da moram napisati o srhljivih stvareh posameznika, o njegovi zvestobi boju, zanesljivosti in take reči.

Bil sem žalosten. Komandir čete pa me je poslal s polovičnim vodom v tiste čudovite smrekove gozdove v smeri Šmartnega ob Dreti. To so bili gozdovi, v katerih so se sprehajale pravljичne vile in so nas nagajivi pisani škrti vlekli za obleko. Trgali smo čarobne meglene pajčolane med smrekovimi debli. Počivali smo pod mogočnimi jelkami, ki so stresale na nas rosne kaplje. Pojedli smo pri neki kmetiji velik hlebec kruha, popili dobrega kravjega mleka, počili na stelji iz sesekljanje smrekovine in odšli do robov gozda. Tam doli na cesti pa

so že bili sovražni tanki in vojaštvo. Tudi kmetje so to vedeli in upali so, da jih obvarujejo božji kotci z večnimi lučkami in papirnatimi vrtnicami ter močno gozdovi.

Ponoči smo se umaknili mimo razbitin velikega zavezniškega aviona, ki je na večer proslave oktobrske revolucije zgrmel kot ognjen zubelj na Hom. Piloti z ožganimi telesi so obviseli na smrekah. Ljudje pa so vedeli povedati o položiščnem zoglenelem telesu črnca, ki je visel na slovenski smreki.

Šli smo mimo »Gavg«, kjer so v srednjem veku predniki sedanjih okupatorjev obešali ljudi, v Gornji grad. V Gornjem gradu smo se ves dan potikali sem in tja, da bi nekako prebili dan, pa izvedeli, kaj nas čaka.

Naša četa je počivala v nekdanji gostilni. Imeli smo politični sestanek. Pošiljali smo izvidnice in dobili smo nalog v štabu bataljona, da gremo po čevlje.

Dali so nam čudne nove čevlje. Meni, ki imam noge številko štirideset, so dodelili čevlje velikosti šestinštirideset. Vendar sem svoje povsem ponošene škornje, ki so mi hkrati ožulili noge do kosti, zamenjal za te gromozanske ajdovske čevlje. Brezdvomno bi vsakdo, ki bi hodil za mano, sodil, da je hodil tu velikan. Te papirnate čevlje so šestnajstega novembra zaplenili v šoštanjski usnjarni borci Šercerjeve brigade. Bili so namenjeni zaposlenim domačinom na kupone.

Komande čet, mislim, druge čete, ni bilo z nami; poklicali so nas v štab bataljona in povedali so nam, da se bomo pomaknili na Veliko planino. Šli bomo preko Črničva, ki še ni v rokah napadalcev. V prvem mraku smo zapustili živahni Gornji grad. Mesto, starodavno mesto s prekrasnimi zgodbami sakralnega namena, ostanki cerkve in narušenega samostana ter graščine, je bilo polno aktivistov in borcev raznih zaščit, ki niso vedeli, kam. Od tu je bil izhod iz osvobojenega ozemlja le še v mrzla in divja pogorja. Mnogi aktivisti so se priključili osvobodilni vojski v času, ko je bila Gornja Savinjska dolina osvobojena, ko so vanjo padala blesteča rdeča, rumena, belo svilena padala z orožjem in angleškimi vojaškimi oblačili. Sedaj pa so jih čakala pogorja brez hrane in brez varstva. Bile so družine z otroki, celo z dojenčki, ki so upale, da jih v Zgornji Savinjski dolini čaka sladak mir.

Ko sem gledal ta obličja, sem v svojem miselnem svetu videval Zgornjo Savinjsko dolino kot posebno mišljeno pokrajino, ki je bila zgrajena in oblikovana z mojimi lastnimi čustvi. Bila je del mojega sproščenega deštva in hkrati ostra ločnica med resničnostjo in sanjami. Zdaj, ko sem se poslavljajal od Zgornje Savinjske doline, sem vedel, kaj je smrt in kaj življenje. Bilo je dvajsetega novembra, ko mi je Danica na vrhu Dobrovelj pri menjavi kurirjev iz Spodnje Savinjske doline z onimi iz Zgornje povedala, kako je pogorel dom... Od tistega dne, od tiste noči dalje je moj svet dobil mračno ogrinjalo. Ljudje, ki sem jih gledal sedaj v Gornjem gradu, ko so se kopičili delavski, kmečki in drugi človeški obrazi, so bili v tistih črnih pajčolanih, takšni so bili večerni oblaki in takšni domovi... V črnem prosojnem pajčolanu je bila minljivost... O mračna, prosojna oblačila žalosti, ki so jih moje misli pridajale čarobnemu zimskemu svetu! Ni bilo zaradi hrupne vojne tako, bilo je zaradi minljivosti teles mojih dragih...

Ko smo zapuščali Gornji grad, smo odhajali v urejeni zaporedni vrsti. Bili smo obloženi z nekoliko več orožja in imeli smo mnogo streliva. Bili smo večidel obuti v nove papirnate čevlje prevelikih števil. Le tisti z dobrimi škor-

nji, ponosom borcev, se niso preobuli. V naši pohodni vrsti sta bila dva vola, zajetna, kar rejena in težka. Imela sta mile oči in tacala sta počasi za nami. Nosila sta rezervno hrano bataljona. Z nami pa je bilo precej aktivistov, moških in žensk, ki si jih nisem mogel zapomniti v mraku, v katerem smo koračili po sivkasto beli, široki makadamski cesti proti Novi Štifti.

V Novi Štifti smo nekoliko počivali. Iz štaba bataljona so šli nekam na posvet. Ne vem, ali je bil štab cone še v Novi Štifti. V septembru so nam tu dali nakaznice za municijo na Veliki planini.

Potem pa se je naša dolga vrsta pomaknila v tiste strmine, ki so vodile v snežno pokrajino preko Črničva, k Štajerskemu in Kranjskemu Raku. Snežna kraljica je pripravljala svoje pesniške podobe za naše oči in visoke skale so napravljale vtis neosvojljive trdnjave. Šli smo v planino, kjer gnezdiijo orli. Ko smo na Črničvu zapustili kamnito cesto, so mi odpadli podplati s papirnatih čevljev. Rjava barva ni obvarovala umetnih podplatov. Čevlji so se spremenili v gaga-joče gosi. Podplati so se odlepili od gornjega usnja, se podvili in noge ovite v cunje so zrle venkaj, kjer je bilo korenin, spolzkih kamnov in trav. Pri prvem počitku sem si privezal podplate z vrvico, ko pa se je na poteh nakopičil sneg, sem navil vrečevino.

Strmine so bile hude. Ker smo nosili mnogo stvari s seboj, smo se potili in sopihali. Tudi črne lonce in kotle za kuhanje hrane smo nosili s seboj. Noč je bila sestavljena iz raztrganih podob. Mnogo podob se je odbilo od površine mojih misli. Bil sem tam v svoji polževi hišici domišljije, kjer sem imel skrivnostno opravilo. Ukvarjal sem se z majhno oljno lučko, z majhno nado, ki so jo porodile moje misli, da je vse tisto o zgorelem domu in zgoreli materi le domišljija. Tam nekje za razdaljo noči je resničnost še vedno nespremenjena, mati še vedno razjokana v nežni svetlobi nočne lučke. Taka otožna, kot sem se poslovil od je, ko je ostala sama z možem v zaporu, sinova pa odhajata... Pomladi ji je umrla hči, in zdaj odhajava midva.

Po poti nekje smo počivali. Komisar čete, Orel-Glavnik, mi je povedal, da odhaja iz čete komandir.

»Hudo ga vrtinči v želodcu in ne bo odšel z nami!« je rekel. Bila je prosojna noč. V besedah sem lahko čutil trpkost razočaranja. Toda ni se mi dalo misliti in razglablјati v globino tega pohlevnega dogodka. Komandir čete ni bil zrel za borbo in ni bil vzdržljiv za pohode. Bil je svetleča uniformirana lutka, samovšečna in slabotna. Imel sem angleške vojaške hlače, ki so bile trpežne, dolge in tople. Zamenjal sem jih v Radmirju z borcem, ki si je želel mojih jahalnih hlač. Te hlače pa so imele velike žepe. Dalo se je vanje spraviti obilo stvari in ni bilo nevarnosti, da pade kaj venkaj. Tudi strgale se niso zakarbodi. Vse tja do maja meseca sem jih nosil, čeprav sem suktnjo zamenjal že decembra, ko smo pri Bobnu pogazili policijsko desetino. Na tem pohodu sem imel gasilsko bluzo. Pod bluzo sem imel topel volnen jopič. Pod jopičem sem imel flanelasto srajco. Tako me v telo ni posebno zeblo, čeprav sem nosil zelo izrabljen plašč. V tistih koreninastih strminah je snežilo in pot je bila huda. Kolona je bila dolga, sestavljena iz aktivistov, med katerimi je bilo mestnih žena in otrok, vajenih le tiste partizanščine iz Osvobodjene doline. Tudi mlajši borci našega bataljona še nismo bili utrjeni za tak pohod. Najmanj so trpeli fantje iz hribovskih domačij. Potlej me je dajala rahla vročica, ki me je še vedno ogrožala, odkar sem prebolel novembra vnetje rebrne mreže. Podobe v domišljiji so postale stra-

hotno neurejnej, tako da sem se pričel zavestno ogibati svojega miselnega sveta, ki se iz podzavesti v zavest ni hotel pokoravati zavestnim hotenjem.

Bilo je res hudo! Ustavili smo se pod strminami Male planine. Menda na Rakih. Orel, ki je prevzel komando prve čete, je odredil, da ostanem pri štabu bataljona z enim vodom. On je odšel s svojim vodom k neki drugi hiši. Aktivisti so se popeli v snežno strmino k Mali Planini z eno od izvidnic.

Morebiti nam je bilo namenjeno, da pri tej kmetiji ohranimo položaje. Lahko, da so naši voditelji, naši komandanti in komisarji, gojili upanje, da bomo tukaj vso zimo varni. Švabom se ne bo zdelo lesti v surovo skalno površino. Letala bodo metala hrano. Borci bodo stražarili in počivali. Aktivisti bodo varni v tem kovinskem obroču.

Štab bataljona je imel obilo opravil. Zadrževal se je v kmečki izbi. Mi od voda pa smo stražarili. Pošiljal sem izvidnice po navodilih tja do drugega voda in proti Črnicu. Včasih so prišle izvidnice tretje čete. Jedli smo ovčetine in bila je resnično za pod lačen zob...

Ne spominjam se več, koliko dni smo bili pri tej hiši.

Spominjam pa se, v pomoč so mi vraščene podobne duha, vlažnega in južnega dne, ko so pripeljali fantje od naše izvidnice visokega in suhega moža. V štabu bataljona so ga zaslišali z navzkrižnim spraševanjem in ta suhi, rumeno-voščeni možakar, ki mu po redko kocinastem obrazu skoraj ni bilo mogoče določiti let, je priznal, da je brskal za partizani.

Tistega večera, mislim celo, da je močno snežilo, kajti enega od teh dni je zelo na gosto snežilo, je prišel Orel v bataljon. Kadar so bili dnevi nasičeni z vlago južnih vetrov in ozračij, je Orel vselej prisedel k meni, kot da bi se rad pogovarjal o človeškem bivanju. Vendar je izrekel le nekaj besed, vso ostalo govorjenje pa je bilo moje. Strašno rad sem pripovedoval, vse potankosti svojega življenja, vsa drobna doživetja. In vsaka pripoved se mi je zdela kot pisanje knjige. Orlu sem dal prebrati kratko pesem, ki sem jo zapisal v svoj dnevnik poročil; moral sem jih pisati sleherni dan in pokazati pomočniku komisarja bataljona. V dnevnik sem moral beležiti snov, o kateri sem predaval na politični uri. Moral sem napraviti kratek izvleček razprave in svojih misli k predavanju. Pravzaprav bi bila dolžnost komisarjev čet, da vodijo politične ure. Vendar pa sem bil tisti čas eden redkih, ki so opravili srednji partijski politični tečaj. Tako so mi komisarji radi prepuščali politična predavanja. Jedli smo močnik z ovčetine. Ekonom bataljona je še imel nekaj rdeče svinjske soli. Tudi moke je še bilo v prinešenih vrečah. Ovčetine je bila okusna in je dišala po vsej čadasti kuhinji. Dim s prastarega ognjišča se je dvigal skozi strešno odprtino, visel je na naših mladeniških obličjih. Ta dim in ogenj na ognjišču, vsi topli ognjeni plameni, so zarisovali v naša obličja tisto toplo človečnost, ki se mi je vtakala v tkive telesa za vselej.

V tistih dneh je bil na enem od izvidniških pohodov težko ranjen mladenič Obu, ki je sodil v komando tretje čete. Bil je v izvidnici, ko so naleteli na sovražnikovo izvidnico. Prišlo je do kratkega boja. Obu je imel prestreljeni obe nogi. Tretja četa je dobila pri nekem kmetu konja, na katerega so posadili težkega ranjenca. Odjezdil je v partizansko bolnišnico. Obu je bil droben črn fant. Šele v Gornjem gradu smo se spoznali. Bil je živahen in njegove črne oči so bile vragoljaste in blage. Zdelo se mi je, da zanj ni ovire in je bil videti pravi junak.

V štabu bataljona so presodili, da je čas za umik na Malo Planino. Poročila izvidnic so bila jasna. Črnivec so že preplavili sovražniki. Tanki so že grmeli po partizanski svobodni cesti proti Novi Stifiti. Čutiti je bilo, da je tudi proti Lučam sovražnik razgrnil pogled svojih mrzlih oči.

Spet smo se združili v bataljon.

Preplezali smo strmino v Malo Planino. Na noč smo dosegli, z občutki razcefranih mišic naših teles, velik zidani hlev iz sivih skal in bajte. Naša četa je potem, ko se je nasopihala belih megla, nasula svoja premočena in ledeno-vlažna telesa v prvem brlogu praznega velikega zidanega hleva iz skal. V drugem brlogu tega hleva so bili kuharji z velikimi donečimi lonci in črnim sajastim kotlom. Bila sta tudi dva velika vola sijočih oči.

Kdo je zgradil ta hlev iz gorskega sivkastega kamna in pokrnil macesnovo ostreže s škodlo? Kdo nam je pripravil to skrivnostno in čarobno bivališče v pokrajino visokega belega snega, častitljivih posamičnih smrek, macesnov celih in polomljenih debel s štrclji, vrtač in zametov?

V tem vojnem, nekajdnevem partizanskem domu se je moja miselnost z barvo in čustvi zanesenjaštva prisesala na kamnite zidove, zidove, podobne srednjeveški viteški trdnjavi, prisesala se je na osmojen, starožiten, temen les ostrejša, na škodlaste riže, na poličke s pastirsko kramo, na kline, zabite v odprtine in luknje skal, na obžgana težka bruna na tleh, na kup smrečja, ki je služilo lahko za postelje in vzglavja...

Tukaj, v tem gorskem oboru in hlevu bi moralo biti konec mojega življenja, mojega otroštva... Zunaj te tople hiše, tega varnega doma, te miselne trdnjave, je bil sneg, ki je segal nad popek, ki je bil vlažen, grozeč in ledeno neobčuten...

Morali smo do stražarskih mest.

Do stražarskih mest so vodile zgažene poti. Okoli teh poti in vlažnih zased, katere je zasipal sneg in veter, pa je bil objem bele čarovnice s prstanom iz zlata in s kamejo z mrko krastačo...

Tisti prvi somračni dan na Mali planini je snežilo. Snežna gaz je bila spremenjena v bel hladni kanal, po katerem se prerinja topla človeška misel in toplo človeško bitje.

In to toplo človeško bitje je sproti zasipal topljivi sneg, se je kopicil kot beli epolet na ramah, na zmečkani titovki. Toplo človeško misel je zasipal hlad in mraz ogromne bele gmote, posute nad vrtačami in skalovji; ta gmota je bila enolična, v njenih nedrjih so se zvijali tuleči vetrovi, v njeni misli so bili neugotovljivi naklepi uničenja.

Olje na orožju nam je zmrzovalo.

Imeli smo brene in zbrojevke, šarca in brede. Brede nismo mogli uporabljati. Imeli smo nekaj brzostrelk, tudi nekaj 'plavutk', lahkih, enostavnih angleških brzostrelk, pa MP in italijansko parabolo. Največ smo imeli pušk, vseh zvrsti menda, ki so jih delali v tovarnah orožja od Napoleonovih časov naprej. Vsakdo je poznal skrivnosti svoje strelne cevi, je vedel, kako se sestavlja in kako razstavlja. Le z zbrojevko smo nekoč vadili v Zgornji Savinjski dolini. Ta lahki mitraljez je tovariš Fišer, vodnik, razstavil v šestnajstih sekundah. Ne spominjam se, kaj je dobil za nagrado.

V tistem našem velikem hlevu, podobnem veliki kučmi, zatlačeni v sneg, smo razstavljali orožje; razporejali smo kovinske drobce in vzmeti po kolenih

razmočenih oblačil, po tleh in tramovih, ležečih razmetano za krogom tramov, ki smo jih položili okoli ognja. Bile so stopinje v sneg, ki sem jih v resnici počenjal in tiste, ki so se pojavljale v mojem duhu, v tisti utrujeni miselnosti, ki je postala filmski zaslon za neresnične podobe in dogodke mojega lastnega telesa, mojih mrtvih in živih soljudi: na dlaneh mojih misli je bil trpek svet miselnega upodabljanja in nanj je pršlo mojih čustvenih tožb... In vse tisto, kar se je dogajalo v pesniški ali pa nori viziji v moji misli, v mojem miselnem svetu, je bilo skoraj bolj resnično in somračno od resničnega sveta dogodkov.

In ta čudni čutni miselni svet sem nosil s seboj na hrbitišču Male Planine, ko sta moji resnični nogi, oviti v mokro in grobo žakljevino preko ostankov velikih papirnatih čevljev gazili snežno divjino, ko so moje oči z vso napetostjo strmele v padajoče kosme snega, da bi odkrivale ta beli kanal življenja in smrti in usodne resničnosti, determiniranosti našega hotenja in nehanja... In kljub temu da je na tej gori bele divjine, v kateri so bili nagrobniki iz težkih pogumnih smrek in oguljenih stebel zimskih macesnov bil vselej pričujoč bojni strah in pogum in razbijanje orožja, sem slišal še vedno zven milih domačih pesmi na citre, sem videl še vselej konturo žive matere, to prosojno konturo, ko je brenkala na nevidne strune. Slutil sem njeno telo ženske in rodnice kot živo, čeprav so mi z bedno besedo povedali o njeni smrti tam na jesenski bukovi dobroveljski planini...

Majakovski je napisal tisto o žeblju, ki zbada nogo proletarca v razpadajočem čevlju, o tisti mali kljuvajoči bolečini, ki je hujša od vseh nadlog debelih kapitalistov. Kako bi Majakovski napisal o dotiku z ledeno žakljevino, ki se topi ob dotiku z nogo, o dveh žuljih, ki sta razpadla v globoki ranici do kosti, ki sta imeli dvoje vijoličastih robov in sta žgali vselej v globini miselnega sveta...?

Kazalo je, da ne bo nikoli konec beline, časa beline in divjine, pa je minevalo nekaj dni od tedaj, ko smo zapustili žalostno jesensko Zgornjo Savinjsko dolino, njene posušene ustne, ki so nam šepetale v slovo, ko smo odhajali po iskre življenja v te snežene okope: »Naš umik v goro snežno, Veliko to planino skal, skladovnico obilno uzro boječi upi, ki obdal jih je sovrag, jeklen gorečnik, sel človeške zle Usode, a skalnati masiv kot prečnik, varuje naj otroške mode...«

Da, bili smo zariti s toplimi telesi v divje razprostranjene gorske divjine, v njene snežne beline, borci vedeve. O, fašisti so prosili svoje bogove brezčutnosti, naj strohne naše mlade sle, naše barvne sanje in predstave o času dolgem, neukrotljivem, o svetlobah in upanjih, o kruhu lepem, koruznem ali belem, pa rženem, dišečem, o suhih hruškah, ki nekaj pozdravijo...

Bili smo kot branik človeške topline našega ljudstva, začrtani v črni črti v sneg, v belih dneh in zelenih nočeh, ko so se oblaki s snegom pričeli trgati in umikati in so skozi prosojno meglo udarili veličastni siji vesoljskih potnic, zalih zlatih zvezd in meseca. Nekajkrat se je strgala naša toplo človeška črta in sani z mrtveci strtih sanj so zdrsnile iz našega kroga branilcev ljubezni in človeške svobode. Vse bolj je bil ogrožen svetlobni kruh, ki smo ga branili...

Bil je večer, ko je naš brlog obdala gosta siva megla.

Razprostrla se je okoli kamnitih zidov, nad belo kučmo strehe naše bajte, kot bi nas hotela čuvati pred ledenim svetom brezbrežnega vesolja.

Zložil sem si dvoje brun za ležišče. Oprtnjak sem si položil pod glavo. Telo sem si ovil v odejo in gumirano 'celtno'. Kot mumija sem se ovil in topel zrak mojih pljuč je ogreval to bivališče. A ko sem priprl oči, so se odprle dveri kovinske moje podzavesti in galerija živih senc in podob je bila tukaj. Zato sem razkril glavo.

In glej, okoli ognja, kjer so ležala bruna, ni bilo pastiric in pastirjev. Ob jasliah ni bilo črede ovac in govedi. V teh ovalnih bajtah, podobnih staro-keltskim domovom, in naši Veliki bajti, ni bilo nikogar, ki bi pripovedoval čarobne pravljice o Ajdih te gore, vrtač, častitljivih zelenih smrek in krivenčastih macesnov; o Ajdih, ki so prebivali kosmati in blagi v Dovjem griču. To ni bila gora skrivnostnega zvenenja vetrov, pesmi prabitij, vprašljivih sestavin večnosti, mežikajočih zlatih prtov ozvezdij, ni bilo pastircev s trniči za deklitche zveste v dolini, tam v kočah za znamenji križpotij...

Ni bilo tistega sladkega, rahlega tropinarja na težkem vratu vodnika črede, ko se živina v hlevu sredi noči premakne med prežvekovanjem in prisluhne gluhi noči skrivnostnih, a varnih gora. Moji miselni zlati čeladi je sijaj potemnel in moja misel je siv pepel in siva žalost in siva melodija: Oče je okostnjak domišljije, ki potika med svoje kosti v dahavskem taborišču smrti vedrino svojih sivih oči, polnih vprašanj... Mati je dih življenja in dih prosojne črne sence: Rad bi bil oče, ki ljubi njeno telo, zato da bi prosojne črne sence ugasnile v ničevost in bi bilo samo sijajno gorsko sonce, ki bi snovalo v miselnem svetu svoje svetlobe pokrajin osvobojene prihodnosti...

Zlata čelada počrni in počrne igrače.

Nacisti, morilci, ubijalci, klavci... Kako strašna je bila njih podoba v mojem miselnem svetu: Bili so podobni čudni kovini od prstov do čelad, v očeh in telesih. Toda ta kovina je imela svoje gibanje misli, misli domovanja smrti.

Ob ognju so posedali, poležavali in kinkali naši fantje, fantiči; razgrnili so se kot uboren zbir raznobarnih pokrpanih odej, oblačil, pokrival in obličij ob obzidjih, kjer so posedli, da bi se nadremali v dolgi noči dolžnosti in počitka.

Nekega večera je prišel Mali, namestnik komandanta bataljona, v našo prvo četo. Na Mali Planini se je štab bataljona zadrževal bolj pri tretji četi.

S svojim spremljevalcem, bataljonskim kurirjem, je obšel skozi meglene gmote našo zasedo in straže. Po svoji stari navadi je malce preklinjal in ostro gledal.

Mali ni bil visok mož po postavi v svoji uniformi, krojeni po meri mišičastega telesa. V njegovih bistrh očeh, podobnih dvema sokoloma, ki sta neprestano na preži, pa se nikoli ni zganila človeška bojazen. Bil je starejši mož od nas fantičev. Za to čredo zelencev je nosil na svoji zarjaveli zdravi koži dvoje nagubanih obličij, jezljivo in vedro: Tako kot so šle stvari od rok za njegovo vzkipljivo presojanje in poveljevanje...

»Kako, na toplem ste možje, a...? Pa bi kdo mislil, da se vojskujete? In ti, crknjeni, bledolični, pomočnik komisarja...? Boš prvi legal k poslušanju uspavanke? Porka ma... Takoj te razrešimo! Na, piši...!« V hipu je razneslo moje ležišče.

Za njegovimi besedami sem prebujen uzrl svet resničnosti: Borce ob ognju in zidovih, sedeča, čepeča in stoječa telesa. V hipu sem prisluhnil žlabudranju, pogovorom in stokanju teles, tudi brundanju, pogrkanju in kašlja-

nju. Pa tudi Malija sem uzrl in njegovo povelje resničnosti sem slišal in svoje telo sem iznenada čutil v vseh podrobnostih fizičnih bolečin.

»Kako je z moralo...? Nič, a?, je rohnul. Toda gledal je dva fantiča-partizana in kuharja-partizana, kuharja v zapazni rumenorjavi »vermanšaft« cunji, ki je bila nekoč uniforma domačih mobiliziranih kvizlingov. Špagal je na lonec ovsenega močnika z velikimi kosi rjavordečega volovskega mesa. Meso je življenje!

Vrtiljak mojih misli pa je iskal ustreznih resnic za moralo in se divje opletal ob miselni in izrazni nevednosti.

Potem pa je Mali spremenil akord svojih misli in ukazal je: »Že dobro, sirota, kar sédi! Tole bomo požrli fantiči, a?«

In tam pri kuharjih v drugem brlogu te bajte je še bilo debelega volovskega mesa, sveže rdečega in mezečega; a tudi celega vola smo še imeli, vola, ki je tako blago ljubil ljudi in svet, in je tako pohlevno šel z nami v svojo smrt. V svojem težkem in topllem telesu je nosil našo moč.

»Fantje, hrustajte! Gora je polna ljudi-partizanov, iz okrožja in drugih nebodigatreba forumov, ki nimajo kaj žreti! Tam na Veliki, a vi tukaj ste srečneži, a?«

Pa ni rekel, kaj bo naslednji dan, kako bo s to črto branilcev svobode in našimi črnimi telesi v belem snegu in tistimi lakotniki gori v bajtah Velike.

Dve veliki repi, oljenki, izdolbeni in napolnjeni z volovskim lojem, s steno iz cunj hodnega platna, sta poleg ognja na steptanih tleh ogrevali občutja obličij, osvetljevali leske oči, igrali senčne igre teles na okrušenih, spokanih skalah sten.

Iztok, bataljonski sekretar SKOJ, je sedel na stol, ki mu je manjkal stranski štrcelj, zato se je zibal na dveh.

Zaradi Malija in Iztoka in njune vedrine in besednih iger in želje po pogovarjanju se je utrujenost v borbih pričela skrivati v miselne kašče, in glej, besed dobrovoljnega partizanskega večera... Toda naslednje jutro je bila v mojem togem in premrlem telesu spet prisotna kruta resnica partizanskega vojevanja. Čutil sem močno vročino in slabotnost svojega odtujenega telesa. Boj moje zavesti za okrepitev te slabotnosti telesa je bil boj mrkega kapetana z razpadajočo ladjo.

Ogenj je pogasnil. Predmeti okolja in tudi oblačila so bili vlažni in hladni. Kadar so borci odprli vrata iz macesnovine, je hušknila v lesen okvir podboja podoba sivobelega megle.

Mali je bil prenočil pri nas. Mrko je gledal naš svet. Morebiti je mrko gledal zato, ker je ponoči v naših polspancih bilo čuti veter, ki je okoli vogalov in v zatrepu zavijal kot lačen volk. Vedeli smo, da zajtrka ne bo in tudi ne južine, samo obilnejša večerja. Moja miselna roka je nejevoljno trgala pajčevino iz želodčnih sten.

Potlej pa je počilo nekje za severno steno našega stana. Dvakrat, kar rezko in blizu.

»Pa pojđita dva fanta ven in razorožita tega pobalina!« je jedko ukazal Mali. Jaz sem ga slišal, ko je brundal: »Ti pobalini, kako se igrajo z orožjem! Počim ga, vraga!«

Prejšnji dan smo tako ujeli nekega mladega partizana, ki je bil sodelavec okrožja. Z brzostrelko je dvakrat za vajo poknil v veličino gorskega ozračja.

Bilo mu je dovolj megle, pa je mislil, da bo raztrgal oblake in ujel sonce. V prid je bilo tistemu mladeniču, da je po treh dneh gladovanja dobil pri naših kuharjih ostanke jedil.

Dva moža, morebiti neki Vozlič in neki Zorko, sta vzela puški. Nista vzela nahrbtnikov in odej.

Težka macesnova hlevska vrata so zaječala in zaškripala.

Potlej pa je zaječala vsa bajta, zastokala in zakričala iz naših teles, kajti na to bajto je pokalo iz vseh strani, je sejalo po njej gostih svinčenih zrn.

Da, belo sivi pajčolan megle je grmel, bliskal in pokal.

Mali, namestnik komandanta bataljona, mali revirčan, je vse svoje partizanske predmete imel v trenutku na pravem mestu.

»Pa se dajmo! Na juriš!... Za meno, možje!«

In tisto drobno telo je v vsej sivi jutranji opredmetenosti zablestelo v meglenem jutranjem svitu v podboju vrat, kot enkratna podoba sence in svetlobe. A tisti njegov strašni glas, ki je vzburljal nas vse, ki nas je vrgel v tisto vratno odprtino, da smo se zdrenjali v gostoto svinčenih zrn in goste meglene vate, v tisti ples krvi in življenja in smrti, je še prihajal skozi duha iz lastnih celic.

Morebiti je moja misel že takrat izbrala za poznejšo pripoved preprosti stavek: »Žgali smo v tisto meglo po senčnih obrisih ljudi, ko hudič!« A smo se umikali drug poleg drugega v strašnih drgnjenjih snega in teles, da bi zmogli tiste skoke v snežene valove. V tistem stanu pa je ostal naš edini vol, naši lonci, naše meso, mezeče in rdeče. Kuharji so vse pustili tamkaj in so tekli in streljali z nami.

Premagovali smo strmino med Malo in Veliko planino; skoraj golo strmino z nekaj smrekovih očakinj na robovih, z odkrhnjenimi debli macesnov, podobnimi suhim starčkom. O, snega do tam, kjer se je silno človeško srce v divjem ritmu bojevalo za silo telesa.

Megla bi nas varovala, pa je veter-čeljustnik grabil njene pajčolane in jo trgal na naših telesih pred očmi sovražne množice, pokajočih strašil doli okoli velike bajte.

Tako smo se umikali v visoko goro, v strmo reber, s slo po življenju, s slo svojih sanj in prividov, v neenakem boju, seveda, v boju, ko smo bili divjad, izpostavljena brezsrčni lovski strasti nacistično izurjenih klavcev...

In pride čas življenja, ko si zastavljaš vprašanje o svoji zdajšnji hvaležnosti tistim davnim trenutkom boja za golo kožo.

Prešli smo tisto strmino, skopali smo si pota, preplavali smo snežene zamete, srca so vzdržala v mladih telesih divje utripe; Mali nas je gnal za seboj kot dober oven svojo čredo preplašenih ovac. Naše sledi divjačine so razpršile krogle pušk, mitraljezov, brzostrelk in tromblonk, ker so kovinski nacistični vojaki streljali in streljali ves tisti dolgi zmrzujoči hudobni dan.

Podnevi smo ležali na sneženih položajih, pokritih z iglastim zelenim smrečjem, in streljali v dolino. Megle so se umikale v višine in so se v lisah pomodrine, na večer so čarobno, a ledeno hladno pordečile. Bile so megle pekla in smrti!

Na večer je bilo zaukazano, da naj ostanejo na položajih le stražarji in da naj zro po svetlih strminah, ki jih je osvetljeval močni sloj nebeščanskih teles.

Na nebu so bili tudi utrinki zvezd, ki so jih zrla mladi stražarji, otroci pač taki, ki bi se še z zvezdami vesolja poigravali in še občutili lepoto, tako neminljivo... V nekem 'oseku' v pastirski, ovalno elipsasti bajti, pokriti s skodlo in snežno kučmo, grajeno iz smrekovih in macesnovih brun, nas je bilo šest otroških mož; v bajti je bilo dvoje pogradov in nekaj preprostih stolov izdelkov kmečkega mizarja. V polne naslone stolčkov so bili izrezljani srčki. Bilo je odprto kamnito ognjišče, na katerem smo napravili ogenj, potlej, ko smo razsekali pograd in napravili treske. Bile so sklede in latvice za kisanje mleka. Bilo je vedro z vodo in zajemalka.

Iztok nas je obdaril z veličastnim darilom, ki mi pomeni v pomnjenju aksiom dobrote: Iz žepa svojih jahalnih hlač je izbrskal rjavozelen krompirček. Bilo ga je za debelo gosje jajce. Oči vseh šestih borcev so sijale v toplem tovarištvu. Ta imenitni dar smo dali v žerjavico, dokler ni bil opečen in žareč in se je olup žgal in postajal trd in hrustajoč; takega smo potlej razrezali na šest koščkov. Bil je droben topel grižljaj za ves minuli dan in za ves naslednji dan in za vse svetlobe življenja brleča zvezda.

Še pred trdo nočjo sta se sešli na dolgi ledeni gazi prva in tretja četa. Z južnim vetrom je prinašalo poseben dih v nosnice, dih selitve ptic.

V nočnem mrazu in kovinski nočni svetlobi smo se umaknili s planine snega in zametov, pašnikov in lokev pod sneženim plaščem, bajt s partizani terenci in begunci za Bukovcem in Govško planino. Zapustili smo Veliko planino po stezi divjadi in zapustili smo jo v smeri severnega vetra kot pregnana divjad.

Potlej pa, ko smo že gazili stezo v strmine Volovjeka, je bila Velika planina strelišče lovcev na divjad; pokalo, grmelo in bliskalo je v tisti gori. Morebiti so s topovi streljali iz Kamnika. Tam so še umirali in se bojevali naši partizani za svojo domovino in svoja življenja. Nekateri so umrli s poljubi ledenih nevest. Ledene neveste in umrljivi človeški čas!

Pa vendar: Vrh goreče gore smrti, lakote, snega, obupa, so hodili upi sladko pot, o, mimo zmot sovraštva, mimo straž ognjenih, o, oči jeklenih, kajti bilo je besed dobrote med nami...

Po probojih gostih zased smo se prebili preko Menine planine, Tuhinja, Čemšeniške planine na Kolovrat. V Breznem nad Laškim smo praznovali Božič. Pojedli smo veliko skledo žgancev. Toplo kmečko peč pa smo odstopili skladataelju Gobcu, da se posuši in naspi, ker je tisto noč prebredel ledeno Savinjo. Vse do dvanajstega februarja petinštiridesetega smo se uspešno bojevali v revirjih, potlej pa smo prebredli Savinjo, da v novih bojih na Paškem Kozjaku, na Graški gori, na Mozirski skrajšamo čas do svobode, vojni plemeniti partizanski čas...

VRHOVI SO SVOBODNI

Začudili so se, ko sem prišla v Savinjsko dolino po partizanskih poteh. Tudi utegnili so komaj komaj za nekaj razgovorov. Kajti ta dolina, kakor je raznolika od Celja pa do Solčave, živi vendar vsa v sedanjem času, v delu, graditvi novih hmeljskih žičnic in novih nasadov ter novih turističnih cest in domov. Zemlja rodi, pokrajina je lepa in blaga, na obronkih je celo nekaj vinogradov za domačo dobro voljo in v večjih krajih dovolj industrije za delovne roke. Vrtovi so zasejani z rožami, njive z žitom in zasajene s hmeljem, kuhinje nanovo opremljene, pod napuščem pa marsikje vidite avtomobil. Na strehah poganjajo televizijske antene. Tako ni časa ne prostora za spomine, žalovanja ali obžalovanja. Za sedanja drobna in debelejša razočaranja, ki jih življenje pač povsod potresa, pa si Savinjčan navadno najde krepko besedo in jo tudi glasno pove. Kajti oko in uho postave je največkrat savinjskega rodu pa razume, da mora človek povedati, kar je v njem. Tako je dosti bolj zdravo zanj in za okolico.

Nekdanjega kurirja Karla Antloga — dolgoletnega direktorja kovinskega podjetja v Žalcu — sem našla v vedri družbi njegovih znancev, za katere se je kar kmalu izkazalo, da so bili tudi partizani, in Ivan Matko je bil celo pripravljen, da kdaj pozneje doda zgodbam o kurirjih in družinah, ki so jih sprejemale, še svoj delež s Pohorja. Preden smo se zavedeli, smo bili sredi vojnih dogodkov, sredi napol pozabljenih in v domišljiji napol spremenjenih zgodb — in vsega je bilo nenadoma toliko, da se Karel Antloga, ali kurir Drago, kot se je imenoval nekdanj, kar ni več mogel odločiti, kje bi začel. Že je stopila na dan tista prijetna bahavost Savinjčanov, da so imenitna in zaslužna, pa še imenitnejša in še zaslužnejša imena kar deževala. Če jih ne bi poznala, Savinjčanov, bi najbrž ostala pred njimi čisto brez moči, ali pa bi se v svoji lahkoverni duši čudila, kako so Nemci sploh zmogli priti v to deželo (sicer ob porazu stare vojske res še ni bilo partizanov) — tako pa sem samo potihoma zaprosila kurirja Draga, naj me odpelje do kakšne samotne kmetije, da si od blizu ogledam stvari, kakršne so.

»Malo boste počakali. Takoj ne utegnem, saj ne zamerite.«

Lepo vas prosim, kje naj bi človek zameril delovnim ljudem! Da bi mi bilo dolgčas, je pa nemogoče, dokler imam oči in ušesa. Ogledala sem si eno najmodernejših kmetijskih posestev v Arji vasi pri Žalcu, kjer je vse delo ljudi omejeno na upravljanje strojev, tako je mehanizirano. Potem sem pogledala v

eno starinskih, majhnih krčem, kjer so posedali starejši možaki pri kozarčkih in modrovali o vremenu.

Tako je prišel čas za odhod in odpeljala sva se v udobnem avtomobilu po asfaltni cesti proti Šempetru, in še malo dlje, ter nato krenila na levo proti Taboru in dalje proti Lokam pod Čemšeniško planino. Cesta je prešla v cestico, po kateri si je vozilo komaj še utiralo pot med vejami. Povprašala sva za kmeta Veterška.

»Tja pa ne pridete z avtomobilom.«

»Saj ni obvezno,« je rekel Drago in tako sva izstopila.

»Držita se levo in zelo strmo navzgor — pa ne bosta zgrešila,« je rekla ženica.

Srtma pot — to je bila tako približna oznaka, kot če bi kdo rekel položna drča. Položnih drč ni, zatorej je bila tista pot nekakšna solidna drča, po kateri pač hodijo ljudje, ki majo krepke noge in zdravo srce.

Zgrešila res nisva in ko sva prišla do Veterška, se mi je zdelo, da je tudi ime čisto pravo: domačija stoji na vrhu prostornega hriba in vetrovi imajo prosto pot od vseh strani. Hlev je prostran, hiša tudi. Človeka pa nikjer nobenega, le pes se je divje zaletaval proti nama in lajal. Končno je po strmini prišel možak s košem na rami.

»Dober dan! Prišli smo.«

»Bog daj! Vidim, vidim, da ste prišli. Stopite v hišo.«

Opazila sem, kako se je skrbno ozrl okrog in v njegovem pogledu je bila misel, kaj vse bo zamudil ta čas, ko bo govoril z nama. Ni bila nejevolja — le čas je v tej dolini neverjetno dragocen in če se ne dela, je pač treba plesati ali peti ali početi karkoli, nikakor pa ne ždeti brez dela.

Povedala sva, po kaj sva prišla in ni bilo dolgo, ko se je nekje od svinjakov pojavila tudi gospodinja, potem še debelušna vnukinja. Na tablici nad vrati sem prebrala: Šmiklavž 60, pošta pa je seveda Tabor. Razgledala sem se po sosedih in videla, da je do najbližjega vsaj četrt ure. Izpred hiše je razgled na obraslo planino, najbrž eno od predhodnic Čemšeniške planine ali Kisovca.

»Zgoraj so imeli partizani bolnišnico. Vidite, prav tam, kjer je navpična skala. Tja smo spravljali hrano, pa čaj in še vse drugo. Zdravnik je bil iz Zagorja.«

»So jo Nemci kdaj odkrili?«

»Niso, kje pa! Saj še za našo kmetijo niso nikoli zvedeli, pa smo imeli partizane stalno tukaj. Nazadnje je bila pri nas kurirska postaja in dvanajst ali štirinajst kurirjev je bilo stalno pri hiši. Klali smo živino za partizanske odrede; vozil sem do Čemšenika, včasih tudi do Brezja ali celo do Reke.«

»Neverjetno,« sem se začudila.

»Veste, imeli smo čudovito obveščevalno, saj vam bojo povedali še pri drugih hišah. Navadno sta prišli k nam Pavličevi — ali Marta ali pa Zinka — če so se pripravljali Nemci na pohod. Ni bilo takega dežja ali snega, da ne bi pritekla ena ali druga. Jaz sem šel nato naprej k Dečmanu. Tako so tukaj okrog ostale vse kmetije cele. Ne rečem, da niso prišle hajke, tod skozi — o, takrat pa je frčalo meso v sneg, slama pod prašiče in čaj v pomije! Nisi smel biti počasen, da te ni kaj lopnilo po petah. A preden so Nemci pririnili v ta hrib, smo bili mi že vsi nedolžni kot angelčki v oltarju, mati je držala roke pod predpasnikom in se smehljala, jaz pa sem rekel: Bi malo mošta, strmo je bilo. Tako

smo jih družno okrog prinesli; pohrustati se jih pa ni dalo, ko jih je bilo toliko. Sicer pa so le redko prišli sem gor — bolj po dolinah so se vlačili kot megla. Celje je resda postalo Zilli, Vetrovšek pa ni postal Windovšek.«

»Tak pojdite v hišo,« se je oglasila gospodinja.

Kmečka hiša je bila velika, okrog belo pogrnjene mize je tekla stara klop, na oknih so bile dolge bele zavese. Posedli smo, popili malo tolkovca ter izvedeli, da se pišejo Mrzлак, da je ona Marija, on pa Maks. Imela sta štiri otroke, največja je bila med vojno stara dvanajst let. Zdaj so hčere poročene, sin pa je bil bolan na živcih in je pred kratkim umrl. O njem nismo več govorili — ljudi se ne sme mučiti. Doma pri starših je ena od hčera s svojimi otroki, večkrat pa pride pomagat tudi Ivan Župerl, sosedov fant. Zet je namreč rudar in dela v Velenju.

»Tule pri vas se je menda kar kmalu začelo,« sem bolj zase kot zanje rekla ob spominu na janško bitko maja 1942, pa na prehod prek Save in na pot, ki je nujno vodila tu čez.

»Res, že enainštiridesetega so prihajali ljudje in povpraševali za hrano ali prenočišče. Nismo jih spraševali, kdo so in kaj. Bili so slovenski fantje in kdo bi svoje izdajal! Naslednje leto jih je prišlo pa že veliko, kar cele čete. Kuhali so si pri nas in odpočivali. No, potem so bili menda vedno bolj navajeni na nas, mi pa nanje, in leta 1944 je bila tukaj kurirska postaja.«

»Saj je kar prav, da je bila,« se je oglasila gospodinja. »Prej so se včasih pritepli tisti goljufi in se izdajali za partizane. Dobro, da so nas naši fantje poučili: Nikomur ne dajte ničesar, če ni vsaj en znan partizan zraven! Tega smo se držali, drugače bi bridko nasedli. Večkrat so nas izkušali, pa jih je mož kar pogнал. Domačini niso izdajali, od nas se pa tudi vidi na vse strani kot s kakšne graščine in nas niso mogli presenetiti.«

»K sosedu je nekoč prišel nekdo in vprašal: Je kje kaj prtizanov? Tako rad bi prišel do njih. Zgubil sem se.

— Kar poglej tjale v gozd, vse črno jih je! je rekel sosed. Tisti možic pa jo je ubral po hribu navzdol.«

»To ste bili pa korajžni v teh krajih!«

»Vrhovi so svobodni — tako nekako so nam dopovedovali partizani,« je pripomnila gospodinja. »Saj smo imeli po neki bitki ranjenca kar tule v hiši, pa nihče pravzaprav ni pomislil, da bi bilo to kaj napak.«

»Ko smo že pri bitkah — gotovo se spomnite Jelenove čete, ki je vsa do zadnjega padla tule v Čemšeniku.«

»Kaj se ne bi! Nekdo jih je izdal, pa še danes menda ne vedo, kdo. Nad cesto po planini so šli, kar naenkrat pa vse naokrog Nemci. Samo na cesti jih ni bilo — menda je eden skočil na cesto in se rešil. Točnega pa ni nič. Jelen se je potem sam ustrelil. Menda je bila kozaška zaseda. Kozaki so bili najhujši: vse od kraja poklati in požgati, to je bilo njihovo pravilo.«

»Jelenova mati še živi in nam je pravila o njem — pa sem vprašala, če bi mogoče kaj natančnejšega vedeli.«

»Kjer so mrtvi, ne more nihče nič vedeti. Samo ugiblujemo in sklepamo lahko, to pa je tudi vse.«

»Tudi kurirji, ki so bili pri nas: Miško, Ljubo, Zdenko, Ciril, Metod, Tarzan in drugi, niso nič natančnega vedeli,« je rekla gospodinja.

»Saj, zapomniš si najbolj tisto, kjer si bil sam zraven,« se je nasmehnil gospodar. »Tako ne bom nikoli pozabil komandirja Golca. Kurirji so šli k sosedu poslušat radio — pri nas tedaj še nismo imeli elektrike. Sedijo lepo in poslušajo, kar potrkajo Svabi na vrata. Partizani pa skoz okno v sneg. Golc je zgubil brzostrelko in škorenj; poslal je enega od kurirjev k nam: Daj, gospodar, posodi mi škornje za Golca! Seveda sem jih dal in fant je prirobantil domov v mojih ogromnih škarpetih.«

»Eden od kurirjev se je pa takrat tako ustrašil Nemcev, da je kar za mizo obsedel in ustrelili so ga, ne da bi dal glas od sebe,« je dodala gospodinja žalostni del zgodbe.

»Veste, jaz si vedno bolj zapomnim tisto, kar človeka vsaj malo spravi v dobro voljo. Saj ta nam je potrebna bolj kot denar, če hočemo še zdravi preživeti teh nekaj let življenja

Spominjam se, da sem nekoč že do kraja sklenil z življenjem. Bilo je takole proti pomladi, ko sem s konjem nesel goveje in svinjske kože nekam na Gorenjsko. Kož je bilo dosti, saj so ljudje kar sporočali: Pridite nocoj po prašiča, drugače ga bodo jutri odpeljali Nemci. Enako so sporočali za teleta in drugo goved. Tako se je pri nas klalo veliko živine, kož pa nismo predelovali doma. No, nesel sem jih, kar se je dalo po stranskih poteh in res vse srečno oddal. Že smo se vračali — z menoj so bili še kurirji in pa polbrat Dominik. Komaj dobro stopimo na glavno cesto od Motnika proti Vranskemu, se zabliškajo pred nami avtomobilske luči. Nemci — seveda. Kurirji poskačejo v jarek, jaz pa vlečem konja z vso silo s ceste. Konj pa kot uklet — nikamor. Že so zažvižgale prve krogle po zraku, ko spustim konja in se še sam poženem v goščo. Tisti hip jo je menda tudi konj ucvril po svojih poteh — videl ga nisem nikoli več.

Doma so me spraševali: Kje pa imaš konja?

— Srečen sem, da imam še glavo, konja bom pa že drugega prigospodaril. In sem ga res. Brez glave ga ne bi.«

»Jaz pa se najbolj spomnim tistega gluhega prašiča,« je rekla gospodinja.

»Saj res, to pa moram povedati. Veste, takole se je začelo:

Fantje so šli v partizane, a ne tako potih, temveč kar v četi. Zraven so si igrali na harmoniko, kitaro in klarinet. Še peli so, da bi jih ja videli Nemci. Razumljivo, da je bila čez nekaj dni divja hajka. Partizani, ki so spali na naši parni, so se odpravili naglo, kar se da. Nemci niso nikogar dobili, sledi smo zabrisali in zametli.

Ko so preiskave minile in so Nemci izginili za prvim robom, smo nanje že pozabili. Kurirji so spet prišli v hišo, spekli smo klobase in kurili, da se je peč kar smejala. Hodili smo v gozd in kopali drva izpod snega, ker nam jih je že zmanjkovalo. Pa vseeno — bili smo na toplem in počutili smo se varne, kot že dolgo ne.

Kar naenkrat pa zareže od hleva sem silen pok. Planemo kvišku in se previdno splazimo ven. Bilo je pri belem dnevu in previdnost je bila vsekakor na mestu. Nobenega človeka nikjer, nobenih sledi. Zmedli smo se. Potem pa vidimo, kako se iz svinjaka vali črn dim. Zdaj nam je bilo še manj razumljivo. Ko se je malo razkadilo in smo bili prepričani, da ne bo več počilo, smo se previdno splazili proti svinjaku. En prašič je ležal razmesarjen na tleh, glave sploh ni imel; drugi pa je norel okrog in cvilil. Počasi se nam je zjasnilo, da

je morala biti v slami, ki smo jo nastiljali, kaka bomba, ki so jo partizani zgubili v parni pred hajko. Prašič jo je pograbil z rilcem in stisnil — pa je eksplodirala.

Drugi prašič je ostal živ. Hujših posledic ni imel kot to, da je bil gluhi, kar pa za domačega prašiča ni taka nesreča.

Za divjega ne rečem — za tistega bi bila oglušelost gotova smrt. Ja, ko bi mogel na kak način doseči, da bi vsi divji prašiči oglušeli!»

»Vam tudi tukaj uničujejo pridelke?»

»Ni da bi govoril. Vse razrijejo. Na samoti smo. Nekdo je čakal na divjega prašiča — dovoljenja seveda ni imel za streljanje, a saj ga prašič menda tudi nima za uničevanje — pa je prišel lovec in ga obstrelil, človeka namreč.»

»Meni gre včasih na jok. Posejemo in gledamo, kako raste, nato okopljemo, ko pa začne zoreti, gre vse skupaj v eni noči pod temi ozkimi rilci,« je zatar-nala žena.

»Imate dosti zemlje?»

»Trideset hektarov je bo, od tega pet obdelovalne. Les in govedo — to je za prodajo, ostalo za dom. Če bodo ljudje, da bo obdelano, bomo že živeli. Teže je tu zavoljo strojev. Ni denarja, da bi jih kupili, pa tudi bregovi so in je naj-laže delati na roko. Ali pa če bi začeli izdelovati takšne majhne, kot so ročne kosilnice. Takšno človek že še obrača po bregih, če je pri moči, seveda.»

»Vnuki vam rastejo, bo že!» je rekel kurir Drago in pobožal okroglolično deklico, ki se je skrivala za staro mamo.

V dolini sva se nazaj grede ustavila pri Ropretu, ali po domače pri Pav-lincu. Tam sta bili doma Marta in Zinka, čudoviti obveščevalki, katerima še danes vsi okoliški kmetje dolgujejo zahvalo za svoja življenja. Ni ju več doma, poročili sta se. Tudi matere, ki je imela med vojno v Lokah partizansko kuhinjo, ni več.

»Kako pa je bilo s to kuhinjo?» sem vprašala domačega sina Milka, edi-nega, ki je še ostal doma.

»I, kako? Kuhali smo vsak dan cele kotle hrane in partizani so prišli s poti, ali pa ljudje, ki so se umikali pred Nemci — kdorkoli je prišel od tistih, ki so bili proti Nemcem, je dobil tu jesti.

Včasih je seveda tudi zmanjkalo — so pa malo počakali, da smo spet nabrali živeža po kmetijah.»

»Kaj pa Nemci, niso vedeli za to?»

»Tabor je že sam tako pod hribi, da se niti tam niso počutili najbolj varno. Če pa vzamete, da so Loke čisto skrite med gozdovi, je jasno, da raje niso nosili semkaj naprodaj glav. Dokler smo imeli za župana Slovenca, je bilo zanič. Opresnik se je pisal. Ko pa so ga partizani spravili s sveta in je njegovo mesto zasedel Nemec, je bilo dosti boljše. Ta je celo vedel za Cankarjevo tehniko v Golavškovem gozdu in je poznal Rada Zakonjška-Cankarja, ki je vodil tiskar-no, a nas je pustil kar lepo pri miru.»

Poslušala sem ga malce začudena — kot da bi nenadoma pel hvalo Nemcu. Pa ne gre za to. Ni osamljen primer, da so domačini po Štajerskem, dokler so bili za župane, dosti grše ravnali z našimi ljudmi kot kasneje nemški župani. Vzrok je pravzaprav preprost: domačin je pač poravnaval svoje osebne račune, začutil je premoč nad ljudmi, s katerimi je morda leta poprej živel v mržnji. Z njimi je delal kot svinja z mehomo, tako da so partizani morali rešiti ljudi

pred njim. Nemci, ki so prišli na taka mesta, so bili povečini miroljubni, starejši ljudje, ki so imeli eno samo željo: da zavarujejo svoje življenje in se živi izvlečejo iz te čudne godlje.

Tako je bilo na Polzeli znano, da so partizani spravili prvega župana. Prišel je drugi. Tudi tega so ujeli in mu rekli: Če ne bo iz tvoje občine nihče več izgnan, lahko živiš v miru. Nič se ti ne bo zgodilo. Drugače pojdeš tudi ti. Od takrat so Polzelani živeli brez strahu pred črno marico, ki je prej tolikokrat ponoči strašila.

»Kako čudna pota si izbira življenje, da ohrani nekaj svojih primerkov na svetu,« sem rekla.

»Veste, saj je tudi pri nas prišlo, in sicer tako iznenada, kot pride oblak toče izza Dobrovelj. Niti prav stemnilo se ni, že je treščilo in vsula se je toča. Prišli so od nekod s Kranjskega, in sicer bela garda ter kozaki. Ko se je pripeljal v Loke prvi kozak, je partizan ustrelil iz skrivališča in preden so se kozaki zavedeli, ga že ni bilo več. Ves življnj tod okrog je porabil zmedo za to, da je zbežal v gozd. Tudi moji sestri sta zbežali. Soseba pa je menda zgrabil strah, dvignil je roke v predajo in se iz gozda napotil nazaj proti Lokam. Komaj je storil nekaj korakov, že ga je podrl rafal. Po Lokah so vse razmetali, pri nas ni ostala pokrivača na loncu, krožniki, stroji, vse je bilo drobno. Naša tehnika se je umaknila iz Cankarjevega bunkerja v Planino. Požgali pa so samo našemu sosedu, kovaču Koželju. Vse ljudi, kar so jih dobili, so zaprli v šolsko klet. Rekli so, da jih bodo do zadnjega pobili, češ da za kaj drugega tako niso. Tudi naša mama je bila med njimi.

Kdo ve, kako bi se končalo s temi podivjanimi kozaki — vseh skupaj jih je bilo za trideset kamionov — da se ni vmešal nemški župan iz Tabora. Šel je do Wagnerja, oberlajtnanta v teh krajih, in ga pregovoril, da je kozakom prepovedal ubijanje.

Tako so vaščani Lok zjutraj lahko odšli na svoje domove, potem ko so vso noč ob divjem prepevanju kozakov čakali na smrt. Kozaki in domobranci pa so se odpeljali — prav kot se odpelje točni oblak, potem ko je toča uničila, kar se uničiti da. Kasneje so pravili, da so bili to kozaki generala Vlasova — pa saj je vseeno, prebivalcem Lok so ostali v hujšem spominu kot našim prednikom turške horde.«

S kurirjem sva opazila, kako postaja pripovedovalec nemiren. Znak, da nima časa, da ga čaka nujno delo.

»Pojdiva,« sem rekla.

»Ne zamerita. Dopoldne imamo pri zadrugi toliko dela, da se mi pogosto zavleče še v popoldne, pa še doma popravljamo poslopja. Imam ravno tesarje, pa je bolje, če je človek sam zraven.«

Vsak, ki je kdaj imel opravka s popravili, ve, kako res je to. Njegova mlada žena nas je sicer še zadrževala. toda želja, spoznati čim več ljudi, čim več dogodkov iz časov bojev, je tudi naju gnala naprej. Najbrž se delovna vna prenaša in kjer vidiš, da vsi hitijo, se je nemogoče obračati počasi kot vetrnica v brezvetrju.

(Odlomek iz knjige »Zveza mora ostati« — Neža Maurer)

OČE, TA HMELJ JE MOJ!

Pred leti se je zgodilo.

Pomlad je bila pravšnja, sonca na pretek, moče tudi in je hmelj kar naprej priganjal:

»Štange, štange!«

Savinjškov grunt je bolj na robu doline in zato se ni bilo bati, da pridejo državni in rečejo:

»Savinjšek, daj nam travnike, njive!«

In morda prav zato je postal Savinjšek še bolj trmoglav, samozavesten pa tudi prepirljiv. Največkrat sta se udarila z Janezom, petindvajsetletnim sinom, ki si je vtepel v glavo, da grunta ne mara in da se bo zaposlil v industriji. V resnici ni mislil tako. Žgalo ga je, ker mu oče ene same njive ni zapisal, pa tudi z denarjem ni bil radodaren. Če ne bi bilo matere, ki je imela Janeza nad vse rada, bi pobič res suho žvižgal. Skrivoma je segala v hišno blagajno, mu pomagala, kjer je le mogla. Vsakokrat pa ga je tudi prosila:

»Janez, oženi se, jaz ne zmorem vsega!«

»Ko me pa nobena ne mara!« se je vedno znova odrezal, sedel na kolo in hajd po dolini.

Tako je rekel, ko je vendar vedel, da ga čaka deset dečev in ne ena. O, če se je v nedeljo prikazal v cerkvi, so dekline kar pozabile na molitev. Namesto očenaša jim je vse drugo rojilo po glavi.

»Hm, tale Savinjškov pob je pa zares čeden!«

»Si slišala?«

»Kaj vendar?«

»V Braslovčah ima eno na muhi. In po Preboldu se tudi motovili. Pa tudi v Petrovčah sem ga videla.«

»Kdor izbira, izbirek dobi!«

»Eh, k Savinjšku bi že ne šla. Zaradi starih dveh ne. Stari je skopuh. da mu ni para pod savinjskim soncem. Savinjšca pa sitna.«

»Oče naš, kateri si v nebesih, posvečeno bodi tvoje ime...«

Ko pa sta stara Savinjška zvečer sedla pred hišo in je stari zvrnil že tretji vrček šmarnice, je Savinjšca začela:

»Spet piješ. Grunt boš spravil po goltancu. No, kaj bomo pa jutri počeli?«

»Hm, si je stari s srajčnim rokavom obrisal košate brke. »Kaj? Hmelj nas kliče. V hmelj bomo šli. Midva — in Janez tudi!«

»Janeza ne bo; pravijo, da se vozi v Celje. K neki natararici. Pravijo, da je že vse zavozljano. Kaka škoda! Jaz bi pa le rajši gruntarsko...«

Savinjšek kar poskoči.

»Mestno frkljo da mi bo vlačil k hiši? Nikoli! Mestne ne maram. Jaz že ne. Ti pa kakor hočeš. Grunt je pa moj, moj in amen!«

»Saj to je tisto, je zavzdihnila Savinjšca. Grunt je tvoj. Trideset let sem pri hiši. Praznih rok tudi nisem prišla. Pa mi še njive nisi zapisal. Ko bi vsaj Janezu dal tisto mojo polovico...«

»Kar daj mu jo. Jaz mu je ne dam. Meni luč, njemu ključ! Kakor hoče. Ali ne vidiš kako mladi s starimi ravnajo? Ne, mene ne bo. Mene že ne! se je pridušil in ga spet srknil, potem pa nadaljeval:

»Meni je rajni oče zapisal, bog mu daj nebesa, ko sva se z Abrahamom srečala. No, ko sva se midva vzela, saj ni bilo ničesar mojega. Pa midva s starim nisva grdobij počenjala. Potem pa tako veš, kako je pisalo v testamentu. S prepisi so pa sami stroški. Sodnija nima nikdar zadosti. Janez bo že dobil svoje. Samo trmast ne sme biti. Trme ne maram.«

Savinjšca nekam globoko zavzdihne.

»Menda bom prej na britofu, ko se bo to zgodilo...«

Stari si še bolj otre brke in se nagne k ženi.

»Stara, pusti britof na miru. Tja bova še prehitro prišla. Ne, nesli naju bodo. Cuj, zdajle ko ni poba doma, pa bi šla malo prej v posteljo. Hm, Polona?«

Stara ga dregne s komolcem.

»Hu, kake stresaš! Petinšestdeset jih imaš. In jaz ne dosti manj. Na grunt raje misli, na hmelj, ki po štangah gleda, pa da pride mlada v hišo. Bognasvaruj, da bi bil Janez prevečkrat z doma! Ti bi se še snahe lotil. Hm, jaz sem se že nekaj prevezila s teboj, grdavš nemarni! Silak!«

Stari pa ji mežika.

»No, Polona, ali je to kaj slabega?«

»Ti že kvantaš. Po cele dneve te ni bilo. Jaz pa sama na njivah. O, ti si znal! Potem pa Janezu očitaš! Kar spomni se, kako si se z obiralkami pajdašil. Sram me je, še danes mi je hudo. Pa sosedova Mica tudi ni tako nedolžna. Od tebe že ne. Koliko noči sem prejojala. Vidiš, zato pa nobena ne mara k nam. Dedec nôri!«

»Polona, kaj pa tvoja sitnost?« je zbedel stari. Po vsej dolini se je razneslo: Savinjšca je sitna ko šment! Hm, kako so mi metali pod nos: »Jaka, kam si vendar gledal?«

Stara se je razhudila.

»Vragec, zakaj si pa potlej rinil v tisti Šentjanž, ha?«

»Ježeš, ko pa si bila tako vroča...«

»Prismuk! Šmarnice si se spet nacukal. Prekleta šmarnica. Oh, bog mi odpusti. Jaz grem spat. Ti pa kakor hočeš.«

Čez čas sta potem le šla v hišo. Savinjšca je zaklenila vrata in ključ vtaknila v priprto okno.

Zjutraj sta bila stari in Janez že zgodaj na njivi. Bilo je lepo jutro, sonce je stalo nad Celjem, v zlatem soju so žarevali vrhovi Dobrovelj. Janez je z ne-navadno lahkoto poganjal železni drog in vrtal globoke luknje. Stari je zasajal hmeljevke in pri vsaki starčevsko zastokal.

»U-he!«

Dolgo sta molčala. Starega je gnalo, da bi poba pobaral, kod se vse dni motovili, kako je s tisto frkljo v Celju, pa beseda ni zdrknila z jezika. Pa je prvi začel Janez:

»Vsi že imajo žičnice, midva pa se s temi koli ubadava!«

Staremu je očitek zarezal v srce. Spustil je hmeljevko, žile na postaranem vratu so močno nabrekle in brki pod čopatim nosom so kar sami poskočili.

»Pa si jo napravi, ko že toliko gobezdaš! Trmast si ko bik.«

»Ne vem, kdo je bolj trmast . . .

»Petinšestdeset let sem na gruntu. Tako je bilo, ko me je oče pripravil na svet in tako bo, dokler se ne bom znašel na britofu. Kar si prišel iz vojske, si ves neumen. Zdaj traktor, pa napajalnik, pa žlahtni pritlikavci, pa hišo bi na glavo postavil, pa . . . Ti, kod se pa klatiš cele noči, ha? Vsa dolina te je polna! Doma pa dela čez glavo.«

Zdaj pa je tudi Janez prenehal z vrtanjem. Dolgo je gledal očeta, kako se ves trese, kako je razdražen kot kuhar, ki strga hren. Saj ga ni sovražil. Daleč od tega. Le njegova starokopitnost mu ni bila po volji. In mu je zdaj mirno odgovoril:

»Svoj grunt si ustvarjam. Ja, oče, tako je.«

Stari je kar zazijal.

»Kaj si rekel? Grunt da si ustvarjaš? Kaj pa naš, Savinjškov grunt? Naj gre k hudiču!«

Dvignil je hmeljevko, visoko jo je dvignil. Hotel je pred sinom dokazati, da je v njem še nekaj moči. In zagnal je hmeljevko v luknjo, da se je odlomil vrh in mu je padel pred noge. Janez pa mirno naprej:

»Savinjškov grunt je tvoj, samo tvoj. Ali ne?«

Stari je v jezi poskočil. Pograbil je odlomljeni vrh in hotel zamahniti.

»Še eno tako zini, smrkavec!«

»Kar udari, se je nadržno smehljajal Janez, čeprav so tudi njemu trzale mišice, pa tudi živci so počasi popuščali. Udari, zamahni z vso silo, brž, da ne bo prepozno!«

Savinjšek je odvrigel odlomljeni vrh, stopil k cekarju in si natočil vrč šmarnice. V dušku ga je izpraznil.

Potem sta molčala, dokler ni zvonilo poldan.

Po kosilu je sedel Janez na kolo in izginil kot kafra. Jezilo je očeta, jezilo mater. Mati je že pri južini čutila, da se je med starim in mladim spet nekaj skuhalo. Da je bilo tako hudo, si pa tudi ni mislila. Vprašala pa je le:

»Si pa že spet sitnaril, kaj?«

Staremu Savinjšku so zagorele rdeče obrobljene oči.

»Stara, grunt prodam, midva pa greva v dom onemoglih! Ja, na Gomilsko pojdeva! Nič me tako ne glej. Presneti mrkavec, mu že pokažem!«

»Jaka, ali se ti je zmešalo? Janez je star petindvajset let!«

»Meni nič mar. Veš, kaj mi je zabrusil?«

»Menda ne kaj huđega?«

»Svoj grunt si ustvarjam! Hm, se bo že kam prismolil. Cepec!«

»Očenaš, kateri si v nebesih, posvečeno bodi tvoje ime . . .« je zavzdihnila stara Savinjšca in šla pomivat posodo; stari pa je sam odkoracal proti hmeljišču.

Janez je medtem dirjal proti Dobrinji vasi. Na vso moč je pritiskal na pedale, znoj mu je curkoma lil s čela.

V Dobrinji vasi je imela priletna Godnička še dosti mlad hmeljski nasad. Dokler je živel mož, sta še kar zmogla. Potem je umrl in skoraj sedemdesetletna Godnička je hotela ponuditi hmeljišče državnemu posestvu.

Janez je imel dober nos, pa tudi jezik je znal dobro obračati. Tako je pred dvema letoma vzel hmeljišče v najem. Seveda je zmenek ostal v strogi tajnosti. Janez je prevzel vso obdelavo. Hmelj je prvo leto nenavadno dobro rodil. Izkupiček je bil precejšen. Janez dve tretjini, stara Godnička eno. Ni se pritoževala.

Pa še nekaj drugega se je zgodilo. Ena izmed sezonk, ki je vsako leto prihajala na državno posestvo, je vedno ujela čas in prišla pomagat Janezu. Ne zastoj. Plačati ji je moral vsako uro. Včasih je dal še več, kot je zahtevala. Marjetka ji je bilo ime. Hudirjevo čedno dekle! Imela je zapeljiv životek, goste, temne lase kot nebo modre oči. Bila je lepo in mično opravljena in Savinjškov Janez je ob njej pomislil še na kaj drugega, ne samo na obdelovanje hmelja.

Sprva je mislil, da bo bonbonček zlahka polizal. Računal je na srečo, ki ga je spremljala, kadar je osvajal najlepša gruntarska dekleta. Pa še kje drugje je žel uspeh za uspehom. Na primer, ko so prišle obiralke, nekatere mlade in nedolžne, je sukal jeziček in obljubljal zakon in grunt. Punčke so verjele in so padale kot ob žetvi snopi zlate pšenice. Tudi Marjeti je kar kmalu zaupal, da je še »ledig«, da mu oče ponuja grunt, pa kaj, ko ne najde prave deklina.

»Marjetka, ti si roža vseh rož!« ji je rekel.

»Ti pa domišljjav hudiček!« ga je zavrnila.

Potem ko sta se pomenila o tem in onem, ko sta si malo več zaupala, jo je povabil mesečnega večera na domači grič, kjer sta sedla v travo, gledala v nebo in štela zvezde, prisluhnila kvakanju žab in muziciranju čričkov. Po dolini je sopihala težka lokomotiva in vlekla nekaj deset vagonov: takrat, ko jo je smel pobožati po bujnih laseh, ko ji je položil glavo na ramo, prav takrat ga je prešinila žgoča misel.

»Ptičica, tudi ti si iz mesa in krvi!«

Sunkovito jo je zavihtel v travo, toda prav tako sunkovito ga je odrinila, mu primazala dve krepki zaušnici in si v diru izgubila med hišami. Janez si je gladil uho, pomuznjeno smehljal in si dejal:

»Jezus prvič pade pod križem!«

Naslednji dan je Marjeta spet prišla v hmeljišče. In ko je prišel Janez, mu je kar naravnost povedala:

»Ne prodajam telesa, po zaslužek sem prišla!«

Morda je minil še kak mesec, ko je sonce spet tonilo za Dobrovlje in sta oba stala v hmeljišču. Gledala sta se kot prava zaljubljenca, Janez je poiskal njeno roko in potihoma dejal:

»Marjetka, zares te imam rad.«

»Zdaj ti verjamem, takrat pa si se mi skoraj zagnusil. Mislila sem si: mislijo tile savinjski polizanci, da smo sezonke res same trhle bilke. Na vsakem koraku bi nas radi ponižali, češ: mi smo gospodarji tudi vaših teles! Jaz nisem prišla prodajat telesa, po kruh sem prišla, po kruh...«

Odsev modrih oči se je zlil v pisano mavrico večernih barv in mili obrazek je bil kot drhteča vrtnica.

»Janez, četudi nisem Savinjšanka, četudi nimam milijonov?«

»Marjetka! jo je goreče privil na prsi in jo nekajkrat vroče poljubil. Še dolgo sta stala v hmeljišču, gledala sta se in božala, kot se gledajo in božajo

zaljubljeni. Marjetka je prvič spregovorila o domu, ki ga ima na vrhu kozjanskega hribčka, o očetu in materi, o bratih in sestrah. Trije hektarji težavne zemlje in pet repov v hlevu ne daje toliko, da bi vseh osem otrok ostalo na gruntku. Razkropljeni so širom Slovenije, šli so s trebuhom za kruhom. Kadar se vračajo, so vrata vsakemu na stežaj odprta. Zakaj oče in mati sta jih vzgajala v topli ljubezni do vsega, kar je skupaj raslo na griču.

»Si že bil na Kozjanskem?« ga je vprašujoče pogledala.

»Ne, na Kozjanskem pa še res nisem bil,« je odkimal in rahlo zardel.

»Pa pridi enkrat. Videl boš, da je tudi pri nas lepo. Bogataši res nismo, živimo pa vseeno...«

»Marjetka, pusti bogastvo!« se je Janez raznežil. Moje edino bogastvo si ti, Marjetka. Res. Pustil bom očeta in mater, pustil bom grunt. Saj dobim v mestu službo, lepo službo. Pri gradbenem podjetju iščejo šoferja. Čez dan bom vozil avto, ponoči pa bom božal in ujčkal tebe, Marjetka. Veš, to se bo prav kmalu zgodilo. No, kaj me tako žalostno gledaš?«

»Očeta in mater ne smeš zapustiti. In grunta tudi ne. Oče in mati sta te spravila na svet. Rada te imata. In grunt samo nate čaka,« je potihoma govorila Marjetka in se zazrla v večerno zarjo, ki je žarela nekje za Dobrovljami; oznanjala je lep sončen jutrišnji dan. Zapihal je veter in rahlo pozibaval hmeljeve poganjke. Janez in Marjetka pa sta se še vedno držala za roke in vdihovala oster vonj hmeljevega zelenja. Na ozare je pristopicala stara Godnička, suho in trudno roko je položila na čelo, radovedne oči so vrtale med riže že kar bujnega hmelja.

»Ljubezen goji ta hmelj, zato tako hitro raste, je rekla in odšla proti domu.«

Stari Savinjšek je bil kot na trnju. Prišel je v hmeljišče, pograbil železen drog, ga nekajkrat zasadil v prodnato zemljo, naenkrat pa ga je v prsih zapeklo, odvrgel je drog in se na ves glas pridušil.

»Hudič jaha moj svet! Grem in ga poiščem. Mu že pokažem!«

Ogrnil je suknjič in se zapodil med hmeljišča. Hodil je hitro in le skrivaj škilil levo in desno, kako v ravnih vrstah štange stojijo, kako so ponekod končavali s štréfanjem. Na žičnice, ki so se bohotile vmes, še pogledal ni. Grizlo ga je, peklo v duši, kod hodi sin, kje si ustvarja tisti svoj grunt.

»Hej, Savinjšek, kam se ti tako mudi?« so klicali ljudje iz hmeljišč, on pa je rinil naprej, dalje in dalje, obšel je nekaj vasi, ko mu je pohajala sapa in je moral vsaj za trenutek sestiti za živo mejo. Hropel je, si mel roke in se grabil za utrujene prsi.

»Janez, kje si? Oglasi se vendar! Savinjškov grunt te kliče! O, saj bo tvoj, seveda bo. Čigav pa naj bi bil. V dlan ti ga bom položil. Vse je tvoje: njive, travniki, hiša in marof, živina... Janez!«

Pač ni slutil, da je Janez čisto blizu, dober streljaj od žive meje, ki je stara skrivala pred radovedneži. Pred dobro uro je prisopihal s kolesom. In Marjetka ga je že čakala. Natanko ob dveh popoldne so končali z delom na državnem posestvu. Niti južinala ni. Vedela je, da jo čaka Janez. Ni gledal na ljudi, ki so hodili po cesti, prižel je Marjetko in rekel:

»Veš, Marjetka, naš stari je tako siten...«

»Zato si pa tako zgodaj prišel?« ga je vprašala.

Potem sta se lotila hmelja. Štréfanje jima je šlo naglo od rok. Le včasih sta za hip poravnala hrbtenico in se drug drugemu nasmehnila. Tedaj pa se je

za živo mejo prikazala sključena postava Godničke in skoraj ni mogla verjeti očem.

»O, Savinjšek, si pa ti! Janeza iščeš, kaj?«

»Godnička, si ga kaj videla? je hušknil na trudne noge.

»Tamle je njegova žičnica . . .«

»Godnička, tvoja žičnica, kaj?, je zijal.

»Ne, zdaj ni moja. Janez jo ima v najemu. Pa ne bodi preglasen! In deklino ima tudi.«

»Kaaaj?« je Savinjšek razpotegnil obraz in se pognal proti žičnici.

Sprva, ko se je opotekel mimo močnih kostanjevih drogov, ga je prešinila zlobna misel: pograbil bom motiko in spodsekalo do zadnje sadike. Potem pa je zajel sapo in se pognal naprej, dokler se ni ustavil tam, kjer sta se Janez in Marjetka pripogibala k sadežem in prav glasno kramljala.

»Marjetka, to bo moj tretji pridelek!« je rekel Janez.

»Kako si rekel?«

»Ne, to bo najin prvi pridelek!«

»No, tako se lepše sliši. Bom vsaj vedela, zakaj se tako ženem . . .«

»Marjetka!«

Oba sta se v hipu spogledala. Oba sta nekaj slutila. Poravnala sta hrbtenici. Janez je najprej nabrusil Marjetkin nož in nato še svojega. In ko je vtaknil brusilni kamen v osir, se je ozrl in obstal kot vkopan.

»Oče!«

Tudi Marjetka je v mislih ponovila: »To je Janezov oče? Kaj neki mu je, da tako drhti revež? Revež — drhti! Jaz sem morala od doma, morala, Janezu pa ni bilo treba, res ne . . . Janez!«

Stari Savinjšek je stal, gledal zdaj Janeza, zdaj Marjetko. Drhtel je, vse telo se je stresalo, v prsih ga je grabil krč. Potem se je zazrl v hmelj, ki je tako bujno poganjal, v motiko, ki je ležala na zrahljani zemlji. Kakor ranjena zver je poskočil, zgrabil motiko in zamahnil po sadežu. Udarjal je, silovito je tolkel, poganjki so odletavali, pršila se je dobro pregnojena zemlja.

»Uničil bom ta tvoj grunt, vsega bom uničil!« je sikal. Janez pa je stopil k njemu, k svojemu očetu, ga prijel za ramo in mu mirno rekel:

»Oče, ta hmelj je moj!«

Oba sta obstala in se gledala. Janez je šel k Marjetki, prijel jo je okoli bokov, v oči ji je pogledal, v tiste kot nebo modre oči, v katerih so igrale drobne solze.

»Glej, oče, pa tale je tudi moja . . .«

Stari je odvrnil motiko. Rdeče obrobljene oči so mežikale pod košatimi obrvmi, nekaj se je v utrujenih prsih zlomilo, počilo je in ni več vzdržalo. Zguban, s sivimi kocinami porasel obraz je zadrhtel, debela solza si je otirala pot po gubah od pomladnega sonca ožganem obrazu.

»Torej to si mi storil, Janez? . . . Naju si pa sama pustil na Savinjškovem gruntu. Janez!«

To je rekel, se obrnil in kot potolčen lev odhajal po zrahljani riži. Zanašalo ga je, ko da je pravkar izpraznil vrč šmarnice. Nekdaj tako ponosen, samozavesten savinjski hmeljar, kmet s srcem in telesom, se zdaj opoteka kot razvalina kmečkenga življenja. Tudi na ozarah se ni ustavil. Mahal je z rokami in se poganjal naprej, k zemlji upognjen, ves skrušen in strt, razdvojen kot še nikoli v življenju.

»Oče,« je kriknil Janez.

»Oče,« je poklicala Marjetka.

Stari Savinjšek pa je šel svojo pot. Stopal je med njivami in travniki, ljudi se je izogibal. Ni maral, da bi še drugi vedeli, kaj se z njim in s Savinjško-vim gruntom godi. Venomer je ponavljal.

»Sam sem kriv, jaz sem ga od doma pognal... O, prekleta trma!«

Pa so minila leta in se je tudi pri Savinjšku spremenilo. Marjetka in Janez sta najboljša gospodarja daleč okrog. Tudi starima dvema se zdaj bolje godi; mlada je pridna ko mravlja in dobra ko kruh. Janezek je že tudi shodil. Stari je zares srečen, ko vnučka prime za roko in reče:

»No, pojdi, mami in atu poneseva malico!«

»Stali ate, kaj pa delata oci in mami?« sprašuje vnuček.

»Žičnico popravljata. No, kar hitro stopiva!«

OD ŠTAJERSKEGA BATALJONA DO ŠLANDROVE BRIGADE

Čeprav je že mnogo napisanega o slavni zgodovini naše NOV, je prav, da v tem zborniku posvetimo nekaj strani razvoju naših enot, ki so nosile ime našega velikega rodoljuba, komunista in borca za svetle ideale delavskega razreda, narodnega heroja Slavka Šlandra. Prav je tako tudi zato, ker ima znana slovenska udarna brigada »Slavka Šlandra« svoj domicil v občini Žalec in ker vemo, da so jo sestavljali v pretežni večini »Štajerci« in ker letos mineva 30 let od njene ustanovitve.

Uvodoma menim, da je prav, da nanizam nekaj dejstev, ki so neposredno povezana s kasnejšim rojstvom Šlandrove brigade. Julija meseca 1941 se prične splošna vstaja narodov Jugoslavije in tako tudi v osrčju »tretjega rajha« vzniknejo prve borbene enote. Prav v tem mesecu so ustanovljene: 20. julija celjska četa, 26. julija savinjska, 30. julija ali 1. avgusta je bila ustanovljena revirska četa in prav tako v tem času pohorska ali ruška četa. Ne bom opisoval borbene dejavnosti ustanovljenih čet, pač pa naj omenim le to, da je celjska četa skoraj v celoti padla v dobrem mesecu dni od svojega nastanka in da je bila svoj zadnji boj avgusta meseca na Resevni pri Šentjurju.

Avgusta se za skupne akcije že združita savinjska in revirska četa ter izvedeta 24. avgusta prvo oboroženo akcijo, napad na »Werkschutzkomando« v Zabukovici. Bilo je še več skupnih akcij, toda mislim, da je važen trenutek, ko se ustanovi I. štajerski bataljon, ki že ob ustanovitvi dobi tudi ime po Slavku Šlandru; ta je bil pred tem ustreljen v Mariboru. Po nalogu Glavnega štaba NOV in POJ za Slovenijo je prišel septembra 1941 na Dobrovlje Franc Rozman-Stane, znani španski borec, z nalogo, da formira močnejšo enoto iz vseh treh preostalih čet, ki so še delovale: savinjske, revirske in pohorske. Bataljon je bil ustanovljen v dneh 5. in 6. oktobra na Grmadi nad Šoštanjem. Komandant I. štajerskega bataljona postane Franc Rozman-Stane, njegov namestnik Jože Letonja-Kmet, dotedanji komandir savinjske čete, komisar bataljona pa Boris Čizmek-Bor; v ožji štab še spadata komandirja revirske in pohorske čete Rudi Knez-Silas in Miha Pintar-Toledo.

V noči 7. oktobra je napadel bataljon mesto Šoštanj, ga zavzel, likvidiral nekaj izdajalcev in uničil skladišče lesa, razbil nemške napisne table ter izpraznil nekaj trgovin in se šele okrog tretje ure zjutraj umikal iz Šoštanja. To je bilo prvo mesto v Sloveniji, ki je bilo v rokah partizanov, pa čeprav le za nekaj

ur. Ta akcija je imela ogromen odmev širom nemškega »rajha« in je dvignila moralo ter zavest našemu ljudstvu. Za tem se vrsti še niz raznih borbenih akcij, vendar naj omenim le dve najpomembnejši.

26. oktobra je vodil bataljon prvo frontalno bitko pri Sv. Katarini na Dobroveljah. Bataljon je štel okrog 60 borcev; napadlo pa ga je 300 pripadnikov policije in žandarmerije zaradi tega, ker je v minuli noči bataljon izvršil znano akcijo in sicer likvidacijo veleposestnika Čmaka v Gomilskem. Bataljon je v štiriurni bitki odbil vse nemške napade, pri čemer ni utrpel niti enega ranjenega ali mrtvega, medtem ko so Nemci imeli precejšnje izgube tako v mrtvih kot ranjenih. Po tej bitki je znan znameniti »brežiški« pohod, ki je trajal od 26. oktobra do 7. novembra. Marš gre z Dobrovelj do Griž, kjer bataljon dva dni počiva pri znanih kmetih: Naprudniku, Novaku in Kajtni. Pot nadaljuje ob Savinji preko Lopate do Dramelj, kjer se zadrži čez dan, nato pa nadaljuje pot preko Ponikve ob južni železnici; 1. novembra se znajde v globokem snegu pri Sv. Heleni pri Slivnici, kjer se spopade z nemško soldatesko. V tej bitki padejo štirje borci, med njimi znana komunista Angel Besednjak-Don iz Pohorske čete in Peter Šprajc-Jur, doma iz Migojnic. Kljub globokemu snegu in lakoti bataljon nadaljuje pot na Bohor, toda dalje proti Bizeljskemu je pot nemogoča. Snega je zapadlo nad meter, vse zveze so pretrgane, kajti 31. oktobra gestapovci zaradi izdajstva presenetijo v slaščičarni »Rugo«, sedaj NA-NA v Celju, glavnega kurirja Iva Melanška-Ubo in Miloša Zidanška. Zidanšek se reši, Ubo pa zadet od strelav pade v bližini gostilne Meštrov nasproti Starega piskra. Ranjen v bolnici umre, toda pri njem najdejo maršruto bataljona; zato Nemci sleda še toliko lažje bataljonu, izdajala pa ga je tudi globoka gaz v snegu. Bataljon ni uspel priti na Bizeljsko, kjer bi moral začeti z akcijami, da bi preprečil množično izseljevanje obsojencev in naseljevanje kočevskih Nemcev. Zaradi navedenih dejstev izda Stane na Bohorju nalogo, da se bataljon obrne nazaj proti Savinjski dolini, kar mu kljub mrazu, lakoti in hudi utrujenosti uspe in zabriše sled Nemcem. Borci prekoračijo Savinjo pri Rimskih Toplicah in se 7. novembra zjutraj znajdejo zopet pri svojih kmetih v Grižah.

Že v tem času se dostikrat ponavlja tudi ime Šlandrov bataljon namesto Štajerski, kajti vedno bolj živo je tlela misel na znamenitega revolucionarja Slavka Šlandra, ki je bil ustreljen 24. oktobra. Kratkotrajno, to ime preide na bataljon čisto spontano, čeprav se poleg tega imena še dostikrat sliši ime Savinjski bataljon. Po prihodu v Griže izda čez nekaj dni tovariš Stane komandirjem čet nalogo, da se bataljon razdeli na manjše skupine in na ta način skuša preživeti najtežje obdobje zime od novembra pa do februarja 1942. leta.

Borci so se razkropili od Šaleške doline do Mrzlice in Zasavskih hribov ter do Dobrovelj. Med skupinami je stalno obstajala kurirska zveza. Komandant Stane pa je odšel v Ljubljano oziroma na Dolenjsko poročat glavnemu štabu Slovenije o položaju in težavah na Štajerskem, ki je bil eden najtežjih že od samega začetka vstaje pa, lahko trdimo, tudi vse do konca vojne. Borcev je bilo malo, ogromno prebivalstva so Nemci izselili, vrstile so se množične aretacije in streljanje prvih talcev, vsaka vas je skorajda imela nemško žandarmerijsko ali policijsko postojanko. Že do decembra 1941 pade nekaj najboljših političnih aktivistov in mnogo simpatizerjev zaradi znanega izdajstva dezerterja Ernesta Divjaka iz Žalca ter Frica Malusa iz Migojnic, ki je bil iznenada aretiran in je klonil pod gestapovskim bičem. Spomladi 1942 pa ta udarec še

podkrepi velika izdaja Franca Grila-Čemberleina, ki so ga Nemci ujeli v bunkerju kot političnega aktivista, doma iz Prebolda.

Glavno poveljstvo NOV v Sloveniji je že v mesecu novembru 1941 ustanovilo iz nekaterih dolenjskih čet bataljon, ki naj bi ne bil kot operativna enota vezan samo na določen teren, ampak naj bi bil čim bolj gibljiv in naj bi šel v pomoč štajerskim partizanom. Za komandanta tega, tako imenovanega II. štajerskega bataljona je bil imenovan Franc Rozman-Stane, za komisarja Dušan Kveder-Tomaž, za namestnika komandanta in partijsko delo pa Peter Štante-Skala. Ta II. štajerski bataljon bi moral priti čez Savo že decembra 1941, toda razni zapetljaji in borbe so mu to preprečili. (Op. p.: Te zadeve so podrobno opisane v knjigi II. grupa odredov, ki jo je napisal Ivan Frlež.)

Petega aprila 1942 pa je bila na Kremenjku na Dolenjskem slovesnost borcev 2. bataljona (ki je prerastel v mogočno enoto), na kateri so prebrali ukaz Pokrajinskega poveljstva štajerskih partizanskih čet o ustanovitvi prve partizanske brigade, ki so jo sestavljali trije bataljoni. Bivši komandni štab 2. bataljona postane štab brigade, za komandante bataljonov pa so določili nov poveljniški kader. V ta sestav je všteti kot prvi bataljon že obstoječi I. štajerski bataljon ali Šlandrov bataljon, ki se je aprila 1942 ponovno formalin okrepil z novimi borci iz revirjev in Savinjske doline ter je štel preko sto borcev. To je bila dejansko prva slovenska brigada, ki je bila ustanovljena za 1. in 2. proletarsko brigado v Jugoslaviji na ukaz vrhovnega poveljstva NOV in PO Jugoslavije. Ta brigada, ki se nekaj dni po ustanovitvi nato preimenuje v II. grupo odredov, bi morala takoj kreniti na Štajersko. Res je krenila na pot, toda takoj so se ti bataljoni zapletli v hude boje na Jančah, Pugledu, okolici Grosuplja, pa ob italijansko-nemški meji, kasneje pa še na področju Krima, Notranjske in Gorenjske. Kratkoterminalno, II. grupa odredov gre iz boja v boj in skuša na vsak način izsiliti prehod čez Savo na Štajersko. Po nepopisnih naporih in žrtvah se končno prebijeta na Štajersko šele septembra 1942 preko Karavank in Kamniških planin le dva bataljona; Krajnčev bataljon je prišel preko Stola—Železne kaple naravnost na Pohorje. To je bil tudi prvi bataljon, ki je vodil bitko z Nemci v osrčju Slovenske Koroške.

Tako imenovani Simonov bataljon pa se je preko kamniških planin prebil na Dobrovlje. Od vsega števila borcev, ki so bili ob formiranju brigade postrojeni na Dolenjskem, je prišlo na Štajersko le okrog 150 borcev. Na Dobrovljah so s priključitvijo I. štajerskega bataljona izvedli reorganizacijo enot. Predvsem so štajerske borce dodelili novim enotam zaradi izkušenosti na tem terenu in poznavanja tukajšnjih razmer. Tako nastane po sestavu II. grupe odredov: I. savinjski bataljon, ki ga kličejo tudi Simonov bataljon po njegovem komandantu, vendar med štajerskimi borci še vedno prevladuje ime Šlandrov bataljon, ker je ta bataljon ostal na področju delovanja prejšnjega I. štajerskega bataljona, Pohorski ali Krajnčev bataljon oziroma kasneje Gregov bataljon, Kozjanski bataljon in Kamniško-zasavski bataljon, ter nekaj manjših operativnih čet, med njimi znana Veličkova četa, ki je operirala v spodnji Savinjski dolini, in Mirkova četa (Lado Letonja), ki je že delovala na področju Koroške.

II. grupa odredov je odigrala izredno pomembno vlogo v obdobju od leta 1942 pa vse do spomladi 1943, ko preraste partizansko gibanje v vedno večje enote in se ustanovi za področje Štajerske t. im. IV. operativna zona. Leto 1943 je znano za slovensko narodnoosvobodilno gibanje po tem, da se hitro večja šte-

vilo aktivnih borcev in seveda temu sledi tudi formiranje novih partizanskih enot. K temu pripomore kasneje še kapitulacija Italije. Že spomladi 1943 ustanovijo štiri prve slovenske brigade na Dolenjskem. V tem času je tudi pri nas na Štajerskem bilo spomladi 1943 preko 500 borcev, ki so v svojih bataljonih in četah operirali od Sotle do Koroške in od Pohorja do Save. Največ stika sta vedno imela Kamniško-zasavski in Savinjski bataljon, zato se že takrat večkrat pojavlja ime oziroma govori o Kamniško-savinjskem odredu. Znano nam je, da nam je v tem težkem obdobju padel 7. januarja 1943 ves Pohorski bataljon, na Kozjanskem pa Srečova oziroma Miloševa četa iz sestava I. kozjanskega bataljona. Kljub temu je spomladi močan dotok novih borcev iz vseh krajev Štajerske in pojavljajo se že tudi množično dezertjerji iz nemške vojske.

Z naredbo Vrhovnega štaba NOV in POJ se 6. avgusta 1943 formira VI. narodnoosvobodilna brigada z imenom Slavka Šlandra na Šipku, ali točneje nad Gaberjem v Črnem grabnu — blizu glavne ceste Ljubljana—Celje.

Brigado tvorijo trije bataljoni: Kamniški — Matije Blejca-Matjaža, Zasavski — Lojzeta Hochkrauta, Savinjski — Slavka Šlandra.

Brigada je štela ob ustanovitvi ca. 700 borcev, od tega okrog 300 starih prekaljenih borcev.

Komandni sestav je bil takle: komandant brigade Janko Sekirnik-Simon, polit. komisar Mitja Ribičič-Ciril, pomočnih polit. komisarja Jože Berkopec-Mišel, nač. štaba Franc Poglajen-Kranjc.

Komandant Savinjskega bataljona postane Alojz Pacek-Platina, katerega je do tedaj zvesto vodil Janko Sekirnik-Simon.

O Šlandrovi brigadi je izšla posebna knjiga »Šlandrovci«, katero je napisal Ivo Lipar-Iztok, ki temeljito in kronološko opisuje vse dogodke in borbe od dneva ustanovitve pa do osvoboditve, opisuje boje, trpljenje, zmage in uspehe.

Moj namen ni, da opisujem zgodovinska dejstva, ki so že dobro opisana. Menim pa, da v tem zborniku pripada posebno mesto naši znameniti Šlandrovi slovenski udarni brigadi, ker ima svoj domicil v občini Zalec in Mozirje. Ta brigada je vodila hude in krvave boje na vsem področju Štajerske in na Dolenjskem ter se je kot posebna enota izredno odlikovala po sestavu XIV. divizije, še posebno pri osvobajanju Zgornje Savinjske doline leta 1944. Šlandrovci so v izredno žilavi borbi 11. in 12. septembra 1944 uničili zadnjo in najmočnejšo nemško postojanko v Mozirju. Zajeli so preko 200 vermanov iz nemške policije ter nemškega komandnega kadra. Zg. Savinjska dolina postane svobodni teritorij od Letuša do Černivca in Logarske doline. Od julija pa vse do srede decembra je to področje svobodno, šele takrat Nemci z ogromnimi silami navalijo s svojo ofenzivo na to področje, kajti pričeli so si pripravljati pot za umik proti Avstriji. Naša jugoslovanska armada je Nemce ter drugo quislinško drhal, katero so tvorili četniki, ustaši, vlasovci in drugi, že gonila preko Srema, Prekmurja, Črnogorskega primorja ter ostalih predelov domovine. In tako se je bližal hitro neizprosni konec velikemu nemškemu rajhu. Vprašanje je bilo le še nekaj mesecev do končnega poraza.

Ob zaključku naj navedem še to, da je Šlandrova brigada bila tista, ki je 6. in 7. maja 1945 osvobajala naše črne revirje Zagorje — Trbovlje; 9. maja je že bila na položaju v Zg. Savinjski dolini, v Radmirju, od koder je pričela pohod proti Celju in 10. maja so Šlandrovci v osvobojenem Celju razoroževali Nemce, domobrance in četnike.

Epopėja Šlandrove brigade se zaključi na naši Slovenski Koroški, kjer Šlandrovci bijejo zadnje boje z ustaši in četniki ter drugo drhaljo, pri Mežici, Lipici na Koroškem, Črni in Dravogradu. Svoj bojni pohod zaključijo šele 20. maja, ko dokončno utihnejo poslednji strelji na Koroškem. Vendar pa so tako Šlandrovci kot ostale enote naše JLA morale zapustiti Slovensko Koroško zaradi zavezniškega sporazuma.

OB 90-LETNICI SAVINJSKEGA SOKOLA

Decembra 1972 je TVD Partizan v Mozirju s svečano akademijo proslavil 90-letnico organiziranega delovanja telesne vzgoje. Da bi lahko bralec spoznal pravo vrednost tega visokega jubileja, bom poskušal v tem sestavku zbrati nekatera zgodovinska dejstva, uporabiti pa bom moral tudi vse lokalne vire, zapiske in izjave starih Mozirjanov ter redke ohranjene dokumente, da bi lahko bil celoten oris dogodkov čim bolj stvaren in verodostojen.

Bogata in vsestranska društvena dejavnost v Mozirju v letih od 1874 do 1893 je bila bolj ali manj odraz močne politične razgibanosti v slovenskem javnem življenju, zlasti še, ko se je začelo ustavno življenje v letu 1860. Starejša generacija iz burnega leta 1848 in mladi, ki so komaj nastopili, so imeli obilo skupnih ciljev: družabno in literarno, zlasti pa še politično prebujanje naroda. Veliko vlogo pri taki aktivnosti takratnih naprednih Slovencev so v 60. letih igrala društva. Leta 1861 so v Mariboru, Celju, Trstu in Ljubljani zaživele čitalnice in leto za tem Južni Sokol v Ljubljani. To pa je zganilo ljubljanske Nemce. Zaradi čestih spopadov med pripadniki Južnega Sokola in »turnarji« je leta 1867 vlada razpustila društvo Južni Sokol. Toda že prihodnje leto je bilo ustanovljeno novo telovadno društvo Sokol, kateremu so sledila še druga. Za ta čas je bila značilna močna aktivnost nemštva in še močnejše prizadevanje naprednih slovenskih sil, ki so preko raznih oblik združevanja zbirali sile za borbo proti svojim nacionalnim nasprotnikom.

V tako razgibanem političnem ozračju je stalo Mozirje izredno čvrsto in tudi aktivno na pozicijah slovenstva. Mozirjani so dokazali to svojo aktivnost s tem, da so ustanovili:

- leta 1874 Gornjesavinjsko posojilnico,
- leta 1877 Narodno čitalnico,
- leta 1882 Savinjskega Sokola,
- leta 1887 Gasilsko društvo,
- leta 1888 Podružnico Ciril-Methodove družbe,
- leta 1892 Olepševalno društvo in
- leta 1893 Planinsko društvo.

Ne glede na to, da je vsako od njih poleg svoje ožje strokovne aktivnosti prispevalo svoj delež k dviganju nacionalne zavesti v tem delu naše ožje domovine, bom poskušal tu bralca seznaniti z nekaterimi zanimivimi podatki o rojstvu, rasti, delu in življenju telovadne organizacije v Mozirju.

Viri za zgodovinski oris te dejavnosti v Mozirju so kaj skromni. Temu se ni čuditi, če pomislimo, da arhiv nikoli ni imel svojega varnega kotička, zlasti pa še ne v času obeh vojn, ko je bilo treba z arhivom begati iz skrivališča v skrivališče. Zato celotna podoba dogodkov ne bo mogla biti popolna.

Prva telesnovzgojna organizacija v Mozirju in tudi na Štajerskem je bila rojena leta 1882 pod imenom Savinjski Sokol. O tem vemo tole:

Že pred letom 1882 je prihajal v Mozirje na letovanje znani zagrebški zdravnik primarij dr. Josip FON s svojo ženo. S tem, da je vsako leto napotil mnogo svojih najodličnejših pacientov na poletni oddih v Mozirje, je mnogo pripomogel k slovesu Mozirja kot letovišča s svežim planinskim zrakom in prijetnimi kopelmi v Savinji. Dr. FON pa je bil v Mozirju tudi prvi propagator jugoslovanske ideje in pobudnik, ki je vcepil mozirskim narodnjakom misel, da ustanove Sokola. Dr. FON je bil namreč prvi starosta zagrebškega Sokola.

Seme je padlo na rodovitna tla toliko laže, ker je dr. Fona podpiral drugi mozirski letoviščar, Vekoslav LEGAT, tiskar in narodni agitator iz Ljubljane.

Na pobudo teh dveh mož so se leta 1881 zbrali rodoljubi: Jože LIPOLD, Anton GORIČAR, Josip PIRŠ, Ivan VRANKOVIČ, Jakob ŠKOFLEK, Ivan KLEMENAK — vsi iz Mozirja, dalje okrajni tajnik Ivan GABRŠEK, Franc ŠENTAK iz Vranskega, Josip PAUER, PRISLAN in PUNCER iz Braslovč ter ustanovili pripravljalni odbor. Ta je sestavil pravila, ki jih je cesarska namestnija v Gradcu odobrila 29. maja 1882, ustanovni občni zbor pa je bil 8. septembra istega leta. Tako je bil ustanovljen Savinjski Sokol, ki bi naj zajel ves savinjski okraj skupaj s takratnim nemčurskim Celjem in Šoštanjem. V vsem okraju sta bila vpisana 202 člana. Zelo zanimiv je zapissek, da sta bila na ustanovnem občnem zboru izvoljena za častna člana dr. Josip FON in dr. Josip Juraj STROSSMAYER, ustanovitelj Jugoslovanske akademije znanosti in umetnosti, leta 1906 pa tudi Franjo ŠTIFTAR, bivši univerzitetni profesor v Kalugi na Ruskem, rodom iz Solčave, ter zaslužni član Savinjskega Sokola Marko LIPOLD.

Prav zanimivo je tudi listati po blagajniški knjigi, ki se je na vso srečo ohranila še iz časov, ko se je snoval Savinjski Sokol. Prvi vpis v to knjigo je opravil takratni blagajnik Ivan VRANKOVIČ dne 4. marca 1882, ko je »za korešpodenco in papir« izdal 1 goldinar in 21 kron. Prvi večji dohodek pa je vpisan že 27. maja istega leta, ko je »gospod Jože LIPOLD daroval« 30 goldinarjev. Še bolj zanimiv pa je vpis dohodka 65 goldinarjev, ki jih je za vstopnino vplačalo 65 prvih pripadnikov Savinjskega Sokola dne 29. maja 1882. Naj dobesedno povzamem ta vpis:

Sledeči gospodje »Sokoli« vplačali vstopnino: Joža Lipold, A. Goričar, I. Turnšek, I. Pirš, I. Gradišnik, I. Klemenak, I. Šip, I. Blaž, I. Vrankovič, A. Rakun, I. Milavec, A. Strigl, E. Vošnjak, M. Tajnik, Fr. Goričnik, I. Medved, M. Levstik, Iv. Prislan, R. Škoflek, Iv. Lipold, I. Prislan, Fr. Brišnik, Ant. Mlinar, Fr. Majar, C. Dobovišek, A. Jeraj, A. Turnšek, Fr. Deleja, Jos. Deleja, M. Košir, F. Deleja, Fr. Kocjanc, F. Ludwig, I. Podbregar, I. Škruba, V. Lončar, Iv. Vošnjak, I. Kralj, Fr. Vošnjak, M. Pirtušek, R. Wotruba, Iv. Dvornik, Fr. Novak, Fr. Križan, M. I. Lipold, Jož. Willinbartk, Ant. Žagar, M. Šmid, Miloš Šmid, Ž. Laykouv, Fr. Matjaš, K. Krefel, A. Ludwig, Jož. Dolinar, Fr. Cukala, Iv. Ahat, Fr. Hlačun, M. Puncer, Fr. Rauscher, Seb. Bohinec, Josip Pauer.

V naslednjih mesecih je vpisanih še ca. 150 imen članov in simpatizerjev društva, med njimi zelo vidni politični in javni delavci kot Mihael Vošnjak, dr. Josip Sernec in drugi.

Dve leti po ustanovitvi društva, tj. leta 1884, je bilo razvitje prapora, ki je bil izdelan v Pragi. Mozirski kronist Žiga LAYKAUF je zapisal, da je bila to izjemna slovesnost sredi trga, ki ji je prisostvovalo preko 2000 ljudi, med njimi tudi delegacije z Zagreba, Gorice, Trsta, Ljubljane in celo iz Prage, pa še Slovensko pevsko društvo iz Ptuja, »Slavec« iz Ljubljane, »Lira« iz Kamnika, itd. Slovesnost je bila pred kapelo sredi trga. Slavnostni govor je imel starosta in župan Jože LIPOLD, kumica je bila Celjanka VASIČEVA, prapor je blagoslovil braslovški dekan BOHINEC, zastavonoša pa je bil neki orjak iz Luč.

Prapor je bil izredno delo čeških umetnikov — obrtnikov. Nad sokolskim grbom je krona, podobna srbski. Zato je cesarska namestnija v Gradcu odredila konfiskacijo krone, vendar je niso dobili, ker so jo pravočasno odstranili in skrili. Na praporu se je pojavila spet šele leta 1918 ob sokolski slavnosti v Čakovcu, kjer je sodelovala številna delegacija mozirskih »sokolov«.

Znano je, da so bila v tisti dobi s čitalnicami v tesni zvezi, ali pa so celo iz njih izšla razna druga društva. Nikjer pa ne beremo, da bi bil Sokol matica za kako drugo društvo. Izjemo dela Savinjski Sokol, znotraj katerega je kot nekaj oddelek delovalo gasilsko društvo od leta 1887 do 1898.

Podoba tega zgodovinskega obdobja, v katerem je igral Savinjski Sokol tako pomembno vlogo zlasti kar zadeva buditev nacionalne zavesti, pa ne bi bila popolna, če ne bi zapisali, da je bila pripadnost Mozirjanov slovenski in vseslovanski ideji že v 60. letih močno poudarjena. O tem priča udeležba na taboru v Žalcu 9. avgusta 1968. Kronist piše, da so bili na tem taboru zastopani Mozirjani polnoštevilno. Vozili so se na lepo okrašenih vozovih, s katerih so plapolale slovenske trobojnice.

Še lepši dokazi narodne zavednosti Mozirjanov že po zaslugi Sokola, čigar glavna naloga je bila poleg telovadbe tudi narodna prebujanje, pa so se ohranili iz 90. let. O tem je pokojni Franc HRIBERNIK v svojih spominih zapisal tole:

Na večer pred praznikom Cirila in Metoda leta 1893 v Mozirju za tiste čase zelo nenavadna narodna slavnost: po trgu je šla godba, pevci so prepevali narodne pesmi, a po hribih okrog Mozirja so goreli kresovi.

Dober mesec nato je bila druga podobna prireditev. Dne 14. avgusta, tj. štiri dni pred cesarjevim rojstnim dnevom, so postavili pri lipi sredi trga visok drog in obesili nanj veliko slovensko trobojnico. Mnogo let je vihrala vrh droga in oznanjala vsem, da je Mozirje odločno naroden trg. To pa potrjujejo tudi verzi, ki jih je leta 1894 ob svojem odhodu iz Mozirja takole zapisal Anton AŠKERC v trško spominsko knjigo:

*»Mozirje, ti biser Savinjske doline,
ostani ponos mi slovenske očine!
Kot tvoje planine uvek trdno stoj,
ko bije za dom in svobodo se boj!«*

V začetku tega stoletja je delo v Sokolu zamrlo. Temu se ne bomo čudili, če vemo, da sokolska društva vse do leta 1905, ko je bila ustanovljena Slovenska sokolska zveza, niso bila povezana, temveč je vsako hodilo svojo pot.

Skupina
članov
mozirskega
Sokola
1919

Slovenska sokolska zveza ni povzročila samo, da so začela rasti nova društva, temveč tudi, da so oživila nedelujoča. Med temi je bilo tudi mozirsko, a glavno zaslugo za to imajo: trgovec Rudolf PEVEC, učitelj Radivoj Franc TUŠAK in trgovski pomočnik Avgust KRAIGHER.

Iz pisma, ki ga je 90-letni Franc TUŠAK pisal 2. septembra 1972 (nekaj mesecev pred svojo smrtjo) svojemu prijatelju, učitelju Franju VAJDU, povzemam nekatere zanimive podatke. Takole je zapisal: »V Mozirje sem prišel po protekciji 1. aprila 1904. S trgovcem Rudolfom PEVCEM sva si takoj segla v roke in ob pomoči prizadevnega Avgusta KRAIGHERJA oživila Sokola na pobudo vrle narodnjakinje Josipine BLAŽ, p. d. Tratnikove. Za starosto je bil

Igralci in igralkе v Jurčičevem Desetem bratu v režiji učitelja Fr. Hribernika (srednji v zadnji vrsti)

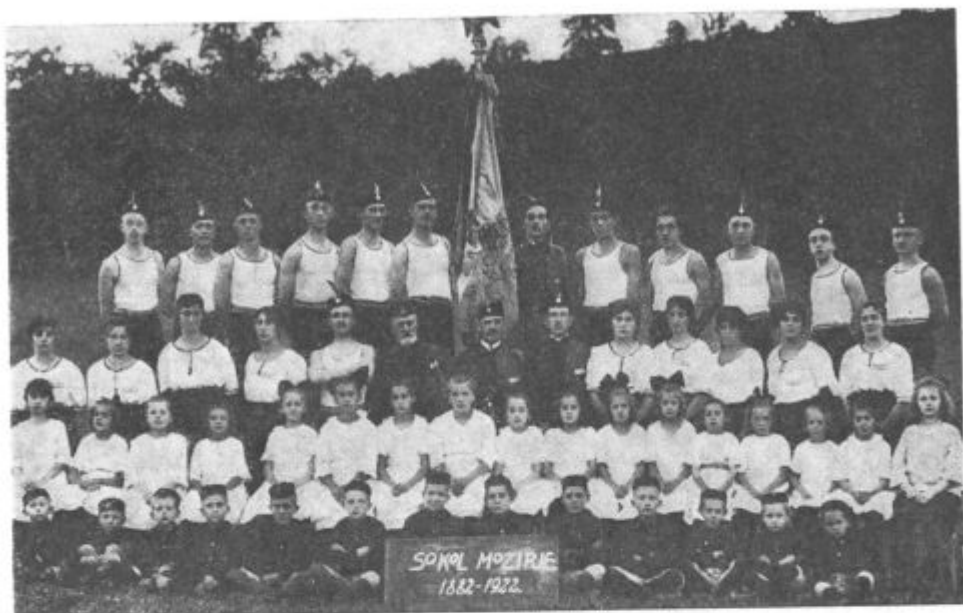
izvoljen PEVEC, za blagajnika in tajnika jaz, za načelnika pa Avgust KRAIGHER. Telovadno sobo smo imeli sprva pri STRMSKU, p. d. Kolencu, pozneje pa pri sodavičarju Antonu MIKLAVCU, p. d. Kraherlu. S prireditvami smo dobili toliko gotovine, da smo si kupili bradljo in drog. V ta namen sem tudi napisal brošuro »Zdrav duh v zdravem telesu«, ki je dala precej denarja. V moji dobi je Savinjski Sokol poleg lokalnih nastopov sodeloval tudi na vsesokolskem zletu v Zagrebu, kjer je deset naših telovadcev nastopilo pri prostih vajah, nekateri pa tudi na orodju.«

Toliko iz spominov Franca TUŠAKA.

Med prvo svetovno vojno je delo v Sokolu počivalo, potem pa zopet oživel, toda v novem vzdušju, ko ni bilo treba posebej skrbeti za narodno prebujo in krepitev narodne zavesti. Omenjeno naj še bo, da se je po vojni (1919) Slovenska sokolska zveza umaknila Sokolski zvezi Srbov, Hrvatov in Slovencev.

Ob prehodu v novo dobo leta 1922 je praznoval Mozirski Sokol (tako se je Savinjski Sokol med tem preimenoval) svojo 40-letnico. Ob navzočnosti mnogih deputacij je slavlje poteklo zelo slovesno. Posebno lepa je bila telovadba, ki se je zaključila s popoldansko veselico v parku ob Savinji.

Proslava 50-letnice društva 26. junija 1932 pa je po svojem obsegu in kvaliteti presegla vse dotakratne prireditve v Mozirju. Poleg visokega predstavnštva oblasti so s številnim članstvom sodelovala sokolska društva iz Celja, Braslovč, Velenja, Šoštanj, Šmartnega ob Paki, Polzele, Orle vasi, Tabora,

Pripadniki mozirskega Sokola ob 40. obletnici

Prebolda, Zabukovice, Žalca, Petrovč, Šempetra, Gornjega grada in Rečice. Poleg tega je bila tu še velika množica občinstva od blizu in daleč. Ko se je dolga povorka ustavila pred odrom sredi trga, se je zvrstilo šest govornikov, ki so poudarjali, da je bil Mozirski Sokol vseh 50 let svojega obstoja tako zvest budnik narodne zavesti in čuvar narodnih svetinj, da je ostalo Mozirje tudi v časih najhujšega avstronemškega pritiska odločno slovensko in ni bilo treba ob prevratu leta 1918 v Mozirju ničesar spreminjati, ker je trg od nekdaj imel in tudi znal ohraniti svoje nacionalno lice.

Višek je dosegla proslava pri popoldanskem javnem telovadnem nastopu na novo splaniranem sejmišču, ki se ga je udeležilo skupaj okrog 500 članov, članic, naraščaja in dece. Nastopila je tudi celjska vzorna orodna vrsta. Telovadbi je navdušeno sledilo preko 3000 ljudi. Izmed ustanoviteljev Mozirskega Sokola je mogla zbrana množica še pozdraviti: Antona DELEJO, p. d. Žekarja, Pavla NOVAKA, Florjana SMODISA, p. d. Brezovnika in Franca ZADNIKA. Pozornost je vzbujala tudi častitljiva pojava Ivana LIPOLDA, ki je bil vseh 50 let aktiven član Mozirskega Sokola. Po javni telovadbi se je razvila v parku poleg sejmišča prosta zabava, ki je trajala vse do belega dne.

Odlično uspelo slavje je prineslo Mozirskemu Sokolu zaslužen moralno zadoščenje pa tudi gmotni uspeh, ki ga je bil prav takrat zelo potreben.

Že prejšnje leto, tj. 1931, je sklenila trška občina, da bo zgradila namesto starega rotovža novo občinsko hišo. Pripravljeni so bili že načrti in dobršen del materiala (opeka, les), toda gospodarska kriza, ki je preplavila v tem letu ves svet, je onemogočila predvideno delo. Zato pa je meseca julija 1932, torej v jubilejnem letu, začel Sokol ob izdatni pomoči Sokolske zveze Srbov, Hrvatov

Govekarjevi Legionarji — otvoritvena predstava na novem odru v Sokolskem domu
v režiji D. PREDANA 1935

in Slovencev, Mozirske občine, Gornjesavinjske posojilnice in številnih drugih simpatizerjev graditi telovadnico. Delo je naglo napredovalo, tako da je bila stavba sredi oktobra že pokrita. Naslednje leto so telovadnico dokončali in pričeli z dozidavo gledališkega odra z malo dvorano. Leta 1934 je bil dom zgrajen in 22. julija svečano odprt. Ob tej priliki je bil na sejmišču telovadni nastop, prapor pa je dobil nov trak. S sejmišča je šla množica telovadcev in gledalcev pred dom ter prisostvovala otvoritvi po srezkem načelniku M. KANDRIČU. Prosta zabava po končanem oficialnem delu je bila prvič na dvorišču novega doma, ples pa v dvorani.

Tako je dobilo Mozirje dom telesne vzgoje, pozno sicer, a vendar. Pri tem si je nabral največ zalug prerano umrli takratni starosta Sokola Jože TROGAR, ki je neumorno zbiral sredstva, nadziral gradbena dela in pozneje čuval novo ognjišče Sokola z zgledno prizadevnostjo.

Da bi bil pomen lastne telovadnice še bolj razumljiv, naj poudarim, da so bili pogoji za telesnovzgojno delo naših prednikov v Mozirju zelo primitivni. Za nastope v raznih krajih širom Slovenije pa tudi v Zagrebu, Čakovcu, Beogradu, Pragi in drugod so mozirski telovadci vadili po raznih dvoriščih, vrtovih in gospodarskih poslopih (marofih). Iz zapiskov učitelja Franja VAJDA in zapisanih spominov pokojne Marice PEPELNAK roj. Blaž, je mogoče povzeti, da je bilo prvo telovadišče (samo poleti) nekaj let pri Josipini BLAŽ, p. d.

Tratnikovi, na vrtu za kegljiščem. Pozneje je dal starosta Jože LIPOLD za telovadišče na razpolago svoj marof (danes Majerholdov). Za tem so telovadili še pri STRMSKU, p. d. Kolencu (tam, kjer je današnji hotel Turist) in v prvem nadstropju nad sedanjo zadružno mesnico sredi trga, dokler si niso končno leta 1906 uredili prvo »pravo« telovadnico z drogom in bradljo na marofu soda-vičarja Antona MIKLAVCA, p. d. Kraherla.

Prav zato je novi Sokolski dom s telovadnico in odrom pomenil pravo prelomnico v kvaliteti, organiziranosti in vsestranosti telesnovzgojnega dela v Mozirju tja do druge svetovne vojne. K temu zgodovinskemu pregledu bi sodil tudi popoln seznam starost društva, vendar ga, žal, ni mogoče več postaviti.

Prvi starosta je bil ustanovitelj društva Jože LIPOLD, in sicer od leta 1882 do svoje smrti leta 1890. Trgovec Rudolf PEVEC je fungiral kot starosta od leta 1904 do prve svetovne vojne in še nekaj let po njej. Njega je nasledil Lojze PODKUBOVŠEK, uslužbenec politične ekspoziture v Mozirju, in sicer približno od leta 1921 do 1924. Za njim so se kot staroste izmenjali še: učitelj Franjo VAJD (1924—1925), trgovec Tone FEDRAN, posestnik Franc BABIN ter sin ustanovitelja društva Ivan LIPOLD, dokler ni leta 1930 nastopil Jože TROGAR, ki je uspešno starostoval do okupacije leta 1941.

Zadnje desetletje (1930—1940), ki je v delovanju društva pomenilo pravo renesanso zlasti na področju masovnosti v telesni vzgoji, pa ne bi moglo biti tako uspešno, če ne bi z društvom živela in delala še cela vrsta entuziastov. Naštetjem naj samo nekatere: dolgoletni načelnik Ivan BLAŽIČ, vodja odrske dejavnosti in društveni prosvetar Drago PREDAN, prizadevne vodnice in vodniki telovadnih oddelkov Fanika MUTEK, Erna PEVNIK, Lea PREDAN, Mici MIKLAVC, Meri GORIČAR, Terezija KOKOŠINC, Pavla TROGAR, Ivo ČERIN, Bojan KARČE, Slavko KLEMENČIČ in drugi.

Vse od ustanovitve se je Sokol poleg telovadbe ukvarjal tudi z odrsko dejavnostjo ter prirejanjem maškarad in podobnih zabav. Na razpolago pa so nam zelo skopi podatki. Vemo le to, da so v dvorani pri Vasletu (pozneje pri Kampjutu) igrali 1. januarja 1919 »Desetega brata«, ki ga je režiral učitelj Franc HRIBERNIK, kmalu za tem pa še veseloigro »Sladkosti družinskega življenja« in »Nebesa na zemlji«, leta 1924 pa »Rodoljuba iz Amerike«. Nekaj gledaliških del so pozneje igrali v Majerholdovi dvorani. Odrska dejavnost je prav zaživela šele po letu 1934 z novim odrom v Sokolskem domu. Otvoritvena predstava na novem odru je bila leta 1935. Ob prepolni dvorani in večkratnih ponovitvah je bila predstavljena Govekarjeva spevoigra »Legionarji« v režiji učitelja in društvenega prosvetarja Draga PREDANA. Ta uspeh je vzpodbudil prizadevne odrske diletante, da so v naslednjih letih postavili na odrske deske še vrsto zahtevnih gledaliških del, med njimi »Rokovnjače«, češko dramo »Marišo«, Nušičevo »Gospo ministrico«, itd.

V okrilju Sokola je med obema vojnama delovala tudi kvalitetna knjižnica s preko 500 knjigami. O tem pripoveduje učitelj Franjo VAJD takole:

»Mozirska narodna čitalnica (ustanovljena leta 1877) je, kakor vse druge čitalnice po slovenskem, z glasbo in petjem, z igrami in govori ter plesom budila narodno zavest in gojila družabnost. Vse od ustanovitve pa je imela čitalnica svojo lastno knjižnico. Ko je čitalnica okrog leta 1925 prenehala delovati, je bila njena knjižnica prenesena k Sokolskemu društvu«

Pripadniki mozirskega Sokola 1937

Sokol je doživel lepo starost, toda svojega bisernega jubileja ni učakal. Po 59 letih obstoja in plodnega dela mu je smrtni udarec zadal okupator leta 1941.

Ko je osvobodilni veter odgnal strahotno vihro vojnih let, se je začela nova doba na polju telesne vzgoje v Mozirju.

Z velikim naporom postavljeni Sokolski dom je okupator uporabljal v svoje raznarodovalne svrhe, vendar brez uspeha. Medtem ko ga je skraja čuval, pa ga je pozneje zanemarjal, tako da je bil ob osvoboditvi ves izropan, okrušen in zamazan.

Teror, ki ga je izvajal okupator nad Mozirjani sploh in nad pripadniki Sokola še posebej, je rodil seveda odpor, ki se je širil iz dneva v dan, dokler ni zajel vsega trga. Pripadniki Sokola so stali v prvih vrstah. Takoj po prihodu je namreč gestapo zaprl vse vodilne člane Sokolskega društva. Mnogi so bili izgnani v Srbijo, nekateri so končali kot talci, drugi v taboriščih, mnogi pozneje kot partizani. Kolikor je bilo mogoče dognati, je dalo svoja življenja 23 članov in članic Sokolskega društva, in sicer: Franc BREZOVNIK in hčerka Angela, Marika GORIČAR, Anton MIKLAVC, žena Marija in sin Tone, Martin MELAVC, žena Angela in sin Milan, Mirko KAMPJUT, Franc CELINŠEK in hčerka Marja, Ivan KLEMENAK ml., Jože MATJAŽ, brata Vlado in Stanko GREGORN, Franci KOPITAR, Franc STRMŠEK, Anton BASTL, Stane PRISLAN, Franc PISTOTNIK, Ivan BREZOVNIK in Dani ČEŠNOVAR.

Vsem imenovanim in morda neimenovanim: Slava!

Članice in naraščajnice mozirskega Sokola 1, 1938

Častitljivi sokolski prapor iz leta 1884 je po zaslugi zavednih Mozirjanov preživel obe svetovni vojni in pomeni danes za Mozirje dragocen primerek lokalne zgodovine. Zato tudi o njem nekaj besed.

Med prvo svetovno vojno ga je skrnil v svoji hiši in očeval nepoškodovanega do konca vojne sodavičar Anton MIKLAVC. V drugi svetovni vojni pa je menjal prapor več skrivališč. Glavni akterji te nevarne odisejade so bili: Pavla TROGAR, Mirko KOVAČIČ, Stane PRAŠNIKAR, Ivo ČERIN ter Ivan PAVLIN. S podstrešja Sokolskega doma, kjer je bil prapor spravljn, so ga prenesli 29. aprila na Trogarjev marof in samo kak dan ali dva pozneje na Majerholdov marof. Ker se je v neposredni bližini zasidrala policija in gestapo, so ga v začetku junija 1941 zakopali v žagovino v Trogarjevem kozolcu. Kak mesec pozneje sta ga Mirko KOVAČIČ in Stane PRAŠNIKAR skrila na Kovačičevem (Pekovem) marofu, kjer je ostal do konca vojne. Gestapo je zlasti leta 1941 poskušal vse, da bi odkril prapor, vendar zaman. V celjskih zaporih je o usodi prapora zasliševal starosto Jožeta TROGARJA, društvenega prosvetarja Draga PREDANA in takratnega načelnika Iva ČERINA pred njihovo izselitvijo v Srbijo. Ostal pa je praznih rok. Ker prapor ni bil zavarovan proti vremenskim in drugim škodljivim vplivom, je močno poškodovan, vendar to ne zmanjšuje njegove zgodovinske vrednosti. Kronist Žiga LAYKAUF je leta 1922, tj. ob 40-letnici Mozirskega Sokola, zapisal, da je prapor krasilo sedem trakov z naslednjimi napisi:

- »Hrabremu Sokolu savinjske Slovenke«,
- »Savinjskemu Sokolu Narodna čitalnica v Ptuj«,
- »Savinjskemu Sokolu Slovensko pevsko društvo v Ptuj«,
- »Savinjskemu Sokolu ptujске Slovenke«,

Slovesnost na trgu ob 75. obletnici 1957

- »Slovensko planinsko društvo 1893«,
- »V spomin zleta v Žalcu, 3/6. 1886«,
- »Ruše 15/7. 1906«.

Ob otvoritvi Sokolskega doma 22. julija 1934 pa je na prapor pripela osmi trak Ivanka LIPOLD, vnukinja prvega staroste in ustanovitelja Savinjskega Sokola Jožeta Lipolda. Žal so se v zadnji vojni izgubili štirje trakovi, štirje, ki so še ostali, pa nosijo tele napise:

- »Savinjskemu Sokolu Narodna čitalnica v Ptuj«,
- »Savinjskemu Sokolu ptujske Slovenke«,
- »Slovensko planinsko društvo 1893«,
- »Ruše 15/7. 1906«.

Po vojni leta 1946 je v Mozirju staro in mlado s pravim partizanskim žarom zagrabilo za delo. Ustanovljeno je bilo telesnovzgojno društvo, istega leta pa tudi obnovljen telovadni dom. Izredno aktivno je zaživelo osem oddelkov s 130 telovadci in telovadkami. Izbrana vrsta je med drugim leta 1947 nastopila na telovadnem zletu v Pragi, naslednje leto pa v Beogradu. Tega leta je bila izvedena masovna akcija ob pričetku gradnje športnega igrišča v mozirski gmajni ob Savinji. 6. marca 1952 pa se je telovadno društvo preimenovalo v TVD Partizan.

Ker je za tako aktivnost postal telovadni dom pretesen, je pričelo društvo leta 1956 z adaptacijo, oz. dozidavo telovadnega doma na mestu, kjer je do takrat stala stara občinska hiša, imenovana rotovž.

Naslednje leto, ko je društvo proslavilo 75. obletnico telesnovzgojne dejavnosti v Mozirju, je bil ob velikem telovadnem nastopu razvit nov prapor in svečano odprt prenovljen telovadni dom, ki je dobil ime po narodnem heroju Slavku ŠLANDRU.

Društvena kronika beleži v naslednjih letih močno razgibanost pri osnovni vadbi vseh oddelkov, razživelala pa se je tudi športno tekmovalna aktivnost v namiznem tenisu, odbojki, plavanju, smučanju, zlasti pa še v partizanskem mnogoboju. Izredno številna udeležba pripadnikov društva na vseh večjih telovadnih in športnih manifestacijah ter prvenstvih v Ljubljani, Celju, Mariboru, Zagrebu, Beogradu, Nišu, Tuzli in drugod ter diplome, pokali in priznanja, ki so jih naši športniki prinašali domov, samo potrjujejo splošno aktivnost društva v tem obdobju.

Leta 1967 je društvo zgradilo prvo asfaltirano igrišče za rokomet v občini, dve leti pozneje asfaltirano igrišče za košarko, istočasno pa je uredilo v telovadnici naprave za igranje košarke, odbojke in namiznega tenisa. Vse to je bilo zgrajeno z lastnimi sredstvi in večji del z udarniškim delom pripadnikov TVD Partizan. Ureditev smučišča z vlečnico na Brčkem vrhu je bila izvedena že pred petimi leti, letos pa je društvo smučišče še razširilo in zamenjalo staro vlečnico z novo, modernejšo, vredno devet starih milijonov, privarčevanih z izkupičkom na tradicionalnih maškaradah in silvestrovanjih, ki jih je društvo zelo uspešno prirejalo vsa leta po vojni. Kakor beremo iz zapiskov, pa so bile take prireditve v čislih tudi pri naših prednikih.

Takšna je torej na kratko orisana razvojna pot organizirane telesne vzgoje v Mozirju od njenega nastanka leta 1882 do danes. Vsa je prepletena s političnimi gibanji, ki jih je narekovala potreba po boju za obstoj slovenskega življa. In prav to daje toliko večjo vrednost življenju in delu prebivalcev kraja, ki so že davno pred nami zastavili svoje delo tako, da so lahko z dvignjeno glavo prestali težke preizkušnje obeh vojn. Danes smo lahko na to upravičeno ponosni.

Veliko delo naših prednikov na področju telesne vzgoje, ki so ga začeli pred 90 leti, pa zavezuje vse nas, da bi v bodoče bili voljni storiti še več za to, da bi bila telesna vzgoja v vseh svojih oblikah dostopna vsakemu posamezniku z vso svojo kvaliteto in učinkovitostjo. Skratka, postati mora sredstvo za utrjevanje zdravja, za razvijanje telesnih sposobnosti, delovne kondicije, za podaljšanje življenjske dobe ter za vsestransko izpopolnitev človekove osebnosti, da bomo lahko še boljše izpolnili dolg do naše domovine.

Viri: različne kronike in izročila.

ŽALEC – ZIBELKA GASILSTVA NA TEDANJEM SPODNJEM ŠTAJERSKEM

Pred štirimi leti smo pričeli proslavljati prve stoletnice ustanovitve gasilskih organizacij, takrat imenovanih »požarne brambe«, na področju naše domovine. Za Metliko so se vrstili: Laško, Maribor, Celje, Prebold, Šempeter v Savinjski dolini in še drugi kraji, med njimi tudi Žalec.

Slovensko narodno osveščanje se je pogosto odražalo v dogodkih, ki so iz Žalca dajali na vse strani slovenskega ozemlja novih moči borbi za nacionalno priznanje in uveljavitev, za vsestransko rast in krepitev slovenskih delovnih množic. To so bili: Tabor v Žalcu 6. sept. 1868, katerega idejni voditelj je bil Fran Levstik. Na tem Taboru je zahtevala slovenska javnost od tedanje avstrijske vlade, da uvede v urade in šole slovenski jezik, slovenskemu narodu pa da slovenske učitelje, duhovnike in uradnike. Na tem Taboru v Žalcu se je razlegala že slovenska pesem. Žalec je odslej slovel kot narodna trdnjava in slovenska predstraža za vso Savinjsko dolino, ki jo tudi tedanje nemškutarsko Celje ni moglo zatreti.

Ustanovljena je bila slovenska narodna čitalnica v Žalcu l. 1868, dalje Dramatično društvo v Žalcu in odigrana prva slovenska gledališka predstava »Rokovnjači« leta 1885. Ustanovili so »Hmeljarsko društvo« v Žalcu l. 1881, žalsko pevsko društvo »Naprej« 1883., Savinjsko posojilnico in hranilnico v Žalcu 1881., »Požarno brambo« v Žalcu 13. februarja 1881 leta ob 4. uri popoldne v žalski šoli. Original povabila na prvi ustanovni občni zbor, ki ga je sklical takratnih načelnik Janez Hausenbichler, slovenski rodoljub in oče slovenskega hmeljarstva, hrani gasilsko društvo Žalec oziroma je na ogled v gasilskem muzeju v Žalcu. Tam so tudi izvirne listine od ustanovitve požarne brambe in nje delovanje, kar je razvidno iz zapisnikov sej, oblastnih dovoljenj, itd.

Začetka in razvoja prostovoljnega gasilstva v Žalcu torej nikakor ne smemo ocenjevati izolirano, marveč v zvezi z vsemi oblikami slovenskega narodno-osvobodilnega boja od 1881. do danes. Avstrijski buržoazni in raznarodovalni pritisk je bil pred 95 leti in naprej zlasti na tedanjem Spodnjem Štajerskem izredno velik. Ne le, da je bil pri poveljevanju v gasilstvu takrat ukazana nemški jezik, tudi v vodstvo gasilskih enot, zlasti osnovnih, je takratna avstroogrška državna oblast načrtno vsiljevala svoje ljudi, ki so bili poljedelskemu, to je slovenskemu delovnemu življu sovražni. Tako je že takratna državna oblast za-

vestno zlorabljala med drugim tudi človekoljubno gasilstvo v raznarodovalne namene. Z ustanovitvijo prostovoljne gasilske organizacije pred 92. leti v Žalcu, zibelki slovenskega gasilstva, so naši predniki — rodoljubi — gasilstvo le obdržali v rokah slovenskega delovnega ljudstva v zelo pomembnem naselju Žalec na tedanjem Spodnjem Štajerskem. Rečeno je »pomembnem naselju Žalec«, kajti kljub temu, da je bil avstrijski buržoazni in raznarodovalni pritisk takrat izredno hud, so leta 1897 slovenski gasilci ustanovili »ZVEZO SLOVENSКИH POŽARNIH BRAMB« za Spodnje Štajersko s sedežem v Žalcu. Zakaj morda ne v Celju? Prav gotovo so imeli tehtne razloge za to. Upravičenost odločitve za Žalec je dokazala zgodovina takoj in pozneje.

Prvi predsednik »ZVEZE SLOVENSКИH POŽARNIH BRAMB« za Spodnje Štajersko je bil takratni predsednik »POŽARNE BRAMBE« v Žalcu, Josip SIRCA (brat Rista Savina). V tej zvezi je bilo včlanjenih 63 slovenskih požarnih bramb na tedanjem Spodnjem Štajerskem in v Korotanu.

Že omenjeni Josip Sirca je bil istočasno predsednik požarne brambe v Žalcu, katere funkcije je prevzel po smrti ustanovitelja požarne brambe v Žalcu, Janeza Hausenbichlerja. Ta je umrl 11. aprila 1896. Pogrebnih svečanosti se je udeležilo velikansko število slovenskega prebivalstva, narodnih voditeljev in gasilcev. Gasilstvo je vodil od 1880. do svoje smrti 1896. Josip Sirca, ki je poleg že prej omenjenih funkcij bil dolgoletni župan trga Žalec, je vse svoje moči posvetil razvoju gasilstva. Ustanavljali so nova gasilska društva. Vodstvo

Ovitek slovenskega vežbovnika, ki ga je izdala Zveza slovenskih požarnih bramb na Spodnjem Štajerskem

Predgovor k prvi izdaji vežbovnika, ki je bil natisnjen julija 1899. leta

»Zveze slovenskih požarnih bramb« v Žalcu je na glavni skupščini dne 30. oktobra 1898 sklenilo sestaviti in izdati slovenski vežbovnik. To delo so zaupali takratnemu predsedniku zveze Josipu Širci. Sprejet je bil sklep, naj zvezni načelnik upošteva predpise takratne Kranjske deželne zveze gasilskih društev in predpise deželne zveze v Gradcu. Josip Širca je s svojim bratom, skladateljem Ristom Savinom, ki je bil tisti čas višji artilerijski častnik, sestavil slovenski vežbovnik. V mesecu juliju 1899 je bil vežbovnik natiskan, ponatisnjen pa v letu 1908. Vsa slovenska gasilska društva so uvedla slovenska poveljevanja na osnovi slovenskega vežbovnika. Slovensko poveljevanje pri požarni brambi v Žalcu pa je uvedel že mnogo prej takratni načelnik in ustanovitelj Janez Hausenbichler, namreč že leta 1888.

V večini takratnih mest in trgov na Spodnjem Štajerskem so bile vodilne funkcije gasilskih društev v nemških rokah. Saj vemo, da so pri volitvah v deželne zbornice imeli Nemci več kot 50 % glasov. Le trg Žalec je imel od 91 volilnih upravičencev samo 11 nemških glasov, torej le 12 %.

Kakor povsod, so Nemci tudi v gasilskih društvih skušali ovirati prebujajočo se narodno zavest našega ljudstva. Čimbolj so skušali uveljavljati svoj vpliv, tembolj je rasel v vrstah članov odpor proti Nemcem in proti nemškemu poveljevanju. Po tem vežbovniku je vpeljala večina društev našega podeželja slovensko poveljevanje, medtem ko so nekatera mestna društva in društva, ki so bila trdno v nemških rokah, poveljevala le nemško. Celó v mestu Celju so dolga leta po prvi svetovni vojni poveljevali le nemško, dokler ni leta 1925 uspelo Slovincem priti do odgovornejših položajev. A kljub temu so še vodili (pisali) poveljniško knjigo dvojezično vse do leta 1936. Tudi pisemski papir (glava dopisa) je bil tiskan dvojezično in se je uporabljal še leta 1930.

V tem boju Slovencev na tedanjem Spodnjem Štajerskem ima svoj delež tudi slovensko gasilstvo. V obrambi našega narodnega obstoja, predvsem na podeželju, kjer je prevladoval slovenski živelj, so ustanavljali požarne brambe, katerih glavni cilj je bil popularizacija velikih humanih idej, pomagati bližnjemu v nesreči, obenem pa tudi širjenje, obrambna in utrjevanje slovenske narodne zavesti.

Zveza slovenskih požarnih bramb s sedežem v Žalcu je s knjižico »Slovenskega vežbovnika« (delo žalskega rodoljuba Josipa Širce!) dalo velik prispevek slovenski kulturni zgodovini in je danes bibliofilska redkost. Izvod druge izdaje te knjižice lahko vidimo v gasilskem muzeju v Žalcu, ki je skromno urejen poleg hmeljarskega muzeja v rojstni hiši Josipa Širce in njegovega brata Rista Savina, kjer je tudi »Savinov razstavni salon«.

Gasilski muzej hrani tudi častne diplome Josipa Širce, kot tudi njegov častni meč in častni šlem.

Zveza SLOVENSКИH POŽARNIH BRAMB s sedežem v Žalcu je prenehala poslovati, ko so v Ljubljani ustanovili ZVEZO SLOVENSКИH GASILSKIH DRUŠTEV leta 1918 za vso Slovenijo. Pred združitvijo so Zvezo slovenskih požarnih bramb v Žalcu predstavljali tile gasilski voditelji: načelnik dr. Rihard Bergman, zdravnik v Žalcu; podnačelnik Edvard Kukec, veleposestnik v Žalcu; tajnik Franc Pristovšek, učitelj v Žalcu; blagajnik Miroslav Košir, zasebnik v Žalcu.

Leta 1918, in to 15. decembra, so se združila vsa slovenska gasilska društva, ne le obe kranjski gasilski zvezi, temveč vse gasilstvo, ki je spadalo pod narod-

no vlado v Ljubljani. Pridružila se jim je tudi Zveza slovenskih požarnih bramb za Spodnje Stajersko s sedežem v Žalcu s svojimi 63 včlanjenimi društvi ter društva iz Korotana. Tako je nova zveza, ki se je imenovala na predlog (že umrlega) Frana Barleta »JUGOSLOVANSKA GASILSKA ZVEZA« s sedežem v Ljubljani, štela 17 žup z 239 gasilskimi društvi ter 8.365 člani.

Od Žalčanov so bili funkcionarji v tej zvezi: dr. Rihard Bergman, zdravnik iz Žalca — I. podstarosta; Franc Pristovšek, učitelj iz Žalca — odbornik. Po združitvi gasilskih društev v JUGOSLOVANSKO GASILSKO ZVEZO s sedežem v Ljubljani so ustanovili v Žalcu GOSILSKO ŽUPO ŽALSKO« in to ne — kot bi bilo upravičeno pričakovati — v Celju, marveč v Žalcu. Za župnega starešino so izvolili dr. Riharda Bergmana, zdravnika v Žalcu, odličnega javnega delavca, ki je to funkcijo opravljal in v njej izgoreval vse do svoje rane smrti leta 1926. Njegovega pogreba se je udeležilo več tisoč uniformiranih gasilcev iz vse Slovenije in ostalih predelov Jugoslavije. Slike njegovega pogreba hrani gasilski muzej v Žalcu, kakor tudi častno diplomu in častno sekirico. Za njegove izredne zasluge v gasilstvu mu je na gasilskem domu v Žalcu vzdana spominska plošča z doprsnim reliefom. Podstarešina gasilske župe je bil, danes še živeči gasilski veteran, tov. Konrad Golgranc iz Celja. Po smrti dr. Riharda Bergmana je bil izvoljen za starosta »Gasilske župe žalske«, ki se je po formiranju srezov leta 1929 preimenovala v »Gasilsko župo sreza Celje« in se tudi preselila v Celje. Tajniške posle pa je opravljal Jernej Vengust, ki je bil leta 1930 izvoljen za I. podstarosta Jugoslovanske gasilske zveze. Leta 1931 se je smrtno ponesrečil pri opravljanju gasilskih dolžnosti. Mesto tajnika je po njegovi smrti prevzel Dolfe Bervar in je to odgovorno nalogo opravljal vse do razsula bivše Jugoslavije. Skupno s starosto Konradom Golgrancem sta bila po okupatorju izseljena v Srbijo.

Ustanovitev slovenske »POŽARNE BRAMBE« v Žalcu leta 1881 je pomenila trden temelj, ki je bil tudi v poznejših obdobjih izredno težkih borb in preizkušenj slovenskega ljudstva za nacionalno priznanje in uveljavitev ter za politično, gospodarsko in kulturno svobodo tisti vir, ki so iz njega črpali novih moči borci za dokončno in vsestransko osvoboditev v najtežjem obdobju v NARODNOOSVOBODILNI VOJNI 1941—1945. V dobi okupacije so nacistični krvoloki znova nameravali izkoristiti gasilstvo na našem ozemlju za svoje zločinske načrte. Toda zmotili so se! Gasilstvo je ostalo zvesto sojemu pravemu namenu: iskrena požrtvovalna pomoč sočloveku v nesreči ob izpostavljanju lastnega življenja, družinske sreče in življenja svojcev. To so bili zgledni primeri, saj so bili gasilski domovi med NOV shajališča in skrivna zborovališča borcev za osvoboditev slovenskega naroda. V zgodovini NOB je zapisano, da so zbirali prve pomoči v denarju in materialih ter se odločali za odhod med aktivne borce prav v gasilskih domovih. Vsi se niso vrnili, mnogo naših najboljših članov je darovalo za svobodo svoja dragocena življenja. Njim v čast in hvaležen spomin so širom domovine vklesane spominske plošče na gasilskih domovih.

Takoj po osvoboditvi leta 1945 je gasilstvo zopet svobodno zadihalo, obnovilo svoje delovanje ter okrepilo svoje vrste. Katastrofalni požari so gasilstvo iznenadili tehnično skrajno neopremljene. Po tem času se je gasilstvo začelo tehnično opremljati, kajti od poprej je ostala le borna zapuščina okupatorja. Novega sodobnega gasilskega orodja v teh težkih časih obnove porušene domo-

vine ni bilo mogoče dobiti. Vzporedno z obnovo domovine in krepitvijo gospodarstva se je tudi gasilstvo tehnično opremljalo in se izpolnjuje še danes.

Organizacijsko so gasilska društva po osvoboditvi povezovala Okrajne gasilske zveze, ki so se pa po razformiranju okrajev formirale na sedežih novo osnovanih občin ter po združitvi le-teh v letu 1958 osnovala Občinske gasilske zveze, ki delujejo še danes. Za naše področje je prav aktivna Občinska gasilska zveza Žalec, v katero je včlanjenih 38 prostovoljnih gasilskih društev in 6 industrijskih gasilskih enot.

Vodilne funkcije Občinske gasilske zveze Žalec zavzemajo danes naslednji tovariši: Vinko Jordan, predsednik vse od ustanovitve 1956., Martin Vučer, namestnik predsednika; Karel Strahovnik, tajnik; Anton Farčnik, poveljnik; Franc Jelen in Anton Gros, namestnika poveljnika.

Misel za tradicionalna srečanja gasilskih veteranov se je zopet porodila v Žalcu. Gasilsko društvo Žalec je 2. julija 1961 slovesno proslavilo 80-letnico ustanovitve »Požarne brambe« in ob tej priložnosti izdalo in založilo zgodovinsko brošuro 1881—1961, ki je pri založniku še na razpolago. Na tej proslavi so se zbrali tudi nekateri funkcionarji Gasilske župe sreza Celje, kot Dolfe Bervar, Vinko Jordan, Ivan Virant, Jože Aubrecht, Martin Vučer, Karel Strahovnik in drugi. Dogovorili so se, da se enkrat letno zberejo na sestanku veteranov, funkcionarjev in starejših gasilcev, da bi obujali spomine na opravljena dela. Za kraj sestanka je bil določen Žalec. Tu je bila ustanovljena prva slovenska požarna bramba (1881), tu je bila ustanovljena prva »Zveza slovenskih požarnih bramb« za Spodnje Štajersko (1897), tu je bil sestavljen in izdan »Slovenski vežbovnik« za gasilske potrebe (1899), tu je bila ustanovljena »GASILSKA ŽUPA ŽALSKA« (1918) kot nadaljevanka ukinjene »Zveze slovenskih požarnih bramb, ki je imela svoj sedež v Žalcu do leta 1929. Tu je še tudi danes sedež občinske gasilske zveze.

Prvi sestanek gasilskih veteranov je bil 5. avgusta 1961, v gostilni Rizmal v Žalcu. Srečanja sklicujemo redno vsako leto, zadnjih nekaj let v gostilni »Hmeljar«.

Na sestanke prihajajo možje, postarani in osiveli, ki so mnoga desetletja s svojim humanim delom požrtvovalno in nesebično izgorevali v gasilski organizaciji. Redni obiskovalec srečanj je nestor gasilcev našega področja tov. Konrad Gologranc.

Na srečanje prihajajo tudi vidni funkcionarji, kot bivši tajnik gasilske zajednice dravske banovine Franjo Mežek iz Stor; župni starešina okraja Brežice Franjo Zorko, starešina okraja Gornji grad Ferdo Remic, predsednik ObGZ Sevnica Jože Smodej ter poveljnik ObGZ Šoštanj Rudi Bovha. Organizatorja srečanja sta Dolfe Bervar in Vinko Jordan. Žal so do danes od teh trije že preminuli, in to: Ferdo Remic, Rudi Bovha in Dolfe Bervar.

Posebno svečano razpoloženje je vladalo na srečanju 26. julija 1969 ob 100-letnici slovenskega gasilstva. Gasilska zveza Slovenije je veteranom podelila spominske diplome. Srečanju je prisostvoval tudi predsednik Skupščine občine Žalec Jožko Rozman.

Vrste gasilskih veteranov, ki so delovali pred prvo svetovno vojno in v stari Jugoslaviji, se seveda hitro redčijo. Njihova mesta izpolnjujejo mlajši možje in mladina, ki bi morali bolj spoštovati in priznavati delo svojih prednikov.

Gasilskim veteranom gre vse priznanje za nesebično in vztrajno delo za razvoj gasilske organizacije.

Naša naloga naj tudi v bodoče bo, pritegniti čim več mladine v naše vrste; s tem si zadamo še odgovornejše naloge prostovoljnega gasilca, in da kot člani SZDL in kot člani nove Jugoslavije znamo ceniti pridobitve NOB.

Izpolnjevanje vseh teh nalog, pa nam bo omogočeno, če bomo nadvse disciplinirani, če se bomo vztrajno vadili, če bomo krepili čut odgovornosti, če bomo pripravljene ponoči ali čez dan, ob vedrem nebu ali med nevihto, v vročini ali hudem mrazu — skratka vedno in vsekdar požrtvovalno in nesebično pomagati sočloveku v naši skupnosti v nesreči, četudi dostikrat za ceno svojega zdravja ali celo življenja.

Bodimo vredni nasledniki svetlih in nevenljivih izročil naših prednikov! Izpolnjujmo vse naloge prostovoljnega gasilstva, ki so strnjene v našem geslu: **V SLUŽBI LJUDSTVA — NA POMOČ!**

VIRI

Izvirni zapisi iz arhiva in eksponati, ki jih hrani gasilski muzej v Žalcu.
Brošura PGD Žalec 1881—1961.
100 let gasilstva v Celju (Franjo Mauer).

ZAKAJ IMAMO V KOMBINATU HMEZAD STANOVANJSKO TOZD

Ob stanovanjski reformi leta 1965 in sprejetih zakonskih predpisih na stanovanjskem področju, ki so narekovali bistveno nov način upravljanje in vzdrževanja stanovanjskega fonda, so se odločili organi upravljanja Kmetijskega kombinata Žalec formirati svojo enoto za gospodarjenje s stanovanji in poslovnimi prostori v lasti Kombinata. Sklep je bil soglasno sprejet, skepticizem pa je bil sem in tja prisoten, največkrat v krogih izven Kombinata. Bistveni razlogi za takšno odločitev so bili tile:

1. Reševati stanovanjsko vprašanje zaposlenih delavcev z mobilizacijo vseh razpoložljivih lastnih in bančnih sredstev.

2. Posvetiti večjo pozornost vzdrževanju obstoječega stanovanjskega fonda ob istočasni razbremenitvi tistih obratov, ki jim je primarna skrb proizvodnja.

3. Za pridobitev cenениh stanovanj je bilo mogoče rekonstruirati večje število objektov, ki niso bili več potrebni proizvodnim obratom za njihovo dejavnost.

4. Skrbeti za pridobitev novih površin poslovnih lokalov, ki bi služili za prodajo proizvodov kmetijskih in predelovalnih obratov.

5. Pri odločitvi za formiranje lastne enote za gospodarjenje s stanovanjskimi hišami je imel odločilno vlogo izračun rentabilnosti takšnega obrata v okviru podjetja glede na vrednost stanovanjskega fonda in sredstev, ki jih je podjetje v preteklih letih namenilo za stanovanjsko izgradnjo.

Začetnih nalog je bilo precej. Za izvršitev le-teh ni bilo odlašanja. Revalorizacija stanovanj in poslovnih prostorov, izračun stanarin in najemnin, podpis stanovanjskih pogodb so bile samo obrobne naloge, kajti ob vsem navedenem je bilo treba začeti z vzdrževalnimi deli in pridobitvijo novih stanovanjskih površin.

V upravljanju je bilo leta 1966 na področju občin Žalec in Celje:

a) 769 stanovanj v površini 28.045 m² in vrednosti 18.195.660 din;

b) poslovnih prostorov in dvoran v površini 8.599 m² in vrednosti 6.684.974 dinarjev;

c) samo poslovnih prostorov brez dvoran v površini 3.310 m² in vrednosti 2.457.912 dinarjev.

Tudi velika vrednost objektov je bila dovolj velik razlog, da se skrb za vzdrževanje zaupa posebni enoti.

Kako so se povečevale stanovanjske površine v posameznih letih, je razvidno iz tabele 1. Delno povečevanje pomeni razširitev upravljanja stanovanj v letu 1970 na področju Šmarja in 1971 na področju Radelj. Koliko stanovanj pa je bilo pridobljenih z adaptacijami raznih objektov in novogradnjami, je razvidno iz tabele 2.

Tabela 1

Pregled površin in vrednosti stanovanj in poslovnih prostorov

Leto	Površina stanovanj m ²	Vrednost stanovanj din	Površina poslovnih lokalov m ²	Vrednost poslovnih lokalov din
1966	28.045	18.195.660	8.599	6.684.974
1967	28.951	18.515.033	8.490	6.514.338
1968	29.816	19.259.968	9.859	7.966.425
1969	30.028	19.501.347	9.959	8.170.194
1970	32.992	20.712.578	5.656	5.451.464
1971	36.466	24.024.044	4.769	4.781.729
1972	35.620	23.367.222	1.415	2.226.930

Tabela 2

Število pridobljenih stanovanj

Leto	Samske sobe	Enosobna stanovanja	Dvosobna stanovanja	Trisobna stanovanja	Skupaj stanovanjsk enot	Lokali
1966	—	—	—	4	4	Vojnik
1967	13	10	7	—	30	—
1968	1	5	10	—	16	Mesnica Žalec
1969	—	1	4	2	7	Lokal Letuš Dvor. Petrovče Dvor. Andraž
1970	4	2	—	—	6	Mesnica Ljubljana
1971	6	4	12	11	33	—
1972	2	2	2	—	6	—
Skupaj	26	24	35	17	102	

Medtem ko vrednosti in površine stanovanj iz leta v leto naraščajo, razen v letu 1972, ko je bilo odprodanih nekaj stanovanj in zmanjšanje zaradi rušitev objektov iz urbanističnih razlogov, pa je karakteristično, da se s postopnim izvzemom poslovnih lokalov vrednosti v upravljanju enote zmanjšujejo.

V razdobju od leta 1966—1972 je bilo pridobljenih 102 stanovanjskih enot, s čimer je bilo rešeno prav toliko nerešenih stanovanjskih problemov. Stanovanja so bila financirana iz stanovanjskega prispevka, to pa je bil tudi osnovni namen ob formiranju enote: nameniti sredstva stanovanjskega prispevka za organizirano družbeno gradnjo stanovanj. Ne nazadnje se je s pridobitvijo novih

stanovanj popravila tudi starostna struktura stanovanj, ki je bila še leta 1969 takale:

Starost	Število stanovanj	Odstotek
do 1900	264	33,00 %
1901—1918	38	4,74 %
1919—1930	16	2,00 %
1931—1940	41	5,12 %
1941—1945	3	0,37 %
1946—1950	16	2,00 %
1951—1955	42	5,24 %
1956—1966	280	35,27 %
ostalo in neznano	98	12,26 %
	798	100,00 %

Drugi način reševanja stanovanjskih problemov pa je bil: kreditiranje individualnih graditeljev, ki so zasedali družbena stanovanja. Z dograditvijo svojih stanovanjskih hiš so le-ti izpraznili stanovanja, ki so bila dodeljena spet novim pričakovalcem stanovanj.

Vzdrževanje

S tem, ko je stanovanje oz. stanovanjska hiša zgrajena in predana uporabi, začne teči tudi njen rok trajanja. Kakšen bo ta, oz. koliko časa ne bo potrebno v objekt vlagati, je odvisno od več komponent. V dobi trajanja objekta pride vsekakor do izraza, kako je objekt projektantsko dodelan, kako so izvajane posamezne gradbene faze objekta. Izredno velik vpliv na vzdrževanje ima tudi kvaliteta materialov. Največji vpliv pa ima kvaliteta finalnih obrtniških del, npr. podi, vodovodna instalacija, elektroinstalacija ter slikarska in pleskarska dela. Največkrat ta dela ne vzdržijo normalnega garancijskega roka. S tem pa se že v prvih letih eksploatacije objekta trošijo dragocena vzdrževalna sredstva.

Pri vseh novograjenih stanovanjskih površinah je imela enota neposreden vpliv z nadzorom, ker je s tem že med gradnjo dosledno vztrajala pri kvalitetni izvedbi posameznih faz del.

Drugi problem je vzdrževanje stanovanj in stanovanjskih hiš, ki so bile prenesene v upravljanje z vsemi svojimi karakteristikami izpred 100 let, pa se jim še zmeraj izplača z vzdrževalnimi deli podaljšati rok trajanja do stanovanjskih hiš, katere bi bilo najboljše likvidirati, seveda, če bi ne bilo tako akutnega pomanjkanja stanovanj.

Kako in kdaj se odločiti za večja vzdrževalna dela na posameznih objektih, je zaradi omenjenih denarnih sredstev izredno težka zadeva.

Velik pomen vzdrževalnih del lahko opazimo tudi pri na oko nepomembnih podrobnostih. Tako, npr., je nepravčasna zamenjava dimne obrobe lahko večkrat vzrok za poškodovanje strešne konstrukcije, ali pa celo zamakanja stanovanja.

Včasih nekoliko manjkajočih strešnikov povzroči resnejše okvare na objektu. Zaradi vseh teh problemov je enota v okviru razpoložljivih sredstev izbirala za vzdrževanje samo objekte, na katerih so bila popravila nujna.

Dinamika vzdrževalnih del je bila po posameznih letih takale:

1966 investicijsko vzdrževanje	220.943 din	tekoče vzdrževanje	42.383 din
1967 investicijsko vzdrževanje	388.992 din	tekoče vzdrževanje	60.031 din
1968 investicijsko vzdrževanje	443.067 din	tekoče vzdrževanje	88.287 din
1969 investicijsko vzdrževanje	364.573 din	tekoče vzdrževanje	130.114 din
1970 investicijsko vzdrževanje	364.000 din	tekoče vzdrževanje	125.000 din
1971 investicijsko vzdrževanje	425.562 din	tekoče vzdrževanje	147.531 din
1972 investicijsko vzdrževanje	395.707 din	tekoče vzdrževanje	93.030 din

Pri takšnem stanovanjskem fondu je pomanjkanje denarnih sredstev iz leta v leto bolj problematično, kajti zamrznitev stanarin s stanjem v decembru 1969 je opravila svoje.

Bolj ohrabrujoča je zakonodaja, ki je bila sprejeta, ali pa je v pripravi. Ponovno vrednotenje stanovanjskega fonda in temu adekvatne stanarine vlivajo pogum, da bo stanje na stanovanjskem področju kolikor toliko normalizirano.

Priloge: Pedološka karta Savinjske doline, vertikalni prerez kraške jame Pekel, črno-bele reprodukcije savinjskih likovnih ustvarjalcev A. Arzenška, J. Horvata-Jakija, Darinke Pavletič-Lorenčakove, Rudija Spanzela in Jelice Žuževe. Ocene njihovih umetniških dosežkov je napisal umetnostni zgodovinar Janez Mesesnel.

Fotografske posnetke prispevali: V. Jordan, D. Predan, B. Skalin, T. Wagner, J. Znidaršič, Inštitut za hmeljarstvo, KK »Hmezad«, Zavod za spomeniško varstvo Celje, Pokrajinski muzej Celje, TVD Partizan Mozirje idr.

VSEBINA

Milan Natek: Nekatero spremembe prebivalstva na področju žalske občine v desetletju od 1961—1971	5
Janko Orožen: Razvojna pot ljudske oblasti in samouprave v občini Žalec	46
Jože Jan: Razvoj krajevne samouprave	66
Jože Cerovšek: Gospodarstvo v občini Žalec	72
Jože Cerovšek: Trgovina v občini Žalec	97
Jože Brežnik: Obrat kmetijstvo Žalec in njegova proizvodnja	104
Stane Marovt: Živinoreja	110
Bogdan Pugelj: Razvoj zasebnega kmetijstva v letih 1965—1971	126
Vid Korber: Sadjarstvo »Mirošan«	135
Boris Skalin: Ribogojnica ob Lavi	148
Franc Ocvirk: Veterinarska služba v občini Žalec	154
Polde Škafar: Čebelarstvo v Savinjski dolini	157
Ivan Uranjek: Storitvena obrt v občini Žalec	163
Lojze Četina: Hmeljarstvo kot gospodarska panoga in njen ekonomski položaj	171
Miljeva Kač: Varstvena služba pred boleznimi in škodljivci v hmeljiščih Savinjske doline	183
Tone Wagner: Raziskovalno delo na področju žlahtnjenja in agrotehnike hmelja	193
Janko Petriček: Hmelj na tekočem traku od obiranja do skladiščenja	201
Blažena Pugelj: Na kakšnih tleh pridelujemo hmelj v Savinjski dolini	226
Ernest Ermenc: Stanje in perspektivni razvoj kmetijstva v Gornji Savinjski dolini	236
Anton Knez in Edo Pulko: Gozdarstvo v Savinjski dolini	248
Dominik Miklavc: Stanje in razvojne možnosti turizma v občini Mozirje	273
Ivan Stopar: Spomeniškovarstveni red za mesto Žalec	292
Angelos Baš: Dobički in mezde v savinjskem splavarstvu	317
Drago Predan: Kašte na savinjskem področju	327
Vera Kolšek: Rimska nekropola v Šempetru	339
Ivo Kuhar: Kraška jama Pekel	344
Drago Predan: Jordanova zbirka starin	351
Janez Meglič: Vzgoja in izobraževanje v novih pogojih	357
Anica Lesjak: Knjižničarstvo v občini Žalec	376
Pavla Rovan: In memoriam dr. med. Jože in Dora Potrata	380
Ervin Fritz: Pesmi	384
Neža Maurer: Pesmi	390
Ana Podvršnik: Pesmi	391
Meta Rainer: Pesmi	393
Franjo Roš: Spomin na Rista Savina	396
Drago Kumer: S trebuhom za kruhom	406
Dane Debič: Prvi bataljon VDV v boju za Gornjo Savinjsko dolino	412
Neža Maurer: Vrhovi so svobodni	426
Drago Kumer: Oče, ta hmelj je moj	432
Ludvik Zupanc-Ivo: Od Stajerskega bataljona do Šlandrove brigade	439
Vlado Miklavc: Ob 90-letnici Savinjskega Sokola	444
Karel Strahovnik: Žalec — zibelka gasilstva na tedanjem Spodnjem Stajerskem	456
Mihael Uranjek: Zakaj imamo v kombinatu Hmežad stanovanjsko TOZD	462

SAVINJSKI ZBORNIK 1974

Izdala
Temeljna kulturna skupnost Žalec

Uredniški odbor
Lojze Četina, Andi Goršek, Jože Jan,
Drago Kumer, Janez Meglič, Drago Predan,
Meta Rainer, Breda Verstovšek

Lektor
Meta Rainer

Glavni in odgovorni urednik
Drago Predan

Zunanja oprema
Bojan Kovač

Naklada: 2000 izvodov

Tisk
AERO
kemična, grafična in papirna industrija
Celje 1974

Po mnenju republiškega sekretariata za prosveto in kulturo
Ljubljana, št. 421-1/73, z dne 10. 4. 1973 je publikacija Savinjski
zbornik oproščena plačila temeljnega davka od prometa
proizvodov

